ESKİ KİLİSE TARİHİ

I. BAŞLANGIÇLAR

II. KATOLİK KİLİSESİ (EVRENSEL KİLİSE)

PROF.DR. M. HANS LIETZMANN

L-T LITERATÜRK academia

ESKİ KİLİSE TARİHİ

PROF.DR. M. HANS LIETZMANN

1-2

L-T LITERATÜRK academia

ESKİ KİLİSE TARİHİ

1.CİLT

I. BAŞLANGIÇLAR

Yazan
Prof.Dr. M. Hans LİETZMANN
Berlin Üniversitesi Öğretim Üyesi

Fransızcası
Prof.Dr.André JUND

Türkçesi
Prof.Dr. Mehmet AYDIN
N.E.Ü. İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Eski Kilise Tarihi
1. ve 2. Cilt
© LITERATÜRK academia 104
İnceleme – Araştırma 93

Şubat 2016

Editörler: **Mehmet ATEŞ - Salih TİRYAKİ**
Genel Yayın Yönetmeni: **İsmail ÇALIŞKAN**

ISBN 978-605-337-084-0

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Yayıncı Sertifika No: **16195**

Kapak Tasarım: **NKM Medya**

Baskı Öncesi Hazırlık: **Mehmet ATEŞ**
meh_ates@hotmail.com

Baskı & Cilt: **Sebat Ofset Matbaacılık**

Fevzi Çakmak Mh. Hacı Bayram Cad. No. 57 Karatay/KONYA
Tel: +90.332.342 01 53 sebat@sebat.com
KTB S. No: **16198** - Basım Tarihi: **ŞUBAT 2016**

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) -

AYDIN, Mehmet
Eski Kilise Tarihi 1. ve 2. Cilt

ANAHTAR KAVRAMLAR
- key concepts -
1. Hıristiyanlık, 2. Kilise, 3. Kilise Tarihi

"LITERATÜRK academia", **Nüve Kültür Merkezi kuruluşudur.**
nuvekultur.com
nuve@nuvekultur.com
romantikkitap@gmail.com

M. Muzaffer Cad. Rampalı Çarşı Alt Kat No: 35-36-41
Meram / KONYA Tel: 0.332.352 23 03 Fax: 0.332.342 42 96

Alemdar Mah. Himaye-i Etfal Sok. Aydoğmuş Han Nu. 7/G
Cağaloğlu / İSTANBUL Telefaks 0.212.511 37 86

Prof.Dr. Mehmet AYDIN

Prof.Dr. Mehmet AYDIN, Konya/Bozkır'da doğdu. Orta öğretim ve yüksek öğretimini Konya'da tamamladı. Bir müddet Diyanet teşkilatında görev yaptıktan sonra, Bursa İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri öğretmenliğine atandı. Bu arada, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'ne bağlı olarak, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi"nde 1975 yılında doktorasını tamamladı. 1969-1970 öğretim yılında Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Arap Dili ve edebiyatı üzerine ihtisas yaptı. 1975-1977 yıllarında Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nde Dinler Tarihi ve Din Sosyolojisi öğretmenliği yaptı. 1977 yılında Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'ne Dr. asistan oldu. 1980'de Doçent oldu. 1981-1982 yılında Paris Sorbonn Üniversitesi'nde eğitim gördü. 1985 yılında Roma'ya gitti ve aynı yıl Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'ne atandı. Uzun yıllar S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde ve İlâhiyat Fakültesi'nde bölüm başkanlığı yaptı. 1987 yılında Profesör oldu. 1996 yılında Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi dekanı oldu. Bu görevi 2004 yılına kadar sürdürdü.. Uluslararası alanda çok sayıda bilimsel toplantıya katıldı. Aynı zamanda, yurt dışı kökenli uluslararası Dinler Tarihi Derneği'nin (İAHR) ve Societe Asiatique gibi bilim kuruluşlarının üyeliğini yapmaktadır. Prof.Dr. Mehmet AYDIN'ın, Dinler Tarihi ve İslâmiyet'le ilgili çok sayıda eseri ve makalesi vardır. Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalışırken 2009 yılında yaş haddinden emekliye ayrılmıştır. Ancak hâlen, S.Ü. İlâhiyat Fakültesi'nde yüksek lisans öğrencilerine öğretim hizmeti vermeye devam etmektedir.

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Batı'da, Hıristiyanlık üzerinde ve kilise tarihi konusunda buğüne kadar bir çok çalışma yapılmıştır. Hıristiyanlığın doğuşundan itibaren bugüne kadar Hıristiyanlığın gelişim ve değişim süreci hakkındaki eserlerin hepsini burada belirtmenin imkânı yoktur. Milâdi ikinci asırda yazılmaya başlayan kilise tarihleri, Hıristiyanlık konusunda çok değerli bilgileri ihtiva etmektedir. Ancak ülkemizde, Hıristiyanlık konusunda maalesef bilimsel incelemeler çok değildir. İlâhiyat ve İslâmi ilimler fakültelerinde okutulan DİNLER TARİHİ dersleri, muhteva yönünden genel dinleri tanıtmaya yönelik bulunmaktadır. Fakat ilahiyatçıların, Hıristiyanlık ve Yahudilik konusunda derinleşmelerine yol açacak kaynak kitapların eksikliği, her geçen gün dikkat çekmeye başlamıştır. Ülkemizde hızla çoğalan Kur'an Araştırma Merkezleri, Dini Bilgileri İnceleme Enstitüleri, Kur'an-ı Kerimi, daha iyi anlama gayreti içine girerlerken, Kur'andaki *Yahudilik* ve *Hıristiyanlık*la ilgili ayetlerin anlaşılması noktasında, her iki din konusunda ciddi şekilde bilgi eksikliği ile karşılaşmaktadırlar. Bunun için hem ilâhiyat alanında yapılacak araştırmalar için , hem de Kur'an Araştırıcıları için, Yahudiliğin temelini oluşturan Talmud Edebiyatı konusunda ve Hıristiyan Kilise Tarihi konusunda Batı'daki çalışmaların ülkemiz kültür hayatına aktarılması ciddi bir ihtiyaç olarak görülmektedir.

İşte bunun için Berlin Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. M. H. Lietzmann'ın *Eski Kilise Tarihi* isimli dört ciltlik eserini, Türkçeye çevirmeye karar verdim. Bir kilise tarihçisi olan H. Lietzmann, sadece Almanya'da değil, bütün Avrupa'da şöhretli bir ilim adamıdır. H. Lietzmann, bütün hayatını, Hıristiyanlığın tetkikine adamıştır. Onun Hz. İsa, Havariler ve Kilise Tarihi ile ilgili çalışmaları, Batı dünyasında Fransızcaya ve İngilizceye çevrilmiş ve bilim dünyasının hizmetine sunulmuştur. H. Lietzmann'ın çalışmalarının ana özelliği, çalışmalarında birinci el kaynaklardan yararlanma-

sıdır. Eserlerinin bibliyografyasında görüleceği gibi, Yunanca, Latince eserlerden, ilk Hıristiyan kilise babalarından aldığı dökümanları, kendi bilimsel potasında işleyerek geliştiren ve zenginleştiren H. Lietzmann, Hıristiyanlık Tarihi konusunda çok önemli analizler yapmıştır.

Çevirisini yaptığım *Eski Kilise Tarihi* isimli eserini hazırlarken de H. Lietzmann, birinci el kaynakların yanında, eserini yazdığı tarihe kadar yazılmış bütün kilise tarihlerini de gözden geçirmiştir. H. Lietzmann, çalışmalarını yaparken,sadece bulduğu dökümanları aktaran bir bilim adamı değil, bulduğu malzemeleri derin ilmi vukufiyetiyle işleyen, onlara yeni formlar kazandıran bir metodla incelemektedir. Yine o, bu kadar ağır ve önemli bir konuyu, sade ve herkesin anlayabileceği bir üslupla ifade edebilme yeteneğine de sahip bulunmaktadır.

Okuyucu bu kitab'da Hıristiyanlığın ilk asırları, Havariler, ilk Hıristiyan cemaatleri, İncillerin yazılması, Hıristiyanlığı tehdit eden Gnostik hareketler ve bu hareketlere karşı Kilise'nin ve Kilise Babalarının verdikleri olağanüstü mücadeleler konusunda çok değerli bilgiler bulacaklardır.Hatta oruç ve diğer ibadetlerle ilgili verdiği bilgiler, bir anlamda İslâm ilahiyatınada ışık tutacak mahiyetteki bilgilerdir.

İşte bu değerli bilgilerden, Hıristiyanlığın kökenleri ve tarihi gelişimi ile ilgilenenlerin, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin, öğretim üyelerinin ve bu alanla ilgilenen bilim insanlarının yararlanması için H. Lietzmann'ın *Eski Kilise Tarihi* isimli dört ciltlik eserini Türkçeye çevirmiş bulunuyorum. Hayırlı çalışmalara vesile olması dileğiyle.

Prof.Dr. Mehmet AYDIN **Konya-2015**

TAKDİM

Eski Kilisenin bu yeni tarihinin yazarı M. Hans Lietzmann, Berlin Üniversitesi'nde öğretim üyesi ve Prusya Akademisinin bilim üyesi olarak görev yapmaktadır. Alman bilim dünyasında, çok önemli bir yer işgal etmekte ve şöhreti, ülkesinin dışına uzanmaktadır.

1875'te Düsseldorf'da doğmuş, 1900 yılında Bonn'da privat doçent olmuş, 1905'de extra ordiner profesör ve 1908'de Lena'da normal profesör olmuştur. M. Hans Lietzmann 1924'ten beri, Berlin Üniversitesinde Kilise Tarihi okutmuştur. O, Teolojik ve Filolojik çift formasyona sahiptir. Bonn'daki ikameti sırasında profesör Hermann Usener'in (1834-1905) yönetiminde çalışmıştır. Bilindiği gibi Prof. Hermann, XIX. yüzyılda klasik filolojinin üstadlarından ve Dinler Tarihinin kurucularından birisidir. H. Lietzmann, üstadının önemli eseri olan *Das Weihnachtsfest*'in ikinci baskısını 1911'de üstlenerek, hocasına karşı minnettarlığını göstermiştir. H. Lietzmann, sadece metodunun sertliğini ve sinesinde Hırisyitanlığın doğduğu ve geliştiği dünyanın mükemmel bilgisini değil, dinler tarihinin çok geniş problemlerini en geniş tarzda ele alabilmesini de Prof. Hermann'a borçludur. Olağanüstü bir aktivite ile H. Lietzmann, 1886 yılında yayımlanan *İnsanoğlu* (Fils de l'Homme) ve 1935'te yayımlanan *Eski Kilise Tarihi* (Histoire de l'Ancienne Eglise) kitaplarının sahibi olmuştur.[1] Bu çalışmalar, iki gruba ayrılmaktadır: **Birinci grup**, metinler incelemesi ve derin bilgi araştırmalarıdır. Bu çalışmalar arasında *Catalogue des Catenes Grecques (1902)*'i ve Laodicée'li Appolinair üzerindeki *Ses écrits et son école:* (Yazıları ve Ekolu), *St. Siméon le stylite'i* (H. Hilgenfeld'le birlikte 1908) ve özellikle St. Paul'un dört mektubunun yorumunu verdiği *Handbuch zum Neuen Testament*''ini zikredebiliriz. H. Lietzmann, bu çalışmalarda, az sayfalarda, fevkalade zengin bir bilgi vermiştir.

---

[1] O'nun yönettiği şu çalışmaları zikretmiyoruz: Handbuch zum Neuen Testament, Zeitschrift fur die neutestamentliche Wissenchaft, Arbeiten zur Kirchengeschichte, etc.

İkinci grup, H. Lietzmann'ın daha geniş karakterli çalışmalarını ihtiva etmektedir. Özellikle burada iki kitabı zikretmek gerekir: *Pierre ve Paul'un Roma'daki hayatı*[2] ve *Mess* (Ayin) ve *Sainte Cène* (Evharistiya)[3]. Pierre'in Roma'ya gelişini ve orada şehit oluşu problemini çözmek için H. Lietzmann, arkeolojik ve liturjik bir metod uygulamaktadır ki onu, geleneğin anlamı içinde bir sonuca götürmektedir. Onun bu kitabı, bazılarınca heyecanla kabul görmüştür, bazılarınca da ihtiyatla kabul edilmiştir. İhtiyadı tercih edenler, getirilen delilerin yeniliğini ve değerini düşünmeden, H. Lietzmann'ın, kabul ettiği teze muhalif olan güçlükleri önemsemediğine ve edebi şahitlerin azlığına ve zayıflığına hükmetmişlerdir. Evharistiya üzerindeki kitabı ise, ne tam olarak kabul edilmiş ne de tam olarak tartışılmıştır. O, bu kitapta, yeni bir metod kullanmıştır. Bu metodun başlıca karakteri, liturjik ve regressif olmasıydı.[4]

Pierre ve Paul ile ilgili Roma geleneği ve Mess'in (ayin) kaynağı ne olursa olsun, yetkili uzmanlar, bu konuda H. Lietzmann'ın birinci derecede, inceleme konusuna katkı sağladığı konusunda müttefiktirler. Ancak bu konularda henüz son sözün söylenmediği de kesindir. Lietzmann, bilgisinin genişliği kadar sertliği ile de, problemleri ortaya koyuyor, analiz ediyor ve çözüm için araştırmaya yeni ve orijinal metodlar uyguluyor.

Şüphesiz Karl Holl'un vakitsiz ölümünden beri, H. Lietzmann gibi vasıflı biri, eski kilise tarihini yazmaya ve senteze teşebbüs etmeye cesaret edememiştir. Böyle bir işi tasarlamak için birçok tarz vardır: Önerilen problemlerden her biri konusunda, bilimin farklı çözüm önerileri ve bizzat kabul edilebilecek işaretlerinden mümkün olan doğrulukta bir tablo takdir edilebilir. Böyle bir teşebbüs zordur. Çünkü, bu durumda iki kayalık arasında gemi yolculuğu yapmak gerekiyor. Karşı karşıya gelen farklı kavramların teşhiri tamamlanacak ve çizilmeye çalışılan tablo oldukça kalabalık olacaktır. Şayet, detayın tartışmalarına girilirse, ona satırlar karışacak ve silikleşecektir. Halbuki net olarak çizilen yerde önemli şeyler olacaktır. Veya yazar tarafından reddedilen birçok teoriler ve çözümlere kısaca işaret edilmiş olacaktır. Fakat o zaman da onların karşısında tam olarak dengeli olmama ve yetersiz motivasyon ve üstünkörü bir hüküm verme riski karşımıza çıka-

---

2 Petrus und Poulus in Rome, 1915, 1927 (ikinci baskı).

3 Messe und Herrenmahl, 1926.

4 *Regressife Metod:* Sonuçtan ilke gitmektir.

caktır. Bu durumda da Okuyucuyu, aktüel bilimin akımına kaptırmak ,ona sadece belirli bir ekolün kavramını veya belli bir eleştiriyi açıklamak gibi bir durum ortaya çıkacaktır.

Vaktiyle Mgr. Duchesne'in, *Histoire Ancienne de L'Eglise* (Kilisenin Eski Tarihi, 3. cilt, Paris, 1906-1910) kitabında olduğu gibi, fakat çeyrek asırdan beri yapılmış araştırmalardan da yararlanarak ve büyük bir zihin hürriyetiyle[5] H. Lietzmmann, çalışmasında bir başka metod seçmiştir. Eski kaynaklarla ve bütün modern çalışma akımlarıyla içli-dışlı olarak o, Eski kilise Tarihini anlatmakta, çalışmasını, benimsediği farklı çalışma metinleriyle ve tartışma yorumlarıyla agırlaştırmaktan da uzak durmaktadır. Şüphesiz böyle bir metod, bazı tersliklerden de uzak kalmamaktadır. Bu metod, bazı noktalarda tamamen bilimsel açıdan okuyucuya doğru olmama intibaını verebilir.[6] Bununla beraber, böyle bir incelemenin avantajları, H. Lietzmann gibi bir otorite ve yetkili bir üstad tarafında ortaya konulunca, üstünlüğü belirginleşmektedir. Şüphesiz onun Hıristiyanlığın ilk zamanlarına ait çizdiği tablo, sabit ve değişmez telakki edilmeyecek, şüphesiz gelecek, bu konuda, birçok düzeltmeler getirecektir. Fakat bugün, Hıristiyanlığın ilk asırları konusunda bütün bir bakış açısı arzu edenlere, uzun bir teknik hazırlık gerektiren ince etüdlere girmeden, iyi bir rehber tavsiye edemiyoruz. Bir tarih kitabında özellikle yeni hareket noktaları arayanlar, en iyi çerçeveyi oldukça zor bulacaklardır. İşte bunun için bu kitabın, Almanca yayımından sonra birçokları, H. Lietzmann'ın bu kitabının, Fransız okuyucusuna da ulaştırılmasının yararlı olacağını düşündü.

Okunaklı, sadık ve açık çeviriyle Andre Jund, Fransa'da Hıristiyanlığın kökenleriyle ve ilk zamanlarıyla ilgilenen herkes için bu kitabı Fransızcaya çevirdi.

Maurice Goguel

---

5 Sonuçta kilise sansüründen kurtulamamakla birlikte Mgr. Duchesne, onlardan sakınmak için birtakım tedbirler almıştır.

6 Meselâ, H. Lietzmann'ın havari Pierre'in Corinthe'e gelişi konusundaki dediğini doğru kabul etmemek gibi. Burada basit bir tahmin söz konusudur. Çünkü birçok yazar bunu, nazik ve tehlikeli bulmaktadır. Bu konuya tahsis ettiğim incelemeye müracaat edilebilir. L'Apôtre Pierre á t-il Joue'un róle personel dans la crises de Galatie et de Gréce? Rev. d'hist. et de Philos, rel, XIV, 1934, pp. 461-500.

1. CİLT İÇİNDEKİLER

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ 5
TAKDİM 7
İÇİNDEKİLER 11

I. BÖLÜM: Filistin ve Roma İmparatorluğu 13
II. BÖLÜM: Filistin Yahûdiliği 21
III. BÖLÜM: Vaftizci Yahya 35
IV. BÖLÜM: Hz. İsa 41
V. BÖLÜM: İlk Cemaatın Oluşumu 57
VI. BÖLÜM: Yahudi Diasporası'nın Tarihi Geçmişi 73
VII. BÖLÜM: Aziz Paul-Saul-Paul 101
VIII. BÖLÜM: Misyonla Kurulan Hıristiyan Cemaatleri 127
IX. BÖLÜM: Roma İmparatorluğu ve Dini Hayatı 149
X. BÖLÜM: Yahudi Hıristiyanlığın Sonu 169
XI. BÖLÜM: İkinci Asırda Hıristiyanlığın Durumu 183
XII. BÖLÜM: Yuhanna ve Yazıları 211
XIII. BÖLÜM: Ignace 225
XIV. BÖLÜM: Marcion 237
XV. BÖLÜM: Gnostisizm ve Hıristiyanlık 251

ÖNEMLİ TARİHLER 279
BİBLİYOĞRAFYA 281

I. BÖLÜM

FİLİSTİN VE ROMA İMPARATORLUĞU

Roma İmparatorluğu, Akdeniz'in bütün doğu havzasına yerleşmek için gayret etmiştir. Bu, yüksek bir zeka ile tasarlanmış bütün bir planın uygulanması sonucu değil; politik ve askeri olayların zaruri sonucu olarak meydana gelmiştir. Çünkü burası, ikinci asrın ortasında Yunanistan, Anadolu'nun batı kısmı ise, aynı asrın sonunda, Romalılar tarafından fethedilmişti. Pont kralı Mithridate ise, cesareti ve karalılığı ile Roma'nın doğudaki hâkimiyetini tehlikeye sokmuştu. Bu durum, Romalılara yirmi beş yıl süren (M.Ö. 88-63) bir savaşı gerekli kılmıştır. Bu savaş, Asya tarafından, Batılı fatihlere karşı bir bağımsızlık savaşıydı. Romalılar bu savaşta bütün güçlerini ve elit vatandaşlarını kullanmak zorunda kalmıştı. Aynı dönemde, Ermeni kralı olan Mithridate'ın damadı Tigrane, Med'i ve Mezopotamya'nın kuzeybatısını istila etmiş, Kapadokya'ya ve Cilicie'ye boyun eğdirmiş, Suriye Seleeucides imparatorluğunun kuzey kısmını kuşatmış, Antakya, ikamet ettiği mekânlardan birisi olmuştu.

İşte o zaman Roma'nın tepkisi kesin olmuş ve Roma ordusu Suriye topraklarına nüfuz etmişti. Fevkalade güçlü bir mıknatıs gibi muzaffer Pompe'e, Suriye'nin bütün bölgelerinden, tarafların elçilerini birbirlerine karşı savaşa çekmiş ve Roma'nın eli kendini hissettirmişti. Roma, önce tereddütle ve hafif baskı ile müdahale etmişti. Fakat M.Ö. 64 yılının sonuna doğru Pompe'e bizzat Suriye'de göründü ve otoriteyi kullandı. Birkaç ay sonra, Seleucides imparatorluğunun harabeleri üzerinde, Suriye'nin Roma Eyaleti yükselmişti.

Bu Eyaletin organizasyonu çift prensip üzerine oturuyordu:

Helen şehirleri; Seleucedesler döneminde yeterince öneme haiz olmuşlar ve şimdi Aristokratik bir Anayasaya sahip olarak bağımsızlıkları ilân edil-

mişti. Her birinin banliyösü, küçük bir alan teşkil ediyordu. Buna karşılık Oryantalizmin hâkim olduğu bölgelerde, iktidar yerli hanedanlara bırakılmış ve halkın barışından, düzeninden ve vergi ödemelerinden onlar sorumlu tutulmuşlardı. Bu ikinci kategorik devletler arasında Yahuda (Judée), özel bir yönetimle muamele görecekti. Bu, orada ikamet edenlerin ruh hallerinden olduğu kadar, onların dahil olduğu politik olaylardan dolayı oluyordu.

Yüzyıllar önce İsrail halkı elverişsiz coğrafi şartlarından dolay acı çekmiştir. Filistin, doğu imparatorlukları ile Firavunlar arasında bir nevi köprü teşkil etmiştir. Filistin, rakip güçler arasında daima anlaşmazlık nedeni olmaya devam etmiştir. Bu topraklar üzerinde birtakım yoğun savaşlara girilmiş, ordular onun hudutlarını geçmişlerdi. Filistin'in kaderi böyleydi. Dünya savaşlarının doğruladığı gibi, bugüne kadar da hep böyle kaldı. Ülke, komşu büyük güçlerden birinin politik bağımlılığının altında olmaya daima mahkumdu. Bu durum, hiçbir zamanda değişmedi.

M.Ö. 586 yılında Kudüs'ün tahribi, Asurlular döneminden beri var olan güney krallığını Babil eyaleti haline getirmişti. Cyrus'un, Babil sürgünlerini geriye göndermesiyle birlikte, bölgede Pers hakimiyeti altında bir devlet kurulmuştu. Daha sonra ülke, İskender'in iktidarına geçti ve Makedonyalı idareciler tarafından yönetildi, Ptoleméesler ve Séleucidesler oraya sahip olmak için savaştılar. Bir asır boyunca Ptoleméesler üstünlüğü korudular. Daha sonra IV. Antiochus, büyük Suriye ve Mezopotamya imparatorluğunu birleştirdi (M.Ö. 198), Mısırlılar dönemi, nisbeten barışın gelişme dönemi ve tedricen Hellenisme'i benimseme dönemi oldu ve yeni sahiplerin egemenliği altında İsrail'de fırtınalar koptu. Seleucideslerin gücünün gerilemesi, vergilerin önemli ölçüde artmasını sağladı, mabedin hazinesi yağmalandı. Valinin entrikaları, Antiochus Epiphane'a, Kudüs'ü yerle bir etme fırsatını sağladı (M.Ö. 168). Kudüs'ün duvarlarını yıktı ve kaleye Suriye garnizonunu yerleştirdi. Aynı zamanda, Yahudi kültünü kaldırmaya teşebbüs ederek, şehirde Hellenisme'in gelişmesi konusunda acele davrandı ve bütün ülkeye ve hatta dini alana bile Helenizmi sokmaya çalıştı. Bu politikaya karşı, dinlerine bağlı köylüler isyan etti. Judas Macchabée ve kardeşlerinin yönetimi altında köylüler, yirmi altı yıllık (M.Ö. 167-141) bir savaşla direndiler ve başarılar ve tersliklerden sonra, sadece dini hürriyeti değil, bağım-

sızlıklarını da elde ettiler. Yüzyıllardan beri ilk defa İsrail halkı, bağımsızlığı elde etmişti. Büyük haham, prensti ve bir müddet sonra kral ünvanını aldı. Davud'un tahtı, yeniden kurulmuştu. İsrail ordusu ülkeyi koruyordu ve sınırlarını genişletiyordu. Vaktiyle çok güçlü olan Seleucides ve Ptolemées imparatorlukları zayıflamışlardı. Alexandre Jannée (M.Ö. 105-78) döneminde paralar bastırılmıştı. Paranın üzerine kraliyet ünvanı, İbranice ve Grekçe yazdırılmıştı: Yahudi krallığı, büyük bir yayılma elde etmiş, Ürdün ötesine taşmış ve oradaki Grek şehirlerini egemenliği altına almıştı.

Bu olağanüstü politik bağımsızlık hali, aşağı yukarı bir asır sürmüştü. Bunun hatırası, İsrail milletinin hafızasına kazınmış, müteakip iki asır boyunca, hep o, özlenen bir ideal olarak kalmıştı. Jannée'nin oğulları olan tembel II. Hyrcan ve fanatik II. Aristobule, taç kavgasına girişmişler ve her ikisi de Romalılardan destek talep etmişlerdi. Romalılar gelerek, vali Scolurus ile Aristobule'e destek vermişti, sonra da Pompe'e şahsen görünmüştü. Fakat Aristobule, Romalıların desteğini kaybetmiş ve Mabede sığınmıştı. Küdüs yeniden savaş alanına dönmüştü. Üç aylık bir kuşatmadan sonra, Mabed tepesi Romalıların saldırısı ile ele geçirildi (M.Ö. 63) ve Pompée, kutsallar-kutsalına girmişti. Böylece Yahudilerin bağımsızlık rüyası da kayboldu. Jannée'nin fetihleri, Suriye'nin Eyalet sisteminin içine bağımsız şehirleri dahil etmişti. Ancak Yahudiler, II. Hyrcanı, Romalılara bağlı olarak, büyük haham ve lider sıfatı ile korumuşlardı. Müteakip yıllarda César, Pompée'ye ve Sénat'aya karşı savaş açmıştı. Bu savaş, Yahudilerde ve Hasmonéenslerde büyük ümit uyandırmıştı. Fakat Hyrcan'ın, mahir bakanı Iduméen Antipater, César'ı kazanmıştı ve César, Yahuda'yı vergiden ve askerlikten muaf tutmuştu. César'ın öldürülmesinden sonra, Antipater, Suriye valilerini uzlaştırmayı başarmıştı. Ancak feci bir ölümle yok olmuştu. Arkasında, uzun zamandan beri, idareyi emanet etmiş olduğu, iki oğul bırakmıştı. Phasaél, Kudüs'te, Hérodes ise Galilée'de idi. Phasaèl, Partheslerin yardımı ile Kudüs'ü kuşatan Hasmonéen Antigone'un saldırısı sırasında, kahramanca intihar etmişti.Herode ise,Mısır ve Roma'da, Roma'daki muzaffer Marc-Antoinı takip etmiş ve Sénat ile uzlaşmayı başarmıştı. Böylece, Octave'ın ve Antoine'nın tavsiyeleri üzerine **"Yahudilerin Kralı"** ünvanına sahip olmuştu (M.Ö. 40).

Bununla beraber Antigone, Hyrcan'ı görevden almış ve büyük haham olmasını önlemek için dişleriyle kulaklarını kesmişti. Hérode'un Filistin'e dö-

nüşü, Romalılar tarafından desteklenmiş, Antigone'a Yahudi vatandaşlarının yardımları sağlanmış ve üç yıl süre ile mukavemet gücü artmıştı. Fakat M.Ö. 37 yılının ilk baharında Hérode, karargahını Kudüs'ün önüne kurmuş ve meşru bir hanedanlık çeşidi olan krallık liyakatini uzun zamandan beri nişanlısı olan, Hasmonienne Prensesi Marianme'le evlenerek ona tevdi etmişti. Beş aylık bir savaştan sonra Mabed tepesi ve şehir, baskıyla, kan dalgaları ortasında alınmıştı. Antigone, Roma valisi Sosius tarafından ölüme mahkum edilmiş kafası koparılmıştı. Böylece, Hasmanienne hanedanlığı sahneden kaybolmuş ve saray başkanının oğlu Tâcı giymişti.

Yine de Iduméen bir yabancıidi ve büyük haham olma ünvanını alamazdı. Hérode, istemeden bu ünvanı, on yedi yaşındaki son Hasmoniennslerden birisi olan Aristobule'a vermek zorunda kalmıştı. Fakat, Tabernacles bayramında halk, Macchabees geleneğini temsil eden genci alkışlayarak selamlamıştı ve kaderi konusunda karar vermiş oldu. Hérode ona önemli bir yer vermişti. Antoine, Octave'a karşı kesin bir savaşa girdiğinde Hérode, bütün maharetini kullanmak zorunda kalmıştı. Antoine kısmen kaybetmişti. Actium Savaşı (M.Ö. 31), böylece Kraliçe Cléopatre ve Mısır'ın kaderine karar vermişti. Roma imparatorluğu o zaman, Akdeniz'i kuşatmış ve İmparator Auguste, dünyaya sürekli bir barış getirmişti. Hérode, imparatorun lütuflarına mazhar olmuş ve hâkimiyetini doğuda ve batıda genişletmişti. O, bu başarısını, kabul edilen maharetine borçlu idi. Yahudi halkının bu başarılarda hiçbir payı yoktu... Yahudi halkı, Hérode'un Yahudi davasını eline almasından[1] mutluydu. Bununla beraber, onu, yabancı bir zorba ve Romalıların koruduğu biri olarak görüyorlardı ve ondan nefret ediyorlardı. Çünkü onun krallığının büyümesinde hiçbir milli menfaatleri bulunmuyordu... Hérode, hırslı bir enerji ile büyük askeri kalitelerini ve organizatör yeteneklerini kullanarak, Roma imparatorluğunun önemli bir kısmını oluşturan bir devlet kurmuştu. Bu devlet, çöl bedevi arap kabilelerine karşı bir kale ve Suriye ile Mısır arasında bir bagdı. Kralın gücü ve mahareti, ikamet edenlerin karakterlerinden sonuçlanan tehlikeyi önlüyordu. Bir bölümde[2] Josèphe, kralın yaptığı büyük işlerden bahsetmektedir. Kudüs tapınağının yeniden inşası, eski Sarmarie şehrinin yerine Sébaste şehrinin inşası ve

---

1 cf. Josèphe, A.J., 16. 27-65.

2 Josèphe, R.J., I., 401-430. A. 16, 149.

Sezare şehrinin kurulması ki daha sonraki dönemde burası bir Eyalet başkenti olan bir liman şehri olacak, çok sayıda şatolar, saraylar, tiyatrolar, hamamlar, su kemerleri, tapınaklar ve kemerler inşa edilecektir... Fakat Mabedler, putperest kültüne ve imparator kültüne tahsis edilmişlerdi. Bu yapılarda, Grek kültürünün aşkı yansıtılıyordu. Hérode, Olimpik oyunlar için bir vakıf kurmuştu. Bütün bunlar, Yahudi halkının kalbinde aşk değil, nefreti uyandırıyordu. Güzel karısı Marianme'da da aynı şey vardı, bunun için, onu sevdiği halde öldürmüştü.

M.Ö. 4. yılda büyük Hérode'un ölümü ile birlikte krallık bölünmüştü. Ancak bu bölünme, ölü kralın vasiyetinden kaynaklanmıyordu.. Hérode'un on meşru karısından veliaht olan ilk oğulları, sarayın entrikalarının kurbanı olmuşlardı: Alexandre ve Aristobule, Marianme'ın oğullarıydılar. Halk onları, Hasmoneen kanı taşıdıkları için seviyordu. Hérode ölüm döşeğinde verdiği emirle onları boğdurmuştu. Büyük oğlu entrikacı Antipater'a, bunu icra ettirmişti. Daha sonra doğmuş olan üç oğlu, vasiyetle varis olarak varlıklarını sürdürüyorlardı. Philippe, Batanée'yi ve sınır bölgelerini almıştı. Bu bölgeler Genesareth gölünün doğusu ve batısında idi ve halkının çoğu putperestti. Philippe bu bölgede otuz yıl barış içinde saltanat sürmüştü. Hérode Antipas ise Galilee ve Perée'yi almıştı. O da Genesareth gölünün kenarına, Hellenik karakterli bir ikametgah inşa ettirmiş ve ona imparatorun şerefine Tiberiade adını vermişti. Perée'ye ise imparatoriçe şerefine Livias ve daha sonra da Julias denilen güçlü bir şehir kurmuş. O, halkın önünde inançlı bir Yahudi tavrını gösteriyordu. O, Hérode'un yarı kardeşi olan karısı Hérodias'ı ayartmıştı. Bu ise, onun aleyhine olmuştu. Onunla evlenebilmek için, Nabatheén'lerin kralı Aretas'ın kızı olan ilk karısını boşamıştı. Bu evlilik, politik nedenlerle yapılmıştı. Ancak boşanma sınırda bir takım olaylara ve tartışmalara yol açmış ve hatta savaşa neden olmuştu. Antipas yenilmiş ve Tibere'den yardım istemek zorunda kalmıştı. Fakat imparator, etkili bir müdahale yapmadan ölmüştü. Antipas, Hérodias tarafından püskürtülmüştü ve krallık ünvanını almak için entrika yapıyordu. Caligula onu Lyon'a sürgün etmiş ve orada M.S. 39 yılında ölmüştü. Taht, Yahudilerin kralı Agrippa'ya geçmişti.

Archelaos, Hérede'un mirasını büyük ölçüde toplamıştır. O, Samarie'nin, Judée'nin ve İdumée'nin sahibiydi. Hérode'un vasiyetine göre, kral ünvanı-

nı taşıyacaktı. Ancak, Auguste bu ünvanı ona vermedi ve onu sadece Etnarque olarak isimlendirdi. Hemen hemen Hérode'un bütün ailesi ve halktan bir heyet, imparatorun önünde Hérode'un mirasını tartışmak için Roma'ya gelmişlerdi. Bununla beraber Filistin'de her şey daha kötüye gidiyordu. Kudüs'te, vekâleten vali olan Sabinus, tümeni ile baskın yapmış ve savaş ülkeye yayılmıştı ki üç eşkıya şefi, İsrail kralı olduğunu ilan etmişti.[3] Nihayet Suriye valisi olan Quintilius Varus müdahale ederek isyancıları dağıtmış ve iki bin kişiyi yakalatarak, onları çarmıha gerdirmişti.[4] Roma'ya döndüğünde, Archelaos bizzat yönetmeye başlamıştı. Ancak, çok kısa bir zaman sonra kabiliyetsizliği ortaya çıkmıştı. Birkaç yıl desteklenmişti fakat Yahudilerden ve Samaritain'lerden önemli bir grup Roma'ya giderek Archelaos'u şikâyet etmişler ve Auguste'de M.S. 6 yılında onu Viyana'ya sürgün etmişti.[5] Onun toprakları, doğrudan doğruya süvari düzenine ait olan Roma valilerinin otoritesi altına girmiş ve Suriye valisine bağlanmıştı. Valiler, Ce'sarée'de oturuyorlardı ve Filistin'den Yahudilerin dışından toplanan üç bin kişilik oldukça az bir askeri güce sahiplerdi. Yahudiler, birçok sebepten dolayı askerlik hizmetinden muaf tutuluyorlardı.[6]

Roma askerlerinden bir bölük, Küdüs'te, Antonia diye adlandırılan kalede garnizonda bulunuyordu. Bölüğün sözcüsü, başkente kumanda ediyordu. Vali, vergi rejimini ve ayakbastı parasını düzenliyordu. Yahudiler iç yönetimlerinde ve hukuki otoritede tamamen serbest bırakılmışlardı. Yahudi merkez komitesi olan Sanhedrin, haham başının yönetimi altında Yahudayı yönetiyordu ve onun kararları, ahlaki bir otoriteye sahip olarak, bu toprakların dar sınırlı alanlarını aşıyor ve bütün Yahudilerce tanınıyordu. Karşılıklı iyi niyetle barış içinde bir işbirliği ile bu sağlanmıştı. Fakat maalesef, kabalık ve işkence, devamlı bu barış ortamını bozuyordu. M.S. 6-7 yıllarında Suriye valisi Quirinius'un, vergiyi düzenleyen oldukça normal tedbiri, Yahudilerde şiddetli bir muhalefet oluşturmuş, ülke hemen hemen isyana kalkmıştı.[7] Hahambaşı Joasar, halkı yatıştırmasını bilmişti. Fakat Galileli Judas ve haham Sadak, Romalıları endişelendiren başarılı bir vaaz vermiş-

---

3 Cf. Josèphe, A.J., 17, 272, 274, 278.
4 Josèphe, A.J., 17, 295.
5 a.g.e., A.J., 17, 342-344.
6 Schürer, Geschichte des Judischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi, I. 4. éd. 458.
7 S hürer, I., 510.

lerdi.[8] Diğer yandan valiler de halka kötü davranıyorlardı ve halkı tahrik ediyorlardı. Özellikle Ponce-Pilate, bu konuda başarılıydı ve birçok kez hayata mal olan aksilikler göstermiştir.[9] Bu dönemde Tibère (M.S. 37) ölmüştü. Onun halefi olan Caligula'nın yönetimi altında durum daha da kötüleşmişti.

---

8 Joséphe, A.İ., 18, 1-10, 23-25.
9 Schürer,e I., 488-492.

II. BÖLÜM

FİLİSTİN YAHÛDİLİĞİ

M.Ö. 722'de Sargon tarafından kuzeydeki on İsrailli kabilenin sürgünü ile, bu kabilelerden tarihte iz kalmamıştı. Güney krallığı veya Yahuda sakinleri ise, milli duygularının canlılığı ile ayırd ediliyorlardı. Bunlar, bu duygu ile, M.Ö. 586 felaketini aşmışlar, daha sonraki darbelere karşı zafer elde etmişler ve vatanlarının yok edilmesine mukavemet göstermişler, bugüne kadar ayırd edici karakterleri ile entegre olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bunun temel sebebi, dinleriydi. Burada karakteristik olan husus, milli cemaatle, dini cemaatin yan yana bulunmasıydı. Antikitedeki bir millette olan bu hususun kendiliğinden olması, şaşırtıcı değildi.Yahve'nin kaybolması,Milletinin tarihte kaybolması demekti. Bütün Baalim'in ve neticede Zeus'un, Jupiter'in bütün Olympe ile kayboldukları gibi. Şurası kesindi ki, Yahudi milletinde din, bir hayat kuralıydı ve yegane gücün görünmez bir ahlaki ivmesiydi. Çok erkenden sürgün edilen kuzey kabileleri, dini gücün onu tamamlaması için, çok güçlü yabancı tesirlere boyun eğmişlerdi. Güney krallığı,böylece kendisine verilen dört nesillik süreyi, milli tahribatı aşmaya imkan veren bir inancı elde etmek için yararlanmıştı.

Yahudiler, milletlerinin Hz. İbrahim'den beri, Allah'ın seçilmiş bir milleti olduğuna ve Allah'ın İbrahim'e vaat ettiği vaatlerini, yerine getireceğine inanıyorlardı. Bu millet, tarihte, iman gözü ile İsrail'in sahip olacağı, Tanrısal bir idare görüyorlardı.İsrail Nebilerinin vaazları, bu düşünceyi, Tanrısal inayet inancının ilkel şekilleri üzerine yükseltmiş ve uğradıkları askeri ve politik felaketlere rağmen bu düşünceyi devam ettirmelerine imkan vermişti. İsrail milleti, günah ve suçluluk duygusuna sahip olarak, Tanrının gazabının ve âdil cezanın millete olduğu kadar, ferde de ulaştığına inanıyordu. Fakat yine onlar, Tanrının onlara karşı olan gazabının ebediyen devam etmeyeceğini ve Tanrının vaadlerinin sarsılmaz şekilde kaldığını da biliyor-

lardı. Sürgünde bu inanç, sürgünler cematinin birliğini sağlamıştır. İşte bu inanç ki, onlara, sonraki asırlarda, yabancı hakimiyetine sabırla katlanmalarına imkan vermişti, yine asırlar boyunca parlak bir şekilde bu inancın, onları aldatmadığını da görmüşlerdi.

En kritik dönemde Antiochus Epiphane, Tanrıya hakaret ettiği, Yahudi şeriatını ihlal ettiği ve kutsal tapınağa saygısızlık yaptığı zaman, Macchabelerin kılıcı, hürriyeti elde etmiş ve Tanrının barışı görünmüştü. Bu dönemde Daniel, gece mükaşefelerinde, dünya tarihinin anlamını keşfediyordu ve Nebucadnetsar'a bu rüyasını açıklayarak ifşa ediyordu. Bütün tarihin belli bir plana göre sona doğru yöneldiğini ilk defa tasarlayan, Daniel olmuştur. İki asır boyunca insanların gidişatlarını ve düşüncelerini bu mukaşefe belirlemiştir. Onun mukaşefe ettiği ve çizdiği imajları, Pers mitolojisiden geliyordu.[1] Ancak onlara verdiği yorum, Yahudi dindarlığının ruhundan kaynaklanıyordu.. Gittikçe azalan bir değerle dört imparatorluk, birbirine varis olmuştu. Son imparatorluk, iç düzeni ve tutarlılığı olmayan Macédonien'lerin imparatorluğuydu. İşte Tanrıya karşı bir imha savaşına giren ve tapınağı kirleten kral Antiochus Epiphane, bu imparatorluğa ait bulunuyordu. Fakat Tanrı bu imparatorluğa da müdahele edecek ve yok edecekti, **"İşte, insanoğluna benzer biri göklerin bulutları ile geldi ve günleri eski olana kadar geldi ve onun önüne kendisini yaklaştırdılar. Ve bütün kavimler, milletler ve diller ona kulluk etsinler diye, kendisine saltanat ve izzet ve krallık verildi. Onun saltanatı, geçmeyecek ebedi bir saltanattır ve krallığı yıkılmayacak bir krallıktır."**[2]

Dünya tarihi bir felakete doğru yöneliyordu. Bu felakette, ilahi müdahele Hz. İbrahim'e yapılan vaatlerin varisi olan İsrail milleti için, yeni bir krallığın tesisini zaruri kılıyor ve bunda İsrail halkı, muhteşem bir vaat ifası buluyordu. Macehabeelilerin isyanın ilk günlerinde Tanrıya değişmez ve sarsılmaz imanla beslenmiş olan milli heyecan, bir yeryüzü cennetinin Apocaliptik imajını aydınlatan bir alev gibi tutuşmuştu.

Daha sonraki asırlarda, fevkalade ve beklenmedik karakteriyle politik bağımsızlık, bu ümidi, ruhlara daha güçlü yerleştirmişti. Öyle ki Hasmonéen rejiminin düş kırıklığı ve Roma güçlerine karşı ani kölelik, nihai sava-

---

1 Ed. Meyer, Ursprung und Anfange des Christentums, II., 189.
2 Daniel 7/9-14.

şın belirtisi olarak telâkki edilmişti. Mevcut baskı, mesihi krallıkta, Tanrısal hakimiyetin tezahürüne götürecek felaketi, tahrik edecekti. Pompée'nin, Romalıların hakimiyetini tesis ettiği dönemde, yeni Mezmurcular ortaya çıkmış ve onlar, milletlerine eski Mezmurcu Davud'unkine benzer ilahiler sunmuşlardır. Hz. Süleyman'ın olduğu söylenen bu Mezmurlar, Yunanca bir çeviri ile bize ulaşmıştır. Bu Mezmurlar, dönemin umut ve inancının paha biçilmez bir dökümanını, teşkil etmektedir. Bu mezmurlarda, bu savaş zamanlarındaki sefalet içinde, Tanrıya yalvaran dindar bir adamın çağrısını işitiyoruz. Bu dindar adam, milletinin günahlarından ve kötülüklerinden utanıyor ve Tanrının yargısının adaletini itiraf ediyordu. Bütün bunlar on yedinci mesihi mezmurda doruk noktaya çıkmaktadır. "Ya **Rab! Sen bizim çağ ve çağ kralımızsın ve bizim ruhumuz sende tebcil olacaktır. Yeryüzünde insanın süresi ne kadardır: O, bütün hayatı boyunca, ümidini sana bağlamıştır. Bize gelince biz Tanrıyı, kurtarıcımız olarak ümit ediyoruz, çünkü Tanrımızın gücü ebedi olarak durmakta ve onun merhameti ve krallığı putperestlere kadar uzanmaktadır.**

"Rab! Sen Davud'u İsrail'in kralı olarak seçtin ve ona yeminle, onun neslinin krallığının senin önünde ebediyen var olacağını vaat ettin. Fakat günahlarımız nedeniyle, günahkarlar, bize karşı yükseldiler ve Davud'un tahtı üzerine bir kibir krallığı kurdular (Hasmoneenler), öyle ki, bir yabancı olan Pompée, onlara karşı telaffuz edilen tanrısal hikmeti uygulamaya geldi. Ülkeyi boşalttı ve sakinlerini genç, ihtiyar, batının çok uzaklarına sürgün etti. Halkın şeflerine hakaret etti ve Kudüs'e fethedilmiş bir şehir muamelesi yaptı. Çünkü, adaleti uygulayacak ve şeriatı gözetecek halktan büyük ve küçük hiç kimse yoktu. Kral, dinsizlikle yaşıyordu, hakim, itaatsizlik içindeydi. Halk, günahkardı. Korkutulmuş kuşlar gibi yuvadan uçuyorlardı. Dindar halkın dostları, onların önlerinden kaçıyorlardı ve ruhlarını, şeytanın musallat olduğu insanlardan kurtarmak için çöllerde dolaşıyorlardı. Böylece, bütün ülkelere dağılmışlardı.

"Rab! Bak ve belirlediğin bir zamanda onlara, Davud neslinden bir kral gönder. Ey Rab! O, senin kulun İsrail üzerinde, saltanat sürsün. Haksız işgalcilerden, putperestlerden temizle. O, (Kral) hikmetle ve adaletle senin mirasından günahkarları kovacak, senin tehditlerinle, senin karşından kaçırtacak, onların vicdanlarının sesiyle azarlayacak. Kutsal mille-

ti, etrafına toplayacak ve onları adaletle yönetecek, Tanrının kutsadığı milletin kabilelerine hükmedecek. Artık, aralarında bir adaletsizin oturmasına imkan vermeyecek, aralarında kötülükle dolu olan hiçbir kimse ikamet edemeyecek. Çünkü Tanrı, onların, Tanrı oğulları olduğunu bilecek ve ülkeyi kabilelere bölüştürecektir. Artık, onlarla hiçbir yabancı oturamayacaktır.

"O, milletlere ve putperestlere, adaletin hikmeti ile hükmedecektir, o, putperestleri, kendine hizmet için egemenliği altında tutacaktır. O, açıkça bütün dünyanın önünde Rabbi tebcil edecek, Kudüs'ü temizleyecek ve ona başlangıçtaki kutsallığı geri verecektir. Bunu, yeryüzünün en ötesinden putperestlerin gelip, onun zaferini seyretmeleri ve dışarıda acı çeken çocuklarına şimdi Rabbin ihsan ettiğini görmeleri için yapacaktır. Putperestler, Rabbin zaferini göreceklerdir. Bu öyle bir zafer ki Rab, onlara vermiştir. Onların üzerinde Rabbin bilgilendirdiği adil bir kral saltanat sürecektir. Onun saltanatında onların arasında hiçbir adaletsizlik olmayacaktır. Çünkü, onların tamamı kutsaldır ve kralları da Rabbin mesihidir.

"O, atlara, arabalara ve oklara güven bağlamayacak, savaş hazinesi yapmak için altın ve gümüş biriktirmeyecek, savaş gününde ümidini askerlere bağlamayacaktır. Bizzat Rab, onun kralıdır, onun gücü, Allah'a umut bağlamadadır. O, önünde putperestleri titretecektir. Çünkü o, yeryüzünü, ağzındaki sözle kıracak, Rabbin milletini takdis edecek ve onun hikmeti ile neşelenecektir. Büyük milletlere hakim olmak, işgalcilere hükmetmek ve Tanrının gücü ile günahkarların kökünü kazımak için o, bütün günahlardan arınmıştır. O, Tanrısının önünde, yaşadığı günlerde zayıflamayacaktır. Çünkü Rab, onu kutsal ruhla kuvvetlendirmiş ve ona güçle, adaletle, akıllı hikmetler ilham etmiştir. Rabbin takdisi, güçle onu kuşatmış ve onun Rabbe olan ümidi zayıflamamıştır. Ona kim mukavemet edebilecektir ki? O, eserleri ile güçlü ve Tanrı korkusu ile kuvvetlidir. O, Rabbin sürüsünü sadakatle ve adaletle otlatacak ve otlağında bütün zararlardan koruyacaktır. O, onları, doğru yolda yürütecek ve aralarında hiçbir gurur olmayacak, diğerinden hiçbir baskı olmayacaktır. İsrail'in kralı, zaferle saltanat sürecek. İsrail evinde zaferi tesis için ve onu idare etmek için onu seçmiştir. Onun ateşle temizlenmiş sözleri, en değerli altından daha kıymetlidir. O, kutsanmış milletin kabilelerine hük-

medecektir. Onun sözleri kutsanmış milletin ortasındaki kutsal sözler gibidir. Bugünleri yaşayacak olanlara ne mutlu! Onlar, toplanmış kabileler arasında İsrail'ini selametini göreceklerdir. Tanrı, başarıya ulaştırsın! İsrail için, Tanrı merhametini yakında göstersin ve bizi kafir düşmanların kirinden kurtarsın! Bizzat Rab, şimdi ve ebediyen bizim kralımızdır.

"Roma döneminin canlı mesihi ümidi, böylece net olarak tasvir edilmektedir. Krallığın ilahi vaadi, Davud ırkında uygulanmaktadır. Hasmanéenler gasbedicilerdir ve onların faaliyetleri onlara karşı tanıklık yapmaktadır. Bunun için, Tanrının iradesine göre Pompée onları kovmuştur. Fakat, İsrail halkı sadakatsiz davranmış ve Roma işgali ile layık olduğu cezayı almıştır. Kudüs şehri kirletilmiş, halkı sürgünde dağılmıştır. Dindar insanlar çöle kaçmışlar ve kutsal-dışı bir ülke bırakmışlardır. Fakat Tanrı sonra onların dualarını kabul edecek ve Romalıları kovacak, Mesih görünecektir. Artık Macchabée'lilerin savaşına benzer bir bağımsızlık savaşı söz konusu değildir: Artık, Mesihin önünden putperestleri kaçırtacak, Tanrısal bir mucize beklenmektedir. İşte o zaman Kudüs, geçmişteki haşmetini yeniden bulacaktır. On iki kabile, eski hudutları içinde restore edilmiş olan Filistin'de ikamet edecektir. Sürgünler, Diaspora'dan geri geleceklerdir.[3] Artık bunlar, zalim putperestlerden yeni İsrail'e bir armağan olarak verilmiştir . Yeni kurulan krallıkta sadece İsrail oturacaktır. Orada, ne putperest, ne Grek ne de Samaritain olmayacaktır. Bu İsrail, bünyesinde hiçbir günahkar, yani Grek barındırmayacaktır. Onun üyeleri, serapa temiz ve kutsal olacaktır, artık onlar kutsal kral mesihin saltanatı altında, Tanrının iradesine göre huzurlu bir hayat süreceklerdir. İşte İsrail'de, Tanrının krallığı, Tanrısal krallık, böylece gerçekleşecektir. Putperestler, İsrail'e boyun eğecekler ve onlara vergi vereceklerdir. Onlar, hayretler içinde, hiçbir katkıları olmadığı Kudüs'ün zaferini seyredeceklerdir. Onlar için hiçbir vaad yoktur. Evrensel kurtuluş fikri, bu nesle yabancıdır artık...

Muhayyile, bu tür fikirlere, birtakım çizgiler de ilave etmiştir... Mesihin geleceğini önceden bildiren Elie veya Musa gibi haberciler vardı. Yeni Kudüs'ün ihtişamı, çok zengin renklerle mukayese edilen gelecek Mabedin parlaklığı, tasavvur ediliyor. Cennetteki beşeri varlığın ve tabiatın tasvirinden ödünç alınmış imajlar yardımı ile Tanrının krallığındaki hayatın kutlu-

[3] Süleyman'ın Özdeyişleri, 11, 2; 8. 34.

luğu tasvir ediliyor. Daha önemli olan, bu mezmurcuların, **"kutsal"** ve **"dindar"** terimleriyle hissettiklerini, bilme konusudur. Onlara en ağır günah olarak görünen, putperestlerle her şeyin uyum içinde olmasıydı, bunun için İsrail halk kitleleri ve özellikle idareci sınıflar, Hasmonéensler döneminde Allah'tan yüz çevirmişlerdi. Şimdi ise Romalılardan layık oldukları cezayı alıyorlardı... Sefahat, zina, yalan, dalevere, açgözlülük, bu dinsizliğin, alametleriydi. Mabedin yağmalanması, dini emirlerin hor görülmesi, dinsizliğin en net delillerindendi.[4] Aksine, halk, şeriata riayet ediyordu .[5] Senin evinde günahla asla toplanmazlardı. Çünkü o, onları itina ile takip ediyor ve onun iyiliklerinden sakındırıyordu. Bazen, bilmeden bir hata işlese, o, onu oruçlu ve kendine işkence ile telafi ediyordu.[6] Yine Rab, onu takdir etti ve onu afetti. O, onu utancın kaplamadığı bir ceza ile cezalandırdı, ondan bedbahtlığı kaldırdı.[7] O, ona, mütevazi bir rahatlık verdi, aynı şekilde onu ezen fakirlikten ve baştan çıkaran zenginlikten uzaklaştırdı.[8] Tanrı onu mührüyle damgaladı.[9] Bu mühür ki onu yargı gününde tanıtacak ve kurtaracaktır. Kafirler cehenneme giderlerken, dindarlar, ebedi hayata varis olacaklardır.[10] Dindar adam, adaletine verilen mükafatla, Tanrının adaletini tecrübe edecektir... O, onu günlük hayatını etkileyen olaylarda, dünya tarihinde onu keşfettiği gibi tanımaktadır.[11] Orada, er veya geç günahkarları çarpan ceza içinde o zaten görünecektir.

Tipik olarak Ferisilerin dindarlığı böyle idi. Eski mezmurlarda, sessiz bir murakabe içinde dindar bir gruptan söz edilmektedir. Bu grup gürültülü ve ahlak dışı hayattan çekilerek, kültürün havailiğinden sarsılmışlardı. Onlar dinsiz ve alaycılarla birlikte oturmak istemezler ve gece ve gündüz Allahın şeriatını düşünürlerdi. Macchabe'lilerin isyanları sırasında bu Hassidim (yani dindarlar)ler geçici olarak inzivalarından çıkmışlar ve kılıca sarılmışlardır. Hatta onlar, Şabat günü (cumartesi) bile savaşmışlardır.[12] Dini hürriyet elde edilince, Hasmonien hanedanlığına yardım etmeyi reddetmişler ve

---

4 Süleyman'ın Özdeyişleri, 8/10-11; 4/14; 2/3; 1/8.
5 a.g.e., 14/1; 10/5.
6 a.g.e., 3/5-10.
7 a.g.e., 9/10-15; 13/6-9.
8 A.g.e, 5/16-20; 16/12, 13.
9 a.g.e., 15/8, 10.
10 a.g.e., 3/13-16; 13/9-10.
11 a.g.e., 8/7-31; 9/3-9.
12 I. Makkabiler, 2, 41; Jos.., A.İ., 12, 276.

Jean Hyrcan'dan beri inatçı bir hasım olmuşlardır.[13] Onların düşünce ve hareket prensipleri Yahudi şeriatı idi. Şeriat, birtakım ifadelerde ve resimlerde, İsrail'in en kıymetli mücevheri olarak tescil edilmiştir. Şeriatın, ahlaki değil, merasim tarafı artmış bulunmaktadır. Kült ile ilgili ve arınma ile ilgili kurallar çevredeki putperestlere muhalefeti sağlayan gerçek bir vasıtaydı... Kült ile ilgili şeriatın içinde bir ayırım yapılmaktadır: Mabedde bütün görkemiyle kutlanan ve dindar insanların kalplerini heyecanla dolduran kült olmaz. Nebilerin yanında ve mezmurlarda bulunan Tekelerin kanlarının akıtılmasının değeri üzerinde birçok tenkit ve septik sözler vardır. Aksine önemli olan unsurun bireysel hayatta şeriat kurallarının ifası olduğudur. Ritüel dindarlık bireyselleşmiştir. Bütün emirlerin tam olarak ifasına yönelik ateşli gayret, hayatın bütün safhalarına uzanan daima daha süzülmüş bir vicdan ilminin oluşmasına götürür. Sabahtan gece vaktine kadar, dindar adam, daima dini kuralları düşünür. Onların ibadetleri, bir takım kurallara tabidir. Bu kurallarda birtakım sabit kelimeler, belli bir zaman ve yer almakta ve takınılacak tavrı belirlemektedir. Temizlik kuralları, her tarafı kuşatmakta ve birtakım gıdaların seçimini ve hazırlanmasını belirtmektedir. Cumartesi takdisinin istirahatla kutlanması, garip inceliklere kadar götürülmüştür. İsa zamanındaki meşhur Haham okulları, **Schammai** ve **Hillel** okullarıdır. Bu okullarda, akşam ayakta veya yatakta dua edilip edilemeyeceği[14], yemekten sonra şükür duaları hangi düzeyde söylenip söylenmeyeceği, havlunun masaya veya yastığın üzerine konulup konulmayacağı tartışılıyordu.[15] Şabbat (Cumartesi) günü[16] yemek pişirilemeyeceği, fakat, hâlâ yanmakta olan sobanın üzerinde ısıtılabileceği, su ve gıdanın cumartesi akşamı hazırlanabileceği sorgulanıyordu. Şayet bu, küçük bir ot ateşi ise yapılabileceği fakat odun ateşinde ısıtılacaksa, yemeğin pişmemesi için külün kapartılmasının gerekli olduğu belirtiliyordu. İşte Hillel okulunun öğretileri böyle idi. Schammai okulu ise gıdaların ısıtılmasına izin vermiyordu, sadece suyun ısıtılmasına izin veriyordu. Ateşten çekilen gıdalara gelince, Hillel buna olumlu cevap veriyordu. Schammai ise bunu kabul etmiyordu. Yine, Cumartesi günü yumurtlayan bir tavuğun yumurtası yenilebilirmiydi?

---

13 Jos, A.İ., 13, 288-292. Schürer, 1, 271, II, 473. Ferisilerle ilgili metinler, Schürer'in II. 449-475 ve Strack-Billerbecek, Kommentar zum Neuen Testament, IVa , 334.

14 Schürer, II, 426'da ve 38 nolu notlarda toplanan metinlere bakılmalıdır.

15 Mischna Berachoth, 1/3; 8/1.

16 Mischna Schabbath, 3, 1.

Schammai buna yenir derken. Hillel yenilmez demektedir.[17] Bu tartışmalar sonsuza dek devam edip gitmekteydi. Bütün bu yasaklar kalabalığı, hem özel hayatı hem de cemiyet hayatını çepeçevre kuşatmıştı. Hatta, nesilden nesile çoğalmış ve artmıştı. Gelenek, parazit bir bitki gibi sarmış ve Musa şeriatını boğmuştu. Bu muhitlerde yazıcıların sanatı gelişmiştir. Yazıcılar hayatlarını metodik incelemelere, kısaca Yahudi şeriatının gelişimine adamışlar ve kaleme alınarak gelenek mesleğini ikinci miladi asırda **Mischna** adı ile ve beşinci miladi asırda da **Guémara** adı ile ortaya koymuşlardır. İşte asıl metin olan Mischna'dan ve onun yorumu olan Guémara'dan Yahudiliğin yasası olan Talmud ortaya çıkmıştır. Bu konu ileride yeniden ele alınacaktır.

Miladi ikinci asrın sonundan itibaren **"Ferisiler"** veya **"ayrılanlar"** ismini görüyoruz. **"Ayrılanlar"**ı teşkil eden bu grubu **Hasidim** diye belirtmiştik. Bu Hasidim ismi, Macchabéelilerin savaşında, cemaatlerinden ayrılarak, savaşa katılmayıp, kalabalıktan ayrılanlara verilen isimdir.[18] Yani "Ayrılanlar" anlamına gelmektedir. Ancak biz burada bu konuyu tartışmayacağız. Muhtemelen bu isim, onlara, hasımları tarafından verilmiş, onlar da bunu kabullenmişlerdir. Bu durumda, ikinci hipotez cemaatin bünyesindeki tutumlarını mükemmel şekilde karakterize etmektedir. Bunlar, eski kutsal Aristokratlardan ve **Saduccéenlerden** dini görüş açısından cahil ve ilgisiz olan **Amhaarezlerden** tamamen ayrılmaktadırlar.

Sadducéenlere[19] gelince, onların ismi, Saddok'tan gelmektedir. O, Süleyman zamanında yaşayan büyük bir hahamdır. Eski Ahit onun ismini sık zikretmekte[20] ve onun imtiyazlı kutsal bir aile atası olduğunu belirtmektedir.[21] Sadducéenler isminin daha sonra bir başka Saddok'tan geldiği söylenir ki onun ismi bir ekole isim olarak verilmiştir? Gerçek tam bilinmiyor. Bu konuda kesin olan Sadducéenlerin bir ekol değil, daha çok bir kast olduklarıdır. Bu, daha çok birinci hipotez lehine bir delildir. Her halukarda Sadducéenler, başkentte kutsal aile üyelerini belirtmekte ve devletin nezdinde önemli bir mevki işgal etmektedirler. Onların politik faaliyetleri onları, Greko-Romen medeniyetle temasa götürmüş ve onları, Ferisiler nezdinde kuş-

---

17 Mischna Jom tab, 1, 1.
18 E. Meyer, 2, 284, J. Jeremias, Jerusalem, 2, 115.
19 Billerbeck, IVa, 335; 348; Schürer, II, 475.
20 I. Krallar, 2/35.
21 Ezekiel, 40/46; 44/45; Sirach He'br, 51, 12, 9 ve Document de Damas, 4/1-3.

kulandıracak birçok tavizlere sevketmiştir. Hatta onlar, Se'leucideslerin hakimiyetleri sırasında bu yolda çok ileriye gitmişlerdir. Bu durum, Macchabéeliler döneminin başında, onların itibarını yok etmiştir. Fakat, Ferisiler Jean Hyrcan'la bozuşunca, Sadducéenler yeniden iktidara gelmişler ve kısa aralıklarla bir Yahudi devletinde uzun süre bunu muhafaza etmişlerdir. Herode zamanında kamu oyunu temsil eden Ferisiler lehine, Sadducéenler, istemeyerek bir takım tavizler vermek zorunda kalmışlardır.[22]

Josèphe, genelde okuyucularına, **"Yahudilerin felsefe"** okullarından bahsetmekten zevk alıyordu.[23] O, Ferisiler ve Sadducéenlerin felsefi bir tavra sahip oldukları, gerçeği gizledikleri konusunda bilgi vermektedir. Basit bir formülle olayları ifade etmek için, Sadducéenlerin, Eski Ahit'e göre Yahudiliğin geleneksel şekillerini muhafaza ettikleri ve Pers döneminden beri Yahudiliğe sızan yeni temayülleri ve Rabbinik ilmin onlara sundukları gelişmeleri, reddettiklerini söyleyebiliriz. Bundan dolayı, Sadducéenler, ne kişisel ölümsüzlükten ne de öldükten sonraki yargılamadan ne de aracı varlıklar olan meleklerden, şeytanlardan ve dünyanın sonundaki kıyametten bahsetmezler. Aynı nedenle, Ferisilerin[24] geleneği içinde Yahudi şeriatında ortaya çıkan gelişmeleri de reddetmektedirler... Yine bundan dolayı, Tora'ya sıkıca bağlıdırlar ve Apokrif kitapları ve Talmud'u reddetmektedirler.

Sadducéenlerin karşısında Ferisiler, başlangıçta daha serbest ve daha canlı bir dindarlığın temsilcileriydi. Bu dindarlık, seçilmiş İsraillilerin eski inançlarına bir takım yeni ifadeler getirmiştir. Fakat şeriatı, doğru tamamlamayı hedef alan eğilim, gittikçe büyüyen bir titizliğe ve şekilciliğe yol açmış, Nebilerin geleneklerindeki derinliği ve mezmurlardaki samimi dindarlığı unutturmuş, kişisel adalet üzerine oturan bir kibir tehlikesinin doğmasına yol açmıştır... Süleyman'ın Mesellerinin tasvir ettiği adalet ve Allah tarafından ödüllendirilen ve tanınan onun güzelliği açık bir işarettir. Yahudi şeriatına titizce riayet, bunlar için bir başka sonuçtur: Hahamlar, şeriat uzmanları, Ferisi cemaati için rehberlerdir. Onlar, cemaatin ruhlarını canlandırmaktadırlar. Sofuluk, durmadan olgunlaşan ve ilim üzerine oturan bir teknik haline gelmiştir. Zorla, dürüst olmak öğretilmiş ve Talmud'un sırla-

---

22 Josèphe, A.İ., 18, 17, Schürer, II, 487.
23 Josèphe, A.İ., 2, 119, 160-166; A.İ., 13, 171; 18, 11-25.
24 Josèphe, A.İ., 13, 297.

rına doğru oldukça daha fazla nüfuz edilmiş ve daha çok dini olgunluğa yaklaşılmıştır. Din, kültürlü entelektüel aydınların işi ve tatbik yolu olmuştur. Halbuki İlmin derecelerine tırmanma kabiliyeti olmadan ne ideale ulaşılabilir ne de zararsız bir dindarlığa ulaşılabilir. Böyle biri için, Tanrının önünde geçerli olan adalete götüren yol kapanmıştır. Şeriat uzmanları bu cahiller için sadece iğrenç ve aşağılıktırlar. Şeriat uzmanları ise onlar için aşağılayıcı bir sıfat olan Amhaarez (köylüler) kelimesini kullanmaktadırlar.[25] Bütün dini müşahedelerin dışında, bugün bile büyük bir şehirde oturan birisi, bu anlamda bu kelimeyi kullanmaktadır. Ferisilerin halet-i ruhiyelerinde bu terim, putperesetleri ve diğer yandan, Kudüs Aristokrasisi üyelerini belirtiyordu. Çünkü hiçbir Aristokrat üyeyi, şeriatın emirleri tatmin etmiyordu. Gerçek bir Ferisi, Amhaarezlerden uzak durmaya, onlarla bütün ilişkileri kesmeye ve onlarla temastan kaçmaya kadar gidiyordu. Şeriata riayette ihmalkar olan bu insanların (Amhaarezlerin) giydikleri elbiseler veya dokundukları eşyaların dini yönden temiz olup olmadığını bilebilir miyiz? Sattıkları meyvaların öşürlenip öşürlenmediği bilinir mi? Bu yüzden mümin, sadece kendisine benzeyenlerden cemaat halinde toplanan dini ritüellere ve levitik vergilere riayet eden arkadaşlarından [26] başkasına güvenemez. Sadece onlar, Allah'ın razı olduğu İsrail'i oluştururlar. Bütün bu inkar edilmez sert vicdani yüksekliğe ve ahlaki gidişe rağmen, bu içsel ayrılma, karakteristik hatalardan Ferisilerin ayrılmasını belirli hale getirmiştir. Amhaarezler ise şiddetli bir kinle, Ferisileri hakir görerek cevap vermişlerdir. Rabbinik edebiyatın delilleri olmaksızın bu konuda bazı şeylere sahibiz.[27]

Josèphe,[28] Ferisilerin ve Sadducéenlerin yanında felsefi bir üçüncü ekolden bahseder. Bunlar, **Essenilerdir.** O, bunların ideal hayatlarını övmektedir. Philon, eserlerinden birinde onlar için heyecanlı bir bölüm ayırmıştır. O, orada Stoicisme'den[29] bahsetmektedir. Bu bilgilerin dışında, bunlar hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Özellikle Rabbinik kaynaklarda hiçbir bilgi

[25] Billerbeck, II, 494, Schürer, II, 454, 468.
[26] Billerbeck, II, 501, 509; J. Jeremias, Jerusalem, II, 116.
[27] A.g.e., II, 518.
[28] Josèphe, B.J., II, 119-161.
[29] Philon, omn. prab., 75-91 (VI. 21-26); cf. Bousset, Judentum, 456, Schürer II, 654, W. Bauer dans Pauly, Realencyclopadie der classischen Altertumswissenschaft, neue Bearbeitung von Wissowa, suppl, IV, 426.

yok. Onlara verilen *hasaija* ismi (dindar) Aramicedir. Bu kelimede tamamen İbranice *hasidim* terimiyle aynı anlama gelmektedir. Öyle görünüyor ki, Essenilerin, Ferisilerden ayrılan bir grup olmalarını bu kelime göstermektedir. Esseniler, aynı gövdenin bir başka dalını temsil etmektedirler. Yine Esseniler, gerçek anlamda manastırlarını şehirlerde ve özellikle Filistin'in köylerinde kuran bir manastır tarikatıdır. Tarikata girecek olan bir üye, bir veya iki yıl bir hazırlık döneminden sonra, tarikat üyeleri arasına kabul edilmekte ve manastır hayatının kurallarına riayete başlamakta ve cemiyetin doktrinlerini ve yazılarını gizli tutmaya devam ediyordu. Ancak o zaman, merkezi bir kült oluşumunu gösteren kutsal yemeklere kabul ediliyordu. Tarikata kabul edilen birisi, şahsi mal edinmekten vazgeçerek, bütün mülkünü ve çalışarak kazandığını da girdiği cemaate teslim ediyordu. Artık, kendisine yaşamak için gerekli olan şeyleri, hastalık halindeki ihtiyaçlarını, cemaatten alıyordu. Böyle bir toplulukta, sosyal farklılıklar kaldırılmıştır. Artık orada, ne efendi ne de köle vardır. Esseniler, evlenmezler. Bu toplulukta kadın yoktur. İzdivaç, sadece özel bir mezhep içinde kabul edilmektedir. Bunu da ırkın devamı için kabul etmektedirler. Beslenmeleri sadedir, elbiseleri beyazdır, ışık rengidir... Temizlik bir yaşam kuralıdır. Ritüel abdesti, her gün, kirlilikten uzaklaşmak için almaktadırlar. Tarikata giren, kirli bir dünyadan gelmiştir, bunun için bir banyo yapmalıdır. Şayet bir Esseni, yeni bir aday'a veya Esseni olmayan birine dokunursa, banyo yapmak zorundadır. Öğle yemeğinden önce, herkes soğuk su ile yıkanmakta ve merasim elbisesini giymektedir. Yemekten sonra, yine herkes, iş elbisesini giymektedir. Musa şeriatı, onlar için önemlidir. Bunun için cumartesiye çok sert bir şekilde riayet etmektedirler.[30] Hayvan kurbanını reddederler ve onun yerine Kudüs mabedine takdimeler sunarlar.[31] Onların kutsal âdetleri, onlara en iyi ve gerçek kurbanlar olarak görünmektedir. Bunlar kendilerini genelde ziraat işlerine adamışlardır. Ticareti, gemiciliği ve savaşı lanetlemektedirler...[32] Onlar, yemin etmeyi reddederler, çünkü prensip olarak doğruyu söylemektedirler.[33] Bu durum, Josèphe ve Philon'a, onları, bütün felsefi ve sivil

---

30 Josèphe, B.J., II, 145; Philon, Quod omn. prob., 80 (VI, 23). C.f. Boüusset, Judentum; 462, not: 3.
31 Philon, omn. prob. 75 (VI, 22). Josèphe, A.J., 18, 19.
32 Philon, omn. prob. 78 (VI, 22).
33 Philon, omn. prob. 84 (VI, 24), Josèphe, B.J., II, 135.

faziletlerin bir modeli olarak takdim etmelerine yol açmıştır. Okuyucu, bu iki şahsiyetteki Grek rutuşlarının farkına varacaktır. Yukarıda tasvir edilen hayattan kalan yegane şey, Ferisilerle birçok ilişkiye giren bir Yahudi mezhebi oluşudur. Fakat ilk kaynağa daha yakındırlar. Yemini reddetmeleri, ahlaki değerlere önem vermelerinde, peygamberlerin ve Ferisilerin baskı altında tutulan bazı mezmurcuların dindarlığını bulmaktayız. Josèphe'in bahsettiği ezoterik (Batıni) yazılar ve meleklerin isimleri[34] Pers kaynakları ile ve Apokaliptik halk anlatımlarıyla temasta olduklarına tanıklık etmektedir... Öyle görünüyor ki, güneşe tapınma Pers tefsirlerine atfedilmesi gerekir ki bunun birkaç izi ortaya çıkarılmıştır.[35] Vaftizleri ve kutsal yemekleri, en önemli kült faaliyetleridir. Bunları daha çok Sakramentler olarak adlandırabilir miyiz? Bu şüphelidir. Çünkü Ferisilerde de ritüel abdest ve kutsal yemekler mevcuttur. Bunlar, onların ritüellerinde de bulunmaktadır. İlk bakışta Essenilerin âdetleri ne kadar garip görünürse görünsün, dikkatli bir inceleme, bunların bildiğimiz gibi, Filistin Yahudiliğinin dini evrimi içine mükemmel bir şekilde sızdığını göstermektedir. Onların ruhbanlığının ve zahitliğinin kökekine gelince, onları burada incelememiz mümkün değildir.

Esseniler bize, Filistin Yahudiliğinin dini temayüllerinin tamamen Rabbinik yazıların ve Josèphe'in anlatımlarına hakim olan planda bulunmadığını göstermektedir. Saygılı ve geniş şekilde Filistin'e yayılmış olan Esseniler, yaşayan Ferisisizm'den ve oluşmakta olan Talmud'dan ne kadar uzak olursa olsun, zamanın Yahudi ruhuna bağlı dini gelişmelerin sayısız imkanlarını anlamamıza imkan vermektedir. Müşterek bir kaynak, ekolün hikmetinin kabul etmediği çok uyumsuz bir takım tezahüratı, ortaya koymaktadır. Şayet, Diaspora'da şekillenen cemaatleri yani Şam'daki Yeni Ahit cemaatini ve Mısırlı tedavi dervişlerini, dikkate alırsak, benzer prensiplerden çıkan farklı temayüllerin daha iyi farkına varmış olacağız.

Milâdi çağdan önceki bir dizi yazı ile, Filistin sofuluk ruhu konusunda ayrıca bilgi sahibi olduk. Yüzyıllarca Apokrif (uydurma) olarak telakki edilen metinler, Hıristiyanlar tarafından alınmışlar ve gözden geçirilmişlerdir. Sonra onlar, modern bilimin, doğu kütüphanelerinin köşelerinden çıkarıldığı zama-

---

[34] Josèphe, B.J., II, 142.
[35] Josèphe, B.J., II, 128, 148.

na kadar da unutulmuşlardır. İşte Henoch'un kitapları bunlardandır, onlar hakkında, Séleucideler döneminden Herode dönemine kadar yabancı birçok peygamber nesli çalışmıştır. Burada, antik biblik rivayetleri, Rabinik Haggada'nın bilinen işlemlerine göre geliştirmek ve süslemek gayretinin olduğu emekçi bir muhayyile çalışması müşahede ediyoruz. Tekvin kitabına göre (5,24) Hénoch, göğe kaldırılmış ve sayısız sırlar açıklamıştır: O, göklerde ve Cehennemde dolaşmış ve gördüklerini anlatmıştır. Yine o, fizik, meteoroloji ve astronomi öğretmiştir. Bütün doğu masalları, buna katkı sağlamış ve onların unsurları, gök ve dünya kavramlarına dahil olmuş, âdeta üst üste yığılmıştır. Çok kolay bir şekilde Filistinli yapıyı, İran'a ve Babil'e bağlayan dalları fark ediyoruz. Bu kitapların, profetik yazarlarının belli başlı endişeleri, dünyanın ve günlerin sonu, gelecek Tanrı krallığı ve yargı gününe dayanıyordu. Orada, Süleyman'ın, Ferisi ve milliyetçi karakterli mezmurlarınkinden daha farklı bir Eskataloji bulunmaktadır. Hénoch doğrudan Daniel'e bağlanıyordu: O, imgeler altında, belli bir döneme kadar olan evrensel tarihin seyrini müşahede ediyordu. Bu belli dönemden önce, dinsizlik çoğalacaktı... Allah'ın gazabı, tabiat düzeninin alt-üst olmasında[36] ve kılıcın kanun olacağı adalette, dünyayı sona erdirecek[37] mucizevi bir felakette, kendini gösterecektir. İşte o zaman, Tanrı, melekler ordusu ile yargılamaya gelecektir:[38] Daniel tarafından müşahede edilen insanoğlu Mesih, tahta oturacak ve günahkarları[39] yargılayacaktır. Ölüler dirilecek, günahkarlar yok olduktan sonra, bu dünya yok olacaktır.[40] Müthiş bir parlaklık içinde yeni gökler peyda olacaktır. **"Azizler, doğrular ve seçkinler"**, meleklerin eşliğinde **"Ruhların efendisi"** şerefine *trisagion* şarkısını yeni dünyanın ebediliği içinde söyleyeceklerdir.[41]

Mesihi fikir ve vaat edilen krallık ümidi, Eskatolojik ve Apokaliptik sahaya taşınmış ve mantıksız ve aralarında çoğu zaman bağ olmayan birçok imaja bürünmüş ve görenlerin gözlerinin önünde karışık bir ışığa dönüşmüştür. Bu dindarlığın son hedefi, Allah'ın seçtiği kutsal ferdin ebedi mutluluğudur. Böylece eski seçilmiş millet hakimiyeti fikri, uzaktan bir yankı

---

36 Hénoch, 80, 2-6.
37 a.g.e., 91, 12-17.
38 a.g.e., 1-9.
39 a.g.e., 45, 3-46, 8.
40 a.g.e., 51, 1; 91, 14.
41 a.g.e., 91, 16; 39, 5-13.

gibi sönmektedir. Hénoch'un kitapları, son derecede bireyselleşmiş ve öbür dünyaya yönelmiş bir dindarlığın belgeleri olmaktadır. Fakat aynı zamanda büyük çekici bir güçle, fakat faziletsiz bir organizeyle muhayyilenin nakilleriyle yüceltilmiştir. Bu konuda hiçbir cemaat izi yoktur veya onları meydana getirecek manastır mevcut değildir. Bu rahatça anlaşılmaktadır. Bunun için Hénoch'un kitaplarında ifade edilen fikirlere, herhangi bir sistematik şekil vermek mümkün değildir. Doğu ile büyülenmiş bir bahçede olduğu gibi, düzensiz saçmalık içinde her şeye inanılmakta, sayısız renkler, ziyaretçiyi büyülemekte ve ağır parfüm kokuları, onları sarhoş etmektedir.. Yine bu konuda başka kitaplar da vardır. Her birinde özel bir dindarlık tipi ilk planda görünmektedir. Birinde, ahlaki öğreti hakimken, diğerinde Haggada metoduna göre şekillenmiş bir efsane hakimdir. Yahut, tarihe dayanan Apokaliptik bir düşünce hakimdir. Hepsi yeni zamanların şafağında, Filistin'de, Yahudi halkının canlı dindarlığını gözlerimizin önüne sermeye çalışmaktadırlar.

Fakat hiçbir belge bize, yazıcıların ilminden ve Apokaliptik tebcilleriden uzak olarak, sadece peygamberlere gösterilen anlamda Tanrının emirlerine riayete çalışan, mezmurcular tarzında Allah'ın inayetini ümit eden[42] fakirliği ve tevazuyu kabul eden, Tanrının özel himayesine güvenen bir insan topluluğundan bahsetmemektedir.[43] Gerçekten Mesih, mütevazilere yolunu öğretmektedir.[44] Mesih olarak, o, yargı gününde fakirleri ve şimdi[45] ve sonra[46] kafirlerin baskısı altında acı çekenleri, kurtaracaktır. Onlar böylece sessizce ve sabırla Tanrının krallığının gelmesini beklemektedirler. Mevcut politika içinde ne kendilerinden bahsediyorlardı ne de kitap yazıyorlardı. Hahamların gözünde onlar cahil insanlardı ve Amhaarezlerin içinde kaybolmuşlardı. Onlar konusunda bize kim bilgi verecek? Bununla beraber dünya tarihinin değişimi, onların arasında olmuştur. Çünkü İsa, onların arasında doğmuş ve büyümüştür.

---

[42] Markos, 15/ 43; Luka, 2/ 25, 28.
[43] Süleyman'ın Özdeyişleri, 5, 2, 13; 10, 7; 15, 2.
[44] Mezmurlar, 25, 9.
[45] Mezmurlar, 72, 2; 4, 12, 13.
[46] Mezmurlar, 12, 2,6

III. BÖLÜM

VAFTİZCİ YAHYA

Galile'de Hérode Antipas (M.Ö. 4-MS. 39) döneminde, Yahya diye isimlendirilen bir adam peyda oldu. Yahya, deve kılından bir elbise giyiyordu, belinde deri bir kemer vardı, çekirge ve yaban balı ile besleniyordu. O, zaman'ın dolduğunu, Tanrının yargı gününün, yakın olduğunu, tövbe etmek için kaybedilecek zamanın olmadığını ilân ediyordu. Tövbekârlar ve durumunu düzeltmek isteyenler Yahya'ya geliyorlar ve Ürdün Nehrinde vaftiz oluyorlardı. Onun tövbe etmeye çağrısı, oldukça güçlüydü ve insanlar onu dinlemek için âdeta koşuyorlardı. O, bu insanlara, şiddetli bir sitemle şöyle hitap ediyordu: "**Engerekler soyu! Sizi tehdit eden Tanrısal öfkeden kaçmanızı, size kim öğütledi:**" "Tövbe ettiğinizi kanıtlayan deliller getirin. Kendi kendinize, "Atamız İbrahim'dir" demeye kalkışmayın, çünkü size diyorum ki, Tanrı, İbrahim'e, şu taşlardan çocuklar çıkarabilir ve onlara vaat edilen inayeti verebilir. Sizi, sadece amellerinizin göstereceği tövbe ve hidayet kurtarabilir. İşte balta, şimdiden ağaçların köküne dayanmış, iyi ürün vermeyen ağaç kesilip ateşe atılacaktır. Halk, Yahya'ya ne yapmak gerekir diye sordu: Yahya şöyle cevap verdi: İki elbisesi olan, olmayana versin. Yiyeceği olan da aynısını yapsın. Gümrük vergisi toplayanlar da vaftiz olmaya gelmişlerdi. Yahya'ya şöyle dediler: "**Üstad, ne yapmalıyız?**" Yahya onlara şöyle dedi: **Size buyrulandan daha çok almayın**. Bu defa askerler, ya biz ne yapmalıyız? diye sordular. Yahya onlara şöyle dedi: "**İnsanlara karşı şiddet uygulamayın. Size verilen ücretle yetinin.**" Hâlâ tövbe zamanıdır. "**Ben sizi suyla vaftiz ediyorum, fakat benden sonra, daha güçlü biri gelecek. Ben onun çarıklarının bağını bile çözmeye lâyık değilim. O sizi, yargı gününün ateşiyle vaftiz edecek. Harman yerini tertemiz edecek kalburu elindedir. Buğdayı ambara koyacak, samanı ise hiç sönmeyen ateşle yakacaktır...**"

İşte halkın naklettiği gelenek böyledir. Bu, iki şekil altında Sinoptik İncillerde[1] muhafaza edilmiştir. Öyle bir muhafaza ki hafif eleştirel bir bakış, ondaki Hıristiyan düzeltmelerini, elimine etmeye yetecektir. Hıristiyan geleneği, kısa bir zaman sonra Yahya'yı, İsa'nın habercisi yapmaya zorlanmıştır. Bu gelenek Yahya'nın vaftizini, su vaftizinden yüksek olan **"ruh vaftizi"** şeklindeki Hıristiyan sakramenti ile paralel hale getirmiştir. Yine bu gelenek, Yahya tarafından ilân edilen daha güçlü bir şahsiyet içinde İsa'yı bulmuştur. Bu yorumlar, İncil metinlerini etkilemiştir. Yapılan düzeltmeler sathi kalmış ve geleneğin esas muhtevasında hiçbir değişiklik yapmamıştır.

Gözlerimizin önünde itham edilen portrenin, net çizgileri budur. Aşırı, zahidane bir hayat... Romalılar döneminde Filistin'de bu tür zahidler vardır... Josèphe, bunlardan birinin yanında[2] üç yıl geçirmiştir. Fakat Yahya sadece bir zahid değildir. O, tövbekarlığı ve son yargı gününü vaaz etmektedir. Şüphesiz, mesihi ümitler, Mesih tarafından icra edilecek olan yargı beklenişine dahil olmuş, fakat bu yargı, putperestleri vuracak ve İsrail'e saltanatı getirecektir. Amos döneminden beri olan ve gelişen kehanete bu düşünce tamamen karşıydı. Bu kehanet şöyleydi: Bizzat, Tanrının cezası, milletin sinesinde günahkarları vuracaktı. Dindar insanların ve farklı grupların düşüncesi böyleydi. Bununla beraber, halkın içinde, seçkinlere ve sünnetle belirginleşmiş İbrahim'in çocuklarına olan imtiyaz inancı, devam ediyordu. İşte bu inancı, Yahya ateşli vaazıyla yıkmak istiyordu. Onun dedikleri, Apokalips'de okunabiliyordu ve Cumartesi vaazlarında dinleniyordu. O, peygamberin ağzından konuşuyordu. Bu mesaj, temel bir güçtü ve bütün ülkede çınlıyordu: Vaftizci Yahya, zamanın tamamlandığını ve Mesihin geldiğini ilan ediyordu. Fakat mesihi zamanın dile getirilemez mutluluğu ve zaferi hakkında bir tek kelime söylememiştir. Gelecek yargı gününde Rabbin Gücü için, o, bütün günahkarları yok edecek bir ateş yakacaktı. Yahya peygamber, ruhları, cehennem korkusu ile korkutuyordu. Nihayet onlara, başka bir kurtuluş vasıtası göstermek için tövbeyi ve derhal düzelmeyi öneriyordu. İnciller ve Josephe, bu hidayetin kesin elemanı olarak, gidişatta namuslu olma ve Tanrısal kanunun ahlaki emirlerine riayet etme noktasında

---

1 Markos, 1, 2-8; Matta, 3, 1-12; Luka, 3, 1-18.
2 Josèphe, Vita, 11-12.

uyum içindedirler. İncillere göre[3] su ile vaftiz ve tövbe, günahları yok ediyordu. Joséphe'in daha sistematik anlatımına göre,[4] o, herhangi bir hatanın silinmesini ifade etmiyor, aksine, ruhun temizlenmesinden sonra, bedenin kutsanmasını ifade ediyordu. Her halukarda, Yahya'nın vaftizi, Yahudilerin ritüel temizlenmeleri olan banyolara ve Esseniler gibi bazı mezheplerde gördüğümüz âdetlere muhalefet ediyordu. Bu öyle bir işlemdi ki, bir defa yapıldı mı, yeni bir adalet dünyasına, bu işlemi yapanın girmesini sağlıyordu.

Vaftizin zuhuru, hiçbir zaman, Apokaliptik şema ile uyumlu değildi. Yargı gününden önce tövbe etmek için İsrail'e verilen son mühlet fikri, tamamen bir yenilikti.[5] Hiçbir zaman vaftiz, bu tövbe işini de belirtmiyordu. Yeşeya'da şöyle denmiştir. "Yıkanıp temizlenin, kötülük yaptığınızı gözüm görmesin. Kötülük etmekten vazgeçin, iyilik etmeyi öğrenin, adaleti gözetin, zorbayı yola getirin, öksüzün hakkını verin, dul kadını savunun".[6] Bu pasajda, vaftiz, Yahya'nın amellerine uygun olan ahlaki emirlerle birleşmiş vaziyettedir. Görüldüğü gibi burada, Apokaliptik perspektif yoktur. Malaki 3.'de buna, Yahve'nin önünde yolu hazırlayacak ve Lévi'nin oğullarını, altın ve gümüşün temizlediği gibi temizleyecek olan melekle ilgili kehanetle işaret edilmiştir. "Bunun için Tanrı hidayet[7] istiyor, ateşin yaktığı gibi yakacak olan gün gelmeden önce, inayetini vaat ediyor, Tanrı, peygamber İlyas'ı gönderecek." O, babaların yüreklerini çocuklarına, çocukların yüreklerini babalarına döndürecek. Öyle ki, gelip ülkeyi lanetleyerek yok etmeyelim.[8] Mesihin habercisi olan meleğinki gibi İlyas'ın zuhuruna iman, bu dönemde çok yaygındı,[9] ve Yahya'yı yeni İlyas olarak takdim ediyordu.[10] Hıristiyanlar, Malaki'nin bu bölümünde Yahya'nın misyonunun açıklamasını bulduklarına inanmaktadırlar.[11]

Bu vaftizin anlamı neydi? Josèphe'in bu konudaki şehadeti inandırıcı değildir. Çünkü bu tarihçi, Yahudi gerçeklerini, okuyucularına daha ilginç kılmak için Yunan felsefesinin anlatımı içinde sunma eğilimindedir.

---

3 Markos, 1, 4, 5; Matta, 3, 8 = Luka, 3, 8.
4 Joséphe, A.J., 18, 117.
5 Musa'nın göğe kaldırılmasını kıyaslayınız, 1, 18, "Tövbe günü".
6 Yeşeya, 1, 16, 17.
7 Malaki, 3, 7.
8 Malaki, 3,19,23,24
9 Bousset, Judentum, 232.
10 Markos, 6,15;8,28
11 Matta,11,14;17,12,13;Markos,1,2

Onun vaftizci Yahya'nın vaazları ile ilgili rivayetini de kabul etmeme hakkına sahibiz. Çünkü bu rivayet de kesin olarak, bu konuda şüphe götürmez olan İncil geleneğiyle uyuşmamaktadır. Ayrıca, vaftiz konusunda başka sorularda sorulabilir: Markos 1,4'de **"Vaftizin günahları yok etmek için, bir tövbe vaftizi" olduğuna işaret edilmektedir.** Bu tarif, bütün geleneğin muhtevasına uygun düşmektedir. Diğer yandan, belli bir anlâmda, peygamberlerin açıklamalarına da uygundur. Fakat bu gelenek bize, vaftizin tabiatı konusunda hiçbir şey öğretmemektedir. O, Joséphe'in işaret ettiği gibi bir sembol müdür? Mucizevi bir tesir meydana getiren bir sakrament midir? Hıristiyan kilisesinde olduğu gibi, günahkârların temizleyicisi midir? Yahudiliğe kazandırılan putperest muhtedilerin vaftizi ile bunun benzerliği var mıdır? Çünkü bu vaftiz, muhtedi petperestlere ritüel bir temizlik veriyor ve onları Allah'ın cemaatinin içine dahil ediyordu. Bu hipotez[12] desteklenmiş ve Yahya'nın İsraillilerden istediği vaftiz olayıyla korkunç bir paradoxe göstermiştir. Tanrıya yaklaşmadan önce, putperest pisliklerden vaftiz olarak temizlenmek seçilmiş millete, katılma gururu olarak görülüyor vaftiz. Aydınlanmak için bu açıklama, çok paradoxaldır. Çünkü, Yahya'nın belli başlı işi olan vaftiz yapmasını anlatmak için bu kadar dolambaçlara ihtiyaç yoktur. Vaftizci Yahya, dinleyicilerini, yeni bir cemaatın içine almak istemiyordu. Fakat yeni zamanlar gelmeden ve yargı günü gelmeden onları, temizlemek istiyordu. Temizleme ritüeli İsrail'de, başka milletlerden daha çok kullanılmıştır. Yahya'nın vaftizine dahil edilen sakramentel mefhumların, bizim açıklamalarımızda hiçbir temeli bulunmamaktadır.

Yahya, etrafına topladığı talebeleriyle oruç tutuyordu ve bu konuda Ferisilerle ve Essenilerle aynı fikirde idiler.[13] Bir başka pasajda "Ya Rab! "Yahya'nın, öğrencilerine öğrettiği gibi sen de bizlere dua etmeyi öğret" denilmektedir.[14] Fakat bu duaların muhtevasını, bu grubun faaliyetlerini, doktrinlerini ve onların akibetlerini de bilmiyoruz. Yahya'nın, halk üzerinde gittikçe artan tesiri, Antipas'ın korkusunu artırmıştır. Bunun üzerine o, Yahya'yı ölü denizin doğusundaki kanlı Macheronte kalesine hapsettirmiş ve orada gizlice boynunu vurdurmuştur.[15] Halk arasında, Markos İncili'nin

---

12 H. Schaeder, dans Gnomon, 1929, 367; J. Leipoldt, Urchristliche Taufe im Lichte der Religionsgeschichte, 27.

13 Markos, 2, 18.

14 Luka, II, 1.

15 Josèphe, A.J., 18, 119.

naklettiği güzel ve fakat sinsi hikaye anlatılmıştır. Bu hikaye, birçok şaire ve ressama ilham kaynağı olmuştur. Yahya'nın talebeleri, Yahya'nın ölümünden sonra bir müddet yaşamışlardır. Bu, Yuhanna İncilindeki dolaylı polemiklerden ve vaftizci Yahya konusundaki efsanelerden çıkmakta ve bunu Sinoptik İncillerde görmekteyiz.[16] Ancak, kısa bir zaman sonra, bu konudaki bütün izler kaybolmuş ve Yahya'nın talebelerinden bahsedildiği duyulmamıştır.

Acaba bu doğru mudur? Mandeenlerin çok sayıdaki yazıları yüzyıllarca Yahya'nın talebelerinin devamlılığını doğrulamıyor mu? Hérode zamanında Yahya tarafından yaratılan hareketin kalıntısı olan bugün Babil'in güneyindeki vaftizci mezhep bunlar olabilirmi? Bugün bunu, çok sayıda kişi ve yetkili kabul etmektedir. Mandeence yazılı kaynakları kullanan bilginler, Yahya'dan çıkan manevi temayülün, ilginç bir imajını çizmişler ve Yahudiliği ve her şeyden önce İsa'yı ve talebelerini etkilemişlerdir... Yahya'nın grubu, ilkel bir gnos ocağı olarak görünmektedir. Babil'e, İran'a, Suriye'ye ait olan unsurların değişik renklerindeki karışımı, Yahudilikten gelen unsurlarla birleşmektedir. Böylece, uyuyan bu dünyanın maddi bağları içinde bulunan ruhu uyandırmak ve ona göğün yolunu göstermek için, gökten inen eski bir İran miti olan kurtarıcı ilk adamın etrafında, onları gruplandırıyordu. Bu anlayış, ne kadar ilginç olursa olsun, ilkel Hıristiyanlığa açılan perspektifler ne olursa olsun, bundan sarfı nazar etmek zorundayız. Mandeence yazıların, birçok tabakalardan çok farklı devirlerden kompoze edildiği görülmektedir.[17] Bunların en yenisi islamiyetin zuhur dönemine, daha doğrusu VII. asırdan önceki tarihi taşımaktadır. Bunda, Vaftizci-Yahya konusunda notlar görülmektedir. Bu yazılar, İncillerin rivayetlerine göre temellendirilmiş, şekillenmiş ve karikatüre dönüşmüştür. Aynı şekilde, İsa'yı ve Hıristiyanlığı hedef alan eleştiriler, açıkça Bizans kilisesine hitap etmekte ve ilk Hıristiyanlıkla hiçbir alakası bulunmamaktadır.

---

16 Cf. M. Dibelius, Jungfrauensohn, 1-11. Les Reconnaissances Clémentines (1, 54, 60)'de verilen bilgilerin değeri yoktur. Habercilerin İşleri, 18, 25; 19,1'de bahsedilenlerin Yahya'nın talebeleriyle ilgisi yoktur.

17 Sitzungsberichte Akad, 1930, 596-608.

IV. BÖLÜM

HZ. İSA

"Yahya'nın tutuklanmasından sonra İsa, Galile'ye gelip, Tanrının sevindirici şu haberini yaymaya başlamıştır: **Zaman doldu, Tanrının hükümranlığı yaklaştı. Tövbe edin, İncile iman edin.**[1] İşte İsa'nın zuhuru ile ilgili en eski rivayet budur. Böylece yeni bir çağ başlamış oluyordu."

Fakat İsa konusunda inanmaya değer bilgilerimiz var mıydı? Tarihi İsa portresini çizmeye elimizdeki kaynaklar yetiyor muydu? Veya ilk cemaatin mitolojisi ile yetinmeye ve İsa'yı tarihten, kurgu dünyasına yahut en azından meçhule sürmeye mecbur mu kalıyorduk? Bugünkü aktüel dogmatizmin söylemi, bu doğrultudadır. Passion'un canlandırdığı kilise savunucularını ve hasımlarını, çoğu zaman, tarihi teşebbüslerin güçlüklerini, imkansızı ispatlamak için, değerlendirmeye sevk etmiştir. Öyle ki bunlar saf spekülasyon yollarını serbestçe takip için, iğrenilen tarihçiliğe sırtını dönmüşlerdir.

Fakat, onlar için olaylar önemliydi. Onlar, her ciddi ilimden, kendi hukuklarına saygılı olmayı istiyorlardı. Onlar gerekliydiler ve nihayet sahanın uzmanı olarak kalıyorlardı. Şüphesiz, İsa'nın sözleri ve işleriyle ilgili kaynaklarımız, şeklini, Hıristiyan cemaati içinde kazanmıştır. Orada, en eski Hıristiyanlığın çalışmaları net şekilde fark edilmektedir. Öyle ki bu cemaatin ümitlerini ve düşüncelerini karakterize etmek için bunları gösterebiliyoruz. Fakat yine asıl kaya,geleneğin örtüsü altında keşfediliyor. Dünyadaki bütün kaynaklara uygulanabilen metoda göre, ilkel Hıristiyanlığın kaynaklarını inceleyerek tarihçi, belli bir bilginin üzerine bina yapabilir. Bu demektir ki, o, kendine göre, tarafsız ve tecrübeli bir hükümle bir tavır benimser ancak ithamcı bir tavır benimsemez. Buna göre bir tek tarihî metot yoktur. Dinler Tarihine, efsanelerin eleştirisine, şekiller tarihine (*formgeschichte*) ve-

---

[1] Markos, 1, 14-15.

ya külte özgü metotlardan bahsettiğimiz zaman, aslında yeni metotlar yoktur. Fakat, birbirini tamamlamak için ve en iyi çalışma vasıtalarından birisi olan tarihi metodu ortaya koymak için, bir takım yeni bakış noktaları söz konusudur.Aslında bunları birbirinden ayırmak, zarar verici yaklaşımlardır. İsa hakkındaki bildiklerimizi, hemen hemen sadece ilk üç İncilden öğreniyoruz. Üç İncilin en eski Markos İncili'dir. Bu İncilin yazarı, Paul'un talebesi olan Markos'dur. Bu konu, Petrus'un birinci mektubunda (5, 13) zikredilmekte ve ondan Habercilerin İşleri, birçok defa bahsetmektedir. Bu İncil, milâdi 70 yılından sonra yazılımış ve en eski Hıristiyan kaynaklarını kullanmıştır. Ancak, bunu açıkça göstermek çok zordur. Bu, yer yer görülmektedir. Diğer iki İncil yazarı olan Matta ve Luka ise görüşlerini temellendirmek için, Markos'un rivayetlerini kullanmışlardır. Hemen hemen Markos'un bütün metnini benimsemişler ve onlara ilaveler yapmışlar ve temelde şekil değişiklikleri ortaya koymuşlardır. Onların kullandıkları Markos yazmalarının, bize kadar muhafaza edilen metne nispetle bazı değişiklikler takdim etmelerinde şaşılacak bir şey yoktur... Ayrıca burada hipotez konusu da söz konusu değildir.. Her iki İncil yazarı, ayrıca diğer ikinci bir kaynağa da müracaat etmektedir.. İşte, iki İncil arasındaki müşterek noktalar da buradan kaynaklanmakta ve bu noktalar, Markos İncilinde bulunmamaktadır. Buna göre bu kaynaklar, bu pasajlarda açıkça görünmekteler ve bazı sınırlar içinde yeniden ortaya konmaktalar.[2] Bize gelen şekil altında bu kaynakta, 70 yıllarından sonraki yıllara kadar çıkılmaktadır. Bu kaynak, Yunanca yazılmıştı ve İsa'nın konuşmalarını ve hikmetlerini ihtiva ediyordu. Bundan dolayı biz ona **Logia** ismini veriyoruz. Aramice olan en eski yazmayı, bu tür bir yazının müellifi olarak takdim edilen Havari Matta'ya atfetmek makul olacaktır.[3] Öyle görünüyor ki, Markos'un metni, çok değişikliğe uğramıştır. Bunun, münhasıran Matta veya Luka'da nakledilen nutuklardan geldiğini söylemek zordur. Luka İncili, kendine ait unsurların değeri ve bolluğu ile ayrılmaktadır ki bunlar, özel bir kaynağı gösteriyor gibidir. Yine bu dönemde, yazılı kaynaklardan bağımsız olarak şifahi geleneği de dikkate almak zorundayız. Bu da, şurada veya burada, ağızdan ağıza dolaşan bazı rivayetlerdir ki Luka bunları kullanmış olabilir.

---

2 Cf. Ad. V. Harnack. Sprüche und Reden jesu. (Beitrage zur Einteitung in das Neue Testament, II), 1907.

3 Bak. Eusèbe (Hist. eccl., III, 39, 16), Papias'ın Şehadeti.

Bize, doğrudan doğruya veya bir eleştiriyle ulaşan yazılı kaynakların tarihi, M.S. 70 yıllarını veya daha sonraki yılları göstermektedir. Buradan, M.S. 70 yılından önce bir edebi faaliyetin olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bu da, havarilerin ve ilk neslin şifahi geleneğine dayanmaktadır. Son tahlilde, İsa hakkında bildiğimiz bütün şeyler, temel olarak bu geleneğin üstüne oturmaktadır. Bu tür bir gelenek, birbirinden bağımsız, ayrılmış parçaların nakledilmesinden ibarettir. Bunlar, daha sora bir gün, konuya temelde yabancı giriş noktaları altında bir koleksiyonda toplanacaklardır. Bu geleneğin oluşması ve gelişmesi, ilkel unsurlarının analizi, sadakat hareketinin mukayeseli değerlendirilmesi, değişim ve hazırlama eğilimi konusu, bugün bilimsel tartışmanın belli başlı konusunu teşkil etmektedir. Sahip olduğumuz konu içinde arzuların, ihtiyaçların, gelişmekte olan cemaatin teolojik kavramlarının ve bazen bir tarihe, bir hizmete ve kutsal dışılar için tanınmaz hale gelen bir parabol'e dönüşmesini görebiliyoruz. Yine, dini muhayyilenin, tamamen yeni bir takım unsurlar yarattığını, ancak bunun da, gelişmenin aynı kanunlarına boyun eğdiğini müşahade ediyoruz. Bütün bu gördüklerimizden, bütün ilkel tarihle ilgili, şu sonucu çıkarabiliriz: Başlangıçtan beri, aynı güçlerin hareket ettiğini, hiçbir yazılı dökümanla bilmediğimiz[4] İsa'nın hayatında, hangi değişikliklerin ve hangi yaratılışların olduğunu, kendi kendimize soruyoruz. *Böyle* bir incelemede, komşu alanlarda takdim edilenlerle benzerlikler ortaya konacaktır. İsa'nın hikmetlerinin, ekolden ekole, ağızdan ağıza asırlarca Mischna ve Guémara'nın veya yorumlarının yazı ile tespitinden önce, Yahudi geleneğinde yayılan, hahamların hikmetleriyle sayısız benzerlikler arzettiğini görüyoruz. Benzerliğin, dini hayatın kuralları olarak veya teolojik kararın destekçisi olarak; tarihi ilgi ile hafızada muhafaza edilenden, daha çok değeri vardır. IV. yüzyıl keşişlerinde, **"Pederlerin Apophthegemes"** [5] koleksiyonlarında toplanan çalışmaların benzer nakilleri, dikkat çekmektedir.

Nutukların ve hikmetlerin nakilleri, İsa'nın faaliyet rivayetlerinin ve hayatının olaylarının gelişmesi söz konusu olduğunda, azizlerin efsanesindeki benzer öğretici unsurlar bulunmaktadır. Eğer, bütün bu muhayyile ve uz-

---

4 R. Bultmann'ın temel eseri, Geschichte der Synoptischen Tradition, 2e edit. 1931.

5 W. Bousset, Apophthegmata, 1923.

laşmadan, mukayese edilebilen gerçek metinler kurtarılabilirse yani gerçek tarih ortaya konursa, bu benzerlikler değerlendirilebilir. Hakikatte, burada söz konusu olan, kelimenin en yüksek anlamında edebi bir eser takdiminden ziyade, halk türü bir takım kitaplar söz konusudur. İşte İncillerin durumu böyledir. İncil tarihinin oluşumu da Allah adamlarının mucizeleri ve fiillerini anlatan popüler rivayetlerin oluşum kanunlarına göre meydana gelmiştir. Burada, diğer dinlerden alınmış bir takım örnekler zikredilebilir. Her şeyden önce önemli olan bir tarihçi için, şekilleri ve onların değişimlerini incelemeyi sevmesi, muhtevayı gözden kaçırmaması ve benzerliklerin ve gerçeklerin imkan dahilinde olduğunu bilmesidir. Bu değerlendirmeler için yanılmaz kriterler mevcut değildir. Her tarihi inceleme, temelde bir sanattır. Her sanat gibi o da ilk kaynağını, ferdin kalitelerinde bulmaktadır. Fakat metodik tecrübe ve ekzersizle, gerçeğin yüksek derecesine ulaşabilir.

İsa Galile'de küçük bir şehir olan Nazaret'de büyümüştür. Muhtemelen de orada doğmuştur. Babası Yusuf çok erken yaşta ölmüş olmalıdır. Daha çok annesi Meryem'den bahsedeceğiz. İsa'nın, Yakup, Yoses, Yahuda ve Simun isimli dört erkek kardeşi ve birçok kız kardeşi vardır. İsa, marangozluk mesleği icra ediyordu.[6] Fakat, o, atölyesine, tahtaların, bıçkının ve baltanın arasına kapanıp kalmıyordu. Kutsal Ruh, onu, inzivaya itiyordu. Vaktaki Vaftizci Yahya'nın vaazı duyulunca, onu Ürdün'de ziyaret etti ve vaftiz oldu. Kutsal Ruh onu, çöle sevketti ve orada dua etti ve şeytanla mücadele etti. Ailesi, onun hakkında ne diyeceğini bilmiyordu, belki de aklını kaybetti diyorlardı. Kendinden bahsettirmeye başlayınca, halk onu dinlemek için, yakınları da endişeli şekilde bu skandala son vermek için[7], onu yakalamaya gelmişlerdi. Yalnızlığın korkunç kaderine maruz kalmıştı ki Allah ondan şiddetli şekilde sevinçleri ve bu dünyanın cazibelerini çekip almıştı ve onu kendi hizmetine çağırmıştı. O, acıyı tatmıştı ve onu, tanrısal bir mecburiyet olarak, yiğitçe kabul etmişti. Şu sözleriyle, bütün tabii şeyleri alt-üst ediyordu: **"Bana gelip de babasını, annesini, eşini, çocuklarını, erkek ve kız kardeşlerini, hatta canını hiçe saymayan, öğrencim olamaz."**[8]

---

6 Markos, 6, 3.
7 Markos, 3, 21, 31.
8 Luka, 14, 26; Matta, 10, 37.

Vaftizci Yahya hapse atılınca İsa, çölden ayrılmış ve Galile'ye gelerek[9] ülkesinde mesajı duyurmaya başlamıştı. Böylece, yükselen sesleri susturmak istemişti. Fakat bu vaaz, onun ağzından farklı bir aksanla çıkıyordu. İsa, dinleyicilerini, **yargı gününün ateşiyle korkutmuyordu**. O, **Tanrının krallığının gelişini ilân ediyor ve o Tanrının iradesinden ve krallığının tabiatından bahsediyordu.** Ona göre, zamanın değişimi çok yakındı. Bu neslin insanları, kuvvetle gelecek olan Tanrının saltanatını, göreceklerdir.[10] İşte o zaman, bütün acılar dinecek, bütün gözyaşları silinecek, kurban edilecek her şey, Tanrının krallığı nedeniyle değerli olacak ve geniş şekilde mükafatlanacaktı.[11] Fakat bu krallığa çok iyi hazırlanmak gerekiyordu. Bu konuda, Yahya'nın basit ahlâki vaazı yeterli görülmemektedir. Nasıl ki, bir tarlada gizli bir hazine, onu bulan adamı çekiyorsa, pahalı bir inci, satıcıyı ayartıyorsa, Tanrının krallığı da, istekleri tahrik etmektedir. İnsan, tamamen Tanrının iradesine boyun eğmelidir. Onun çağrısına itaat etmelidir, ailesini, dostlarını ve servetini terk etmelidir. **"Elini sabana koyup da geriye bakan, Tanrının hükümranlığına yaraşmaz.**"[12] Gökte olduğu gibi, Tanrının iradesini yeryüzünde icra etmek, bu oldukça garip bir durumdur. Çünkü o, yeryüzü düzenini alt-üst edecektir. **"Yeryüzüne barış getirmeye geldiğimi sanmayın. Barış değil, kılıç getirmeye geldim.Çünkü ben, oğulla babasının, kızla anasının, gelinle kaynanasının arasını açmaya geldim."**[13] O, bunu kendi hayatında bizzat tecrübe etmişti. Halk, onun etrafında toplanıyordu, âdeta büyülemişti halkı. Çok insan, onu takip ediyordu. Bazıları onun yanında kalarak onun talebeleri olmuşlardı. Bunların ilki Galile denizinde balık avcıları olan **Simun'la** kardeşi **Andreas** ve Zebedi'nin oğlu olan **Yakup'la, kardeşi Yuhanna olmuştu.**

İsa, sadece vaazla yetinmiyordu. O, mucizeler gösteriyordu ve bununla, Tanrı tarafından gönderildiğini ispat ediyordu. Yaptığı işlerin yankısı, vaazının anlaşılmasından daha süratli yayılıyordu. O, gittikçe büyüyordu ve halkın içinde şöhreti yayılıyordu. Felçliler, Saralılar, Deliler, onun emri ile şifa buluyordu, kötü ruhlar, Tanrının gücü önünde yok oluyordu. Felçliler,

---

9 Markos, 1, 14.
10 Markos, 9, 1.
11 Markos, 10,30.
12 Luka, 9, 62.
13 Matta, 10, 34.

körler, sağırlar ve dilsizler, cüzamlılar, kurtuluşun gücünü hissediyorlardı. Bir köyde on iki yaşında ölü bir çocuk dirilmişti. Nain'de genç bir adam dirilmişti. Mikroskopta, İncillerin ihtiva ettiği mucizevi rivayetlerdeki **"tarihi çekirdekleri"** ayırmayı istemek, bazen başarılmış görünse de ukalaca boş bir teşebbüsten ibaret kalacaktır. Muhakeme yapabilen hiçbir insan bugün, İsa'nın mucizevi bir güce sahip olduğuna ve kelimenin antik anlamında, bir takım mucizeler gösterdiğine itiraz edemez. Tarihçi için o, kuru laflardan daha önemlidir. Halk rivayetleri, onun ruhlar üzerinde icra ettiği aksiyonun sayısız yansımalarıdır.

Eserlerinde ve sözlerinde güçlü bir peygamber zuhur etmiş, İlya'nın mucizevi gücüne bürünmüştü. Bizzat İlya, zaten, Mesihin geleceğinin habercisi değil miydi? Yahut İsa, Mesih değil miydi? O, halkını, krallığın sahibi yapmayacak mıydı? Hasımları buna hayır diyorlardı. Onlara göre o, sahte bir peygamberdi ve o şeytanların reisi ile (**Béelzebul**) antlaşma yapmış, şeytanlarda ona itaat ediyorlardı. Fakat İsa, şeytanın krallığını nasıl yıkacağını şöyle haber veriyordu. **"Tanrının ruhuyla cinleri çıkarıyorsam, demek ki Tanrı hükümranlığı, sizlere gelmiştir."**[14] İsa'ya göre, mucizevi güç, Tanrının muhteşem bir armağanıydı ve aynı zamanda onun İncil gerçeğinin de bir garantisi idi... Yahya, hapishanede, halefinin işlerinden bahsedildiğini ve bu konuda halk arasında dolaşanı duymuş ve İsa'ya şöyle sordurmuştu: **"Gelecek olan sen misin, yoksa başka birini mi beklemeliyiz?"** Hakikatte İsa'nın yaptığı işler, vaftizci Yahya'nın ateşli vaazlarıyla uyuşmuyordu. Sorduğu sorunun cevabı verilmişti: **"Körler görüyor, kötürümler yürüyor, cüzamlılar paklanıyor, sağırlar duyuyor, ölüler diriliyor ve yoksullar sevindirici haberi duyuyor. Benden ötürü sendeleyip düşmeyene ne mutlu."**[15] İsa yoldan giderken öğrencilerine "İnsanlar benim kim olduğumu söylüyorlar? diye sordu,[16] ya siz ne dersiniz? Sizce ben kimim: Petrus, **"Sen Mesihsin"** diye yanıtladı. İsa, onun doğru söylediğini biliyordu.

Tanrının hükümranlığı yakın değil, şimdi idi. İsa konuşmasını şöyle sürdürdü: Tanrının hükümranlığı, toprağa tohum eken bir adama benzer. Gece yatar, gündüz kalkar. Tohum filiz sürer ve gelişir, adam bunun nasıl oldu-

---

14 Matta, 12, 28;= Luka, 11, 20; cf. Bultmann, Traditon, 2e éd., 174.
15 Matta, 11, 2-6; =Luka, 7, 18-23.
16 Yahya'nın ölümünden sonra, Markos, 8, 27-29.

ğunu anlamaz. Toprak kendiliğinden, önce filizi, sonra başağı, sonra da başaktaki dolu taneyi yetiştirir. Taneler olgunlaşır olgunlaşmaz, adam hemen orağı vurur, çünkü biçme zamanı gelmiştir.[17] **Ferisiler**, Tanrının hükümranlığı ne zaman gelecek? diye bir soru sordular. İsa onlara şöyle cevap verdi. **"Tanrının hükümranlığı içinizdedir. Sakın gidip aramayın."**[18] İşte İsa'nın yeni, garip ve tuhaf vaazı böyle idi. Bunu, ne devrin insanları ne de bugünün bilginleri anlamamıştır. İsa, Tanrının hükümranlığını ve zaferini tasvir için peygamberlerin Apokaliptik imgelerini bilerek kullanıyordu, onu, gelecek olan kurtuluş olarak takdim ediyordu. Ancak o günün, "**gün ve saatini**" hiç kimse hesaplayamayacaktı, çünkü bu "**Allah'ın sırrı**" idi.[19] Fakat İsa, nihai zuhurunda hükümranlığın, tam ortaya çıkışı halinden bahsediyordu ki o, peygamberler tarafından önceden haber verilen alametlerle ilan edilecekti. İşte bu, **"güçlü şekilde"** hükümranlığın gelişiydi. İşte o zaman Mesih, göklerin bulutları üzerinde görünecek ve o tahtını yeni-İsrail'in ortasına kuracaktır. Fakat, yine de, hükümranlığın gelişi, aktüel bir gerçekti. Mesih, ülkeleri, sadece kendisini şöhrete ulaştıran mucizelerinin zaferiyle mücehhez olarak dolaşacaktı ve etrafına krallığın ilk üyelerini toplayacaktı. Eski dünyanın yıkılmasından önce yeni-çağ başlayacaktı. İşte o zaman gerçek bir peygamber tarafından vaaz edilen Tanrısal realite görünecekti.

Halk muhayyilesi, gökte ve yerde, Tanrı krallığının sevinçlerini ve parlaklığını tasvir etmekten hoşlanıyordu. İsa'nın talebeleri de gelecekteki yuvarlak masada,[20] Mesihin sağına ve soluna kimin oturacağını öğrenmek istiyorlardı. Krallık konusunda İsa, başka bir şey öğretiyordu: Önce Ferisiler ortamında öğretilen yasal dindarlığın, krallığın üyesi olmak için yeterli olmadığıydı. Çünkü Tanrı, emirlerin şeklen ifa edilmesiyle yetinmiyor, onun kalben istenmesinin gerekli olduğunu söylüyordu. İsa, bunu şöyle açıklıyordu: "**En önemli buyruk şudur, Tanrın Rabbi, bütün yüreğinle, bütün canınla bütün aklınla ve bütün gücünle seveceksin.**" İkinci buyruk şudur: "**Komşunu kendin gibi seveceksin.**"[21] İsa bunlardan, iç hayatla ilgili son sonuçları çıkarıyordu. Bunların klâsik örnekleri, dağdaki vaazda toplanmış

---

17 Markos, 4, 26-29.
18 Luka, 17, 20-23.
19 Markos, 13, 32.Yahudi doktrini böyledir.
20 Markos, 10, 37.
21 Markos, 12, 29,3O.

bulunmaktadır. **Düşmanları bile sevmek, tabii duyguya ve Musa şeriatına aykırı bile olsa, o, intikamdan, yemin etmekten ve boşanmadan vazgeçmeyi söylüyor ve Tanrının iradesini tanıtma bilincini taşıyordu ve Yahudi şeriatçılarının kırılmalarına aldırış etmiyordu. O, az oruç tutuyordu.** Birtakım ritüel ibadetler, Allah'ın bilmesi gereken ibadetlerdi. Cumartesi ibadeti, komşuya hizmete, normal olarak yemeye ve içmeye engel oluyorsa, İsa'ya bu, kabul edilemez görünüyordu. Geleneğin naklettiği bazı hahamların buna benzer sözlerinin olduğunu biliyoruz. Fakat bunlar, sapık düşünceler olarak kabul edilmiş, şurda veya burada münferit kalmış ve çevredeki yasakçılığı kıramamışlardır. İsa da Tanrı cemaatindeki hayat, her şeyi suya batıran ve bütün bentleri alıp götüren büyük bir ırmak gibiydi. İşte insanların, adalet, fazilet, iyi ameller olarak telaffuz ettikleri her şey buradan kaynaklanmaktadır.

Yahudi, Tanrıyı, bütün insan amellerini kaydeden ve hakkaniyetle ödüllendiren tarafsız bir hâkim olarak tasavvur ediyordu. Yine o, Tanrının, sevdiği insanların günahlarını kaldıracağını, onlara merhamet edileceğini bilmektedir. Buna göre, o, iyi amellerinin mükafatlanacağını ve günahlarının ise, Tanrı tarafından bağışlanacağını da ümit etmektedir. İsa'da, sık sık halk dindarlığı ifadesiyle, bu hayatın acılarına ve hayattan yüz çevirenlere bir telafi mükafatı olacağından bahsetmiştir. Fakat, Tanrısal krallığın son sırrının örtüsü kaldırıldığında, artık, mükafat fikri kaybolacaktı. Tanrı, günün farklı saatlerinde bağına işçi kiralayan bağ sahibine benzemektedir. Fakat onlara aynı ücreti ödemiştir. Durumdan memnun olmayanlara bağ sahibi şöyle demiştir: "Ben senin hakkını çiğnemiyorum. Benimle bir dinara anlaşmadınız mı? Payına düşeni al ve evine git. Şu son gelene de, sana ödediğimi vermek istiyorum."[22] Tanrının krallığında adalet, tanrısal inayetten başka bir şeydir. Ne zaman ki siz, bütün emirlere riayet edersiniz, zaten bu durumda sadece görevinizi yapmış olursunuz ve başka birinin de mükafatına nail olamazsınız, sizler sadece bu durumda faydasız hizmetçiler gibi olursunuz. Talmudda[23] çizilen teolojide, Yahudiliğin bu konuda verdiği cevabı buluyoruz. Aynı örnek veriliyor fakat bir başka sonuç çıkıyor. Burada da bir işçi, iki saat çalışıyor ve tam ücret alıyor. Mal sahibi, hoşnut olmayanlara

---

22 Matta, 20, 1-16.
23 Jer. Berachot, 2, 8, 5; Billerbeck, 4, 492.

şöyle cevap veriyor. Bu kişi, sizin bütün gün yaptığınızı iki saatte yapmıştır. O halde her şey hak ve adalete göre olmuştur. O halde buradan çıkan sonuç şu: **Bir yanda Yahudi Tanrısı, kelimenin beşeri anlamında şekli adaletin üzerinde dururken, diğer yanda, İsa'nın Tanrısının adaleti, birtakım yetenekler veren inayet üzerinde durmaktadır.**

Sonuç olarak, Tanrının krallığına, ilk girenler, adaletliler olmayacak, fakat hor görülenler, kaybolanlar, günahkarlar, fakirler ve hastalar olacaktır. Tanrının krallığında, günahından tövbe eden bir tek günahkâra, kendilerinde eksik olan, ebedi Tanrının önünde bütün insan varlıklarının hiçlik duygusu gibi en iyi duyguyu anlayamayan doksan dokuz adaletliden daha çok sevinç olacaktır. Ferisiler ve tahsildar örneği her zaman için klâsik bir örnektir. İsa'nın duyurduğu gibi, Tanrının krallığı vaazında yeni ve yakalanacak şeyler vardır. Onun günahkârlara hitap etme olayı gibi.[24] Aslında bunu anlamakta zorluk çekiyoruz, çünkü on dokuz asırdır o, bize böyle anlatılmıştır.

Eski Ahit'in dindarlığı, zenginliği yüceltiyor, çünkü, Tanrının takdisi olarak zenginliği, yeryüzündeki adaletin mükafatı olarak görüyor. Aksine, fakirliği, hastalığı ve acı çekmeyi Tanrısal ceza olarak değerlendiriyor. Mütevaziler de bunu çok daha iyi biliyorlardı, fakirlere ve mutsuzlara Tanrı, kurtuluşu vaat ediyordu,[25] işte o zaman, İsa gelmişti ve sadece fakirleri ve zulme uğrayanları değil, günahkarları da mutluluğa çağırmıştı. Çünkü Tanrı, onlara yakındı ve onları kendisine çağırıyordu. İsa şu simgesel öyküyü anlatmıştı: **"Bir adam büyük bir şölen düzenledi, pek çok kişi çağırdı. Şölen saati gelince çağrılanlara, "buyurun her şey hazır" diye bilgi vermesi için kölesini gönderdi. Ama tümü birden özür bulmaya koyuldular. Köle geri dönüp durumu efendisine bildirdi. Bunun üzerine ev sahibi öfkelenerek kölesine buyurdu: "Hemen kentin caddelerine, sokak aralarına koş. Yoksulları, sakatları, körleri, kötürümleri toplayıp buraya getir.**" Köle, "Efendim, buyruğun yerine getirildi" dedi. Ama daha yer var, efendisi, "yollara, çitlere koş. Bulduklarını zorla, gelsinler" dedi. Öyle ki evim dolsun. Çünkü, sana söyleyeyim, şölene çağrılan o adamlardan hiçbiri yemeğimi tatmayacak"[26] Yine İsa şöyle bir misal veriyor: "Şu olay sözlerle ne dü-

---

24 K. Holl, Ges. Aufsatze, 2, 9.
25 Cf. Supra, p. 35.
26 Luka, 14, 16-24.

şündürüyor? Bir adamın iki oğlu vardı. Adam birincisine, "oğul, git bugün bağda çalış" diye buyurdu. O da, "Gitmem" dedi. Ama sonradan pişmanlık duyarak gitti. Adam öteki oğluna da aynı buyruğu verdi. Bu oğul, "olur, giderim" dediyse de gitmedi. İkisinden hangisi babasının isteğini yerine getirmiş oldu. Onlar "Birincisi" diye karşılık verdiler.[27] Aynı şekilde günahkar da, tövbe ettiğinde, krallıkta payını alacaktır. Halbuki, adil olan bundan muaf olduğuna inanmaktadır. Aynı şekilde fakir de krallığa çok yakındır. Çünkü o, zenginlikle ve sadaka vererek, alçak fiyatı elde etmeye inanan zenginin adaleti ile kör olmamıştır. Servetin verdiği endişeler, zengini, bu dünyaya ve bu dünyanın mülklerine bağlamaktadır. Fakir ise, Allah'ın yerini kalbinde işgal edecek, yeryüzü hazinelerinin de sahibi değildir. Zengin genç bir adam İsa'ya uymak istiyordu, fakat Tanrının krallığı için her şeyi terk edemiyordu. Ancak bu istek yetmiyordu. Üzücü de olsa, durum böyleydi, O halde: **"Siz fakir olanlara ne mutlu! Tanrının krallığı sizindir."**

İsa, Yazıcılar gibi vaaz vermiyordu. Tanrının gücünü elinde bulunduran bir adam gibi vaaz ediyordu. Bunu Markos şöyle ifade eder: "**Öğretisine şaşırıp kaldılar. Çünkü onlara yetki sahibi biri gibi öğretiyordu. Dinsel yorumculara benzemiyordu.**"[28] Bunun için onu, dinlemeye engel olunuyordu. Her yerde geleneksel insan tipi hakimdi. Doğduğu şehir olan Nazareth'de şu acı sözleri söylemek zorunda kalmıştı: **"Bir peygamber, kendi kentinden, yakınlarından ve evinden başka yerde hor görülmez.**[29] İsa, Génézareth gölünün çevresinde de başarı elde edememiş ve şöyle demişti: **"Vay sana ey Horazin! Vay sana, ey Beytsayda! Çünkü sizlerde yapılan güçlü işler, *sur*'da ve *sayda*'da yapılmış olsaydı, çoktan çul kuşanıp külde oturarak günahlarından dönerlerdi. Ama size derim ki, yargı gününde *sur*'un ve *sayda*'nın durumu sizinkinden daha iyi olacaktır, ya sen ey Kafernahum! Göğe dek mi yüceltileceksin: Hayır ölüler ülkesine indirileceksin. Çünkü sen de yapılan güçlü işler, Sodom bölgesinde yapılmış olsaydı, bugüne dek yerinde kalırdı. Ama size derim ki, yargı gününde, Sodom bölgesinin durumu senin durumundan daha iyi olacaktır.**"[30] Bundan sonra İsa, şehirlerden sakındı ve Amhaarez'lerin (putperestlerin) vaizi olmuştu

27 Matta, 21, 28-31.
28 Markos, 1, 22.
29 Markos, I,22.
30 Matta, 11, 20-24 = Luka 10, 13-15.

artık. Putperestlerle çevrili olan, Samarie ile, Yahudi dindarlık merkezinden ayrılmış olan Galile'de Yahudilik, yabancı unsurlarla karışmış ve Ferisilerin fanatizmini aşmıştı.[31] Bunun için şu mesaj orada anlaşılabiliyordu: "**Tanrının krallığı, tamamen veya yarı putperestlere, hakir görülen günahkarlara, fakirlere ve bedbahtlara açılmıştı. Ancak, günahsız adaletlerine bürünüp sarınan Ferisilere ve şatafatlı kurbanlar sunan zenginlere kapanmıştı.**" Bunun için İsa, Galile'de halkın kahramanı olmuştu, kitleler onu takip ediyordu. Hatta Hérode Antipas, endişe ile Vaftizci-Yahya'nın dirilip dirilmediğini, vereceği **zararın** önüne geçilip geçilmeyeceğini soruyordu.[32] Ferisiler, İsa'yı şeriatı hor gören bir düzenbaz olarak görüyordu ve ona sahte peygamber olduğu için işkence yapıyorlardı. Bu işkenceler, onun konuşmalarının ve fiillerinin meşum bir sonucuydu. O, Mesih olduğunu iddia ettiği sürece, haberci rolünden vazgeçmediği müddetçe, savaş kesindi.

Sahip olduğumuz kaynaklar, ittifakla, İsa'nın Mesihliğini doğrulamaktadır. Markos İncilinde, Pierre'in şu itirafını buluyoruz: **"Sen Mesihsin."** Bu, Vaftizci-Yahya tarafından sorulan soruya dolaylı verilen bir cevaptı[33] ve **Logia** bize kadar muhafaza edilmişti.[34] Fakat hiçbir yerde İsa'nın böyle bir sözü kesin şekilde bize kadar ulaşmamıştı ve İsa kendine bu sıfatı vermiş olduğu da görülmemiştir. Aksine kullandığımız belli başlı iki kaynak bize, İsa'nın birçok hikmetlerini vermektedir. Bunlar da İsa kendisini, "**İnsan oğlu"** olarak belirtmektedir. Ne var ki Markos, 8, 31'deki ifadelerden ve muhtevadan bu ifade, Mesihî anlamda anlaşılmıştır. Diğer pasajlar da bu esrarlı ünvanın, Tanrının krallığında saltanat sürecek birine işaret ettiğini doğrulamaktadır. Daniel 7, 13'de belirtilen "**Gece görümlerimde insanoğluna benzer birinin göğün bulutlarıyla geldiğini gördüm**" ifadesi gibi... Bu kelimeye bağlı[35] filolojik problemler buraya kadar çözülememiş olsa da, ondaki Mesihî anlam, geleneğin naklettiği değerden daha az şüphe götürmektedir. Yine aynı şekilde "**İnsan oğlu**" terimi, Mesih için kullanılan bir belirtme değildir. Zaten, ilk Hıristiyanlar da bu kelimeyi, anlamış değillerdir. Bunun

---

31 Walter Bauer, dans Festgabe Für Jülicher, 16-34.
32 Markos, 6, 14; 8,Cf.8, 24; Luka 13, 31.
33 Cf. Supra, p. 43.
34 Baş kahinin önünde İsa'nın yaptığı itiraf (Markos 14, 62) tarihi olarak zor kabul edilebilir. Cf. Sitzungsber. Akad. Berlin, 1931, 316.
35 G. Dalman, Worte Jesus, 2e edit. 1, 191-219; 383-397.

için de onu kullanmaktan çekinmişlerdir. Bunun için bu konu bugüne kadar bir bilmece olarak kalmıştır. Yetkili bir geleneğin şehadetine dayanarak, sadece İsa'nın talebeleri tarafından Mesih olarak kabul edilmemiş; her çeşit insan topluluğu (hastalar, şeytanın çarptıkları) tarafından da Mesih olarak kabul edilmiştir. Fakat İsa, kendisinin ne olduğunu biliyordu. Bunun için, Tanrının krallığı ve Mesihin krallığı mefhumu, İsa tarafından köklü şekilde değiştirilmiştir. Eskatalojik ve Apokaliptik perspektifler varlığını sürdürüyordu ve zamanın sonunu açıklıyordu. Fakat şimdi Tanrısal gerçekler tezahür ediyordu ve tövbekar ve inanan ruhlarda krallığın gelişi ve Tanrı ile yeni ilişkinin kurucusunun gizli krallığı, tezahür ediyordu. Bu kurucuya, Göksel Baba, mucizevi gücünü giydirmiş ve ona tanıklık vermiş[36] ve o da milletine uzun zamandır vaat edilen kurtuluşu getirmişti. Üstelik bu bir yenilikti. İsa, talebelerine, görevini tamamlamak için Mesihin ölmek zorunda olduğunu öğretiyordu. Onlar ise bunu güçlükle anlıyorlardı ve fakat inanmak istemiyorlardı. Ölmek zorunda olan bir Mesih fikri, Yahudilere tamamen yabancı olduğu bir fikirdi. Ancak İsa bunu dışarıdan almamıştı. Aynı şekilde bu,İsa'nın dini tecrübesini, vaazlarının ve Mesihi vicdanının karakter ve tabiatını belirliyordu. Bunun için ona, kendi ruhi dünyasında, misyonunun tamamlaması için, ölmesi gerektiği gösterilmişti.. Hasımlarıyla olan ilişkisinde, takdim ettiği kaderi, o isteyerek benimsemişti.

İsa'nın görev süresinin ne kadar sürdüğünü bilmiyoruz. Markos, onun açıklamalarına bir yıllık süre vermektedir. Fakat bu, sadece edebi bir formdu, tarihi bir süreci belirtmiyordu. Yuhanna İncili bu süreyi üç yıl diye belirtiyor. Bu da çok güvenilir değildir. Yuhanna'ya göre, isa, ölmeden önce en az iki defa paskalya vesilesiyle Kudüs'e gitmiş olmalıdır. Sinoptik İncillerde bu konuda hiç bilgi yoktur. Luka 13, 34'te nakledilen Logiaların hikmeti, Luka 11, 49'da zikredilen Hikmet kitabından alınarak nakledildiği görülmektedir. Gelenek, Kudüs'e yapılan sadece bir seyahattan bahsetmektedir. Markos 10, 32-34'de buna, **"Üç gün geçince dirilecek"** rivayetini dahil etmiştir. Luka ise İncilini yazdığında, şifahi gelenekten[37] değerli bir unsur ilave etmiştir: "O sırada bazı Ferisiler gelip İsa'ya, "kalk git buradan", çünkü Herodes seni öldürmek istiyor."dediler. İsa onlara "Gidin, o tilkiye ha-

36 Markos, 1, 9-11.
37 Luka, 13, 31-33.

ber verin" dedi. **"İşte bugün ve yarın cinleri kovuyorum, insanları iyi ediyorum, üçüncü gün de işim sona eriyor. Bununla birlikte bugün, yarın, öbür gün durmaksızın yolumda gitmeliyim. Çünkü bir peygamberin Yeruşalim dışında öldürülmesi düşünülemez."**[38] Aslında iki pasajın da anlamı aynıydır: İsa, Kudüs'e orada ölmek için gidiyor, Çünkü Tanrının iradesi böyleydi. Fakat Luka'nın notu bize ayrıca tarihi şartları gösteriyor: Antipas, elçileri olan Ferisilerle İsa'nın Galile'yi terk etmesini istiyor. O, bu durumda Samarie'ye veya bir putperest ülkeye sığınabilirdi. Fakat onun görevi orada değildi. İşte o zaman o, vaktin geldiğini itiraf ediyor ve ölüme yürüyor. Bu durumda talebeleri şaşkındı ve kalabalıklar bu konuda endişeliydi, çünkü onun hangi tehlikeyi açıkladığını biliyorlardı.

Eriha'dan geçen yolda İsa, bir körü iyileştirmişti.[39] Sonra doğudan gelerek Kudüs'e yaklaşmıştı. Zeytin Dağına yakın bir köyde, yorulan İsa, bir eşek istedi. Efsane, bu olayı, Zekeriya'nın kehanetine yaklaştırmıştır. Zekeriya, adil kralın bir eşeğe binmiş olarak Kudüs'e girdiğini ve bunun Mesihi bir giriş olduğunu ilan etmiştir.[40] Markos tarafından nakledilen geleneğin anlamına göre, öyle görünüyor ki İsa ilk defa Kudüs'e gelmiş olmaktadır: "İsa Kudüs'e girdi, tapınağa gitti. Her şeyi gözden geçirdi. Akşam vakti olduğundan, on ikilerle birlikte Beytanya'ya gitti.[41]

İsa, asırlar sonra, birçok dindar ruhun hissettiğini hissetmişti. Samimi dindarlığı ile kutsal mekanların avlularında icra edilen din-dışı uygulamalardan derin şekilde etkilenmişti. Kurbanlık için hayvan satıcılarını kovmuştu ve sarrafların masalarını devirmişti. Mabedin avlusuna geliş ve gidişlerini yasaklamıştı. Başka bir ifade ile kurban âdetini kaldırmak ve peygamberlerin beddualarını yenilemek için, halkı etrafına toplayarak, hareketin başı olmuştu. Kudüs'te bu, kopan fırtınanın ilk işareti olmuştu. Galelili peygamber, mabedde gürültü çıkarmış ve bu olay, idareci grupları endişelendirmişti. Buna rağmen onlar, İsa'ya karşı polisiye tedbirler almaya cesaret edememişler, ona aldatıcı sorular sormuşlardı. Markos bu olayı şöyle anlatmaktadır. "İsa'yı tutuklamak istedilerse de halktan korktular... Bunun üzerine

---

[38] Luka, 13, 32, 33'deki bozulmuş metnin anlamı böyle olmalıdır.
[39] Markos, 10, 46-47.
[40] Zekeriya, 9, 9.
[41] Markos, 11, 11.

onu bırakıp gittiler... **İsa'yı kendi sözü ile tuzağa düşürmek amacıyla Ferisilerle, Herodesçilerden bazılarını onun yanına gönderdiler. Adamlar ona gelip "Ey öğretmen! Tanrı yolunu doğrulukla öğretiyorsun. Sezar'a vergi ödemek yasal mı, yoksa değil mi: Ödeyelim mi: Ödemeyelim mi? Bunun üzerine İsa, Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrının hakkını da Tanrıya verin dedi. Onun bu yanıtına şaşa kaldılar.**[42] Galile'de politika halkı ilgilendirmiyordu ve 66-70 isyanı burada yankı bile bulmamıştı.[43] Politik ümitler İsa'yı, ilgisiz hale getiriyordu. Süleyman'ın özdeyişleriyle tanıdığımız gibi, kutsal-dışı karakterli milli-mesihçilik ideali, İsa'ya bir defa şeytani bir iğva olarak görünmüştü. Ancak, Kudüs'te, halet-i ruhiye farklıydı: Roma'nın boyunduruğunu sarsmak, hem milli hem de dini bir görevdi. Şayet İsa, bu konuda çekingen ve ilgisiz olsaydı, başkentte bütün prestejini kaybederdi. Yukarıda verdiği cevapta kendisine kurulan tuzaktan nasıl sakındığını ve problemin düğümünü nasıl çözdüğünü şöyle anlatmaktadır: "Bana bir dinar getirin de göreyim. Getirdiler. İsa, sordu: Bu gördüğünüz yüz ve yazı kimindir, onlar, Sezar'ın dediler. Bunun üzerine İsa, "Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrının hakkını da Tanrıya verin dedi." M.S. 66 isyanından sonra Yahudiler, gümüşten yeni milli paralarını bastırmışlardı.

Kudüs tartışmasının ne kadar zaman devam ettiğini bilmiyoruz. Markos'un rivayeti hiçbir şekilde İsa'nın paskalyada muhtemelen bir kervana katılarak Kudüs'e gittiğine işaret etmemekte ve Antipas tarafından İsa'nın sürgün edilmesi[44] şeklindeki Luka'nın notu, bu hipotezi gerçek dışı kılmaktadır. Ancak İsa'nın oldukça uzun süre Kudüs'te faaliyet gösterdiğine, halktan birçok taraftar elde ettiğine, Ferisiler ve Sadukiler arasından düşmanlık kazandığına inanabiliriz, Sonuçta Sanhedrin üyeleri, İsa'dan kurtulmaya karar vermişlerdi. Muhtemelen bu, Paskalya'dan önce sessizce yapılmış olmalıdır. Çünkü İsa'nın önünde daha Paskalya'ya iki gün vardı.[45]

Zeytin Dağı'nın bir bahçesinde dua ettikten sonra, İsa, talebelerinin arasında gece tutuklanmıştı. Talebelerinden birisi, İsa'nın geceyi geçirdiği yeri, polislere haber vermişti. Talebeler kaçmışlardı. Sadece Pierre karanlıkta

---

[42] Markos, 12, 13-17; cf. Josephe, A.J. 18, 4; B.J., 11, 118.
[43] W. Bauer, dans Festgabe F. Julicher, 22.
[44] Cf. Supra, p. 35.
[45] Markos, 14, 1-2.

İsa'yı, baş kahinin sarayının avlusuna kadar takip etmiştir. Pierre orada hizmetçilerin arasına karışarak, birkaç yalanla, tanınmaktan kurtulmuştu. Fakat Markos'un, Pierre'in tanıklığına dayanarak, Sanhedrin meclisinin gece boyunca müzakere ettikleri rivayeti pek inandırıcı görünmemektedir. Görünüşe göre bu, daha sonraki bir Hıristiyan tahmini olabilir, çünkü Markos, Sanhedrin'in gece bile baş kahin Kayfa'nın başkanlığında toplandığını nakletmektedir. İsa, önce tapınağı yıkmak ve üç günde yeniden tapınağı kuracağını söylemekle itham edilmişti. Ancak, tanıkların şahadetleri birbirini tutmuyordu. Bu durumda baş kahin İsa'ya kesin olarak şu soruyu sormuştu: **"Sen kutsal olanın oğlu Mesih misin?"** İsa ona şöyle cevap vermişti: **"Ben oyum, siz insan oğlunu Tanrının sağında oturmuş göreceksiniz. Göğün bulutlarıyla gelirken göreceksiniz."** İşte o zaman Sanhedrin, İsa'nın Küfrüne hükmederek, onu ölüme mahkum etmiştir. Bu açıklamada, gerçek bir olayın birkaç uzak hatırasının saklanıp saklanmadığı akla gelmektedir.

Fakat kesinlikle biliyoruz ki Sanhedrin, küfür fiili için, hukuki bir mahkumiyet vermemiştir. Bu durumda Sanhedrin kendi otoritesiyle İsa'yı recm cezasına çarptırmıştı. Şeriatın emri de böyleydi. Etienne örneğinde gördüğümüz gibi şeriat uygulanmıştı. İncil yazanlarının bu paylaşımı ve bunu onaylamaları bir hata idi. Yani, Sanhedrin'in ölüm cezasını verme ve bunu uygulama hakkının olmayışı da bir yanlıştı. Aksine devam eden olaylar, Yahudi otoritelerinin birçok sebepten dolayı, dini bir dava şekli altında İsa'yı yargılamaktan vazgeçtiklerini ve İsa'yı düzenin bozucusu olarak Roma otoritelerine teslim etmeyi tercih ettiklerini göstermektedir.[46] Çok iyi tanıdığımız **Vali Ponce-Pilate**[47] Kudüs'te ikamet eden 16-36 yıllarında Yahuda'da valilik yapan birisiydi. O, paskalya için oraya gelen toplulukları çok yakından takip ediyordu. İsa, onun huzurunda **"Yahudilerin kralı"** olduğunu açıklamıştı. Yani, Mesihî bir tahrikçi olduğunu açıklamıştı. Bu kelimenin politik anlamına göre Pilate, kısa bir mahkemeden sonra, İsa'yı getirterek, kamçılatmış ve çarmıha gerdirmiştir. İşte Passion'un tarihini İnciller böyle takdim etmektedirler. İncillerin takdim ettiği gibi Passion'un tarihi; bize, İsa'nın kaderinin, Eski Ahit'in kehanetleri ışığında açıklanarak, onların ruhunda nasıl yankılandığını anlamlı şekilde göstermektedir. 13 veya 14

---

[46] Bunu, Markos 15/1 'de görüyoruz. Cf. Der prozess jesus (Sitzungsbere, Akad, Berlin, 1931, 313-32).
[47] Prosopographia, İmp. Rom. 3, 84.

Nisan öğleden sonra, paskalya bayramı başlamadan akşamdan önce[48] İsa, çarmıhta ölmüştü. Dindar bir Sanhedrin üyesi, İsa'nın bedenini çarmıhtan indirerek, kayadan oyulmuş bir mezara koymuştur. İsa'nın talebelerine gelince artık onlardan bahsedilmemektedir. Böylece, peygamberin şu sözü yerine gelmişti "**Çoban vurulmuş, sürü dağılmıştı.**" Böylece Mesihi rüya da sona ermişti.

[48] E. Schwarte, Zeitschr. J. Neutest, Wiss., 7, 23; Wellhausen, D. ev. Marci, 108, 11.

V. BÖLÜM

İLK CEMAATIN OLUŞUMU

İsa çarmıha gerilmiş, ölmüş ve kefenlenmiş fakat ölümde kalmamıştır. O talebelerine canlı şekilde görünmüştür. Önce Pierre tarafından görülmüşdü. Bundan sonra bir defa beş yüzden fazla kardeşler topluluğuna, Yakup'a ve nihayet bütün havarilere görünmüştü. İsa konusundaki en eski ve en güvenilir gelenek buydu. Bunu St. Paul Korintoslulara birinci mektubunda bize anlatmaktadır.[1] Markos İncilinde anlatıldığına göre, İsa dirildikten sonra, ilk defa Galile'de görünmüştür: "**Sizden önce Galile'ye gidecektir. Size bildirdiği gibi onu orada göreceksiniz.**"[2] "Bu olayların ardından İsa, yürüyerek kent dışına giden inanlılardan iki kişiye, başka bir biçimde görünmüştü. Onlar da gidip öbürlerine haber vermişlerdi.Ancak onların sözüne inanmamışlardı, İsa bundan sora, sofrada oturan On Birler'e görünmüştü, onların imansızlıklarını ve katı yürekliliklerini kınamıştı . Çünkü onun dirildiğini görenlere inanmamışlardı." **Onlara şöyle buyruk vermişdi: Dünyanın dört bucağına gidin ve sevindirici haberi (İncili) herkese yayın, iman edip vaftiz olan kurtulacak, iman etmeyen yargılanacak; iman edenleri şu belirtiler izleyecek: Adımla cinleri çıkaracaklar, yeni dillerle konuşacaklar, yılanları tutacaklar, zehirli şeyler bile içseler, hiçbir zarar görmeyecekler. Üstlerine ellerini koydukları hastalar iyi olacak."**[3]

Sonra onlar, Kudüs'e gitmişler, beş yüz kardeşe görünme bu şehirde olmuştu. Bunlar, yeni bir cemaat oluşturmuşlardı.[4] Geleneğin bu cemaate verdiği şekli, *pentacote* rivayetinde yeniden buluyoruz. Fakat, İsa, kardeşi Yakup'a da görünmüştü. Bu, cemaatin yeni bir üyesi idi ve birden onurlu

---

1 Pavlos'un Korintoslulara Birinci Mektubu, 15, 5-7.
2 Markos, 16, 7.
3 Markos, 16, 12-18.
4 K. Holl, Ges. Aufsatze, II, 74, 49, 53.

bir yer işgal etmişti. Nihayet İsa'nın son görünmesi, bu cemaat şeflerine olmuştu. Bu, onların fonksiyonlarının kesin bir tasdiki anlamına geliyordu. İşte o zaman İsa göğe yükselmişti. Savunma ve muhayyile, bu tezahürleri şişirmiş, onların sayısını artırmış, onları değiştirmiş, boş mezar argümanını ona ilave etmiş, İncil metinlerinin büründüğü sonraki şekilleri yaratmıştır.

Önceki nesiller, "**İsa'nın dirilişini**" açıklamak veya ondan izah edilemeyen karakteri kaldırmak için çaba sarf etmişlerdir. Çünkü bunlar mucizelerdi... Fakat, detayları ve olaylar zincirini daha net yakalasak ne kazanacağız ki? Tarihin bütün olayları, fenomenler dünyasında geçmekte ve kozalite ilişkileri planından başka bizim için bir şey elde edilememektedir. Tarihin anlamını ve özünü, detaylarında olduğu gibi bütünü içinde anlamaya yönelen her teşebbüs, bu sınırların ötesinde olan alanlara geçmektedir. Yani, felsefi metafiziğin veya ilâhiyatın sınırlarına girmektedir. Kaynakların aktığı bu derinlikler içinde, tarih felsefesi sonra onun varlık prensibi, onun ihtiyaç duyduğu değerleri bulmaktadır. İncil rivayetlerinin eleştirisi ve tarihi gerçeklerin araştırılması sadece tabiî kanunlara boyun eğen realiteler olan tecrübe sahasında kalarak, bilimsel olarak incelenebilir. Öyleki tabiî kanunlar da birtakım hipotezlerle sonuçlanmakta, tarihçi de ona tabi olmaktadır. İsa'nın dirilişi gibi tarihte hesap edilemeyen seviyedeki bir olayın gerçek tabiatı konusunda konuşmak, tarihi inceleme sahasında olmayan bir alanda hüküm vermektir. Onu sadece, ebedi olanla temas halinde olan beşeri bir ruh anlayabilir.

Mesih, Kudüs'te görülecek ve orada ölecektir. Göğün bulutları arasından inerek tekrar Kudüs'e zaferle, parlak bir şekilde, güçle Tanrının krallığını kurmaya gelecektir. Apokaliptik ümitler içinde Kudüs, ilahi aksiyonun değişmez mekanıdır. Yeni İsrail'in olduğu gibi, eski İsrailin de Başkenti idi. İsa'nın talebeleri oradan ayrılmamaları gerekiyordu.[5] İlk Hıristiyanlığın ana cemaati orada kurulmuştu. Hıristiyan imanına giren Yahudiler, orada şekillendi, yani, Nasıralı İsa'nın vaat edilen Mesih olarak kabulü, orada tezahür etti. O, Mesih ki önce tevazuu içinde kendini göstermişti, Tanrının iradesinin tamamlanması için çarmıhta ölmüştü. Fakat, Tanrının krallığını yeryüzüne getirmek için tekrar gelecekti.

---

5 Resüllerin İşleri. 1, 4.

İsa'ya uyarlanan bu kabuller, kendilerine "**Fakirler**" adını veren bir grup dindara aitti. "**Fakirler**" ifadesi, mezmurlardan alınarak, kalpte samimi şekilde korunuyordu. Bunu Mesih, "**fakirleri tebrik için**" kullanmıştı. Fakat onlar yine de "**azizler**"[6], Tanrının sevdiği mensuplar olduklarını, Yahudi halkının geri kalanlarını oluşturduklarını, Apokalips yazarlarının ve peygamberlerinin bahsettiği ahir zamanda bir kenarda kalanlar olduklarının bilincindeydiler. Aslında onları belirtmek için kullanılan her iki sıfat da Sinonimdi ve mütevazilere ve zamanın yoksullarına, mükafat olarak yakında verilecek olan parlak bir zafer ümidini ihtiva ediyordu. Yuhanna'nın Vahyinin parlak Apokalips imajları için, dünyanın sonunun beklenişi, ilk Hıristiyan cemaatinin bünyesinde olduğu gibi yansıtılmaktadır.

Bu ilk cemaatin üyeleri, Yahudi idiler ve öyle de kalmak istiyorlardı. Sık sık tapınağa gidiyorlar ve Süleyman Eyvanı'nın altında toplanıyorlardı.[7] Onlar, sadık şekilde Yahudi şeriatına riayet ediyorlardı ve İsa'nın şeriatı kaldırmak için gelmediğini, onu tamamlamak için geldiğini söylüyorlardı. Yine yerlerin ve göklerin geçeceğini, fakat şeriattan sonra her şeyin tamamlanacağı zamana kadar bir harfin ve noktanın bile değişmeyeceğini tekrarlıyorlardı. Yine onlar, Yazıcıların ve Ferisilerin yorumlarını da benimsiyorlardı.[8] Onları, Ferisilerden ayıran Mesihe imanlarıydı. Diğer Yahudiler, Mesihin geleceğini ve onun zaferinin yakın olduğunu bekliyorlardı. İşte bu Mesihe kati olarak iman, Ruh'da değil, canlı bir güçte görünmüştü. Dirilmiş İsa'nın görünme hatırası, Ruhları titretecek ve ateşli şekilde onun son dönüşüne bütün dünya şahit olacaktı. Bilindiği gibi, o ölüme galip gelmişti ve görünmese de, talebeleriyle iki veya üç defa birlikte olmuştu. Müşterek yemeğin daha derin bir anlamı vardı. Yahudi dini âdetine göre, İsa'nın talebeleri yemek için toplanıyorlardı ve aralarından birisi, ekmeği takdis ediyordu. Böylece onlar, Mesihin ekmeği takdis ettiği ve kırdığı günü yâd ediyorladı. Bu esnada İsa'nın ortalarında yer aldığını ve onun varlığını hissediyorlardı. Emmaus'un "**Talebeler Tarihi**", bu duyguyu harika bir şekilde ifade etmektedir. İsa'nın varlığına kesin inanç ve Tanrının yüce inayetine sahip olmanın samimi sevinci, basit bir kulübedeki mütevazi yemeği, Mesihi ma-

---

6 H. Lietzmann, Handbuch Zum, N. T., Romalılara, 15, 25.
7 Resüllerin İşleri, 5, 12; 3, 11; Yuhanna İncili, 10, 23.
8 Matta, 5, 17-18; 23, 3.

sanın etrafında, Mesihi ve talebelerini birleştirecek Semavi Şölenin âdeta bir öne alınmasını ifade ediyordu. İşte bunun içindir ki ilk Hıristiyan cemaatinin üyeleri **"Evlerinde sevinçle ve Tanrıya şükrederek ekmek kırıyorlardı"**[9] Yani, şöyle diyorlardı. **"Gel, Rab!"**. Böylece şimdi de, geleceği birleştiriyorlardı.[10]

Dirilmiş İsa'nın varlığının cemaatte hissedilmesi, ilk Hıristiyan topluluğuna bir istikrar veriyordu. Fakat orada, başlangıçta bilmediğimiz aniden oluşan bir ritüel görüyoruz. Matta'nın şu sözleri, sonraki teolojik bir açıklamayı göstermektedir: **"Bu nedenle, gidin bütün ulusları öğrencim yapın. Onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz edin, sizlere buyurduğum her şeyi tutmaları için kendilerini eğitin. Bilin ki, dünyanın sonuna dek her gün sizlerle beraberim."**[11] *Habercilerin İşleri* ve *St. Paul'un Mektupları* önceden, cemaate kabul sırasında Hıristiyanın, vaftiz olduğunu ifade eder görünmektedir. Halbuki İnciller, talebelerin içine yeni bir üyenin girişinde böyle bir işlemin olduğundan bahsetmemektedir. *Yuhanna İncili*, 3, 22 ve 4, 1, 2'deki ifadelerinde, İsa'nın faaliyetleri hakkında tarihi bilgiler vermekte ve bu bilmecenin çözümü için muhtemel faydalı işaretler de bulunmaktadır. İsa bizzat Yahya'dan vaftiz almıştı ve Yahya olayını büyütmüştü. Muhtemelen Yahya'nın birçok öğrencisi de İsa'ya katılmıştı. Buna göre ilk Hıristiyanların, Yahya'dan vaftiz almaları[12] ihtimal dahilindedir. Bu vaftiz, eski dünyanın kirlerini silen, Mesihin gelişine, yani yeni dünyanın girişine kadar ki zaruri bir temizlenmeyi ihtiva eden eskatolojik bir ritüeldi.

Hıristiyan cemaatine kabul işlemi olarak, Yahya'nın gelişini haber verdiği İsa'yı kabul etmek, Yahya'nın vaftizi için kâfi geliyordu. Bu konuda **"Habercilerin İşleri"** oldukça bilgilendiricidir: "... Pavlos, İç Anadolu'yu dolaşarak Efesos'a gelmiş ve orada bazı öğrenciler bulmuştu. Kendilerine "Siz iman ettiğinizde Kutsal Ruh'u aldınız mı, diye sordu. Onlar "Hayır" dediler, "Biz Kutsal Ruh'un varlığını bile duymuş değiliz". Pavlos, "Öyleyse nasıl vaftiz edildiniz, diye sordu."Yahya'nın vaftiziyle" diye karşılık verdiler. Pavlos "Yahya'nın uyguladığı vaftiz, tövbe ile ilgili vaftizdi," dedi. "Yahya

9 Resüllerin İşleri, 2, 46.
10 H. Lietzmann, Messe und Herrenmahl., 250.
11 Matta, 28, 19-20.
12 Ed. Meyer, Ursprung und Anfange des Christentums, III, 245.

kendisinden sonra gelecek kişiye, yani İsa'ya iman etmenin gereğini halka bildirmişti. Bunu duyunca Rab İsa'nın adıyla vaftiz edilmişlerdi. Pavlos ellerini üstlerine koyunca, Kutsal Ruh onlara gelmiş di ve yabancı diller konuşarak peygamberlik etmişlerdi."[13] Fakat onlar önceden talebeler olmuşlardı. Yani inananlardı veya Hıristiyandılar. Başka bir ifade ile belirtmek gerekirse, burada oluşmakta olan bir cemaatin varlığını müşahede etmekteyiz. Daha sonra, liturjik formüller belirgin hale gelecekti. Yahya'nın yaptığı gibi, vaftiz, **"tövbe için ve günahların kaldırılması için yeterli olmayacak, cemaate giren İsa adına basit bir şekil altında vaftiz olacaktı."**[14]

Bu Efes Hıristiyanları, "**Yahya'nın talebeleri**" değillerdi, Apollos'un da değillerdi. Apollos hakkında şu bilgiler verilmektedir: "Apollos adında, söz söyleme yeteneği olan İskenderiyeli bir Yahudi, Efesos'a geldi, kutsal yazıları çok iyi biliyordu. Rab yolunda eğitilmişti ve ateşli bir ruhla İsa'ya ilişkin gerçekleri tüm ayrıntılarla öğretiyordu. Ancak yalnız Yahya'nın vaftizini biliyordu."[15] Fakat birden, Kutsal Ruh'la canlanmış, ateşli bir misyoner olarak görünüvermişti...

İlk Hıristiyan cemaatinin üzerinde, Vaftizci Yahya'nın talebelerinin tesirinin olup olmadığını, İncil metinlerinde araştırmak, doğru bir harekettir. Bu konuda Luka İncilinde şunları görüyoruz: "İsa bir yerde dua ediyordu. Duasını bitirince, öğrencilerinden biri "Ya Rab" dedi, "Yahya'nın öğrencilerine öğrettiği gibi, sen de bizlere dua etmeyi öğret." İsa, "Dua ederken şunları söyleyin" dedi: **Ey baba, adın kutsansın. Hükümranlığın gelsin. Gündelik ekmeğimizi her gün bize ver. Günahlarımızı bize bağışla. Çünkü bize karşı suç işleyen herkesi biz bağışlıyoruz.**"[16] Bu ifadelerle İsa onlara Pazar duasını öğretiyordu. En önemli yazmaların doğruladığı gibi, Luka'nın metni, gerçekten ilk kelimeleri düşünürsek, oldukça şüpheli görünmektedir. Diğer yandan kilisenin benimsediği Matta'nın şu metni ile de oldukça farklılık arzetmektedir: "**Şöyle dua edin: Göklerdeki Babamız!**

---

13 Resüllerin İşleri, 19, 1-6.

14 Resüllerin İşleri, 8, 16, 17'de şöyle denmektedir: "Çünkü Kutsal Ruh daha onların hiçbirine gelmemişti. Onlar yalnızca Rab İsa'nın adına vaftiz edilmişlerdi. Petrus'la Yuhanna ellerini onların üstüne koyunca onlar da Kutsal Ruh'u aldılar."

15 Resüllerin İşleri, 18/24, 25-28.

16 Luka, 11, 1-4; c.f. Wellhausen, Mark, p., 18; Luk., p. 55; E. Schwartz, Zeitscher. f. neutest. Wiss., VII, 28.

adın kutsansın –Hükümranlığın gelsin- gökte olduğu gibi, yeryüzünde de senin istediğin olsun. Gündelik ekmeğimizi bize bugün ver. Ve bize karşı suç işleyenlerin suçunu bağışladığımız gibi sen de bizleri bağışla! Ayartılmamıza izin verme, bizleri kötü olandan kurtar."[17] Buradan şu sonucu çıkarabiliriz: En eski gelenekte bu dua, henüz kesin olarak şekillenmemişti. Sonuç olarak, İsa'nın ağzından kesin bir formül olarak da çıkmamıştı ve değişmeksizin de nakledilmemişti. Aksine, Luka'nın rivayetinin temelinde olan çok basit isteklerin olduğunu ve bunların, Tanrısal krallığın gelişi ile alakalı eskatolojik karakterli isteklerin gruplaşmasından geldiğini; Yahudi formüllerinin tesirini gösteren farklı şekiller altında ifade edilmiş olduğunu belirtebiliriz. Buradaki ilk istek, bizim bağışladığımız ölçüde Tanrının bize verdiği bağışlama isteğidir. Bu istek, İsa'nın dağdaki vaazının ruhuna nüfuz etmiştir. Buradaki ilaveler, cemaatin Mesihi ümitlerini ifade etmekte ve İsa'nın vaazına tam olarak uygun gelmektedir. Şüphesiz burada, Yahya'nın talebelerinin dualarının, Pazar Duasının[18] muhtevasına tesir ettiği konusunda hiçbir delile sahip bulunmuyoruz. Burada ileri sürebileceğimiz tek husus, İsa'nın talebelerinin Yahya'nın talebeleriyle rekabet arzusuna cevap olarak cemaate normal bir duanın girmiş olmasıdır. Bu zaten İncillerde açık şekilde ifade edilmektedir.

Özellikle Ferisiler tarafından muhafaza edilen, haftada iki defa oruç tutma[19] âdeti, Yahya'nın talebelerinde de vardı. Bu âdet, ilk Hıristiyan cemaati tarafından da benimsenmiş ve Markos bunun sebebini şöyle açıklamıştır: "Yahya'nın öğrencileriyle Ferisiler oruç tutuyorlardı. Bazı kişiler İsa'ya yaklaşıp **"Neden Yahya'nın öğrencileriyle, Ferisilerin öğrencileri oruç tutuyor da, senin öğrencilerin oruç tutmuyor?"** diye sordular. İsa onları şöyle yanıtladı: **"Güvey kendileriyle birlikte iken, yakınlarının oruç tutması beklenir mi: Güvey onlarla birlikte oldukça oruç tutmazlar. Ama güveyin onlardan alınacağı günler gelecek, işte o zaman, o gün oruç tutacaklar."**[20] Böylece Yahudiler ve Yahya'nın talebeleri **pazartesi** ve **Perşembe** günleri oruç tutuyorlardı. Muhtemelen, Yahudi olan ilk Hıristiyan cemaati de aynı

17 Matt, 6/9-13.
18 M. Dibelius, Joh. d. Taufer, 42,
19 Luka, 18, 12.
20 Markos, 2, 18-20; cf. Dibelius, Joh. der Taufer, p. 39.

şeyi yapıyordu. Matta'nın işaret ettiği gibi bu cemaat, cumartesi kutlamasını da yapıyordu: **"Dua edin ki, kaçışınız kış dönemine ya da cumartesi gününe rastlamasın."**[21] Çünkü cumartesi günü bu cemaat tarafından da kutsanıyordu. Bunun için çok zaruri olmadıkça o gün seyahat yapılmaması gerekiyordu. İsa'nın vaazına ilham veren hürriyet fikri, darlığın yerini almıştı. Fakat o, fark edilmiyordu. Çünkü, Kudüs'te çift kutsallaşmış olan alışılmış uygulamalar, İsa'yı şahsen tanımamış olanların ruhunda, rivayetlerden meydana gelen etkiye üstün geliyordu ve onun şahsiyet imajını değiştirmeye başlıyordu. İlk Hıristiyan cemaatinin şefi olan Yakup, bizzat bu sonunculların arasındaydı ve kelimenin Yahudi anlamında ideal olarak **"adaleti"** öneriyordu. Antonins[22] döneminde bir Hıristiyan tarafından bize nakledilen bir hikaye, İsa'yı, Yahudilerin dindarlığına hayran olan bir adam olarak takdim etmekte ve onu doğunun gerçek bir zahidi olarak tasvir etmektedir. Denildiğine göre duadan dolayı dizleri nasır tutmuştu. Habercilerin İşleri'nin[23] ihtiva ettiği rivayetlerden birinde, Kudüs'te vaftiz olan Yahudiler, **"şeriatın gayretli riayet edicileri"** olarak takdim edilmektedir. Aralarında dördünün adakları vardı: "Adak yapan kişi buluşma çadırının giriş bölümünde adadığı saçını tıraş edecek. Saçını alıp esenlik kurbanının altındaki ateşe koyacak -Adak yapan kişi adadığı saçını traş ettikten sonra, kahin, koç'un haşlanmış budunu, sepetten alacağı mayasız pide ve mayasız yufkayla birlikte adanmış kişinin eline verecek- sonra sallamalık sunu olarak Rabbin huzurunda bunları sallayacak. Bunlar sallanan ve bağış olarak sunulan butla birlikte kutsaldır, kahin için ayrılacaktır. Bundan sonra adak sahibi kişi şarap içebilir."[24] Paul, o adamları aldı, onlarla birlikte geleneksel arınma törenini yaptı ve paklanma günlerinin ne zaman dolacağını, her biri için sununun sunulacağı zamanı bildirmek için tapınağa girdi. Paul, böylece üzerindeki şüpheleri dağıtmış oldu.

İlk Hıristiyan cemaatinin şefi Yakup'tu. O, İsa'nın kardeşiydi. O, bu sıfatla, birden şerefli bir makam elde etmişti. İsa'nın ölümünde onun halefi olarak İsa'nın bir yeğeni seçilmişti. Daha sonra, İsa'nın aile üyeleri, cemaatin

---

21 Matta, 24, 20.
22 Hégésippe, dans Eusèbe, Hist . Eccl, II, 23, 4-18.
23 Resüllerin İşleri, 21/20-26.
24 Sayılar, 6/18-20.

bünyesinde özel bir ilgiden yararlanacaklardı.[25] "Habercilerin İşlerine" göre Yakup, *presbytres* (cemaat-heyet) tarafından seçilmişti.Ancak bu konuda başka bilgiye sahip değiliz. Genelde Yahudi cemaatlerinin başlarında bir konsey vardı.[26] Bu konsey, yaşlılardan ve asillerden oluşuyordu. Bu durum, Eski Ahit'in bahsettiği çok eski zamanlara kadar çıkmakta ve asırlarca da varlığını sürdürmektedir. Bunun için, ilk Hıristiyan cemaatinin bünyesinde bir konseyin olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Bunların üye sayısı yirmi dörtle sınırlıdır. Yuhanna'nın vahyinde buna işaret edilmektedir.

İlk Hıristiyan cemaatinde, ilk havarilerin yeri ne idi: Onlar, o cemaatin gerçek kurucuları ve onun şefi değiller miydi? Şüphesiz, onların otoriteleri, Paul'ün tarihinde açıkça görülmektedir. Onlar, insan oğlunun başkanlığı altında Mesihi krallığın, geleneğin temsilcileri ve tanıklarıydılar. Onlar, on iki tahta oturacaklar ve İsrail'in on iki kabilesini yargılayacaklardır.[27] Vahiy yazarı Yuhanna, onların ismlerini, semavi Kudüs'ün on iki duvarı üzerinde yazılmış olarak bulmaktadır. Fakat kuzunun tahtının etrafında eskiler (yaşlılar), yirmi dört tahta oturmuşlardır.[28] Burada net olarak, Kudüs'ün eski rekabetleri yansımaktadır.

On ikiler, sıkı bir grup oluşturuyorlardı. Onlardan ikisi olan Pierre ve Yuhanna, Zebedi'nin oğullarıydılar. Yakup'la birlikte bu iki havari Paul'ün ifadesine göre[29] ilk Hıristiyan cemaatinin direkleriydiler. Onların birlikte aldıkları kararlar, ilk Hıristiyanların uygulaması gerekli olan kararlardı. Habercilerin İşlerinin üçüncü ve dördüncü bölümleri cemaatte, Pierre'in ve Yuhanna'nın mucizeleri ve savunmalarıyla oynadığı önemli rolü göstermektedir. Pierre ve Yuhanna, misyoner Philippe'in[30] faaliyetlerini onaylamak üzere Samari'ye gönderilmişlerdi. Bu rivayetler, onların önceliğini ortaya koymakta ve Yakup'u gölgede bırakmaktadır. Şüphesiz bu bakış doğrudan vahiy kitabının yazarının görüşüne muhaliftir. Bu rekabetleri gösteren çok sayıdaki işaretler,[31] misyonun geliştiği Kudüs'ün tahribinin son

---

[25] Hégésippe, dans Eusèbe, Histoire Eccl, III, 11; 20, 1-6; 32, 6. cf. Julius Afric, a.g.e.1, 7, 14. Harnack, Kirchenverfassung, 24; Mission 2, 633; Ed. Meyer, Ursprung, III, 222 ss, 250.

[26] Zeitschr. F. Wiss. Theol, LV, 116 ss.

[27] Matta, 19/28.

[28] Vahiy, 21/14; 4/4; 5/8.

[29] Galatyalılara Mektup, 2/9.

[30] Resüllerin İşleri, 8/14.

[31] Ed. Meyer, Ursprung, III, 225.

bulduğu güne kadar, devam etmiştir. On ikiler, tarihte önem kazanmışlar, Yakup'un taraftarları, hakimiyetlerini sadece ilk Hıristiyan cemaatinin içinde icra etmeyi başarmışlardır.

Burada takdim edilen olaylar, zaruri olarak, ilk Hıristiyan cemaatinin içinde Yahudi bir reaksiyonun meydana geldiğine ve bunun tabii sonucu olarak da gerçek bir inkarın ortaya çıktığına inanmaya götürmektedir. Demek ki cemaatin bir kısmının bu noktaya kadar geldiğini görüyoruz. Bununla beraber, birtakım canlı güçler, zıt istikamette hareket ediyordu. Bu insanlar, enerjik ve onları kullanacak kabiliyette kişilerdi.

Görüldüğü gibi oruç ve cumartesi ibadeti sadık şekilde muhafaza edilmiştir. Fakat, sonuçları büyük olan yeni bir unsur da, bu Yahudi âdetlerine ilave edilmişti. Bu da Pazar gününü kutlama olayı idi. Pazar günü, yeni cemaatin doğuş günü olarak telakki edilmişti. Yani Rab-İsa'nın günü olarak. Bunun için Pazar günü, ekmek kırmak ve "Rab-İsa'nın yemeğine iştirak için, evlerde toplanılıyordu. Haftanın ilk gününün (pazarın) niçin seçildiğini Paul şöyle anlatmaktadır: "Haftanın ilk günü herkes kazancına göre belirli bir parayı ayırsın ve bunu yanında bulundursun. Öyle ki, geldiğimde para toplama işiyle uğraşılmasın."[32] "Haftanın ilk günü, ekmek bölmek için toplandığımızda, Pavlos onlara bir konuşma yapmıştı. Ertesi gün gidecekti, sözünü gece yarısına dek uzattı."[33] 132 yılına doğru yazılan Barnabas mektubunun yazarı, **"yedinci günün"** kutlanma nedenini Rab-İsa'nın dirildiği gün olarak belirtiyordu. Bu ise, İncil geleneklerine uygun düşüyordu.

Pazar gününün seçilme nedenini açıklamak için, Dinler Tarihinden alıntılar araştırıldığında, bu günün seçilmesi, ayrı bir gün arzusundan doğmuş olduğu şeklinde düşünülmüştür. Bu da cemaatin ayırt edici bir işareti olarak seçilmiştir.[34] Fakat bu arzu biraz zahiri görülmektedir. Yukarıda yazdığımız çerçeve içinde bunun izini bulamıyoruz. O halde Pazar gününün kökenini, Helenistik Hıristiyanlıkta aramak gerekecektir. Buna göre bu yenilik Yakup taraftarlarına karşı bir başkaldırma idi. Ancak bu konuda da hiçbir işarete sahip değiliz. Pazar günü, başlangıçtan beri, bütün Hıristiyanların müşterek kutsal günüydü, sonuç olarak Barnabas'ın mektubunda işaret edi-

---

32 I. Korinthoslular, 16, 2.
33 Resüllerin İşleri, 20, 7; Vahiy, 1, 10; Didaché, 14.
34 Ed. Meyer, III, 243.

len neden gerçek görünüyordu: Haftanın ilk günü olan Pazar günü, İsa'nın dirilişinin ilk günüydü. İşte bu gün, İsa'nın talebelerinin yeni hayatını tarihlemektedir. Bu düşünceye, zaferle İsa'nın tekrar geleceği günün Pazar günü olacağı fikri de ilave edilmişti. Bunun için **"Rabbin Yemeği"**, Mesihin beklenişi ümidi ile Pazar günü yeniliyordu. Bir defa bu âdet yerleşince, Yahudiliğin karşısında bir sınır çekme görevi yapıyordu ve Hıristiyan bayramı olarak Pazar günü, Yahudi cumartesi gününe muhalefet ediyordu. İşte o andan itibaren kuralcılık yerini, daha hür bir düşünceye bırakmış oldu ve Hıristiyanlığın orijinalitesi, ortaya çıkmayı başarmıştı.

Bu birinci farklılık, Hıristiyanlığı bir başka şeye sürükledi. Şayet Rab-İsa, Pierre'e pazar günü görünmüşse, bu, İsa'nın Pazar günü dirildiğindendir. Zaten İncil rivayetleri de böyle iddia etmektedir. Oysa, dirilme olayı, Hoşea 6/2'ye göre, ölümden sonra "üçüncü gün" olmuştur. Bu da Cuma günüdür. Bu günü, "oruçla" anmak gerekli görünmektedir. Gerçekten Yahudiler, "Perşembe" günü oruç tutuyorlardı. Fakat burada çift bir yer değiştirme gerekli olmuş görünüyor: Cumartesi yerine, Pazar kutlaması ve Perşembe yerine, Cuma kutlaması yer almaktadır. Benzeşimin tamamlanması için, ikinci oruç gününün de yer değiştirmesi gerekiyordu. Buda pazartesi yerine Salı gününün yer almasıyla olacaktı. Fakat, Çarşamba günü seçildi. Fakat bu değişimde kapris değil, tamamen Hıristiyani sebepler rol oynamıştır. Bu sebep, III. Asrın bir liturjisi olan **Didascalie**'nin[35] doğruladığı gibi İsa'nın *passion*'un tarihinin başlangıcı Çarşamba günü başlamıştır. Gerçekten İsa'nın tutuklandığı gün Çarşamba günüydü.

Paul, kurduğu cemaatte, özel günlere riayet edilmesi gibi bir şey sokmamıştı ve Pazar gününe, cumartesi karakteri vermemiştir. O, bu konuda şöyle demektedir: "Biri şu günü öteki günden üstün tutar, öbürü ise günlerin tümünü eşit sayar. Herkes, kendi sağduyusuna güvensin."[36] Bu nedenle hiç kimse yiyecek, içecek, dinsel gün, yeni ay, ya da şabat günü gibi sorunlarda sizi yargılamasın."[37] Fakat bu kuralcılık, yeni bir haftaya sahip olmaya götüren evrim boyunca, duraksamadı. Bunu, Hıristiyan vicdanının bizzat Yahudi ritüeli ve Yahudiliğin bütün iddiaları karşısında kendini, cesaretle ifa-

---

35 Didascalia, C. 21, p. 107; satır 25 (edit. Flemming). cf. Holl, Ges. Aufsatze, II, 210.
36 Romalılara I, 14/5.
37 Koloselilere, 2/16.

de etmesinde görmekteyiz. Sadece Hıristiyan görüş noktasından konan bir başka haftaya sahip olduğunu müşahede ediyoruz. Bu yeni şekli, eskiyi koruyarak kabul etmek imkansızdı. Çünkü bu durumda geriye sadece Salı günü kalıyordu. Teorik planda cumartesi günü bir istirahat günü olarak belli bir müddet varlığını korumuştur. Ancak Pazar günü, Rab-İsa'nın yemeği kutlanıyordu, çünkü bu yemek o gün vukuu bulmuştu.[38] Fakat yavaş yavaş cumartesi kaybolmuş ve onun yerine **"Rabbin Günü"** geçmişti. Bu iki haftanın tartışmalarının son izlerini, ikinci asrın başlarındaki bazı düzenlemelerde buluyoruz.[39] Bu konuda doğrudan deliller noksandır. Ancak şuna işaret edelim ki, cumartesi kutlamaları, putperest-Hıristiyanlarla yapılan tartışmalarda hiçbir rol oynamamıştır.

Yapmacık yazım hatalarının bulunmasına rağmen, "Habercilerin İşleri"ndeki rivayet, bize Filistin Yahudilerinin yanında, ilk Hıristiyan cemaatini Yahudileştirme taraftarı olan Yahudilerin bulunduğunu göstermektedir. Böylece, az sonra, ilerlemeyi ve belli bir ölçüde Gerçek İncile dönüşü temsil eden yeni bir eğilim ortaya çıkıyor: Bunlar Hellenistlerdi. Bu Yahudiler, sade Yunanca konuşuyorlardı. Bunlar, Grek-Diasporasında yaşamış olan ve kendi sinagoglarının üyesi olan insanlardı. Bunlardan bazılarının "Habercilerin İşlerinde" isimleri geçmektedir.[40] Yine onlar, ülkenin lisanı olan **Aramice konu**şuyorlardı. Istefanos ve Paul'u ilgilendiren konuda "Habercilerin işleri" bu olayı doğrulamaktadır. "Habercilerin İşleri"nin 6/1-6'daki yazıları, cemaatin bünyesinde, Hellenistleri, ikinci derecede cemaatin üyesi olarak görme temayülünün olduğunu bize göstermektedir. Ancak onlar bunu protesto etmişler ve davayı kazanmışlardı. Çünkü, kendi menfaatlerini savunmak için yedi kişilik bir konsey seçmişlerdi. Bunların arasında eski bir putperest olan Antakyalı muhtedi **Nicolas** da vardı. Muhtemelen bu konseyin üyeleri, Habercilerin İşlerinde de işaret edildiği gibi Hellenist dul kadınlara özen gösteriyorlardı.[41] Fakat onların birinci işi, misyonerlik olarak görülmektedir.[42] Başlarında olan Istefanos, Kudüs'te, diaspora sinagoglarında vaaz ediyordu ve yeni üyeler kazanıyordu. Philippe, misyoner olarak Sama-

---

38 Bak. Ebionitesler konusuna, Eusèbe, Hist. eccl, III, 27, 5.önceki not.
39 İgnace, Magn, 9, 1; Oxyr. Logion, 2. Didachée, 14/1; 8/1.
40 Resüllerin İşlheri, 6/9.
41 Resüllerin İşleri, 7/21,40
42 E. Schwartz, Gött. Nachrichten, 1907, 280.

riye, sonra da Asdod ve Sezare sahillerine gitmişti. O, Sezare'de dört kızıyla birlikte kalmıştı,[43] oradan da sonra öldüğü Hiérapolis'e geçmişti.[44]

"Habercilerin İşleri'nin 6 ve 7. bölümleri Istefanos'un şehitliğini bize anlatmaktadır. Burada anlatılan rivayet, tarihi olarak doğrudur. Buradan öğreniyoruz ki, Hellenistler, mabedde nadir hallerde ibadet ediyorlardı ve Yahudi dini tavsiyelerini de reddediyorlardı. Bunun için Istefanos'a karşı ithamlar yapılıyordu ve o, Sanhedrin önüne çıkarılarak küfürle itham edilerek mahkum edilmişti ve taşlanmıtı... "O gün Kudüs'te kiliseye karşı büyük saldırı başlamıştı. İnananların tümü Yahudiye, Samiri'ye dağılmışlardı. Dindar insanlar Istefanos'u gömmüşler ve onun için büyük yas tutmuşlardı." O gün Kudüs'te sadece Havariler kalmıştı.[45] Bunlar, Hıristiyanlara karşı yapılan zulmün, şeriatı hor gören Hellenistlere kadar uzandığını göstermektedir. Buna rağmen, Filistin'in Ortodoks Yahudileri, hiçbir endişe duymuyorlardı. Hıristiyan cemaatinin bünyesinde mevcut olan bu iç bölünme, böylece ortaya çıkmıştı. Burada Yakup'un ve ilk havarilerin, dağılmış olan Hıristiyanları otoritelerinin altına yeniden toplayıp toplayamama güçlerinin olup olmadığını bilmek söz konusu olmaktadır.

Bu noktada henüz, parça parça rivayetlerle, sadece bazı olaylarını bildiğimiz Hıristiyanlığın, ilk yıllarındayız. Bu dönemin gerçek tarihi henüz yazılamamıştır. Ancak, sadece o dönemde bulunan güçleri ve onların faaliyetlerinin anlamını bilebiliyoruz.

Başlangıçtan beri ilk Hıristiyan cemaati, misyonerlik işini yapıyordu ve Rab-İsa'nın mesajlarını devam ettirerek, ruhları, Tanrının krallığına kazandırıyordu. **Fakat bu cemaat, faaliyetlerini sadece İsrail evinin kaybolmuş koyunları arasında** icra ediyordu ve Samaritenlerin ve Putparestlerin arasına gitmekten çekiniyordu.[46] Bu cemaat, ikişer ikişer misyonerlerini, ekmeksiz ve parasız, sadece bir giyecek, bir ayakkabı ve bir bastonla gönderdiğinde, İsa'yı taklit ediyorlardı.[47] O yerden o yere ara vermeden dolaşıyorlardı, şayet insanlar, onları kabul etmezlerse, bir daha dönmemek üzer daha

[43] Resüllerin İşleri, 8/40; 21/8.
[44] Efesli Polycrate, dans Eusèbe, Hist. eccl, III, 31, 3. (Bu metinde Phillipe, aynı isimli havari ile karıştırılmıştır.)
[45] Resüllerin İşleri, 8/1-2.
[46] Matta, 10/5.
[47] Markos, 6/7-13; Luka, 10/1-16; cf. E. Meyer, III, 260.

uzaklara gidiyorlardı. Çünkü İnsnoğlunun gelişine dek İsrail kentlerinde işiniz sona ermeyecektir.denmişti[48] Ancak bu misyonun sonuçları hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Bu konuda bildiğimiz tek şey Yahuda'da, Galile'de ve Samari'de, bir takım cemaatlerin olduğudur.[49] Bu cemaatleri Helenist Philippe kurmuştu ve ilk havariler tarafından da kabul edilmişlerdi. On iki havariden sadece Pierre, misyonerlikte aktif rol oynuyordu. Fakat onun hakkında "**misyon alanında bir müfettiştir**" şeklinde sözler söyleniyordu. Petrus, Yuhanna ile birlikte, Philippe tarafından kurulmuş olan Samari'deki cemaatleri ziyaret ediyordu. Sonra sahil şehirlerinden olan Lydda'ya ve Joppe'ye geçti ve nihayet de Sezare'ye kadar gitti.[50] Bütün bu alan, Philippe'nin faaliyet alanıydı. Nihayet, Petrus'u Antakyada görüyoruz. Paul, Petrus'u, İncili, Yahudilere, vaazla görevli havari olarak takdim ediyordu. Ancak bu ilk cemaatin misyonu, Filistin Yahudiliğinin[51] dışına çıkamıyordu. İstefanos'un ölümüne müteakip işkenceler nedeniyle Hellenistlerin dağılması, ilk defa Hıristiyanlığın diğer bölgelere açılmasını sağlamıştı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Philippe, misyon faaliyetlerini sahil bölgelerinde ve Samari'de gerçekleştirmişti. Diğerleri ise, Fenike'ye, Kıbrıs'a ve Antakya'ya gitmişlerdi. Habercilerin İşleri'nin yazarı, Hellenistlerin bu misyonu'nun, münhasıran Yahudilere yöneldiğini belirtmektedir ki, bu bilgi doğru görünmektedir... Fakat Antakya'da bazı yeni şeyler olmuştu. "İstefanos'tan dolayı yapılan baskılar sonucunda dağılanlar, Finike'ye, Kıbrıs'a ve Antakya'ya kadar gittiler. Tanrının sözünü Yahudilerden başka hiç kimseye bildirmiyorlardı. Ama onlardan Kıbrıslı ve Kirineli bazı kişiler Antakya'ya gelip Yunanlılara da Rab-İsa'nın sevindirici haberini bildirdiler."[52] İşte, putperestler arasında misyon böylece doğmuştu ve şeriat engeli de böylece kalkmıştı.

Kudüs cemaatinin bu kolla teması devam etmiştir. Fikirlerin ayrılığı, Rab-İsa'ya olan imanda, ruhların cemaatine ulaşamamıştır. Bu durum, bütün kilise tarihinde kesin bir öneme haiz olmuştur. Kudüs cemaatinin gönderdiği Hellenistlerin, misyonerlik yaptıkları her yerde, yeni Hıristiyan cemaatleri meydana geliyordu. Pan Hellenist misyonerler, bu yeni cemaatin

---

48 Matta, 10/23.
49 Resüllerin İşleri, 8/5; 9/31; Galatyalılara, 1/22.
50 Resüllerin İşleri, 9/32; 10/1.
51 Galatyalılara, 2/7-8.
52 Resüllerin İşleri, 11/19-20.

gidişini denetlemek ve Kudüs cemaati ile ilişkilerini düzenlemekle görevliydiler. İlk Hıristiyanların düşüncesinde, gerçekten yalnız Rabbin Talebelerinin cemaati vardı. Bunun da merkezi Kudüs'tü. İnsanoğlunun gelişini beklerken, yeni Kudüs gökten iniyordu ve seçilmişlerin ikamet yeri oluyordu. Duvarların dışında oturanlar, hiçbir zaman, Kudüs cemaatine ait değillerdir. Diğer cemaatler, bu ana hücrenin uzantılarıydı. Bunlar, tek bir otoriteye boyun eğmişlerdi. Onlarda , Rabbin bizzat, her şeyde, son karar hakkını verdiği havarilerdi.[53] Pratikte bu, Pierre'in, misyonerlik alanında gerçek faaliyette bulunduğu ve bütün cemaat şubelerinde en yüksek otoriteye sahip olduğu anlamına geliyordu. İlk dönemde o, kilisenin yükseldiği[54] bir temeldi. Kilisenin bünyesindeki yeni cemaatlerin kabulü de ona ait bulunuyordu.

Kudüs'ün öncelikli önemi, bir başka sonuca sahipti. Başkentteki cemaatte, Habercilerin İşleri'ndeki bazı mubalağalı ifadelerden bir komünizm çıkarılması istenilmese de, aslında orada geniş bir yardımlaşma, ilk talebelerin ruhuna uygun ve yardım sandığının lehine, özel mülkiyetten feragat görünümü hakimdi.[55] Burada bunu izah için, İsa'nın dünyanın sonunda gelmesinin beklenişini ve yeryüzü mülkiyetlerinin hakir görülmesini ileri sürmeye ihtiyaç yoktur. Bu kardeşler topluluğu içinde, fakirler yoktu. Cemaat, bu karakteri, asaletinden muhafaza ediyordu ve yavaş yavaş bu imtiyazı bir hak olarak üstlenmişti. İncil yazarlarına göre, bu uygulama, daha önceki cemaatler için gerekliydi. Vaazlarının bedeli, aralarındaki ilişkilerin yükümlülüğü olarak gerekli görülüyordu. St. Paul bunu şöyle ifade etmektedir: "Eğer biz size ruhsal değerleri ektiysek, sizden maddesel değerleri biçmemiz çok mu sayılır? Eğer başkaları sizlerden yararlanmaya yetkili sayılıyorsa, bizim yetkimiz daha önemli değil midir? Ne var ki, biz bu yetkiyi kullanmadık. Mesihin sevindirici haberine engel olmayalım diye her güçlüğe göğüs geriyoruz."[56] Aynı şekilde, şube cemaatlerden de para yardımı alma, manevi bir hak olarak kabul edilmektedir. Bu maddi organizasyon Pierre'e havale edilmişti. Pierre denetim seyahatlerinde bu işleri düzenliyordu. Bu

---

53 Matta, 18/18.
54 Matta, 16/19.
55 Resüllerin İşleri, 2/44; 4/32-35.
56 I. Korinthoslulara, 9/11-12.

yardım işi, hazırlıksız, bazen metotlu olarak Diaspora cemaatinin Kudüs'e ödediği mabet vergisi gibi gerçekleşiyordu. Kudüs'te toplanmış olan heyecanlı küçük bir talebe grubu, birkaç yıl, istemeksizin ve tarihi evrim nedeniyle, şubeleri, denize ve Şam'a kadar uzanan bölgelerde, iç ihtilaflara rağmen, bir kardeşlik birliği oluşturuyordu. Kudüs'te Yakup, cemaatin lideriydi. Fakat ilk cemaat, Diaspora'da yayılıyordu ve orada Pierre, Apostolik kolejin şefi ve kilisenin taşı olarak görünüyordu.

VI. BÖLÜM

YAHUDİ DİASPORASI'NIN TARİHİ GEÇMİŞİ

Makkabelilerin kahramanlık zamanlarında, Helen kahini kılığına girmiş olan İbrani bir kadın **Sibyyle,** Yahudi halkının kaderini önceden haber vermişti. O, Babil esareti konusunda sızlanıyordu ve kadınların, çocukların, düşman esirlerinin halini hatırlatıyordu. Zenginliklerin yok oluşuna üzülüyordu. O, şu sözlerle devam ediyordu:

"Sen her yerdesin. Bü ülkede ve bütün denizlerde. Herkes senin âdetlerinden kızacak."[1]

Auguste döneminde, Strabon, soğuk bir nesirle[2] şöyle yazıyordu: **"Yahudi halkı bütün şehirlere dağılmıştı. Öyle ki dünyada hiçbir yer yoktu ki, Yahudi oraya gelmiş ve hakim olmuş olmasın."** Belgeler, rivayetler ve kazılar bunları doğrulamakta ve modern eserler de, Roma döneminde ve Hellenistik dönemin sonunda birçok yerde Yahudi kolonilerinin varlığını zikretmektedir.[3] Fakat bu konuyu daha yakından incelediğimiz de, gözümüze üzücü bir tablo görünmektedir. **Hellenistik Yahudiliğin zengin kültürü, milyonlarca Yahudinin, eski dünyaya ve Mezopotamya sınırlarının ötesine dağılmasından sonra, metodik olarak ve tamamen yok olmuştur.** *Talmud Yahudiliği,* Yunan dilinden kardeşi olan Yahudiliği öldürmüştü. O, şehirlerini yıkmıştı ve üzerinden arabaları geçirtmişti. Bu bilgileri, kazılardan çıkan belgelere borçluyuz. Bunları, Sinagog kalıntılarından, mezarlıklardan, Papirus parşömen parçalarından öğreniyoruz. Bunlara, birkaç eski yazarlardan da bulduklarımızı ekleyebiliriz. Önemli edebi doküman olarak, sadece, Hıristiyan kilisesinin topladığı dökümünlara sahibiz: Yunanca Eski ahit, Josèphe'in eserleri, Philon'un eserleri, her çeşit Apokrif yazılar, kilise

---

1 Sibyll, III, 271.
2 Dans Josèphe, A.J., 14, 115.
3 Schürer, III, 2-76.

için faydalıdır. Oldukça farklı muhitlerde, Yahudi dehasının esnekliği ve verimliliğini tasdik etmek zorunda kalan sayısız tezahürlere gelince, yani teolojik düşüncenin gelişmesine, kült şekillerine, Diaspora cemaatinin iç hayatına, onların yapılarına ve sosyal organizasyonlarına dair hiçbir şey bilmiyoruz. Yahudi milleti bütün tarihi boyunca, bir ölüm sessizliğine bürünmüştür. Yayılma ve Hıristiyanlığın birinci yüzyıldaki dahili evrimi ile ilgili, sahip olduğumuz bilgi, ciddi şekilde uzlaşmacıdır. Kaynakların bolluğu, bizim bilgi susuzluğumuzu tatmin etmeye yeterken, bu üzücü kalıntılardan mümkün olan her şeyi çıkarmak zorunda kaldığımızı da belirtmek istiyorum.

Büyük politik felaketler ve sürgünler M.Ö. 722'den beri Filistin'de ard arda gelmiştir. Ülkeyi karıştıran olaylar, binlerce Yahudinin vatanlarından ayrılmalarını sağlamıştı. Bu sürgünlere, sayılarını bile bilmediğimiz göçmenleri ilave edebiliriz. Hıristiyan çağının başlangıcında Greko-Romen dünyaya dağılmış Yahudilerin sayısının, şaşırtıcı rakamlara ulaştığını görüyoruz. Philon, bunların sayısının yerli halkın nüfusundan da az olmadığını söylerken, biraz mubalağa yapmaktadır.[4] Ancak, belgelerin titiz şekilde incelenmesi, bu sayının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Meselâ, Mısır'da ve Suriye'de bir milyon Yahudi oturmak zorunda kalmıştır. Filistin'de ise, yarım milyon Yahudi kalmıştı. Diğer Roma imparatorluğu topraklarında ise, en az, bir buçuk milyon Yahudi yaşıyordu. Böylece, Roma imparatorluğunda elli beş milyon nüfus varsa, bunda Yahudilerin oranının yüzde yedi olduğunu düşünebiliriz. Diğer tarihçilerle şurda veya burda bu sayıları yükseltsek de, bu rakam aynen kalmaktadır. Bu arada, modern dönemleri de göz önünde bulunduruyoruz. Çünkü dini istatistikler, muhtedi olan Yahudilerin sayısını vermemektedir. Ancak şunu bilmemizde yarar vardır. 1930'da, Almanya'da Yahudiler genel nüfusun yüzde birini teşkil ederken, Frankfurt'ta yüzde 6,3'ünü teşkil ediyorlardı. Bunun için Diaspora'daki çok sayıdaki Yahudi ırkı, bir bilmece olarak kalmaktadır. Yakınlarda şöyle bir açıklamaya teşebbüs edilmektedir.[5] Buna göre, diğer semitik kavimler, özellikle, Fenikeliler tedrici şekilde dağılmışlardır.Bunlar da, Yahudi halkı içinde erimişlerdir.

---

4 Harnack, Mission, 1, 9-13; Juster, Les Juifs dans l'Empire Romain, 1, 209-212.
5 F. Rosen, Juden und phanizier, 1929.

Böyle bir insan topluluğu, bugün Avrupa ve Amerika'daki gibi bir topluluk değildi. Bu topluluk, milli ve dini bir birlik oluşturuyordu ve belli bir teşkilatı vardı.[6] Hemen hemen bütün bu Yahudiler, Kudüs'e, sadece ideal ülkeleri olarak değil; aynı zamanda dini başkentleri olarak bakıyorlardı. Her yıl, binlerce Yahudi, paskalya[7] için ve orada takdimelerini sunmak için Kudüs'e geliyordu. Şu sıkıcı âdetlerin de onların sadakatleri daha iyi görünmektedir: Diaspora'da her Yahudi yirmi yaşından sonra *mabed vergisi* olarak bir **drachme**'i (takriben on Fransız frangı) ödemek zorundaydı. Muhtelif şehirlerde sadaka kutuları vardı. Bu kutular, muhteşem bir şekilde Kudüs'e getiriliyordu.[8] Yine August döneminde bir dizi resmi emirler vardı. Bunlar, Yahudilere yardım toplama ve bunları nakletme imkanı veriyordu.[9] Bu arada Kudüs'teki Sanhedrin meclisinin, dini konularda ve hukuki konularda ahlaki bir otoriteden başka neye sahip olduğunu bilmiyoruz. Bu konuda özellikle birinci asırla ilgili olarak, müspet bilgilere sahip değiliz. Habercilerin İşlerinde şunları okuyoruz. "**Saul, Rabbin öğrencilerine gözdağı vererek onları ölümle korkutmaktan geri durmuyordu. Bu arada baş kahinin yanına gitti. Mesihin yolunda yürüyen kadın, erkek, kimi bulursa tutuklayıp Kudüs'e getirsin diye, baş kahinden Şam'daki Sinagoglarda kendisini yetkili kılan mektuplar istedi.**"[10] Ancak hukuki yönden böyle bir formülün gerçekleşmesi pek doğru görülmemektedir.[11] Diaspora'da Sanhedrin'in gerçek bir yargılama icra etmesi söz konusu olabilir. Bununla beraber, Yahudi halkı, temelleri Eski Ahit'te ve gelenekte bulunan bir hukuk birliğine sahipti. Bu da Yahudilerin kendi aralarındaki hukuki ilişkileri düzenliyordu.

Diaspora Yahudileri, Roma hukuku açısından[12] "**Yabancılar**" sayılıyordu. Bu sıfatla onlar, kanunun kendilerine verdiği her şeyden yararlanıyorlardı. Bunun için, kendi özel işlerini istedikleri gibi düzenleme hürriyetine sahiplerdi. Buna göre onlar, sinagogun çevresinde dini yardımlaşma yapa-

---

6 Cf. Philon, in flacc, 45 ss (VI, 128).
7 Philon, De Spec. leg, 1, 69; 76-78 (V, 17, 19).
8 Cicéron, pro Flacco, 28, 67.
9 Joséphe, A.J. 16, 163-173, Schürer, II, 314.
10 Resüllerin İşleri, 9/2.
11 Juster, II, 145, Not: 5.
12 Juster, II, 1 ss, 111 ss.

biliyorlardı ve ihtilaflarını çözecek özel mahkemeler kurabiliyorlardı. Şeflerinin dini lider **Archisynagogos**[13] olan cemaat, **Archontes'**ların başkanlık ettiği, eski bir konsey tarafından idare edilmiştir. Bunun için o, tamamen dini ve politik bir cemaat olarak tanınmıştı ve üstelik bir imparatorluk fermanı bu teşkilatı, uygun bir hale getirmişti. Birçok yerde Yahudiler, şehir halkı olma hakkını elde etmişlerdi. Özellikle Suriye'de böyle idi. Orada I. Séleucus, kurduğu şehirlere çok sayıda Yahudi göçmen çekmişti ve onlara birtakım imtiyazlar[14] vermişti. Yine Anadolu'da ve Mısır'daki durumu, Yahudi yazarları, aynı göstermektedir. Bunların başında da Joséphe gelmektedir. Fakat bu ifadeler, bazı dökümanlar tarafından da tekzip edilmektedir.[15] Meselâ, İskenderiyye şehrinde Yahudiler, şehirli olma hakkını talep etmektedirler. Bu istek, belli bir açıdan düzmece kabul edilmiş ve bunu güvenle kabul etmek mümkün görünmemiştir. Ancak Yahudiler bu hakka sahip olsalar bile, yine de yerlerini ve özel cemaatlerini koruyamazlardı. Yahudi halkı, putperest kitlenin içinde kaybolmaktan ziyade, Grek vatandaşlarının dini yükümlülüklerine boyun eğmesini, resmi kültüre iştirak etmesini bilmişlerdir. Şehirli olma hakkı, onlara daha çok ödev empoze etmeksizin, onları koruyordu.

Yahudiler, Roma vatandaşı olsalar da aynı şeydi. Pompée çok sayıda esiri sürgün ettirmişti, bunlar da aynı akibete uğramışlardı. Daha sonra bunlar azad olmuşlar ve otomatik olarak, azad yasasıyla Roma vatandaşı olma ünvanını elde etmişlerdi. Fakat bazı şahıslara ve meslek kuruluşlarına bir şeref nişanesi olarak da bu vatandaş olma hakkı verilmişti. Bunlar, Roma siyasetine hizmet ediyorlardı. Bu ayırımın konusu olan Yahudiler, her türlü ödüle lâyık oluyordu. Fakat artık, kendi milletlerine ve âdetlerine sadece istedikleri ölçüde bağlıydılar. Mahalli otoriteler karşısında onların durumları çok güçlüydü. Onlara verilen imtiyaz, onları cemaatin üstüne çıkarıyordu. Onları yüz kızartıcı cezalardan koruyordu. Onlar belli başlı davalarda sadece Roma imparatorluk mahkemelerinde yargılanabiliyorlar ve eyalet memurlarının keyiflerine göre onları sorgulamalarından kurtuluyorlardı. Bu hak, Monoteist inançlarıyla uzlaşmayan imparator kültü, onlara empoze edil-

---

13 Juster, I, 409-496.

14 Joséphe, A.J. 12, 119; Schürer, III, 122; Juster, II, 2-18, 30-32.

15 Idriss Bell, Jews and Christians in Egypt, 1924, p. 8-10.

meden veriliyordu.[16] Ancak onlar, imparatora bağlılıklarını ispatlamak için, başka vasıtalar buluyorlar, Kudüs mabedine giderek, imparator şerefine günlük kurban merasimini kutluyorlardı.[17] Onların dini kanaatlerine, Cumartesi günü mahkemeye çıkmamalarına ve Yahudi gençlerine[18] askerlik yapmamaya kadar varan konularda saygı gösteriliyordu. Bununla beraber, onlar çok arzu etmelerine rağmen, askerlik hizmetinden tamamen muaf tutulmamışlardır. Bu muafiyet ancak Sezar zamanında, Roma vatandaşı olan Asya'daki Yahudilere verilmişti.[19]

Diaspora'da Yahudilerin icra ettikleri en yaygın meslek, ziraatçılıktı.[20] Mısır'da ve Küçük Asya'da, toprak sahibi Yahudi kolonilerinin, köylülerin ve gündelikçilerin varlığı birçok belge tarafından doğrulanmıştır. Batı da ise, Yahudilerin ziraatçılığı ancak M.S. IV. yüzyılda görülmektedir. Ticaret açıkça ikinci planda kalıyordu. Sadece büyük bir şehir olan İskenderiyye'de ticaretin önemli olduğu görülmekte ve burada çok erkenden büyük Yahudi bankalarının varlığı görülmektedir. Yine, Yahudilerden borç almanın tehlikelerine de işaret edilmiştir.[21] Daha çok Yahudi endüstrisi söz konusu olmuştur. Bunun da başında muhtelif şekiller altında, dokuma gelmekte ve özellikle boyalı dokuma, Yahudilere has bir şeydi ve bu uzun yıllar öylece de kaldı. Ancak, Yahudilerin Roma'daki ekonomik rolleri konusunda bilgiye sahip değiliz. Bu konuda ne mezar yazıtları, ne Juvénal'in[22] bize gösterdiği Porta Copena'da toplanan dilenciler ne onun bize tasvir ettiği yaşlı ve titreyen kadın, Roma Yahudilerinin mesleklerini icraat içinde olduklarını tasvir etmemektedir.

Bu Yahudilik, ne kadar tutarlı ve ne kadar pagan dünyadan ayrılmış da olsa, kanaatlerini yayma ve müntesipler elde etme garib arzusuna, sahiptiler. İsa ve Horace, İhtida'nın, Yahudi milletinin karakter çizgilerinden biri olduğu noktasında hem fikirdirler. Matta İncili, Ferisilerin, bir muhtedi elde etmek için yerleri ve denizleri dolaştıklarından bahsetmektedir.[23] Hicivci

16 Juster, 1, 339-353.
17 Joséphe, C. Ap., II, 77; B. J., II, 197, 409.
18 Joséphe, A.J. 16, 27, 45, 60, 163, 168, 14, 226; Juster, II, 121; 1, 358.
19 Joséphe, A.J. 14, 227, 228, 230, 232, 234, 226, 237; Juster, II, 265-279.
20 Juster, II, 294-310, 315-320; L. Friedlander, Sittengeschichte, III, 204, 208.
21 U. Wilcken, Chersotmatie, No: 55-62.
22 Juvénal, 3, 14; 6, 543.
23 Matta, 23/15.

şair[24], şairleri küçümseyeni şöyle tehdit etmektedir. **"Yahudiler gibi, seni bizim gruba girmeye zorlayacağız."** Bu olay nasıl izah edilebilir?

İkinci Yeşaya'dan beri İsrail halkı, milletlerin ümidi olmaya ve onlara kurtuluşu ilân etmeye yönelen bir kanata sahip olmuştur. Putperestlerin hidayete gelmesi, Rabbin[25] parlak vahyi ile taçlanacaktır... Bu düşünce hem Mezmurlarda hem de Vahiyde canlı şekilde kalmıştır. Helenistik dönemde, Yahudilik, Yunan kültürü ile temasa geçtiğinde, şu olaylarla sarsılmıştı: Bir yandan tedrici şekilde **"putperestliğin"** yıkılması diğer yandan Yahudi monoteizminin, Hellenistik sofulukla benzerliği ve birçok noktada Yahudi ahlak ile Stuacı temelde karşılaşmaların halk filozoflarına vaaz edilmesi... Bu olaylar, kültürlü Yahudiye, putperestlerin önünde[26] dinini açıklama zamanının geldiği cesaretini kazandırmıştı ve Tanrı onlara vaat ettiği zaferi de böylece verecekti. Yahudi hikmet kitaplarına, Yunan fikirlerinin sızması böyle açıklanmaktadır... İki cereyan birbirlerine öylesine kolay karışmış ki Hellenistik ahlak, zaten daha önceden doğu hikmetinden birçok şey de almıştı. Ancak, bir Yahudi savaş edebiyatı da zuhur etmişti. Bu Edebiyat, resimlere, külte, putperestliğe hücum ediyordu ve peygamberlerden miras kalan delillere, Xénophane'dan beri Yunanlılarda kullanılan deliller de ilâve ediliyordu... İlahiyatın temel doğması olarak Monoteizm, resimsiz kült maneviyatı, hayatın içindeki ahlakilik gibi şeyler, Yahudi dininin temel esasları olarak telakki edilmişlerdir. Bununla beraber, merasimlere, kült şekillerine de, tebcile layık bir sembol değer atfediliyordu. Bu maneviyat, nispeten küçük olan Yunan kültürüne sahip Yahudi gruplarda tedrici şekilde icraata konmuştu. Ancak, o, İskenderiyyeli Philon'un eriştiği seviyedeki olgunluğa, nadiren ulaşmış görünüyordu. Fakat o, bütün seviyelerinde hareket halindeydi ve Hellenistik dünyada propaganda vasıtasıydı. **Böylece Yahudilik, milli sınırlarından çıkıyordu ve evrensel bir din olmaya çağrıldığını hissediyordu.**[27]

İskenderiyye'de Eski Ahit, cemaatin kullanması için Yunancaya çevrilmişti.[28] Bu, kültürlü halka yönelik bir kitap değildi. Ancak, Hellenistik Yahudiler, zamanın modası içinde kendi halklarının tarihini yazmaya başla-

---

24 Horace, Satires, 1, 4, 142.
25 Yeşaya, 49/1-6; 60/1-6.
26 A. Bertholet, Die Stellung der Israeliten und der juden zu den From den, 257-302.
27 Philon, Vita Mosis, 2, 20 (IV, 204); Joséphe, C. Ap. 2, 280-282.
28 Billerbeck, IV, a, 407.

mışlardı. Onlar önce, Eski Ahit ve Yahudi geleneğini takip ettiler. Sonra, **Eupolemos** ve **Artapanos**[29]'tan itibaren Greklerin edebiyatlarını, nazik stillerini, icat hürriyetlerini ve nihayet **Hécatée**'ye[30] atfedilen rivayet içinde kurgu alanında serbest muhayyileyi benimsediler. Burada kesin olan, bütün kültürlerin ve hatta Yunan felsefesinin açıklamalarını bile, Musa'ya ve onun milletine kadar çıkarmak söz konusuydu.

Artık Eski Ahit'in kitapları, sadece dini propaganda için kullanılmıyordu. Asrın ruhuna erişebilmek için onun birçok tefsire de ihtiyacı vardı. Süleyman'a veya Siracid'e atfedilen bütün hikmet yazıları, yeni dönemde, kalplerin yolunu bulabiliyorlardı. Propaganda denilen eserler, Grek görüşü noktasından tasarlanıyordu. Güven vermek için, saygılı bir isim altına konuluyor ve onların şekilleri de bu etikete uygun hale getiriliyordu. Böylece, M.Ö. II. Asrın ortalarından itibaren, altı ölçülü didaktik şiirler, *Mitolojik Sibylle*'in kehanetleri olarak takdim edilerek, kültürlü bir edebiyat türü şekli altında doğuda, ortaya çıkmıştır. Kronos ve Zeus, Süleyman ve İskender, Troie savaşı, Babil esareti, orada dahice karıştırılmış ve Homere, eski bir yalancı eser olmuştu. Apokaliptik noktadan telakki edilen evrensel tarih, cennetsel barışla sonuçlanıyordu. Grekler tarafından da tanınacak olan Mesih, krallığında saltanat sürecekti. Persli Hystaspe ve Thracelı Orphee ismi altında, Antik Hikmet kutlanıyordu. Solon döneminden itibaren Phocylide'in eski didaktik şiirine, maharetle modern bir ek yapılmıştır. Anthologie şekli altında, bozulmuş bir alıntılar derlemesi kompoze edilmiştir. Bunun içinde, Orphie ve Homér'den itibaren Grek trajiklerine, komik müelliflerine, moralistler olan Philémon, Meandre ve Diphilos'a kadar en meşhur şairler, Yahudi doktrinin lehine tanıklar olarak takdim edimişlerdir.[31] Yahudi propagandasına, Eski Ahit'in savunması da bağlanmaktadır. Bu konuda, Yunanca Ariste'e ismi altında yayımlanmış olan bir mektup örneğine sahip bulunuyoruz. Bu, bizi, Ptolémée Philadelphe'in, kutsal kitabı çevirtme tarzına hayran bırakıyor ve Tanrının bu esere iştirakte bulunduğunu, mucize ispat ediyordu.

---

29 Bu yazarların eserlerinin parçaları, Alexander Polyhistor tarafından muhafaza edilmiştir: Fragm. hist. Graec, ed. C. Müller, III, 211-230.

30 Müller, II, 393-396. Bir başka kanaat da, H. Lewy tarafından yayılmıştır(Zeitschr F. neuteste. Wiss. XXXI, 117-132).

31 Cf. Shürer, III, 595-603.

Bu propagandanın sonucunu ölçmek mümkün değildir. Fakat şurası kesindir ki, Yahudi misyonu geneli içinde büyük bir başarı sağlamıştır. Bu konu, hem Yahudi yazarlarca, hem de Pagan yazarlarca doğrulanmıştır.[32] Hadrien Juvénal döneminde[33] aşağıdaki tablo çizilmektedir: "baba, cumartesiye saygılı olmakta ve domuz eti yememektedir. Oğul, sünnet olmakta ve bir fanatik olmaktadır." Néron döneminde, Sénèque, bütün ülkeyi istila etmiş olan bu lanetli milletin âdetlerini şöyle yazmaktadır: "**Mağlup olanlar, kanunlarını, galiplere vermişlerdir.**"[34] Bu ifadelerle, mezar yazıtları uyuşmaktadır. Mezar yazıtlarında önemli muhtedi isimleri bulunmaktadır.[35] Yahudiler gittikleri her yerde, sinagoglarının etrafına "**Allahtan Korkanlar**" denilen bir grup insan topluyorlardı. Bunlar, Musa dininin büyüklüğünden dolayı gelmişlerdi. Yine bunlar, monoteizm ve Yahudi ahlakına inanıyorlardı. Kültü uyguluyorlardı ve cemaatin şu veya bu üyeleriyle temasa geçiyorlardı... Onlar için cumartesi, kutsal bir gündü. Yiyeceklerle ve yemekle ilgili dini kurallar, geleneksel dindarlık uygulamasında önem arzediyordu. Philon'un yorumunun inceliğine ulaşmayan bir bilgi[36] bu konuda derin anlamı açığa çıkarıyordu ve bilinçlenmeyi sağlıyordu. Oldukça yaygın olan bu gruptan, kesin adım atma cesaretinde bulunan küçük bir grup, sünnet olma ve Levitik arınma banyosu ile ayrılıyor ve İsrail milletine katılıyordu. Bunlar, kelimenin açık anlamında "**muhtedi idiler**". Şeriatı, bütün muhtevası içinde kabul ediyorlardı. Bunlar, İsrailli oluyorlardı ve seçilmiş milletin vaadlerine iştirak ümitleri vardı. Fakat bunlar, hiçbir zaman "**İbrahim oğulları**" değillerdi. İbadetlerinde,[37] "**İsrail'in babalarının Tanrısına**" ibadet ediyorlardı, gerçek Yahudiler ise "**Babalarımızın Tanrısına**" ibadet ediyorlardı. Bunlar, ülkenin eski asilleri karşısında, yeni ve taze asiller olarak kalıyorlardı. Bazı durumlarda onlara müracaat ediliyordu.

Bu tür ihtidalardan hoşnut olmayan *Devlet*, doğuştan Yahudi olanların resmi karakterli dini merasimlere iştiraklerini muaf gören bir imtiyazı, Romalı muhtedilere, vermemişti. Bu resmi merasimlerde "**Atheisme**" mahkum edi-

[32] Schürer, III, 164.
[33] Juvénal, Satires, 14, 96-106.
[34] Bu kelime, Augustin tarafından zikredilmiştir, Civ, del, 6, 11.
[35] E. Diehl, İnscriptiones latinae christianae veteres, II, p. 497-499.
[36] Josèphe, A.J. 18, 81.
[37] Mischna Bikkourim, 1, 4. Schürer, III, 187.

liyordu. Romalı Aristokrat üyeler[38] cezalandırıldıklarında, bu konuda bir takım bilgilere sahip bulunmaktayız. Hadrien dönemine kadar, müsamaha edilen sünnet, onun saltanatında yasaklanmış[39] ve Yahudiliğe girenler şiddetle cezalandırılmışlardır. Bu tür durumlarda Devlet, sadece muhtedileri cezalandırmıyordu, Yahudi propagandası yapanları da[40] cezalandırıyordu.

Bütün dünyada Yahudiler, dosttan çok, düşmana sahiptiler.[41] Şayet, kumandanlar, şehir kurucuları tarafından iyi karşılanmışlar ve devlet adamları tarafından ekonomik politika yönünden endişeli karşılanmışlarsa da, yine de imparatorların lütuflarına mazhar olmuşlar, ancak halk, hudutsuz imparatorluğun eyaletlerinde, Yahudilerin varlığına katlanamamışlardır. Başka milletlerden farklı olma duyguları, bir bütünle entegre olmaktan uzaklaştırmış, ayrı olma endişesi, özel karakterlerini koruma duygusu, onlara karşı güvensizliği ortaya koymuş ve bu, kısa zaman sonra kine dönüşmüştür. Çocuklar gibi, normal düzenden çıkan her şeye muhalefet eden kitleler, garipleşmiş ve bütünlük içinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Yahudilerin edebiyatı, felsefelerin en hürü olarak, kendi dinlerini tavsiye ediyordu. En kültürlü insanlar olarak halk, Yahudilerin göğe ve bulutlara taptıklarını, barbarların hurafelerine kendilerini kaptırdıklarını[42] ve her medeniyetin düşmanı olduklarını biliyorlardı. İskenderiyye'de bunlardan daha çok şey biliniyordu. Orada **"Yahudilerin Tarihi"** bir korku ağı ve saçmalık olarak takdim ediliyordu. Üstelik, kültlerinin sırlarına nüfuz edilmişti: Bazıları, Kudüs tapınağında onların taptıkları bir eşek kafasının bulunduğunu söylüyorlardı. Diğer bazıları, bunun bir eşek üzerine oturmuş, Yahudi şeriatını elinde tutan Musa'nın heykeli olduğunu söylüyorlardı. Her ne olursa olsun Yahudiler bir eşeğe tapıyorlardı,[43] daha kötüsü, her yıl veya her yedi yılda bir, bir Yunanlı yakalayarak onu kendi dini kurallarına göre kurban ediyorlardı ve onun kalbini yiyerek Greklere ebedi kini yaşatmak üzere yemin ediyorlardı.[44] Böylece otoritelerin onlara verdiği inanılmaz himayeye rağmen,

---

38 Juster, I, 256-259.
39 Vita Hadriani, 14, 2 (Script. hist. Aug.) Cf. Juster, I, 264, Not: 2.
40 Josèphe, A.J. 18, 83 ve 84.
41 Heinemann (Poulus Realencyclopedie, neue Bearbeitung von Vissowa, Supp, 5, 3-43).
42 Ciceron, pro Flacco, 28, 67; Juvénal, 14, 97; Hécatée, fr. 13, 4 (Müller, Fragmenta Historicorum Graecorum, 11, 392).
43 Josèphe, C. Ap, 2, 80; Posidonius, Fr.14 (Müller, A.g.e.III, 256).
44 Josèphe, C. Ap, 2, 94 ss; Damocritus, Fr. (Müller, A.g.e.IV, 377).

bu tür insanlar güçsüzlüğe duçar olmak zorunda kalmışlardır. Bu kesin bir durumdu, Yahudilere karşı halkın korkması için küçük bir fırsat yetiyordu.

İkinci asrın sonundan itibaren İskenderiyye'de Grekler, Yahudilere düşmandılar. Yahudilere, İskender de aynı hakları vermişti ve Ptolémé'den beri de, kendilerine tahsis edilen bir mahallede oturuyorlardı. Özel âdetlerini ve cemaat teşkilatlarını geliştirmişlerdi.[45] O zaman Ghetto, bir imtiyazdı. Caligula'nın saltanatının başlangıç döneminde 38 yılında kıyamet kopmuştu.[46] Vali Flaccus, imparatorun niyetini bilmediği için öncekiler gibi, sert kararlar alma cesaretini gösterememişti. Yahudilerin kralı olarak atanan I. Agrippa şehirden geçmekteydi. Bu, İskenderiyye halkının gürültülü tezahüratlara girişmesine ve sinagoglara, imparatorun resimlerini koymaya vesile olmasını sağlamıştı.[47] Aynı zamanda, İskenderiyye'nin Yahudiler tarafından işgaline karşı çok şiddetli protestolar meydana gelmişti. İskenderiyye'de beş mahalleden ikisi tamamen Yahudilerle meskundu. Diğer üç mahallede de çok sayıda Yahudi ikamet ediyordu. Bu Yahudiler, şehirli olma hakkını[48] elde etmeye çalışıyorlardı. Flaccus, Yahudileri bir tek mahalleye toplamak ve haklarını da kısıtlamaya karar vermişti. Halk, bu fermanın uygulanması için gayret sarfetti. Böylece Yahudiler, dört mahalleden kovularak beşinci mahalleye toplanmışlardı. Artık Yahudiler barınak bulmakta sıkıntı içindeydiler, deniz kenarlarına ve mezarlıklara kamp kurmak zorunda kalmışlardı.[49] Yahudiler, yasak mahallelere girdiklerinde tutuklanıyorlar ve işkenceye tabi tutuluyorlardı. İskenderiyye halkının büyük sevinç tezahüratlarıyla, Yahudi cemaatinden otuz sekiz kişi, kırbaç cezasına çarptırılmıştı. Yahudiler arasında silah aramaları yaptırılıyordu ve her türlü incitme işlemi cereyan ediyordu.[50] Bütün bunlar Flaccus'un gözden düşmesine engel olamadı ve ölmek zorunda kaldı. Halefi Pollion olmuştu. Onun döneminde Yahudiler, Mısır'dan ve Suriye'den[51] gelen göçlerle takviye edilmişlerdi. Sonuçta Yahudiler geçici bir mütarekeye sahip olmuşlardı. Çünkü imparator,

---

45 Joséphe, tarafından zikredilmiş. Claude, A.J. 1 9, 281; Joséphe, B.J.II.487,Bell jewsand Christians,16ss.
46 Cf. Philon, in Flaccum (VI, 120 ss (ve Bell tarafından zikredilen Claude'un mektubu, A.g.e.16-21.
47 Philon, in Flacc, 25, 41 (VI, 124, 128).
48 Bell, p. 25: 5, 89, cf. p. 13 ve 16.
49 Philon, in Flacc. 54-56 (VI, 130).
50 Philon, a.g.e.64-75, 86 (VI, 132, 136).
51 Bell, 25, 96, Philon, Leg, 129 (VI, 179).

Tanrısallığının inkarını ciddi bir hata ve anlaşılmaz bir suç olarak telakki ediyordu. Nihayet Claude, valilere şu talimatı göndermişti. Yahudiler, her iki tarafında emrini yerine getirmekle görevlidirler. İmparator, şehirli olma hakkını ve dini hürriyetlerini kabul ediyordu.[52] Fakat Yahudi düşmanları, tatmin olmuyordu. Bunun için Roma'da, yeni karışıklıklar meydana gelirken, kral Agrippa'yı şikayet eden bir delege göndermişlerdi. Bu Claude'u çok öfkelendirmişti. Antisemite grubun elebaşları olan İsidore ve Lampoh, Roma'ya delege üyesi olarak gelince işkenceye tabii tutulmuşlar ve imparator, emir ifadeleri ihtiva eden bir fermanla[53] İskenderiyye'de suküneti sağlamıştı. İskenderiyye'nin sakinleri, Roma'ya gönderilen delegeleri, haklı ve hürriyet şehitleri olarak kabul etmişler ve onların hatıralarını onurlandırmak için, davanın evraklarını[54] yayımlamışlardır.

Fakat Greklerin kini, hiçbir zaman yatışmamıştı. M.S. 66 yılındaki Yahudilerin Filistin'deki isyanı, heyecanı artırmıştı ve İskenderiyye'deki korkunç katliamlarda, elli bin kişi hayatını kaybetmişti. Ayrıca, Mısır'ın diğer bölgelerinde de altmış bin Yahudi ölmüştü.[55]

Filistin'de isyan Sezare'de başlamıştı. Yahudiler, Suriyelilere karşı ayaklanmışlardı. Bu bölgesel karışıklıklar ve savaş dönemini, Sezare'de Yahudi halkının katliamı takip etmişti. Bir günde yirmi bin Yahudinin öldüğünden bahsedilmektedir.[56] Yahudi ayaklanmasının sonucunda Yahudiler, Suriye'nin diğer şehirlerine zorla girmişler ve intikam duygularını tatmin etmişlerdi. Fakat Suriyeliler karşılık vermişler ve Yahudiler, Scythopolis'te, Ascalon'da, Ptolémais'de, Tyr'de, Hippo'da ve Gadara'da katliamdan geçirilmişlerdir. Josèphe, barışın hakim olduğu şehirlerin şunlar olduğunu söylemektedir: Antioche, Sidon ve Apame'e...[57] Yine de Antakya'da durum kritikti. Şiddet vardı, kan akıyordu. Çünkü orada da Yahudiler, Cumartesini ihlale ve kurban takdimine zorlanıyorlardı. Bunun üzerine Titus, Yahudilerden **"şehirli olma"** haklarını kaldırmak isteyen tahrikçileri, otoritesini kullana-

---

52 Josèphe, A.J., 19, 280-285; Bell, 25.

53 Bu Papyrus, Bell (23-26) tarafından yayımlanmıştır, cf. Uxkull-Gyllanband (Sitzungsberichte Akad, Berlin, 1930, 674-677).

54 Philon, in Flacc, 20; Leg., 355 (VI, 124, 220 (Lietzmann,, Griech, pap 2e ed. (Kleine Texte, no: 14), 21.

55 Josèphe, B.J. II, 487-498.

56 a.g.e., II, 266-270, 457.

57 a.g.e., II, 458, 461, 477-479.

rak susturmuştu.[58] Néron'un saltanatından beri Yahudi kini, Roma dünyasında yeni bir şiddetle ortaya çıkmıştı. Bunun yankısını Latin edebiyatında, özellikle Sénèque'de ve hicivci şairlerde bulmaktayız. Tacite'in kitaplarından birinin içine dahil ettiği Yahudi tarihi özeti,[59] Tanrıların ve insanların düşmanı olan bu halk için, kültürlü Romalıların hakaretini yansıtmakta, köleleştirilmiş milletlerin en hakiri olan bu halk hakkında saçma ve kaba hurafeler vermektedir.

Diasporada Yahudilik, kesintisiz ilişkilerle ve manevi akrabalık duygusu ile Kudüs'le bütünleşmiş ve tarih boyunca kendi öz vatanında onu farklılaştıran dahili bir evrime maruz kalmıştır. Burada açık olarak bulduğumuz delil, Filistin'deki dili unutarak, o dönemin evrensel bir dili olan Yunancayı benimsemiş olmalarıdır. Bu benimseme, Yahudi milletinin tarihi evriminin bir çizgisidir ki kendi ülkesinde bile, kendi öz dilini uzun zamandan beri terk etmiştir. Babil sürgünü dönüşü, Aramilerin dilini, ülkelerine sokmuşlardı. **Bu dönemde Aramice doğunun kullandığı bir dildi. Binlerce yıldır Filistin'de bu dil yaşıyordu.** İbranice, bilginlerin dili olarak, kutsal bir dil olarak kaldı. İsa'dan sonra iki asır boyunca Mischna tartışmaları İbranice yapılmıştı. Fakat Talmud'un gösterdiğine göre IV. asırdan V. asra kadar, Aramice, İbraniceye üstün gelmiştir. Elephantine'de, Mısır diasporasının çok değerli dokümanları bulunmuştur. Bunlar, Aramice yazılmıştır ve M.Ö. V. asrın tarihini taşımaktadır. Yeşeya'ya sokulan bir yazıda "Mısır'ın beş şehrinde Kenan dilinin konuşulacağından"[60] bahsedilmektedir.Yine Ptoleme'es döneminde, yukarı Mısır'da[61] ve İskenderiyye'de[62] Aramice izler keşfedilmiştir. Fakat aynı dönemde, hem halk hayatında hem de Yahudi'nin özel hayatlarında gittikçe Yunancanın yaygınlaştığı görülmektedir. Ptolémée döneminin sonunda Onias[63] Yahudileri, ölülerine Yunanca kitabeler yazmışlar ve Grekleri taklit ederek, ağıtımsı şiirlerle kederli ağlamalar icra etmişlerdir. Hadès ve Moira, burada görünmektedir. Geri kalan Akdeniz dünyasında, Yahudi diasporası, istisnasız şekilde birtakım Yunanca abide-

58 a.g.e., VII, 43-62, 110 ve 111; A.J. 12, 121.
59 Tacite, Histoire, 5, 5, 8.
60 Yeşeya, 19/18.
61 Shürer, III, 49.
62 Lidzbarskı, Ephem, 3, 49.
63 Kahire yakınlarındaki Tell-el-Yehudieh, (Zeitschrf. neutest. wiss, XXII, 280-286).

ler bırakmışlardır. Diğer yandan, şurda veya burda İbranice birtakım formüller de bulunmuştur. Meselâ, bir mezar taşının üzerinde Schalom (Barış) veya Schalom al İsraël (Barış İsrail'in üzerine olsun) gibi yazılar yazılmıştır. Fakat çok nadir şekilde de İbranice veya Aramice kitabeler de mevcuttur. Bu konuda yaygın olan hipotez, İbranice kelimelerin, İbranice veya Aramice konuşan Yahudi cemaatinin vaktiyle varlığına işaret etmekte olduğu şeklindedir. Ancak daha sonra bu diller terk edilmiştir. Yine, Corinthe'de bir sinagogun harabesinde bir kapı parçası bulunmuş[64] ve üzerinde, cemaatin ismi İbranilerin Sinagogu şeklinde yazıldığı görülmüştür. Ancak bu İbraniler, İbranice değil, Yunanca konuşmuşlardır. Çünkü kitabe Yunancadır. Filistin'in dışında sadece hahamlar, İbranice biliyorlardı. Bütün hahamlar biliyorlar mıydı? Ne ölçüde biliyorlardı? Bunu bilmiyoruz. Sadec Crimée'den, birinci ve dördüncü yüzyılın tarihlerini taşıyan İbranice kitabeler bize kadar ulaşmıştır:[65]

Diasporada olduğu gibi Filistinde de tamamlanan dil değişimi, kültü de etkilemiştir. Sinagogda kutsal kitabın geleneksel okunmasını, Aramice bir çeviri takip etmiştir. Çünkü halk bu dili kullanıyordu. Bunun için *okuma* ve *çeviri* ayet ayet yapılıyordu. Şüpheli anlam taşıyan pasajlar, tercüme edilmiyordu. Sadece İbranicesi okunarak yetiniliyordu.[66] Vaktiyle şifahi olan bu Aramice çeviriler, daha sora sabitleşmiş ve bundan beşinci yüzyıla doğru Talmud döneminde **Targumlar** meydana gelmiştir. Bugüne kadar dini dualar, İbranice olarak, halkın kullandığı diyalekle gelmiştir... Mischna[67] bu şekildeki dilin kullanımına izin vermektedir. Yetkili bir haham, hiç dua etmemektense böyle dua etmenin daha iyi olacağını belirtmiştir.[68] Böylece aşağı bir durum geçici bir çözümle halledilmişti. Buradan hareketle **Charlemagne,** Almanlara Pater Noster (Babamız Duası) duasını kendi dilleriyle okumalarına izin vermişti.[69]

Filistin'de orijinal İbranice metne, Aramice Targum refakat etse de, diasporada Sinagog kültünde Septante denilen Yunanca tercüme kullanılıyor-

---

64 Deissmann, Licht von Osten, 13.
65 P. C. Caspari, Quellen, III, 269.
66 Mischna, Megilla, 4, 4 ve 10.
67 Mischna, Sota 7, 1; Schürer, III, 140.
68 Talmud de Jerusalem, Sota 7, 1, Fol. 21b.
69 Capitulaire 28, 52.

du.[70] Bu da İskenderiyye'de yapılmıştı. Önce, kültlerde birinci derecede yer tutan, Eski Ahit'in ilk beş kitabı Pentateuque Yunancaya çevrilmişti. Bu tercüme M.Ö. III. asrın sonundan itibaren ortaya çıkmıştı. Nebiler ve diğer kitaplar ise farklı kişiler tarafından Yunancaya çevrilmişti. Bunların çeviri tarihi M.S. 116 yılından öncesinin tarihini taşımaktadır. Bu, Yunanca Eski Ahit tercümeleri hakkında Siraci'de bilgi vermektedir.[71] İlk Roma İmparatorları döneminde Septante (Yetmişler Tercümesinin), Diaspora Yahudiliğinin kutsal kitabıdır. Bunu Philon ve Paul[72] kullanmıştır. Bu tercüme, her yerde kabul edilmiş ve kullanılmıştır. İskenderiyye'de,[73] Pharos adasında her yıl bu çevirinin yazılışı bir hatıra olarak kutlanmaktadır. Septante'da, bazı kitaplar için başka eski çevirilerde dikkat çekmektedir.[74] Fakat bunlar çok erken dönemde tamamen kaybolmuştur. Ancak, M.S II. asırdan itibaren çok edebi Yunanca çeviriler ortaya çıkmıştır. Yahudiler bunları, kendi kullanımlarına göre kompoze etmişlerdir. Bunu da Hıristiyanların Septante'ı kullanmalarına muhalefet etmek için yapmışlardır. Acaba hâlâ, çeviri metnin yanında, İbranice metin okunuyor muydu? Bunu bilmek çok zor. Çünkü her yerde kullanım aynı değildi. Justinien'in[75] saltanatı döneminde, orijinal İbranice metnin okunmasında ısrar edilmiş ve bir başka tercümenin okunmasının mümkün olup olmadığı konusu tartışılmıştır, Fakat burada Talmudist Yahudiliğin ortak gücünün etkisini kabul ediyoruz ve önceki dönemler için hiçbir geçerli sonucu buradan çıkaramıyoruz.

Buna göre Eski Ahit, Grekçe okunuyordu. Yine, Sinagoglardaki kültle, dualardaki **Schema İman** ikrarında bu dil kullanılıyordu. Filistin'in yarı putperest başkenti olan Sezarée'de[76] bunun deliline sahip bulunuyoruz. Buradan, bütün diasporada aynı şeyin yapıldığı sonucunu çıkarabiliriz. Bugün, IV. yüzyılın Hıristiyan litürjisinden, Sinagog'un küçük bir dua kitabını çıkarabiliriz.[77] O, miladi çağın ikinci yüzyılının tarihini taşımakta ve bize

---

70 Schürer, III, 140, 426; Billerbeck, IV, 407.
71 Siracide, Prologue, Wilcken, Archiv für Papyruskunde, III, 321.
72 Muhtemelen "Psaumes du temple" adını taşıyan yazılar, Septante'da Grek sinagoglarına da taşınmıştır. Cf. Schürer, II, 351 ve Rahles, Psalterausgabe, 72.
73 Philon, Vita Mosis, 2, 41 (IV, 209).
74 H. Lieetzmann (Handbuch zum Neuen Testament, Galatyalılara not, 5, 1).
75 Novelle 146, pr. 1.
76 Talmude de Jerusalem, Sota 7, 1, Fol. 21b; Schürer, III, 141.
77 Constit, Apost, 7, 33-38; Bousset (Götting. Nachr, 1915, 435-489).

çok faydalı bilgiler vermektedir. Fakat bu, okyanusta bir damla mesabesinde olup, diasporadaki Sinagog kültü konusunda çok az şey biliyoruz. Fakat şurası kesin olarak görünüyor ki bu Sinagog kültü, yüzyıllar boyunca değişime maruz kalmış ve bölgelere göre farklılık kazanmış, farklı derecelerde, Hellenizmin tesirine maruz kalmıştır.

Kutsal kitabın okunmasına ve dualara, tefsirler ilave olmuş ve vaazlar Grekçe yapılmıştır. Geleneksel unsurlar, *deuterôsis* terimi ile belirtiliyordu. Bu terim, İbranice *Mischna* kelimesinin edebi tercümesiydi. Mischna, tekrar anlamına geliyordu ve şeriat alanında veya tarih alanında, Eski Ahit'ten çıkarılan her şeye uygulanıyordu. Yani sonuç olarak Halacha'ya (dini bilgiler) ve Haggada'ya (kıssalar) uygulanıyordu. Augustin[78] şifahi olan bu *deuterôsis*'in ağızdan ağza nakledildiğini doğrulamaktadır. Buna göre diaspora, Kudüs örneğini takip etmiştir. Sonuç olarak, bir Yunanca Halacha ve Haggada vardı. Bunun içinde, diasporada, Grekçe bir Mischna ve Talmud olduğunu söyleyebiliriz. Bunların izlerini, Paul'de, Philon'da, Josèphe'de ve Apokriflerde bulmak mümkündür. Fakat bunlardan hiçbir şey muhafaza edilmemiştir. Belki de çok küçük bir kısım yazı ile tespit edilmişti. Böylece, diaspora Yahudiliği ile bir dünya kaybedilmiştir.

Hellenistik Diaspora ruhunu, sadece nadir ve yetersiz belgelerle ortaya koyabiliyoruz. Bu konuda en iyi bilgi aldığımız yer Mısır'dır. Septante (Eski Ahit'in yetmişler tercümesi), Makkabelilerin üçüncü ve belki de dördüncü kitabı, Süleyman'ın özdeyişleri, Mısır kaynaklıdır ve Philon da Mısır'da yaşamıştır. Diğer ülkeler hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Mısır, Hıristiyanlığın başlangıcında doğrudan Hıristiyanlığa tesir etmemiştir. Fakat İskenderiyye, Yahudi dünyasına, **"Yunanca Eski Ahit'i" vermiş,** Kudüs bir yana bırakılırsa, İskenderiyye, İsrail halkının yegane manevi aktivite ocağı olmuştur. Bunun için biz, orada müşahade ettiğimiz bazı olayları, genelleştirme hakkına sahip bulunuyoruz.

Eski Ahit'in Yunancaya çevirisi, Yahudi dini için Hellenizme kapı açıyordu. Grekçe kelimeler ve Grekçe fikirler sinagoglara nüfuz ediyordu, kullanılan kelimelerin felsefi anlamı ile harekete geçirilen felsefe, Eski Ahit'in

[78] Augustin, Contra adv. leg. et prophet, II, 1, 2; 8, 580 (éd. Bénéd). Philon, Vita-Mosis, 1, 4 (IV, 120).

kavramlarını geliştiriyordu. Tamamen dini olan bir takım ifadeler aynı şekilde gelişiyordu.

Burada beklenmedik bir sonuç ortaya çıkmış oldu. Bu da en çarpıcı şekilde İskenderiyye'de gerçekleşti. Bu şehirde, Eski Ahit'in ilk beş kitabında (Pentateuque), felsefi sorulara cevap arayan ve stoisyenlerden alegorik yorum metodunu öğrenen bir "**yorum okulu**"[79] meydana gelmişti. Bu okulun mensupları, Tekvin kitabının rivayetlerinde, felsefi hakikatlerin ifadesini buluyorlardı. Meselâ, **Adem**, insan aklı olan **Nous** idi. Onun hizmetçileri, hayvanlar, gökteki kuşlar, boyun eğmeyi temsil ediyorlardı. **Havva**, şekillendiği akla muhalefet eden fiziki bir duyarlılıktı ve diğer yandan da zaruri bir tamamlamaydı. Nihayet **yılan**, zevkin ve aşkın sembolü idi ki, bu iki ayrı düşman yeteneği birbirine bağlıyordu ve beşeri varlığın birliğini[80] sağlıyordu. **Sara** ve **Hacer**, fazileti ve bilimsel kültürü temsil ediyordu. Sara'dan çocuk sahibi olmak için, Hacer'i[81] ikinci kadın olarak almak gerekiyordu. Tekvin'de[82] Yakup'un, Esav'dan kaçarak Mezopotamya'ya gittiği Béthel'in evine girdiği anlatılmaktadır. Bu hikaye bize, insanın hayata atılması gerektiğini ve daha sonra aksiyona girmesi için, hikmete çekilmesini anlatmaktadır. Modern eleştiri, Philon'un eserlerinde, İskenderiyye Yahudileri tarafından bu şekilde verilen derslerin birkaç kalıntısını keşfetmeyi ve Philon'un gençlik yıllarının eseri olan **La Nature Impérissable du Monde**'da,[83] bu tür bir dersin kopyasını bulduğunu itiraf etmektedir.. **Bu birincil ekol, Hellenizmle, düşüncesinin zenginlikleriyle, oldukça anlayışlı ruhu ile kendini sarhoş etmişti ve böylece Musa ve Eski Ahit geri planda kalmıştı**. Bu Yahudilik, manevi planda, halk inançlarında ve özel hayatta tezahür ettiği gibi dindarlıklarında tezahür etmese de, Yunanlıların önünde teslim olmuştu. Bu Yahudiler, dinlerinden kopmadan, felsefenin yardımı ile daha derin bir anlayışa ve Musa'nın şeriatından daha iyi bir doğruya ulaşacaklarına inanıyorlardı. Şeriatın bu yeni anlayışı olayı, Grek felsefesi ile uyuşuyordu ve onlara göre de en mükemmel öğüttü. Grekler de, Stoisyenlerden dinlerini manevileştirmeyi öğrenmemişlermiydi ve müteakip asırlarda doğan Ploto-

---

79 W. Bousset, Schulbetrieb, 43-56, 74-83.
80 Philon, Leg. all, 5-9, 36-38, 71 (1, 91, 97, 104).
81 Philon, Congr, 6, 9-11, 23 (III, 73-77). Bousset, 98-100.
82 Tekvin, 27/41-42; 28/5; Philon, Fuga, 25-52 (111, 115-121). Bousset, 128.
83 Philon, vol, VI, 72-119. Bousset, 134-137.

nizm, Homerik inançları savunmak için ve Mısır kültünden birtakım felsefi hakikatleri çıkarmak için silah olarak kullanmamışlar mıdır? İşte zamanın felsefesi böyleydi.

Bu Hellenistik hahamlardan sadece birisi, gerçek anlamda edebi bir şekil altında fikirlerini ortaya koymuştu. Bu da İskenderriyeli Philon'du. O, gerçek bir Yahudi idi. Flaccus'un yönetimi altında, zulümler yapılırken, Yahudilerin varlığı tehlikede iken, Philon, kararlı bir şekilde murakebe hayatını terk ederek, imparatorluk sarayına giden gruba katılmıştı. Bu öyle bir misyondu ki az başarı vaat ediyordu ve hayatına mal olabilirdi. İskenderiyye Yahudileri, Philon'un önünde çok kültürlü ve çok bilgili görünmek istiyorlardı. Fakat Philon, sadece vatanperverliğiyle Yahudi değildi. O, dini kanaatleriyle de Yahudi idi. Ona göre Musa, her hakikatin ve hikmetin müellifi idi. Onun şeriatı, tükenmeyen bir kaynaktı. Onun eserleri, gece ve gündüz murakabe edilmeye layıktı. Allahın kelamının gerçek anlamını izhar eden derin sırlar, harflerin altından fark edildiğinde, emirlerin şeklinin kutsallığı yine de görülüyordu. Philon, ataların âdetlerinin asla terkedilmemesini[84] tavsiye ediyordu. Beden için kurallar vardı ve ruh için de derin anlam vardı. Fakat o, şeriatın yorumuna girdiği zaman, Hellenistik alegori metodunu kullanıyordu. Onun durmadan üstad olarak zikrettiği, büyük ve aziz Platon'du. Fakat o, aynı zamanda, Aristo'ya, Heraklit'e, Pisagor'a, Epikur'e ve özellikle Stoisyenlere de dayanıyordu. Musa'nın öğretisi, Grek felsefeleriyle açıklanmıştı. Onun temelini, Tanrı, dünya ve insan doktrini teşkil ediyordu. Musa'nın şeriatı, evrenin özü ile uyum içindeydi. Evren, şeriata itaat ediyordu. Onun seyri, tabiata uygundu. Kozmozun[85] itaat ettiği kurallara göre yaşamaktı bu. Başka bir deyimle, gerçek Yahudi olmak demek, Stoisyen ideali gerçekleştirmek demekti.

Philon, yaratılışla ilgili kutsal kitap rivayetlerinin açıklamalarına, Platon'un ideler doktrinini, Pisagor'un sayılar sembolizmini, Stoisyen ilahiyatı dahil etmiştir. O, İsrail'in atalarının tarihinde "yazılı olmayan kanunların" veya ahlaki hayatın[86] prensiplerini görüyordu ve onları, okuyucuların taklit etmesi için önerilen örnekler olarak telakki ediyordu. Onun gözünde Hé-

---

84 Philon, Migr. Abr, 89, (II, 285).
85 Philon, Opif. Mundi, 3, 143 (I, 1, 50).
86 Philon, Abr. 3-5 (IV, 2); Decal, I (IV, 296).

noch, **"ümit adamıydı"**, Tanrı, onu yükseltti ve daha iyi bir dünyaya dahil etti. O, nedameti, ıslah olmayı, felsefeye girmeyi temsil etmektedir. Nuh, **"doğruluğun" sembolüdür**. Fakat bu üç adam, sadece insanlığın çocukluk dönemini temsil etmektedir. Bu üç büyük Ata, bütün güçleriyle, zaferlerini taçlandıracak[87] kutsal mükafatı elde etmek için, ihtiraslara karşı savaşmışlardır. Fazilet, İbrahim'de olduğu gibi, etütten çıkabilir. Fazilet, İshak'da olduğu gibi beşeri tabiata bağlı olabilir. Yakup'ta olduğu gibi eksersizle elde edilebilir. Buna göre, bu üç ata, faziletin üç tipini temsil etmektedir. Sahip olduğumuz biyografi, bu noktadaki İbrahim'in hayatını tasvir etmektedir: Kaldelilerin astrolojisinden, duygusal bilgi alanını geçerek İbrahim, hakikate ve Tanrısal hikmetlere ulaşıyor. Dördüncü tip, **"Politik Adam tipidir."** Bu hakim tipi ki rolünü, gerçek dünyada oynamak istemektedir. Bu şahsiyet tipinin prototipi Yusuf'tur. Onun kaftanının farklı renkleri, çeşitliliği ve politik esnekliği[88] anlatmaktadır. Philon, Musa'nın kanunları için bir dizi eser tahsis etmiştir. O, bu kanunlardan temel yasa olan On Emir'in, emirlerinin gelişmesi gibi ahlaki özdeyişler takdim etmekte ve geleneksel yorumları kullanarak, ritüel yasaları manevileştirmek ve felsefi anlamı göstermektedir.

Bu eserlerde Philon, kelimelerin literal anlamını gözden kaçırmıyor ve işaret ettiği emirlerin yüksek anlamını ve rivayetlerin zaruretini ve tarihiliğini takdim ediyor. Bir başka yazılar dizisinde o, bizi düşüncelerinin tapınağına dahil ediyor. Yahudi şeriatının Allegorileri ve onlara eklenen eserler içinde, gerçekte olan bağ kayboluyor. Adem ve Havva, Kain ve Habil, Nuh ve İbrahim, Yakup ve Esav, Sara ve Hacer, bu Allegorik yorumların içinde saf imgelerdir. Onların altında, fiziki güçler, bazen birleşmiş vaziyette, bazen de zıt vaziyettedirler. Onların sayısız reaksiyonları, filozofa, ruhi hayatı anlamaya imkan vermekte ve ona fazilet yolunu ve Tanrı cemaatinin yolunu işaret etmektedir. Yahudi Philon, her felsefenin son hedefini, pratik faaliyetlerde bulduğunu ve taçlanmayı Etik'te elde ettiğini itiraf ettiğinde, yaşadığı dönemle uyuşuyordu.

Madde ve Ruh muhalefetinin Platoncu prensibine dayanan bu etik, stoisyen kavramların genişçe kullanılmasını sağlıyor ve Zahidane bir karaktere

---

87 Philon, Abr, 48 (IV, 12); Jos. 1 (IV, 61).

88 Philon, Jos. 31-34 (IV, 68).

bürünüyordu. Tanrıya yükselmek için, ihtirasları yenmek ve açgözlülüğe hakim olmak gerekiyordu. Bedenin tutukladığı Ruh, beden hapishanesinden çıktığı zaman, hür hale geliyordu. Fakat burada Philon, felsefeden, klasik doktrinleri ürettiği zaman, onun anlatımı bir başka şeye sahip oluyordu. Gizemci tonu yakalayarak, küçük bir bilgili[89] guruba hitap ediyordu. O, onlara, insandaki iyinin Tanrısal köklerinin sırlarını emanet ediyordu ve insan ruhunu, aklı bir kenara bırakmaya, kendinden çıkmaya, sarhoşluk içinde şuurunu kaybetmeye gerçek varlığa doğru[90] onu sürükleyen semavi aşka teslim olmaya davet ediyordu. Burada Philon, Grek felsefesinin sadece bir talebesi değildi. O, Hellenistik mistisizmin içindeydi. O, onların batini doktrinleriyle heyecanlanmıştı. Bu doktrin, bedenin bağları içine uzanan ruhun tanısal kökünün doktriniydi. O, onlardan, sırrın, dünyevi şeylerden uzaklaşarak, Allahın ruhuna kendini bırakarak, Tanrısal kaynağın yolunun bulunabileceğini öğrenmişti. Birçok defa[91] o, okuyucularını semavi yolculukta kendisini takip etmeye davet ediyordu ve onlara, kendisinin çoğu defa tecrübe ettiği mutluluğu vaat ediyordu. Yahudi tarikat dervişlerinden (thérapeutes)[92] verdiği ideal tasvir, özellikle bu zahitlerin gece zikrinden kaynaklanıyordu. Bu zikirde, mahrumiyet içinde yaşayan zahit-dervişler, kendilerini tefekküre vermiş olarak, vecdin zevklerini hissediyorlardı.

Bu etik anlayış, temelini düşüncede buluyordu. Allah, mutlak varlıktı ve mutlak tekti. Beşeri bilginin dışında olan Allah, Selbi sıfatlarla tasvir edilebilir. O, cevherinde sebeptir ve sonuç olarak aktiftir, pasif prensibe muhalefet eden yaratıcı prensiptir. Maddenin yaratıcısıdır. Gücünü, dünyayı[93] yaratmakla ispat etmiştir. Fakat yüce varlık, doğrudan temiz olmayan madde ile temasa geçmemekte ve aracılar kullanmaktadır: Bunlar, ideler diye adlandırılan gayri bedeni güçlerdir.[94] Bunlar hep birlikte, kavranılabilir dünyayı, ideal modeli teşkil ederler. Bu güçler, buna göre hissedilen dünyayı yarat-

---

89 Philon, Cherub, 42-50 (1, 180).
90 Philon, Div. heres, 69 (III, 16); Bousset, Die Religion des Judentums, 450; Reitzenstein, Die Hellenistischen Mysterienrelionen, 3. édit, 66; Poimandres, 204; Hans Lewy, Sobria Ebrietas, 73.
91 Philon, Cherub, 27 (1, 176); cf. Migr. Abr, 35 (II, 275).
92 Philon, Vita contemplativa, 83-89 (VI, 69).
93 Philon, Mundi opif, 8 (1, 2).
94 Philon, Spec, leg, 329 (V, 79).

maktadırlar.[95] İdeler dünyası, bir birlik olarak tasarlanabilir. Bu birlik, Tanrının kelâmı (Logos)dır.[96] Bu öylesine orijinal ide ki, kendinde, sayısız ideleri toplamaktadır.[97] **Logos,** Allahın imajı ve gölgesidir, onun aksiyonudur,[98] Allah ile dünya arasında aracı bir yer işgal etmektedir. O da Allah gibi, yaratılmamıştır. Ancak bizim gibi de bir yaratık değildir.[99] O, kutsal kitapta bulunan ifadelerle belirtilmiştir. Tanrıdan ilk doğan, melek, hikmet, büyük haham, yaratıklar için Tanrı yanında şefaatçı olan aracılardır.[100] Philon, Logos'dan çıkan beş gücü veya dynameis'i saymaktadır: Bunlar, **yaratıcı güç, royal güç, merhamet, emir ve savunmadır.**[101] Zaten, orijinal iki kuvvet olan iyilik ve gücün[102] birleşmesinden logos olmuştur. Uknumlar üzerinde bir tek sistemde koordineyi aramak faydasızdır. Tasvirler, hiçbir zaman bağımsızlıklarını ve hürriyetlerini terek etmeden, bazen yan yana ve karışarak bulunabilmektedirler. Philon bazen denklemle belirtilen bu kavramı geliştirmeyi denese de, İdeler'le bu uknumların ilişkileri, özellikle karanlık kalmaktadır: "Logos, daha orijinal olan idéeler dünyasına yani kavranabilen dünyaya eşittir." Sayısız logoi, kutsal kitabın melekleri gibi[103] görülebilir. Filozoflar onlara "şeytanlar" ismini vermektedirler. Bir takım bedensiz ruhlar, uzayı[104] kaplamaktadırlar, bazen onlar, görünen dünyaya inmektedirler, oradan dönmektedirler ve buharlaşmaya doğru yükselmektedirler. Aralarındaki en iyileri ve en safları Tanrının, insanlıkla ilişkilerinde araç olarak kullandığı tebliğciler ve kullarıdır. Fakat Philon, bize, bu meleklerin veya Logoi'nin nasıl idéeler olarak anlaşılacağını söylememektedir. Tasvirlerin iki düzeyi birbirlerine nüfus etmemektedir. Çünkü onlar, heterojen yapıdadırlar.

Öyle görünüyor ki eğilim ve Philon'un doktrini, çift kaynaklarıyla tamamen açıklanabilmektedir. Bu kaynaklar bir yandan Grek felsefesiyken,

---

95 Philon, Mundi opif, 16 (1, 5).
96 Philon, Mundi opif, 25 (1, 8); Somn, 45 (III, 266).
97 Philon, Sacr. Abel, 83 (1, 236).
98 Philon, Leg. Alleg, 3, 96 (1, 34); Sepec, leg, 1, 81 (V, 21).
99 Philon, Div. heres, 206 (III, 47)
100 Philon, Div. heres, 205 (III, 47); Vita Mosis, 2, 134 (IV, 231).
101 Philon, Fuga, 95 (III, 130).
102 Philon, Cherub, 27 (1, 176).
103 Philon, Sobr, 65, (II, 228); Conf, ling, 28 (II, 235); Migr. Abr, 173, (II, 302); Somn, I, 115, 148 (III, 229-236).
104 Philon, Somn, 1, 134-141 (III, 234); Gigant. 6-16 (II, 43).

diğer yandan doğu kökenli Hellenistik mistisizmdi. Bunda, Yahudilik, saf bir şekil olacaktı. Fakat bu kavram, yüzeysel olacaktı. Hakikatte bu spekülasyonlarına, etik dedüksiyonlarına ve mistik heyecanına rağmen Philon, temelde dindar bir Yahudi idi. Onun ağzına dokunan, Eski Ahit'in Tanrısıdır. O, bu Tanrıdan, bir baba olarak bahsetmekte, felsefeden ayrı bir tonda, bu Tanrıya hamdetmektedir. Yine o, bu Tanrının kutsal olduğunu, her şeyin ona ait olduğunu bilmektedir. O, günahlardan ve günahtan, stoisyenlerden ayrı tonda bahsetmektedir. Nedametin dini değerini biliyordu, imandan bahsetmek için durmadan yeni ifadeler buluyordu. İman, Allah'a sunulması gereken en mükemmel kurbandı. İbrahim bunda bir semboldü.[105] Eski Ahit'in bahsettiği insanlar gibi, İbrahim, bütün iyilikleri dağıtan Tanrının önünde bütün beşeri hiçliğin duygusuna sahipti.[106] Ruhlara iyilik tohumlarını dağıtan Allahtı. Vecd mutluluğu, bu bağışların en güzeliydi.[107] Philon'un Tanrısı, felsefi düşüncenin bir mahsulu değildi, o, Eski Ahit'in, Sinagogun, tecrübe edilemeyen ebedi Tanrısıydı. Logos, temelde, yaratıcı kelamın kişileşmesiydi ki o, Tekvin'de ve Süleyman'ın olduğu söylenen kitapların sahneye koyduğu hikmette görülmektedir.[108]

Philon yalnız bir düşünürdü ve öyle de olmak istedi. Kültürlü, küçük bir grup için yazılan eserleri, diasporanın başka muhitlerinde yankı bulmamıştır. Şayet bu eserleri kullanan ve onları, kütüphanelerinde müteakip yüzyıllarda muhafaza eden İskenderiyye Hıristiyanları olmamış olsalardı, bu eserler kaybolacaktı. Bu eserler ilk imparatorların döneminin Yahudiliğini karakterize etmiyorlar, onlar bize, yüksek kültürlü bir Yahudinin, kendi milletiyle dini bağlarını koparmadan, felsefi unsurlarla ve Hellenizm dindarlığı ile hangi ölçüde uzlaştığını gösteriyorlar. Diaspora Yahudiliğinin kavramlarını ve duygularını tanımak için, başka belgelere de müracaat gerekiyor. Mesela Mısır'dan gelen belgelere...

Önce Aristée'nin mektubu gözümüzün önündedir. Bu mektup M.Ö. 140 yılına doğru kompoze edilmiştir.[109] Bu mektup bize, Septante'ların Penta-

---

105 Philon, Cherub, 85 (1, 191); Abr, 262-269 (IV, 57); Div. heres, 90-95 (III, 21).
106 Philon, Mut.nom,54(III:166)Somn,1,60,212;2,212;2,293(III.218,251,305)
107 Philon, Leg.alt,1,48,82;3,219(1,73,82,162)
108 Cf. E. SCHWARTZ (Gotting. Nachr., 1908, 537-556)
109 BICKERMANN (Zeitschrift für neutestamentliche wissenschaft, XXIX)

teuque'in (Eski Ahit'in ilk beş kitabı) tercümesi konusundaki güzel bir hikâyeyi aktarmaktadır. Bize, Septante'ın, II. Ptolémée'nin danışmanı olan Démétrius de Phaléres'in ilgisiyle ortaya çıktığı söylenmişti. Kudüs'ün ve tapınağının, kültünün fantezist bir tasviri, putperest okuyucu için uygun. Ptolémée'nin isteği üzerine haham başı, yetmiş iki çeviricinin İskenderiyye sarayına gitmesine izin vermiştir. Onlar, büyük bir onurla kabul edilmişler ve bir festivale davet edilmişlerdir. Burada felsefi bir konuşmaya[110] dalmışlar ve bu sırada kral, yetmiş iki yaşlı hahamın her birine akıllı bir cevabı gerektiren soru sormuştur. Derinleşmiş felsefi tartışmanın konusu, farklı faziletler ve prensin görevleriydi. Fakat bütün rasyonel dedüksiyonların içinde, Yahudi dindarlığının yankısı bulunuyordu: İnsan her şeyi kendisine en yüksek model olarak takdim edilen Tanrıyı görerek yapmak zorundadır ve her güzel işte onun kudretini görmesi gerekmektedir. Kudüs'te, haham başı, kralın elçilerine Yahudi ibadet kurallarının derin anlamını öğretmişti. Bu kuralların ilk hedefi, sert âdetlerle, Yahudi cemaatini, politeist halklardan ayırmak ve monoteizmin saflığını korumaktır. Üstelik emirlerin, sembolik bir anlamı vardı ve ahlaki öğretiyi de takviye ediyordu. Fakat hakîmlere, Tanrıya tapınmanın gerçeğinin neden ibaret olduğu sorulduğu zaman, onlar Tanrıyı olduğu gibi tebcil etmek[111], ona takdime ve kurban sunmak, fakat saf ruhu korumak ve her şeyin onun tarafından yaratıldığına ve onun iradesiyle korunduğuna inanmaktan ibaret olduğu cevabını veriyorlardı.

Burada, peygamberin dindarlığı, Stoisyenizmin tesiri altında daha geniş bir form almakta ve evrensel beşeri bir karaktere bürünmektedir. Dini yasa, manevileşmiş ve düşman, politeizm olarak seçilmiştir. Monoteist inancın üstüne oturan din, yaratıcı olan Tanrının kudretine ve inayetine faziletlerin uygulaması içinde, inanmaktan ibaret olarak belirtilmiştir. Tamamen Yahudi olan bu unsurlar, yalnız beşeri güçlerle elde edilemez ve ifade edilemez, sadece Tanrısal varlığın yardımıyla elde edilebilir. Aynı prensipleri, aşağı yukarı bir asır sonra kaleme alınan Süleyman'ın özdeyişlerinde buluyoruz. Bu kitap, İbrani edebiyatının didaktik yazılarına bağlı bulunmaktadır. Geleneksel delillerle, putperestlikle savaşmaktadır. Fakat Stoisyen tesiri bir şe-

110 Lettre d'Aristée, 187-300.
111 Lettre d'Aristée, 234.

kilde göstermektedir.[112] Buna, Nebilerin hatırlattıkları küfürler de ilave edilir. Bunları, yazar, dindar ve adil adamı, kaba şekilde ezen kötülere karşı kullanıyor.[113] Bu günahlar öyle tasarlanmıştır ki, insan için, ölüm anında bitmekteydi. Bunun için kısa olan bu dünya hayatında zevkleri yaşamak gerekiyordu.[114] Fakat bu onların hatasıydı. Çünkü Allah insanı, ölümsüzlük için yaratmıştı. Ölüm dünyaya şeytanın kötülüğü ile girmişti.[115] Ölümden sonra, doğrular Tanrının yanında barıştan yararlanacaklar ve günahkârların yargılanacağı mahkemeye oturacaklardır.[116] Yüce Tanrı, onları taçlandıracak ve onları elleriyle koruyacaktır. Ölümsüzlük fikri sayesinde, Nebilelerin eskatolojisi, ilm-i ilahiyi kapsayan bir ödüllendirme doktrinine dönüşmüştür. Kitapta işlenen ikinci konu, kişileşen hikmet(Sophia) doktrinidir. Bu konu, insanla-Allah arasında aracı bir yer işgal etmektedir.[117] O, kralların hâkimiyetini sağlamlaştırmakta, insana, bilgilerini ve faziletlerini vermekte ve onu ölümsüzlüğe yükseltmektedir. O, Allahın yanında bir tahtta oturmakta, o, ebedi ışığının, iyiliğinin, günün bir yansıması olmaktadır.[118] O ki, insana Tanrının iradesini tanıtmakta, sağlam bir yolda, kurtuluşa doğru onu sevketmektedir.[119] O, İsrail'in atalarını sadık bir şekilde korumuştur.[120] O, bazen Tanrısal bir ayrıcalık, bazen bir şahıs veya bir cevher, Tanrının hizmetkarı ve elçisi ve beşeri türün dehası olarak telakki edilmiştir. Yine o, Süleyman'ın Özdeyişlerinde[121] ve Siracide'de[122] bu son şekil altında görünmüştür. Tanrının kelamı (Logos), bir şifa verici gibi, şifalar icra etmektedir. O, semavi tahttan yere sıçramakta, Tanrının emriyle bir kılıç gibi hareket etmekte, Mısır ülkesinde ölüm saçmaktadır. Yazar, Tanrı, dünyayı **Logos** (Allahın kelamı) ile ve insanı da **Sophia** (hikmet)[123] ile yaratmıştır derken, benzerlik açıkça görülmektedir. Aynı şekilde Sophia'ya "**Allahın Ruhu**" da

---

112 Sapience, 13 ve 14.
113 a.g.e., 1, 6-11.
114 a.g.e., 2, 2-20.
115 a.g.e., 2, 1-11.
116 a.g.e., 2, 23, 24; 1, 13.
117 a.g.e., 3, 1-5, 23.
118 a.g.e., 9, 4; 7, 25.
119 Sapience, 9, 13-18.
120 a.g.e., 10, 1-21.
121 Droverbes 8 ve 9.
122 Siracide, 241.
123 Sapience, 16, 12; 18, 15; 9, 1 ve 2.

(Pneuma) denmiş veya ona paralel bir noktaya konmuştur. Buna göre "Sophia, iyilik ruhudur. O, Rabbin ruhudur. O, dünyayı doldurmakta ve onu insanların kalbine sokmaktadır.[124] Sophia, Logos ve Pneuma arasında önemli bir fark yoktur. Bunlar, aynı cevherin farklı belirtileridir. Aynı zamanda Tanrının bir sıfatı olarak kabul edilmiştir. Ancak bu sıfat, kişileşmiş olarak Tanrıdan ayrıdır. Burada Philon'un, cevherler teorisini üzerine kurduğu geniş yapıyı itiraf etmemiz gerekir. Filistin'de, müteakip asırlarda kompoze edilen yazılarda Tanrının adını zikretme korkusuna benzer işaretler bulmaktayız. Bunun için Tanrısal sıfatlar, Tanrıya verilmiştir. Fakat bunlar aynı zamanda, hareket eden aracı görevi gören ve ebedi varlığın önünde dizilmeye gelen, ulaşılmaz ve nüfuz edilemez semavi varlıklar olarak da görünmüşlerdir.

Makkabeelilerin dördüncü kitabı da Mısır'dan gelmiştir. Stoisyen bir hiciv şekli altında, dindarlığın rehber olduğu aklın, bütün ihtiraslara hakim olduğunu öğretmektedir. Felsefi cümlelerin ve Eski Ahit'den alınan misallerin, meraklı bir karışımından sonra yazar, konuyu ele almaktadır. O, tezini, şehit olan yedi Makkabelilerin ve annelerinin hikayesi ile ispat etmek istemektedir. Bu çizgide o, şehitlerin konuşmalarını yorumlamakta ve onların maruz kaldığı korkunç işkenceleri tasvir etmektedir. Yine o, itirafçının gayretinin çatışmasından, kardeş ve anne aşkından bir şeyler çıkarmaktan ve bu duygunun bizzat akıl ve dindarlıkla aşıldığını belirtmektedir..[125] Bu kitapta, yazar, kahramanların hatıralarını hatırlatarak, heyecan ve milli gururu hissettirmektedir. Her ne kadar felsefi müşahedeler yer alsa da, bu kitap, biraz ukalaca bir mantıkla geliştirilerek, diaspora Yahudiliğinin dindarlığını ifade etmektedir. Bu şehitler, hayatlarını, milletlerinin günahını ödemek için vermişlerdir. Onların kurbanlarının hedefi, zulmü sona erdirmeyi ve kurtuluşu getirmeyi amaçlamaktaydı. Onlar şimdi, ataları ile birlikte Allah'ın tahtının yanındadırlar ve Tanrıdan saf bir ruh ve ölümsüzlük elde etmişlerdir.[126]

Makkabelilerin üçüncü kitabının bize takdim ettiği efsaneler, Felsefenin gölgesi olmaksızın saf bir şekilde aktarılan efsanelerdir. Orada, Ptolémées-

[124] a.g.e., 1, 4, 5, 7; 9, 17.
[125] IV. Macch, 13, 19-14, 1; 15, 4-24.
[126] IV. Macch, 17, 18-22; 18, 23.

ler[127] döneminin sonundaki Antisemitizm yansımaktadır. Haham başının duası[128] buna rağmen, dini açıdan belli bir ilgi takdim etmektedir. Çünkü o bize, İskenderiyye sinagogunda kullanılan dua formüllerini vermektedir. Tanrı, **"Göklerin kralı ve yaratılışın Rabbi"** ismi altında tebcil edilmiştir. O, kutsaldır, birdir ve her şeye kadirdir. O, dünyayı yaratmıştır ve kötüleri cezalandırmıştır. Eski Ahit'ten alınan bir dizi örneği, devler hikayesi, Sodome sakinlerini, Firavun takip etmektedir. Tanrı, Küdüs'ü, kutsal bir şehir yapmak için seçmiştir ve onu korumayı vaat etmiştir ve Tanrı sözünde sadıktır. Mevcut sıkıntı, işlediğimiz günahların sonucudur. Tanrı bizim günahlarımızı silsin ve yüzünü bize çevirsin! Haham başının duası böyledir. Bu dua, zulüm zamanında Grek sinagoglarında ne kadar tekrar edilmek durumunda kalmıştır. Grek şekli altında o, basit Yahudi fikirlerini ifade etmektedir.

Şayet diğer duaları incelersek, göreceğiz ki, her şeyin yaratıcısı olan Tanrıya hamd, sinagog kültünün temel kısmını teşkil etmektedir. Yahudi dualarının ayırd edici karakteri, Tanrının her şeyi, milleti olan İsrail için yaptığı noktasında bulunmaktadır. Bu konuda 104 ve 105. mezmurları okumak yetecektir. Bunlar, sebepsiz olarak yan yana gelmemiştir. Burada, İbrani sinagoglarında okunan şükür dualarının örnekleri vardır. Tarihte İsrail halkının maruz kaldığı kötülüklerin, günahlarının sonucunda başlarına geldiği fikri 78. ve 106. mezmurlarda işlenmektedir. Sapience'in[129] ikinci kısmını oluşturan Midrach'ı okuduğumuzda, bu, tarih felsefesinin dini ve milli temelini, net olarak görüyoruz. Burada Filistin'in saf ruhundan doğan Hellenistik bir Midrach'a da sahip olmuş oluyoruz.

Yukarıdaki zikrettiğimiz dualarda,[130] iki paralellik altında[131] bize kadar, yaratan Rabbe bir hamd ilahisi muhafaza edilmiştir. Bu bize, Grek sinegogunun dehasını açıkça göstermekte ve Filistin ruhu ile mukayese yapmamıza imkan vermektedir. Filistin ruhu, klasik ifadesini 104. mezmurda bulmaktadır. Orada mezmurcu, yaratan Rabbi, onun denizlere sınır koyan gücünü, hayvanlara ve insanlarda rahmetini tebcil etmektedir. O, hayat veri-

---

127 Bickermann, Encyclopedie pouly-wissowa, XIV, 797-800.
128 III. Macch, 1, 1-20.
129 Sapience, 10-19.
130 Cf. Supra, p. 92.
131 Constitutions Apostoliques, 7, 34=8, 12; 9-20. Bousset (Götting. Nachr, 1915, 451).

yor ve onu geri alıyor ve yeniden canlandırıyor. Onun gücü yeri titretiyor ve şair, yaşadığı müddetçe ebedi olanın zafer şarkısını söyleyecektir. Burada, Eski Ahit'in çok saf bir ifadesi, teoloji görüş noktasından birden zuhur etmiştir. O, bir formasyondur, bir organizasyondur. Başlangıçtan beri yaratılmış dünya, bir kozmozdur ve **"hayat ruhu"**dur. (Bu bir stoisyen ifadedir) Suların üzerinde hareket etmektedir. Yazar, Tekvinin metnini takip ederek, yaratılışın farklı aşamalarını zikreder. Fakat, onda anlamı ve hedefi göstermek için bunu yapar. Bu da faydalılıktır. Mezmurun doğal olarak ifade ettiği şey, burada bir düşünce konusu ve dedüksiyon prensibi olmaktadır. Tanrı insanı yarattığı zaman Sophia'yı şu terimlerle ifade ediyor. **"O, insanı yarattı. Akla boyun eğen beş duyuyu ona verdi. İnsan, emri ihlal ettiği zaman Tanrı, onu tamamen reddetmedi ve ona dirilmeyi vaat etti."**

Böyle bir dua 104. mezmurdakinden tamamen farklıdır. Yapılacak bir mukayese, onun içerdiği Hellenistik unsurları meydana çıkaracaktır: Bu, önce kozmozun Stoisyen fikridir. Belli bir amaçta, teferruata kadar organize edilmiş, **"hayat ruhu"** ona nüfuz etmiştir. İnsan, duygusal bir varlık olarak tasarlanmıştır ve onu akıl, bir araba sürücüsü gibi idare etmektedir. İnsanın bedeni dört unsurdan oluşmuştur. Bunun için insan, kozmopolittir. Şayet buna ölümden dirilmeyi ve Sophia'nın kişileşmesini ilave edersek, bu tür duaları karakterize eden bütün unsurlara sahip olmuş oluruz. Bunların hiçbiri bizim için yeni değildir. Yukarıda incelediğimiz diaspora yazılarında bunlarla karşılaşmıştık. Bu yazıların incelemesinin bizi götürdüğü sonuç, sinagogların duaları ile doğrulanmış bulunmaktadır. Grek Yahudiliğinin bu dindarlığının temelinde, geleneksel dindarlık bulunmaktadır. Fakat oraya bir takım Hellenistik fikirler ve ifadeler karışmıştır ki, bazen onlar, onu tamamen kaplamaktadır.

Bu derlemelerdeki diğer dualar da, bu sonucu doğrulamaktadır. Tanrı, Her şeye kadir olarak tebcil edilmiştir. O, kurtarıcıdır.[132] Philon'un dediği gibi o, sadece selbi sıfatlarla tasvir edilebilir.[133] Bütün kainat, makül ve kutsal olarak ona hamd etmektedir.[134] Sophia, onun kızıdır,[135] kozmopolit olan

---

132 Constitutions Apostoliques, 7; 33, 2.
133 a.g.e.35, 9.
134 a.g.e.35, 10.
135 a.g.e.35, 10.

insan,[136] makul bir varlıktır.[137] İnsan, iyi yapılmış bir bedene[138] ve ölümsüz bir ruha sahiptir.[139] Ona ölümden sonra dirilme[140] ve ebedi hayat[141] vaat edilmiştir. Şimdiki hayat onun için adaleti icra içindir.[142] Sadece iman (ki onun modeli İbrahim'dir) gökleri geçiyor ve ruhta, yenilenme ümitlerini doğurtuyor ve bilginin yani Gnosis'in[143] önüne geçiyor. Bu Hellenistik ifadelerin yanında, kutsal kitabın geleneksel formülleri yer almaktadır. Orada, spesifik Yahudi düşüncesini bulmaktayız. İbrani milletinin tarihine göre, bu milletin seçilme tezahürü, aynı zamanda cezalandıran ve ödüllerindiren Tanrının lütfunun da tezahürüdür. 105., 106. ve 78. mezmurlarda geliştirilen fikirler, sadece çok sayıdaki münferit pasajlarda bulunmuyor.[144] Aynı zamanda, büyük duanın ikinci kısmında da bulunmaktadır[145] ki bunun birinci kısmı, 104. mezmur gibi, kainatı yaratan Allahın şanını tebcil etmektedir. Süleyman'ın Özdeyişlerinin ruhu, kendini Grek sinagoglarında da hissettirmektedir.

136 a.g.e. 34, 6; 39, 2.
137 a.g.e.34, 6; 38, 5.
138 a.g.e.38, 4.
139 a.g.e.38, 5; cf. 33, 3.
140 a.g.e.38, 5; cf. 33, 3.
141 a.g.e.39, 3.
142 a.g.e.33, 3.
143 a.g.e.33, 3, 4.
144 İbid., 33, 4-6; 37, 2-4; 38, 2; 39, 3.
145 A.g.e.8; 12; 21-26.

VII. BÖLÜM

AZİZ PAUL-SAUL-PAUL

Habercilerin İşleri kitabından, İstefanos'un öldürülmesinden sonra Hellenistlerin, diasporada ilk defa misyonerlik faaliyetlerine giriştiklerini öğreniyoruz.Böylece diasporanın ve putperestlerin arasında, misyon fikrinin gerçekleştirilmesi öne çıkmıştı. Dünya tarihini değiştiren bu olay, Antakya'da vuku bulmuştu. Kudüs cemaatinin bundan haberi olmuş ve Antakya'ya güvenilir bir adam olan Levilili Barnabas lakaplı, Kıprıslı Yusuf'u göndermişlerdi. Barnabas hizmetleri takdir edilen birisiydi.[1] Barnabas, sevinçle bu Hellenist cemaatin gelişmelerini görmüş ve Antakya'da vaazla ve eğitimle meşgul olarak bir yıl geçirmişti. Tarsus'a geçerek, Paul ismindeki bir arkadaşını aramaya gitmişti. Bu misyona çağırdığı kişi, Hıristiyanlığın en büyük Havarilerinden birisi olacaktı.

Paul, Tarsus'ta doğmuştu. Babası, Benyamin boyundan[2] bir Yahudi idi. Roma vatandaşıydı.[3] Bu hakkı nasıl elde ettiğini bilmiyoruz. Birkaç asîl Romalı, azad mı edildi, Yoksa, Roma'ya hizmet eden bir adamdı da böylece mi onursal bir ünvan olan Roma vatandaşlığı statüsünü kazandı. **Jérome**[4] bize bir gelenek aktarmaktadır: Buna göre Paul'un dedeleri Galile'nin kuzeyindeki Gischala'dan savaş nedeniyle Tarsus'a gelmişlerdi. Ancak bu gerçek değildir. Çünkü Paul, Filistin kökenli bir İbraniydi.[5] Ne olursa olsun, rahat bir ailede büyüdüğü kabul edilmektedir. İbranice Saul isminden başka, Romence Paulus ismini taşıyordu. Bu isim, ya ses uyumu için seçilmişti ya da ailenin patronunun hatırası için seçilmişti. O, çok iyi bir eğitim gör-

---

1 Resüllerin İşleri, 4/36-37, 11/22-25.
2 Romalılara, 11/1; Filipililere, 3/5.
3 Resüllerin İşleri, 22/3, 28.
4 Jerome, Commentaire (Sur philémon, 23); vir.int. 5.
5 Philipililer, 3/5.

müş, ayrıca çadırcı mesleğini de öğrenmişti.[6] Muhtemelen çadırcılığı, haham olmak için öğrenmişti. Çünkü bir hahamın, hayatını kazanmasi için başka bir meslek sahibi olması gerekiyordu.[7] Paul'un daha önceleri Kudüs'e gelmiş olması muhtemeldir. Çünkü "Habercilerin İşleri" kitabında, haham **Gamaliel'in** öğrencisi olduğunu söylemektedir.[8] Gamaliel[9] ilk neslin en meşhur TANNAİT'lerinden birisidir.[10] Kendi ifadesiyle o, şeriata bağlı, gayretli bir Ferisiydi ve doğan Hıristiyanlığın zulmedicisiydi ve bütün gücüyle Hıristiyanlıktan nefret ediyordu.[11] Kudüs cemaatinde ise, Paul'un İstefanos'un[12] ölümündeki payı da unutulmuş değildi. "Habercilerin İşleri"ne göre, başka şehirlerdeki Hıristiyanlara zulme gittiğini bizzat söylüyordu.[13] Sanhedrin'in emriyle Şam'a, Hıristiyanları bulmak ve onları zincire vurarak Kudüs'e getirmeye gitmişti. Ancak bu haber doğru değildir. Çünkü Sanhedrin'in böyle bir yetkisi yoktu.[14] Paul, Şam'a, Sanhedrin'in adına, Şam Yahudilerini, yeni mezhebe karşı mücadeleye teşvik için gidiyordu. İşte bu yolculuk sırasında o, Allahın kudretiyle durdurulmuştu. Bu olay şöyle anlatılır: **"Bu amaçla başkahinlerden aldığım yetki ve görevle Şam'a gidiyordum ki, öğleyin yolda güneşten daha parlak bir ışığın gökten benim ve benimle birlikte gidenlerin çevresini sardığını gördüm. Hepimiz yere düştük. Bir sesin bana İbranice şöyle dediğini duydum." Saul, saul neden bana eziyet veriyorsun? Ben sen kimsin ya Rab! dedim: Rab, ben senin eziyet verdiğin İsa'yım, diye yanıt verdi. Doğrul ve kalk. Sana görünmemin nedeni şu: Ben de gördüğün ve sana göstereceğim konularda seni hizmet sunmaya ve tanıklıkta bulunmaya atadım."**[15] Böylece İsa, Paul'u, kendine çağırmıştı ve havarisi yapmıştı. Sonra Paul, Tanrının çağırdığı bir adamın yapması gereken şeyi yapmıştı ve çöle çekilmişti. Burası Şam'ın gü-

---

6 Resüllerin İşleri, 18/3.
7 Schürer, II, 379.
8 Resüllerin İşleri, 22/3.
9 Shürer, II, 429; Strack, Einteitung ind d. Talmud, 5e edit, 120.
10 Tannaim: Talmud'un asıl metni olan Mişna üzerinde çalışan bilginlere verilen bir isimdir. (tercüme eden)
11 Filipililere, 3/5; Galatyalılara, 1/13; I. Korintoslulara 15/9; Habercilerin İşleri, 22/3; 26/10.
12 Resüllerin İşleri, 7/58-60; 26/10.
13 A.g.e.26/11-12.
14 Resüllerin İşleri ,9/2=22/5. Juster, II, 145, Not: 5.
15 Galatyalılara, 1/16; I. Korintoslulara, 15/8; Habercilerin İşleri, 26/12-16; 9/3-6; 22/6-10. Hirsch (Zeitschr. F. neutest. Wiss, XXVIII, 305).

ney-doğusuna uzanan, Nabatilerin Arab krallığından ayrılan Steplerdi. Orada değişim tecrübesini olgunlaştırdı ve tekrar Şam'a gelerek,[16] İsa'nın Mesih olduğunu vaaz etmeye başlamıştı. Bu duruma şaşıran Hıristiyanlar, önce kuşku içinde davrandılar. Yahudiler ise buna çok öfkelendiler ve onu yok etmeye karar verdiler. Bu projelerine Nabatilerin kralı **IV. Aretas'a** bağlı olan ve Şam'da icraatlarını yürüten bir Arap şeyhini de dahil etmişlerdi. Onu şehrin dışında yakalamak istedikleri için, kapıları kontrol altına almışlardı. Bunu haber alan Hıristiyanlar, gece Paul'u duvarlardan bir sepet içinde indirmişlerdi.[17] O, Hıristiyan olduktan iki sene sonra, sağ-salim Kudüs'e gelmişti.[18] Yani, 35 yılına doğru... Küdüs'te, özellikle Pierre ile tanışmıştı ve onun yanında on beş gün kalmıştı. Yakup hariç, diğer havarileri görmemişti. Kudüs cemaatinin önüne de çıkmamıştı. Mümkün olduğu kadar varlığını gizliyordu. Çünkü, vaktiyle zulmettiği yere, bu yeni muhtedi gelince, herkes onun yaptığı faaliyetleri hatırlıyordu. Bu on beş gün, onun için, en güvenilir talebe olan Pierre'in ağzından, yani en emin kaynaktan yegane öğrenme fırsatı olmuştu. Çünkü İsa, hayatı boyunca Pierre'e, birçok şey öğretmişti. Pierre, önceden, beklenmedik ve çoğu zamanda sadakatsız bir yankıyı biliyordu. Belki de, İsa'nın son görevleri sırasında, Kudüs'te geçmiş olan bir hatırayı biliyordu.

Paul kısa bir zaman sonra Kudüs'ü terk ederek, Suriye ve Klikya topraklarına gitmişti. Hem de onun hidayetinden bahseden Musevi- Klikya'nın Hıristiyan cemaatlerini ziyaret etmeden gitmişti.[19] Nihayet on üç yıllık misyonerlik faaliyetlerine sıra gelmişti. Ancak bu konuda kesin bilgilerimiz yok. Çünkü bu konuda, Habercilerin İşleri'nde bilgi yok. Burada bazı detaylar verilmekle beraber, bir bütünlük görülmemektedir. Bununla beraber, Barnabas'ın, Tarsus'a, Paul'u aramaya gittiğinden, Paul'un Kudüs'ü terkederek[20] Tarsus'a geldiğinden ve Paul'u Antakya'ya getirdiğinden bahsedilmektedir. Bu şehirde Paul, bir yıl Barnabas ile birlikte faaliyet göstermişlerdi.[21] Barnabas'ın yeğeni Markos diye bilinen Yuhanna'da onlarla bera-

16 Galatyalılara 1/7
17 Resüllerin İşleri, 9/19-26; II. Korintoslulara, 11/32-33.
18 Galatyalılara, 1/18.
19 Galatyalılara, 1/21-23.
20 Resüllerin İşleri, 9/30.
21 A.g.e.11/25-26.

berdi. Barnabas, Paul ve Yuhanna birlikte Pisidie'ye ve Lycaonie'ye[22] bir misyon seyahatı yapmışlar ve muhtemelen başka şeyler de yapmışlardı. Ancak gelenek, bu konuda bize bir şey bırakmamıştır. Bu konuda bildiğimiz yegane şey, on dört yıl gibi bir zaman Paul, Kudüs'ten ayrı kalmıştır.[23]

Bununla beraber, putperestler arasındaki misyon, daha önce Kudüs'te, Hellenist cemaatler tarafından ortaya atılan bir problemi büyütüyordu. Bu problem şuydu: **Muhtedi olan putperestlere Yahudi yasasının uygulanıp uygulanmayacağı konusu idi.** İsa-Mesih'e inandıkları müddetçe, Yahudilik alanında kalacaklar ve Yahudi olarak telakki edileceklerdi. Yahudi yasasını kabul problemi, onlara uygulanmamalıydı. Yani, bir putperest İsa'ya inandımı, bir muhtedi olarak, sünnetle, vaftizle, talebeler cemaatine giriyordu. Fakat yeni doktrinin tesiri altında birtakım Hellenistik Yahudiler, Habercilerin İşleri'nde[24] işaret edilen kararla, bizzat yasanın değerine itiraz ediyorlardı. Hellenistik misyonun, putperestler arasında, sünnet ve diğer dini ritüellerden bahsedilmeden, gıda ile ilgili tavsiyelerin faydasızlığının hissettirilmesinin başarısına şaşmamak gerekir. Hıristiyanlıkta bu yeni şeylerin bilincine varıldıkça, Yahudi geleneklerine daha az önem verilmeye başlanmıştır. Paul, bu pratik sonuçtan net olarak Antakya'daki misyon cemaatinde, **"Yahudi yasası karşısında"** bağımsızlık prensibini çıkarmıştır. Tabii ki bu konuda, Kudüs'te egemen olan gelenek taraftarları ile tartışma kaçınılmazdı. Bu konudaki tartışmanın yatışması için, on iki yılın geçmiş olmasına hayret edilmelidir. Bu konunun, Kudüs cemaatinin direkleri olan Yakup, Pierre ve Yuhanna ile müzakere edilmesi için Paul ve Barnabas Kudüs'e hareket etmişlerdir. Müzakere sonucunda, putperestler arasındaki misyon faaliyetlerinde yasa karşısında hür olmayı kabul ettirmişlerdir. Buna göre vaftiz olan putperest muhtediler, sünnet olmaktan muaf tutulmuşlardır. Diğer taraftan Kudüs cemaatinin önceden olduğu gibi, misyon faaliyetlerine, Yahudilerin arasında devam edeceği belirtilmiştir. Buna karşılık, Pagan-Hıristiyan cemaatinin, ana cemaat olan Kudüs cemaatine parasal destek vermesi karara bağlanmıştır. Bundan başka onlara, başka yükümlülükler empoze edilmeyecektir.[25]

---

22 Resüllerin işleri, 12/25; 14/28.
23 Galatyalılar, 1/17-24.
24 Resüllerin İşleri, 6/11-14; 7/48, 53.
25 Galatyalılar, 2/1-10; cf. Resüllerin İşleri, 15.

Bu pozitif bir sonuçtu ve putperestler arasındaki misyonun iki şefi, Antakya'ya sevinçle dönmüşlerdi. Buna rağmen, kısa bir zaman sonra görüleceği gibi bu, bütün güçlüklerin çözüme ulaştığı anlamına da gelmiyordu. Antakya Pagan-Hıristiyan cemaati, en kalabalık cemaatti. Yahudi dini ritüelleri karşısında, Kudüs cemaati tarafından tanınan meşru hürriyet, Antakya'da hakimdi. Öyle ki azınlıkta olan Musevi-Hıristiyanlar da gıda konusundaki ritüellerden kendilerini muaf tutabiliyordu. Bunu özellikle, diğer Hıristiyan kardeşleriyle, müşterek yemekte uyguluyorlardı. Meselâ, şükran duasını kutlarken, bunu yapıyorlardı. Paul'un tavsiye ettiği toplantılar, bunun çok iyi bir örneğiydi. Pierre, Antakya'ya geldiğinde[26] de mahalli âdetlere uymuştu. Fakat Yakup'un gönderdiği diğer kişiler Antakya'ya geldiklerinde aynı toleransı göstermiyorlardı. Onlar, doğuştan Yahudi olanların, Yahudi yasalarına riayet etmediklerini görünce, memnun olmuyorlardı ve Antakya Musevi-Hıristiyanlarına sitem ediyorlardı. Bunun üzerine Pierre tereddüt ederek geri durmuş, Paul'un eski arkadaşı olan Barnabas, paganlarla aynı sofrada yemek yemekten kaçınmıştı. Sonuç olarak Pağan-Hıristiyan cemaatle, Musevi-Hıristiyan cemaatin şükran yemeğinde aynı sofrada oturmaları mümkün olmamış, her iki cemaatte ayrıca şükran yemeğini kutlamışlardı. Her iki tarafta, "Kudüs antlaşması"nın", diaspora cemaatinin kaderinin bağlı olduğu problemi, çözmediğinin farkına varmıştı, yani her iki tarafta, karma cemaatlerde, kendi âdetlerini diğerine empoze edip etmeyeceğini bilmesi gerekiyordu. Paul, Pagan-Hıristiyan cemaati lehine problemi çözmüştü. Yakup'un gönderdiği cemaat bunu benimsemedi. Onlar, Pagan-Hıristiyanlara, aynı sofrada toplanabilmek için, Yahudi dini kurallarına riayet etmelerinin şart olduğunda ısrar ediyorlardı. Pierre ve Barnabas bu isteği onaylamışlardı. Ancak Paul buna karşı gelmiş ve fikrinde ısrar ederek, cemaatin önünde Pierre'i azarlamıştır. Fakat her iki tarafta fikrinde ısrar ederek Paul, Pierre'den ve Barnabas'dan ayrılmıştır.[27] Artık ateşli kinlerini açıklayacaktı ve birçok mücadele ile karşılaşacaktı. Pekiyi, Antakya'daki kavganın sebebi neydi: Muhtemelen bunun sebebi, Kudüs olayı idi. Paul ve Barnabas'ın hareketinden az önce, Apostolik denilen bir karar kaleme alınmıştı. Bu karar, bir yazı ile belli başlı cemaatlere bildirilmişti. Bu yazı,

---

26 Galatyalılar, 2/11-14.
27 Resüllerin İşleri, 15/39; cf. Schwartz (Götting. Nachr, 1907, 272).

Habercilerin İşlerinde, gözden geçirilmiş şekliyle muhafaza edilmiştir.[28] Burada ismi geçen Yahuda ile Silas; Paul'e göre tartışmayı tahrik için Yakup tarafından gönderilmiştir. Kompoze edilen karar, Pagan-Hıristiyanların Yahudileştirilmesini ön görüyordu ve şöyle diyordu. "Kutsal Ruh ve bizler gerektiğinden daha ağır bir yükü size yüklememeyi uygun gördük. Putlara sunulan sunulardan, kandan, boğularak öldürülmüş hayvanlardan ve zinadan uzak durun. Bunlardan sakınırsanız iyi edersiniz. Esen kalınız."[29] Bunlara göre, çarşıdan et alınamazdı ve Yahudi kasaptan veya bir Musevi-Hıristiyandan et almak gerekiyordu. Bu, oldukça zor bir sorumluluktu. İşte Paul buna şiddetle karşı çıkmıştı. Çünkü Kudüs'te, bu konuda bilgi verilmemişti.[30] Bunun için Musevi-Hıristiyanlarla uyuşmadı ve daha sonra, Korinthoslular cemaatinde bu konu karışıklığa sebep olunca Paul, kesinlikle boyun eğmedi ve Yahudi yasaları karşısındaki bağımsızlığı ilân etmeye devam etti.

Bu büyük misyon, Paul'un sayesinde fevkalade bir gelişme göstermiştir. Bu hareketin şefi Paul'dü. Onun yanında mükemmel işbirliği yaptığı insanlar, mütevazi bir yardımcı durumundaydı. Küçük Asya ve Yunanistan onun faaliyet alanı olmuştu. Fakat eski problemler durmadan endişe verici bir şekilde su yüzüne çıkıyordu. Onun hasımları olan Yahudi-Hıristiyanlar, onu adım adım takip ediyorlardı. Bir çeşit politik bir birlik kurmak niyetiyle Yahudi-Hıristiyanlar, yeni Hıristiyan olan putperestlere, boğulmuş hayvan eti yememelerinin zaruretini Apostolik karara göre uygun olacağını söylüyorlardı. Yine onlar, Apostolik Kudüs kararına aykırı olarak, kurtuluş için sünnet olmanın önemi üzerinde duruyorlardı. Bu Yahudi-Hıristiyan aracılar, Kudüs'le daima iletişim içindelerdi ve gittikleri cemaatlere ilk havarilerin ve Yakup'un arkalarında olduğuna inandırıyorlardı. İlk havarilerle ilişkilerini kopardığından beri Paul, yolunda daima Pierre'in gölgesiyle karşılaşıyordu. Kudüs kararından sonra olan düzelmeler Paul'u bir müddet konuşmamaya mecbur etmiş ve Antakya'da onu söylemeye mecbur bırakmıştı. Fakat, Paul mektuplarında sessizliğini korumaya devam etmiştir. O, ne Apostolik Kudüs kararına ne onun yazarlarına hiçbir işarette bulunmamış

---

28 Resüllerin İşleri, 15/23-29. Barnabas'ın ve Paul'un zikri, Galatyalılara 2/6 de açıklanan olaylara uygun değildir. Bu, yazar tarafından sonradan ilave edilmiştir.

29 Resüllerin İşleri, 21/25; Hirsch (Zeitschr. f. neutest. wiss, XXIX, 69), Harnack, Studien sur Geschichte des Neuuen Testaments, 1, 23.

30 II. Korinthoslulara, 11/13-15, 16; Galatyalılara, 2/4.

ve ne de ilk havarilerle olan ilişkileri hakkında hiçbir şey söylememiştir. O, onların ne otoritelerine itiraz etmiştir ne de onların, kendisi karşısındaki gidişlerini tasvip etmiştir. Onun yaptığı, Kudüs cemaatinin tesirine karşı savaşmış ve kurduğu cemaatleri karıştıran aracılara sitem etmiştir. Fakat onları gönderen Kudüs'e karşı bir tek kötü kelime kullanmamıştır. Kısaca, Yakup'un ve Pierre'in ismini, ne Korintos'da ne de Roma'da telaffuz etmiştir. Fakat bu mektupların satır araları dikkatle okunursa, şeytanın kullarının arkasında, sahte havarilerin ve sahte kardeşlerin Kudüs'ün büyük şahsiyetlerinin gölgesinin olduğu anlatılmaktadır.[31] Böylece Paul, Hıristiyanlığa kazandırdığı yeni dünyada, tek başına kalmıştır ve arkasında da en tehlikeli hasımları vardır.

Habercilerin İşleri kitabı, Paul'un misyon faaliyetlerini oldukça detaylı anlatmaktadır. Ancak onların bıraktığı boşluklar, metinlerin anlattıklarından daha büyüktür. Fakat ne olursa olsun, bu rivayetler çok önemlidir. Çünkü bunlar, ikinci misyon adı verilen[32] büyük yolculuk hakkında bilgi vermektedirler. Bu seyahat esnasında Paul, Küçük Asya'yı geçmekte ve Makedonya kıyısından Yunanistan'ın ortasına gelmektedir. O, Atina'da kalamıyor fakat Korintos'da bir cemaat kuruyor. Orada bir buçuk yıl kaldıktan sonra, Yahudilerin reaksiyonu sonucu 51 yılının yaz ayına doğru Korintos'tan ayrılmaktadır. Birçok dahili zorluklara rağmen, Korintos cemaati ona sadık kalmış ve varlığını bugüne kadar sürdürmüştür. Üçüncü misyon seyahatı olarak adlandırılan seyahatte[33] Paul, daha önce Küçük Asya'da kurduğu cemaatleri ziyaret ediyor ve Efes'e kadar geliyor. İki yıldan fazla bir zaman orayı faaliyetinin merkezi yapıyor. Efes'i terk etmek zorunda kaldığında yeniden Korintos'a ve Yunanistan'a geçiyor. Taki doğudaki görevinin bittiğini hissedince, Roma'ya ve İspanya'ya gitmeyi düşünüyordu Daha önce İncil bu bölgelerde propaganda edilmişti... Roma'da, Paul'den önce muhtemelen Antakya'dan gelen Hıristiyanların faaliyetleri sayesinde Pagan-Hıristiyan cemaati teşekkül etmişti. Paul, bu cemaatin, çevrilen entrikalarla, kendisine karşı getirilmesinden korkuyordu. Bu entrikaların kışkırtıcısının Pierre olduğuna[34] şaşmamak gerekir. Antakya'da Paul'ün, Pier-

31 Resüllerin İşleri, 15/36.
32 Resüllerin İşleri, 18/22.
33 Resüllerin İşleri, 18/23.
34 Sitzungsber. Akad. Berlin, 1930, 153-156.

re'i sert şekilde azarlaması bilinmektedir. Paul, Korintos'a[35] gelmişti ve orada Paul'u üzen birtakım gruplarla karşılaşmıştı. Oradan, fikirlerini yaymak için Roma'ya geçmesi büyük bir ihtimaldir. Paul Korintosta iken, muhteşem mektubunda, bütün programını Romalılara açıklayarak bu üzücü olaylara engel olmak istemişti, onun düşüncesini açıklayan bu mektup, onun Roma'ya gelmesinden önceydi. Topladığı paraları, Kudüs'e teslim ettikten sonra, Romaya gitmek niyetindeydi. Fakat olaylar, onun ümitlerinin ve korkularının tersini gösteriyordu.[36] Gerçekten yolunun doğruluğu ile Kudüs cemaatinin kuşkularını gidermeyi başarmıştı. Fakat Küçük Asya'daki Yahudiler tarafından o tanınmıştı ve derhal kutsal mekana, Yahudi olmayan arkadaşlarından birisini sokmakla itham edilmişti. Bunun için ölüm cezasına mahkum edilmişti.[37] Paul, öldürülmek üzere mabedin dışına çıkarılmıştı. Fakat Romalı kumandan müdahale etmiş ve aranan Mısırlı çete reisinin tutuklanması niyetiyle yakalanmıştı. Ümitsizlikle anlamıştı ki din konusunda bir Yahudi savaşı söz konusuydu. Neticede o, bir Roma vatandaşı olarak tutuklanmıştı. Habercilerin İşleri kitabının nakilleri de olayların sonucunu net olarak açıklamamaktadır.[38] Buradan çıkan sonuç, Romalı kumandanın onu, bir önlem olarak tutuklatarak onu öldürmek isteyen Yahudilerden[39] kurtardığı ve Sezaree'deki valiye gönderdiği şeklindedir. Fakat orada da onun hakkında karar verilememiştir. O, ne Yahudilere teslim edilmiş ne onlardan kaçırılmış ne de Roma hukukuna göre mahkeme edilmişti. İki sene hapis yatmıştı. Yeni vali Festus, ona, Kudüs Sandhedrin'ine çıkarılmayı tavsiye etmişti. Belki problem böylece çözülecekti, o güne kadar Paul, sadık bir Yahudi olarak, milletinin otoritelerine ve onların hükümlerine itaat etmişti. Hatta beş defa[40] da kamçılanma cezasıyla cezalandırılmıştı. Ancak bu defa, valinin bu teklifini reddetmişti ve Roma vatandaşı olarak imparatorun mahkemesinde yargılanmak üzere, Roma'ya gönderilmesini istemişti.[41] Vali Festus, onu Roma'ya göndermişti. Birçok zorlukla yapılan seyahatten sonra İtalya'ya ulaşmıştı. Kayıktan iner inmez Romalı Hıristi-

35 I. Korintoslulara, 1/12; 9/5.
36 Romalılara, 15/31.
37 Dittenbmerger, Orientis Graeci inscriptiones seletae, no: 598; juster, 11, 142.
38 Juster, II, 143.
39 Resüllerin İşleri, 23/12-35; cf. 23, 10.
40 II.Korintoslulara, 11/24.
41 Resüllerin İşleri, 25/10.

yanlar, onu selamlamaya gelmişlerdi. Roma'da iki yıl, polis gözetiminde, nisbi bir hürriyetle yaşamıştı. Bu arada, Hıristiyan cemaatiyle temasa geçmişti ve vaaz ediyordu. Sonra ne olup bittiğini bilmiyoruz. Onun serbest bırakıldığı seyahatlerine devam ettiği ve İspanya'yı ziyaret ettiği, doğuyu yeniden gördüğü şeklindeki rivayetler efsaneden ibarettir. Onun Neron döneminde şehit edildiği[42] ve Ostie yolunun yakınına gömüldüğü bilinmektedir.

Putperestler arasındaki Hıristiyan misyonunun yaratıcısı, sadece Paul değildir. Hıristiyanlık o, olmadan da Akdeniz çevresinde yayılmıştır. O, İsa'nın dinine sadece bir şekil vermiştir. Bu şeklin altında Hıristiyanlık, ruhunu kaybetmeksizin dünyayı fethetmeyi başarmıştı. Paul hiçbir zaman, Rab-İsa'nın ayaklarının dibine oturmamıştır. Ancak o, gerçek anlamda anlaşılan havarilerden birisi olmuştur. O, bedenen ve ruhen Yahudidir. Fakat o, diaspora ruhu ile, görüşünü genişletmiştir. O büyük bir cesaretle, milletinin tarihinin farkına varmış ve semavi evrensel bir dinin yayılması içinde onun tamamlandığını göstermiştir.

Şayet Paul tarafından yapılan işlerin bir değerlendirilmesi yapılmak istenirse, bir başka olayı dikkate almamız gerekecektir. O tanıdığımız kadarı ile hayatı boyunca bir hasta idi. O, hiçbir zaman Dürer'in ona verdiği görkemli veçheye sahip olmamıştır. O, "vücuduna batmış bir dikeni taşıyordu" ve "vücudunda İsa'nın yara izleri vardı." O, her gün İsa ile bedeninde ölmeye çalışıyordu ve inancının ödevlerini yerine getirebilmesi için sürekli vücuduna kötülük yapıyordu. Ona saralı denmek istenmişti. Ancak bu, fanteziden ibaretti. Fakat bir sinir krizi onda, acılı bir ıstırapla, bir takım görüntülere sebep oluyordu. Fakat o, bundan şikayetçi değildi, bilakis gurur duyuyordu. Çünkü, çok zayıf olduğunda bile İsa için çalışıyordu. İsa ona şöyle demişti: "Benim inayetim sana yeter, çünkü benim gücüm, senin zayıflığında tamamlanmıştır." O, bizzat haç teolojisi ile yaşayordu ve "İsa ile ölmenin" ne demek olduğunu biliyordu.[43]

Şimdi Paul'un putperestlere vaat ettiği doktrinlere genel hatları ile işaret edebiliriz. Hemen belirtelim ki, Yahudileri veya putperestleri kazanmayı arayan misyoner bir Paul'u hiçbir doküman tasvir etmemektedir. Daha önce

---

42 I. Klement, 5/7.

43 II. Korintoslulara, 12/7; Galatyalılara, 6/17; II. Korintoslulara, 4/10; I. Korintoslulara, 9/27; H. Lietzmann, Handbuch zum Neuen Testament, bak: II. Korintos, 12/10.

oluşmuş birtakım cemaatlere hitap eden mektuplar, bu konuda bilmek istediğimiz şeyi tanıtmaktadırlar. Yazılan mektuplar bile şifahi vaazın doğru bir imajını vermemektedirler. Bizzat Paul, düşmanlarının şahadetleriyle, o, şahsen göründüğünde; mektuplarındakinden[44] tamamen farklı göründüğünü öğrenmişti. Şüphesiz aynı fark, misyoner olarak yaptığı ile, mektupları arasında da vardı. Diğer yandan Paul, sadece muşahhas sorulara cevap vermek veya pratik güçlükleri çözmek için yazmıştı. O, hiçbir zaman, doktrinini, sistematik bir şekil altında ortaya koymaya teşebbüs etmemişti. Bunun için de, bu konuda sahip olduğumuz bilgi, müphem ve eksik kalmıştır. Nihayet Paul, münferid ve orijinal bir düşünürdür. Üslubu kendine hastır. Bilgisine rağmen o, "yazıcılar"gibi konuşmamaktadır. Fakat bir Nebi'nin garip gücü ile onun bakışı, insanların üstüne yükseliyor ve ebediliğin derinliklerinde kayboluyor, onun tarafından insanlar kavranıyor, insanlar ise onu kavrayamıyor. Bunun için Paul, bugüne kadar ne okuyucuları ne de dinleyicileri tarafından tamamen anlaşılamamıştır.

Mektupları okunurken, yazdığı zamanki onda olan aksiyon hissedilmektedir. O, sakince tartışıyor, zahmetsizce anlaşılıyor, sonra makul bir muhakemeye dalıyor, cümleler zinciri içinde yanılıyor, olaylar içinde şaşırıyor, yanlış düşünceyle kısaca bitiyor. O, yeniden başlıyor, fakat kelimeler garip cümleler içinde karışık fikirler ağını takip etmiyor. Okuyucu, onun demek istediğini, yazamadığını, satır aralarında görüyor. Nihayet bazı pasajlarda şekil, düşünceye uyuyor. Aynı okuyucu, okuyucularına duygularını ulaştırmak ve onları Tanrının tahtına yükseltmek için en sürükleyici belagatin büyüleyici aksanlarını Paul'de buluyor. Onu, Galatyalıların sallantıdaki ruhlarını sağlamlaştırırken, Korintoslulara merhametin şarkısını dinletirken, Felipinlilere Rab-İsa'nın ilahisini duyururken, dinleyelim. O,İnayet şarkısını söylerken , beşeri ifadenin bütün kaynaklarını kullanmakta ve sanki dahi bir sanatkar olmaktadır. O, zamanın Grek-Edebiyatı olan iyi bakımlı bir bahçede vahşi ve güçlü bir ağaç figürü yapmaktadır sanki...

Şimdi onun düşünce yapısından bir kesit vermeye çalışalım: O, Tanrı'yı, evinde, okulda, sinagogda ve hahamların öğretileriyle öğrenmişti. Yine o,

---

44 II. Korintoslulara, 10/10.

Eski Ahit'te, Tanrının vahyini doğrudan buluyordu. Bir Hellenist olarak, putperestlerin de yaratılış üzerinde düşünerek, görünmeyen bir varlığa inandıklarını biliyordu.[45] Yine o, onların vicdanlarına kazınmış olan ahlak kuralı ile kanun koyucu[46] Tanrının iradesini, tanıyabileceklerini de biliyordu. Yine o, gururla, İsrail'in tam vahyi doğrudan aldığını ve bizzat yazılı şeriata sahip olduğunu ikrar ediyordu.[47] Bu kanunun işitilmesi ve incelenmesi yeterli değildi, onun muhtevasının yaşama geçirilmesi ve tatbik edilmesi gerekirdi.[48] Tanrı adildi. O, kanunları ihlal edenleri cezalandırır, İtaat eden doğruları mükafatlandırırdı. Onun gazabı, hakikatten uzaklaşan putperestlerin üzerinde görünürdü. O, onlardan yüz çevirir ve onları, daha derin ahlaki bozulmalara sevkederdi. Bu putperestler Allahın bilgisinden uzaklaştıkları ölçüde, Allah onların sıkıntılarını artırırdı. Fakat, Yahudi de, hareketlerini kontrol etmek ve hakir gördüğü putperestlerden daha iyi bir şekilde Allah'a itaat edip etmediğini, kendi kendine sorması gerekirdi. Dünyanın sonunda, yargı günü gelecekti. O gün, Yahudiler ve Putperestler arasında ayırım yapmadan Tanrı, herkese amellerine göre; iyilere ebedi ve şerefli hayatı verecekti, isyan edenleri de gazabına uğratacaktı. Bu Tanrı fikri, halk Yahudiliğinin özelliğinden yüksekti ve peygamberlerin öğretilerinin derinliğiyle, en iyi Yahudilerin ona iştirak ettiklerini hatırlatıyordu. Paul buna bir başka kavram ilave ediyordu ki bu onu nötr hale getiriyordu. Çünkü, o, bir başka günde Allahın adaletini ve günahı takdim ediyordu.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi İsa'nın meselleri,[49] Talmudistlerin şiddetle protesto ettikleri Tanrının adalet fikrini açıklamaktadır. İsa, beşeri düşüncenin karakteristik formel adalet fikrini bir yana bırakarak, onun yerine serbestlik veren inayet fikrini yerleştiriyordu. Bu, Allah'la birlikte hesap yapabildiğine inanan insanların gözlerinde bir skandaldı. Paul'de aynı şekilde Allahın adaleti kavramına inanıyordu fakat onu komplike kavramlarla açıklıyordu. O, Allahın barış istemesi prensibinden hareket ediyordu. Ona göre, bütün dinlerin tartışmasız temeli burada bulunuyordu. Onun tecrübesine

[45] Romalılara, 1/20.
[46] Romalılara, 2/14.
[47] Romalılara, 2/27.
[48] Romalılara, 2/13; Galatyalılara, 5/3.
[49] Cf. Supra, p. 47.

göre, istisnasız bütün insanlar günahkardı. Bunun için ne putperest ne Yahudi, şeriatı tam olarak uygulayamazdı. Bundan dolayı, insanoğulları arasında doğrular yoktur. Günah, onların hepsini, Tanrıdan ayırmıştır. Şayet, formel anlamda adalet, insan tabiatına uygun olsaydı insanlar, sadece Allahın gazabını ve cezasını bekleyeceklerdi. Fakat, Eski Ahit'in vaadlerinde ve zecri adaletinde tezahür eden, kurtuluş isteyen Allahın iradesi nasıl gerçekleşecekti. O halde, Allah, durmadan günahkarları, doğruluğa çağırmak zorundadır. Sonuçta, onun adaletinin, bu ismi taşıyan beşeri faziletten başka bir şey olduğu, ortaya çıkmaktadır. Bu durumda Allahın adaleti, yeni bir şekil altında tezahür etmektedir. Tanrı, inayetiyle günahkarı alıyor ve onu doğru hale getiriyor. Ancak insan bunu, kendi çabalarıyla elde edemiyor.

Ancak burada bir şart dikkat çekmektedir: Günahkar, inanmak zorundadır. Yani, kendi güçsüzlüğüne ve yetersizliğine inanması gerekir. Kendisini, Tanrısal iradeye teslim etmesi ve Tanrının onu doğru yapacağına ve hayata çağırdığına inanması gerekmektedir. Bu, Tanrısal adalet mefhumunun, merhamet mefhumunun yerine geçtiği anlamına gelmemektedir. Bu, kısaca şu demektir: Tanrı, kelimenin beşeri anlamında adil değildir. Çünkü öyle olsaydı. Hiçbir insan mahkumiyetten kendini kurtaramayacaktı. Aksine Allah, merhametlidir. Paul'un düşüncesinin temelinde yatan da budur. Fakat o, Allahın adaletini inkarın bir küfür olacağı kanaatindedir.[50] O, buradan, formel noktadan da tatmin edici bir adalet teorisiyle, kendi derin kavramını birleştirme vasıtasını aramaya koyulmuştu. Şüphesiz Allahın adaleti, günahkara, bir ceza ve kefareti gerekli görüyordu. Fakat bu onarım Tanrıya, İsa'nın olayı ile verilmişti. Saf ve temiz bir varlık olan İsa, günahın yükünü serbestçe taşımıştı ve ölüme mahkum edilmişti. O, işkenceye maruz kalmıştı ve ölümü, günahkar beşeriyet için bir bağışlanma kefareti olarak kabul etmişti. O, böylece Allahla uzlaşmış, bir kefaret gerektiren onun adaletini tatmin etmiş ve o andan itibaren mü'mine gerekli adaleti sağlayan merhamet yolunu açmıştı. Bunun için Tanrı adildir ve adil kılıcıdır.[51] Vekaleten bağışlanma olarak ölüm fikri, ilk ifadesini, Eski Ahit'in tavsiyeleriyle, hayvan kurbanlarında bulmaktadır. Hellenistik Yahudilikte o, milletinin günahları[52]

---

50 Romalılara, 3/5.
51 Romalılara, 3/23-26; 5/8, 9; Galatyalılara, 3/13.
52 Cf. Supra, p. 103.

için hayatlarını veren yedi makkabelinin iradeli olarak kurban edilmelerini ilham etmektedir. Burada bu fikir, Tanrısal adaletin beşeri günahla uzlaşmasını sağlayan kozmik bir dramda ifadesini bulmaktadır.

Fakat dünyanın ve beşeriyetin üstünde tamamlanan bu olay Anselme'de olduğu gibi Tanrısal özün zaruri bir sonucu değildir. Aksine, Tanrısal inayetin hür bir işidir. Paul insan hareketlerini belirleyen bu yeterli sebeplerin, Tanrısal aksiyon için olmadığını biliyordu. İnsanın, Tanrının anlaşılmaz merhameti ile kurtulduğunu biliyordu ve nüfuz edilmez iradesiyle, gazabının vazolarının kırıntılarını attığı uçuruma titreyerek bakıyordu.[53] Tanrı, istediğini kabul ediyor ve tecrübe ediyor. Ana rahminden itibaren çocuğun kaderi Allahın hür seçimi ile kesinleşmiştir. Kader fikri, dini aktiviteyi felç mi ediyor? Bilakis hayır. Paul, Tanrısal seçimin sevinç garantisi içinde yeni bir güç elde ediyor.[54] Asırlar boyunca, arkadan gelenler, konuşmamayı tercih etmişlerdir. Paul için kader, son kelime değildir. Ruhunun derinliklerinde, cehennemlikleri kurtaran evrensel bir aşkın mutlu sırlarını hissediyor ve Tanrının, herkese merhametini göstermesi için, bütün insanları isyana sevkettiğini ikrar ediyor.[55]

Allah'a ve inayetine götüren bir tek yol vardır. Bu da İsa-Mesihtir. İsa, Filistin'de doğmuştur ve çok kısa bir hayatı olmuştur. O, yer yer mesajını yaymış ve bir hain gibi Haçta öldürülmüştür. Ancak, dirilmiş ve Havarilerine görünmüş ve onlardan sonra, Paul'e görünmüştür. O, Tanrı ile yaşamış ve onurla hareket etmiş ve kısa bir zaman sonra da tekrar gelecektir. Paul, bunu, tecrübe ile biliyordu. Fakat, yine o, onun sırlarını biliyordu. İsa, diğer insan çocuklarından tamamen başka anlamda, Tanrının oğluydu. O, Tanrıydı ve babası olan Tanrının yanında idi[56] ve Tanrıya eşitti. Fakat Tanrının emriyle, insanları kurtarmak için insanlara benzer halde, gökten inmiştir. Çünkü insanlığın üzerinde kaçınılmaz bir kader ağır basıyordu. İnsanın bedeninde, Tanrının güçlü bir düşmanı bulunuyordu. Bu, kötü şeytan, günahtı. Onun güçlü iradesi, insanı köleleştiriyordu. O, boşuna mukavemet ediyordu ve iyilik yapmak istiyordu. O, ölüme mahkûmdu ve günaha, Tanrı-

---

53 Romalılara, 9/10/29.
54 Romalılara, 8/28-39.
55 Romalılara, 11/32.
56 Filipililere, 2/6-11; Romalılara, 8/3.

nın acımasız kanunu ile gerekli vergiyi ödüyordu.[57] İşte o zaman, Allahın oğlu yeryüzüne gelmiş, Davud soyundan doğmuştu.[58] Bizim gibi bir bedene sahip olmuştu. O beden de günah yer almış ve hareket etmiş[59] ve bütün insanlar için geçerli olan kanuna boyun eğmiştir.[60] Fakat İsa'da günahın gücü kırılmıştı. Günahın isteklerine o, boyun eğmedi ve günahsız kaldı.[61] O, günahı bedeninde yıktı.[62] Bununla beraber, baba'nın iradesiyle, insanın kaderine, günahsız olarak boyun eğdi ve ölüme adanmadı fakat onu isteyerek kabul etti ve bir günahkar ve kötü adam gibi öldü. Bu dünyanın kötü ruhları zafere ulaşıyordu ve onlar, Allahın niyetini[63] dikkate almıyorlardı. İnsanlık için kurban takdim edilmişti. Onun alanında günah mağlup olmuştu ve artık ölüm, kurbanını koruyamıyordu. O, çarmıha gerilmişti, yeniden dirilmişti.[64] O, eserini tamamlamıştı ve Tanrı onu yüce tahtının üzerine çekerek sağına oturmuştu. Ona bütün isimlerin ötesinde olan **Kurios** ismini vermişti. Onun önünde, göklerde, yerde ve yeraltında bütün dizler eğilmiştir. Kurtuluşun kozmik dramı böyle idi. Bu bir yandan, Tanrı olan İsa ile semavi güçler arasında bir savaşken, diğer yandan günah ile ölüm ve bütün şeytanlar ve onların ortakları arasında bir savaştı. Kehanete rağmen bu dünya, ne olup bittiğini anlamamıştır.[65]

Dirilmiş İsa'nın vahyi, insanlığa, kurtuluşu ilân ediyordu ve ona sahip olmanın vasıtasını gösteriyordu. Çünkü bütün problem, orada bulunuyordu. Burada söz konusu olan, insanları, birey olarak bu yeryüzü ötesi olayla ilişkiye sokmaktı. Daha önce Paul'un imanda, insanın tanrısal inayeti yakaladığına işaret etmiştik. Onu yaptığı zaman o, kurtuluş problemini, psikolojideki noktadan kavrayacak ve onu uygun terimlerle formüle edecektir. Yani, benliğini terke muhalefet ederek, benliğine güvenecektir. Fakat iman, sadece bir duygudur. Onunla özne, objektif bir olayın, kendinde tamamlanan pozitif bir değişimin bilincine varmaktadır.

57 Romalılara, 7.
58 Romalılara, 1/3.
59 Romalılara, 8/3.
60 Galatyalılara, 4/4.
61 II. Korintoslulara, 5/21.
62 Romalılara, 8/3.
63 I. Korintoslulara, 2/8.
64 I. Korintoslulara, 15/3, 4.
65 I. Korintoslulara, 2/8; Koloselilere, 2/15.

Günah ve ölümün baskısı altında doğan insan, bedenin hakim olduğu bir yeryüzü hayatı sürmektedir. Fakat Rab-İsa, Tanrısal özdür. Yani, Ruhtur, Pneuma'dır. O, bu semavi unsuru, kedini terk eden herkese ulaştırmaktadır. Bu durumda o, ruhu olan bir Hıristiyan olmakta ve İsa ile birleşmektedir. Onun bedeni, İsa'nın uzuvlarından bir uzuv olmakta[66] ve bütün Hıristiyanlar, İsa'nın bedeni olan büyük bir birlik oluşturmata ve bu bedenin başı İsa olmaktadır.[67] Böylece Hıristiyan, Pneuma'dan oluşan bir mistik cemaate girmiş olmaktadır. Artık o, gerçekten İsa olmuştur. İsa burada, semavi bir akış gibidir. Bu ruh, bedende günaha galip gelmekte, İsa'nın şahsında günah üzerinde elde edilen zafer, Ruh'a sahip olan her Hıristiyanda durmadan yenilenmektedir. Böylece her Hıristiyan, sırasıyla yeryüzünde bir İsa olmaktadır. İnsanın sahibi olduğu Ruh, bedenin arzularının gücünü kırmakta ve insanı, Allahın istediği bir hayata sevk etmektedir. Bu durumda Hıristiyan, bedende değil; Ruhta yaşamaktadır. Artık o, Tanrısal kanunun emirlerini yapmaktadır.[68] Buna doğal bir insan, asla sahip olamaz. Fakat İsa ile olan bu cemaat, aynı zamanda onun ıstırapları ile olan bir cemaattir. Nasıl ki İsa, yücelmeden önce acı çektiyse, Hıristiyan da, daha sonra İsa'nın zaferine iştirak etmesi için bu dünyada İsa'nın acısını hissedecektir.[69] Bu açıdan İsa, birçok kardeşlerin arasında ilk doğandır ve onları, kendi imajına uygun hale getirendir.[70] O, bu şeytani baskıyı aşarak, Allahın hoşuna giden bütün faziletlere sahip olarak ve İsa'nın cemaatinde bütün ıstırabı muzafferane taşıma ve kabul etme kabiliyetiyle Hıristiyan, günaha karşı savaşı güçlü şekilde hissettiği için, bağışlanma duygusuna sahiptir. Çünkü onun kurtuluşunun tamamlanması yani vücudundan kurtulacağı ve semavi zaferin mutluluğunu duyacağı ümidinin yakın olduğuna inanmaktadır.[71]

İnsanda icra edilen böyle bir kurtuluş bir değişimdir. Bu değişimle yeryüzü yaratılışı ve bedensel hayat, İsa'nın şahsında spiritüel bir varlığa dönüşmektedir. O, doruk noktaya, ancak ruhun bedeni terk ettiği an ulaşmaktadır. Böylece o, semavi zafere ulaşıyor ve tebcil edilen bir bedene bürünü-

---

66 I. Korintoslulara, 6/15; 12/13.
67 Romalılara, 12/5; I. Korintoslulara, 10/17; Koloselilere, 1/18, 24.
68 Romalılara, 8/3, 4; 13/8.
69 Romalılara, 8/17; II. Korintoslulara, 4/10; 13/4; Filipililere, 3/10; Galatyalılara, 6/17.
70 Romalılara, 8/29.
71 Romalılara, 8/23; 13/11.

yor. İşte kelimenin tam anlamı ile kurtuluş burada bulunmaktadır. Bu değişim nasıl başlamaktadır?. Günahkar insan, nasıl bu kurtuluş işine iştirak edebilmektedir?

Bu değişim, Tanrısal mesajın vaazıyla başlamıştır. Tanrı, insanları, onunla uzlaşmaya[72] ve onunla kurtulmaya[73] davet ediyordu. Onların kayıtsız ve şartsız inanmaları söz konusuydu. Fakat iman, ruhun derinliklerinde doğan basit bir duygu değildi. O, aynı zamanda aksiyona sevk eden bir irade ve Tanrının kurtarıcı elini tutmaktı. Şüphesiz bu irade, sonuçsuz kalmayacaktı. Yeni inanan biri, İsa'nın cemaatine giriyordu. Vaftiz onu bir Hıristiyan yapıyordu. İşte o zaman, onda Tanrısal bir sırrın mucizesi tamamlanıyordu.[74] O, vaftiz suyuna iniyordu ve orada ölüyordu. Fakat bu ölüm, insanın naturel ölümü değildi. Bu ölüm, İsa'nın ölümü idi. Bu ölüm de, Haçta **Golgota**'da dünyanın günahları için meydana gelen ölümdü. Bu ölüm, onun ölümü oluyordu. Bu, kendi günahı için oluyordu. Böylece o, maruz kaldığı günahın bedelini ödüyordu ve aynı zamanda, günahın kanununu yerine getiriyordu. Bu mucize ile Tanrı onu, günahsız ve dürüst yapıyordu. Bunun, "İsa adına vaftiz olan" yani, "İsa'ya dalmış olan", bir Hıristiyan için, sadece negatif anlamı değil, pozitif anlamı da vardı, yani, o, İsa'ya bürünüyordu ve İsa'nın manevi bedenine yerleşiyordu.[75] Böylece, cemaatle bütünleşiyordu. Başka bir ifadeyle Ruhun semavi cevheri, ona akıyordu. Günahkar, vaftiz suyuna dalmakla ölüyordu. Böylece, sudan çıkan Hıristiyan, yeni bir yaratık oluyordu.[76] Artık eski şeyler geçmişti. Her şey yeni olmuştu. Artık o, İsa'da idi. Paul muhtemelen vaftizin, sadece İsa'yı kabul etme değil, aynı zamanda onun dirilişini de kabul etme olduğunu söylemek istiyordu o, ideal Hıristiyan hayatını formüle ettiği zaman şuna net olarak işaret etmektedir: "Biz yeni bir hayatta yaşamak zorundayız. Bunu, Ruhun gücü ile yapabiliriz. Biz günahta öldük ve bizim Ruh'ta olan yeni hayatımız, adaletin hizmetindedir[77] ve dirilmiş İsa'nın cemaatinde, ebedi hayatta sonuçlanacaktır." Böylece vaftiz, yeni bir varlıktan, Hıristiyanın doğuşunu gerçekleştiriyor, yeryüzü hayatı-

72 Romalılara, 10/17; Galatyalılara, 3/2.
73 II. Korintoslulara, 5/20.
74 Romalılara, 6/2-11.
75 Galatyalılara, 3/27, 28; I. Korintoslulara, 12/13.
76 II. Korintoslulara, 5/17; Romalılara, 6/4.
77 II. Romalılara, 6/18-23; 8/9-11.

nın bağlarından kurtarıyor ve Ruh vasıtasıyla, yüce Rab ile birleşiyor. Burada birinci faktör İman'dır. İkincisi Vaftiz'dir. Üçüncüsü ise Ruh'tur. Böylece insan doğrulaşıyor ve yolu üzerine oturuyor. Fakat o, bizzat yenileşerek, bedende olduğu halde, imanla yürümektedir.[78] Paul için, Ruha sahip olan iman, Hıristiyanın karakteristik özelliği olarak kalmaktadır.

Bu vaftiz doktrini içinde, Hellenistik Yahudilikte bulamadığımız sakramental bir mistisizm görülmektedir. Fakat çevre dünyada onunla karşılaşılıyor. Bundan ileri de bahsedeceğiz. Fakat Paul'u anlamak için, bu teorinin ahlaki yükselticiliği kesin olarak önemlidir. Buna, Paul'un Tanrı fikri hakimdir ve kefareti, bir kurtuluş olarak takdim etmektedir. Bu durumda, Tanrının iradesini ifaya mani olan bütün güçlerden insan kurtulmakta ve cemaate göre yaşamaktadır. Böylece insan, bedenin bağlarından kurtulacak ve kurtarıcının cemaatinde zafere ulaşacaktır. Paul'e göre kurtuluş, mevcut olan bir sahip olma değildir. O, imanla elde edilen bir vaattir.[79]

Kurtuluş, insanda, vaftizde, ruhta icra edilen yenilenmeyle ve kesin doğrulanma faaliyetiyle gerçekleşmeye başlamaktadır. Hıristiyan doğrudur. O, günahta ölmüştür ve gücü ile azat olmuştur. Bu teoriye göre, Hıristiyan, yeni bir yaratılış olarak, günah işleyemez, şayet eski Adem'de günah hakimse de şimdi saltanat süren Ruh'tur. Önce, kötü güç insanı, günaha sevke zorlasa da, Ruhun Tanrısal gücünün, insani model olan İsa'nın kutsallığına sevk fazileti arzu edilmekteydi. Göreceğimiz gibi, bu sonuca daha sonra varacağız. Fakat Paul, onu yapmamaktadır. O, Hıristiyanı, yeni adam olarak takdim etmekte, onun doğru olduğunu, günahsız olduğunu, kutsal ruhla dolu olduğunu söylemektedir. O, Hıristiyanı, günahta öldüğünü kabul etmektedir. Fakat o, hiçbir zaman günahın öldüğünü söylememektedir. Günah hâlâ mevcuttur. O, insanlıkta yok edilmemiştir. Onun gücüne dokunulmamıştır. O, kaybedilmiş alan da başarı için fırsat kollamaktadır. Paul'un hayatındaki tecrübeleri, yeni muhtedileri sevki için verdiği mücadeleler, açık şekilde, ona bizzat Hıristiyan cemaatinin içinde bile günahın oynadığı rolü göstermiştir. O, acı bir şekilde, Hıristiyan olmalarına rağmen Korintosluların, tartışmaların, kavgaların içinde yaşadıklarını görmüş ve onların so-

---

78 Galatyalılar, 2/20; II. Korintoslular 5/7.

79 Romalılara, 8/24 ve Efesoslulara, 2/5, 8 ile karşılaştırınız. Son cümleler, istisna teşkil etmekte ve mektubun apokrifliğine delil olmaktadır.

nuç olarak, "hâlâ bedensel kişiler" olduklarını ve kınanmaya layık olduklarını beyan etmiştir.[80] Bu demektir ki, Paul'un onlara Ruha sahip olmalarını[81] tavsiye etmesine rağmen, onlar, bedensel günahın gücüne boyun eğiyorlar ve İsa gibi bir hayat sürmekten, bedene karşı Ruhun savaşını sürdürmekten uzak olarak, sadece bozgunculuk yapıyorlar. İşte o zaman Paul'un niçin, günah karşısında hürriyeti ve ruhaniyeti bir mutluluk hali olarak takdir ettiğini, aynı zamanda, Hıristiyanlara, kendilerinin de günahın saltanat sürmemesini tavsiye ettiğini, bedenlerini Tanrı hizmetine vermelerini[82] ileri sürdüğü ve bedenin iradesine göre yaşamalarının niçin bir vazife olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.[83] O, açık ve kesin ifadelerle cemaati, Allahın Ruhu ile harekete geçmeye ve bedenin arzularını, yani günahın arzularını[84] Ruh'la öldürmeye davet ediyordu. Çünkü günah, insanın bedeninde yaşamaya devam ediyordu, tıpkı İsa'nın yeryüzü bedeninde olduğu gibi. Onun, Ruhun bulunduğu her bedende öldürülmesi gerekiyordu. Tıpkı, İsa'nın bedeninde mağlup edildiği gibi. Hıristiyan hayatı, her ferdin hayatında gerçekleştiği gibi, bir imaj olarak kalmaktadır. Yani, İsa'da görünen bir ideal. Bunun için Paul şöyle demektedir. "İster, bedende yaşayalım, ister bedenden uzakta bulunalım, amacımız Rab tarafından beğenilmektir."[85] Yine Paul şöyle demektedir: **"Beklenen amaca şimdiden ulaştığımı ileri sürmeye kalkışmıyorum. Ne de şimdiden yetkinliğe erdiğimi söylüyorum. Ama erişebilmek için ardından koşuyorum."**[86]

Bu, Hıristiyanların boyun eğdiği yargı doktrinini anlamaya izin vermektedir. Buna göre, onlar, amellerine göre yargılanacaklardır.[87] "Rabbimiz İsa-Mesih'in Gününde kınanmamanız için, kendisi sizi sonuna dek pekiştirecektir."[88] Bu doktrin, imanla olan adalete aykırı değildir. Aksine imanla olan adalet onu, aydınlatmaktadır. Yenilenmiş ameller, bedenle değil, Ruh'la icra edilmelidir. Ruh'taki bu hayat, başka bir noktadan, imanda hayat olarak te-

80 I. Korintoslulara, 3/3- 4; cf. Romalılara, 8/12 ve 13.
81 I. Korintoslulara, 3/16; 6/19; 5/5.
82 Romalılara, 6/12-14, 19; I. Korintoslulara, 6/20.
83 Romalılara, 8/12.
84 Romalılara, 8/13, 14; Galatyalılara, 5/16, 17; Koloselilere, 3/5-10.
85 II. Korintoslulara, 5/9; cf. I. Korintoslulara, 11/32; I. Korintoslulara, 9/23.
86 Filipililere, 3/12; I. Korintoslulara, 3/1.
87 I. Korintoslulara, 3/14, 15; II. Korintoslulara, 5/9-10.
88 I. Korintoslulara, 1/8; Filipilelere, 1/10; I. Selaniklilere, 3/13.

lakki edilmiştir. Yani, Allahtan gelen adalete sahip olma inancıdır.[89] Paul'un çok iyi bilinen sözü bu istikamette uzanmaktadır. Yani, "İmanla yapılmayan her şey, bir günahtır."[90] Son yargı, Hıristiyanın imanla doğru olduğuna ve Ruh'ta yaşadığına veya bedende kalarak günahkar olduğuna karar verecektir. Bu, sebep sonuçtan değil, amellerin Yahudi tahminlerine bir dönüşte değildir. Burada bizzat yenilenenlerin zayıflıkları görülmektedir.[91] Hıristiyanın hayatında hakim olan faktör nedir? Beden midir? Ruh mudur? Hıristiyan, imanla mı İsa'da yaşamaktadır yoksa dünyada sıradan bir insan mıdır? Bu soruların kesin çözümü, yukarıdaki satırlarda verilmiştir.

Suçlu Hıristiyanın cezası-mutlak bir kınama mıdır? Yoksa izafi bir ceza mıdır? Paul bu soruyu asla temelden ele almamıştır. Fakat onun ikinci yaklaşımı benimsediğini gösteren bazı ifadeler vardır. O'na göre, Korintoslu insestler, bedenin yıkılması için şeytana teslim olmuşlardır. Bu da Rabbin gününde[92] Ruhun kurtulmasını sağlamıştır. Diğer yandan unutmamak gerekir ki Paul, suçlu Hıristiyanı ölümle tehdit etmektedir. Yani, Hıristiyan olmayanların kaderi olan nihai kınama ile tehdit etmektedir.[93] Bu durumda o, vaftiz olan bir Hıristiyanın, Ruhu aldığını, bedene ve günaha Tanrının inayetini çektiği ve onu yok olmaya teslim ettiği noktada, döndüğünü kabul etmektedir. Yine o, Tanrının istediği gibi çağırdığını ve denediğini de bilmektedir. Hıristiyanın günah problemi sistematik bir tarzda daha sonra incelenmeye alınmıştır.

Paul'un sakrament olarak kabul ettiği şükran yemeği, vaftizin yanında yer almaktadır. İlk Hıristiyan cemaati için bu yemekte Rab-İsa hazır olmuştu. Paul için ise bu yemek, Rab-İsa tarafından, talebeleriyle son konuşması sırasında yenilmiştir. Paul, İsa'dan, cemaatlere öğrettiği şeyi almıştır. Yani cemaatle yenilen bu yemekde, İsa'nın hatırası yer almaktadır ve Rab-İsa'nın ölümü o yemekte ilân edilmiştir. Fakat şükran yemeğinde hatıra olmaktan öte, Antikitede olanlarla benzerlik dikkat çekmektedir. Yani o, bir kurban yemeğine benzemektedir. Çünkü bu yemeğe iştirak edenler, İsa ile birlikte, onun şerefine kutlanan törenle, bir birlik halinde, mistik bir cemaate dahil

89 Filipililere, 3/9.
90 Romalılara, 14/23.
91 Galatyalılara, 5/17.
92 I. Korintoslular, 3/15; 5/5; 11/32.
93 Romalılar, 8/13; Galatyalılar 5/21; 6/7-8.

olmaktadırlar. Cemaat halinde yedikleri ekmek, onları birleştiriyor ve onları tek beden haline getiriyor. Yani, İsa'nın manevi bedeni oluyor..[94] Şükran yemeğinin sırrı, vaftizin sırrına benzemektedir. Fakat onun sonucu daha açık görünmektedir. Buradaki şarap ve ekmek, sıradan bir gıda değildir. Bunlar semavi besinlerdir. Onlar, yücelmiş İsa'nın bedeni ve kanıdır. Burada ruhsal bir özün mucizevi fazileti, bu yemeğe iştirak edene nüfuz ediyor ve onu, İsa'nın manevi bedeninin bir uzvu haline getiriyor. Şayet bu semavi özlerin elemanlarını kim yersiz kullanırsa, yani, normal bir besin olarak alırsa, onlar, kirlenmiş bedende, hastalığa ve ölüme neden olan bir zehir olacaktır.[95]

Diğer yandan Ruha sahip olmak, Hıristiyanın ayırt edici bir karakteridir. Pekiyi bu nasıl tezahür ediyor? Cemaatlerde kabul edilen genel kanaatlere göre o, alamet olarak tebcil edilen bütün fenomenlerin işaretine sahiptir. Bu muhitlerde, kehanet yeteneği veya hayranlık içinde, vahiy değerinde alınabilen vahyedilmiş sözleri, kalbin sırlarının örtüsünü kaldırma bağışı gibi dini heyecanı bulmaktayız.[96] Bu yetenekle ödüllendirilmiş bazı kişilerde heyecan, semavi dünyanın apokaliptik vizyonu ile birleşen mükemmel bir vecde kadar yükselebilir. Paul şöyle demektedir: "Mesih bağlılığında birini tanıyorum. Bu adam, bundan on dört yıl önce yerden alınıp, göğün üçüncü katına çıkartıldı. Biliyorum ki, bu adam, yerden alınıp cennete götürüldü ve hiç söylenmemesi, insanın konuşmaması gereken sözler işitti."[97] Başka dillerle konuşma yeteneği o dönemde çok yaygındı. Ruh tarafından yakalanan birisi, yarı şuurla veya şuursuz, anlamı olmayan sözler söylüyordu. Bu, semavi ruhların dili olarak telakki ediliyordu ve bazı uzmanlar bunları yorumluyorlardı.[98] Paul bunu tecrübe ile biliyordu ve Ruhun bu tezahürlerini takdir ediyordu.[99] Fakat halkın yaptığı gibi, onlara çok değer vermiyordu. Ancak, cemaatin oluşumu için onlara önem veriyordu. Yabancı dillerin yorumu büyük bir olay olarak görülüyordu ve yorumda bulunan topluluk içindeki gürültücü mütercime müsamaha edilmiyordu aksine bu dilleri ko-

94 I. Korintoslular, 10-16-21.
95 I. Korintoslular, 11/27-30.
96 I. Korintoslular, 12/8-11; 14/1-3, 24, 25.
97 II. Korintoslular, 12/1-4.
98 I. Korintoslular, 14/2; 9/11, 23.
99 I. Korintoslular, 14/1; 18/39.

nuşanlar kovuluyordu.[100] Bilakis, peygamberlerden ilham edilmiş sözlere, Hıristiyan kültünde şerefli bir yer veriliyordu. Şüphesiz yine Ruhun[101] gücünün tanıkları olarak hastalıkların tedavisini ve mucizeleri gösterenler tebcil ediliyordu. Fakat yine o, Havari ve misyonerin, uzman yorumcunun, yöneticiler tarafından cemaatte icra edilen iyiliklerin ve faaliyetlerin ve fakirlere[102] gösterilen itinanın değerini takdir ediyordu. Bütün bunları Korintoslulara dedikten ve onları en büyük bağışlara teşvik ettikten sonra, en mükemmel yolun, hayır yolu olduğunu ilan etmektedir.[103] Kelimenin kullanıldığı anlamda ruhun faaliyeti, Tanrıların sesinin çınladığı her yerde ve meleklerin dilinin ve bütün gizli hikmetin göründüğü yerde kendisini hissettirmektedir. Fakat İsa'nın ruhunun bulunduğu yerde, en değerli meyve bulunmakta,[104] sipiritüel aktiviteye gerçek anlamını vermekte ve Hıristiyanın bütün hayatına nüfuz etmektedir. Yabancı dilleri yorumlama, kehanet yeteneği, gizli hikmet gibi şeyler değersiz şeylerdir ve sadece bu dünya için geçerlidir. Manevi olgunlaşma geldiği zaman bütün bunlar kaybolacaktır. Fakat üç şey kalıcıdır: **İman, ümit ve yardımseverlik**. Bu üçünün en büyüğü yardımseverliktir. Paul böylece, zamanın dini eğilimlerinin ortasında, Hıristiyanlığa gerçek yerini vermektedir. Hıristiyanlığı, dağdaki vaazda İsa'nın koyduğu yüksekliğe kadar çıkarmaktadır. **İsa dağdaki vaazda, iman, ümit ve komşu aşkı olarak ifade edilen, Allah aşkını vaaz etmişti.** Aynı şekilde Paul, imanın, yardımseverlikle tezahür ettiğini söylemektedir.[105] İşte, onun yardımseverlik ilahisinin anlamı böyle idi. O, Ruhun en saf ifadesiydi. Bunun arkasında kalan her şey siliniyor ve yok oluyordu. Çevre senkretizminin içinde kaybolmak için, bu dinin ruhunun kaybolması gerekecektir.

Paul, zamanının insanlarına, onların dilleriyle konuşmakta ve onların fikirlerini kullanmaktadır. Onda kurtuluş mesajı, doğu kökenli kurtuluş dinlerinin görünümünü almakta ve İsa'nın şahsiyeti, semavi kurtarıcının geleneksel şekline bürünmektedir. İnsanlık, onun kaderine maruz kalıyor, kötü bir gücün esiri oluyor. Bu kötü güç, günahtır. Vaktiyle Adem, Allaha karşı

---

100 I. Korintoslular, 14/28.
101 I. Korintoslular, 12/9, 28.
102 I. Korintoslular, 12/4-11, 28-30.
103 I. Korintoslular, 13/1-13.
104 Cf. Galatyalılar, 5/22.
105 Galatyalılar, 5/6.

bu günahı işlemişti. Bu ilk babanın günah işi, beşeriyetin alın yazısı olmuştu. Fakat gökte, Baba'nın yanında, orijinal insan olan ikinci bir Adem[106] yaşıyordu. İşte o, kurtarıcı işini icra için yeryüzüne inmiştir. O, insanlığa, bağlarından kurtulmanın hayat gücünü vermişti ve onları Tanrı'ya doğru yöneltmişti. İşte bu güç, insanda olan semavi ruhtur. Bu güç, insanın ruhunu aşağı güçlerden uzaklaştırıyor ve onu kutsallaştırıyor. Bir doğu sır bilimcisi de aynı şekilde konuşacaktı. Paul'un düşüncesi, pagan dinleyicilere ve Yahudilere XX. yüzyıl insanlarından daha kolay ulaşmıştır. Fakat, Paul'un düşüncesinin, kurtuluşa ümit eden insanlar tarafından kabul gördüğü ve bunun o devrin bir ihtiyacı olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Bununla beraber, Paul'un nezdindeki ana nokta olan şeklin, muhtevaya üstün gelmediği konusu, dokunulmadan varlığını devam ettiriyor ve hiçbir zaman da önemini kaybetmiyor. Fakat bu noktada bile, Paul'un karşısında gizemciler aşağı durumdadırlar. Burası Hıristiyanlık için dogmalar tarihinin bahsettiği sayısız tehlikelerin çıktığı bir noktadır.

Her ne kadar Paul, diğer havarilerden daha fazla Hıristiyanlığın Yahudilikten ayrılmasına katkı sağlasa da, milletine sadık kalmış ve onu ihtiraslı şekilde sevmiştir. O, Hıristiyanlığa teolojik bir temel ve şekil vermeyi başarmıştır. O, önce, Yahudi şeriatı karşısında Hıristiyan'ın bağımsızlığını değerlendirmiştir. Bu problemi, Kudüs konferansı sadece yarım olarak çözmüştü ve bu konuyu Paul, her yerde karşısında buluyordu. Evet, Musa'nın şeriatı kutsaldı ve Tanrısal kökenliydi.[107] Bu şeriat, bütün insanlığa, Tanrının iradesini tanıtıyordu. Fakat onun, kurtuluş yolunu göstermeye yönelmesine inanmak bir hata idi. Asırların tecrübesi, hiçbir insanın bu şeriatı ifaya kabiliyetli olmadığını göstermiştir. Ancak, ona tam olarak riayet, insana, Allahın istediği adaleti verebilirdi. Yahudi tarihinde trajediler vardı. Bundan dolayı da millet, şeriatın anlamını takdirde aldanarak, kendine özgü bir adaletle kurtuluş yolunu takip etmiştir. Fakat gerçekte, Tanrı, şeriata bir başka hedef tayin etmiştir: Emirleriyle o, bedende uyuyan günahı uyandırmak ve bütün gücüyle ortaya çıkması için zorlamak ve insanın zayıflığını anlatmaya sevk etmektedir: Bu noktada insan, kendi güçlerinden ümidin keserek, Allah'tan

---

106 I. Korintoslular, 15/44-46.
107 Romalılar, 7/12.

kurtuluşunu beklemektedir.[108] Bu durumda şeriat, bir kurtuluş vasıtası değildir. O, sadece bir hazırlık rolü oynamaktadır. O, bizi İsa'ya götüren pedagogtur.[109] O, sırların zekasına sahip bir alimdir ki, açıkça o, kendisini yürürlükten kaldırdığını önceden itiraf ediyor. İsa'nın zuhuru ile iman, şeriatın yerini almakta ve gerçek kurtuluş prensibi haline gelmektedir. O, şeriat gibi, amel üstüne amel yığan bir düzen değildir. O, bir aksiyondu. Onunla her insan, Tanrının merhametine sahip oluyordu ve Ruh'ta yeni bir hayat oluyordu. Oldukça geniş bu kavram içinde artık, ritüel kanunu, ahlak kanunundan ayırmak ve onu yürürlükten kaldırmak söz konusu değildi. Fakat, şeriat bütünlüğü içinde geçerliğini kaybetmiş ve yeni insan üzerinde ağırlığı yok olmuştu. Onun vaatleri, bununla beraber devam etmiştir. Fakat İsrail'de, İbrahim'in nesillerinde bedene göre uygulanmamıştır. Fakat İbrahim'in neslinin dışında,[110] Allah'ın cemaati olan ve imanla yaşayan Hıristiyanlarda uygulanmıştır. Bu yönden Yahudilerle paganlar arasında fark yoktur. Her ikisi de, İbrahim'in çocukları olarak, vaatlerin varisleridirler. Onlar, imanları ölçüsünde, onların izinden yürüyeceklerdir. Bu kavram sayesinde, Hıristiyanlık, bütün milli sınırlardan atlamış ve Yahudilik üstünlüğünü kaybetmiştir. Kurulmuş olan evrensel yeni din, Eski Ahit'i, kehanetlerin ve vaatlerin kutsal kitabı olarak üstlenmiştir.

Bununla beraber Paul, milletinin önceliğini çözememiştir. Bu ancak bir şeref önceliğiydi.[111] Bundan Paul'e, kutsal kitaba sahip olma, vaatler ve kült kalmıştı. Oğul adına sahip olmak, bedene göre İsa'da doğmak hakkı ona kalmıştı. Diğer yandan, inkar edilmez bir olayda, İsrail halkının genellikle tamamı, İncilin Tanrısal mesajını reddediyorlardı. Bu durumda Tanrı, milletini reddedecek miydi?[112] Paul, Romalılara yazdığı mektubunda bu düşünceyi kabul etmiyordu.[113] Milletine taşıdığı, hareketli aşkı tasdik eden bir teoriyi açıklıyordu. O, onları kendi kurtuluşundan vazgeçmeye hazır bir noktaya kadar seviyordu. Yeter ki bu fedakarlıkla halkı kurtulmuş olsun.[114]

---

108 Romalılar, 7/7-25.
109 Galatyalılar, 3/23-25.
110 Galatyalılar, 3/6-9; 16/16; Romalılar, 4/1-25.
111 Romalılar, 3/1-2; 9/4.
112 Romalılar, 11/1.
113 Romalılar, 9/11.
114 Romalılar, 9/ 3.

Paul şöyle diyor: Tanrı geçici olarak milletini mahrum etti ve onlardan sadece küçük bir seçilmiş grubu kurtuluşa ulaştırdı. Aksine, paganlar, kalabalıklar halinde İsa'ya geldi. Onların örneği, İsrail'in rekabetini tahrikle sona erdirecektir. Böylece kör millet, ışığı görecek ve İsa'ya boyun eğecektir. Öyle ki, Tanrının merhameti nihayet, bütün insanlara uzanacak ve bütün İsrail kurtulacaktır. Tanrı, onlara merhamet etmek için, isyan içinde olan insanları dışarıda bırakmadı. Pagan havarisinin faaliyetlerinin gerisinde, mevcut olaylar tekzip etse de, milletinin gelecekte kurtuluş ümidi bulunmaktadır.

Paul'un, Yahudi şeriatı karşısında benimsediği tutum, onun misyonerlikte takip ettiği hareket tarzını belirtmekte ve paganlara hiçbir şeriat emrini empoze etmediğini açıklamaktadır. Aynı prensipten hareketle o, Yahudi-Hıristiyanlardan, Hıristiyan cemaat birliğini göstermek için, Yahudi gıda kurallarından vazgeçmelerini de isteyebilmiş ve hatta aksi görüşte olan Pierre'e şiddetle muhalefet etmişti. Şayet şeriat, bir kurtuluş vasıtası değilse, özellikle bu konuda yeni muhtedileri, imanı küçük görmeye sevkedecekse, kimseye empoze edilmemelidir. Paul'un mektupları bize bu konudaki sert mantığı göstermektedir. O, bu mantıkla, şeriat adına takdim edilen sayısız emirleri reddetmektedir. Ona göre kilesinin daha sonra yapacağı gibi, ritüel kurallarla on emrin ahlak kuralları arasında bir ayırım yapmak imkansızdı. Ona göre, ahlak değerini korumuş, şeriat hükmünü kaybetmiştir. Şeriat kitabında, yenilenmiş birinin Allahın iradesini okumaya ihtiyacı yoktur. Ruh, onu, Allahın hoşuna giden her şeye sevk eder. Artık sadece onun kendisini bırakması yetecektir. Ruhun telkinleri, On Emir'le uyum içindedir. Fakat Yahudinin adalet detayı, yerini kendiliğinden Hıristiyan aktivitesine bırakmaktadır ki onu Ruh canlandırmakta ve bir karakter haline sokmaktadır. İşte Hıristiyanlıkla Yahudilik arasında olan kesin fark budur. Bunun için Paul, On Emri, İsa'nın kelimeleriyle, yakın aşkı emirleri içinde özetlemektedir. Böylece, yardımseverlik şeriatın bir tamamlaması olmaktadır.[115] O da İsa gibi, şekilden öze, lafızdan ruha gitmiştir. Onun için, vicdan ilminin bir değeri yoktur. Paul'un, "yenilenme" ile şeriatın tamamlamasından bahsettiği zaman, demek istediğini anlamak gerekmektedir. Fakat yine, şeriatın de-

---

115 Romalılar, 13/9, 10; Galatyalılar, 5/14. Cf. Matta, 22/37-40.

ğerini kilisede yeniden kurmak için bu ifade ile kuşatılan gelenekçileri de anlamak gerekmektedir.

Paul, Yahudi dini kurallarına göre bir adak yaptığında[116] onun prensiplerini gereksiz görmemiştir. Yine o, Yahudi-Hıristiyan bir muhitte Yahudi ritüellerine itaat etmektedir. Kudüs'te, havarilerin tavsiyeleri üzerine, kardeşlerinin kuşkusunu gidermek için ritüel bir adağı yerine getirmişti ve şeriata bağlılığını böylece ispat etmişti.[117] Sadakatsizlikten uzak o, misyoner olarak uyguladığı prensibe uyuyordu. Kudüs'te, Yahudilerle Yahudi idi. Dışarıda, Yahudi olmayanlarla, Yahudi değil gibiydi.[118] Böylece insanları kazanmak için, bir durumdan diğerine geçiyordu.

116 Resüllerin İşleri, 18/18.
117 Resüllerin İşleri, 21/20-26.
118 I. Korintoslular, 9/20.

VIII. BÖLÜM

MİSYONLA KURULAN HIRİSTİYAN CEMAATLERİ

İsa'nın çarmıha gerilmesinden sonra, Paul'un misyon faaliyeti otuz yıl kadar sürmüştür. Bu misyon 66-70 yılları arasında Néron'un saltanatı döneminde Roma'da sona ermiştir. Haklı olarak bu döneme Apostolik Asır adı verilmektedir. Çünkü, İsa'nın ilk talebeleri tarafından tesis edilen misyon, hâlâ devam eden bir geleceğin temellerini atmıştır. Şayet, dağınık olan bilgileri bir araya getirirsek, bunlar, bize bazı yazıların yazılma şartlarını da vereceklerdir. Biz de en azından buna göre, Hıristiyanlığın yayılmasını takdim edebileceğiz.[1] Fakat yine de ne cemaatin önemini ne de onun kuruluş tarzını tam olarak bilemiyoruz.

Kudüs'ün dışında,[2] Yahuda'da birtakım cemaatler vardı. Yine, Galile'de, Samari'de, Lydde, Saron vadisinde, sahil şehirleri olan Asdad, Joppe'de ve Sezare'de de cemaatler vardı . Hellenist Philippe'in misyon alanı da burada idi. Yine biliyoruz ki, Hellenistler, İstefanos'un zulüm gördüğü sırada Fenike'de, Kıbrıs'ta, Antakya'da misyon faaliyetlerine devam etmişler ve Antakya'yı, Yahudi yasasından kurtulan Hıristiyanlığın ocağı haline getirmişlerdi.[3] Paganlar arasında ilk misyon da Antakya'da meydana gelmişti. Böylece, Hıristiyanlık net olarak Yahudilikten orada ayrılmış ve Antakya'da, İsa'ya inananlara, ilk defa Hıristyanlar (Chrétiens) ismi verilmişti.[4] Bu ismi de onlara, Yahudiler ve putperestler vermişti. Halbuki Filistin'de İsa'ya inananlara Nasıralılar (Nazaréens) deniyordu[5] ve bizzat İsa'da bu isimle tanınıyordu. Hatta, sadece dışarda[6] değil, Hıristiyan cemaatinde de böyle bili-

---

1 Harnack, Mission, II, 622-626.
2 Galatyalılar, 1/22; Habercilerin İşleri, 9/31; 8/5; 14/25; 9/32-36.
3 CF. Supra, p. 69.
4 Resüllerin İşleri, 11/26.
5 Resüllerin İşleri, 24/5.
6 Resüllerin İşleri, 6/14; Yuhanna, 18/5; 7/19; Luka, 18/37; Matta, 2/23; 26/71.

niyordu.[7] Fakat bu adlandırma kapalı kalmıştır.[8] Yine, Sidon, Tyr ve Ptolemais şehirlerindeki Hıristiyan cemaatlerinin varlığından bahsedilmektedir.[9] Kıbrısdaki bu misyonerlerin faaliyetleri konusunda, hiçbir şey bilmiyoruz. Paul, Salamin'de ve Paphos'da ikameti sırasında kendine göre bir iş yapmıştır.[10] Ancak sonucu hakkında daha fazla bilgiye sahip değiliz. Fakat Paul'un Silisi'deki ve Suriye'deki faliyetleri konusunda daha fazla bilgiye sahibiz. Çünkü onları bizzat kendisi zikretmektedir.[11] Fakat bunların dışında, ne mektuplardan ne de Habercilerin İşleri kitabından daha fazla bilgiye sahip olamıyoruz. Aksine, Paul'un daha sonraki seyahatleri sırasında kurduğu çok sayıdaki cemaatler hakkında açık bilgilere sahibiz. Bu konuda birçok bölge biliyoruz. Meselâ, küçük Asya'nın güneyinde, Pisidie'de, Lycaonie'de ve daha kuzeyde Galatie'de birtakım cemaatler oluşturmuştur. Efes yeni bir ocak haline gelmiştir. Orada Paul'un talebeleri, İncili, Lycos vadisinde, Laodicée'ye, Kolososses'e ve Hiérapolis'e kadar taşımışlardır. Aynı dönemde, küçük Asya'nın batısında, misyonerlik faaliyetinin birtakım cemaatler oluşturduğunu görüyoruz. Bunlardan Vahiy kitabı bahsetmektedir. Bunlar, Pergame, Thyatrie, Sardes, Philadelphie ve Samyrne cemaatleriydi. Yine, Paul'un, Yunanistan'a seyahatleri, Philippes, Thessalonique, Bérée, Corinthe ve Cenchrée cemaatlerini ortaya çıkarmıştır. İkinci asırdan önce, Atina'da bir cemaatin varlığını hiçbir şey doğrulamıyor. Habercilerin İşleri kitabı,[12] yazarın, Paul'un faaliyetlerine bağlı hiçbir şey bilmediğini göstermektedir. Bu durumda Paul'un faaliyetinin Atina'da devam etmesi şüpheli görülmektedir. Paul, Romalılara yazdığı mektubunda,[13] İncili, Kudüs'ten ve komşu ülkelerden başlayarak İllyrie'ye kadar taşıdığını söylemektedir. Bu sözüyle Paul, doğunun batı sınırlarına kadar İncili taşıdım demek istemektedir. Ancak bu söz, onun Dalmatie'ye gittiği anlamına gelmemektedir.

Paul'un mektubunu gönderdiğinden itibaren, Roma'da çok sayıda cemaatin varlığını öğrenmek şaşırtıcıdır. Sunduğumuz hipotezlere göre[14] bu ce-

7 Resüllerin İşleri, 2/22; 3/6; 4/10; 6/14; 22/8; 26/9; Luka, 24/19.
8 Cf. Harnack, Mission, 1/412, Not: 1.
9 Resüllerin İşleri, 27/3; 21/3,4,7.
10 Resüllerin İşleri, 13/5-12
11 Galatyalılar, 1/21; Resüllerin İşleri, 15/23.
12 Resüllerin İşleri, 17/34.
13 Romalılar, 15/19.
14 Cf. Supra, p. 115.

maatler, Antakya'dan gönderilen misyonerler tarafından kurulmuştur ve Pierre, Roma'ya, Paul'den önce gelmiştir. Paul'un delâletiyle kurulan cemaat, Pağan-Hıristiyan cemaattir. Böyle bir cemaatin Filistin'den gelen misyonerlerce kurulduğunu kabul etmek imkansızdır.[15]

Yine Mısır'da Hıristiyanlığın başlangıcı hakkında çok az bilgiye sahip olmamız ilginçtir. Habercilerin İşleri kitabında ve Korintoslulara yazılan birinci mektupta Apollos'un, İskenderiyyeli olduğunu öğreniyoruz.[16] Fakat, onun Hıristiyanlığı orada kabul edip etmediğini bilmiyoruz. İskenderiyye'deki cemaatin varlığı, ikinci asrın sonunda görülmüştür. Fakat, bu dönemde, güçlü ve aktif bir kilise var görünmektedir.Ancak o'nun tarihi, tamamen meçhuldür. Daha sonraki rivayetler, Mısır'ın, Hıristiyanlığı Roma'dan aldığını tahmin ettirmektedir. İkinci asırda Gnostik hareket, Mısır'da, kendisine elverişli bir zemin bulmuştur.[17] Bu hareket, İskenderiyye Katolik kilisesinde birtakım derin izler bırakmıştır. Fakat, önceki dönemle ilgili herhangi bir delile sahip değiliz.

Şurası kesindir ki, bu sayısız mahalli cemaatler, benzer karakterleriyle ve samimi tabiatıyla kurucusunun metoduna ve şahsına bağlı olmayan birtakım farklılıklar takdim etmektedirler. Bu farklılıklar, onların mensuplarının içinde bulunduğu coğrafi, etnografik, sosyal ve dini şartlara bağlı olmuştur. Bunun için genel bir tarzda, Hıristiyan misyonunun, Yahudi diasporasının, iç dengeyi sağlamak ve propagandayı genişletmek için ortaya koyduğu vasıtaları kullandığını söyleyebiliriz. Habercilerin İşleri kitabının, cemaatleri tek biçimde gösterme eğilimi vardır. Fakat o, genel olarak Paul ve arkadaşlarını şehirden şehre giderek, sinagoglarda vaaz ederek gösterdiğinde, gerçeğe uygun bir tasvir vermektedir. Zaten önceden de şu belliydi: Er veya geç bir çekişme patlak verecekti. Bu misyonerler, sinagogtan kovulacaklardı fakat yine de birtakım mensuplar elde edeceklerdi. Onlar, doğuştan birkaç Yahudiyi Hıristiyan yapacaklar ve çok sayıda muhtedi edineceklerdi. Böylece, bir Hıristiyan cemaatinin çekirdeği teşekkül etmişti. Muhtediler, putperestlerle ilişki içindeydiler. Bazı hallerde kalabalık halinde putperestler bu cemaate katılıyorlardı. Yeni muhtedilerin ruhları onlarla birlikte, Hıristiyan vaazının aldığı şekil içinde tezahür ediyordu.

---

15 Romalılar, 1/6.
16 Resüllerin İşleri, 18/24.
17 Harnack, Mission, II, 705.

Daha önce Yahudi-Hıristiyanlığın karakterlerine işaret etmiştik. Öyle görünüyor ki, Kudüs cemaatinde ve Yahudi toplulukları arasında görülen bu cemaat arasında, sıkı bir ilişki vardı. Paulcu pağan-Hıristiyan cemaatlerine gelince, Paul'un mektuplarından özellikle de Korintoslulara yazdığı mektuplardan öğrendiğimiz kadarı ile cemaatin içinde birtakım detay problemler vardı, Korintos cemaatinin üyelerinin çoğu, küçük gruplardı. Paul bunlara birçok şey beyan etmiştir.[18] Halbuki Kudüs cemaati fakirlerden oluşuyordu. Bununla beraber bu pağan cemaatin, sosyal seviyesi oldukça yüksek üyeleri vardı. Mesela, Korinte'de, Crispus, bir sinagog başkanıydı[19] ve Hıristiyan olmuştu. Onunla birlikte Paul, cemaatin önemli üyelerinden birisi olan Gaius'u zikretmektedir.[20] Hatta Paul, bu adamın yanında misafir kalmaktadır.[21] Paul'un ilk ikametinde Paul'u misafir eden Titus Justus'dü.[22] Bu üç şahsiyet, fakir insanlar değillerdi. Yine Aquilas ve karısı Priscilio, Paul'e iş sağlamışlar ve Efes'e gelmişlerdi. Orada, büyük bir eve sahip olmuşlardı ve daha sonra Roma'da da, cemaatin toplanmasına hizmet veren bir evleri olmuştu.[23]

Zenginlerle-fakirler arasındaki farklar, bazen Paul'un hoşuna gitmeyecek boyutta tezahür ediyordu ve bunu Paul şiddetle kınıyordu.[24] Toplu yemeklerde zenginler, cemaat toplanmadan ikramda acele ediyorlardı. Fakirler, yemeğe vaktinde gelemiyorlardı ve süslenmiş sepetler getiremiyorlardı. Bunun içinde oradan oruçla dönüyorlardı. Fakat buradaki problem, zengin-fakir arasındaki muhalefet problemi değildi, bir işçi hareketi söz konusuydu.

Ortaya çıkan yegane problem, bir köle, Hıristiyan olunca, kölelikten kurtulup kurtulmayacağı konusuydu. Paul, kölelere hitap ederek onlara, İsa'nın hürriyetinde yaşadıkları zaman sivil ve yeryüzü hürriyetini tatma bilincini onlara gösteriyordu.[25] Philemon'a yazdığı mektubunda, köle problemini temelden ele alma niyeti fazla yoktu. O, sadece, mektubu götüreni, mektup alıcısından dostça kabul etmesini rica ediyordu. Çünkü mektubu

18 I. Korintoslular, 1/26-28.
19 Resüllerin İşleri, 18/8.
20 I. Korintoslular, 1/14.
21 Romalılara, 16/23.
22 Resüllerin İşleri, 18/7.
23 Resüllerin İşleri, 18/2, 3; I. Korintoslular, 16/19; Romalılar, 16/3-5.
24 I. Korintoslular, 11/21.
25 I. Korintoslular, 7/21-24.

götüren kaçak bir köleydi. Ancak, artık köle olarak değil; bir kardeş olarak kabul ediliyordu. Çünkü o, Hıristiyan olmuştu. Ancak mektup alıcısı olan patron, Paul'un bu tavsiyesine uyarak köleyi azad etmişti. Fakat burada bir Hıristiyana sadece moral olarak bir davet vardı, hakiki bir davet yoktu. Buna rağmen Paul'un fikri açıktı: İsa'ya ait olan bir olay, iman hayatında hiçbir değişikliğe sürüklememelidir. Aksine herkes, çağrıldığı halde kalacaktır.[26]

Paul, evlilik konusunda da aynı anlamda konuşmaktadır. Evli bir adam karısından ayrılmamalıdır., bekar da evlenme peşinde koşmamalıdır.[27] Bu problem, Korintos'da kafaları karıştırmış ve birbirine zıt cevapları ortaya çıkarmıştır. Bazı yeni Hıristiyanlar, Antikiteyi karakterize eden endişesiz seksüellik içinde yaşamaya devam etmişler ve başkası ile ilişkileri bir tatmin olarak, ahlaken ilgisiz, yeme ve içme gibi doğal bir ihtiyaç olarak telakki etmişlerdir. Geleneksel Yahudi ahlakı, böyle bir yaşam tarzına karşı bir protesto göstermiştir. Paul'de bunu, bir Hıristiyanın bedenine serbest şekilde sahip olamayacağını, çünkü bedeninin ona ait olmadığını beyan ederek takviye etmektedir.[28] Çünkü bir Hıristiyan, İsa'nın bir uzvudur. Bir fahişe ile ilişki kuranlar, kutsallığını kaybederler. Bu delil, bu İsevi mistik realizmi, açıkça göstermektedir.[29]

Diğer yandan, Korintos'ta, bütün seksüel ilişkileri ve hatta evliliği bile caiz görmeyen birtakım Hıristiyanlar da vardı. Bu düşünce mutlak surette, Yahudi düşüncesine yabancıydı. Fakat, Antikitenin sonunda sık görülen bir durumdu. Bu düşünce, düalizmin bir sonucuydu. Hellenistik Yahudilikte, Essenilerde ve farklı Philoncu eğilimlerde bulunuyordu. Böylece bu düşünce, kolayca, seksüel perhiz uygulaması ile birleşmişti. **Öyle ki bunun, ibadet sebepleriyle, bütün tabii dinlerde tavsiye edildiğini müşahede ediyoruz. Bu düşünce, seksüel ilişkilerin kirliliği ve adiliği duygusunun üstüne oturmaktadır.** Paul de bu duyguyu benimsemekte ve insanın kadınlarla her türlü temastan sakınmasının iyi olduğunu prensip olarak ortaya koymaktadır.[30] Fakat bunun mümkün olmadığının farkına varan Paul, evli olanların veya evlenmekte olanların o halde kalmalarını tavsiye etmektedir. Çünkü bunun,

---

26 I. Korintoslular, 7/20; Koloseliler, 4/1; I. Timothée, 6/2.
27 I. Korintoslular, 7/27.
28 I. Korintoslular, 6/15.
29 Yani bir Hıristiyan mü'min,bununla İsa ile birleşmiş durumdadır.
30 I. Korintoslular, 7/1, 7, 26.

günahtan sakınmak için gerekli olduğunu söylemektedir. Tabii ki burada insanın zafiyetine bir taviz söz konusudur.[31] Buna göre evlenme bir günah değildi, fakat, bir ıstırap ve endişe kaynağıdır. Dünyanın sonunun yakın olduğu ve dünyanın geçici olduğu bir dönemde, evlilikten sakınmak daha iyidir.[32] Paul'un, cemaatin önemli bir kısmı ile paylaştığı bu evlilik kavramı, üstün gelmiş ve kilisenin bu konudaki tavrını belirlemiştir. Aslında bu düşünce, evliliğin ait olduğu mevcut dünyaya karşı olan bir muhalefet prensibinin üstüne oturmaktadır. Stoisyen düşünürlere göre, evliliğin yüceltilmesi ve manevileştirilmesi Paul'un ufkunun dışında olan şeylerdi...

Aksine, Korintos cemaatinde, kilisede çoğu zaman değişen bir tecrübe kazanılmıştı. Seksüel hayatın âdiliği prensibinden **"manevi evlilik kurumu"** çıkmıştır. Orada, karı ve koca, seksüel ilişkiden uzak, manevi ve dini bir cemaat içinde birlikte yaşamaktadırlar. Böyle bir zahitlik, daima tabiatın gücüne mukavemet edememektedir. Paul, bu tutumu kınamamakta ve şöyle demektedir. **"Bence şu sıkıntılı döneme yaraşan tutum, insanın olduğu durumda kalmasıdır. Kadına bağlı mısın? Bu bağı çözme. Kadından çözülmüş müsün? Evliliği dileme. Ama evlenirsen, günah işlemiş olmazsın."**[33]

Korintos cemaatini meşgul eden diğer problemler, boşanma ve karma evlilikler problemiydi. Bu dönemde boşanmalar çok sık oluyordu. Hukuk açısından boşanma çok rahattı. Fakat Hıristiyan cemaati, evliliğin çözülmezliği konusunda İsa'nın şu sözünü hatırlatıyordu: **"Karısını boşayıp bir başkasıyla evlenen, ona karşı zina etmiş olur. Kadında kocasını bırakıp bir başkasıyla evlenirse, zina etmiş olur."**[34] Vicdana hitap eden bu sözlerden, Hıristiyan cemaati, meşru bir tavsiye olarak bunu kabul etti ve İsa'nın sözünü uygulanabilir hale getirdi. Matta, boşanmış kadınların evlendiklerinde zina etmiş olduklarını, buna ilave etmiştir.[35] Paul, Rab-İsa'nın sözünü içinde bulundukları şartları kabul ederek yorumlamaktadır. Yani, evli erkek ve kadınlar birbirlerinden ayrılmamalıdırlar ve barışmalıdırlar. Şayet ayrılırlarsa, başka evlilik yapmamalıdırlar. Karma evlilikler konusunda, yani eşlerden birisi pagan kalırsa, ayrılmamaları gerekmektedir. Bu konuda Paul

---

31 I. Korintoslular, 7/6.
32 I. Korintoslular, 7/9, 26-31, 36.
33 I. Korintoslular, 7/25-38.
34 Markos, 10/6-12.
35 Matta, 19/9; Matta, 5/32 ve Luka, 16/18 ile kıyaslayınız.

şöyle demektedir: "Eğer bir kardeşin, iman etmeyen karısı varsa ve kadın onunla yaşamayı uygun buluyorsa, kardeş onu boşamasın. Bunun gibi, bir kadının iman etmeyen kocası varsa ve bu erkek onunla yaşamayı uygun buluyorsa, kadın onu boşamasın – çünkü iman etmeyen erkek karısı nedeniyle kutsanır. Bunun gibi, iman etmeyen kadın da o kardeş nedeniyle kutsanır. Yoksa, çocuklarınız murdar olurdu. Ama şimdi kutsaldırlar."[36] Paul burada, İsa'nın mistik bedenini bir fiziki realite olarak tasarlamaktadır. Bu kavram, Paul'un verdiği altıncı emirin açıklamalarında bulunmaktadır.[37] Fakat, mucizeye benzeyen bu birlik, sihirsel bir fazilete sahip değildir. Putperest kocanın selametini de sağlamıyor. Bunun için şayet o, boşanmak isterse buna ne İsa'nın sözü ne de mümkün olan bir ihtida, muhalefet etmemektedir. O, yoluna gidebilir ve Allahın kendisine verdiği kaderi takip edebilir.[38] Paul'un yaymaya çalıştığı kanaat buydu ve İsa'nın yukarıdaki emirden ayrılmaya özen gösteriyordu.[39] Bu tartışmalarda, bu dünyaya bağlı olan ve yeni çağı ciddi şekilde hisseden insanların kaygılarını ve maddi tezahurat dünyasında kutsalı arzulayan mistik bir imanın, sert realizmini müşahede ediyoruz.

Yine, Korintos'ta meydana gelen kaba ahlaksızlığı incelersek de aynı sonuca ulaşacağız. Meselâ, cemaatten bir üye, **"Babasının karısına sahip olmaktadır."** Burada neyin söz konusu olduğunu bilemiyoruz. Belki de bu üye, babası öldükten sonra güzel olan annesiyle evlenmiştir. Paul, daima buna karşı kırgın bulunmaktadır. Çünkü cemaat, suçlu olanı derhal toplumdan kovmamaktadır. Bu durumu Paul şöyle belirtmektedir. "Aranızda zina olduğu açık duyuluyor. Hem de öylesine bir zina ki, uluslar arasında bile eşine rastlanmayan bir zina! Adam babasının karısıyla yaşıyor. Siz de yas tutacak yerde, bununla böbürleniyorsunuz. Bu işi yapanın, aranızdan atılması gerekmez miydi? Bana gelince, bedenimle olmasa bile ruhumla aranızda olduğumdan, aranızdaymışım gibi bu işi yapanı, Rab-İsa adıyla yargıladım. Toplandığınızda, ruhum da sizlerle birlikteyken, Rabbimiz İsa'nın gücüyle bu adam bedeninin yargılanması için şeytana teslim edilsin. Öyle

---

36 I. Korintoslular, 7/8-17; 6/15, 16; ve Supra, P. 143.
37 I. korintoslular, 7/15-17.
38 I. Korintoslular, 7/15-17.
39 I. Korintoslular, 7/10, 12.

ki, Rabbin Gününde ruhu kurtulabilsin."[40] Burada cemaatin suç hukukunun oluştuğu görülmektedir. Buna benzer hallerde ciddi ahlaki ihlallerin yapıldığı zamanlarda cemaatin, suç işleyeni aforoz etme hakkı vardı. Bu ceza, sadece cemaatin suçluyu hukuki ihracı değildi. Aynı zamanda o, tabiat üstü bir sonuca sürükleyen sakramental bir beddua idi. Seçkin gruplardan ve azizlerden suçlunun ihraç edilerek ona işkence yapan şeytani güçlere teslim edilmesi gerekiyordu. Fakat, onda olan Tanrısallık kaybolmuyordu, ancak o, aşağılanıyordu. Nihayet sonunda o da kurtuluşa eriyordu. Burada kilise hukuku ortaya konmaktadır.

Korintos cemaatini meşgul eden diğer bir konu da özel hukuk konusuydu. Bu yeni kardeşlik cemaatinin içinde, mülkiyet ve para konusunda davalar da oluyordu. Bu konuda Paul şöyle yazmaktadır: "Kaldı ki, birbirinizden davacı olmanız bile sizin için düpedüz yenilgidir. Hakkınıza el uzatsalardı daha iyi olamaz mıydı? Hakkınızı çiğneselerdi daha iyi olmaz mıydı? Ama siz bunun tam tersini yapıyorsunuz. Hakka el uzatıyorsunuz ve başkasının hakkını çiğniyorsunuz. Hem de bunu kardeşlere karşı yapıyorsunuz."[41] Yine de Paul bu konuda Yahudi geleneğine bağlıdır. Buna göre, müştekiler (şikayetçiler), kendi milletinin insanlarına ve inançlarına müracaat etmelidir. Bu yükümlülük, Hıristiyanlar içinde birbirine saygı tarafından dikte edilen bir ödev değerine sahiptir. Bununla beraber o, bu kuralla Yahudiliğe telmihte bulunmamakta, aksine, üstün bir liyakatın tasdiki ile Hıristiyanı ayırıyor ve onu, dünyanın üstüne ve hatta meleklerin üstüne yükseltiyor. Herkesin boyun eğeceği yargı gününde, Azizler, pağan bir hakimin otoritesini nasıl kabullenebilirler? Hayır! Hıristiyanları sadece, Hıristiyanlar yargılayabilir. Bu açıdan cemaatte, yetkili insanlar bulunacaktır. Zamanla bu insanlar cemaatte bulunmuştur. Özel savaşlar diye adlandırılan davalar da kilise hukuku prensibi içine dahil edilmiştir. Fakat, Hıristiyan sivil hukuku diye bir şey, kilisede oluşmamıştır. Halbuki Yahudilik, Talmud'da, bir hukuk sistemi meydana getirmiştir.

Altıncı emirle ilgili[42] tartışmalar, Apostolik kararlar[43] diğer şeylerin arasında, iffetsizliği de yasaklamıştır. Bu faraziye, birinci derecede, putlara ke-

---

[40] I. Korintoslular, 5/1-5.
[41] I. Korintoslular, 6/7-8.
[42] Cf. Supra, p, 142.
[43] Resüllerin İşleri, 15/25 = 21/15.

silen kurban etlerinin yasaklanmasında kendini göstermiş, Korintos'ta ruhları heyecanlandırmıştı.[44] Pazarda satışa sunulan her et, takdis edilmek için temizdi. Çünkü putperestler bile, kendi inançlarına göre hayvan kesiyorlardı ve bütün kasap hayvanları, kurban olarak öldürülüyordu. Bu durumda, "putlara kesilen kurban etinden" sakınmak için, Yahudi kasaplardan et almak gerekiyordu. Çünkü bu hayvanlar, Yahudi dini ritüellerine göre kesiliyordu. Bir Hıristiyan kasabına sahip olma fikri, ilk Hıristiyanlardan daha çok, bu dünyada yerlerini bilecek bir cemaate ait olacaktı. Bu yasağa dikkatlice uyulmak istendiğinde gerçek bir güçlükle karşılaşılacaktı. Bunun için, cemaat üyelerinin bu kısıtlamayı kaldırmaları ve böyle bir şekilciliğe karşı savaş açmalarının sebebi kolayca anlaşılabilir. Onlar için "ilahlar" yoktu. Sadece bir tek Tanrı vardı. Hıristiyanlar, putperest Tanrıların, şeytanlar gibi hareket ettiklerine inanıyorlardı. Bunun için onların, dünyanın yaratıcısı olan bir Tanrıları vardı ve bir de İsa-Mesih'leri vardı. Bu inanç, putperestlik fikrini dışarıda bırakıyor ve kurban olarak takdim edilen bir hayvanın etini yemenin önemsiz olduğunu ortaya koyuyordu. Fakat Paul, yasağın bilincinde idi. Paul, belli bir ölçüde bunu kabul ediyordu. Ve o, engeli kaldıracak pratik bir kural veriyordu.[45] Paul'un bu görüşüne göre, bir Hıristiyan tezgahlardaki bütün etlerden yiyebilirdi, bir putperestin davetini kabul edebilirdi ve sofrasına oturabilirdi. Fakat, dikkat etmesi gerekiyordu. Şayet ev sahibi ona, puta kesilen kurban etinden bir kebap olduğuna işaret eder de, onu denemek isterse; bu durumda o bir vicdan denemesindedir ve o yemeği yememesi gerekir. Aksi takdirde ruhundaki endişe ile, en azından, en zayıf kardeşleri için müşahede ile yememelisin. Eski Tanrılara ait olan kurbanlar, Hıristiyanlar için tehlikelidir. Paul için bu korku temelsiz değildir. Çünkü, o, putperest ilahlarını, şeytani tabiatlı gerçek varlıklar olarak düşünüyordu. Putperest kurban yemeklerine oturan birisi de, onların büyüsel dairelerine girmekte ve onlarla birlikte olmaktadır. Başka bir ifade ile o da şeytanlara sahip olmaktadır. Çünkü bir Hıristiyan, Rabbin sofrasına oturduğunda, Rab-İsa'nın sofra arkadaşı olmakta, onun bedeninin uzvu olmakta ve onun Ruhuna iştirak etmektedir. Artık İsa, onda bulunmaktadır. Putlara

---

44 CF. Supra, p. 113; Vahiy, 2/14, 20. Burada, sadece iki yasak zikredilmektedir, Çünkü, "putlara kesilen kurban etinin kullanılması" diğerlerini de içine almaktadır.

45 I. Korintoslular, 8/1-13; 10/14-33.

kesilen hayvan etini yemek, Paul'e göre, aynı şeydir. Bu yemek dini ritüel şeklinde ifa edilir edilmez, şeytanlar, kötü güçlerini almaktadırlar. Sonuç olarak, hangi şartlar altında olursa olsun bir Hıristiyan, putlar için verilen kurban yemeğine katılmamalıdır. Paul tarafından verilen bu normatif kural, bütün eski kiliselerde çift önemle varlığını korumuştur. Yani, hem otorite olarak hem de yasak olarak[46] devam etmiştir.

İncelediğimiz problem, çok yakından, hem putperest kültünde hem de Hıristiyan kültünde uygulanan mistik bir anlayışı yansıtmaktadır. İsa ile mistiklerin birleşmesini ifade eden Hıristiyan şükran yemeği, putperest ilahiyatçılara göre, putperestlerin kutsal yemeğiyle, Tanrılarla kurulan sofra arkadaşlığı arasında benzerlik bulunmaktadır.[47]

Kurban yemeklerinin kutsallık ve kardeşlik fikri, tabii dinlerin kökenlerine kadar uzanmaktadır. Paul'un kullandığı ifadeler, bu ifadelerin bulunduğu cemaatler tarafından çabuk anlaşılmıştır. Şükran yemeğinin, Paulcu sakramental mistisizminin,[48] bu Hellenist inançlar ile sıkı ilişkisi vardır. Onlar onu, onu bozan realist bir anlam vererek benimsemişlerdir. Meselâ, vaftiz, korintos pagan-Hıristiyanlarının çoğuna, günahları silen kesin bir vasıta olarak ve öbür dünyada bir mutluluk garantisi olarak görünmüştür. Paul tarafından, vaftizle, İsa-Mesih'in ölümü ve dirilmesi arasında kurulan güzel paralelliğin sonucunu çıkarmak yeterlidir. Vaftiz suyuna dalan eski adam, İsa'nın ölümüne iştirak etmekteydi. Yeni adam ise, vaftizle, İsa'nın dirilmesine iştirak etmektedir. Vaftizle o, sonraki bütün ahlaki savaşı ortadan kaldırıyordu ve kesin olarak kurtuluşa eriyordu. Buradaki muhakeme mantıklıydı ve Antikite mistisizminin tasarladığı gibi, kurtuluş teorisine uygundu. Paul, bu tür müşahedelere, bir takım delillerle mukavemet etmek zorunda kalmıştı. Ona, İsrail milletinin tarihi, örnek teşkil ediyordu. Bu konuda Paul şunları söylüyordu: "Kardeşlerim, şunu bilmelisiniz ki, atalarımızın tümü bulutların altında korunarak hep birlikte Kızıldeniz'i aştılar. Bulutlar ve denizde tümü Musa'ya vaftiz edildi. Tümü aynı ruhsal yiyeceği yedi, tümü aynı ruhsal içeceği içti. Çünkü kendilerini izleyen ruhsal kayadan içiyorlardı. Bu kaya Mesih'ti. Ne var ki, Tanrı onların çoğundan hoşnut olmadı.

---

[46] Justin, Dial, 34, 8-35, I. Didaché, 6/3.
[47] H. Lietzmann, 8Handbuch zum Neuen Testament, I. Korintoslular, 10/21 üzerindeki not.)
[48] Cf. Supra, p. 120.

Çünkü ölü bedenleri hasır gibi çöle serildi. Bu olaylar, onlar gibi biz de kötülüğe özlem duymayalım diye bizim için uyarı niteliğindedir. Onlardan bazısına benzeyerek yalancı ilahlara da tapmayın. Yazıldığı gibi: "Halk yiyip içmeye oturdu. Sonra kalkıp çılgınca eğlendi." Yine onlardan bazılarının yaptığı gibi, bizde fuhuş yapmayalım. Bu olayda yirmi üç bin kişi bir günde kırıldı. Onlardan bazıları gibi, biz de Rabbi denemeyelim. Bu olayda yılanlar tarafından yok edildiler. Onlardan bazılarının söylendiği gibi, siz de söylenmeyin. Bu olayda onlar yok edici tarafından yok edildiler. Bütün bunlar başkalarına örnek olsun diye onların başına geldi, çağların sonuna ulaşan bizleri uyarmak için yapıldı. Bu nedenle sağlam durduğunu sanan düşmemeye dikkat etsin.[49]

Kurbana Korintosluların atfettiği büyüsel fazilet, Paul'un tesadüfen bahsettiği garip bir âdette görünmektedir. Bir muhtedi, vaftiz olmadan öldüğünde, bir başka cemaat üyesi onun için vaftiz oluyordu. Olayın nasıl olduğunu bilmiyoruz. Fakat, daha sonraki tanıklar sayesinde benzer bir olay biliyoruz. Buna göre ceset vaftiz ediliyordu ve yardım edenlerden birisi dini sorulara cevap veriyordu. Bazı hallerde, kutsal yemek şöleni ölüye yapılıyordu.[50] Korintos'ta da aynı şekilde düşünülüyordu ve Hıristiyanlık, basit bir tabiat dini seviyesine götürülüyordu. Paul, bütün gücüyle bu temayüle karşı savaş açmıştı ve ruhları muhalif istikamete sürüklemeye gayret etmişti.

Yine, yeni bir muhtedi, kendisine vaftiz sakramentini yapan misyonerle sıkı bir mistik ilişkiye girmesi de bir putperest kültü idi.[51] Korintos cemaatinde böyle bir uygulama, dini bağlarla manevi pederleriyle birleştiklerini hisseden küçük bir grubun oluşmasını sağlıyordu. Bu davranış, cemaatin bütün üyelerinin, İsa'nın mistik bedeninin bir parçası olduğu şeklindeki Paulcu doktrinle uyuşmuyordu. Bunun için Paul, birçok sebepten dolayı bu bölünmelere karşıydı. O, şöyle diyordu: "Çok şükür, Krispos'la Gaios'tan başka hiçbirinizi vaftiz etmedim. Öyle ki, hiçbiriniz adımla vaftiz edildiğinizi öne sürmeyesiniz. Evet, İstefanos'un ev halkını da vaftiz ettim. Bu kadar! Bunlar'dan başkasını vaftiz ettiğimi anımsamıyorum. Çünkü Mesih be-

---

49 I. Korintoslular, 10/1-12.
50 H. Lietzmann, (Handbuch zum N.T; I. Korintoslular, 15/29')a bakılmalıdır.
51 Reitzenstein, Die Hellenistischen Mysterienreligionen, 3 edit, 40.

ni, insanları vaftiz etmeye değil, sevindirici haberi yaymaya gönderdi."[52] Korintos'ta Paul, bir buçuk yıl kalmıştır. Orada vaaz etmiş ve bir cemaat oluşturmuştu. Fakat çok az kişiyi vaftiz etmişti. Oradaki ikametinin ilk günlerinde, ilk Hıristiyan olan Stéphanos[53] ve sinagog şefi Crusppus[54] olmuştu. Daha sonra evinde misafir kaldığı Gaius, Hıristiyanlığı benimsemişti.[55] O, şöyle beyan ediyordu: **"İsa beni, insanları vaftiz etmeye değil, İncili vaaz etmeye göndermişti."** Bu söz, Paul'un kişiliğini karakterize ediyordu ve ona uygun geliyordu. Onun için, ruhsal heyecanın ve sakramental mistisizmin sadece ikinci derecede bir önemi vardı. Bunların sadece ahlaki ilerlemeye hizmet eden vasıtalar olduğunu kabul ediyor ve onları, Tanrı ile birleşme de "**yeni bir yaratılış**" olarak okuyucularına, takdim ediyordu. Fakat bu sonuçla onların uzlaşma riski olduğunda da onları arka plana atıyordu. Ancak halk bunun aksini kabul ederek, sakramental şekilciliğe isteyerek tutunuyordu. Bunun için vaftizi yöneten kişi, özel bir öneme sahip oluyordu ve İskenderiyeli bilgin Apollos ve Pierre gibiler, Korintos'ta ikametleri sırasında birtakım mensuplar ediniyorlardı. Bunun için Paul, böyle davranmamıştı ve vaftiz yapmıyordu. Timothée veya Silas, Korintoslu Hıristiyanlar değiller miydi? Maalesef bunu bilmiyoruz. Bu ise acı bir olaydır. Çünkü bu, kilisenin görevlerinin kökenlerini açıklamaya katkı sağlayacak bir olaydır.

Paul'un mektupları, Hıristiyanlar konusunda diğer bilgiler de ihtiva etmektedir. Paul bunları birçok defa[56] saymıştır. Bu listenin başında, Havariler, Nebiler, ve âlimler vardır. Bunlar, Hıristiyan kilisesinde ilk görevlileri belirtmektedir. Bunlar, ikinci asrın başına kadar saf bir şekilde kendilerini muhafaza etmişlerdir. Bu dönemin tarihini taşıyan **Didachè,** kilise düzenlemesi içinde, Paul'un sözlerinin en iyi tefsirini bize vermektedir.[57] Havariler ve İncil propagandacıları, işleri nedeniyle bir yerde sabit durmadan, Hıristiyan olmayanlara İncili vaaz etmek için seyahat ediyorlardı. Aksine Nebiler, kutsal ruhla dolu olarak bulundukları yerlerde faaliyet icra ediyorlardı. Yüksek ilham alıcıları olarak, cemaatin önünde vaaz ediyorlardı ve on-

52 I. Korintoslular, 1/14-17.
53 I. Korintoslular, 1/16; 16/15.
54 I. Korintoslular, 1/14; Habercilerin İşleri, 18/8.
55 I. Korintoslular, 1/14; Romalılar, 16/23.
56 I. Korintoslular, 12/28; Romalılar, 12/6-9.
57 Didachè, 11-15 (Zeitschr. f. wiss. Thed. LV, 108ss).

larla birlikte onlar için dua ediyorlardı. Nebilerin, mukaşefe, kehanet ve kalplerdekini okuma özellikleri vardı. Onlar, cemaatin büyük rahipleriydiler ve Ruhun ilhamlarına göre ibadetleri yönetiyorlardı. Alimler ise kelamın vaaz edicileriydi. Fakat onlardaki coşkulu heyecan ve mukaşefe, yerini kutsal kitabın rasyonel açıklamalarına ve çoğu zaman taslak şeklinde olan teolojik bilgiye bırakıyordu. Bu görevler, insanın üç kuvvetini alıp götürüyordu ve hiçbir yeryüzü eğilimiyle uzlaşmıyordu. Yine, bu görevlilerin cemaate, geçimlerini sağlamak vazifeleri de vardı. **Didachè'nin** bize sunduğu tablo böyledir. O, birinci devreden gelen[58] çok sayıdaki şahadetlere uygundur. Görevler arasındaki sınırlar, net olarak çizilmiş değildir. Paul'un ifade tarzı, her sistematik organizasyonun düşüncesine yabancı olduğunu göstermektedir. Bununla beraber, adlandırmaların Diaspora[59] Yahudiliğinin sözcüklerinden alındığını görmekteyiz. Yahudiler, Havarileri bir misyonla vazifeli resmi görevliler olarak isimlendiriyorlardı. Paul ise bazen Havari kelimesini bu anlamda kullanmakta ve bir defada bu kelimeyi münferit olarak kullanmaktadır.[60] İlk Hıristiyanlar, özellikle bu kelimeyi, "ilk cemaatin gönderilenleri" olarak belirtmektedirler. Yani, Kudüsten hareket eden Hıristiyanlığın elçileri olarak... Paul, Kudüs'ten verilen hiçbir misyonu dikkate almadan, bu ünvana sahip olduğunu belirtmektedir. **Bu durumda o, Havari ismini Kudüs cemaatinden değil, bizzat İsa-Mesih'ten aldığını açıklamaktadır**. Yani, insanlardan değil, bizzat İsa-Mesih'ten aldığını beyan etmiştir.[61] Bu durumda o, İsa-Mesih'in talebelerine tahsis etmiş olduğu Havari ismini, kendisine de vermişti ve kendisini on iki Havari düzeyine koymuştur. Fakat, her misyonere Havari deme geleneği de uzun zaman yaşamıştır.

Alimlerin fonksiyonu ve kutsal kitabın açıklama geleneği, sinagoglardan ve alimlerin çok önemli bir yer işgal ettiği Yahudi cemaatinden gelmektedir. Ancak bu müşahedelerin kesin değeri yoktur. Diğer yandan, bildiğimiz kadarı ile Yahudilikte, özellikle ilk Roma imparatorları döneminde, Hıristiyan Havarilerine uygun bir görevde mevcut değildi.[62] Zamanın Yahudileri için peygamberler geçmişte, büyük figürlerdi. Şimdi ise vaftizci-Yahya'nın ve

58 Harnack, Mission, I, 332-379.
59 Harnack, Mission, I, 340; H. Lietzmann (Handbuch zum N.T., Romalılar, 1/1 üzerindeki notlar).
60 Philipililer, 2/25; II. Korintoslular, 8/23.
61 Galatyalılar, 1/1.
62 E. Fascher, Prophètes, 161.

İsa'nın olduğu gibi, Tanrı insanlarıdır. Yahut, halkın teveccühünü kazanan insanlardır. Fakat onlar, bilginler gibi değillerdir. Joséphe, birçok yerde[63] sahte ve gerçek peygamberlerden bahsetmektedir. Onlar, Kudüs'ten, Antakya'ya gelen Nebilere benzemektedirler ve Hıristiyan cemaatleri içinde peygamberliğe kendilerini vermişlerdir. Birkaç yıl sonra bunların arasında, Yahuda'da **Agabus'u** görmekteyiz.[64] Bu noktada ilk Hıristiyanlığın peygamberliği ile zamanın Yahudiliğinin Nebiliği müşahede edilmektedir. Şüphesiz Yahudi Nebiliği, Hellenistik peygamberin tesirine maruz kalmıştır. Bu tesir, Hıristiyan peygamberliğinde de geçerli olmuştur.Paganizmin dini topluluklarında da, Hıristiyanlıkta olduğu gibi, kültür, peygamberler tarafından yönetilmişti. Paul'un döneminde bu evrimin başladığını müşahede ediyoruz. Habercilerin İşleri kitabı, Antakya cemaati üzerinde çok eğitici bilgiler vermektedir.[65] Peygamberlerin ve alimlerin başında, vaftizci Yahya'nın emriyle, Havari olarak seçilen iki adam dikkat çekmektedir. Paul'den önce, görevler üçtü. Bu görevlerin sınırları değişiyordu. Bu görevler, insanlar tarafından değil, Tanrı tarafından verilmişti. Bunlar karizmatikti. Yani, Tanrısal lütfun özel bir armağanıydı. Tanrı bir adama meylederse ona Ruhunu intikal ettirir o da bilgin, Nebi veya Havari olurdu. Bu karizma olmazsa, kimse bu tür bir görevi icra edemezdi.

Bütün Hıristiyanlaştırma hizmetinde olan bu manevi görevlerin yanında, günlük hayatın ihtiyaçlarından doğmuş olan ve sosyolojik zaruretlerden doğan görevler yer alıyordu. İnsanların, cemaat olarak toplandıkları her yerde, yönetici bir organ mevcuttur. Düzen, finansman, kaliteli insanlar tarafından sağlanıyordu. Paul, yardımla, yönetimle, hizmetle görevli bu tür insanlardan çok sık bahsetmektedir. Filipililere yazdığı mektubun başındaki selamlama içinde, Episkops ve yardımcılannın belirtildiğini görüyoruz.[66] Onların görevleri, cemaatin din dışı görevleriyle ve özellikle fakirlerle meşgul olmaktı. Bu ünvanların kökünün ne olduğu bilinmiyor. Fakat, bunların Yahudilikte kullanılmadığı bilinmektedir. Profan topluluklarda ve paganizmin dini organizasyonlarında buna benzer terimlerin olup olmadığı araş-

---

63 Joséphe, A.J. 15, 373; 20, 97; B,J., 1, 78-80 = A.J., 13, 311-313; B.J., II, 259, 261 = A.J., 20, 167-170; B.J., VI, 285.
64 Resüllerin İşleri, 11/27-30; 21/10.
65 Resüllerin İşleri, 13/1-3.
66 Filipililer, 1/1.

tırılmıştır. Ancak, benzerlik yoktur. Bu ünvanların, önemli bir yerde, muhtemelen Antakya'da ortaya çıktığını kabul etmek ve oradan başka pağan-Hıristiyan cemaatlere yayıldığını kabul daha mantıklıdır. **Episcopos**, gözetleyen anlamına gelmektedir. Bu isim, cemaatin iş adamlarına verilebilmektedir, çünkü cemaatin finansman işleri bu insanlara emanet edilmiştir. **Diaconos**, hizmetçi anlamına gelmekte ve özellikle de yemek hizmetinde bulunanlara verilmektedir. Muhtemelen bu hizmetin primitif anlamına işaret etmektedir. Rabbin sofrasını kutlayan cemaate göre **Diacres'la**r servis yapmaktalar[67] ve toplantıda olmayanlara ekmek ve şarap götürmektedirler. Toplantıda olmayanlar normal olarak, hastalardır. **Diacres**'ların hizmetinin içine bunlara itina etmek de girmektedir. Pratikte Diacres'lar cemaatin bütün hayır işlerinde piskoposların yardımcıları idiler. **Didaché'ye** göre[68] bu iki fonksiyon, seçimle yapılıyordu. Paul'un zamanında da durum aynıydı. Şüphesiz seçimin sonucunda, cemaatin içinde olan Ruh'un bir hükmü görülüyordu. Paul, bu hayırseverlik görevlerinden karizmatik bir karakter çıkarıyordu. Çünkü bunu yerine getirebilmek için Tanrısal Ruhun yardımına ihtiyaç vardı. Fakat dikkatli bir gözlemci için, esaslı bir fark vardı. Bunun için, **Episkoposlar** ve **Diacreslar**, cemaatin önemli şahsiyetleri arasından seçiliyorlardı ve onlardan vicdanlı bir adamın kapasitelerini aşmamaları isteniyordu. Aksine, karizma, yetenekli insanlar, insanlar üstü insanlardır, onlara Tanrı, mucizevi güçler yeteneği vermiştir. Onlar, bununla, insanların görmediğini görüyorlardı ve aklın ötesinde konuşuyorlardı ve bir takım mucizeler gösteriyorlardı. İşte, hastalıkların tedavisi[69] ve şeytanların çıkartılması, eski kilisede uzun zaman gerçek karizmatik yeteneğin işaretleri olmuştu. Bu yeteneğe sahip olanlar, İsa'nın kilisesinin, bütün dünyaya dağılmış olan Tanrının büyük cemaatinin yegane görevlileriydiler. Piskoposlar ve Dicreslar, mahalli cemaatin hizmetinde olan sade yardımcılardı. Yani, tesadüfi ve Hıristiyani anlamda özü olmayan bir organizasyondu. Yine de onların bir takım hakları vardı ve belli bir önemden yararlanıyorlardı.[70]

---

[67] İgnace, Trall., 2, 3; cf. Justin, Apol., 65, 5; 67, 5.
[68] Didaché, 15, 1.
[69] I. Korintoslular, 12/28-30.
[70] Didachè, 15, 2.

Cemaatin hizmetinde olanlar, sadece erkekler değildi. Paul, merhametli zengin Kenhra'daki bir bayan olan **Fibi**'nin ismini zikretmektedir. O, kilisenin bir **Diaconessé**'idir. Yani, hizmetçisidir.[71] Hıristiyan kilisesinde başka Diaconesseler de olmuştur.[72] Bu kadın hizmetçiler, servetlerini, fakirleri ve hastaları gözetmek ve kadınların vaftizi için harcıyorlardı. Fakat, Ruhun yüksek yeteneklerine sahip olan kadınlarda vardı. İncil yayıcısı Filipus'un, peygamberlik eden bekar dört kızı vardı.[73] Diğer yandan, ikinci asırdaki **Montaniste** hareketin içinde, kadın peygamberliği ateşi, yeniden canlanmıştı. Aslında bu hareket kilisede hiçbir zaman yok olmamıştır. Ancak, orijinal karakterinden soyulmuş olarak ve bir başka isim altında bugüne kadar devam etmiştir. Korintos cemaatinin içinde, Ruha sahip olan kadınlar, peygamberlik yapmışlar ve cemaatin önünde yüksek sesle dua etmişlerdir. Teorik planda, **"Artık Yahudi ile Yunanlı, köle ile özgür, erkek ile kadın arasında hiçbir ayrım olmamasına rağmen"**[74] kadın peygamberliği pratikte Paul'e pek uygun gelmiyordu. **Çünkü kadının erkeğe bağımlılığı, Tanrısal bir kurumdu. Bunun için Paul, en azından peygamberlik yapan kadının örtülü olmasını istiyordu.** Bunu da onun bağlı olduğu otoritenin bir işareti olarak görüyordu.[75] Paul bu konuda şöyle diyordu: "... **Öte yandan, başı örtülmemiş olarak dua ya da peygamberlik eden her kadın, başının saygınlığını hiçe indirir. Böyle davrananla, başını tıraş eden arasında hiçbir ayrım yoktur**. Ama erkek başını örtmemelidir."[76] Paul bu pasajlarda, kadının toplulukta susmasının Hıristiyan âdeti olduğunu belirtiyordu. Buna göre, Hıristiyan kadını, dini toplantılarda pasif bir rol oynamaya davet ediliyordu. Bu da, putperest ve Yahudi âdetlerinden kaynaklanıyordu. Fakat, peygamberî bir Ruh, bir kadını kuşattığında, kimse ona susmasını ve onun ağzından konuşan Ruhu susturmasını söyleyemezdi. Bu durumda bile, âdetin yerini bulması için örtünmek zorundaydı.

Misyon cemaatinde kült nasıl organize edilmişti? Belli bir litürjik düzen var mıydı ve bunun kökeni ne idi? Bu Yahudilikten veya Paganizmden mi geliyordu? Bu konuda birçok problem çözümsüz kalmıştır. Liturji konusun-

---

71 Romalılar, 16/1.
72 Hınschius, Kirchenrecht, 1/8.
73 Resüllerin İşleri, 21/9.
74 Galatyalılar, 3/28.
75 I. Korintoslular, 11/3-16.
76 I. Korintoslular, 14/33-35.

da, o zamanın yazarları, bize hiçbir bilgi vermemekte ve bundan bahsetmemektedirler. Çünkü her şey, yolunda gitmektedir. Korintos'ta, uyarılara yol açan bazı düzensizlikler olsa da, Paul, bu konuda hiçbir şey söylememiştir. Orada, vecd altındaki Ruhun yetenekleri ilk planda görülüyordu[77] Yorumculuk, özel bir hararetle uygulanıyordu ve öyle bir düzensizlik hakimdi ki bazen birçok kişi aynı anda duyuluyordu. Paul bu girişimlerle, şiddetle mücadele etmiş ve şöyle demiştir: "Öyleyse nasıl olmalı kardeşlerim? Ruhsal toplantılarınızda herkesin bir ilahisi, bir öğretisi, bir vahyi, bilinmeyen dilde bir sözü, bir çevirisi vardır. Bunların tümü topluluk için yapıcı olmalı. Biri bilinmeyen bir dilde konuşuyorsa, iki ya da en çok üç kişi sırayla konuşsun, bir kişi de çeviri yapsın, peygamberlerden iki ya da üç kişi konuşsun, öbürleri söylenenleri iyice düşünüp tartışsın."[78] Toplantının hedefi cemaatin tesis edilmesidir. Buna yardım etmeyen her şey, özel ibadete aittir. Bütün bireysel katkıları bu açıdan değerlendirmek gerekir. Meselâ, peygamberin açıklayıcı sözü, bilginin öğretisi, yorum yapan yorumcunun yorumu, ilahiler vs. gibi. "Her şey, bir düzen ve yöntemle yapılmalı", şayet düzen yoksa, Korintoslulara hakim olan kaliteden ve çok gürültülü ibadetlerinden şüphe edilebilir. Korintos'ta bu artsa bile, bunu genelleştirmekten sakınmak gerekir. Vecdi heyecanların hakim olmasını, bütün cemaatlerin karakteri olarak düşünmemek gerekir. Orada, aralarında çok belirli farklılıkların olduğunu da görmek şarttır.

Paul'un işaretleri, kült için sabit kuralların olmadığını göstermekte ve peygamberi nutuk'un, başka dillerin, yorumlu açıklamalarının, duanın ve ilahilerin, Ruh'un itişlerine göre birbirini takip ettiğine işaret etmektedir. Hiçbir mektupta, İncilin okunması söz konusu edilmemiştir. Öyle görünüyor ki bu ilk Hıristiyan cemaatlerinde kelâm (söz) kültün merkezine kendiliğinden oturtulmuştur. Bu da, Hıristiyanî eğitimin ve cemaatin yapılanması gereğiyle, dua ve ilahilerle olmuştur. Yine kült şekilleri, zamana göre değişmiştir. O dönemin İbrani sinagoglarında, mezmurların ilahisi biliniyordu.[79] Diğer yandan, Talmudist Sinagoglar ve Diaspora'nın Hellenistik Sinagogları da birbirine benzemiyordu. Bu durumda, muhafaza edilen dokü-

---

77 Cf. Supra, p. 130.
78 I. Korintoslular, 14/26-40.
79 W. Bauer, Wortgottesdienst, 21, 11.

manlara müracaat edebiliriz. İlkel Hıristiyanlığın bir dizi mezmurlarına sahip bulunuyoruz. Bunlar da, Eski Ahit'in mezmurları modelinde kompoze edilmişler ve Süleyman'ın mezmurlarına doğrudan uygundurlar. Meselâ bu konuda Luka İncili[80] bu türden üç neşideyi muhafaza etmiştir: Meryem'in, Zekeriya'nın ve Siméon'un neşidelerini. Yine, Yuhanna'nın vahyinde, semavi koro tarafından söylenen bir dizi ilahi bulmaktayız ve bunlar Hıristiyan cemaatinin kültünü yansıtmaktadır. Bunların çoğu, Yahudi ilahileridir ve hiçbir Hıristiyan karakteri yoktur.[81] Böylece, orijinal Hıristiyan eserleri olarak telakki edilmek istenmişe benzemektedir. Bunlar, Grek diasporası sinagoglarında kullanılan ilahilerdi ve bunlar Hıristiyanlar tarafından benimsenmişti. Bu modellere göre, daha sonra Hıristiyan ilahileri kompoze edilmiştir. Bunlar, vahiy kitabının diğer pasajlarında bulunmaktadır.[82] Zaten o'nun ikinci karakteri de kendini hissettirmektedir. Burada, Hellenistik sinagog kültünün unsurları ile bir temas noktası tespit edilebilir. Bu temas, sahip olduğumuz metinlerden çıkan tek noktadır. Şayet, peygamberlerin ve alimlerin vaazlarına sahip olabilirsek, şüphesiz diğer temas noktalarını da tespit edebileceğiz.

Özellikle Hıristiyani olan şairane faaliyetler, bazı formüllerin oluşumunda kendini göstermektedir. Bunlar, iman ikrarı karakterini taşımakta ve İsa'ya ve onun kurtarıcı işlemine uygun gelmektedir. Bu konuda anlamlı metinler, Filipililere yazılan mektubun kristolojik açıklamasında, Timothée'ye yazılan birinci mektupta ve Pierre'in birinci mektubunda[83] bulunmaktadır. Fakat bunlar sadece başlangıçlardır. Yani, resmi sembollerle sonuçlanacak bir gelişmenin bağlantı noktalarıdır. Burada söz konusu olan sadece Apostolik denilen sembol değil, ilahilere benzeyen[84] sayısız iman ikrarları da söz konusudur.

Bu durumda, bu eski cemaatlerde söylenen[85] mezmurları, ilahileri ve manevi şarkıları takdim etmek durumdayız. Bunlar, Yahudi kült formülleriyle olan sıkı ilişkiyi göstermektedirler. Gnostisizm konusunda, özellikle

---

80 Luka, 1/46-55; 68-79; 2/29-32; Günkel (Festgabe Für Harnack, 1921, 43-60).
81 Vahiy, 4/8-11; 15/3, 4 ve çift koro, 11, 15, 17 ve 18 ve 7, 10, 12 (Bu son cümlelerde "kuzu" sonradan araya ilave edilmiştir).
82 Vahiy, 12/10-12; 19-1-2; 5/6-8.
83 Filipililere, 2/5-11; Timothée, 3/16; I. Pierre, 3/18-22.
84 Lietzmann (Festgabe Für Harnack, 1921, 226-242.
85 Koloseliler, 3/16 = Efesliler, 5/19.

Thomas'ın İşlerinde,[86] yabancı dindarlığın tesirleri görülmektedir. Bu sahada, Hıristiyan şiiri, büyük kilisede zayıfladıkça, kısa zamanda, hararetli bir durum kazandı.

Hıristiyan kültünün sonraki tarihi, Ruh'un aksiyonuna bağlı litürjik hürriyetin, özellikle Hıristiyan olan kültün, yeni şekillerini meydana getirmediğini göstermektedir. İlk mayalanmadan sonra Hıristiyanlık, Hellenistik sinagogta kullanılan şekillere ulaşmıştır. Bunlar hâlâ bugün, Hıristiyan kültünün temelinde bulunmaktadır. Sinagogların yapılanmasında olduğu gibi, bu kültler, sadece cemaatin yapılanmasına yönelmemiş, yeni doktrine kazandırılmak istenen paganlara ulaştırılmıştır. Diğer yandan, şükran yemeğinin kullanılması, tamamen bir külttü. Bu yemeğe sadece, cemaat üyelerinin iştirak hakları vardı. Aynı zamanda bu yemek, Yahudilerin de kutsal yemeğiydi. Bu konuda Paul'un, şükran yemeği konusunda öğrettiğine yukarıda işaret etmiştik.[87] Paul'un bildirdiğine göre[88] bu yemek akşama doğru bir şölen olarak kutlanmıştır. Bu yemek cemaatin kardeşlik yemeğidir. Bu yemeğe herkes kendi imkanlarına göre iştirak ediyordu. Yemek töreni bir takdisle ve parçalanan ekmeğin, davetlilere dağıtımı ile açılıyordu. Bu ekmeği yiyen herkes, İsa'nın bedeni oluyordu ve İsa ile tek beden oluyordu.[89] Sonra yemek başlıyordu. Oradaki samimiyet, mutluluğa uygun kalmalı, yemek ve içecekler mütevazi olmalıdır. Yemekten sonra, başkan bir dua yapıyordu, kaseyi takdis ederek onu herkese sunuyordu. Onu içerek, İsa'nın kanına sahip oluyorlardı. Bu törenden gelen bazı selamlama formüllerini, Paul'un mektuplarında çok eski litürjik unsurlar olarak görüyoruz. Bunlar, daha sonraki formüllerde muhafaza edilmişlerdir.

Günün endişeleriyle yüklü olarak masaya oturan cemaat üyelerine kültü yöneten "kalpler yükseklerde" demektedir. Paul'un mektuplarının sonunda çoğu zaman şöyle tavsiyeler bulunmaktadır: "Tüm kardeşler, sizi selamlar. Kutsal öpüşle birbirinizi selamlayın."[90] Burada kardeşlik aşkına ve uzlaş-

---

86 Didaché, 9, 5.
87 Cf. Supra, p. 129.
88 I. Korintoslular, 11/20-34.
89 I. Korintoslular, 10/17.
90 Romalılar, 16/16; I. Korintoslular, 16/20; II. Korintoslular, 13/12; I. Selanikliler, 5/26; cf. I. Pierre, 5/14.

maya bir davet yapılıyordu.[91] Bunu, Matta, 5/23'de onaylamaktadır. Selamlama formülü şöyle idi: "**İsa-Mesih'in, Allah aşkının, Kutsal Ruhun cemaatinin inayeti, hepinizle olsun**". Bu, kutsal faaliyete uygun bir girişti, cemaat buna: "**Senin Ruhunla**" diye cevap veriyordu. Bugün hâlâ bunu yapmaktadır. Bu formülü II. Korintoslulara yazılan mektubun sonunda buluyorsak,[92] bunun çok samimi bir toplantıda şükran yemeğinin kutlanmasından önce okunmak üzere yazıldığı sonucunu çıkarabiliriz.[93] Cemaatin tamamına gönderilen bütün mesajlarda aynı şey yapılmıştır.

Paul'un hayatı, ilk Hıristiyanlığı bölen büyük çekişmeyi ortaya koymaktadır. Bir yanda Yahudilikte kökleşmiş Yahudi-Hıristiyanlar ki bunlar şeriata bağlılıkla, adeta Ferisilerin bağlılığını gösteriyorlardı. Diğer yanda, Antakya Hellenistleri ve Paul tarafından kırılmak istenen Yahudi kuralcılığı hareketi, kendini gösteriyordu. Yukarıda, diaspora cemaatinin ihtilaflarını yok etmek için önerilen Apostolik kararın çözümünden bahsetmiştik.[94] Miladi 52 yılına doğru bu "Kudüs cemaatinin kararı" Korintos'ta biliniyordu. Pierre'in bu kararı Korintos'a götürme ve Paul'un birinci mektubunda bahsettiği tartışmaları tahrik etme ihtimali düşünülebilir, Pierre, ılımlı Yahudileştirmenin temsilcisiydi.[95] Onun planı, şeriat karşısında paganlara hürriyet vermek ve onlara sade bir tek dini hüküm empoze etmekti. Bu da Yahudilerin onlara aynı masada yemek yemeleri içindi. Fakat Paul daha ileri gidiyor ve Yahudi şeriatı karşısında tam hürriyeti talep ediyordu. Bu konuda Yahudi-Hıristiyanların bile İsa ile şeriatı aştıkları teorisini savunuyordu. Paul'un bu tezleri, Kudüs kararında, açıkça ve zımnen bir kenara bırakılmıştı. Yine orada Paul'un, Apostolik otoritesi reddedilmişti. Böylece, genç Korintos cemaati içinde, Paul taraftarları ile Pierre taraftarları oluşmuş ve Paul taraftarları, Pierre taraftarlarına muhalefet ediyorlardı. Burada, Apollos'un taraftarları ise bir üçüncü grubu oluşturuyordu. Bunlar, felsefi spekülasyonların taraftarları gibi görünmekteydiler. Çünkü Apollos, İskenderiyyeli bir bilgindi.[96] Bunlar, yeni inançlarını Grek esprisine göre rasyonel

---

91 Didachè, 14, 1-3.
92 II. Korintoslular, 13/13.
93 Lietzmann, Mess und Herrenmahl, 229.
94 Cf. Supra, p. 113.
95 Hirsch (Zeitschrift Für Neutest. Wiss, XXIX, 67ss).
96 Resüllerin İşleri, 18/24.

bir temele oturtmak istiyorlardı. Nihayet Paul, Korintos'ta dördüncü bir gruptan bahsetmektedir. Bunlar da İsa'ya inanıyorlardı. Ancak onlar, ne Paul'un ne de diğer cemaat şeflerinin otoritelerini tanımıyorlardı. Sadece, yüceltilmiş İsa'nın vahyine dayandıklarını iddia ediyorlardı. Paul, bunlara biraz alayla işaret ederek, bazı insanların İsa'ya ait olduklarını ve Tanrısal vahiylerle tebcil edileceklerini iddia ettiklerinden bahsediyor.[97] Görüldüğü gibi, bu cemaatte, vecdi heyecanlar, Hellenistik hikmet, hürriyetçi Paulcu doktrinler, Pierre'in yarı-Yahudileştirme gibi farklı temayüller karşı karşıya gelmiş durumdadır. Paul için, en tehlikeli temayül Pierre'in temayülü idi. Çünkü o, Kudüs cemaati ile uzlaşma içindeydi ve Paul'un bütün eserlerinin sonuçlarını tehlikeye düşürme riski vardı. Bunun için Paul, putperestlerin, şeriat karşısında sadece hür olmalarını değil, Yahudileri de, Tanrının çocuklarının yeni hürriyetine davet ediyordu. Çünkü ona göre İsa, hem Yahudiler hem de putperestler için şeriatın sonu idi. o, bunu yazılarının en güçlüsü içinde, Roma cemaatine açıklamıştı.

Yine Paul'un mektupları, eski cemaatle yeni cemaat arasındaki ihtilafları ortaya koymaya imkan vermektedir. Ayrıca onlar, pagan-Hıristiyanlığın geniş alanı içinde girişilen hararetli mücadeleyi de hissettirmektedirler. Paul tarafından kurulan cemaatlere, Barnabas'ın ve Hellenist misyonerlerin cemaatleri de katılmışlardır. İşte bu cemaatlerin arasında Roma'nın önemli cemaati de bulunmaktadır. Bu cemaatlerin her biri, Yahudi şeriatı problemi konusunda bir şeyler söylemişler ve sonraki tarihin gösterdiği gibi, hürriyetin anlamı içinde onu çözmüşlerdir. Pağan-Hıristiyanlık karşısında, Yahudileştiren radikalizm, önce Antakya'da sonrada Galatya cemaatinde biraz başarı elde etmişse de gelişme gösterememiş ve Yahudi şeriatına bağlanma konusunda Yahudi-Hıristiyanlarla yetinmişti. Bu problem kısa bir zaman sonra, Filistin dışında ve çevresinde önemini kaybetmişti. Roma imparatorluğunun geri kalan kısmında pagan-Hıristiyanlık, şeriat karşısındaki hürriyetten yararlanıyordu ve Yahudilikten taraftar kazanıyordu. Yine de bazı küçük problemler kafaları karıştırıyordu. Meselâ, bütün şekilleri altında zahitliğin değeri ve zarureti var mıydı? **O zaman, çok farklı muhitlerde, şarap içmemek ve et yememek[98] bir dindarlık olarak rağbette idi.** Apol-

[97] II. Korintoslular, 10/7; 12/1-4.
[98] Lietzmann (Handb. zum. N.T., Romalılar, 14/1'e bakılsın).

los'tan itibaren, bu genç dinin ve Grek hikmetçiliği ilişkileri sorunu ortaya çıkmış ve kültürlü Hıristiyanları meşgul etmeye başlamıştı. Paul'un talebesi olan Epaphrodite, Lycos vadisinde, misyonerlik yapıyordu ve orada Koloseliler ve Laodicée cemaatlerini kurmuştu. Bu bölgede, özellikle Frikya'da topraktan çıkan ve senkretisit düşüncenin sisin'de dalgalanan akıllar, Gnos'un hayaletini görüyorlardı. Paul ise bilmecevari bu figürün ortaya çıkışını öfke ile seyrediyordu.[99] Böylece, nispeten basit ihtilafları ve net yönlendirici hatları ile Apostolik çağ sona eriyordu ve yeni bir dönemin habercisi olan işaretler ufukta görünüyordu.

---

99 Bak. Koloseliler, 2/23.

IX. BÖLÜM

ROMA İMPARATORLUĞU VE DİNİ HAYATI

Actium savaşı başlamış, Apollon de Leucade,[1] Ostave'a defne dalından zafer tâcını giydirmişti ve Cleopatre ölecekti. Bu, Roma kuşatmasına karşı doğu ile birleşmiş Grek dünyasının savunduğu, yüz yıllık bir savaşın sonucuydu. Artık Roma, kesin olarak galipti. Bundan sonra, kanlı harabelerin üstünde, Auguste imparatorluğunun muhteşem yapıları yükselecek ve Roma imparatorluğu dünyaya barışı empoze edecekti. Bunun temelleri, eski Roma geleneğiyle bütünleşmiş bir ordu ve fevkalâde organize edilen yönetici bir sistemle sağlanmıştı. Onun ruhu, bu dönemde uyanan "**Latin dehasıydı**". Cicéron, beşiğine, belagat yeteneğini ve pratik felsefe zevkini koymuştu. Hayatın bilinçli kavramı, salim bir akıl, hukuka ve politikaya tabi bir düzenleme, şeklin ve liyakatin anlamı gibi bütün her şey, geçmişten gelen bir miras gibiydi. Tite-Live, onu muzaffer bir tarihle ve kahraman kökenli bir mitoloji ile çeyizlemişti. Horace, yaşama sevinci ile vatanperverlik gururunun birleştiği bir Lyrisme yaratmıştı. Acılı tecrübelerin onu büyük alim Muse'un öğrencisi yapmadan önce, Ovide, erotik şiirin minnet neşesini ona ilave etmişti. Herkes'ten iyi olan Virgile, Eneide, şarkı söyleyerek milletini anlamıştı. Onun söylediği destanı, Romalılar heyecanla durmadan tekrar etmişlerdir. Bu tablolar hâlâ bugün yeni-latinlerin kalplerini heyecanlandırmaktadır. Auguste'un saltanatı altında sadece İsa doğmamış, iki bin yıldır Avrupa'nın kaderini sabitleyen Lâtin dehası da doğmuştur.

Horace, askeri yönden yıkılan Grek'in, Roma imparatorluğu kurulmadan çok önce manevi olarak Roma'nın üzerinde zafer elde ettiğini söylerken, doğru söylemektedir. Latin dehası, Grek sütü ile beslenmiştir ve Grek okulunda büyümüştür. Latin dehası, Grek'ten ödünç almadığı her şeyi

---

[1] Properce, IV, 10, 69.

unutmaya mahkum ederek, babalarının dinine Grek elbisesi giydirmiştir. Grek felsefesi, kültürlü Romalılara, atalarının dinlerini akılcı bir tenkitle eleştirmeyi öğretmiştir. Onlar da bunu yapmışlardır. Sivil savaşlar döneminde, özel ve halk hayatında bütün ahlaki temeller kaybolduğu zaman, din sahası da ciddi şekilde zarar görmüştür. Auguste, dikkat çekici politik dehası ile dini düzeltmeyi en önemli görevleri arasında görmüştü. Vaizlerin yeteneklerine başvurmadan, güvenli olarak, pratik anlamda, antik dini, resmen yeniden koymuştu. Yıkılan mabedleri onarmış, görkemli kült merasimleriyle kitlelerin ilgisini çekme yollarını aramıştı. Böylece, halkın kaybettiği din, ona çok yüksek gibi gelmişti. Metod iyiydi. Ancak, dinin halk kesimlerine girebilmesi için yüksek sınıflarda da olması gerekiyordu. Fakat durum böyle değildi. Horace'da bulduğumuz ateşli vatanperverlikle savunulan estetik mitoloji, imparatorun çevresindeki en yüksek insanların duygularında da tam olarak yankı buluyordu. Auguste'un atadığı din adamlarının ve kahinlerin düşüncesi, en iyi ailenin okul yaşındaki kız ve erkek çocukları (M.Ö. 17) Horace'ın **Carmen Saeculare** şarkısını söylüyorlardı ve Reger'in ilahilerini icra eden modern korocalardan daha az dini heycana sahiplerdi. Böylece, İmparatorun tasarladığı dini reform, resmi bir iş ve vatanperverlik işiydi. Aynı zamanda estetik bir kültürün tezahürüydü. Estetik kültür, kesin olarak Lâtin dehasına girmişti. Ancak, din neredeydi?

Halk kitleleri içinde, basit tabiatçı bir dinin gücü ve fikirleri yaşıyordu. Bunlara sayısız kanalların Batı'ya getirdiği doğu dinlerinin katkıları da ilave ediliyordu. Aşağı yukarı bir asırdan beri, ateşli bir ihtida hareketiyle Mısırlıların kültleri yayılıyordu. Bu konuda Pompei'deki yapılar, resimler ve kitabeler çok ilginç bilgiler vermektedir. Mısırlılara, Pompée'nin emriyle nakledilen kölelerin naklinden itibaren Yahudiler de katılmışlardır. Auguste'un döneminden itibaren bunlar, Roma'da önemli rol oynamaya başlamışlardı ve Claude dönemin de bunlara, Hıristiyanlar da katılmıştı. Hıristiyanlar, Grekçe konuşuyorlardı ve ana dilleri Grekçe olan Yahudi cemaatinin bir parçası olarak kabul ediliyorlardı. Bu Hıristiyanlar ancak M.S. III. asrın ortasında, Latinceyi kullanmaya başlamışlardır ve Roma kültürü ile gerçekten temas kurmuşlardı. Hıristiyanlık, oluşum dönemlerinde, Batı'nın hiçbir tesirine maruz kalmamıştı. O, doğuda büyümüş ve Batı'ya ancak büyümesini tamamlayınca nüfuz etmiştir. Hıristiyanlığın gelişimini incelemek için ilk

imparatorlar zamanındaki doğunun, dini durumunu incelemek gerekir. Bu döneme ait edebi dokümanların yetersizliği nedeniyle bu konuyu incelemek fevkalade zordur. Sahip olduğumuz doğu halklarının dini yazıları, eski de olsa, yeni de olsa, durum aynıdır. Sahip olduğumuz çok az belgeler, halkın sahip olduğu inançların, rahiplerin hikmetine ve ilahiyatçıların düşüncesine zıt olduğunu göstermektedir. Bu durumda, mevcut olan bilgileri düzenleyerek, oldukça doğru bir imaj çizmeyi denemekten başka çare yoktu.

Hellenistik Hıristiyanlığın beşiği olan Antakya, hâlâ bugün, Antakieh şehrinin bahçeleri ve evleri arasında saklanmaktadır. Küçük Asya'nın batı bölümü ve Paul'un, ikinci faaliyet alanı olan Antakya, metodik olarak en önemli şehirlerde gerçekleştirilen kazılarla keşfedilmiş ve bize, konumuzla ilgili birçok problemin, çözümünü sunmuştur. Dünyanın hiçbir yerinde, doğuyu, Grek ruhunun hakimiyetine, fetihleriyle teslim eden büyük İskender'in büyüklüğünü bu kadar farklı bir tarzda ve bu kadar yüksek ilan eden taşlar bulmak mümkün değildir. İmparatorluğunu kurmakla ve organizasyonunu generallerine vermekle, Hellenistik şehirlerin yaratılması başlamıştır. Küçük Asya'daki eski Grek kolonilerinin alanı üzerinde, bilimsel ve manevi kültür yeni bir hız kazanmıştır. İskender bizzat, büyük Priene tapınağını, şehrin Tanrıçası Athéna'ya tahsis etmişti. Kral Lysimaque, Efes'i, deniz kenarına yeniden inşa etmişti ve şehri güçlü bir duvarla çevirmişti. Harabeleri ve güçlü Bergama şatosu ile görünen Millet, Attalides'lerin krallık rezidansı olmuştu. İskender'in ölümünden sonra generallerinin döneminde kurulan bütün bu şehirler, Grekli olmanın gururunu taşıyorlardı. Onlar, Grek Tanrılarını koruma bilincine sahiptiler ve onların resimlerini ve amblemlerini paralarının üzerine yapmışlardı. Sayısız adak kitabeleri, onlara yapılan halk kültünü ve özel kültleri yansıtıyordu. Ortaçağ katedrallerinin, onları inşa eden nesillerin sofuluğunu haykırdığı gibi, onların muhteşem tapınakları da bu şehirlere hakim olarak, vatandaşlarının imanlarını ilân ediyordu.

Zeus, Athéna ve Dionysos, Bergama şatosunda ikamet ediyorlardı. Asclépios, şehrin önünde uzanan ovada bir tapınağa sahipti. Yarı yükseklikteki Déméter ve Héra, Basileia'yı ikametgah olarak seçmişlerdi. Athénes'in kızı olarak kabul edilen Priéene'ye koruyucu olarak Athéna Polias'ta tapılıyordu. O, küçük şehrin hiçbir binasının kıyaslanamayacağı muhteşem bir tapınağa sahipti. Onunla, ne çarşıdaki Asclépios'un ikametgahı ne de kuzeyde,

tepenin bağrındaki Déméter'in tapınağı mukayese edilemezdi. Milet, sadık şekilde antik geleneği devam ettiriyordu ve Apollon Delphinios tapınağı, bu Hellenistik şehrin kült mekanıydı. Didim'deki kutsal-yol Apollon'un mucizelerini gösterdiği yere götürüyor ve 300 yıllarına doğru, Efes'ten ve Milet'ten gelen ve oraya tapınak inşasına girişen iki üstaddan sonra, yeni bir önem kazanıyordu. Bu tapınak bugün harabe bile olsa, seyirciye saygılı bir hayranlık ilham etmektedir. Efes'te, birçok defa yıkılıp yeniden yapılan çok eski tapınak olan **"Büyük Artemis"**, şehrin en önemli yapısıdır. M.Ö. 355'de Erostrate tarafından yakıldıktan sonra bile, o, dünyanın yedi harikasından birisi olarak kalmıştır. O, muhteşem bir şekilde Cheirocratés tarafından yeniden inşa edilen bu tapınak M.S. 263 yılına kadar ayakta kalmış ve Goth'lar tarafından yıkılmıştır.

Fakat, Artémis ismi altında tapılan Tanrıça, Apollon'un kızkardeşi olan bakire avcı değildir. Halbuki bütün Hellenistik dönemde, şehir paraları böyle basılmıştır. O, Küçük Asya'da tapınılan dağların Tanrıçası ve vahşi hayvanların koruyucusu olan Ana Tanrıçadır. Roma döneminde, Hellenistik imaj, paralardan kaybolmuş, artık paralar, tapınak putlarını tasvir eder olmuştur. Roma imparatorluğu döneminde, çok sayıdaki repliklerin gösterdiği gibi bu put, plastik sanatlarda, doğu sofuluğunun, kültürün bütünü üzerinde büyüyen tesiri ile açıklanabilir. Put,[2] abanoz ağacından yontulmuştu. O, ayakta duran bir kadını tasvir ediyordu. Bedeni, ayaklarına kadar bir band ile sarılmıştı. Bunların arasında, metalik çıkıntılar görünüyordu. Sanat daha sonra onda, verimlilik Tanrıçasının memelerini yapmıştı. Başının arkası ayın yuvarlığı gibi bir taç duvarla süslenmişti. Bedenine doğru dikey olarak açılmış ellerinde uzun bantlar ve başaklar tutuyordu. Sevimli arslanlar, kolları boyunca uzanmışlardı. Yanlarında karacalar bulunuyordu. Dağların bu Asya Tanrıçası, vaktiyle Greklerin sahip olduğu Efes topraklarında saltanat sürüyordu. Bu Tanrıça, bu topraklarda bir Grek ismi, bir Grek Tapınağı adı alıyor ve onun kültü, Grek şekillerine bürünüyordu. Fakat o, kült konusu olma özelliğiyle Asyalı olarak kalıyordu. Maalesef sahip olduğumuz dokümanlar, bu konuda fazla bilgi vermemektedirler.

---

2 Roscher, Lexikon der griechischen und römischen Mytologie, I, 588, Pauly Wissowa, Realencyclopadie der classischen Allertumswissenschaft, V. 2762.

Artémis kültü, Efes'ten, sahil boyuna, sonra adalara, Yunanistan'a ve küçük Asya'nın içlerine doğru yayılmıştır. Buna benzer bir gelişme birçok yerde meydana gelmiştir. Doğu Meandre'daki Magneseli Artémis Leucophrusu olan Tanrıçayı, özü ve put şekliyle farklı yerlerde de bulmak mümkündür.[3] O, sadece lakabını değiştirmektedir. Efes'te panayırdağın kuzey-doğusunda Artémis tapınağının bir km.den az bir yerinde "Dağ Ana Tanrıça" kültü,[4] icra ediliyordu.

Bu yine, "Frikyalı Ana Tanrıça" diye adlandırılıyordu. Birçok adak yerlerinde bu Tanrıça, iki arslanın arasında ayakta duran bir kadın, başında taç duvar, elinde bir kabuk ve davul olarak tasvir edilmiştir. Bu, Cybéle'nin resmidir. Ona refakat eden genç adam, Attis'tir. İşte buna Grekler, Apollon adını vermişlerdir. Bütün bu isimler uydurulmuştur. "Dağ Anası" ismi, Tanrıçadan alınma fikrine uygun geliyordu. İşte ona Efes'te, büyük tapınakta Artémis ismi ile tapınılıyordu. Frikya Tanrıçasındaki gibi, dağın yamacında iki yerde elbiseleri farklı Grek şekline bürünmüştür.

Efes'in Artémis rahipleri hadımdı. Onlar, Frikya dini törenlerine göre vecd halindeyken iğdiş edilmişlerdi. Rahibeler de bakire idiler. Bu bilgileri Strabon, kullandığı kaynaklara göre nakletmekte[5] ve bunun M.Ö. 50 yıllarına doğru tesis edildiğine işaret ederek şu dikkat çekici ilaveyi yapmaktadır. "**Bugün, bazı eski âdetler hâlâ muhafaza edilmektedir.**" Bu işaret, Paul döneminde de bu özelliğin var olduğuna inanmaya götürmektedir. İskender döneminde, bir ilahide yüceltilen Artémis, bir fahişe sürüsünü sevk eden bir Tanrıça olarak görünmektedir.[6] Kitabelerin şahadetlerine göre,[7] M.S. III. Asra kadar Artémis sırlarının var olduğu görülmektedir. İkinci asra doğru bu sırlar ihmal edilmişe benzemektedir. Çünkü İsa'dan sonra 200 yılına doğru[8] bir takım özel katkılar onları yeniden ortaya çıkarmaya imkan vermiştir. M.S III. asırda Romalı bir yazarın anlattığı gibi, Artemis'in yıllık büyük bayramı, çılgın gece sahnelerini içeriyordu.[9] Artemis kültü ile ilgili

---

3 Pauly-Wissowa, V, 2767. Roscher, Lexikon, 1, 593.
4 J. Keil,(Oesterr, jahreshefte, 1926, 256).
5 Strabon, 14, p. 641.
6 Plutarque, De aud. poet. p. 22a; De superstit, p. 170a.
7 Pauly-Wissowa, V, 2761.
8 Heberdev-Keil, Forschungen in Ephesos, III, 144, no: 59, 156, No. 72, 29; Cf. Corpus inscriptionum Graecarum, 3002; Hicks, Greek inscriptions 596.
9 Achille Tatios, 6, 3.

olarak Curetler, Aenia Ortygia'da kutladıkları bayram yemeklerinde, mistik kurbanlar takdim ediyorlardı.[10] Efes'te, imparator kültü ile birleşmiş olan Demeter Sırları, imparatorluk döneminde muntazam şekilde kutlanıyordu. Bunu, M.S 80 yıllarında ve sonra nakledilen belgelerden biliyoruz. Merkezi şehir dışında olan bir teşkilat Demeter Sırlarını, Dionysos Sırları ile birleştirmiştir.[11] Yine, Antoninsler döneminde,[12] Efes'te Dionysos mitlerini görüyoruz. Bu bilgi, tiyatroda kutlanan Dionysos kültü üzerindeki bildiğimiz mitolojilere ilave olmaktadır. Bu Tanrının büyük bayramı olan Dionysios Karnavalı, Roma döneminde bütün şehri sürüklüyordu.[13] Helenistik dönemde ruhlar üzerinde sırların icra ettiği aksiyon gücü, özellikle paralar tarafından doğrulanmaktadır. M.Ö. 255'den 200 yıllarına kadar, sadece Efes'te değil, Bergama krallığının bütün şehirlerinde, Cistophores denilen gümüş paralar darp edilmiştir. Bu paralar, yüzünde, Dionysos'u[14] ve sarmaşık bir taç ile kuşatılmış yılanı, oku, Carquois'yı (Artémis'in oku mu?) iki yılanın arasında takdim ediyordu. Bu paraların bütün süsleri, sırlardan alınmış sembollerdi.[15] Bu kültlerin her yerde yayıldığı sonucunu çıkarabiliriz. Tabii ki bu sonuç, kitabeler tarafından doğrulanmaktadır. Meselâ, Bergama'da Dionysos kültü en önemli şeref kültüdür. Bucoloi Koleji veya Bouvi Koleji, ilk imparatorlar döneminde Tanrı sırlarını kutlamaktadır. Bir imparatorluk bu sırları düzenlemeyi hedef almıştır.[16] Roma döneminin başında, hâlâ, Méter Basileia[17][18] mevcuttu ve Antoninsler dönemi bir yazarı olan Aristide, Bergama antik sırlarını övmektedir. İmparatorluk bayramlarının takvimini gösteren[19] Haziran ayında imparator şerefine kutlanan bir sırdan bahsetmektedir.[20]

---

10 Strabon, 14, p. 640.

11 Dittenberger, Sylloge inscriptionum graecarum, 3e edit, II, 820; Hicks, Greek; İnscriptions, no. 506, note; 595.

12 Oesterr. Jahreshefte,e 1926; 265; Hicks, Greek inscriptions, no: 600-602.

13 Plutarque, Anton, 24; Lucien, De Saltat, 79

14 Pauly-Wissowa, III, 2591.

15 Regling, Antike munzen, 58 ss; Pauly-Wissowa, xı, 524; Head, Historia nummorum, 2 edit, 534, 575

16 Frankel, Die inscriften von porgamon, no. 482, 485-487; cf. no: 248, 37 = Ditterberger, Orientis Graeci inseriptiones, 331.

17 Frankel, Die inscriften von pergamon, no. 482, 485-487; cf. no: 248, 37= Dittenberger, Orientis Graeci inseriptiones, 331

18 Frankel, ibid, no=334

19 Pausanias, 1, 4, 6. Frankel, a.g.e.no: 257, 26. Aristide, Or. 53, 5; 2, p. 469, edit. Keil; Pauly-Wissowa, X, 1405.

20 Frankel, a.g.e.no: 374.

Hellenistik dönemden itibaren Bergama, Asyalı dinlerin, Yunanistana sızma limanlarından birisi olmuştur. 189 yılında, Kral II. Euméne, Kapadokya prensesi, Stratonice ile evlenmişti. Prenses, Bergama şatosuna, ülkesinin Tanrısı olan Sabazios'u getirmiş ve ona, koruyucusu olarak tapıyordu. Attalideslerin evine bu uygun gelmiş, birçok defa ona yardım getirmişti. Yine, 185 yılında II. Attale, o Tanrıya Athéna Nicéphore tapınağında resmi bir kült tahsis etmişti. Bu Tanrıça, kutsal ormanda, şehrin önündeki ovada, kurban merasimlerinin, bayramların ve sırlarının kutlandığı bir yere sahipti. Attale, Sabazios rahibini, kraliyet ailesinin bir üyesi olarak tayin etmişti.[21] Bu, Bergama krallığının Grekleri arasında onun sırlarının ve kültünün yayılmasına güçlü şekilde katkı sağlamıştır.[22] Lidya ve Frigya kökenli Sabazios kültü, Dionysos sırlarına birtakım unsurlar sokmuştur. Bunları, Cistophores denilen paralar doğrulamaktadır.[23] Fakat, en önemli olay, bu kült ile küçük Asya Yahudiliği arasında kurulan bağdır. Orada, Sabazios-Dionysos, Yahwe-Sabaothi'la aynileşmişti. Böyle bir denklemi M.Ö. 139 yılında Roma'da, İmparatorlar döneminde görmek mümkündür. Plutarque bununla Cumartesinin[24] anlamını açıklamaktadır. İmparatorluk döneminin başında, sinagog şefinin başkanlık yaptığı bir "Cumartesiciler koleji" vardı. Cilicie'de Elaioussa civarındaki bir kaya bölme üzerinde bu delil bulunmaktadır. Bu olay, Yahudi-Sabazien unsurların bir karışım örneği olarak zikredilebilir; Küçük Asya'da, Karadenizin kuzey sahilinde, çok sayıda cemaat çok yüksek Tanrı olan Hupsistos'a tapmaktadırlar. Burada, zahiren kaybolmuş olan iki dinin açıkça birleşmesi görülmektedir.[25] Onların abidelerinden birisi, Marmara denizinde Bergama krallığının limanı olan bugünkü Bandırma'da bulunmuştur. O, M.Ö. II. yüzyılın tarihini taşımaktadır. Bu durumda, bu tarihte, Bergama'da, tamamen putperest formun yanında bir Yahudi-Sabazios kült şeklinin olduğu sonucuna varabiliriz. Şayet, M.Ö. II. yüzyıldan önce, bu tür bir cemaatin Bergama'da ve Milet'de[26] varlığını doğrulayan kitabeyi bulmamış olsaydık, bu, tahmini bir şey olurdu. Fakat Elaioussa Sabbatist

---

21 Frankel, inschriften, no. 246, IV = Dittenberger, İnscriptiones, 332.
22 Roscher, Lexion, IV, 250.
23 Roscher, Lexikon, IV, 236.
24 Valère-Maxime, 1, 3, 3. Tacite, Histoires, V, 5; Plutarque, Queste. Conv, 671f
25 F. Cumont, Les Religions orientales dans le paganisme Romain, 4 édit, Paris, 1929, p. 60 ss, 228, note 60. Rocher, Lexikon, IV, 238, 263, 266. Pauly-Wissowa, IX, 448.
26 Frankel, Inschr. Perg, No: 330, 331; Dittenberger, Orientis Graeci, İncriptiones, no: 755, 756.

koleji, Paul'e yakın bir dönemde hâlâ mevcuttu ve bu, Paul'un doğduğu şehir olan Tarsus'a da uzak değildi. Bu, bizim için önemlidir.

Yine, yabancı dinlerin, Grek dünyasına bir başka nüfuz şeklini bir kitabe aydınlatmaktadır.[27] Bu kitabe, Priene'deki İsis tapınağına M.Ö. 200 yıllarına doğru konmuştur. Bu kitabedeki emirle, şehir, İsis kültünü düzenliyor ve ona vasıtalar hazırlıyor. O, rahiplerin gelirlerini tespit ediyordu. Özellikle, bu görevle yükümlü Mısırlılar, bu konuda yegane kurban takdim etmekle görevlilerdi. Bu kurban merasimi, dini kurallar denetlenirken kutlanması gerekiyordu. Kim, haksız yere kurban keserse, bin drahmi ceza ile cezalandırılacaktı. Bu, Mısırlıların, kültlerinin şekline verdikleri değere, uygun düşmektedir. Kendileri tarafından ortaya konan Sérapis kültünü Ptolémésler yaymayı sağlamışlardı. Öyle ki, üçüncü asırdan sonra, Yunanistan'a o, ayak basmıştı. Bu olay, Yunanlılara ilham veren bu külte olan ilgiyi, açıklamaktadır. Mısırlı misyonerlerin faaliyetleri, alıcı birtakım ruhlar bulmuş ve önemli sayıda ve kalitede mensuplar elde etmişti. Meselâ, belediye, bu külte destek vermişti. Küçük Asya'daki bütün Mısır tapınaklarında olduğu gibi, tapınak oldukça mütevazi boyuttaydı. Şüphesiz bu tapınaklar, özel yardımlarla ve cemaatten alınan vergilerle inşa ediliyordu.

Aynı dönemde benzer bir emir, Méandre[28] üzerindeki Magnesie de muhafaza edilmiştir. Bu emre göre Serapis kültü, düzenli şekilde belediye tarafından organize edilmiştir ve belediye artan vergileri sabitlemiştir. Magnesie'de tapınak aynı şekilde çok küçüktür. Zahirde Mısırlı peygamberler, önce, aşağı sınıftan insanlardan mensuplar bulmuşlardı. Daha sonra hareket, daha yaygın şekilde birtakım muhitlerde yayılmıştır. Bu bölgede imparatorlar döneminde önemli gelişmeler göstermiş ve iki Mısırlı Tanrının resimleri, Bergama'da ve Magnesie'de gördüğünüz gibi paraların üzerine basılmış bulunmaktadır. Efes'te de, imparatorluk dönemine ait belgeler eksik değildir. Bu belgeler, İsis'e ve Sérapis'e tapınmayı doğrulamaktadır.[29] Hellenistik dönemden itibaren de bu kültlerin liman mahallesinde bazı mensuplarının olduğu izlenimine götürmektedir. Fakat bu Tanrıçaların tapınakları, başka yerlerde olduğu gibi, görüntüden yoksundu. Çarşıda bulunan, M.S. ikinci

---

27 İnschr. Priene, no. 195.
28 Kern, İnschr. Magnesia, no. 99.
29 Haberdey, Forschungen in Ephesos, 1, 70, 97, 173, III, 97; Hicks, Greek Inscriptions, no: 503.

asrın ortalarının tarihin taşıyan dev tapınak, yakınlarda savunulduğu gibi[30] bir Serapeum değildi, fakat Efes'in gururla[31] gösterdiği belli başlı Artemis'le birlikte imparatorluğun üç tapınağından birisiydi. Efes paralarının üstünde İsis ve Serapis bulunmamaktaydı. Şüphesiz hakkında çok bilgi bulunan bu dinlerden başka birçok din, Roma döneminin başında Küçük Asya'nın batısına sızmıştır. Bu konuda, gerçekten abideler hiçbir şey söylememektedir. Ancak, daha sonraki dönemdeki abideler de bir şeyler söylemektedir. Fakat bunlar da, bu şehirlerde kalabalık halde oturan Yahudiler hakkında bilgi vermemektedirler. Yahudilerin, Grekler arasındaki propagandaları başarısız olmuştur. Ancak bu dinlerin kavramları ve yönlendirici fikirleri, Küçük Asya Hıristiyanlığının oluşacağı muhitlerde biliniyordu.

Bütün bu sayısız değişikliğe yeni bir kült dahil olmaktadır. Bu, prenslerin kültüydü.[32] Bu kült, İskender döneminden itibaren asırlar boyunca örülmüş ve dini hayatın diğer tezahürlerinden geri plana geçmişti. Doğu geleneğinde kral, Tanrının bedenleşmesi olarak görülüyordu. Yunanlılar, dahi insanlarda, özellikle devlet adamlarında veya büyük liderlerde Tanrısal bir şeyin olduğunu düşünüyorlardı. Bu inanç, kahramanlar kültünde ve onların Tanrısal menşei mitolojisinde bulunmaktaydı. İskender, beşeri imkanları ve üniteleri aşan eserini, tamamladığı ve şöhreti, boğazlardan İndus'e kadar yayıldığı zaman, doğu ve Yunanistan, beşeri şekil altında böyle bir Tanrıya tapınma konusunda anlaşmış bulunuyordu. Aksiyon halindeki gücün tezahürü, daima dogmatik teorilerden daha güçlüydü. Bu olağanüstü duyguların baskısı altında Grekler, sadece İskender'i, bir kahraman olarak yüceltmediler, ona bir Tanrı olarak tapmaya kadar ileri gittiler. Çok yüksek politik müşahedelerde, İskender kültünün gelişmesine katkı sağlamıştır. İskender'in ölümünden sonra da generalleri, güçlerini sağlamlaştırmak için aynı yoldan gitmişlerdir. Yani, onlar da kendi şahıslarının Tanrı olduğunu benimsemişlerdir. Bu düşünce, doğuda krallıkla paralel gitmiştir.

Küçük Asya'da bu daha yüksek bir sorun olmuştu. Priene'de İskender'e[33] tahsis edilen bir yapı buluyoruz. Yine Teos'da bir Attaleion[34] ve Mi-

---

30 J. Keil, (Oesterr, Jahreshefte, 1926, 266).
31 Bak: La Monnaie des 4 Nécorates dans Head, Catal. Jonia, planche 14, 6.
32 Pauly-Wissowa, Suppl, IV, 806; Wendland, Die hellenisticsh-römische kultur, 2e edit, 123, 146.
33 Wiegand-Schrader, Priene, 172 ss: İnschr, no: 205, 206, 108, 75.
34 Cf. Inschr. Perg, 240 No'lu not. Dittenbergere, Orientis, Graeci Inscriptiones, 326, 20.

let'de II. Eumène'nin bir tapınağını görüyoruz.[35] Sayısız kitabeler, Bergama krallığında büyük bir gayretle prensler kültünün icra edildiğini göstermektedir. Ancak bunların şekli, durmadan değişmiştir. Bu konuda en çarpıcı örneği bize, Bergama'nın uzağında olmayan Elaia şehrinin kitabesi vermektedir.[36] Bu küçük krallığın son kralı olan III. Attale (138-133), muhteşem bir kampanyadan sonra başkentine yeniden dönmüştü. Elaia halkı ona şöyle diyerek saygılarını göstermişlerdir: "**Dionysos tapınağına beş dirsek yüksekliğinde bir heykel dikerek, başına altın bir taç koy. Bunu da, Tanrının yanında, tapınakta kendine bir yer vermek için yap. Zeus mihrabının yanındaki basamağa yaldızlı bir heykel yükselt. Onun üzerinde "kralın rahibi" ona her gün buhurlar takdim etsin.**" Gelecekte de her ayın sekizinci günü, her yıl, bu dönüşün yıldönümü, bir kurbanla kutlanmalıdır. Heykeller üzerinde bulunan kitabeler, ona "Lütufkar" takma adını vermekteler ve onu "**Kurtarıcı Eumènin, Tanrısal kralın oğlu**" diye çağırmaktadırlar. Bu tür saçma ve mübalağalı yüceltmeler, daha önce, İskender'e tebcille sonuçlanmıştı. İmparatorluk, Romalılara geçince bu şekildeki imparatorlara gösterilen saygı, generalleri ve Roma valilerini selamlamada da aynen kullanılmıştır.

Roma hakimiyeti ile üstelik, Grek dünyasına yeni bir yenilik olan, Roma Tanrıçaları kültü veya dünyayı yöneten ve bütün Grek şehirlerinin Tuche'si olan, bu şehrin dahisi kültü girmişti.[37] Bu, bir özetti, bir suni yaratılıştı. Tabii ki, dini duygunun kendiliğinden olan bir ürünü değildi. Eski Tanrıların birtakım gölgeler olduğu, tarihin yeni güç şekillerini halk dindarlığının kaplamaya yöneldiği bir dönemin karakteristik çizgileriydi.

Sezar, Roma'nın büyüklüğünü göstermek için Devlete Hellenistik kraliyetin şeklini vermek istemişti. Son aşamadaki cumhuriyetçi ideoloji hançerini o'na kalbine kadar uzatmıştı, bedeni üzerine yıkılmıştı. Octave-Auguste, Sezar'ın gücünün ve düşüncelerinin varisi olmuştu. O, bütün dünyada saltanat süren bir Monark olmuştu. O, Romalılara, cumhuriyetçi cübbenin başı olarak görünüyorsa, dünya ve özellikle doğu, onu, İskender'in cübbesini giymiş olarak görüyordu. Ona, İskender'in generallerine verilen Tanrılaştırma verilmiş ve onun haleflerine de verilmişti. Fakat bu şeref işareti,

---

35 Sitzungsber. Akad. Berlin, 1904, 86; Milet, Ergebnisse der Ausgrabungen, 1, 9, p. 144.
36 Inschr. Perg. no: 246 = Dittenberger, Orientis, no: 332.
37 Roscher, Lexikon, IV,130 Wissowa Religio und Kultus der Römer,2ed, 341

yeni bir anlam kazanan dalkavukluğun resmi formülünden başka bir şey değildi. Böylece Roma dünyasında çok önemli bir olay icra ediliyordu: kanlı ve sıkıntılı savaşlardan bir asır sonra, barış kuruluyordu. Hükümet birliği, anarşiye son veriyordu. Tahripten sonra yapım başlamıştı. Kaprisin yerine hukuk girmişti. Düzensizliğin yerine düzen gelmişti. Bütün bunlar, bir tek adamın yani Auguste'un eseriydi. Tabiatın ve tarihi büyük çalkantılarının da sonucu ya iyi olmuştu ya kötü. En durgun ruhlar heyecanlanmış ve dünya tarihinin akışını sabitleyen yüksek güçlerin duygularını hissetmişlerdir. Kitlelerin karanlık duyguları, yeni bir hayatla, barışın geleneksel şekilleriyle dolmuştur.

Tanrısal şanla taçlanmış olan İskender figürü, uzun zaman, insanların muhayyilesini baştan çıkarmıştır. Tarih, mitoloji ve masal, onun hudutsuz gücünün ve muhteşem zaferinin harika bir imajını yaratmıştır. İlk defa, Hellenizmdeki kraliyetin Tanrı fikri, onun şahsında gerçekleşmişti. Yeryüzünde bir Tanrının tezahürü, Auguste'un şahsında daha parlak bir şekilde yenileniyordu ve dünya ona minnet ile çınlıyordu. Grek inancı ile ve Etrusk kahinlerinin hikmeti ile birleşmiş olan doğunun antik özlemi, Auguste döneminin arefesinde, Virgile'e[38] şu ilhamı veriyordu: **Tanrısal bir çocuk şekli altında yeryüzüne bir kurtarıcı gelecek, geçmişin günahlarını silecek, altın çağ gelecek veya zirvedeki yüzler gelince o, İskender'in efsanesinin canlı renkleriyle onu süsleyecek yeni bir asrın zaferini kutlayacaktır.** Onun peygamberî şarkısı bütün Roma şairlerinde heyecanlı yankısını bulmuştur. Onlar için Auguste, yeryüzünde Tanrıdır (Praesens divus). Cennetsel bir dönemin prensidir.

Bu, politik bir ifade değildi. Bu, halk düşüncesinin saygılı bir yorumu, dini duygularının bir ifadesidir. Öyle ki, bu septik Aristokrasi, bir dine sahip olma kabiliyetindeydi. Fakat yine, doğu-ruhunun, Roma'da, kutladığı en büyük zaferidir. Bu konuda küçük Asya'yı gözümüzün önüne getirirsek, beşerüstü bir olayın intibaı altında, komşunun kral olduğu Hellenistik bir inancın canlanmakta olduğunu müşahede ediyoruz. Daha önce, Pompée, barış prensi olarak[39] onu, tebcil edenlerin ümitlerini uyandırmıştı. M.Ö.

---

38 Virgile, Egloque 4; Eneide, 6, 791.
39 Dittenberger, Sylloge, 3e edit, no: 751.

48'de Küçük Asya şehirleri, Sezar'ı "Tanrıların oğlu", "Yeryüzündeki Tanrı", "İnsanlığın kurtarıcısı"[40] olarak çağırıyorlardı. Kırk yıl sonra, bu ümitler gerçekleşecek ve meşhur Priéne[41] takvimi, Auguste döneminin mutluluk şarkısını söyleyecektir. "Yüce Tanrı imparatorun doğum günü, daha çok sevinç veya daha çok mutluluk getirmişse söylenmeyecek mi? Şayet bu önemli ise, dünyanın başlangıcına denktir. Gerçekten yaratılış sona doğru akarken, o, ona bir başka veçhe verdi. O doğmamış olsaydı yaratılış yok olmaya adanmıştı. İmparator evrenin mutluluğudur." Onun doğum günü, 23 Eylül'de bütün Küçük Asya'da, yılın günü olarak kutlanmalıdır. "Çünkü bu gün, onun şahsına bağlı iyi haberlerin başlangıç günüdür." Metinde "Evangelia" kelimesi bulunmaktadır. Belki o zaman için bunun özel bir önemi yoktur. Fakat, kısa zaman sonra çok şey ifade edecektir. Küçük Asya insanlarının Hıristiyanlığı VI. yüzyıldan itibaren biraz farklı bir şekil altında kendini gösterecektir. Bu Hıristiyanlık, Tanrının yeryüzünde tezahürü ile dünya tarihinde başlayan yeni bir dönemi tanıyacaktır ve barış getiren Tanrı çocukların doğumu ile yılların hesabı yapılacaktır. Bu saygıya, sefaletlerinden kurtulmuş halkların inancı olan gerçek duygu, uygun düşmektedir.

Bu eğilim Auguste'un hoşuna gidiyordu. Roma'da tedbirli hareket ederek, doğu eyaletlerinde bu eğilimin yayılmasını istiyordu. Roma'daki tapınmaya "imparator kültünü" ilave etti ve kısa zaman sonra Küçük Asya'da, Bergama'da, uzun bir serinin ilki olan Roma ve Auguste tapınağı yükseldi.[42] Devlet adamı, kurtarıcı-imparator dini düşüncesinde, geniş imparatorluğa bir birlik verme vasıtası görüyordu. Dış bağlar olarak, ordu, yönetim, ekonomik ilişkiler, barışın ve güvenliğin sağlanmasını temin ediyordu. Fakat, bu kadar farklı bir bütünün sayısız üyelerini içten birbirine ne bağlayacaktır? Herkes için müşterek bir milli duygu söz konusu olamazdı. Rhin ile Fırat arasında yaşayan sayısız halklar için müşterek bir medeniyet, imparatorluk döneminin başkanlığında mevcut değildi. Bu durumda, imparator kültünün görünür şekli altında, güçlü imparatorluğun Tanrısal misyonunda bir inanç görünmüştü. Bu inanç, eyalet ve muhalif ırkların sınırlarını geçen bir birlik duygusu ortaya koymuştu. Bu duygu, Roma imparatorluğunda,

---

[40] Dittenberger, Sylloge, 3e edit, no: 760.
[41] İnschr. Prien, no: 105 = Dittenberger, Orientis, Graeci İnscr, 458.
[42] Tacite, Annales, 4,37; Dion Cassius, 51,20, 7. Inschr. von pergamon, no: 374.

gerekli ideolojiyi yaratmıştı. Şimdi niçin imparator kültünün hemen birinci plana geçtiğini ve niçin müteakip asırlardaki dini gelişmeye adapte olduğunu, niçin Hıristiyanların ona ortak olmamak için kanlarını vererek onu reddettiklerini anlayabiliyoruz. Neticede imtiyazlı Yahudiler de bu kavganın içine girmişlerdi. Küçük Asya'nın batısındaki harabeler hâlâ bugün, imparatorluk döneminden itibaren, imparatora tahsis edilen yapılmış tapınakları bize göstermektedir. Eski Tanrılar, geçmiş asırların onlara verdiği imanla yetinmek zorunda kalmışlardır. Artık imparator, Devlet tarafından organize edilen kültlerdeki dindarlığın cazibe noktası olmuştu. Evrimin tabii akışına uygun olarak Hellenistik dönemin tecrübeleri imparatorluk kültünde yenilenmişti. Auguste döneminde hüküm süren heyecan devam etmedi ve Roma'da başka eleştirel temayüller ortaya çıktı. Caligula ve Néron'un delilikleri bizzat kendilerini Tanrılaştırmaya kadar gitti ve bu kültü hızlı bir şekilde küçülttü ve kölesel bir formaliteye dönüştürdü. Doğunun eyaletlerinde ise imparator fikri, kutsal karakterini uzun zaman korudu. Kurumların lütufları devam ettiği sürece, orada, temsilcilerinin yetersizlikleri kendisini az hissettirdi. Fakat orada da kader kaçınılmazdı.

İlk imparatorlar döneminin dini durumu, önce eski Grek Tanrılarına olan inancın kaybolması ile kendisini gösterdi. Yani, şehre, aileye, ırka bağlı halk dindarlığının kaybolması ile... Bu din, resmen hâlâ kutlanıyordu ve fakat kalplerde yaşamıyordu. Onun yerini, dini ilgisizlik veya felsefi meditasyon almıştı. Fakat iç düzenleme ve hayati sorun olarak din, birtakım ruhları ele geçirmişti ve aynı duygu ile canlananlar bir araya geliyorlar ve eski Grek kült birliklerinden daha yüksek birtakım cemaatler oluşturuyorlardı. Grek birlikleri, belli bir konusu olan birtakım derneklerdi. Onların üyeleri, vatandaşlarından ayrılmıyorlardı. Yeni cemaatler de birtakım derneklerdi, onların üyeleri de yüksek bir insanlık organizesinde işbirliği için birleşiyorlardı. Üstelik onlar, dindışı (profanes) bir kalabalığın bir parçası olduklarının ve Tanrısal güçlerle esrarlı şekilde temasa geçtiklerinin de bilincindeydiler. Onlar, bu bayağı dünyadan giden ve Tanrılar bölgesinde sıkışmış yolu takip ediyorlardı ve bazen yüksek dünyanın realitesinin mutluluk tecrübesini elde ediyorlardı. Doğudan gelen bu sofuluk, sırlar şekli altında doruk noktaya çıkmış ve çok erkenden de Yunanistan'da yayılmıştı. Mitoloji içinde hâlâ, Dionysiaque mistisizmin eski zafer şarkısı çınlar gibiydi. Dionysos, Grek

Tanrıları arasında yer alsa da, diğer Olympiense Tanrılar gibi resmi bir kült elde etmiş ve tiyatronun patronu ve sembolik bir figür olarak sonuçlanmıştı. Yine de Dionysiaque, sırlarını yaşayan Tanrı olarak kaldı. Bu sırlar içinde, ruh, onda olan Tanrının varlığını zevkle hissediyordu. Bu varlığa engel olan her şeyden o, temizlenmişti ve kötü şeytanlara yol açıyordu, nihayet Tanrılaşmayı elde ediyordu ve onunla, ölümden sonraki mutlu hayatı garantiliyordu. Bu sırlar, muhteşem giriş törenlerini, oruçları ve zahidane pratikleri, vaftizleri, yenilikleri, çok eski kültlerden gelen garip merasimleri, vahşi şarkıları, flüt, zil ve tambur eşliğindeki çılgın dansları ihtiva ediyordu. Bu bilgiler, bol miktardaki yazılar ve resimler tarafından sağlanmıştı, ancak onları tarif etmek imkansızdı. Onlar, Roma imparatorluğunun bütün ülkelerinden ve sekiz asırlık bir tarihten geliyordu. Bu heterojen veriler bize, bu sırrı takdim etme imkanı vermektedir.[43]

Fakat, onun evrimini, ne mekanlara göre büründüğü farklı şekillerde, ne diğer sırlar üzerinde icra ettiği tesirde, ne de kendi üzerindeki gelişmede açık şekilde belirtemiyoruz. Bu konuda söyleyebileceklerimiz, diğer doğu kültlerine de uygun düşmektedir. Hellenistik dönemde, sırlar çoğalmaktadır. Roma döneminde, doğudan gelen unsurlarla zenginleşmektedir. M.S. ikinci yüzyılda doğunun dini etkisi, batıya doğru muzafferane bir şekilde yayılmıştır. Üçüncü asrın ortalarında bu, doruk noktaya ulaşmıştır. Buna göre, Néron ve Claude dönemlerinde ve müteakip asırlarda bu tesirin, daha uzaklara gitmeden önce, Küçük Asya'da egemen olduğu görülmektedir. Şayet, abidelerin sağladığı verilere ve Paul'un mektuplarının analizi ile elde edilen bilgilere ulaşırsak, Paul'un döneminde, karakterlerini bildiğimiz farklı temayüllerin var olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Yeni doğan Hıristiyanlığı kuşatan sevinç ve mutluluk, zahiren oldukça farklı bir dünyada egemen olmaktan uzaktı. Hıristiyanlık bir gücün egemenliği altındaydı ve fert, ruhunun derinliğinde köleliği ve bedbahtlığı hissediyordu. Keldanilerin doktrinine göre, gökte, onların uğursuz yörüngelerini tasvir eden yıldızlar tarafından mı tespit edilmişlerdi? Aynı şekilde, Ananke veya kaprisli ve hissedilmeyen Tuche bir Tanrıça yapılırken, gayri muşahhas ve tasviri imkansız bir kaderciliğe mi bağlanıyordu? Ne olursa olsun, sungulara, ölülerin

---

[43] F. Cumont, Les Riligions Orientales, 4e edit, 195; J. Leipoldt, Dionysos (1931).

dualarına ulaşılmayan, katı bir kaderdi bu. Pekiyi niçin? Çünkü insan, bir başka cevherdendi ve yüksek bir kudretin irade konusuydu. Fakat onun bir ruhu yok muydu? Elbette vardı. O ruh, bedenin esiriydi ve bu dünyanın bütün bağlarından kurtulması imkansızdı. Bunun için o, elinden geldiğince dünyanın iyiliklerinden yararlanıyordu. Sonra da, toprak haline gelecekti. Ölümlülerin Cynique cevabı böyleydi. Bunu bize birçok dua taşları açıklamaktadır.[44] Fakat yine bu dönemde düşündükleri her şeyin boş olduğunu söyleyen ve bu dünyanın boş şeyleriyle yetinmeyen ciddi insanlar da vardır. Onları canlandıran kurtuluş arzusu, doğu dinlerinin sırlarında tatmin buluyordu.

İnsan ruhu, Tanrısal kökenlidir. Eski zamanlarda, bir felaket onu, maddeye sokmuş ve bedene sürgün etmiştir. Fakat Tanrının bir elçisi yer yüzüne inmiş ve talebelerine ruhun bedenin bağlarını nasıl kıracağını, düşman güçlere nasıl galip geleceğini, yedi semavi küreyi nasıl aşacağını ve Tanrısal güçle nasıl birleşeceğini göstermişti. Bu hikmet, ilim, faaliyet, acı ve sevinçle bir bütündü. Bunun ismi, Gnosis'ti ve pratik olarak Sır'da gerçekleşiyordu. Tanrıya yönelen Ruh, bedenden kurtuluyordu. Çünkü beden dünyaya aitti ve bedeni Ruhu, hor görüyordu. Bu dünyada maddi sevinçler arayan bir insanlığın bünyesinde, diğer dünyayı arzu edenlerin yanında, mistisizm, zahidane âdetleri propaganda ederek, şaraptan, etten ve seksüel ilişkilerden uzak durmayı öneriyordu. Mistisizm mensupları, neftsen kurtulmayı istiyorlar ve hayatlarının yönetimini ruha vermeyi hedefliyorlardı. Çünkü Ruhta, Tanrısal bir kıvılcım yaşıyordu. İşte sır onlara bunun vasıtalarını gösteriyordu. O, onları öldürüyor ve tekrar diriltiyordu, onlara gerçek hayat olan yeni bir hayat veriyordu. O, kendilerinde taşıdıkları Tanrıyı uyandırıyordu ve onlara vecd içinde, Tanrısal dünyanın vizyonunu veriyordu. Bu şekilde dudaklara dokunan Tanrı, göklerin vahiylerini haber verebiliyordu. Sırların dikkatli topluluklarının önünde artık o, bir insan olarak değil, Tanrının bir organı olarak konuşuyordu. Bu durumda din, onun kişisel tecrübesini ifade ediyordu. Onu vaazla yükümlü kılan Tanrı dini, bir kefaret diniydi. Bu dinin kurucusu ve o sırrı kutlayan kişi, artık dünyanın bir kurtarıcısıydı. Daha önce işaret ettiğimiz gelişme böyle bir fikirdi. Sıkıntıya ve fela-

---

[44] Buecheler'deki örneklerde bunlar bulunmaktadır: Carın. epigr, 185-191, 243 ve 244, 420, 5, 1081, 1082, 1495-1500; E. Rohde, psyche, II, 393-396.

kete köle olan dünya, Auguste'e bir kurtarıcı olarak sahip olmuştu. **İşte, dünyayı kurtaracak Tanrısal çocuğun doğumunu ilan eden inancın dini kökenlerini burada keşfediyoruz.** Paul, aşağıdaki cümleleri Galatya cemaatine yazdığında, niçin ruhlarının titreştiğini, şimdi daha iyi anlıyoruz: **"Ama zaman gelince, Tanrı öz oğlunu gönderdi. O bir kadından doğdu, doğumu da kutsal yasa altındaydı. Öyle ki, yasa altında bulunanları satın alsın ve bizler de oğulluk hakkını alabilelim. Oğullar olduğumuz için, Tanrı öz oğlunun "Abbal Baba" diye seslenen ruhunu bizim yüreklerimize gönderdi. Demek ki bundan böyle köle değil, oğulsun. Ve oğul olduğun için Tanrı aracılığıyla mirasçısın."**[45] İşte burada da bir kurtuluş dini dikkat çekiyordu.

Bu sırların ihtiva ettiği fikirler ve temizlik kuralları, tabiatçı dinlerden geliyordu ve sonuç olarak münhasıran ritüel bir karakter takdim ediyordu. Yine oraya, daha sonra gelişmeler sırasında ahlaki unsurların dahil olduğu açıkça görülmektedir. **Eski Orfizm'de de, öldükten sonra günahkarların**[46] **yargılanacakları fikri bulunmaktadır**. Çünkü onlarında faaliyetleri, bir kefareti gerektiriyordu. Birçok kültle, oruç ve iffet çok güçlü vasıtalardır. Onlarla, günahkar, Tanrıların inayetini yeniden elde etmektedir. Ancak bu pratikler, şeytanlara karşı birtakım savunmalar olarak telakki edilmemelidir. Bu uygulamalar, Ruhun safiyete ulaşması için yapılan uygulamalar olarak telakki edilmelidirler.[47] Bu konuda bir örnek verelim: Lidya'nın Philadelphie'sinde M.Ö. I. yüzyılın tarihini taşıyan[48] bir "Tapınak yönergesi" bulunmuştur. Bu, Zeus'un Dionysos'a verdiği bir vahye dayanmaktadır. Bu yönerge, cemaate tamamen bir ahlaki din dersi önermektedir. Cemaat, her aylık kurban töreninde ona riayet göstereceğini, yenilemesi gerekmektedir. Orada, açıkça erkek ve kadınların hür erkeklerin ve kölelerin cemaate girme haklarının olduğu belirtilmiştir. Şayet, sadece ritüel hataların ikrar edildiği, sayısız Frikya kitabeleri[49] dikkate alınırsa, tamamlanan gelişmenin boyutu anlaşılabilecektir. Yine bu değişimin nereden geldiği de bilinebilecektir.

---

45 Galatyalılara, 4/4-7.

46 A. Dietrich, Neckya, 126; A. Olivieri, lamellae aureae orphicae (Kleine Texte. publiés par H. Lietzmann, 133), p. 9, 4; 11, 4.

47 F. Cumont, Les Religions Orientales, 4e edit, 223.

48 Dittenberger, Sylloge, 3e edit, 985, cf. 983; K. Latte, (Archiv fur Religionswissenschaft, XX, 291 ss).

49 F. Cumont, Les Religions Orientales, 4e edit, 225, not: 39; Reitzenstein, Die Hellenistischen Mysterienreligionen, 3e edit, 139.

Halk vaizleri kitleler arasında, eşitlikçi fikirleri ve stoisyen ahlak prensiplerini yayarak vicdanları inceltmiştir.

M.S. 100 yılına doğru Epictete'in verdiği ve Arrien'in yazı ile tespit ettiği şifahi bilgi, imparatorluk döneminin başında uzun zamandan beri var olan halk felsefesi olarak adlandırılan şeyin ne olduğunu anlamamıza imkan vermektedir. Dikkat çekici bir üslupla, gerçekçi ifadelerle serpiştirilmiş olan bu vaaz, günlük hayatın rutin yaşamına tepki gösteriyordu ve dinleyiciyi bizzat kendine dönmeye zorluyordu. Hayatın değeri ve anlamı problemini soruyordu ve bayağı kavramları bir eleştiriye tabi tutuyordu. Peşin yargılar, birbiri arkasından, kendisini güçlü anlamlı olarak takdim etmeyi seven bir felsefenin darbeleri altına düşüyordu. Bu öğretimin konusu kozmopolit olan insandı. Grek veya Barbar, hür veya köle, erkek veya kadın bütün insanî varlıklar[50] bu felsefeye davet ediliyordu. Yani, sağlıklı akılla[51] davranmaya ve düşünmeye davet ediliyordu. Yaşama kuralı bulmak için tabiatı müşahede yetiyordu. Doğuştan gelen muhafazakarlık içgüdüsü ve doğal mutluluk arzusu, düşünen insana, yapması veya sakınması gereken şeyi ve başkasına karşı görevlerinin ne olduğunu gösterecektir. Şayet insanlar, bilinçsiz davranarak hata işlerler ve birilerine zarar verirlerse, bu sadece, zevkte ve acıda ihtiraslara, amellerinde kesin bir tesir icra ettiklerinden ve bununla akılcı bilgiyi bulandırdıklarındandır. Ruhunun rahatlaması için savaştıkça, aklın saf ışığının parladığını göreceksin. Böyle bir akıl sana sadece gerçek mutluluğun sağladığı fazilet yolunu gösterecektir.[52] İşte o zaman Ruh, her şeyden bağımsızlığı sağlayan, iç gerçek, iç hürriyetten[53] yararlanacaktır.

Bu felsefi vaazda, dinin derinliklerinden fışkıran birtakım vurguları anlıyoruz. Her ahlaki tavır, prensip olarak konan hakikat üzerinde durmaktadır. Bu prensip şudur: "Hepimiz, insanların ve Tanrıların babası olan Tanrı tarafından yaratıldık. Bizim de hayvanlar gibi bir bedenimiz ve Tanrılar gibi, bir ruhumuz ve bir aklımız mevcuttur.[54] Tanrı, akıllı varlıklarda gelişen yaratıcı tohumunu dünyaya saçmıştır. İnsanlar olarak Tanrıya, insanları bağlayan bir şeye iştirak ediyoruz. Biz Tanrının ailesindeniz, bunun için in-

---

50 Epictéte, 1, 9, 1, 6; II, 10, 1-3.
51 Chrysippe, Fragm. 253 s, edit, Arnim.
52 Epictete, 1, 4, 3, ve 28.
53 Epictete, IV, 1.
54 Epictete, 1, 3, 1-3.

san kendisine gururla, Tanrının oğlu ismini verebilir. Bunu anlayan insan, Tanrının, kendisinin yaratıcısı, babası ve koruyucusu olduğunu bilir. Bundan sonra, artık o, ne acı ne de korku bilir. Ertesi gün ne yiyeceği endişesi çekmez, bu konuda endişe duymayan hayvanlar ona utanç verir.[55] Ruh, Tanrının ailesinden olduğunu hissederse, beden hapishanesinde acı çeker. Bununla beraber o, onu oraya koyan Tanrının hizmetinde olduğunu bilerek, bu esarete katlanmaktadır. O bu görevde, Tanrı onu çağırıncaya kadar kalmak zorundadır, şüphesiz bu kısa bir zamanda olacaktır. Sonra o, Tanrının kurtarıcı çağrısını duyacak ve Tanrının yanına gidecektir.[56]

Bu üstelik, eski stoisyen panteizm doktrini de değildir. Bu çorak toprak, gizli tohumlarını saçan dini duygularla bereketlenmiş ve ondan faziletin stoisyen vaazını yeni bir güçle canlandıran Tanrı inancını çıkartmıştır. İsa'nın doğumundan bir asır önce, Rodos adasında, stoisizmin içinde bu yeni temayülün mükemmel temsilcisi olan Posidonius ortaya çıkmıştı.[57] O, Suriye'nin, Apamée şehrinde doğmuştur. Gençliğinde doğu sofuluğunun tesirine maruz kaldığı sonucunu çıkarabiliriz. Kader ve Tanrılaşmayı ele alan eserlerinin yanında, bilimin bütün alanlarını kucaklayan eserlerinin içinde, stoisyen ilahiyatın gelişmesi ve geniş şekilde yayılması için çok büyük önemi olan Tanrılar üstüne yazılmış bir eseri bulunmaktadır. 80 yılından sonra Rodos'ta okuyan Çicéron, bu üstadın önüne oturmuştu. Roma aristokrasisi Posidonius'a, yüksek saygı duymuş ve ona bizzat Çicéron hayrandı.[58] Sezar öldüğünde, devrin karışıklıklarının ortasında, halk felsefesi için, halka bir takım eserler kaleme almıştı. Çicéron, *De natura deorum* isimli ikinci kitabında, Posidonius'un eserinden yararlanmıştır. İki asır sonra bile, Posidonius'un eseri, bütün değerini korumuş ve septik hekim Sextus bu kitabı, Tanrılara olan felsefi inancın tipik bir açıklaması olarak telakki etmiş ve bu kitaptan alıntılar yapmıştır.[59] Havari Paul döneminde, yetenekli bir yazar, devrin kültürlü insanları için, Aristote ismi altında, dünyanın tasviri ile ilgi-

55 Epictete, 1, 9, 1-9, 16-19.
56 Epictete, 1, 9, 16 ve 17, 24 ve 25.
57 P. Wendland, Die hellenistisch-römische kultur, 2e edit, 134-136; E. Schwartz, Charakterköpfe, 5e edit, 1, 85-93.
58 Cicéron, Tusc, 2,25, 61; cf. Ad. Att. 2, 1, 2; Hortensius Fragm. 44 (Müller).
59 Cicéron, De nature deorum, 2; Sextus Empiricus, Adv. Phus, 9, 60-136.

li bir eser kaleme almıştır.[60] Bu esrede, Posidonius'un teolojik kozmoz kavramı en güzel şekilde açıklanmıştır.

Bu yazarlar, eski Stoisyenler gibi, Tanrının varlığının kozmolojik delilini, değerlendiriyorlar ve onu yazılarında derinleştiriyorlar. Dünyanın düzeninden ve bütün tarafların teolojik yapısından, onu yaratanın ve idare edenin, yüce zekası ortaya çıkmaktadır. Yaratıklar silsilesi, yüce ve mükemmel bir varlık fikrini empoze etmektedir. Cosmos'un organizasması ise, bu bedeni canlandıran bir ruhun varlığını ispat etmektedir. Öyle ki kainata nüfuz eden bir güç, her şeyi harekete geçiriyor ve kendini eserleriyle **"yüce bir akıl"** olarak gösteriyor, dünyaya bir hedef ve onu yöneten bir inayet ihsan ediyor. Bu kendiliğinden olan Tanrısal Ruh, değişimden geçerek, etherden, ateşten başlayarak, yeryüzü maddesine kadar dört unsurun oluşmasını sağlamaktadır. Sonuçta, dünyadaki şeyler meydana gelmiştir. Böylece de sayısız varlıklar tezahür etmiş ve onların başlarında akılla mücehhez olan insanlar ve Tanrılar gelmiş ve onlar için dünya yaratılmış ve bir Devlet gibi organize edilmiştir. Öyle ki, herkes onun bir uzvu olmuştur.[61] Temelde sadece dünyanın ruhu olan bir tek Tanrı söz konusudur. Fenomenler dünyasının açılması bize tabiattan çıksa da Tanrıların çokluğunu tanıtmaktadır. Bunlar hareketsiz istirahatları içinde gök kubbeyi süsleyen yıldızlar veya daimi bir düzen içinde yörüngelerinde giden planetlerdir.[62] Fakat bunların yanında, yerle gök arasında ether tabiatlı sayısız varlıklar mevcuttur. Gerçekte bunlar, birtakım şeytanlardır. Ancak insanlar bunlara Tanrılar olarak tapmaktadırlar.[63] Burada, halk inançlarına akılcı bir karakter vermek isteyen eski bir Stoicı ilahiyatın izleri bulunmaktadır.[64] Posidonius'un yaymak istediği kavram, yaratıcı panteistlerin ilk cevherde tanıdıkları monoteizmdir. Dünyanın koruyucusu olan bu ilk cevher, ferde, Tanrısal inayetin güvenini vermektedir.[65] **İşte burada Allaha imanın kaynağı bulunmaktadır**. Bu imanla Epiete'de, dinleyicilerinin ruhunu daima yeni ifadeler içinde, ebedi ahengi, tabiatın güzelliğini tebcil eden şairane heyecanı sağlamlaştırıyor.

---

60 Ps. Aristote, De Mondo, 1, 391-401, éd. Bekker.
61 Cicéron, De natura deorum, 2, 62.
62 Cicéron, a.g.e.2, 42, 54; Sextus, 9, 86.
63 Cicéron, a.g.e.2, 6; Sextus, 9, 87.
64 Cf. Chrysippe, 2, 315-324, edit, Arnim.
65 Cicéron, De natura deorum, 2, 164.

Dünya kitabının yazarı, daha da uzağa giderek, Tanrının yüceliğinden geçiyor. Onun gözlerinde bu, dünyanın her yerinde bulmak istenen Tanrısallığı alçaltmaktı. Bu sadece yerde değil, gökte de, insanlar ellerini yalvararak ona doğru açmaktadırlar. Onun tahtı, bütün sınırların ötesindedir. Onun gerçek yeri aşağı bölgelerin çalkantılarının üstündedir. O, kainatın Tanrısıdır, her şeyin yaratıcısı ve koruyucusudur. O, dünyayı, gemisini süren bir kaptan ve arabasını süren bir sürücü gibi idare etmektedir. O, bir orkestra şefi, devleti yöneten bir kanun, ordusuna kumanda eden bir general gibidir. Nasıl ki, görülmeyen ve ulaşılamayan Pers kralı, birtakım emirler veriyor ve saraylarındaki görevliler tarafından ulaştırılan bu emirler, geniş imparatorlukta kanun oluyorsa; her şeye hakim olan Tanrısal güç de, en yakın bedensel dünyada hareket etmekte ve oradan bizim ülkemize kadar inmektedir. Şüphesiz o, uzaklaştığı ölçüde lütufkarlığını kaybetmekte, fakat yine de, Tanrıdan çıkan ahenk içinde bütün kainatla birleşmekte Allaha ulaşmaktadır. Onun verdiği işaretle yıldızlar ve bütün gökyüzü, rotalarında gitmektedir. Güneş, çift kariyeri ile seyrediyor, gece ve gündüzü, dört mevsimi getirmektedir. Yağmur yağıyor ve rüzgarlar belirlenmiş zamanda esiyor, nehirler akıyor, deniz yükseliyor, ağaçlar yeşeriyor ve meyveler olgunlaşıyor. Her tür canlı doğuyor, çoğalıyor ve ölüyor.[66] Goethe'nin, meleklerin ağzına koyduğu Rabbe hamd, bu dönemin imanından geliyordu sanki. Bu iman, asırlar boyunca, filozofların nutuklarında ve halk atasözlerinde, Yahudilerin ve Hıristiyanların dualarında bulunuyordu. Kısaca bu iman, antik Monoteizmin en asil ifadelerinden birisiydi.

[66] Ps. Aristote, De Mundo, 5 ve 6.

X. BÖLÜM

YAHUDİ HIRİSTİYANLIĞIN SONU

Hıristiyanlıktan evrensel bir din yapan Kudüs cemaati, gelişmenin dışında kalmıştır. Antakya Hellenistlerinin daha hür tutumu, Yahudi şeriatının daimi değeri kavramına zıttı ve Paul'un, vaaz ettiği hürriyet ve onu doğrulaması, Kudüs cemaatine bir itizal olarak görünmüştü ve şiddetli bir reaksiyonu ortaya çıkarmıştı. Daha önce, Antakya'da, bir yandan Paul, diğer yandan Pierre ve Yakup'un elçileri arasında meydana gelen çatışmadan bahsetmiştik. Galatyalılara yazılan mektupta, bütün pagan-Hıristiyanlara, sünnet dahil, Yahudi dini kurallarına riayeti empoze eden Yahudileştirme tahrikine işaret edilmiş ve Kudüs antlaşması inkar edilmiştir. Bu saldırının sadece mahalli ve çok kısa süre, bir başarısı olmuştu. Gerçekten gelişmekte olan putperestler arasındaki misyonda, bütün yeni muhtedilere Yahudi dini kurallarını kabul ettirmek imkansızdı. Kudüs Havari kararı ile nispeten ılımlaştırılmış şartlar bile, tam olarak uygulanamamıştır. Kudüs'ün Cemaatı bile, bu tarihi gelişim sürecini durduramamıştır. Uzaktan onlara en büyük saygı gösteriliyordu, onların yüksek otoriteleri ve Havari otoriteleri kabul ediliyordu. Ancak sahip oldukları fikirler, çok hızlı şekilde unutuldu. Sadece, Pagan-Hıristiyanlara, Yahudi şeriatı karşısında onlara tanıdıkları hürriyet, hatıralarda kaldı. Artık o andan itibaren, Hıristiyanlığın gelişmesi konusunda tesirleri olmadı. Çünkü Havari aşkı, hem doğuda hem de batıda bir felaketle bitecekti.

İlk Hıristiyan cemaatinin ve Yahudilerinin ilişkileri, yıllar içinde daha da gerginleşmişti. Büyük Herode'un torunu prens Agrippa, maceralı bir hayata işaret etmektedir. O, hem doğuya hem de Roma'ya borçlanmıştı. Dostu Caligula'nın yardımıyla, o, Kral olmuş ve Filistin'in büyük bir kesiminde saltanat sürmüştü. O, tebası tarafından doğruluğu ile ve milli ruha uygunluğu ile sevilmişti. Onu popüler kılan, iki Hıristiyan cemaat şefini tutuklatması

olmuştu. Zebeden'in oğlunu, Yakup'un kılıcıyla öldürtmüştür. Pierre ise mucizevi şekilde hapishaneden çıkmıştı.[1] Ancak, Agrippa, sadece üç yıl saltanat sürmüştü (41-44). Onun ölümüyle valiler yeniden ülkeyi yönetmeye başlamışlardı. Bu durumda, Hıristiyan cemaati tehdit altındaydı. Miladi 62 yılında Anania'nın[2] oğlu büyük rahip Anania, Büyük Meclisin önünde, Kudüs cemaat lideri Yakup'u zikretmişti ve onu dinsizlik suçu ile ölüme mahkum ettirerek taşlatmıştı.[3] Bu icraat, Ferisi taraftarlarının etkili üyeleri tarafından tasvip edilmemesine rağmen, Hıristiyan cemaatinin Kudüs'ü terkine sebep olmuştu. Yine de, ülkede çalkantı büyüyordu ve Yahudi milliyetçiliğinin zamanı gelmiş gibiydi. Havarilere gelen vahiy, onları alarma geçirmişti ve Hıristiyan cemaati Pellas'a[4] çekilmişti. Pellas, Samarie'nin karşısında kurulan Yahudilerden tiksinen bir putperest şehriydi, bağımsızlık savaşının başında Yahudiler oraya girmişlerdi, fakat Hıristiyanlar orada, himaye bulmuşlardı...

Yahudi savaşının büyük dramının ilk faaliyeti başlamıştı. Yıllardan beri, Filistin'in farklı yerlerinde meydana gelen birçok olayla bu savaş ilân ediliyordu. Artık bir Mesih, kinlenmiş halkı silaha davet etmişti. Kiralık çeteler ülkeyi yağmalıyorlardı, sadece putperestleri değil samaritenleri de öldürüyorlardı. Fakat kendi milletinin bu şefleri hâlâ tanınan kişiler değillerdi. Yahudiler ve Grekler Sazere'ye gelmişler ve kan akmıştı. Şehrin valisi Florus, onları desteklemesine ve yüklü bir para vermesine rağmen, Yahudilerin arzularını tatmin edememişti. Vali, Kudüs tapınağının hazinesinden iki kat bir meblağı vermeye kadar gitmişti. Bu durum, Kudüs'te bir isyanın başlamasına sebep olmuştu ve o ancak barbarlarla bastırılabilmişdi. Fakat ayaklanma hızlı bir şekilde yayılmışdı, Filistin'in doğusunda ve kuzeyinde benzer bir krallık icra eden II. Agrippa'nın aracılığı başarısız olmuştu ve isyan patlamıştı. İsyanın hedefi, ülkeyi Roma egemenliğinden kurtarmaktı. Anlamlı olan şey, imparator için olan kurbanların kaldırılmasıydı.

Uyarılar sonuçsuz kaldıktan sonra Kudüs Aristokrasisi, Florus'tan ve Agrippa'dan çok hızlı şekilde müdahele etmelerini istedi. Bu çağrıya sadece

---

1 Resüllerin İşleri, 12/1-19.
2 Schürer, Geschichte des Judischen Volkes, II, 273.
3 Josèphe, A.J. 20, 200. Hégesippe tarafından anlatılan Hıristiyan efsanesi (Eusèbe, II, 23, 4-18).
4 Eusèbe, III, 5, 2 ve 3.

kral kulak verdi ve Roma garnizonundan 2000 kişiyi, yüksek şehirde yerleşmesi için gönderdi. Ancak bu da boşa çıkmıştı. Antonia kalesi ve Herode'un sarayı, isyancılar tarafından baskına uğramış ve yakılmıştı. Garnizonun bir kısmı savaşta telef olmuştu, verilen söze rağmen, hayatta kalanlar kılıçtan geçirilmişti. Belli bir zaman Massada, Machéronte ve Jéricho Roma garnizonları mağlup edilmişti, putperest şehirler ve özellikle Sazer'de, Yahudi katliamları vuku bulmuştu. Ancak, Yahudilerin daha güçlü oldukları yerlerde kanlı misillemeler bunu takip etmişti. Bütün bu olaylar valinin müdahalesi olmaksızın, miladi 66 yılının yaz ayı sonlarında vukuu bulmuştu. Bunun karşısında yüce otorite heyecanlanmış ve Suriye, Cestius valileri on iki tümenini toplayarak, Yahuda'dan başlayarak Kudüs'ün duvarlarına kadar yürümüşlerdir. Fakat çok şey elde edememiş, teşebbüs darbeleri başarısız olmuş ve kuşatma vasıtalarına sahip olamamıştı. Geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Ancak, Roma ordusu, Yahuda'dan sahile doğru inerken, Yahudilerin saldırısına uğramış ve ciddi şekilde zarar görmüştü. Böylece, ilk Roma faaliyeti, isyancı halkın başarısı ile sonuçlanmıştı. İsrail'in bağımsızlığı ilan edilmişti. Asırlarca şu gururlu yazıları taşıyan paralar basılmıştı: **"İsrail'in Asrının I. yılı"**, **"kutsal Kudüs"**. Yine, paraların üstüne **"Sion'un kurtuluşun"**dan itibaren hesap edilen yılların rakamları yazılmaya devam etmiştir. O zamana kadar isyana düşman olan Kudüs Aristokrasisi de bu zaferden sonra bunlara katılmış ve harekete şefler temin etmiştir.

Tabii ki Roma, gücünün doğuda böyle azalmasına razı olamazdı. Néron, Vespaisen'e, en iyi kumandanlarından birisini, ayaklanmayı bastırması göreviyle vermişti, bir ordu hazırlanmış ve üç tümenden oluşan ordu itina ile toplanmıştı. Miladi 67 yılının ilk baharında 60.000 kişilik ordu ile Galile'ye yürünmüştü. İsyancıların ordusu derhal dağılmış ve Galile ovası Vespasien'in eline geçmişti. Ancak, isyancılar takviyeli şehirlere çekilerek Roma kuşatmasına şiddetle ve uzun süre mukavemet göstermişler, fakat sonunda başarısız olmuşlardır. Yine Samaritenler de, Garizim'de birtakım güçler toplamışlardı. Bunlar da Romalılara, bir tehdit olarak görünüyordu. Onlara da bir birlik gönderilerek, hepsi öldürülmüştü. Josèphe göre[5] bu savaşta 11.600 kişi öldürülmüştü. Fakat bunlar niçin öldürülmüştü?

---

[5] Josèphe, B.J. II, 458

Miladi 68 yılının ilk baharında, Vespasien, ülkenin güney kısmını ve Pèrée'yi ele geçirmişti. Fakat Néron'un ölümü ve imparatorluktaki karışıklıklar, Vespasien'i, olayları bekleme noktasına getirmişti. Bunun için o, 69 yılının sonuna kadar hareketsiz kaldı. Bu tarihte, imparatorluk tâcını iddia ederek İtalya'ya dönmüştü. Bu durumda, Yahudilere karşı yürütülen mücadelenin başına oğlu Titus geçmişti. 70 yılının paskalyasına doğru, Titus, mukavemetçilerin toplandıkları Kudüs üzerine yürümüştü. Bu arada, her iki tarafta, birbirleriyle en vahşi savaş için iki yıllık aradan yararlanmışlardı. Kudüs Aristokrasisi, düşmüş ve yok edilmişti. Bir Galileli olan Jean de Gischala tarafından kumanda edilen Zelotlar (Milliyetçi Yahudiler), tapınağı işgal etmişler ve yüksek şehrin lideri olan Simon bar Giora'nın güçlerine karşı savaşa girmişlerdi. Romalıların gözünde onlar, savunma için birleşmişlerdi. Beş ay Titus ordusuna karşı ve daha korkuncu, açlığa karşı kahramanca savaşmışlardı. Temmuz ayında, Antonia kalesi düşmüştü, 10 Ağustos'ta tapınak yakılmıştı, 8 Eylül'de Kudüs'ün son surları olan, yüksek şehrin takviyeleri de yıkılmıştı. Ancak isyan, 73 yılının ilk baharında güney sınırında olan Masada kalesinin düşmesi ile sona erecekti.

Kudüs alınarak zaferin ilanı yapılmaya karar verildiğinde Roma, bundan birtakım politik sonuçlar çıkarmıştı. Yahuda, Suriye'den ayrı bir valiye bağlı (Legatus pro praetore) olarak Roma'nın bir vilayeti haline gelmişti. İşgal orduları takviye edilmişti. Onuncu tümen,[6] oturulamaz halde olan şehrin harabelerinde karargahını kurmuştu.[7] Zaman içinde kurban merasimi yok olmuştu, ancak olması gerekirdi. Bir müddet sonra sığınmacı haydutlar, Mısır'da düzensizlik yaratmak istemişlerdi. İskenderiyye cemaatinin meşru tutumuna rağmen, iki asırdan beri Léontopolis'de olan Yahudi tapınağı kapatılmış ve kurban merasimleri yasaklanmıştı.[8] Sanhedrin kaldırılmış ve hahambaşı onunla birlikte yok olmuştu. Fakat alay edercesine, diasporanın ödemesi gereken tapınak vergisi devam ediyordu. Bu vergi, Roma'daki Jupiter Capitolin tapınağının hazinesine ödeniyordu. Böylece Yahudi devleti ve bütün Yahudiliğin merkezi din teşkilatı yok edilmişti. Altmış yıl sonra, Borcochba, Mesihlik sancağını çektiği ve isyanı başlattığı zaman (132-135),

---

6 Joseph,E.J III.315.
7 Ritterling, dans pauly-wvissova, XII, 1671-1677.
8 a.g.e. B.J., 7, 3.

Roma imparatoru Hadrien, Vespasie'in kararını resmileştirmiş ve Kudüs tapınağının yerine, Romalı koloniler için, **Aelia Capitolina** tapınağını inşa ettirmişti. Bu tapınağa Yahudilerin girmesini ölüm cezası ile yasaklamıştı.

Hıristiyan cemaati, tam zamanında, kaderlerinden sakınmışlar ve Yahudi cemaatinden ayrılmışlardı. Fakat, Pella'ya sığınmışlar, orada daha önce oraya sığınmış olan farklı Yahudi mezhepleriyle ve ölü denizin doğusunda ve güneyinde temasa geçmişlerdi.[9] Josèphe bunlardan bahsetmektedir. Fakat ikinci asrın Hıristiyan yazarları, Ferisilerin, Sadukilerin ve Essenilerin yanında, sadece isimlerini bildiğimiz bir grup Yahudi mezhebi daha zikretmektedir.[10] Meselâ, **"Samaritenler"** bunlardan birisiydi. Fakat bunlar, Yahudi değillerdi. **Bunlar, Asurluların, Filistin'in ortasına yerleştirdikleri yabancı bir ırkın torunlarıydılar.** Asırlar içinde bunlar da, Musa'nın dininin benimsemişlerdi fakat Kudüs tapınağına girmiyorlardı. Garizim dağında bunların kendilerine ait tapınaklar vardı. Bunlar da bir Mesih bekliyorlardı. Ancak bunlar da, sahte Mesih'in zuhuru sırasında, Romalıların kanlı baskınlarına maruz kalmışlardı.[11] Buna karşın, muhtelif isimler altında görünen vaftizci mezhepler tartışmasız şekilde Yahudi idiler. Onların karakteristik özellikleri, daha önce Essenilerde gördüğümüz gibi,[12] her gün dini banyolarla temizlenmekti. Öyle ki, resmi Yahudilikte, bu tür kutsal su ile yıkanma olayı sadece belirli kirlenmelerden sonra yapılmaktaydı. Epiphane, IV. yüzyılda, bu tür Yahudi mezhepleri hakkında bize bilgi vermektedir.[13] O, Hıristiyanlıktan önce, Yahudilerde ortaya çıkan yedi itizali mezkep hakkında detaylı bilgi vermektedir. Yine o, bu itizal gruplarının, Hıristiyanlık üzerinde daha sonra yaptığı tesirleri göstermeye çalışmıştır. Josèphe'nin, bize tanıttığı grupların yanında, Epiphane aynı şekilde Baptistlerin adını vererek bunların, Galaad'da ve Bascan'da ikamet eden, yani Pella'dan, Harran'a kadar olan bölgede oturan Nazarenlerin halefleri olduğunu söylemektedir.[14] **Bunlar genelde Yahudi dini ritüellerini korumaktadırlar. Fakat Pentatek'i (Tora'yı) eleştirmekteler, et yememektedirler, hayvan kurban-**

9 Josèphe, B.J., 7, 433-436.
10 Justin, Dial, 80; Hégesippe (Eusèbe, IV, 22, 7).
11 Josèphe, A.J., 18, 85-87.
12 Cf. Supra, p. 27.
13 Epiphane Haer, 14-20.
14 Epiphane, Haer, 18.

larını reddetmektedirler ve Essenileri hatırlatmaktadırlar.[15] Bu Nazarenlere, Moabitler ve Nabateenler ülkelerinde daha güneyde oturan, Osseenler ve Sampseenler[16] yakın görünmekteler ve Musa geleneği ve kurban kültü karşısında aynı tavrı benimsemektedirler.

İşte, Pella'ya sığınan Hıristiyanlar bu grubun içine girmişlerdir. Bunlar da, Kudüs Yahudileri tarafından sürgün edilmişlerdir. Çünkü milli dinin geleneksel prensiplerine bağlı olmalarına rağmen, inançları, Yahudilerle çatışıyordu. Kendine has geleneğe ait olan bazı unsurlarla Hıristiyan cemaati, bu eski mezheplerle ciddi benzerlikler taşıyordu. Bunların izlerini gösterebiliriz.

Pella'ya sığınmakla ve Kudüs'ün tahribi ile birlikte, ilk Hıristiyan cemaati ufukta kayboluyordu. Halbuki, Pagan-Hıristiyanlık, dünyayı fethederek, Hıristiyanlaştırmada önemli bir zafer elde etmişti. Kutsal şehri vuran Tanrının hükmü, bütün herkese İsa'nın çarmıhının bir kefareti olarak görünüyordu. Tapınağın ve kültünün yok edilmesi, Yahudi şeriatının kaldırılmasını gösteriyordu. Milli olduğu kadar dini olarak da, temelini kaybetmiş ve kilisede unutulmuş olan Yahudi-Hıristiyanlık ve onun fikri, Ürdün çölünde böylece kaybolmuştu. Birkaç asır sonra, bazı Hıristiyan ilahiyatçıları, saygıdeğer bir geçmişin kalıntıları olarak merakla onlardan garip varlıklar gibi bahsedeceklerdir. Teolojik mefhumların sınıflaması yapılınca, bu Yahudi-Hıristiyanlar, sapıklar (Herétiques) listesinde yer alacaklardır. Oldukça geri bir ülkede yaşayan bu insanlarla çok az insan ilgilenmiştir.

Miladi 150 yılına doğru Filistin'de doğan kelamcı bir baba olan Justin,[17] kendi kendine, Musa şeriatına riayet eden Yahudi-Hıristiyanların kurtulup kurtulmadıklarını sormaktadır. O, bu tür cemaatleri mutlaka tanıyordu. Onlar, başkalarının böyle görmelerini istemeseler de, o, onları Hıristiyanlar olarak telakki ediyorudu. Çünkü onların temsilcilerinin aksi kanaate sahip olduklarını biliyordu. Tabii ki onun aktüel bir problemi burada tartışmadığını, ancak teorik bir problemi tartıştığını da düşünmek gerekir. Bu tarihten otuz yıl önce, İgnace, mektuplarının okuyucularını Yahudiliğe karşı uyarıyordu. Fakat, onun Yahudi-Hıristiyanları hedef aldığını kabul etmek zordur.[18]

---

15 Cf. Supra, p. 27.
16 Epiphane, Haer, 19, cf. 53, 1.
17 Justin, Dial, 47, 1-3.
18 Ignace, Magn, 8-10, philad, 6, 1.

İkinci asrın sonuna doğru Lyon'lu Iréné[19] kilise tarihçilerinin Yahudi-Hıristiyanlar olarak takdim edecekleri bir tezi ortaya atıyor. Iréné onlara, **"Ebionitler"** ismini vermektedir. Ebionit, kelimesi İbranice ve Biblique terim olarak "**Fakirler**" anlamına gelmektedir. Kudüs cemaati, kendisini böyle adlandırıyordu. Bu isim, eski gövdeye bu dalı bağlıyordu. **Ancak İréné, onların İsa'nın bir bakireden doğduğunu inkar ettiklerini de biliyordu. Yine bunlar, sadece Matta İncilini kullanıyorlardı. Paul'den nefret ediyorlardı.** Yine, Nebilere ait kitapları kendilerine göre yorumluyorlardı. Yaşam tarzları oldukça Yahudiliğe benziyordu, ibadet zamanında, sanki Tanrı orada oturuyormuş gibi Kudüs'e dönüyorlardı. İréné bunu kişisel tecrübesiyle mi biliyordu, yoksa çok eski bir belge ile mi öğrenmişti? O Gaul'deki Ebionitleri kesin olarak görmemiştir. Onun, Ebionitleri, Küçük Asya'da, doğduğu şehir olan Samyrne (İzmir) de görmüş olması da imkansızdır.

Eski bilgilerin üretilmesi ve onlara az önemi olan bazı ilavelerin yapılması hariç, aşağı yukarı iki asır boyunca Yahudi-Hıristiyanlardan pek bahsedilmemiştir. Bunun için Origène[20] bize, yukarıda karakterize edilen Ebioniteslerin yanında, İsa'nın bakireden doğduğunu kabul eden başka grupların olduğunu bildirmektedir. Zamanla birbirinden ayrılmayan bu dünyanın bunalımından büyük kiliseye geçen birtakım insanlar ortaya çıkmıştır. Mesela, Pella asıllı kelamcı Ariston, muhtemelen Yahudi-Hıristiyan bir cemaattendi. O, bize Barcochba isyanından bahsetmekte[21] fakat o, bir Yahudi-Hıristiyan temsilcisi de değildi. Antoninsler zamanında, Eusèbe'in haklı olarak takdir ettiği Hégésippe, kitabında Yahudi-Hıristiyan kaynaklarını kullanmakta ve Eusèbe'in şahadetlerine göre,[22] o kendisini muhtedi bir Yahudi olarak göstermektedir. Fakat, Yahudi-Hıristiyan cemaate ait olduğunu söylememektedir. Aksine Origène,[23] İncil mütercimi Symmaque'ın Ebionite olduğunu söylemektedir. Symmaque, birtakım yazılar biliyordu ve onlar da, Matta İncilini eleştiriyordu. Bu bilgi, daha sonra doğrulanmıştır.[24]

---

19 Iréné, 1, 26, 2.
20 Origène, C. Cels, 5, 61; cf. 2, 1; 5, 65; Hom. in Jerem. 19, 12 (edit, Klosterman).
21 Eusèbe, Histoire Ecclésiastique, IV, 6, 3.
22 Eusèbe, a.g.e.IV, 22, 8.
23 Origène, dans Eusèbe, a.g.e.VI, 17.
24 Marius Victorinus com. in Gal, 1, 19; 2, 26 (Migne, patrol, latine, VIII, 1155, 1162). cf. Ephiane, haer, 52,1,8

IV. yüzyılın ikinci yarısında, geri kalan Yahudi-Hıristiyanlar konusunda yeni birtakım bilgiler ortaya çıkmıştır. Bu konuyu özel olarak inceleyen iki yazarda, bu bilgileri buluyoruz. Bunların çoğunu, Salamineli (Kıprıs) Epiphane'a borçluyuz. Miladi 370 yılına doğru, bu itizal tarihçisi, Ebionitesler ve Nazarèensler konusunda elde edebildiği bütün bilgileri toplamıştır. Ebionitesler, İrénée'in bahsettiği aynı özellikleri göstermektedirler. Ancak Epiphane onların İbranice konuştuklarına[25] işaret etmektedir. Bunlar, Eski Ahit'i orijinal metniyle okumaktaydılar ve kullandıkları Matta İncili, İbranice olarak yazılmıştı. Bunlar, Harran bölgesinde Pella'da, Kochaba'da ve daha kuzeyde Antakya'nın doğusunda Béroe'de ikamet ediyorlardı. Bu bilgiler, İbranice konuşan Antakya Yahudi-Hıristiyanlarının çok erken dönemde, bu şehrin Helenleşmiş cemaatini terk ettiklerini ve Antakya'nın doğusundaki Béroe'ye ve Kudüs'teki Pella'ya çekildiklerini düşünmeye bizi götürmektedir.

Aynı dönemde, Antakya'nın doğusunda Chalcis çölünde ikamet eden Jerôme'da, Nazaréensler, konusunda inceleme yapmış ve onları, Béroé'de görmeye gitmiş ve onların İbranice Matta İncillerini kopyalamıştır.[26] Yine o, daha sonra, Matta İncili'nin Yunancaya ve Latinceye çevrildiğini doğrulamaktadır. Bu tercümeden bize, sadece birkaç nakil gelebilmiştir.[27] Jerôme'a göre, bu İncilin bir nüshası,Césare kütüphanesinde bulunuyordu. Fakat inanıldığı gibi, bu, eski Aramice aslı değildi. Bu, asıl metinden yapılmış ve efsanelerle zenginleştirilmiş Süryanice bir tercümedir. Bu İncil, Yunanca konuşan Yahudi-Hıristiyanlar için Yunancaya çevrilmiştir. Bu son çeviriden bazı izleri, kilise babalarında ve yeni Ahit'in bazı yazmalarının kenarlarındaki notlarda bulabiliyoruz.[28]

Büyük kiliseden ayrılan bu doğu cemaatlerinin, geçmişin gelenekleri içinde bütünleşemedikleri anlaşılmaktadır. Bunlar, yukarıda tasvir edilen Yahudi mezheplerinin tesirlerine maruz kalmışlar ve onların manevi hayat-

---

25 Epiphane, Haer, 29, 7, 4; 9, 4.

26 Jerôme Vir. int., 2, 3; Dial, adv., pelag., 3, 2; Epist, 120, 8, 2. Epiphane, Haer, 29, 9, 4, Eusèbe, Theophanie, 4, 12 (P. 183, 29 de l'édition Gressmann).

27 A. Schmidtke, Judenchrist / Evang. (Texte und Undersuchungen, 37, 1), 32-41. E. Klostermann, Apokrypha, II (Kleine Texte, 8).

28 Ignace, Ad Smyrn, 3, 1 ve 2 = Jerôme, vir. int., 16; Schmidke'deki 45 nolu parça (Judenchristt. Evang, 39 s.), İncilin Süryaniceden tercüme edildiğini göstermektedir. Bu durumda Clément ve Origène 'dans Klostermann, fragments 5, 25) tarafından verilen 3-5 nolu parçaların, aynı orijinden olup olmadıkları sorulabilir.

larına iştirak etmişlerdir. Trajan'ın saltanatının üçüncü yılında (M. 101), Ürdün'de Alexis adında bir peygamber zuhur etmiştir. Daha sonra onun ismine Süryanice bir şekil verilerek Elxai = chel-csaj (gizli güç) denmiştir.[29] O, vaazlarını, bir kitapta yazmış ve onu, cemaati sadık şekilde muhafaza etmiştir. İtizal tarihçilerinin şahadetleri ile bunu bilmekteyiz. Bu tarihçiler bu yazılardan birkaç parçayı muhafaza etmişlerdir.[30] Bunlar, Yahudi dininin temelini oluşturan sünnet, dini kurallar ve Cumartesi kutlamaları ve ibadet esnasında Kudüs'e dönme âdetleri konusunda bilgi vermektedir.[31] Ürdün'deki mezhepler gibi, bizzat peygamber olan Elxai de, kehanetleri ve hayvan kurbanlarını reddediyordu.[32] Zaten kurban merasimi, Kudüs tapınağının tahribinden beri de yapılmıyordu. Fakat, o, hastalıklara ve cin çarpmalarına karşı abdest almayı ve vaftizi, özellikle bir ilaç olarak tavsiye ediyordu.[33] Onun için İsa çok yücedir. **"Büyük İsa"**, Tanrısal bedene bürünmüş çok önceden var olan, geçmişte farklı şekillerde, Adem olarak görünen bir varlıktı. Elxai onu bir mukeşefede, bir dağ kadar yüksek ve boyu doksan altı mil olduğu halde, yanında da, onun kadar büyük kutsal-Ruh olan kız kardeşi Rucha olduğu halde görmüştür.[34]

Onun için Hıristiyanlık, Tanrısal bir dindir ve o, kutsal kitabını vaftizli Hıristiyanlara hitaben yazmıştır. O, kilisenin tanımadığı birtakım şeyler söylemektedir. Ne olursa olsun, bir mümin bedensel bir günah işler ve kitabın sözlerini dinlerse, doğrudan doğruya Allah adına vaftiz olmaya giderse, kilisenin âdetine göre, elbisesini koruyacak ve çıplak olmayacaktır. Elxai bunu birçok defa tekrar etmiştir. O, mümin, yeniden affı elde eder. Fakat kutsal eylemde yedi şahiti getirmek durumundadır. Bunlar, gök, su, kutsal ruhlar, dua melekleri, yağ, tuz ve topraktır. Bunlar, onun artık günah işlemeyeceğini, zina, hırsızlık, şiddet gibi eylemleri işlemeyeceğini ve artık aldatmayacağını, kin tutmayacağını, kirliliğe girmeyeceğini, kötülükten zevk almayacağını garanti edeceklerdir.[35]

---

29 Lidzbarski, Handbuch d. nordsem. Epigr, p. 217[a] ve Ephemeris 2, 198, Epiphane, 19, 2, 10.
30 Hippolyte, 9, 13-17; 10, 29; Epiphane, Haer, 19, 1-5; 30, 17. Cf. Harnack, Geschichte der altchristlichen literatur, 1, 207-209; waitz. dans Henecke, Neutest. Apokr, 2, edit, 422-425.
31 Hippolyte, 9, 14, 1; 16, 3. Epiphane, 19, 3, 5.
32 Epiphane, 19, 3, 6; 52, 1, 7.
33 Hippolyte, 9, 15; 1,4- 16, 1, Epiphane,Haer 30,17,4.
34 Hippolyte, 9, 13, 1-3. Epiphane, 19, 4, 1, ve 2; 30, 17, 5-7; 53, 1, 8 ve 9.
35 Hippolyte, 9, 15; Epiphane, 19, 1, 6; 30, 2, 4 ve 5.

Burada günahların yok olması için gerçek bir tövbe vaftizi söz konusudur ki bu, bir defa daha, her şey bitmeden önce, kurtuluşu elde etmeye imkan vermektedir. Daha önce vaftizci Yahya'nın da vaaz ettiği vaftiz böyleydi. Otuz yıl sonra Pasteur de, Hermas'da, Roma'da böyle bir tövbeyi vaaz edecekti. Ona göre, nedamet eden günahkarlar, heretik bile olsalar, barışı ve doğrularla bir olmayı elde edeceklerdir. Burada bedensel günahlar özel olarak zikredilmiştir. Çünkü Elxai, onları en ciddi günahlar olarak telakki etmektedir, bunun için o, seksüel perhizden bahsetmeden, çok erkenden evlenmeyi emretmektedir.[36] Şüphesiz o burada, bu Yahudileşen muhitlerde saltanat süren halkın kanaatini ifade ediyordu.

Elxai'nin zikrettiği "Yedi elemanın isimleri" onun, bu unsurlar üzerinde ve onların sakramental faziletleri konusunda ve göksel ruhlar üzerinde bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Mesela, ateş, ona bir hata unsuru ve Tanrıdan uzaklaşmayı hatırlatırken; su sesi, doğru yola sevk eden olarak görünmektedir.[37] Yine o, Astrolojiye katkı sağlıyordu. Çünkü o, yıldızların kötü tesirlerinin, özellikle ayın onlarla birleşmeye girdiği zaman, bütün günlere yayıldığını biliyordu. Bunun için, bu günde, hiçbir iş yapılmamalı, hiçbir şahıs vaftiz olmamalı ve ayın bu uğursuz bölgeyi terki beklenmelidir. Haftada, Cumartesi, özellikle kutsanmalıdır. **Salı günü, çalışmaktan sakınılmalıdır. Çünkü o, kozmik bir felaketin tarihi sembolüdür:** Parthes'lara karşı (114-116), Trajan tarafından girişilen savaştan üç yıl sonra, kuzeyin kötü melekleri arasında bir savaş patlak verecektir.[38] Bu vaazın gerçekleştiği konusunda hiçbir şey bilmediğimiz gibi, Elxai'nin özel bir Apocaliptik yarattığını da söyleyemiyoruz.[39]

Elxai'nin hasımlarının bize verdiği tutarsız bilgilerden, bu peygamberin gerçek karakterini çıkarmak zor görünmektedir. Ancak, onun vaazlarındaki Yahudi unsurları net olarak biliyoruz. Yine, tamamen Hıristiyan olan figürler ve Apokaliptik imajlar da buna dahildir. O, vaftiz törenleriyle ve hayvan kurbanlarının reddi ile ve sahte Mesihlikle Ürdün'deki mezheplere bağlı görünmektedir. Bütün bunlara,astroloji konusundaki ve ruhlar konusundaki spe-

---

[36] Epiphane, 19, 1, 7.
[37] Epiphane, 19, 3, 7; 53, 1, 7.
[38] Hippolyte, 9, 16, 2-4.
[39] Ed. Schwartz (Zeitschr. f. neutest. wiss, 31, 195).

külasyonlar da ilave edilebilir. Diğer yandan bunlar Paul'un, Koleselilere yazdığı mektubundaki (2, 9, 16-18) akademik açıklamalarını hatırlatmakta ve daha önce Yahudi mezheplerinde geliştirilen fikirlere benzemektedir. Bütün bunlar, Yahudileşen bir gnostizmin oluşumunu göstermektedir. Daha sonraki nesiller, Elxai'de "gizli güç" göreceklerdir. Yani, insan da, Tanrının bedenleşmesini göreceklerdir. Miladi 160 yılına doğru bu fikirler, başka yerlerde de bulunmaktadır.[40] Ateşin niçin kötülük unsuru olarak telakki edilmesine gelince, bunun, Perslerin inançlarına muhalefet olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Yazarının da istediği gibi, Elxai'nin kitabı, bir mezhebin gizli kitabı olarak kalacaktır.[41] Şayet, miladi 200 yılına doğru Alcibiade isimli bir adam bu kitabı, Suriye'nin Apamée şehrinden Roma'ya getirmemiş olsaydı, bu kitabı dünya asla tanıyamayacaktı. Alcibiade, Roma'da, Exai'nin bir misyoneriydi.[42]

Günahların kaldırılması vaazı, kiliseye ait günah itirafının uyanık bekçisi olan piskopos Hippolyte'i kuşkulandırmıştı. Hippolyte derhal bu yeni havari ve eski kitabı üzerinde bir araştırma yaptırmış ve itizaller üzerine yazdığı, kitabında, bu konuda, bildiklerimizi kendisine borçlu olduğumuz tafsilatlı bilgileri yazmıştır. Yahudi-Hıristiyanlığın gelişimi için Alexis'in de önemi fazla değildir. Onun bizim için önemi, doktrininin, doğan Gnos'la, Suriye'de icra ettiği farklı tesirleri ve gücü doğruladığı ölçüdedir.

Diğer yandan Kıbrıs'ın ateşli piskopos Epiphane da miladi 380 yılına doğru sadece Hippolyte'in rivayetini okumamıştı, görünüşe göre, Elxai'nin kitabına da sahipti. Epiphane, Elxai'nin ailesine ait iki rahibeden de bahsetmektedir. Bu rahibeler, onun zamanında yaşıyorlardı ve azizeler gibi saygı görüyorlardı. Çünkü onlar, mucize göstermek gücüne sahiptiler.[43] O, Elxai'nin kitabının büyük bir faaliyet icra ettiğini ve Clémentines'in bu kitabı, eski Yahudi-Hıristiyan dokümanları olarak telakki ederek kullandığını belirtmektedir. Ancak bu bilgi uzun zaman yanlışa götürmüştür, çünkü son zamanlardaki derinlemesine araştırmalar,[44] Hıristiyanlığın ve Yahudiliğin birinci asırda incelenmesinde bir Roman olan Clémentine'in hiçbir önemi olmadığını göstermiştir.

---

40 Resüllerin İşleri, 8/10.
41 Hippolyte, 9, 17, 1.
42 Hippolyte, 9, 13, 1.
43 Epiphane, Haer, 19, 2, 12; 53, 1, 5.
44 E. Schwartz (Zeitschr. f. neutest. wiss, 31, 151-199).

Yine, maalesef Epiphane, "Nazaréenler" konusunda da dediklerinde çok karışıklıklara neden olmuştur. O, Ebionitelere tahsis etmiş olduğu bölümde birçok şeyi birbirine karıştırmıştır. Öyle ki, tarihi gerçeği oradan çıkarmak, çok zor hale gelmiştir. Epiphane, bildiklerinin bir kısmını, kendi piskoposluğunda, Kıbrıs'ta ikamet eden "Ebionites"lere borçludur.[45] O, Ebionitelerin uydurma "Havarilerin işlerini" kullandıklarını biliyordu ve özellikle "Yakup'un merdivenini"[46] zikrediyordu. Bunda, kurbandan, kurbanları yakmaktan tiksintileri görülüyordu ve Paul'e karşı yöneltilen etkili iftiraları dikkat çekiyordu. Onların kullandıkları İncil ve birçok nakil, Epiphane'nın elindeydi. Buradan, Matta İncili'nin fantezilerinin, Luka İncili'nden alınanlarla yeniden gözden geçirildiği sonucu çıkarılabilir. Çünkü bunların içinde, mezhebin Vejetarienne karakteri ve kurbana muhalefet açık olarak görünmektedir.[47] Vaftizci Yahya, çekirge yerine ballı çörekle besleniyordu. İsa ise, paskalyada kızartılmış kebabı yemeyi açıkça reddediyordu ve kurban kültünü kaldırmaya geldiğini beyan ediyordu. Bu Apokrif kitabın yukarıda bahsedilen İbranilerin İncili ile bir alakası var mıdır?[48] Bu konuda bir şey söyleyemiyoruz. Çünkü, nakledilen pasajlar, hiçbir mukayeseye imkan vermemekte ve Epiphane[49] tarafından yayılan olumlu kanaat da dikkatli bir incelemeyi garanti etmemektedir.

Buna göre, IV. asrın sonuna doğru Kıbrıs'ta dağılan Yahudi-Hıristiyanlığın son izlerinin görüldüğü kabul edilebilir. Şüphesiz onlar, doğuda gördüğümüz diğer grupların kalıntılarından ve Béroé'nin garip cemaatlerinden farklı değillerdir. Yeni bir hipoteze göre[50] Küçük Asya, sığınmacı Yahudi-Hıristiyanların mekanı olmuştur. Aslında, İncil propagandacısı Philippe, dört kızı ile Cesarée'ye yerleşmiş ve peygamberlik yapmıştır. O, ikinci asrın sonuna doğru, mahallin azizi olarak, Hierapolis'de tebcil edilmiştir. Denildiğine göre, iki kızı gibi o da Efes'e gömülmüş ve mezarı ikisinin arasında bulunmaktadır.[51] Küçük Asya'daki paskalya merasimi, ki ondan ileride

---

45 Epiphane, Haer, 30, 18, 1.
46 Epiphane, Haer, 30, 16, 6-9.
47 Epiphane, Haer, 30, 13 ve 14. Yine, E. Klostermann'daki koleksiyonlara bakılmalıdır. Apocrypha, 11, 2e edit (Kleine Texte, 8), p. 9-12; fr. 2, 6, 5.
48 Cf. Supra, p. 196.
49 Epiphane, Haer, 30, 3, 7.
50 K. Holl. Ges. Aufs, II, 66 s. E. Schwartz (Zeitschr. F. neutest. wiss).
51 Resüllerin İşleri, 21, 8, 9. Ploycrate'ın Roma Victor'una yazdığı mektup. Dans Eusèbe, Hist. Eccl. III, 31, 3; cf. Gaius, a.g.e.31. 4.

bahsedeceğiz, diğer kiliselerdeki uygulamadan farklı olarak, Yahudi bağını korumaktadır. Yuhanna'nın vahyi, Yahudi unsurları kullanarak, Yahudi fikirlerini yansıtmaktadır ki bunlar, tartışmasız şekilde Küçük Asya kökenlidir. Yazar, Apostolik kararın[52] Bergama cemaatinde geçerli olduğu varsayımında bulunarak, bu karara karşı başlattığı polemiğin geleceğe bağlı olan Yahudi-Hıristiyanlara karşı bir reaksiyon olduğu izahı ile daha iyi anlaşılacaktır. Geleneğe göre Zebede'nin oğlu Yuhanna, yaşlılığında Efes'e çekilmiş ve oraya gömülmüştür. Bu geleneği dikkate almamak gerekir. Çünkü miladi 117 yılında bile Ignace, bu geleneği bilmemekte ve bu muhtemelen bir karışıklığa dayanmaktadır. Yukarıda belirtilen hipotez lehine bu olaylarda kesin deliller görülmemektedir. Bu durumda o, saf bir ihtimal olarak kalmaktadır. Böylece Yahudi-Hıristiyanlığın sonu , her yerde aynı olmuştur. O yalnızlık içinde sessizce yok olmuştur. Evrensel Hıristiyanlığı temsil eden ve dünyayı feth etmeye yönelen kilise ise bu kayboluşun fırkana bile varmamıştır.

[52] Vahiy, 2/14.

XI. BÖLÜM
İKİNCİ ASIRDA HIRİSTİYANLIĞIN DURUMU

Apostolik çağ, son Havari Pierre'in ölümü ile sona ermiştir. Onun âkibeti yeterince bize, açık şekilde nakledilmemiştir. Bu tarihi dönemin kapanışını Néron'un kanlı ışığı aydınlatmaktadır. Yani, yeni evrensel bir dinin kuruluş dönemini açıklamaktadır. Roma cemaati, bir kronik yazamadı ve bu korkunç olay, Hıristiyanlığın hafızasında iz bırakamadı. Yine, kilise dokümanları da, bu ilk şiddet olayının kurbanı olan cemaat konusunda hiçbir bilgi vermemektedir. Eusébe bile[1] bu konuda anlamsız birkaç kelime söylemektedir. Fakat Tacite, Néron'un gaddarlığını tasvir etmek için bir bölüm ayırmış ve değeri biçilmez bir rivayet bırakmıştır. Bu rivayet, Clemént'ın Romalılara mektubundaki telmihlerin anlaşılmasına da imkan vermektedir.[2] Miladi 64 yılının temmuz ayında, Roma'da altı gün süren bir yangın meydana gelmiş ve şehrin büyük bir kısmını Yakıp kül etmişti. Néron derhal, büyük bir cömertlikle belirlenen planlara göre yapım işine girişmişti. Dolaşan dedikoduya göre yangın yüksek bir emirle başlatılmıştı. Bu kuşkuyu gidermek için imparator suçu Hıristiyanların üstüne atınca onları gaddarca cezalandırmıştı. Hıristiyan olduklarını açıklayanları tutuklatmıştı. Böylece çok sayıda insan tutuklanmıştı. Bu konudaki araştırmalar, Hıristiyanların suçlu olduklarını ispat etmese de, Hıristiyanlar **"insan ırkının düşmanları"** olmakla itham edilmişler ve ölüme mahkum edilmişlerdi. Onlar, sadece öldürülmemişler ve cezaları canavarca bir gösteriye dönüşmüştür. Hayvan derilerine konularak,köpeklere kurban verilmişlerdi. Boğalara bağlanarak arenada parçalanmışlar, çarhıma gerilmişler, bandlara sarılarak Vatikan'ın imparatorluk bahçelerindeki kütükler gibi yakılmışlardır. Çok muhtemeldir ki

---

1 Eusèbe, Hist. Eccl, II, 25, 1-8.
2 Tacite, Annales, 15, 44; cf. Suétone, Néron, 16;1 Clément, 6, 1-2.

Pierre bu zulüm sırasında, çarmıhta ölmüştür. Pierre'in çarmıha gerilme olayı, çok erken doğrulanmıştır.[3] O, Via Cornelia üzerindeki Néron'un Sirki'nin yanına defnedilmiştir. Çok önce de, Paul, kılıçla ölüme mahkum edilmiş ve onun da mezarı Ostie yolunun üstüne konmuştu. Milâdi 200 yılına doğru iki mezarın da bu yerlerde olduğu görülmektedir. Bugün bu yerler, Hıristiyanlarca tebcil edilmektedir. Bu yerler, Roma Hıristiyanlarının eski kült yerlerinden oldukça uzaktı. Tabii ki bu yerlerin doğruluğu da kesin değildir.[4]

Fakat bu bilgi, Roma Hıristiyan cemaatinin ilk tarihini kuşatan karanlığı, sadece birazcık dağıtmaktadır. Bu karanlık tarih, otuz yıl sonra, daha net görünmek üzere yeniden kaybolacaktır. İşte birkaç ayrıntı: Korintos'da, cemaat arasında uyuşmazlık ortaya çıkmıştı. Genç nesil, eskilerin otoritelerine karşı baş kaldırmışlardı ve eskiler tarafından seçilmiş olan piskoposları ve piskopos yardımcılarını, onlara kırgınlıkları olmadan, görevden almışlardı. Buna göre hareketin saiki, sadece antik cemaatler modeline göre, yeni bir iktidar dağılımıydı. Her yerde ve özellikle Yahudilerde, kült görevlilerinin, sadece belli bir süre için seçilmeleri âdeti vardı. Bu sürenin sonunda, onlar ya yeniden seçilirlerdi veya yerlerine başkaları seçilirdi. Bu durumda neden Hıristiyanlarda aynı şey olmuyordu? Bu göze batıyordu. Bunun için cemaat, yeni bir kararla önce seçilmiş olanları görevden almıştı.[5] Tabii ki, birtakım mukavemetler olmuştu ve bu kavga, Roma'ya kadar da ulaşmıştı.

Kilisenin birliği duygusu ile harekete geçen Roma cemaati, buna müdahaleyi, bir Hıristiyan görevi olarak kabul etmişti. Clément isimli[6] piskoposlarından birisi bu görevi üstlenmiş ve Korintos cemaatine bir mektup yazmıştı. O, kendisini Paul'un varisi olarak görüyordu. Mektubun başında selamla başlıyor ve konuya giriyordu. Havari Paul'un ciddi şekilde davete ihtiyaç duyan cemaatlere hitaben yazdığı gibi ,bir mektup yazmak niyetinde olduğunu anlatıyordu. Şayet Clément, Roma cemaati adına değilde kendi adına yazmış olsaydı, şüphesiz mektup şöyle başlayacaktı: "İsa'nın Havarisi Paul". Bu durumda biz de, sahte Paulcu bir mektuba sahip olacaktık.

---

3 Yuhanna, 21/18, 19.
4 Gaius, dans Eusèbe, Hist. Eccl, II, 25, 7; cf. Lietzmann, Petrus und Paulus in Rome, 2e edit, 1927.
5 I. Clément, 44, 3; cf. Didaché, 15, 1.
6 Denis de Corinthe, dans Eusèbe, Hist. eccl, 4, 23, 11.

Roma kilisesi, kendi talihinden de şikayet ediyordu: Felaketler aniden gelmişti. Darbe darbe üstüne gelmişti. Bunun için Korintos cemaatinin işleriyle meşgul olmalarına mani olmuştu. Fakat şimdi, o, enerji ile müdahele etmişti. Yazar, karışıklıkları çıkaranlara yer ayırmıyordu. Ona göre onlar, arzu ve kıskançlıklara tabi oluyorlardı. Sonra yazar, nasihate geçerek, Korintoslulara, zamanın kutsal belagat örneğini gösteren, uzun bir nutuk atıyor ve mektup, dini dualarla bitiyordu. Bu mektup, çok değerli bilgiler vermektedir.[7] Bilindiği gibi,[8] eski cemaatlerde, piskoposlar ve yardımcıları, Tanrının Ruhu tarafından yönetilenlerden daha az saygı görüyorlardı. Fakat yine biliniyordu ki seçimle gelen bu insanlar, zaman içinde, liturjik ve kutsal görevlerle yükümlü olmuşlardır. Öyle ki, kehanet yeteneği nadir hale gelmiştir. Uygulamada, teknik fonksiyonlarını terk etmeden, ibadet yönetimini ellerine almışlardır. Başka bir ifade ile onlar, şahıslarında maddi ve manevi gücü birleştirmişlerdir.

Piskoposlar ve yardımcıları, mahalli cemaatin ekonomi ve parasal işlerine baktıkça Yahudi cemaat şeflerine veya pagan cemaat şeflerine benzetilebilirler ve görevlerinin süresini sınırlamak da mümkündür. Ancak Karizma ile mücehhez olan insan, yerinden oynatılamaz. Çünkü onun görevi, Ruhun yeteneği ile Tanrının oraya çağırdığı Tanrıya bağlıdır. Ona verilen bu yeteneği, sadece Tanrı kaldırır. Seçilmiş piskopos, peygamberin yerini alınca, tabii olarak ona yerinden oynatılamazlık atfedilmektedir. İşte, Clément'in Korintoslulara açıkladığı da budur. Şüphesiz o, bu cins bir tarihi delil de kullanmamaktadır. Ancak, bütün Katolik kiliseleri için, değeri olan bir sebebi, değerlendirmiştir. Eski Ahit'te, Tanrının, zamanla, kült yerleri ve kült görevleriyle ilgili, bir takım kurallarını vermiştik. Bütün kilise ile ilgili görevler, açık emirlerle kurala bağlanmış ve bunları ihlal ise ölümcül bir günah sayılmıştır. Yine, Tanrısal vahiyde bize verilen kesin bir emir vardır. Bu şudur: Tanrı İsa'yı gönderdi. İsa ise Havarileri gönderdi. Havariler, görevleri sırasında Yeşeya'nın (60/17'de) daha önce bildirdiği gibi, birtakım piskoposlar ve yardımcılarını görevlendirmişlerdir. Onlar, bu konuda ortaya çıkacak anlaşmazlığı, önceden görerek, bu görevlerin, onların ilk sahipleri ölünce diğer tecrübeli insanlara geçeceğini bildirmişlerdir. Cemaatin rızası

---

7 I. Clément, 40-44.
8 Cf. Supra, p. 154. Didaché, 15. 2.

ile yerleşen ve görevlerini icra eden piskoposlar, bu zincirin halkalarıdır. Hiçbir şekilde, Apostolik otoritenin meşru gördüğü bir görevden alınamazlar. Laik bir mesleğe göre, bu fonksiyon tamamen farklıdır.[9]

Rahip sınıfının kutsal otorite doktrini ve onun hiç bitmeyen karakteri burada tohum halinde bulunmaktadır. Haklı olarak, kilise hukuku doğduğu zaman, oraya bu yazılmıştır. Belki teori henüz net olarak formüle edilmemiştir. Çünkü, bir piskoposun görevine başlaması, bir başka piskopos tarafından yapılmadığı için bu açık olarak yazılmamıştır. Yazar, havarilerini başka önemli insanların tutacağından bahsetmektedir.[10] Fakat, gelenek zincirini Tanrıya kadar çıkarmakta ve o, bu zincirin, bütün piskoposlar serisi ile uzandığı fikrine sahip olmaktadır. Düşüncesine uygun bir yoruma göre "önemli insanlar" piskoposlardır. İşte buradan şu doktrin çıkmaktadır: Apostolik intikal, yani, kesintisiz şekilde, Havarilerden, piskoposlara geçen görevin, bir piskopostan değerine geçen meşru kilise iktidarının her birinin sahibi, onu cemaatten bağımsız kılmaktadır. Buna göre, eskiden cemaatler, teknik fonksiyonla görevli piskoposlarını kendileri seçerken, şimdi piskoposlar, haleflerini tayin etmektedirler. Bu durumda cemaat, sadece "tasvip hakkını" muhafaza etmektedir. Bu hâlâ bugün, Roma'da icra edilmektedir. Yeni papa seçilince, halka görünmekte ve meydanda toplanan halkın alkışlarını kabul etmektedir.

Bu doktrinin, Eski Ahit tarafından da doğrulandığına işaret edilmektedir. Kutsal kitabın kültle ilgili tavsiyeleri, Hıristiyan kültünde değerini bulmaktadır. Çünkü, Eski Ahit'te, kült şekilleri, açıklıkla kurallara bağlanmış ve bunların ihlali, ölüm cezası gerektirmiştir. Clément buradan, Hıristiyanlık içinde aynı sonucu çıkarmaktadır. Çünkü ona göre bu tespitin, açık bir karakteri vardır. Bununla mektubun okuyucularına, bu tespit empoze edilecektir. Böylece, dönemin Hıristiyanlığında, teolojik düşüncenin müşterek bir yeri olduğunu düşünmeye hakkımız olacaktır. Yahudilerin elinden sökülüp alınan Eski Ahit, Hıristiyanlığın malı olmuştur. Öyle ki, tipolojik bir yorumla, emirler, kilise hayatına uygulanabilmektedir.

Bir şey daha var. Her mektup, yazıldığı dil ile, Yunanca yazılmış İncilin tesirini göstermektedir. Bu mektup, birçok İncil nakli ihtiva etmektedir. Bü-

---

9 I. Clément, 44, 1-3; 40, 5.

10 I. Clément, 44, 3.

tün teolojik tespitler, Eski Ahit üzerine dayanmakta, yazar, birkaç pasaj hariç[11] İsa'nın sözlerini zikretmemektedir. Bu kutsal kitapta bizzat Tanrı, konuşmaktadır. İsa, kutsal-Ruh'la[12] konuşmaktadır. Tanrı, kurtuluş için gerekli olan her şeyi açıklamaktadır. Gerçek Tanrı bilgisi, onun emirleri, kararlarında kullandığı öfke ve affettiği zaman gösterdiği lütuf, Eski Ahit'te bulunmaktadır. Bu kitap, geçmiş nesilleri ahlaken ilerlemeye sevketmiş şimdi de, zamanın Hıristiyanlarına yol göstermektedir. Kutsal Kitap rivayetlerinin öğretimi, Eski Ahit'in şahsiyetlerinin tarihleri, bize, bir uyarı ve model görevi[13] vazifesi görmektedir. Bu edebi anlamın kullanılmasına, İsa'yı etkileyen gizli kehanetleri[14] ve tipolojik anlamlı bilgileri de eklersek, Roma cemaati tarafından kutsal Kitaba atfedilen önemi anlayabiliriz. Öyle bir kitaptır ki, onda, Tanrısal vahiyler yazılmış ve "seçilmiş bir milleti" bilgilendirmeye ve ona kutsal yolu göstermeye yönelmiştir. Başka bir ifade ile o kitap, İsrail ismi ile belirlenmiş bir millete aittir. Tanrı, bütün bunlara, pagan dünyasının sinesinde İsa ile Hıristiyanlığı seçmiştir.[15] Yahudi milletine uygun gelen bir kitap olarak telakki edilen Eski Ahit'in yorumu, yazarın düşüncesine göre, şeriatın ritüel müşahedesinden uzaktır.

Aksine Yahudi şeriatının muhtevası, her şeyden öne emirler veya tarihi örnekler şekli altında takdim edilen bir ahlaki kurallar kaynağıdır. Dünyayı yarattıktan sonra Tanrının duyduğu sevinç, beşeri aktivite örneğinde takdim edilmiştir.[16] Fakat, Eski Ahit, Tanrıyı, acımasız bir hakim olmaktan çok, pişmanlık duyarak günahlarını itiraf eden günahkarı affeden ve kalbini katılaştırmayanı affedici olarak takdim etmektedir. Tanrı, böyle bir adam karşısında merhametlidir ve onu, hakikat yoluna götürür.[17] Bu yol, prensip olarak Yahudi-Hellenistik ahlaki doktrinlere riayetten ibarettir. Bunu bize, Diaspora edebiyatı bildirmektedir.[18] Yahudiliğin bu ahlak ilahiyatı karşısındaki bağımlılığı o kadar büyüktür ki, mektubun bütün sayfaları yazılmış olacak veya Roma sinagoglarında okutulmuş olacaktır. Yazar bu arada, "ölüm-

---

11 I. Clément, 13, 2; 46, 8.
12 I. Clément,22, 11.
13 I. Clément, 7, 5-7; 9-18; 19, 1;43,45,2,503,53,1-5
14 I. Clément, 12, 7, 16.
15 I. Clément, 29, 1-3; 50, 7; 2, 4.
16 I. Clément, 33, 1-8.
17 I. Clément, 51, 3-52, 4; 7, 5,-7; 48, 1; 35, 5.
18 Cf. Supra, p. 83 ss.

süz Gnose'dan" veya "Tanrısal Gnos'un derinliğinden" bahsetmektedir.[19] Fakat bu esrarlı terimler, Hellenistik mistisizmden alınmış fikirleri ifade etmemektedir. Bunlar, Eski Ahit'teki, Tanrının sözlerinin gerçek yorumunu ve Tanrısal emirlerin açık bilgisini ifade etmektedirler. Şayet bu dindarlıkta, özel Hıristiyan unsurunu ararsak, bu konu, mektubun bütün sayfalarında ifade edilen İsa ismi ile çözülmektedir.. Fakat işin temeline doğru gidersek, İsa'yı orada Tanrısal vahyin elçisi olarak göreceğiz. Yani o, bahsettiğimiz doktrinlerin mükemmel bir vaizi olarak görülmektedir. Tanrının emirleri, onun vaazını oluşturmakta ve Hıristiyan Aşkı, onun işlerinin özü olarak bulunmaktadır. Clément ona, bütün faziletleri olgunlaştıran ve bizi Allah'a götüren bir ilahi söylemektedir. Ondaki model, aşkla bizim için kanını saçan[20] ve bize tevazu örneği veren İsa'dır.[21]

Aslında Musa da böyle bir aşkı göstermiş ve bize onu tanıtmıştır. Tanrının başka seçilmişleri de, hayırda mükemmeldirler.[22] Öyle ki, İsa'nın Aşkı, geçmişin insanlarının aşkını iç değeri ile değil, sadece ifa edilen işin büyüklüğü ile geçmektedir. Bununla beraber mektup yazarı, bir başka manada, İsa'dan ve İsa'nın kanından bahsetmektedir. Bu pasajlarda, derin bir takdir görülmektedir. O, şöyle yazmaktadır: "O, kan, bizim kurtuluşumuz için dökülmüş ve o, bütün dünyaya tövbenin inayetini getirmiştir. Her inanan ve Allah'ı ümit eden herkes, İsa'nın kanı ile kefarete iştirak etmiş olacaktır."[23] Fakat Clément, ayrıca "kefaretten" bahsetmemekte ve onun öğrettiği doktrine göre, nedamet, Eski Ahit döneminde de mümkündü. Diğer yandan, İsa'nın dirilişi, Yahudiliğe göre esaslı bir unsur olarak, Hıristiyanlığın anahtarı değil miydi? Şüphesiz İsa'nın dirilmesi, Havarilere kesin bir güven vermişti. O, ümidin temeli olarak kalmıştı, çünkü tabiatta birçok şeyi ölümden hayata geçiren yaratıcı, dindar kullarının güvenini tekzip etmemekte onları da İsa'yı dirilttiği gibi diriltmektedir..[24] Bu, Paulcu doktrinle uyum içindedir. Ancak burada Clément'in, ne dirilmenin gerçek anlamını, ne de onun temeli olan Pneuma doktrinini anlamadığını belirtmek gerekir.

---

[19] I. Clément, 36, 2; 40, 1.
[20] I. Clément, 49 ve 50.
[21] I. Clément, 16.
[22] I. Clément, 53, 5; 49, 5 ve 6; cf. 21, 6.
[23] I. Clément, 7, 4; 12, 7; 21, 6.
[24] I. Clément, 42, 3; 24, 1; 26, 1.

Yazar, insanın, kendi hikmetiyle, dindarlığı ile veya amelleriyle değil; iman ile doğrulandığını beyan etmektedir. O, başlangıçta, Tanrının, bütün insanları imanla doğruladığını söylemektedir. Burada, Paul'den alınan formülün farklı bir anlama büründüğü fark edilmekte ve Clément'in düşüncesi, kutsallaştırma davetlerinde ve faziletin uygulanışında, sonuç olarak kullandığı şu cümlede açık olarak görülmektedir: "**Doğruladığımız amellerle, sözlerle değil.**"[25] Onun için, iman, Hıristiyanın manevi durumunu belirten sentetik bir ifadedir. Fakat yine o, değerleri seviyesine konulan bir Hıristiyan faziletidir. Nuh'un ve İbrahim'in, Rahab'ın ve Esther'in örneklerinin gösterdiği gibi, tabiatıyla o, Tanrıya mutlak güvendir.[26] Paul'un Romalılara yazdığı mektuptan uzun bir pasaj alan Clément, Hıristiyan hayatını, Havari Paul'un anladığının tamamen tersi olarak tasvir etmektedir. O, onu, Tanrının vaat ettiği gelecek yetenekleri, elde etmek için bitmeyen bir çaba olarak takdim etmektedir. Bunların teminatları, önceden sahip olduğumuz ölümsüz hayat, adaletin sağladığı neşe, samimiyetle ikrar edilen hakikat, imanda bulunan güven, müeyyidenin ihtiva ettiği perhizlerdir.[27]

Paul'un zikredildiği pasaj sadece bu değildir. Okuyucuları, açıktan açığa Korintoslulara yazılan birinci mektubu okumaya ve cemaatin, Paul'un parti ruhuna karşı yaptığı uyarılara dikkat etmesi istenmektedir. Clément, davet sırasında, bir hayır ifadesiyle başlamaktadır. O, bunda, açıkça Paulcu modeli taklit etmektedir. Beden ve uzuvlar imajı, cemaatin birlik sembolü olarak, kısaltılmış şekilde Clément'te bulunmaktadır.[28] Fakat sadece bir edebiyat figürü olarak onda bulunmaktadır. Mistik anlayışa göre, İsa'nın bedenini oluşturan cemaat, aklanma doktrinine, ruh ve beden, günah ve inayet, Adem ve İsa muhalefetine bürünen kozmik dram karakterine olduğu kadar, onun düşüncesine de yabancıdır. Bütün bunlardan dolayı, onda, Ruh fikri, Hıristiyanlığın sahip olduğu en değerli lütuftur. O, geniş şekilde yayılmıştır. Fakat o, Ruhu, her şeyden önce Apostolik dönemde Eski Ahit'teki vahyin bir dağıtıcısı olarak tasarlamaktadır. Artık, ilk cemaatlerin pneumatik heyecanlarından hiçbir şey hissedilmemektedir. Teslis'e, Ruhun dahil edil-

---

25 I. Clément, 30, 3; 32, 4.

26 I. Clément, 1, 2; 3, 4, 5, 6;; 6, 2. Örnekler, 9, 4; 10, 7; 12, 1;; 55, 6; cf. 26; 1;35, 2..

27 I. Clément, 95, 1-6. Bu pasajda 5 ve 6, Romalılardan alınmıştır, 1, 29-32; cf. 62, 2 ve 64.

28 I. Clément, 47, 1-3; 49, 5, I. Korintoslular 13/4-7'den alınmıştır. Beden imajı, 37/5-38, 1; cf. I. Korintoslular, 12/12-31; 46,7; cf. I. Korintoslular, 1/13.

mesi zaten bu formülde ilan edilmiştir. "İsa'nın teveccühü ile üzerimize dökülen bir Tanrıya, bir İsa'ya ve bir inayet Ruhuna sahibiz."[29]

Mektup yazarı, Eski Ahit'ten, İsa'nın birkaç sözünden ve Paul'un mektuplarından başka, bize Roma liturjisi hakkında beklenmedik açıklamalar veren bir son kaynak daha zikretmektedir. Clément, mektubun sonunu sadece dua ile bitirmiyor, önceki üç pasajda, Roma cemaatinde kullanılan kült formülleri de dikkat çekiyor.[30] Bu formüller gösteriyor ki Roma cemaati, litürjisini sinagogtan almıştır. Bunun için, kainatın düzenini, yaratının lütfunu terennüm eden ilahi ve nihayet hamd duası, yakarış ve şefaat buradan gelmektedir. Mektuptaki Hıristiyan değişikliklerini ve tahriflerini tanımak kolaydır. Fakat metnin geri kalanındaki Yahudi karakteri çok açık değildir. Cemaatin bu duası, mektubun geri kalan ruhuna tamamen uygun olduğu için, bundan cemaat için değeri olan sonuçlar çıkarmak doğrudur. Mektup, Clément'in özel kavramlarını yansıtmamaktadır. Fakat, birinci asrın sonunda Roma Hıristiyanlarının düşüncesi bize, oldukça garip bir sonuç çıkarmamıza imkan vermektedir.

Roma Hıristiyan cemaati, ona hafifçe dokunan Paulinizmden doğmamıştır. Bu cemaat doğrudan Grek sinagog cemaatinden doğmuştur ve Hıristiyan vaazı ile İncile gelen muhtedi grupların oluşturduğu bir Hıristiyanlık anlayışını temsil etmektedir. Başka bir ifadeyle, Roma cemaatinin Antakya misyonerleri tarafından kurulduğu hipotezi, diğer müşahedelerle doğrulanmıştır. Bu hipotez, cemaatin iç hayatını gösteren en eski belgelerle de tam bir uyum göstermektedir. Bu insanlar için Hıristiyanlık, Tanrı tarafından düzenlenmiş, Eski Ahit'te yazılmış, kesin olarak vahyedilmiş, son olarak peygamberlerin en büyüğü ve kutsal-Ruhun organı olan İsa tarafından yorumlanmış bir ahlak dinidir. Buna göre, Hıristiyan olmak bu ahlaki emirlere riayet göstermektir. Şayet insan, bunları tam olarak yerine getiremezse; günahlarını samimi bir itirafla dile getirerek, Rahman olan Tanrının affına mazhar olabilir. Yine de ameller, belirleyici unsurdur. Bu prensip her zaman mevcuttu ve kıyamete kadar da mevcut olacaktır.

---

29 I. Clément, 2, 2; 46, 6; 58, 2. Bu son iki pasaj, teslisle ilgilidir.

30 I. Clément, 33, 2-6; 34, 5-8; 38, 3 ve 4; 59, 2-61, 3.

Bu Hıristiyanlık, Eski Ahit'in merasimli şeriatını aşmış ve başlangıçtan beri böyle olmak zorunda kalmıştır. Çünkü böyle bir hürriyet Hellenistik iktidarın dindarlığına uygun gelmiştir. Onlara Yahudiler de sembolizmle ritüel unsuru manevileştirerek, Yahudiliğin ahlaki karakterini gösteriyorlardı. Yahudi şeriatı karşısındaki hürriyet, Antakya'daki ilk cemaat olayında olduğu gibi, Paul'un faaliyetleriyle önceden tanınmıştı. Hıristiyanlık, doğru bir çizgi ve ideal Yahudiliğin gerçekleşmesi olarak görünmek zorundaydı. İşte böyle bir Hıristiyanlık her yerde muhtedilere vaaz ediliyor, sinagogdan gelen liturjik dualarla ve kült şekillerini benimsemeye, hiçbir şey muhalefet etmiyordu. İşte, Roma cemaatinde olup bitenler bunlardı.

Pierre'in, Roma cemaati düşüncesi üzerine herhangi bir tesir icra ettiğini söylemek için de yeterince bilgiye sahip değiliz. Clément'in çağdaşları, Paul'u şahsen tanıyorlardı ve Pierre'i de, o, bir şehitti. Üstelik, o, Hıristiyanlık dünyasına yayılmış olan, değerli mektupların yazarıydı. Bu mektupların dünyada dolaşan kopyaları, Roma'da çok açık bozulma izlerini taşıyordu.[31] Bu mektuplar, Hıristiyan yazı stilinin en değerli modelleridir. Onların mutlu formülleri, davetleri ve öğretileri, kilise dili üzerine tesir ediyordu. Fakat Paul'un fikirleri, Romalılar üzerinde hiçbir tesir icra etmemiştir. Burada gerilemiş bir Paulinizm değil, Hellenistik ihtida Hıristiyanlığının ifadesi bulunmaktadır. Burada, ilkel Hıristiyanlıktan doğan büyük bir geleceğin ve sürgünün karşısında bulunuyoruz. Roma cemaati, şecere ağacını, İstefanos'a kadar ulaşan, Hellenistik bir gruba kadar çıkarabilir.

Otuz yıl kadar sonra, Roma cemaatinin hayatı ile ilgili ikinci bir doküman ortaya çıkıyor. Bu da Clément'in ikinci mektubu ünvanını, taşımaktadır. Bu mektupta da aynı espriyi bulmaktayız. Bu mektup, yaşlı bir üyenin cemaate okuduğu bir nasihatten ibarettir.[32] Bu mektubun, Clément'in birinci mektubu ile alakası, bunun da Roma'da kaleme alındığını göstermektedir. Bu mektup, Hıristiyan hayatını, dünyaya ve cazibelerine karşı daimi bir savaş olarak takdim etmektedir. Bu öyle bir savaş ki, vaftizde elde edilen safiyeti korumaya yöneliktir.[33] Bu savaş, İsa'nın ve Tanrının emirlerine göre

---

31 Romalılara mektubun batı metninin bozulmuş bir alıntısı, Romalılara, 1/32, I. Clément, 35/6'da bulunmaktadır.

32 II. Clément, 19, 1; cf. 17, 3.

33 II. Clément, 6, 9; 7, 1-6; 8, 4-6.

hareket etmektir. İsa'da imanını, gerçek bir şekilde göstermektir.[34] Hıristiyanın yapması gereken, nedamettir ve bu dünyaya ve geçici zararlı zevklerine karşı kin duymaktadır.[35] **"Son da kurtulmak için adil olalım. Bu dünyada bir müddet acı çektikten sonra, dirilmenin yok olmayan meyvesini toplayacağız."** Bu savaş, kolay değildir ve vaiz bile günahkar olduğunu itiraf etmektedir.[36] Fakat tâcı elde edemeyen herkes, ona ulaşmak için gayret etmelidir. Tanrı, samimi gayreti ödüllendirir. Nedamet, dua ile oruçla ve sadaka ile tezahür eder. Tanrı "doğrulara", gelecekte Tanrının zaferini vermekte ve günahkarı cehenneme atmaktadır.[37] Ödül ve ceza, Hıristiyan hayatının ana motifleridir.

Eski Ahit, burada vahyin bitmeyen kaynağıdır. Buna, Tanrının sözü olarak,[38] İsa'nın da sözleri ilave olmaktadır. Fakat, Clément'in birinci mektubunda İsa'nın sözlerini zikretmeyi ihmal ettiği görülmektedir. Fakat bu mektupta, muhayyileye göre geliştirilen veya icat edilen[39] hikmetli sözler bol miktarda bulunmaktadır. Yine burada, birinci cemaatin saygı değer geleneği karşısında bu neslin takındığı hürriyet görülmektedir. Otuz yıl sonra, bu alanda bütün sınırları aşan Gnostisizm, onun keyfi ile, kiliseyi titiz şekilde geleneği tebcile getirmektedir. Bu durum onlar için ve bizim için bir iyilik olmuştur.

Grek sinagoğundan çıkmış olan Hıristiyanlığın ruhunu, Yakup ismi altında yazılmış olan bu mektup yansıtmaktadır. Bu takma ad sayesinde bu mektup, Yeni Ahit'te zikredilme hakkını elde etmiştir. Bu mektubun çok erken dönemde Roma'da bilindiği görülmektedir. Ancak, çok uğraşmamıza rağmen, bu mektubun nerede yazılmış olduğunu çözemedik. Clément'in birinci mektubunda olduğu gibi, bu mektup da, edebi noktadan Paul'e bağlanmaktadır. Bu mektubun birinci mektuptan ayrılan yönü, belli bir cemaate değil, geniş Roma imparatorluğuna dağılmış olan bütün Hıristiyanlara hitap etmesidir. O, "on iki dağılan kabileden" bahsettiğinde bunu demek istemektedir. Asırlardan beri, etnik bir gerçeğe uygun olmayan bu ifade, kut-

34 II. Clément, 3, 4; 4, 2.
35 II. Clément,5, 1-7; 6, 3; 8, 2; 19, 3.
36 II. Clément, 18, 2.
37 II. Clément, 16, 4. Krallık üzerine bak. 5, 5; 9, 6;; 11, 7;; 12, 1.; Cehennem için bak. 6, 7;17, 7; 18, 2.
38 II. Clément, 13, 4.
39 II. Clément, 4, 5;5, 1-4;; 12, 2;; 13, 2.

sal kitap vaatlerinin bahsettiği "gerçek İsrail'in" sonuç olarak da Hıristiyan halkın sembolü haline gelmiştir. Bu anlamda o, bütün Yahudi iddialarını kökten inkar etmekte ve bu sadece pagan-Hıristiyan kilisesinde şekillenmektedir. Ancak bu kilise, Paulcu değildir. Bu kilise, ilk cemaatin şefi olan Yakup'a da muhalefet etmekte ve bütün kiliseleri davet etmek için otoritesine çağırmakta ve Paul'un karakteristik formüllerine karşı uyarmaktadır. Şeriat'ın amellerini yapmaksızın, sadece imanla aklanmak doğru değildir! denmemeli, aksine, "insan sadece imanla değil, amellerle aklanmıştır" denmelidir. Romalılara ve İbranilere mektup desteğinde zikredilen, İbrahim ve Rahab örnekleri, dikkatli incelenirse, iman teorisine ters düşmektedir.[40] Bu polemik doğrudan doğruya açık şekilde Paul'un doktrinini hedef almaktadır.

Mektup metninden çıkardığımıza göre yazar, **"amelle"**, bütün Hıristiyan faziletlerini kastetmektedir. Ona göre **"iman"** entelektüel bir inançtır.[41] Buradan açıkça anlaşılıyor ki o, onu da anlayamıyor. Çünkü Paulcu düşünceye karşı oluşan antitezler, artık mevcut değildir. Yahudilerin doğruluğu ve onların amelleri, empoze edilen merasimler, tamamen kaybolmuş ve unutulmuştu. Hakim olan kanun, mükemmel kanundu ve yasal hürriyetti. Bu, **"komşu Aşkı emri"** ile özetlenebilirdi.[42] Yine bu kanun, muhtedilerin uyguladığı Yahudi dindarlığına uygun gelen bir dizi ahlaki gelişmelerden ibaretti. Yazarın, Hıristiyan daveti şekli altında takdim ettiği şey de tamamen Yahudiliğe ait olan şeylerdi. Bu durum Yakup'un mektubunun, birkaç hatalı ilavelerle Hıristiyanlaşan Grek sinagogunun, saf bir ürünü olduğu tezini göstermektedir. Hakikatte burada İsa-Mesih ismi sadece iki yerde, formüller karakteri içinde görülmektedir[43] ve özellikle Hıristiyani duyguların izini de taşımamaktadır. Eskilerin, Paul'den bağımsız pagan-Hıristiyanlığı, misyonerlerin propaganda ettiği gibi, Yahudiliğe benzer şekilde bitmiştir.

Aynı tip bir cemaattin, en eski kilise düzenlemesini gösteren 1883'te bulunan mutlu bir keşfi, bilim dünyasına sunulmuştur. Bu keşif beklenmedik bir tarzda eski kilisenin oluşumu üzerinde sahip olduğumuz bilgileri zen-

---

[40] Jaques, 2, 14-26, 23. cümleleri, Romalılara 4, 3; 21, 25 ve İbranilere, 11, 17, 31'le karşılaştırınız.
[41] Jaques, 2, 10.
[42] Jaques, 2, 8; cf. Matta, 22/40.
[43] Jaques, 1, 1; 2, 1.

ginleştirmiştir. Bu belge **"on iki Havarilerin bilgisiydi"** ve bu belge, Didaché diye tanındı. O, özetle, cemaat hayatını düzenleyen temel kuralları ihtiva ediyordu. Başında, Hıristiyanlığa girenlere verilen bilgiler yer alıyordu. Bunları, vaftizle, oruçla, dua ile ve kutsal yemek ilgili kurallar takip ediyordu. Sonra, piskoposlar ve yardımcıları hakkında bilgi veriliyordu. Bu küçük kitap şu uyarı ile bitiyordu: **"Muhteşem Rabbin dönüşünü bekleyerek yaşamak gerekir".** Yazar, onun dönüşünü haber veren tezahürleri ve alametleri belirtmektedir. Bütün bunlar, kısa ve yalın halde ifade dilmişlerdir.

Dini bilgilerin gelişmesinin, bir Yahudi konusu olduğunu tespit ilginçtir. Bu gelişmenin iki yolu vardır: Helenistik sinagogun, muhtedileri eğitmek için çıkardığı kısım, çok uzak köklere sahiptir; o, Yahudi imanının itirafından (Tesniye, 6/4-5) ve on emirden gelmektedir. Çok sayıdaki değişikliklerde, o, temel olarak bütün kültürlerden bağımsız saf bir ahlakı kullanmıştır. Didache'ye göre, Hıristiyanlar onu kabul ederek, başa "komşu sevgisini" koymuşlardır. Bu kuralı İsa, Eski Ahit'ten alarak[44] ona şunu ilave etmiştir: **"Başkasının sana yapmak istemediğin şeyi, başkasına yapma."** Bu söz, başka yerlerde bulunan negatif formu muhafaza etmekte ve pozitif formu ona İsa vermektedir..[45] Diğer yandan, düşmanlarını bile sevme, fedakarlık yapma ve neşe ile verme konularındaki İsa'nın emirleriyle, bu Yahudi metni geride kalmaktadır. Görüldüğü gibi, sadaka konusu, yazarı kaygılandırmaktadır. Sadaka nasıl verilmeli? Nasıl alınmalıdır? Bu endişe anlaşılmaktadır. Çünkü tarla mülküyle uğraşmak, Hıristiyanı günahlarından kurtarma vasıtasıdır.[46] Hayat yolu, yüce hedefe doğru yönelen ahlaki bir savaştır. Nefsini köreltme, bu konuda geçerli bir vasıtadır. Ancak bunu herkesin yapması mümkün değildir. Yine, kitabın sonunda, şu güven verici sözleri okuyoruz: "şayet Rabbin, bütün boyunduruğunu yüklenmeye kabiliyetli isen mükemmel olacaksın. Eğer bunu yapamazsan, yapabildiğini yap."[47]

Bu zahitlik, beslenmeye kadar uzanmakta ve yazar bizi Paul'un daha önce zikrettiği Vegétariensleri hatırlamaya davet etmektedir. Paul bu konuda şu kuralı vermektedir. Birinin inancı, her tür yiyeceği yemesine izin verir.

---

44 Markos, 12/28-31.
45 Matta, 7/2; Luka, 6/31.
46 Didaché, 4, 6; cf. Barnabas, 19, 10.
47 Didaché, 6, 2 ve 3; ef. 11, 11.

Öte yandan imanı zayıf birisiyse yalnız sebze yer. Her şeyi yiyen, yemeyeni hor görmesin. Her şeyi yemeyen, yiyeni yargılamasın! Çünkü Tanrı onu içten kabul etmiştir.[48] Görüldüğü gibi, bu cemaatte, Apostolik karar herkes için zorunlu olarak telakki edilmektedir. Diğer yandan, ahlaka, bir ilgisizlik dahil edilmiştir. Mükemmeller, Rabbin bütün boyunduruğunu yüklenenlerdir. Buna, zahitlik dahildir. Halk, istediğini yapabilir. Günahlar, hemen hemen kaçınılmaz görünmektedir. Günahlar, bol sadaka ile cemaatin önünde açıkça itirafla silinebilir.[49] Oruç, Yahudilerinki gibi tutulur. Fakat, riyakarlardakinden ayrılır. Yani, oruç için haftanın başka iki gününü seçenlerden... Oruç, vaftiz olmaya hazırlanırken açıkça önerilmiştir. Şükran yemeği, Yahudi kökenli dualar refakatinde yenilmektedir. Cemaat, İsa'nın onlara getirdiği bağışlar için Allaha şükreder. Bu bağışlar, hayattır, bilgidir, gıdadır ve manevi içeceklerdir. Bu cemaat, dünyaya dağılan Hıristiyanların toplanacağı gün olan mesihi krallığın gelmesini istemektedir. **İsa'nın ölümü, dirilmesi, haça gerilmesi, onun kefaretinin değeri, günah ve insanlığın kefareti bu kitapta asla zikredilmemektedir. Yine bu kitap, İsa'nın Tanrısallığından, önceden varlığından ve onun yücelmesinden söz etmez.**

Bu eser Yahudi şeriatını aşmış olan en saf Hıristiyanlığın ifadesidir. Bu Hıristiyanlık, ilk Hıristiyan misyonu ile hidayete gelen Hellenistik ihtida gruplarının içinde gelişmiş olan bir Hıristiyanlıktır. İsa'yı, yüksek bir ahlak öğreten ve Yahudiliği mağlup eden bir üstat olarak tebcil eden bu Hıristiyanlar, cemaatin içinde Ruhun etkileriyle kurulmuş ve İsa'nın gelişini ve onun muhteşem krallığını beklemektedirler. Hıristiyanların bütün savaşları buna yönelmiş ve bütün çabalar olgunlaşmak için yoğunlaşmıştır. Çünkü onu tehdit eden tehlikelere yiğitçe mukavemet etmeden, bir Hıristiyanın imanda yaşaması, onu olgunluğa ulaştırması mümkün değildir.[50] Hıristiyanlıkta yaşamak demek, sadece kararlı olmayı istemek değildir. Hıristiyanlıkta yaşamak demek, bütün gücüyle, aralıksız bir şekilde, gökten, Tanrının bir bağışı olarak inen aydınlığa doğru, kararsız bir dünyanın ortasında koşmaktır. Fakat bunun için kendi kendine, sevinçlere, dünyanın baştan çıkarıcılığına karşı, yürütülen sert bir savaşa gerek vardır.

---

48 Romalılara, 14/2-3.
49 Didaché, 4, 6; 14, 1.
50 Didaché, 16, 2.

Bu, Paul'un faaliyet gösterdiği alandan geçerken hissedilen tecrübeden tamamen farklı bir duygudur. Şüphesiz orada da, çöküşün alametlerini bulmak şaşırtıcı değildir. Oldukça üstün yaratıcı bir zeka ile mukayese edildiği zaman, bütün eskiler, aşağıda görülmektedir. Fakat ilahiyatçıların rengi solmuş ahlak dini karşısında ve bahsettiğimiz cemaatler karşısında, Paul'un talebelerinin Hıristiyanlığı, mukayese edilmez bir canlılığa sahiptir.

Paul'un mektuplarına bir yazı ilave edilmiştir. Eski kilise kütüphanecileri bu yazıyı "İbranilere" ünvanı ile isimlendirmişlerdir. Bu başlık, yazının muhtevasına da uygun gelmektedir. Bu dini eserde, Hıristiyanı bilgilendirmek ve eğitmek amacını gütmektedir. Bu eserde, yakın geçmişe dayanan hatıralarla şimdinin güçlükleri birleşmiş vaziyettedir.[51] Paul'un bir mektubundaki formüllere benzeyen[52] bu eserin sonuç formülleri şunu göstermektedir. Apostolik çağın sonrasının bir adamı olan yazar[53] burada, üstattan ilham aldığını ve onu saygı ile dinlediğini göstermektedir. Edebi noktadan bu eser, garip bir eserdir. O, teolojik bir eser gibi başlıyor, bazen bir vaaz karakteri alıyor ve sahte bir Paulcu mektup gibi sona eriyor. Burada okuyucuya tesir etme gibi peşin bir fikir söz konusu değildir. Bilginlere gelince, bu tür bir yazının problemlerini çözmek için boşuna zahmet çekmektedirler.

İbranilere yazılan bu mektup, büyük bir konuyu ele almaktadır. O da, İsa'dır. İlk kelimesinden, son kelimesine kadar konu, İsa'nın etrafında dolaşmaktadır. Burada söz konusu olan İsa'nın kişiliği değildir. Onu bize, İncil geleneği, muhafaza etmiştir. Burada söz konusu olan Paul'un vaaz ettiği gibi **"Tanrının oğludur."** O öyle bir varlıktı ki, bütün zamanların öncesinde vardı. Dünyayı, orada bulunan büyük ve küçük bütün varlıklarla o yaratmıştır. Tanrı ile bedenleşmiştir. Çarmıhta bizim için ölmüş, Tanrının sağına yükselmiş ve kısa bir zaman sonra, onu bekleyen Hıristiyanlara görünmüştür[54]. Fakat burada yazar, Paul'un basit bir taklitçisi ve tefsircisi değildir. Burada, üstadın fikirlerini geliştirme, ona kendisine has zenginliği getirme kabiliyeti ve orijinal bir zeka bulunmaktadır.

---

51 İbranilere, 10/32-34.
52 İbranilere, 13/18-25.
53 İbranilere, 2/3.
54 İbranilere, 9/28; 10/25.

Paul, daha önceden mevcut olan İsa için, kesin ifadeler yerine, mütereddit ifadeler kullanmıştır.[55] Burada daha sonraki teolojik gelişmelerin temeli olacak olan şu formülü görüyoruz: "Tanrı yüceliğinin parıltısı, Tanrının öz varlığı niteliğinde olan bu kişi,gücünü kanıtlayan sözüyle var olan her şeyi, uyumlu bir biçimde sürdürmektedir. Günahların arıtılmasını noktaladıktan sonra, yücelerde ululuğun sağında oturdu."[56] Buradaki ifadeler, Yahudi-Hellenistik ilâhiyatın felsefesi dilinden alınmış ve dogmatizme götüren bir metoda işaret etmektedir. Mademki oğul (İsa), bütün meleklerden, Musa'dan üstünse, işaretler ve mucizelerle tasdik edilen ve kutsal-Ruhun dökülmesiyle tasdik edilen, Havarilerin vaaz ettiği, İsa'nın sözleri de, melekler tarafından ve Musa tarafından ilan edilen Musa şeriatından üstündür.[57] Yuhanna'nın daha sonra yaptığı gibi; yazar, Paul'un düşüncesini geliştirerek, Tanrının oğlunun bedenleşmesinin kozmik değerini doğrulamaktadır.[58] Tanrı, onu dünyaya gönderiyor o da dünyaya geliyor. Burada Paul'un açıkladığı dram cereyan ediyor. Fakat yazarımız, Paul'den aldığı her çizgiyi, yeni bir kavramla orijinalleştiriyor. İsa, beden ve kanla bize benzeyerek bizim kardeşimiz oldu. Bunun için beşeri zafiyeti hissetti, bizim gibi hareket etti. Buradan bizim için acı çekmeyi öğrendi ve bize, iğva'da[59] yardım etmeye kabiliyetli oldu. Ölünceye kadar itaat eden kurtarıcıyı gösteren Paul'un sözüne, yazar, Gethsémane'de savaşan İsa'nın İncile özgü aşağıdaki imajını ilave etmektedir: "İnsan bedenindeyken, İsa, kendisini ölümden kurtarmaya gücü olan Tanrıya yüksek sesle bağırarak, gözyaşları ile dualar, dilekler sundu. Tanrısallığı nedeniyle işitildi. Oğul olmasına karşın, çektiği acılarla buyruğa uymayı öğrendi. Yetkinliğine erdiğinde, buyruğuna uyan herkese sonsuz kurtuluş kaynağı oldu."[60]

Bu tip pasajlar, Paul tarafından belirtilen itaat fikrinin psikolojik derinliğini doğrulamaktadır. Fakat, bütün mektuplarındaki işlediği temel konu, teolojik düzeydeki konulardır. Yazar da çarmıh konusunu bu açıdan değer-

---

55 Filipililere, 2/6, cf. Supra, p. 122.
56 İbranilere, 1/3; pasaj üzerinde Windisch'in yorumuna bak. (Der Hebraerbrief, 2e edit, Tubingue, 1931)
57 İbranilere, 1-4; 2/1-4; 3/1-5.
58 İbranilere, 1/6; 10/5.
59 İbranilere, 2/11-18; 4/15.
60 İbranilere, 5/7-9; metinde olumsuzluk eksik, cf. Harnack, Studien, 1, 249.

lendirmektedir. Bunun için o, İsa'nın ölümünün kurtuluş değerini göstermeye çalışmaktadır. O, bu ölümü, herhangi bir kurban olarak değil; büyük rakip tarafından takdim edilen kurbanın ideal bir gerçekleşmesi olarak anlamakta ve bu anlayışı, Hellenistik yöntem vasıtasıyla doğrulamaktadır. Kral ve rahip olarak, annesiz ve babasız, esrarlı şekilde tarihte görülen **Melchisédec,** tipik olarak Tanrının Oğlu'nun İmajındadır. Böylece o, İsrail'in atası olan İbrahim'in üzerinden öşürü kaldırıyor ve onu takdis ediyor. Bunun için o, İbrahim'den üstündür. Bu da gösteriyor ki, İsa'nın kutsallığı, Eski Ahit'te sözü edilen İbrahim'e, Levi'ye ve Harun'a kadar varan, Eski Ahit'in sözünü ettiği kutsallıktan yüksektir.[61] Yine bu, İsa'nın aracı olduğu Yeni Ahit, İbrahim'le biten Eski Ahit'ten daha iyidir. Kutsal kitabın formel şahadetlerine göre bu kitap, "eski" olarak telakki edilmelidir.[62] Oysa, hiçbir ahit, kan akmadan etkili değildir.[63] Bu, sembolik olarak Eski Ahit'in dini ritüellerinde temsil edilmiş ve çok kutsal mekanda büyük rahip tarafından takdim edilen, yıllık kurban merasiminde ifade edilmiştir. Fakat onda İsa, bir gerçektir. O, günahsız olarak, bedenini, bizim günahlarımız için sunmuş ve kendi kanı ile bir defa daha, ebedi kefareti gerçekleştirmiştir. Böylece o, Melchisede düzeyinde gerçek büyük-Rahip olmuştur. Onun işi, önceki bütün kurbanlara son vermek olmuş ve bizi, çok kutsal bir mekanda geçerek, gökte, Tanrının tahtının sağına oturmuştur.[64]

Bu açıdan Yahudilik, Paul'un döneminde olduğu gibi, Hıristiyanlığın bünyesinde bir problem teşkil etmemektedir. Yahudilik, yeni dinin öncesi olarak görülmektedir. O, artık, tehdit edici bir tehlike olarak değil, teolojik bir inceleme konusu olarak görülmektedir. Çünkü böyle bir inceleme, mukayese ile Hıristiyanlığın kökenini daha iyi ortaya çıkaracaktır. Semavi dünya, olgunlaşma dünyası ve yeryüzü, günah ve noksanlık dünyası konularında Yahudilik ve Hıristiyanlık birbirine, önceden olduğu gibi muhaliftirler. Burada Levitik kült, Hıristiyanlığın semavi gerçeğinin gölgesi olarak görünmektedir. Sina şeriatı, ilk doğan cemaatin ve semavi Kudüs'ün kopyaları olarak görünmektedir.

---

61 İbranilere, 7/1-19.
62 İbranilere, 7/22; 8/6-13; 9/15; 12/14.
63 İbranilere, 9/7-16; 18/22.
64 İbranilere, 8/5; 9/23; 11/19: 12/18-23; 6/20; 8/1-2.

Mektubunun sonuna doğru yazar, aynı imajı kullanmakta tereddüt etmemektedir.[65] Bu dünyada, garip Hıristiyanlığın eskatolojik ümitlerini ifade etmek için şunları yazmaktadır: "Biz, burada daimi bir sitede değiliz. Fakat, gelecek olan siteyi arıyoruz." Buradaki Hıristiyan ümidinin konusu semavi Kudüs'tür.

Kutsal kitabın yorumuna göre İsa'nın ölümü, yazara, Hıristiyanlığın Yahudiliğe üstünlüğünü göstermek için delil görevi yapmaktadır. Ancak o bunu, savunma niyeti içinde yapmamaktadır. O, sadece Hıristiyanlara hitap etmektedir. Düşüncesindeki sayısız dönüşler ve gösterdiği davetler, cemaatin acil ihtiyaçları ile tespit edilen düşüncesini göstermektedir. Onun için, Hıristiyan hayatı bir savaştır. Burada bazı zevklerden feragat ve İsa gibi, acıyı kabul etmek söz konusudur. Yani, en acı cezada bile Babanın Aşkının tezahür ettiğini bilerek günaha karşı kan verinceye kadar savaşmaktır.[66] Ümit edilen gerçeğe inançla, sabır beraber gitmekte ve sonuna kadar iktidar ümidi ile desteklenmektedir.[67] Aynı şeyi Paul'de söylemiştir. Fakat yazarımız, Hıristiyan günah problemine bir cevap vermektedir. Bu cevap, ilk dönemin heyecanından ne kadar uzak olduğunu ve cemaat içinde edinilen tecrübelerle kendini yönlendirdiğini göstermektedir. O, Paul'un de bir Hıristiyanın günahsız gidemeyeceğini bildiğini biliyordu. Bunun için o da, günaha karşı savaşa davet ediyordu. O, günah işlemlerinin, beşeri zafiyetin ve gayri iradi hatalarının tezahürleri olduğunu biliyordu. Fakat, hakikati bildikten sonra, iradi olarak günah işlediğimiz de, bağışlanma mümkün değildir. Bu bizi bekleyen yargıdır. Çünkü, Allahın oğlunu ayaklar altına aldık ve onun kanını hakir gördük. Hay olan Allahın ellerine düşmek korkunçtur. "Diğer bir pasajda yazar, vaftiz olmuş bir Hıristiyanın, günahtan sonra tövbe etmesinin mümkün olmadığını açıklamaktadır. Çünkü, o, hatası ile **"Tanrının oğlunu"** çarmıha germiş ve hakaretlere maruz bırakmıştır."[68]

Kesin olarak burada kullanılan "düşme" terimi, İsa'yı ve onun doktrinini inkar anlamını taşımakta ve Hıristiyan ahlakının ihlali içinde "iradeli günah" söz konusu olmaktadır. Bunlar gerçekte sefihlerdir. Tanrısal yargı ile

---

[65] İbranilere, 13/14.
[66] İbranilere,12/1-11.
[67] İbranilere, 12/2; 10/36; 11/1; 3/6, 14; 6/11.
[68] İbranilere, 10/26-31; 6/4-6.

tehdit edilen zina edenlerdir. Yani, Esav gibi kirlenmiştir.[69] Burada bağışlanabilir günahlarla, "ölümcül" günahlar ayrılmaktadır. Bu ayrım, kilisedeki bütün uygulamalarda hakim bulunmakta[70] ve anlamlarını değiştirerek, Paul'un idealini gerçekleştirmeye imkan vermektedir. Bu ideal, günahtan azad olmuş bir Hıristiyanlık idealidir. Biz burada, Paul'un tedbirli sakındırması yerine ölümcül günah işleyenlerin kaderini etkileyen daha net bir tasdik buluyoruz.[71] Fakat Paul'un günah mefhumundaki mutlaklık nedeniyle bu, mümkün olmamakta ve daha uygun bir izafiyetçiliğe uygun düşmektedir. Şüphesiz Yahudileşen ahlaka geri gelinmektedir. Fakat bu, Paul'un aklama ve kutsallaştırma doktrinin paradoksunun akılcı bir anlatıma çevirmeye ve imkan sızı mümkün haline getirmeye yönelik bir teşebbüstür... Bu Paulcu, sıkı terk olayı, başka yerlerde de bulunmaktadır. Bu durum, yazarın dehasının karakterlerinden veya gerileme dönemlerinin özelliklerinden birisidir. Yazar, belagatla imandan bahsediyor ve şu kitabi sözü nakilediyor. "**Doğru, imanı ile yaşayacaktır**." Fakat o, bu kelime ile Hıristiyan ümitlerinin yakında gerçekleşmesi, semavi Kudüs'ün daimi bekleniși, Allahın varlığı, dünyayı yaratması ve kullarını ödüllendirmesi yakin inancı üzerine oturmaktadır.[72] Romalı Clément'in paralel ifadeleriyle bu gelişmeler mukayese edilirse, bunlar daha sert görünecek ve bunların Hıristiyan karakteri daha itham edilmiş olacaktır.[73] Fakat, Paul'e göre bunlar, sadece zayıf yansımalardır. Paul'un imalı mefhumu daralmakta, aklanma doktrini geri planda kalmaktadır. Çünkü, onu anlamak için gerekli şartların Yahudi-Hıristiyanlığın kaybolmasından sonra, tamamen anlaşılması olmuştur. Bunun için yazar onlara yürek vermek için şöyle hitap etmektedir: **"Çünkü Allah adaletsiz değildir. Adı uğruna gösterdiğiniz çalışmayı ve sevgiyi kayıtsızlıkla karşılamaz. Sizler, kutsallara hizmet sundunuz, yine de sunmaktasınız."**[74]

İbranilere yazılan bu mektubun nerede yazıldığı bilinmemekte ve yazarını keşfetmek için ileri sürülen bütün hipotezler sonuçsuz kalmaktadır. Ba-

---

69 İbranilere, 13, 4; 12/16, 17.
70 I. Yuhanna, 5/16.
71 Cf. Supra, p. 129.
72 İbranilere, 10/38; 11/1, 6, 10, 16.
73 I. Clément, 9, 4-12, 8.
74 İbranilere, 6/10.

tıda miladi 200 yılına doğru yayılan bir iddiaya göre, bu mektup, Barnabas tarafından yazılmıştır.[75] Ancak bu iddia eski bir iddiadır. Fakat yine de bu iddia, saf bir tahmin olarak telakki edilmeli ve doğru olmadığını göstermek için incelemeler yapılmalıdır. Bu konuda, kasıtlı olarak sahte Paulcu şeklinde son sözler söylenmemelidir. Çünkü bunlar, edebi maskelerdir. Böyle olmasaydı İtalyan halkının onlara hitap eden selamları (13, 14), Roma cemaatinin üyelerini temsil edecekti ve mektubun bu şehirde yazıldığını doğrulayacaktı. Bu mektup, çok erkenden tanınmıştır. Çünkü, Clément'in[76] birinci mektubu, bundan nakiller ihtiva etmekte ve bu mektup taklit edilmektedir. Fakat açıklamalarımızın tamamından çıkan sonuca göre bu mektup, Roma cemaatinin dini durumunu ve teolojik pozisyonunu yansıtmamaktadır. Şayet yazar bu mektubu, Roma'da yazmış olsaydı, içinde pasajlar olurdu. Bu alim, kültürünü, Hellenistik Yahudilere ve Hıristiyanlığını da Paul'e borçluydu. Paul'un Roma'daki faaliyetlerinden beri, Roma'da bir grup talebesi, Paul'un düşüncesinin varisleri olmuşlar ve onu, her fırsatta savunmamışlar mı? Yazar özellikle gıda ile ilgili her çeşit doktrinleri okurlarına açıkladığı zaman,[77] Kudüs Apostolik kararlarına veya Paul'un açıkladığı Vejetarizme işaret ediyordu. Tabii ki burada da birçok soru cevapsız kalmaktadır.

Paulculuğun tesiri, Pierre'in birinci mektubu ünvanı ile Yeni Ahit'e giren yazıda hissedilmektedir. Bu mektup, Allahın kelamı, iman ve kurtuluş ümidi ile bir Hıristiyanın yenilenmesini ele almaktadır. Muhtemelen bu mektup, yeni muhtedilere vaaz edilen ve mektupla dağıtılan bir vaazdır. Yazar, bu mektupta, Hıristiyan kurtuluş doktrininin temel esaslarını açıklamaya çalışmaktadır. Dünya yaratılmadan önce, kurtuluş Tanrının konseyinde kararlaştırılmıştı. Şimdi, mevcut dünyanın sona erdiği tahakkuk etmiştir. Vaktiyle bunu, peygamberler önceden hissetiler. Bugün ise, ebedi olan Tanrının sözünü bütün dünyaya, İncil propagandacıları yaymaktadırlar. Onlar, İsa'nın, bizim boş yaşam tarzımızı, günahlarımız için ölerek kurtardığını ilan etmektedirler.[78] Tıpkı kurban edilecek bir kuzu gibi, ızdıraba ve ölüme maruz kalmış ve bizi kurtarmak için Haç üzerinde günahlarımızı taşımış-

---

75 Tertullien, De pudicitia, 20.
76 I. Clément, 36; cf. 17, 1; 9, 3-12, 8.
77 İbranilere, 13/9; cf. Romalılara, 14/2.
78 I. Pierre, 1/18-20, 10-12, 23-25; 3/18.

tır.[79] O, hapisteki Ruhlara vaaz için ve onlara hakikati anlatmak için cehennemlere inmiştir.[80] Sonra ölülerden dirilmiş, sonra gökte, Tanrının sağına oturmuş ve semavi ruhlara hakim olmuştur. Oradan, yaşayanları ve ölüleri yargılamak üzere geri gelecektir.[81]

Şüphesiz bu, sistematik bir açıklama değildi. Fakat, değişken ve değişik gelişmelere karşı bir vaazdı. Muhteva, yazarın Hıristiyanlığının, dinleyicilerinin Hıristiyanlığının ve okuyucularının Hıristiyanlığının Paulcu İncile dayandığını göstermektedir. Bu İncil bazen yeni bir gelişme gösteriyor bazen de o, bir formül olarak nakklediliyor, mesela, Tanrı rızası için kurban teorisi olayı ve "imanla kurtuluş" tezi gibi. Ancak yazar, bu tezin hayati önemini kavramadan üretmektedir. (Mesela, İsa'nın cehennemlere inişi doktrini gibi.) O, ne doğruluktan ne de Allahın adaletinden bahsetmiyor. Onun için Hıristiyanlar, "inananlardır" ve iman, Allaha inanma veya bugün görülmeyen İsa'nın gelecekteki tezahürünü kesin olarak beklemektir.[82] İsa'nın çektiklerini ümit etmek hâlâ canlıdır. Her şeyin sonunun yakın olduğu inancını yazar, dua için yiğit olmayı önerdiği zaman değerlendirmektedir.[83]

İsa'nın çektikleri ile[84] Hıristiyan cemaatinin mistik derinlik fikri, bu nesil için anlaşılmaz oldu. Fakat, İsa için maruz kalınan acı, bütün dünya Hıristiyanları için korkunç bir gerçek olmuştur. O, bir igva olarak, bir inanç denemesi ve Paul'un bahsettiği "İsa'nın ızdırabına iştirak" olarak anlaşılmıştır. Bu, İsa'yı taklit etmektir. O, oraya ızdırap fikrini bir Hıristiyan için temizleyici bir fazilet olarak karıştırmaktadır. Bu temizleyici fazilet, Hıristiyana günahı aşırmakta ve onu Tanrının iradesine göre yaşamaya götürmektedir.[85] Bu, Hıristiyanı, İsa tarafından yenileştiriyor ve onu "yeni doğmuş bir çocuk benzeri" yapıyor. Artık o, saf manevi sütü arzu ediyor.[86] Bu, imaj, Hellenistik mistisizmden alınmıştır. Muhtemelen sır dinlerinde uygulanan bir giriş töreninden gelmektedir. Ancak, çok erken dönemde, Hıristiyan cemaatlerinde, vaftizde uygulanmış görünmektedir. Paul, vaftiz icra edildi-

79 I. Pierre, 1/19; 2/24.
80 I. Pierre, 3/19, 20; 4/6.
81 I. Pierre, 1/3; 3/21, 22; 4/5-7.
82 I. Pierre, 1/5, 9, 21; 2/7; 1/8.
83 I. Pierre, 4/7, 8.
84 Cf. Supra, p. 124.
85 I. Pierre, 5, 9; 4/12, 13; 1/6, 7; 2/21; 4/1, 2.
86 I. Pierre, 1/3, 23; 2/2; 3/14.

ğinde temelde aynı fikri ifade etmektedir.[87] Fakat yazarımız bu fikri geliştirirken; mistik spekülasyonun içinde kaybolmuyor, sakramentler üzerine oturan kurtuluş inancı hayalini de takip etmiyor. O, Hıristiyanlığın, Allahın mabedini oluşturduğu, bu tapınağın ilk taşının İsa olduğu, Ruhun orada üflediği, "Kutsal-Milletin" kendini bu dünyada garip hissettiği, bedeni zevklere, şeytana mukavemet ederek, Tanrının iradesini yaptığı fikrine ulaşıyor.[88]

Ailevi düzenlemeler şekli altında icra edilecek kurallar, bütün durumlar için verilen bilgiler, dünyanın cazibelerine ve tuzaklarına karşı uyarılar, yazının pratik uygulamasını teşkil etmekte ve Ruhlara, Hakikate itaatle kutsallaşma yoluna işaret etmektedir.[89] Yazarın ahlakı, dogmatik olarak, Paulcu bir karakter takdim etmektedir. Fakat bu zayıflamış bir Paulculuktur. Artık onda, gerçek Paulculuğun dini derinliği ve son hareketliliği görülmemektedir.

Bu mektubun Roma'da kompoze edildiğine inanılabilir. Çünkü Babylone şehrinin cemaatinin selamlarını gönderdiği şehir, bu dünyanın başkentinden başkası olamaz. Vahiy kitabında Roma böyle isimlendirilmiştir. Mektup yazarının arkadaşları olan Silvain ve Marc, Paul'un çevresine ait insanlardır. Marc, Roma'da tutuklu olduğu süre boyunca Paul'un yanında bulunmuştur.[90] Fakat mektubun sözde yazarı Paul değil, Pierre'dir. Oldukça Paulcu bir yazının, Pierre ismi altında ortaya konması da mümkün değildir. Pierre ismi altında ortaya konması, muhtemelen, iki havarinin son tarihi faaliyetlerinin alanından oldukça uzak bir yerde ve bir dönemde mümkündü. Mektubun patronu olarak Pierre'in seçimi, yazarın, ikinci şahısları arayacağı yeri ve grubu belirtmektedir. Fakat, Romalı bir yazar, Küçük Asya'nın batısında ve kuzey misyon alanında, mektubun alıcılarını seçme fikrine nasıl sahip olacaktı? Bu konudaki tahmin gayet kolay: Mektup, gerçekten bu cemaatlere hitap etmektedir ve Asya'nın Paulcu bir kilisesinde kaleme alınmıştır. Bu noktada, Roma'da, Pierre'in, Paulcu doktrine kazanıldığına inanılabilir.

---

87 Romalılara, 6/4.
88 I. Pierre, 2/5-15; 5/8.
89 I. Pierre, 1/22.
90 Koloselilere, 4/10; Philémona 24; cf. II. Timothée 4/11.

Mektuptaki Paul'un mistik fikirlerinin ve Hellenistik sofuluktan alınan imajlar, tabiatçı bir din seviyesine götürülemez. Fakat aksine cemaatte tatbik edilebilen etik bir anlam içinde geliştirilmiştir. Bu da Havarinin niyetlerine tam olarak cevap vermektedir. Aynı durum Efeslilere yazılan mektupta da açıkça görülmektedir. Çok erken dönemde Koloselilere Paul'un yazdığı mektubunda da aynı şey yapılmıştır. Bu son mektubunda Paul, ileride bahsedeceğimiz bir gnostisizme karşı tavır almakta ve düşüncesinde kullanacağı tezleri geliştirmektedir. Bu tezler, kozmik bir mistisizmin unsurlarını oluşturmaktadır. Efeslilere mektupta aynı teoriler bulunmaktadır. Fakat onlar, sahte doktrinlerle ilişkiye sokulmamış ve sadece Hıristiyan cemaatin kullandığı kavramları ifadeye hizmet etmiştir. Diğer Paulcu fikirler gibi bunlar da ahlaki bir anlam almaktadırlar.[91]

Koloselilere yazılan mektupta ilk defa görülen Pléroma (Tam tanrısallık) terimi, Efeslilere yazılan mektupta da bulunmaktadır. Orada İsa'nın kozmik önemini belirtmek için kullanılmamış ve İsa'nın Ruhu ile dolu bir cemaatle ilgili kullanılmıştır.[92] Paul, sıkça cemaati, "İsa'nın bedenine"[93] davet etmektedir. Koloselilere mektupta da aynı imaj, daha geniş şekilde başının İsa olduğu, alçak ve yüksek dünyada egemen olan Ruhların tamamını belirtmek için kullanılmaktadır. Efeslilere mektupta,[94] yüksek anlamından soyutlanmış olan bu ifade, sadece kiliseyi belirtmek için kullanılmıştır. Paul bazen Hıristiyanı, içinde Ruhun ikamet ettiği, Tanrının bir tapınağı ile mukayese etmektedir.[95] Elimizdeki mektupta da bu mukayese bulunmaktadır. Fakat, o, peygamberler ve Havariler tarafından temeli atılan bir yapı olan bütün kiliseye uygulanmıştır. Bu kilesinin köşe taşı İsa-Mesih'tir. Aynı yorum, Pierre'in birinci mektubunda da bulunmaktadır.[96] Yazar için,[97] **evlilik, İncilin sözüne göre, İsa'nın, kilise ile sembolik bileşmesidir**. Evliliğin bu sembolik anlamını belirtmek için "sır" terimini kullanır ki bu, Paul'de başka anlama gelmektedir. Putperestlerin hidayete ermesi[98] ona, uzun zamandan be-

91 Dibelius (Handbuch zum N.T.), Efeslilere 4/16'daki nota bak.
92 Efeslilere, 1/23; 3/19; 4/13.
93 Cf. Supra, p. 124.
94 Koloselilere, 2/19; Efeslilere, 4/16; 5/30.
95 I. Korintoslulara, 3/16, 17; 6/19; II. Korintoslulara, 6/16.
96 Efeslilere, 2/20/22; I. Pierre, 2/5; cf. Hermas, Vis. 3, 3, 3; sim. 9, 13. 1.
97 Efeslilere, 5/31, 32.
98 Efeslilere, 3/4-6; cf. Koloselilere, 1/24-26.

ri gizli olan bir sırrın açığa çıkması olarak görülmektedir. Yani, havarilere ve peygamberlere verilen İsa'nın vahyi olarak görülmektedir. Koloselilere mektuptaki benzer pasajlar da sır terimi, kutsallara, yani Hıristiyanlara vahyedilmiş İncil anlamına gelmektedir. Burada, net olarak ikinci asrın insanı tezahür etmektedir.

Yazar, pastoral denilen mektuplarını çok sayıda cemaatleri olan kiliseye göndermiştir. Yani iki mektubunu Timothée'ye ve bir mektubunu da Tite'e göndermiştir. Böylece kilise, istikrarlı bir organizasyona zorlanmıştır. Çünkü kilise, varlığının devamını gözden geçirmek zorundaydı. Rab-İsa'nın dönüşü hâlâ bekleniyordu. Fakat, bu dünyadaki faaliyeti, bu noktadan değerlendirmemek gerekir. Rab-İsa gelecekti ancak "belli bir zamanda" gelecekti.[99] Bununla beraber, dünya tarihinin son dönemi başlamıştır ve "Ahir zaman", yani Apokaliptik dönem gelmiştir. Hıristiyanlık acı ile baştan çıkarıcı ruhların tezahürünü ve doktrini ve âdetleri bozan şeytanın zuhurunu, haber veren kehanetin[100] tamamlandığına şahit olmaktadır. Bu pastoral mektuplar, kilise görevlilerinin Apostolik kurumuna işaret yaparak, bu cemaatlerin kötülüklere muhalefet etmelerini istemektedir. Piskopos ve yardımcılarına olduğu gibi cemaatta,iyi huylu insanlara ve yaşlılara da "saf doktrini" gözetmek emanet edilmiştir. Bu mektuplar Paul'de olduğu gibi bazen emirsiz olarak ahlaki tavsiyeleri vermekte, bazen de bir çeşit tabloda toplanarak bu ahlaki tavsiyeler, kilisenin gerçek nizamını teşkil etmektedir.

Çoğu zaman, hedef alınan düşmanlar, doğru şekilde belirtilmişlerdir. Fakat, böyle bir teşebbüs için oldukça müphem donelerin başarı şansı olmaktadır. Sapıklar, hikayelerle ve bitmeyen soy kütükleriyle meşgul olmaktadırlar. Bu hikayeler Yahudi kökenli saçma hikayeledir. Soy kütükleri hikayeleri boş sözler, kavgalar ve şeriat üzerindeki tartışmalarla karışmıştır.[101] Burada söz konusu olan temiz ile temiz olmayan gıdalardan sakınma ve evlenmenin yasaklanması söz konusudur. Bazıları dirilmenin vuku bulduğunu tasdik etmektedirler. Zaten bu, Ruhun bağışının Hıristiyana ölüm üzerinde zaferini verdiği anlamına gelmektedir. Buradan gerçek Hıristiyanın hiçbir zaman ölmediği veya fizikî ölümün önemi olmadığı yahut Paul tara-

---

99 I. Timothée, 6/15.

100 I. Timothée, 1/4; 4/7; II. Timothée, 4/4; Tite, 1/14; 3/9. I. Timothée, 1/7'den; Tite 1/10, 14/3, 9'dan Yahudi karakteri çıkmaktadır.

101 Tite, 1/15; I. Timothée, 4/3;II.Timothe,2/18

fından mücadele edilen Korintoslular örneğinde olduğu gibi onların "dirilmenin" Yahudi kavramını reddettiklerini bilmiyoruz.[102] Fakat mademki onların doktrini yanlış olarak adlandırılan Gnos olarak isimlendirilmiştir[103]. Bizim de Gnostik Yahudilerden bahsetme hakkımız vardır. Bu Gnostik Yahudilerle pastoral mektuplar, kilise doktrinini ve görevini değerlendirerek mücadele etmektedir. Maalesef, bunlarla bilinen gnostik ekoller arasında herhangi bir ilişki kurmamıza imkan yoktur.

Bu pastoral mektuplar, Heretiklere karşı, kilise mücadelesinin en eski dokümanlarıdır. Paul döneminde Lycos vadisinde ilk izlerine işaret ettiğimiz[104] Gnos, şimdiki Yahudi elbisesi altında, Hıristiyan cemaatlerine kaymış ve orayı karıştırmıştır. Mektuplar vasıtasıyla mücadele edilen bu Gnos'tan, havari Paul, Koloselilere yazdığı mektupta bir model bırakmıştır. Geleneğin otoritesini değerlendiren yazılarını daha etkili kılmak için yazar, mektubuna, Paul'un mektuplarının şeklini vermiştir. Yine o, Paul'un mektuplarındaki stili ve teolojik formülleri, sırası geldikçe kullanmıştır. Pastoral mektuplar, küçük Asya'da yazılmışlardır. Bu ülke, açıkça itizallerin ocağı olarak ziredilmiştir.[105] Bu mektuplar, Paulcu geleneğin hakim olduğu bir cemaatten geliyordu ve Efesli Onésiphore'a övgüler vardı.[106] Bütün bunlar, mektup yazarının şehrinin Efes olduğuna inanmaya yol açmaktadır.

Burada, Barnabas ismi ile yazılan bir yazıdan da bahsetmek uygun olacaktır. Başındaki selam, yazışma ile ilgili kullanılan şekli, ona vermektedir. Fakat yazının geri kalan kısmı, açık açık saf bir teolojik eser olarak görülmektedir. Birçok defa zahiri bir tevazu ile kendisinin bir alim olarak değil, normal cemaatin bir üyesi olarak konuştuğunu söyleyen yazar, Didaché'ye göre Hıristiyan bir görevli olan alimlerden birisidir.[107] Yazar, yetenekleriyle mağrur bir bilgin olan bir adamdır. O, araştırmalarının sonucundan, Hıristiyanlıktan yararlanmak istemekte ve bu amaçla, bu eseri yazmaktadır. O, Didaché'nin tasvir ettiği gibi, Hıristiyanlığı tanımayı öğrenmiştir. iki yolun doktrini onun için, temel bir öneme haizdir. Sonuna kadar hayatta korun-

---

[102] I. Korintoslular, 15/2.
[103] I. Timothée, 6/20.
[104] Cf. Supra, p. 158.
[105] II. Timothée, 1/15.
[106] II. Timothée, 1/16, 18.
[107] Barnabas, 1/8; 4/6, 9; 6/5.

manın zaruretine işaret için, bu olmadan imanda yaşamış olmanın işe yaramadığını açıklamaktadır.[108] Fakat sonra, ikinci yüzyılda anlaşıldığı gibi Paulcu doktrinin bilgisini almış ve Yahudi ahlakına bu üst yapıyı ilave etmiştir. O da Romalı Clément'in pozisyonunu almaktadır, fakat onda Paul'un fikirleri daha belirginleşmekte ve açıkladığı gibi, Hıristiyan ilahiyatının temelini oluşturmaktadır. İman, merhamet ve ümit, Hıristiyanı ayırd ediyor. O, buna adaleti ilave ediyor.[109] Mesih, Tanrının önceden var olan oğludur. Dünyayı yaratırken[110] ona Baba şöyle hitap etmiştir: "Birtakım insanlar yapalım." Böylece Mesih de yaratılışa iştirak etmiştir. O, bütün dünyanın sahibi olmasına karşın, yeryüzünde, İsrail'in sağır kulaklarına vaaz etmek için ve peygamberleri öldüren halkın bütün günahını taşımak için, bir beden de görünmeyi istemiştir. Böylece yazar, Paul gibi, bu milletin sertliğini bir ümit sözü ilave etmeksizin göstermektedir.[111]

İsa, bizim menfaatimiz için, bizi kanı ile günahlardan arındırmak ve yenilemek için çarmıhta ölüme maruz kalmıştır.[112] O, ölümü yenmiş, dirilmiştir. O ahir zamanda yaşayanları ve ölüleri yargılamak için gelecektir.[113] Yazarın ilahiyatının temel noktaları böyledir.[114] Bunlar eserde daima görünmekte ve farklı konuları ispatlamaya yönelmektedir. Eserin hedefi, peygamberler tarafından Hıristiyanlığın Eski Ahit'te vaaz edildiğini ispat olarak görülmektedir.[115] Yazar bu amaçla, bir din okulundan gelen nakilleri kullanmaktadır. Bunu yapmak için bütün yorum maharetini en küçük detaylara kadar kullanmaktadır. Delillerindeki, mecazi güçle gelen doğrulukla, şüphesiz işaretler keşfetmektedir. O, Eski Ahit'in gıda kurallarını spiritüel anlamda yorumlayarak alışılan metodu takip etmektedir. Meselâ, domuz eti yemenin yasaklanması, ona göre, harfiyen uygulanmaya yönelik değildir. Bu, domuza benzeyen insanlara teması yasaklamak için konulmuştur. Yine o, pis hayvanlarla bazı günahkar insanlar arasında benzer yakınlaştırmalar

108 Barnabas, 18-20; 4/9; cf. Didaché, 16/2.
109 Barnabas, 1/4, 6.
110 Barnabas, 5/5; 6/12; 14/5.
111 Cf. Supra, p. 134.
112 Barnabas, 5/1; 6/11.
113 Barnabas, 5/6; 7/2, 9.
114 Barnabas, 5/1-14.
115 Barnabas, 1/7.

ortaya koymaktadır.[116] O'nun haç sembolü, cemaat içinde bir yenilik değildir. O, Musa'nın duada açılmış ellerinde ve yine çölde[117] Musa'nın kaldırdığı yılanda , sembolize edilen haçı bulmaktadır. Eski Ahit'teki canlandırıcı suda ve aynı türdeki şeylerde, sudaki vaftiz gücüne telmihte bulunmaktadır ki bunda şaşıracak bir şey yoktur. Şaşırılacak şey, akan suların yanına dikilmiş ağaçla, İsa'nın ölümündeki Paulcu vaftiz kavramı arasında kurduğu yakınlıktır.[118] "Bunun için muhtediler, haç ağacında buna inanarak suya inmektedirler." Levililer 16/7-10'daki cümlelere göre çöle gönderilen "Günah keçisi", kesin olarak İsa'dır. Fakat yazar, bir Yahudi kaynağı ile öğrendiği sonraki bir dini pratiği, aynı anlamda yorumlamaktadır. Buna göre, hayvanın üzerine tükürülmekte boğulmakta ve boynuzlarına yünden kırmızı bir bant bağlanmakta ve nihayet çölde bir ormana konulmaktadır. Bu keçinin kaderi, detaylara kadar İsa'nın çarmıhında yansımakta ve yünden kırmızı band, İsa'nın, dünyanın hükmedeceği dünyanın sonunda geldiğinde giyeceği kırmız kaftan olmaktadır.[119] Açıkça görülüyor ki **"Sünnet"**, fiziki bir operasyon olarak anlaşılmamalıdır. Sünnet, kalplerin ve kulakların sünneti olarak anlaşılmalıdır. Hz. İbrahim, kutsal kitaba göre 318 hizmetçisini sünnet etmiştir. Burada İsa'nın çarmıhta ölümüne elverişli özel bir ima bulunmaktadır. Çünkü 18 rakamı J ve E harfleriyle Grekçe yazılmıştır. Birinci harf İsa'nın ilk harfidir. 300 anlamına gelen harf, Grekçe haç şeklindeki T 'dir.[120]

Yazar bu metodla, istediğini ispata ulaşmaktadır. Tanrının önünde bin yıl, bir gün gibidir. Yaratılışın altı günü, altı bin yıllık bir süreyi göstermektedir. Nihayet, yargı ve dünyanın sonu gelecektir. İşte o zaman, değişmiş dünyada Cumartesi (Şabbat), bin yıllık saltanat başlayacaktır. Fakat daha sonra, bin yıl devam edecek yeni bir dünya tezahür edecektir. Bu, sekizinci bin olacaktır. Bunun sembolü, Hıristiyanların kutladığı sekizinci gün olan Pazar olacaktır.[121]

---

116 Barnabas, 10/1-8.
117 Barnabas, 12/1-7; cf. Yuhanna, 3/14.
118 Barnabas, 11/1-8; cf. Mezmurlar, 1/3.
119 Barnabas, 7/6-10.
120 Barnabas, 9/1-9.
121 Barnabas, 15/1-9.

Bu garip bilgiyi yazar, "Gnose" ismi ile belirtmektedir. Onun okuyucuları, kutsal kitaptan, imanın yanında, Yahudi milletinden Eski Ahiti tamamen kurtaracak olan "mükemmel bilgiyi" almalıdırlar.[122] Bazı bilginlerin yaptığı gibi, Tanrının İsrail'le yaptığı ittifakın, şimdiki Hıristiyanlara geçtiğine inanmak ciddi bir hatadır. Buna göre Tanrının Musa'ya takdim etmiş olduğu ittifak, putperestlikle cevap veren İsrail tarafından asla kabul edilmemiş ve neticede reddedilmiştir. Bunun için Tanrı, bu ittifakı Hıristiyanlara tahsis etmiştir. O, İsa tarafından, bizim karanlıklardan aydınlığa çıkmamız için vahyedilmiş, biz de patriklere vaat edilen[123] mirasa layık kutsal bir millet olduk. Üstelik, İbranilere mektuptaki benzer pasajlar,[124] İsa ile veya Yahudi-Hıristiyanlarla yapılan tartışmaları da belirtmemektedir. Bununla beraber, Kudüs tapınağının yerine (M. 132) Jupiter Capitol'in mabedinin yapılması, Barcochba isyanını tahrik eden bir olay olmuştur. Bu olay, Yeşeya 49/17'deki kehanetin tamamlanması[125] olarak telakki edilmiş ve yazar, şehrin ikinci tahribine ve tapınak mefhumunun yok edilmesine telmihte bulunmuştur. Bu, elimizdeki yazının yazılma tarihini belirtmektedir. Buna göre bu yazı, Barcochba isyanından sonra miladi, 135 yılında kompoze edilmiştir. Yani, Hadrien'in saltanatının son yıllarında yazılmıştır. Ancak, yazılma yeri bilinmemektedir.*

İkinci asrın yazıları, Yahudi-Hıristiyanların çok çabuk kaybolmasından sonra, kilisede iki eğilimin yan yana yaşadığını ve farklı derecelerde birleşmeye başladığını göstermektedirler: Birinci eğilim, Yahudi sanatı karşısında bağımsız olan Hellenistlerin misyonudur. Önemli bir yayılım gösteren bu misyon, Grek sinagoglarından muhtedileri kendine çekmiş ve onlara İncili, saf ahlakı öğreten monoteist tabanlı bir öğretim olarak takdim etmişlerdir. Bunlar Eski Ahit'ten başka, Yahudilikten, liturjiyi almışlar ve çok sayıda dini uygulamayı da almışlardır. Kendi amaçları doğrultusunda Hellenistik Yahudiliğin yazılarını ve ilmini kullanmışlardır. Bunların yanında, Paul'un mektuplarına sahip olan Paul'un cemaati bulunuyordu. Bunlar, Paul'un yerleri ve gökleri kucaklayıcı teolojisinin hatırasını devam ettiriyorlardı ve Tanrısallığın derinliklerini, İsa'nın ölümü üzerine kurulan hikayeleri ve Hı-

122 Barnabas,1/5; 5/4; 6/9 (9/18; 10/10); 13/7; 18/1.
123 Barnabas, 4/6-8; 14/1-9.
124 CF. Supra, p. 223.
125 Barnabas, 16/3, 4.

ristiyan mistisizminin ruhsal derinliklerini dikkatle inceliyorlardı. Fakat, cemaat için, Yahudi kökenli bir ahlak doktrini de günlük hayat için oluşuyordu. Bu kurallar birinci eğilimin mensuplarının anlayışına temelde uyuyordu. Onları birbirinden ayıran farklar, cemaatin ahlaki eğitimi endişesi birinci plana geçtikçe ve Paulcu fikirler gözden kayboldukça silinmeye yöneliyordu. Trajan döneminde ve Hadrien döneminde, Yahudilikten ahlaki kuralları ve liturjiyi alan, Hellenizmden sakramentlerin halk teolojisini ve muayyen ruhsal mistisizmi alan ve Paul'den de Tanrı ve İsa doktrinini, İsa'nın kanı ile kefaretini, kutsal ruhla kutsallaşmasını alan bir Katolisizmin şafağının doğduğunu müşahede ediyoruz.

XII. BÖLÜM

YUHANNA VE YAZILARI

İkinci asrın başında, Küçük Asya'da, kendi aralarında kompleks bağlarla birleşmiş beş yazı vardı. Bu yazılar, daha sonraki kilise geleneği içinde, İsa'nın talebesi Zebéde'nin oğlu olarak anılacak olan Yuhanna'ya isnat edilmişlerdir. Vahiy kitabının birinci kısmında, Küçük Asya cemaatlerine gönderilen yedi mektup bulunmaktadır. Bu mektuplar, ilahi bir vahiyle, milet körfezindeki Patnos adasında bu vahiyleri alan bir Yuhanna'ya emanet edilmişlerdir.[1] Fakat hiçbir şey, bu Yuhanna'nın Havari Yuhanna olduğuna işaret etmemektedir. Şüphesiz bu yazıların yazarı, Yuhanna'ya ait olan diğer dört yazıyı karakterize eden dini terimleri ve fikirleri sıkça kullanmaktadır. Bu, mektuplarda açıkça görülmektedir. Bu mektuplardan ilk ikisi, ismi belirtilmeyen bir cemaate gönderilmiştir. Üçüncü mektup, Gaius isminde birisine gönderilmiştir. Bunlar, âdeta Yuhanna'ya ait bir ifadeler ağıdır.[2] Şöyle ki: Hakikat bilgisi, hakikatte yürümek, yeni olmayan fakat eski olan emir, karşılıklı aşk, mükemmel sevinç, Tanrı varlığı, Tanrıyı görmek, tanıklık... Üçüncü mektupta, İncilin sonundaki metin bulunmaktadır.[3] Büyük mektubun başı, açıkça İncilin başına ve sonuna telmihte bulunmaktadır.[4] Şayet, vahiy özel uzunluğu ile ayrı bir yer işgal etse de; mektuplar ve İncil, teolojik kavramlar ve ifadeler içinde, yazarın tek olduğunu açıklamaktadır. Yuhanna problemini çözmekten uzak olan bu fikir, gerçekte, bu konudaki zorluğu daha iyi ortaya koymaktadır. Aslında düğüm, İncilde bulunmaktadır.

Yuhanna, İncilindeki çok sayıdaki paradoksal ifadenin karakteri, bütün müfessirlere azap vermektedir. Onları açıklıkla yorumlamaya teşebbüs et-

---

1 Vahiy, 1/9.
2 II. Yuhanna, 1/4-5, 12; III. Yuhanna, 3/4, 6, 11, 12.
3 III. Yuhanna, 12 = Yuhanna ,21/24.
4 I. Yuhanna, 1/1-2; cf. Yuhanna, 1/1-4; 20/25-27.

mek, içinden çıkılmaz tezatlarla sonuçlanmaktadır. Bunlar, edebi tavır veya stil ihmali olarak kabul edilemez. Bunlar, ancak bir yazarın müdahale hipotezi ile veya kaybolmuş orijinal nüshanın daimi gözden geçirilmesiyle açıklanabilir. Bununla beraber, eski kaynakların ve sonraki ilavelerin sınırlandırılmasına gitmek, güçlüğü ortadan kaldıracaktır. Problemin çözümü için her şey sıkıca buna bağlı bulunmaktadır. Şüphesiz burada ve şurada birtakım farklı unsurları tanıdığımızı itiraf edebiliriz, fakat bunu onları birleştiren bağları kırma dan yapmamız gerekir. Kesin olarak yazım işi, detaylardaki tezatlara rağmen, mektupların yazarının eseridir. Sonuç olarak bütün Yuhanna edebiyatının teolojik ve dini duygularının en önemli kısmı, Yuhanna İncilinde bulunmaktadır. Bu İncil, sinoptiklerde olmayan bir dönemin markasını taşımakta ve ondaki hedef, sinoptiklerden ayrılmaktadır. Sinoptiklerde de, İncil tarihine verilen şekilde cemaatin icra ettiği tesir, açıkça görülmektedir. Geleneğin bu değişimi ve efsanevi çizgilerin ilavesi orada da doğal olarak kısmen bilinçsizce kendini göstermektedir. Aksine dördüncü İncil, orijinal bir eserdir ve İsa bilgisini hareket noktası olarak, bedenleşmiş Logos'un yeryüzündeki tezahürlerini tasvir eden gözüpek bir adam, geleneği, ancak çizeceği tablonun ihtiva ettiği unsurları olabilme ölçüsünde kullanmıştır. O, bütünü içinde serbest muhayyileyi kullanmakta ve eski sınırların ötesine geçmektedir. Onun burada açıkladığı ve açıklamak istediği şey, tarih değil; teolojidir.

Sinoptik gelenek Kurtarıcı'nın icra ettiği mucizeleri, saygılı bir itiyat ile anlatmaktadır. Çünkü o, zavallılara merhamet ediyordu. Yuhanna İncilinin yazarına göre Mucizeler, Tanrsal gücün ispatlayıcı alametleriydi. Bunun için mucizeler, ızdırabı yatıştırmaya yönelik değil, Tanrının ve onun biricik oğlunun zaferini göstermeye yöneliktir.[5] Sonuç olarak onlar, bütün beşeri zekayı aşmaktadırlar. Lazare'ın bedeni, dirildiği zaman, kokuşmuştu. Sinoptikler, dilenci körlerin tedavisinden bahsettikleri zaman, özellikle israr etmeksizin bahsetmekteler. Halbuki dördüncü İncil, yeni doğmuş bir körü sahneye koymakta ve şunu belirtmektedir: "Dünya var olalı, kimsenin doğuştan gözleri görmeyen birinin gözlerinin açtığı duyulmamıştır.[6] Kana dü-

---

5 Yuhanna, 11/4, 15; 9/3; 2/11.

6 Yuhanna, 9/32.

günlerinde, şarap tükenmişti. İsa, hizmet edenlere "küpleri suyla doldurun" dedi. Küpleri ağzına dek doldurdular. İsa, "şimdi birazını alıp şölen başkanına götürün" dedi. Onlar da götürdüler. Böylece İsa, altı su küpünü, kaliteli bir şaraba çevirmişti. İsa bu mucizeyi Galile'nin Kana kentinde gösterdi ve yüceliğini açıkladı. Öğrencileri ona iman ettiler. Böylece İsa, mucize üstüne mucize gösterdi. Ta ki insanlar, tanık olsunlar ve Tanrının, onu gönderdiğine iman etsinler. Mucizelerin bu gerçekliği kavramının yanında onların manevi anlamlarının takdir edilmesi de yer almaktadır. Onlar, nihai hakikatin sembolleridir. İki balık ve beş ekmekle beş bin kişiyi doyurduktan sonra İsa, şu konuşmayı yapmıştır: "Yaşam ekmeği benim." Bu konuşma, şükran yemeği konusunda verilen şu bilgiyle bitmektedir. "İnsanoğlunun bedenini yiyip kanını içmedikçe siz de yaşam olmayacak. Bedenimi yiyip kanımı içenin sonsuz yaşamı vardır. Son gün onu ben dirilteceğim."[7] Bu konuşmaya "yeni doğmuş körün" tedavisini de dahil ediyor ve şöyle diyor: "Ben dünyada olduğum sürece dünyanın ışığı benim."[8] Yine İsa, Lazare'ı diriltmeden önce, Marthe'a şöyle demiştir: "Diriliş ve yaşam Ben'im. Bana iman eden ölmüş olsa da yaşayacaktır. Yaşamakta olan herhangi bir kimse buna iman ederse sonsuzluk boyunca hiç ölmeyecektir."[9]

Yuhanna İncilinin İsa'sı, başlangıçtan itibaren, yeryüzü şartlarının dışındadır. Şüphesiz dünya, günaha itmektedir. İsa, Yusuf'un ve Meryem'in, hiçbir iyi şeyin çıkmadığı Nazaret'de doğan oğlu değildir.[10] İncil yazarı Yuhanna, Meryem'in bakireliğinden ve Bethléem'de İsa'nın doğumundan söz etmemektedir. Kehanete göre, bunlar ilan edilmesi istenilen yüksek şeylerdir: "Başlangıçta söz vardı ve söz Tanrı ile beraberdi. Söz Tanrı oldu. Söz başlangıçta, Tanrı ile idi. Her şey, ondan doğdu, onsuz hiçbir şey doğmadı. Ve söz bedenleşti. Aramızda oturdu ve biz onun ihtişamını seyrettik. Bu öyle bir ihtişamdı ki, babası tarafından gönderilen biricik oğlun ihtişamıydı. Böylece her şey, inayetle ve hakikatle dolmuştur." İsa, Tanrısal Logos'un, insan şekli altında yeryüzündeki tezahürüdür. O, bütün ebedilikle Tanrı ile

---

7 Yuhanna, 6/53-54.
8 Yuhanna, 9/5.
9 Yuhanna, 11/25, 26.
10 Yuhanna, 1/45; 6/42.

beraberdi ve Baba'ya doğru yükseldi. Orada zaferle yaşamaktadır."[11] Yahudilik, Tanrısal fonksiyonları, uknumlar olarak telakki etmektedir.[12] Halbuki Hıristiyanlık, bu fikri kucaklamakta ve İsa sırlarının anahtarı yapmaktadır. Süleyman'ın hikmetleri, Sophia'sı ve Sapience'i yerine İncil yazarı, müzekker Logos'u tercih etmektedir. Philon ise, Logos'u, düşüncelerinin ana konusu yapmaktadır.[13] Çünkü Logos, Grek filozoflarının Logos'u ile aynıydı. İncil yazarı Yuhanna, bu fikri, sadece girişte değil; bütün İncil'de geliştirmektedir. Bu, ona İsa'nın hayatını, tarihten izole etmeye ve belli bir anlamda, zamanın izafiliğinden onu çıkarmaya götürmektedir.

İsa'nın telaffuz ettiği sözler, gelenekten alınmamıştır. İsa'nın sözlerinin yankısını, sinoptiklerin naklettiği gibi orada nadiren bulmaktayız. İsa'nın sözleri, İsa tarafından dünyaya ve mensuplarına getirilen Tanrının ebedi vahiylerini ifade etmektedir. İsa, zahiren, İncil yazarının sahneye koyduğu şahıslara hitap etmektedir. Ancak gerçekte, onun sözleri, gayri cismanidir. Bu sözler, cemaate, Hakikat bilgisini vermekte ve onlara hayat ışığı getirmektedir. Nicodème gece gelmekte, İsa'yı bulmakta ve ondan öğrenmek istemektedir. Yapılan konuşmada İsa, vaftizle yenilenmeden, göge yükselişinden, haçtaki ölümünden, barış için bedenleşmesinin öneminden, inananlarla inanmayanların ayrılışından bahsetmektedir. Artık Nicodème söz konusu değildir, o kaybolmuştur.[14] Aslında o, bütün bunlardan hiçbir şey anlamamıştır. Nicodème burada İncil yazarına, cevap veren bir figüran görevi yapmaktadır. İsa'nın buradaki nutku, daha sonra oluşacak cemaate hitap etmektedir. İsa'yı görmek isteyen Grekler de bunlardandır. Philippe, André ile yanaşmakta, İsa'ya gelişlerini ilan etmektedir. Fakat İsa, ölümünü haber vererek cevap vermektedir. Bu vaazda, sinoptiklerde bulunan Gethsémané rivayetinin yankısını seziyoruz. Gökten bir ses, İsa'nın gelecek tebcilini ilan etmekteydi. Orada olan kalabalıktan bazıları: Bu gök gürültüsüdür," diyorlardı. Diğer bazıları da "ona konuşan bir melekti" diyorlardı. İsa, nutkuna devam ediyordu.[15] Fakat Greklerin onu görüp görmediklerini bilmiyoruz

---

[11] Yuhanna, 8/38, 58; 3?13; 6/62; 12/16.
[12] CF. Supra, p. 102.
[13] Cf. Supra, p. 98.
[14] Yuhanna, 3/1-22.
[15] Yuhanna, 12/20-36.

onlarda, anlatanın kendilerine verdiği oyunu oynadıktan sonra, Nicodème gibi kaybolmaktalar.

Fakat başka yerlerde yazarda, rivayeti, gerçeğe yakınlaştırmak için bir gayret görülmektedir. İncil yazarı, çok sayıda kronolojik doneler vermektedir.[16] Hatta olayın geçtiği saati bile belirtmekte ve o yerler üzerinde[17] de, sinoptik geleneği çok aşan bol miktarda bilgiler vermekte ve bu yerler hakkında çok kesin bilgilere sahip olduğu intibaını vermektedir. Bu bilgiler, her zaman net olmamakta ve bizim bunları kontrol etme imkanımız da olmamaktadır.Fakat bunlar, coğrafik olarak doğru olduğuna göre, anlatan kişinin, kutsal toprakları iyi tanıdığını göstermektedir. Bu durumda, yazarın, Filstin'e seyahat yaptığı ve ülke halkının sahip olduğu efsaneleri orada topladığı kanaati ortaya çıkmaktadır.[18] Yahudi âdetlerinden ve kavramlarından[19], yazarın, sadece kendi zamanındakileri bildiği görülmektedir. Kudüs'ün tahribinden önceki âdet ve kavramları oldukça az bilmekte ve Haham-başının görevini, bir eyaletin en büyükleri olan Hellenist rahiplerin yaptıkları gibi, sadece bir yıl yaptıklarını safça kabul etmektedir.[20] Bütün bu detaylar, hayatın rengini açıklamaya hizmet görevini görmektedirler. İncil yazarı, dış vasıtalara müracaat etmektedir, çünkü işlediği konu, temelde aynı idi ve konuşmalarında devamlı aynı fikirler ele alınıyordu.

Bu teşebbüslerden birisi , dinleyicileri hakir görmeden ibarettir. Bu fikirler, konuşmanın seyrinde bir oyalamaya ulaşıyor ve yeni bir gelişmenin hareket noktasını teşkil ediyor. Bu fikirler, aynı zamanda, son hakikatleri, doğal görünümleri altında takdim eden ve onları gizleyen çift anlamlı bir dil kullanma imkanı vermektedir. Yahudiler, mabedin üç günde yapılması konusunda[21] İsa'nın sözünü anlamamaktalar, Ncodème ise "yeni doğumu"[22] yanlış yorumlamaktadır. Yine İsa'nın talebeleri, esrarlı besini[23] anlamamaktadırlar. Yahudiler, İsa'nın semavi ekmek ve hürriyet ekmeği ile ne demek

---

16 Yuhanna, 1/39; 4/6; 6/4; 13/30; 19/14.

17 Yuhanna,1/28; 3/23; 4/5; 5/2; 6/59; 8/20; 9/7; 10/23; 11/18, 54; 18/1, 2; 19/13; cf. 6/19; 21/8; 2/20.

18 K. Kundsın, Topologische Ueberlieferungastoffe im Johannesevangelium, 1925.

19 Yuhanna, 7/22, 27, 37, 41, 52; 10/22; 18/28; 19/40.

20 Yuhanna, 11/49, 51; 18/13.

21 Yuhanna, 2/20.

22 Yuhanna, 3/4.

23 Yuhanna, 4/33.

istediğini de anlamamaktadırlar.[24] İsa'nın talebeleri, İsa'nın Lazare'ın uykusu konusundaki sözünden yanlış sonuç çıkarıyorlar ve Marthe, dirilme vadini yanlış yorumluyor.[25] İsa'nın Yahuda'ya hitaben söylediği "Ne yapacaksan çabuk yap" korkunç ifadesi "onu talebelerden herhangi birisi gibi" basit olarak göstermektedir.[26] İsa'nın sözlerini, son konuşmalarında ne Thomas ne de Philippe anlamamışlardır.[27] Buna benzer konuşmaları, Yahudiler de anlamamışlardır.[28] Fakat İncili okuyan Hıristiyanlar, anlamı yakalamışlar ve onlara verilen vahiydeki bütün bilmecelerin çözümünü ve ebedi hakikati anlamışlardır. İncil yazarı tarafından önerilen de böyledir.

Nasıl ki Rabbin (İsa'nın) figürü, geçmiş bir tarihi değil, mevcut cemaatin imanını yansıtıyorsa, çevrenin tasviri de İncil yazarının kendi tecrübelerinin kaynağı olmaktadır. Vaftizci-Yahya'nın portresi, İncil yazarına göre, sinoptiklerin onun hakkında verdikleri imajın basit bir düzeltmesi olan bir habercinin sadece aşağı rolünü ortaya koymaktadır.[29] Bununla beraber, yazar, Yuhanna'nın talebelerinin cemaatini tanımakta ve onların iddiaları ile mücadele etme niyetindedir. Diğer yandan Havari Paul'un mücadeleleri geçmişe ait ve sonuçları elde edilmiş bir mücadeledir. Çünkü Yahudiliğin ortaya koyduğu problemler artık kaybolmuştu. Putperest Havarileri için, İsrail'in inançsızlığı, acı bir problemdi. Bu, bizim İncil yazarımıza göre tartışmasız bir dogma idi. "Yahudiler", İsa'ya, düşmanca muhalefet etmişlerdi. Onlara vaaz etmişti, fakat, onlar asla imana gelmek ve inanmak istememişlerdi.[30] İsa, vatandaşlarına asla ortak olmak istememişti, fakat o , onları ayıran mesafeyi doğrulamıştı. Musa, onlara "size şeriat", "sünnet" verildi ve şeriatınızda yazıldı[31] diyordu. Yahudiler, sadece Musa'ya değil, İsa'ya da muhalefet etmişlerdi.[32] İsa da aynı şeyi yapmıştı,[33] bu konuşma, girişte şöyle geçmektedir: "Çünkü yasa Musa aracılığı ile verildi. İsa-Mesih aracılığı ile

24 Yuhanna, 6/34; 8/33.
25 Yuhanna, 11/12, 24.
26 Yuhanna, 13/29.
27 Yuhanna, 14/5, 8.
28 Yuhanna, 8/22.
29 Yuhanna, 1/6-8, 15,/ 19-34; 3/22-36; 5/33.
30 Yuhanna, 12/37-40.
31 Yuhanna, 7/19, 22; 8/17.
32 Yuhanna, 9/28.
33 Yuhanna, 6/32.

inayet ve gerçek geldi."[34] Hıristiyanlar için, Eski Ahit, şeriat olarak ele alınmıştı. İsa'ya bağlanan kehanet derecesinde Eski Ahit'in bir anlamı ve değeri vardı.[35] İsa'nın Yahudi şeriatı ile ilişkisi, Yahudilerle ilişkisinden dolayı idi. O, şeriata boyun eğmemiştir ve o, şeriattan üstündür. İsa, samaritenlere şöyle hitap ediyordu. "İsa, bana inan ey kadın, zaman geliyor. O zaman Baba'ya ne bu dağda, ne de Yeruşalim'de tapınacaksınız. Siz bilmediğinize tapınıyorsunuz; biz ise bildiğimize tapınıyoruz. Ama gerçekten tapınanların, Baba'ya ruhta ve gerçekte tapınacakları saat geliyor ve işte o saat şimdidir."[36] Kör, Yahudilik günahları içinde ölmüştür.[37] Bu günde Hıristiyan, 70 yılından sonraki tarihin akışını görüyordu.

Bunun anlamı şuydu: Artık Hıristiyan cemaati için Yahudilik, kendi bünyesinde bir kenara bıraktığı bir faktördü. Çevre dünyada Yahudi halkı, hâlâ milli tahripten sonra bile güçlüydü ve genç kiliseye karşı kinini devam ettiriyordu. Bu kin, İncilin sözlerinde yankı buluyordu. Fakat İsa'nın ve kilisesinin düşmanları sadece Yahudiler değillerdi. Bütün dünya, kin ve zulümle Hıristiyanlara karşı savaşa girmişti.[38] Nasıl ki Yahudi halkı, Logos'u reddettilerse, bütün dünya da onu tanımadı.[39] Çünkü bütün dünya, tabiatıyla Tanrıya ve şeytanın iktidarına karşı idi.[40] İsa'nın saltanatı[41] bu dünyaya ait değildi. Bu muhalefet içinde, zulüm gören cemaat, kendisini kuşatan insanlıkla, eğilimleriyle ve bütün kültürü ile bunu hissetmektedir. Eski ile yeni arasındaki muhalefet, eski çağa muhalefet eden "yeni çağ" formülü ile ifade edilmiştir ve Yuhanna edebiyatında, bu dünyanın, Tanrı krallığının, Baba'nın ve İsa'nın dünyasının muhalefeti olarak takdim edilmiştir. Bu dünya, yeryüzü dünyasıdır. Krallık ise, göklerindir, Logos oradan inmiştir ve yine oraya yükselmiştir.[42]

İncil yazarımız da Paul gibi hararetle Tanrı isteğinden ve kaderden bahsetmektedir. Kim bu dünyadan ise ve kim Yahudiler gibi, baba için şeytana

---

34 Yuhanna, 1/17.
35 Yuhanna, 2/17, 22; 5/39, 46; 12/16; 19/24, 36, 37 et passim.
36 Yuhanna, 4/21-23.
37 Yuhanna,8/24; 9/41.
38 Yuhanna, 7/7; 14/17; 15/18, 19; 16/2, 33; 17/14.
39 Yuhanna, 1/10,11.
40 Yuhanna,12/31; 14/30; 16/11; I. Yuhanna, 2/16; 4/4-5; 5/19.
41 Yuhanna, 18/36.
42 Yuhanna, 8/23; 3/31; 13/3; 16/28.

sahipse, İsa'nın sözünü kabullenemez. Çünkü, baba tarafından verileni kabul etmeyen kimse, Rab-İsa'ya gelemez.[43] Hıristiyanlar bu dünyaya ait değillerdir, onlar seçimle ayrılmışlar ve Tanrı tarafından Rab-İsa'ya aidiyete yönlendirilmişlerdir.[44] Tanrıdan doğanlar, bedenden değil, Ruhtan doğmuşlardır. Yazar bu antitezi Paul'den almıştır.[45] Buna göre Hıristiyanlar, Tanrının gerçek çocuklarıdır.[46] Nicodème ile yapılan konuşma, bu Tanrısal doğumun, vaftizle icra edildiğini ve onun su ve Ruhla meydana getirilen bir yenileşme olduğunu göstermektedir.[47] Yenileşen, Kutsal-Ruha sahip olur ve amelleri onda parlar. Bunlar, hayat suyundan fışkırmalar olacaktır. İsa'ya iman sahibi olan Tanrının çocuğu, sadece gördüğü mucizelere ve işaretlere inanmayacak, aksine, işittiği İncilin mesajlarına da inanacaktır.[48]

O halde inanmak nedir? Önce bu, dini bir bilgiyi yakalamaktır. Yani, dünyayı kurtarmak için dünyaya gelen Tanrının oğlu olan İsa'yı bilmektir. Kim bu hakikati itiraf ederse, onda olana, isminde olana inanmış olur, böylece de onu gönderen Tanrıya inanmış olur. Görmek, babayı görmektir.[49] Tanrı görülmez, kimse onu görememiştir.[50] İnsanlığa vahyedilen, Tanrının zaferi, gücü, özü, "Oğulda" bulunmaktadır. "**Ben ve Baba biriz**" diyor İsa. Ve şöyle devam ediyor: "**öyle ki, Baba'nın bende, benim de Baba'da olduğumu bilip anlayasınız.**"[51] Yahudi-Hellenistik ilahiyattan gelen bu fikirlere, İsa'yı ve cemaati birleştiren Paulcu mistisizmin çizgisi içinde, başkaları da ilave olmuştur. Bunlar, şu sözlerde ifade bulmuştur: "Bana verdiğin yüceliği, onlara verdim. Öyle ki, bizim bir olduğumuz gibi, onlar da bir olsunlar. Ben onlarda, sen de bende, tam bir birlik içinde olsunlar ve böylece dünya beni, senin gönderdiğini ve beni sevdiğin gibi onları da sevdiğini anlasın."[52] Babanın beni sevdiği gibi, ben de sizi sevdim. Benim aşkımda kalınız, şayet benim emirlerime uyarsanız, benim aşkımda kalacaksınız. Ben de,

---

43 Yuhanna,8/43, 47; 6/37, 65; I. Yuhanna, 3/8, 10.
44 Yuhanna, 15/16, 19; 17/6.
45 Yuhanna, 3/6; cf. 6/63.
46 Yuhanna,1/12, 13; I. Yuhanna, 2/29; 3/1, 2, 9, 10; 4/4, 6, 7; 5/1, 4, 18.
47 Yuhanna,3/3-8.
48 Yuhanna, 20/29
49 Yuhanna, 11/27; 20/31; 4/42; I. Yuhanna, 4/15; 5/5; 2/23; 12/44, 45; 14/9-11.
50 Yuhanna, 1/18; 5/37.
51 Yuhanna,10/30, 38.
52 Yuhanna, 17/21-23, 26; 15/3-7.

babamın emirlerine uydum ve onun aşkında kalıyorum." Çünkü Tanrı, aşktır. Bu gerçek şöyle formüle edilmiştir: "Tanrı sevgidir. Sevgi de kalan, Tanrıda kalır; Tanrı da o kişide kalır."[53] Aşk emriyle, mistisizm, İsa ile birleşmeden, Tanrı ile birleşmeye gitmektedir. Fakat bu, Tanrı ve İsa aşkı, duyguların yüceltilmesi veya bir vecd hayranlığı değil, o, I. Korintoslulara 13'deki olduğu gibi, Tanrısal bir güçtür ve o, Hıristiyanlarda, cemaat içindeki pratik faaliyetle tezahür etmektedir. Semavi bir cemaate iştirak ettiği ölçüde bir Hıristiyanda bu aşk görülmektedir. Bu, sinoptiklerdeki samariten misalinde görüldüğü gibi, "komşu Aşkı" değildir. Bu aşk, bütün emirlerde özetlenendir, yani, İsa'yı sevmektir. Bu ise, onun emirlerine uymaktır. Kardeşlerimizi sevmektir. Burada "yeni bir emir" vardır. Çünkü o, dünyada Hıristiyanlıkla ortaya konmuştur. Fakat yinede eski bir emirdir. Çünkü o, ebedi olan Tanrının cevherinin sonucudur.[54]

Tanrıdan gelen aşkla diğer güçler İsa'nın tabiatını oluşturmuş ve İsa tarafından da Hıristiyan cemaatine ulaştırılmıştır.[55] Bunlar, hakikat, zafer, ışık, hayat, ruhtur. Fakat bunlardan sadece biri, Tanrının özü olarak belirtilmiştir. İsa, samaritenlere şöyle demiştir: "Tanrı, Ruhtur."[56] Formül şudur: "Tanrı, sevgidir." Bu ifade sadece bir yerde Yuhanna'nın mektubunda geçmektedir.[57] Birçok defa, İsa'nın "ışık" olduğu veya "Hayat" olduğu söylenmiştir. O, bir defa da "Hakikat" olarak belirtilmiştir. Genelde "Hakikat" Ruh'a[58] verilen bir sıfattır. Bu sıfatlar, aşağı yukarı bir takım uknumlardır. Yazar, incilinin başında bunları şöyle yazacaktır: "Başlangıçta, hakikatti veya ışıktı." Fakat, o öyle yapmıyor. Çünkü bu kelimeler, arkasında Logos teriminin aynı tarihine sahip değillerdir. Diğer bütün mefhumlar, gelişmenin daha yeni bir dönemine ait bulunmaktadır. Bunlar, Paul'de çok sık görülmektedir ve sonraki yazılarda ve liturjik dilde bunların, Yuhanna'nın edebiyatındakine yakın anlamda kullanıldıklarına işaret edilmiştir.[59]

---

53 Yuhanna, 15/9, 10; I. Yuhanna, 4/16.
54 Yuhanna, 14/15, 21/, 23; 15/10, 13,/ 34-35; 15/26; I. Yuhanna, 2/7-10 et passim.
55 Yuhanna, 5/26.
56 Yuhanna, 4/24.
57 I. Yuhanna, 4/16.
58 Işık: Yuhanna, 1/4, 9; 8/12; 9/5; 12/46; Hayat: Yuhanna, 11/25; 14/6; I. Yuhanna, 5/20; Hakikat: Yuhanna, 14/6; Ruh ve Hakikat: I. Yuhanna, 5/6; cf. Yuhanna, 14/17; 15/26; 16/13.
59 Hayat: Koloselilere, 3/4; Didaché, 9/3; ışık: I. Selaniklilere, 5/5; Efeslilere, 5/8; Yakup, 1/11; I. Clement, 59/2.

Mucizelerden bahsettiğimiz zaman göstermiştik ki, mevcut İncil, iki zıt kavrama sahiptir: Mucizelerin hakiki karakterini gösteren gerçekçi kavram ve mucizelerin sembolik yorumu. Aynı cinsten olan zıtlıklar, eskatolojik alanda da bulunmaktadır. İsa'nın yakında döneceği ümidi. İncilde olduğu gibi, Yuhanna'nın büyük mektubunda da ifade edilmektedir. Mektup yazarı biliyor ki "Son saat" gelmiştir. Ancak İsa'nın "bedensel" gelişi konusunda şüpheler beyan etmekte ve şöyle demektedir: **"Çocuklarım, çağın sonundayız, Mesih karşıtı (Deccal) gelecektir, duydunuz. Şu an birçok Mesih karşıtı ortaya çıkmıştır. Çağın sonunda bulunduğumuzu bundan biliyoruz."**[60]

Yuhanna grubuna ait olan vahiy olayı, dini muhayyileyi ilham eden İsa'nın bekleni̇şini göstermektedir. Fakat, bu fikir, Pneuma vadiyle İncilde tamamen nötr hale gelmiştir. Buna göre, İsa'nın göğe yükselmesinden sonra "Hakikat Ruhu", cemaate verilmiş olacak, o, göğe yükselen İsa'nın yerini, yeryüzünde alacak ve vahyi tamamlayacaktır. O, ikinci "paraklet" olacaktır (Birincisi, İsa'dır) ki onu Baba gönderecektir.[61] O, ebediyen Hıristiyanlarla kalacak ve onlarla olacaktır.[62]Burada, Paul'un Pneuma doktrini yüksek bir teolojik seviyeye yükseltilmiş ve cemaatin bünyesinde yeni pneumatik vahiy tecrübesiyle de zenginleşmiştir. "Ruh"un, paraklet terimi ile belirtilmesi, **"tesellici değil" "şefaatçi"** anlamını ifade etmektedir. Cemaatte de böyle kullanılmak zorunda kalınmıştır. O, duada, Tanrının yanında bize şefaat eden Ruh'un, Paulcu fikriyle açıklanabilmektedir.[63] Ruh'un Hıristiyanlıktaki ikameti, cemaatin İsa ile birleşmesiyle aynı olmaktadır. Pneuma'nın Paulcu doktrinini düşündürmektedir. Buna göre İsa, Pneuma'dır.[64]

İsa'nın hayatının sonunda çektikleri dramatik olaylar, İncilde çift bir gün içinde tezahür ettiği gibi, orada biz, Yahudilikte varis olan geleneksel bir kilise doktrini bulmaktayız. **Buna göre, Ahir zamanda, bütün ölüler dirilecek, yargılanmak üzere toplanacak ve onların mukafatlanmalarına veya cezalandırılmalarına karar verilecektir**. Ebedi hayata götüren dirilme İsa

---

60 I. Yuhanna, 2/18, 28; Yuhanna, 14/3; II. Yuhanna, 7; cf. Barnabas, 6/9.
61 I.Yuhanna, 2/1; cf. Yuhanna, 16/26.
62 Yuhanna, 14/15-17; 16/7-15.
63 Romalılara, 8/26; cf. Markos, 13/11.
64 Yuhanna, 14/16, 17 = 18-20; cf. II. Korintoslulara, 3/17.

ile yenilen son yemekle ilişkilendirilmiştir.[65] İncilde başka yerlerde de buna benzer pasajlar bulunmaktadır. Fakat bütün İncilde bir başka doktrin kendini göstermektedir: **Ölüm ve yargılanma işi, İsa'ya iman eden biri için olmayacaktır... Yani, bedenleşmiş Logos'un vaazı sırasında, şimdi, dünyanın yargılanması olacaktır.** Kim ki İsa için hareket ederse, ölülerden dirilmiş, ölülerden hayata geçmiş ve yargılanmamıştır. Aksine kim, İsa'ya inanmayı reddederse, zaten yargılanmıştır. Çünkü o, Tanrının biricik oğlunun ismine inanmamıştır. Buna göre, kim, İsa'nın bir sözüne inanırsa, asla ölümü görmeyecektir.[66]

Bazı imajların ve mefhumların çift anlamı, İncil yazarının edebiyatında bir süreçtir. Ancak bu tezatlar açıklanmamaktadır. Biz burada, teolojik kavramın farklı tabakaları karşısında bulunmaktayız. Bunlar, burada ahenksiz bir şekilde, farklı yazarlara bağlı, üst üste konulan yazım içinde görünmektedirler. Zaten yeterince karmaşık olan bu yazıların yazarı problemi, böylece daha da karmaşıklaşmaktadır.

İkinci asrın sonundan itibaren[67] kilise geleneği, bütün bu yazılan, Zebedenin oğlu olan Yuhanna'ya atfetmektedir. O, Trajan'ın zamanında Efes'te yaşamış ve İncili ilerlemiş bir yaşta yazmıştır. Muhtemelen bu hikayeye, İncilin sonunda eklenen ilavede işaret etmiştir (21/22); İgnace [68] bunu henüz bilmemektedir. Çünkü o, Efeslilere sadece "Paul ile öğrenme" başlığını tahsis etmiştir. Eski bir notun ispat ettiği gibi, bu hikaye tarihî değildir. Buna göre Zebede'nin iki oğlu, Yahudiler tarafından öldürmüşlerdir. Bu not, şehitle ilgili, antik kehanetle doğrulanmıştır. Bunu, bize İncil geleneği[69] muhafaza etmiştir. Buna, doğu kiliselerinin kutladığı şehit Zebede'nin oğulları bayramı da uygun düşmektedir.[70] Bu bayram IV. asrın sonuna doğru 27 Aralık olarak tespit edilmiştir.[71] Yakup'un şahadeti, Havarilerin İşleri kitabında zikredilmiştir.[72] Yuhanna'nın kardeşi olan onun, ne ölüm tarihi ne de yeri bilinmektedir. Ancak olay şüpheli de görülmüyor. Dördüncü İncil de,

---

65 Yuhanna, 5/28; 6/39, 40, 44, 12/48; Son Yemek İçin: Yuhanna, 6/54.
66 Yuhanna, 3/18, 19; 5/22-27; 9/39; 12/31; 8/51.
67 İrene, III, 1, 2; 3, 4; cf. Polycrate d'Efes dans Eusèbe, Histoire Ecclésiastique, V, 24, 3.
68 Ignace,Efeslilere,12,2.
69 Papias dans Philippe siedetes; cf. De Boor (Texte u. Untersuchung, Vol. 5, 2, p. 170).
70 Markos, 10/39.
71 Martyrol. Syr. a. 411, 27 Aralık (Kleine Texte, 2, p. 8). Lietzmann, Petrus und Paulus, 3e edit, 134 s.
72 Lietzmann, Petrus und Paulus, 3e edit, 134 s. Havarilerin İşleri, 12/2.

ilk üç İncil gibi anonimdir. Şüphesiz, İsa'nın sevdiği talebesi orada önemli bir rol oynamakta fakat adı geçmemektedir. Genel olarak bu esrarlı figürü, Zebeden'in oğlu Yuhanna temsil etmektedir. Yazar onu, bilerek Pierre'in yanına ve hatta onun üstüne koymaktadır.[73] Şaşırtıcı olan İncilin asla Zebeden'in oğullarını zikretmemesidir. Zebeden'in oğulları sadece 21. bölümün ilavesinde zikredilmektedir.[74] Bu da, İncil yazarı Yuhanna'nın ulaştığı çok ileri yaşının efsanesine işaret etmektedir. Bu, yazar tarafından ilavenin sonunda belirtilmiştir.[75] Fakat, metin tartışmalıdır ve biz böyle görmüyoruz. İncilden çıkan, gözde talebenin takdim edildiği gibi, tarihi bir şahsiyet değil; İsa'nın ruhundan, dinleyicilerinin ruhlarına yayılan, Apostolik şahadetin ideal bir temsilcisidir. Yazar, tarihi olayların görgü tanığı değildir. Bu, tarih ötesi bir aksiyondan mülhem yorumdur. Bugün, yazar probleminden ziyade eleştirmenleri çeken, bu yazılara bağlı dini tarih problemidir. Orada, Paulcu kavramların büyük ölçüde bulunduğuna işaret edilebilir. Fakat onlar, tamamen orijinal bir tarzda ve ikinci asrın diğer yazılarında karşılananlara benzer bir gelişme göstermişlerdir. Kesin olmamakla beraber, bir Hıristiyan doktrinin dahili evriminin de karşısında bulunmuyoruz. Fakat çevre dünyanın tesirleri burada önemli bir rol oynamıştır. Paul, Hellenistik Yahudiliğin ve doğunun dini eğilimlerinin kullanılabilir bütün unsurlarını toplamış ve onları, Hıristiyan imanının hizmetine sunmuştur. Onun talebeleri ve takipçileri de aynı şekilde hidayete erdirmek istedikleri dünya ile sürekli temasta bulunmuşlar ve kendilerine has düşüncelerini daima yeni şekillere büründürmeyi öğrenmişlerdir. Bunların en büyüğü Yuhanna'dır. Şayet Paul'de Gnose, geçmişte olduğu gibi, eskiyerek ve endişe ederek görünse de, pastoral mektuplar kararlı bir şekilde bunu mutlak heterojen bir unsur olarak bir kenara bıraksalar da, Yuhanna edebiyatının geldiği, Asya grubu üzerinde hâlâ güçlü bir tesir icrra etmektedir. Gnose, burada sadece reddedilmemiş, aksine yeni tür bir dini kabul olarak kabul görmüş ve geleneksel Hıristiyanlığa, daha geniş bir şekil vermek için ondan yararlanılmıştır. İşte, İncillerin tarihi şekil değişikliği ve harika bir şekilde çoğalması,[76] Konusu

---

73 Resüllerin İşleri, 12/2.

74 Yuhanna, 13/24; 18/15; 19/26; 20/4; 21/20-22.

75 Yuhanna, 21/22; Yuhanna 1/41'e zor isnat edilebilir. Çünkü, bazı metinler tarafından verilen dersi kabul etmek gerekecektir Yuhanna, 21/24.

76 Yuhanna, 21/24.

İsa olan Paulcu mistisizmin konusunun, Allah olan mistisizme dönüşmesi, birer uknum olan hakikat, aşk, aydınlık, hayat gibi mefhumları, birinci plana koyma eğilimi, "Allahı Görme" ve "Allahı Tanıma" formüllerinin dahil edilmesi, ihtişamlı stil, İncilin görkemi, nutuklarındaki etkileyici ve kıvrımlı gelişmelerinin şekilleri ve nihayet, Allahın oğlunun ağzındaki sıkça kullanılan "Benim" kelimeleri, buradan kaynaklanmaktadır.[77]

Bu genel bakıştan sonra, detaylara girilmekte ve en yeni çalışmaların ortaya koyduğu birtakım problemlerin karşısında bulunulmaktadır. Mukayese edilebilen Gnostik yazılar, çok sonraki dönemin tarihini taşımaktadır. Onlar, dördüncü İncili tanımaktalar ve kısmen kullanmaktadırlar. Yahut onlar, tamamen farklı bir dünyaya ait bulunmaktadırlar. Diğer yandan, Yuhanna ilahiyatı, hem detayda hem de genel olarak, cemaatin geleneği ile Paul'le ve Hellenistik Yahudilikle açıklanabilmektedir. Gnos ruhu, kendini hissettirmektedir. Fakat, onun tesiri sadece şekilde kendini göstermekte ve çok erken dönemde ona tahsis edilen sınırın ötesine geçmemektedir. Yuhanna'nın mektupları, Gnostiklere işarette bulunmaktadır. Bu mektuplar, onları Antichrists (Deccallar)ler olarak belirtmekte ve onlarla mücadele etmektedir. Onların doktrinlerinin ne olduğunu da bilemiyoruz. "Onlar sadece İsa'nın, Chirst (Mesih) olduğunu kabul etmektedirler." Muhtemelen, Mesih'in Yahudi anlayışını reddetmektedirler. Çünkü, onlar, Mesihin bedenen dönmesini de reddetmektedirler. Onlar, İsa'ya iman etmiyorlar veya onu bozguncu olarak görüyorlardı. Belki onlar, İsa'yı tanıdıklarını belirtiyorlardı, fakat onun emirlerine bağlı değillerdi.[78] Mektupların yazarları, İsa'yı tanımakta ve emirlerine uymaktadırlar. Tanrı aşkının olgunlaşması, Rab-İsa'nın sözüne gerçek rivayette bulunmaktadır. Bununla biz, onda olduğumuzu itiraf ediyoruz. Kim ki onda olduğunu iddia ederse, İsa'nın yürüdüğü gibi yürümek zorundadır.[79] İşte, zahiri gnostik terimlerle formüle edilen gnostik mistisizmin antitezi burada bulunmaktadır. Temelde bu, sade Hıristiyan ahlakına bir dönüştür.[80]

---

77 E. Norden, Agnostos Theos, 177-239. P. Wendland, Kultur, 2e edit, 310 ss.
78 P. Wendland, Kultur, 2e edit, 310 ss.
79 I.Yuhanna, 2/22; II. Yuhanna, 7; I. Yuhanna, 4/2, 3; I. Yuhanna, 2/4; III. Yuhanna, 11.
80 Yuhanna, 2/3-6.

Yuhanna Hıristiyanlığı, Paulcu gelenek içinde devam etmiştir. Ancak, Gnostisizmin güçlü tesirinde kalmıştır. Fakat, yüksek bir Ruh, bu unsurlardan, İncilde parlayan bir birlik meydana getirmiştir. İkinci asrın eskicilerinin arasında kimse Paul'u iyi anlamamıştır. Fakat burada bir adam var ki o Paul'le kuşatılmıştır. O, dini derinlik olarak, Paul'deki kozmik seviyeyi yakalamış ve Tanrı ile mutlu birleşmedeki gürültülü tutkuya dönüştürmüştür. O, İncil tarihinde, Tanrısal Logos'un bedenleşmesini müşahede etmekte, onun için Hıristiyanlık, yer üzerindeki gerçek gök olmaktadır.

XIII. BÖLÜM

IGNACE

Apostolik dönemin bütün yazarlarının silinmiş silüetlerinden sonra, nihayet ikinci asrın başında, net bir şahsiyetle karşılaşıyoruz. Bu Ignace'dır. Çok eski bir piskopos listesi[1] Ignace'ı Antakya'nın ikinci piskoposu olarak ve Euodious'un halefi olarak takdim etmektedir. Eusébe'in Chronique'i[2] bize, onun, Trajan döneminde şehit edildiği bilgisini vermektedir. Maalesef biz, bu bilginin, eski bir geleneğemi veya Eusébe'in bir hipotezine mi dayandığını kesin olarak bilmiyoruz. Bununla beraber Ignace tarafından yazılan yedi mektuba sahip bulunmaktayız. Bu mektuplar, bize, sadece onun hayatının sonunu değil, teolojisi, piskoposu olduğu cemaati ve Küçük Asya'daki kiliseler konusunda açık bilgiler vermektedir. Bu mektuplar, Paul'un mektuplarını taklit etmekte ve kısa zaman sonra, doğu Hıristiyanları için çok değerli kaynaklar olmaktadır. İzmir piskoposu Polycarpe, bu mektupları, yazarın ölümünden sonra toplamıştır. Yine biz, onun, Filipilelere gönderdiği[3] mektuba eklediği küçük bir derlemeye de sahip bulunmaktayız. Bu derleme, çok sayıda okuyucu bulmuş ve IV. yüzyılda, Antakya'da birçok dile tercüme edilmiştir. Bu derlemeye, çok geniş yorumlar ve uydurma mektuplar da dahil edilmiştir. Ayrıca o, üç mektupta kısaltılmış ve önemli şekilde özetlenmiştir. Bu konuda, XIX. yüzyılın ortasında başlayan canlı tartışma, daha yakınlarda sona ermiştir. Bu üç metnin, kendi aralarındaki ilişkileri ve bu mektupların mevsukiyeti, artırılan yazmalarla kısaltılmış, yazmaların arasındaki ara metin şeklindeki yedi mektup, Ignace'ın mevsuk mirası olarak kabul edilebilir. O, onları ölüme giderken kompoze etmiştir. Bu mektuplar da Paul'ün mektupları gibi, bir takım cemaatlere hitap etmektedir ve

---

1 Eusébe, Histoire Ecelésiastique, 3, 22; cf. Ignace, Romains, 2, 2.

2 Eusébe, Chron,, Olymp. 221, 3 s. (ed. Helm, p. 194); cf. Hist. Eccl.3,36, 2-3.

3 Polycarpe, Ad Phil, 13, 2; cf. 3, 2.

ilk dördü İzmir'den yazılmış, diğerleri, Phalidelphie'yeye ve İzmir'e hitaben gönderilmişlerdir. Piskopos Polycarpe'a, Troas'dan gönderilen "pastoral" tip bir mektup da sonuca varmada yardımcı olmaktadır.

Cemaat şefi olarak Ignace, Roma otoriteleri tarafından tutuklanmıştı. Daha sonraki nesillerde aynı akıbete maruz kalacaklar ve Ignace'ın genç arkadaşı da ölüme mahkum olacaktı. Zulümler, Antakya'da yapılmadı. Çünkü şehrin valisi, Suriye'nin Hıristiyanlarının piskoposunu herkesin gözü önünde teşhir etmemeyi kendisi için daha avantajlı olacağına inanmıştı. Bunun için onu Roma Arenası'na sevk etti ve Napoli'ye gönderdi. Ona on asker eskortluk yapıyordu. Küçük Asya'nın batısından geçerek İzmir'de ve Troas'da mola vermişlerdi. Ignace, Napoli'den, öldürülmek üzere Roma'ya gönderilmişti. Fakat onun şehitliği konusundaki bilgiler doğru değildir. Koleksiyonlarda muhafaza edilen farklı Ignace şehitliği, daha sonraları yazılmış ve kullanılmamışlardır. Madem ki aynı yılın 25 Ağustosunda İzmir'de ikamet etmiştir.[4] Muhtemelen Antakya liturjik geleneği onun şehadetini 17 Ekimde, Roma'da ölüm günü olarak kutlamış olmalıdır. Maalesef bu konudaki liturji yıllarla ilgili bilgi vermemektedir.[5]

Ancak bu mektuplar özel bir ilgiye mazhar olmuşlardır. Onlar, Pagono-Hıristiyanlığın beşiği olarak görülen bir başka cemaatten gelen ilk dokümanlardır. Paul orada uzun bir süre görev yapmıştır. Orada, Roma cemaatinin anası olarak telakki edilecek sebepler vardır. Yahudi şeriatından bağımsız bir Hıristiyanlık, Batı başkentinin takdim ettiği gibi, bu cemaatte gelişme göstermiştir. Fakat her çeşit Hellenistik tesirlerde yine onunla, Hıristiyanlığa nüfuz etmiştir. Bu tesirler ki, Paulcu büyük akımdan bağımsız olarak cemaate etki etmiştir. Yani, onun yanında, belki de ondan önce bunların, şurda veya burada izlerini keşfedebiliyoruz.

Bununla beraber Ignace, cemaatin bir takım ortak fikirlerinin yorumunu yapabilen çok karakteristik bir şahsiyettir. Romalı Clément'ın mektuplarının aksine, onun mektupları, orijinalite karakteri taşımaktadır. Onun üzerinde Paul büyük bir tesir icra etse de, Yuhanna'nın tesiri de kendini hissettirmektedir. Onun orijinalitesine zarar vermeyen bu bağımlılık, daima bir

---

4 Ignace, Romains, 10, 3.
5 Martyr. Syriac, de 411 (17 Octobr). Bu bilgi, Jean Chrysostome tarafından doğrulanmıştır. Homil. in S. Ignatium, 1; II, 592 a (Montfaucon).

takım fikirlerin formülleştirilmesinde nakil havası içinde çok sayıdaki kısaltmalar olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber, mistik eğilim, dini düşüncenin realizminde kökenleri görülen bir takım imajlarda ifade edilen bir spiritualizeye yazarı sevk etmiştir.

Kült toplantıları[6] "toplantı" olarak adlandırılmıştır. Genel ifadeye göre ve daha önce Paul'de olan akıma[7] göre. Bununla beraber yer yer[8] Yahudi adlandırması olarak "sinagog" ismi ile de karşılaşılmaktadır. Ayrıca, Eski Ahit'in, Allegorik bir kült yorumuna göre "Kurbanların Yerleri" (thusiasterion), toplantı yeri olarak da adlandırılmıştır.[9] Ignace'ın işaretleri, bu adlandırmanın, Evharistie olarak telakki edilen şükran yemeğinden (sainte cène) geldiği kanaatine yol açmaktadır. Yani, cemaatin inayet aksiyonunun kurbanı olan telakkiden... Bu kutsal eylemde, Hıristiyan, İsa'nın etini ve kanını almakta veya bazen karşılaşıldığı gibi, Tanrı ekmeğini almakta ve buradan dirilmenin teminatını ve ölüyü koruyan bir panzehir ve çürümeyi önleyen bir ilaç elde etmektedir, ebedi hayatı sağlamaktadır.[10] Müminin bedeni, Mesihin bedeninin ebedi cevherine nüfuz etmiştir. Böylece o, bozulmaya mukavemet etmekte ve İsa misali dirilmektedir. Zaten Hıristiyan, yeryüzünde iken bile İsa'nın bedeninde yok olmuştur. Şayet, Paul'un döneminde, iffetli olma ödevi çıkarıldıysa da[11] bu, bütün kötülüklerden sakınmak demektir. Seksüel perhiz, burada, İsa'nın bedenine bağlı bir şeref olarak görülmektedir.[12] Fakat her Hıristiyan onda başarılı olamaz. Herkes "Tanrının mabedi" olan, pagan dünyanın[13] seksüel kirlerinden arınmış olan bedenini korumakla görevlidir. Hıristiyanlık, ölümsüzlük doktrinidir. İncil, onun gerçekleştirilmesidir. Hıristiyanın hayatı, ölümsüzlüğü ve ebedi hayatı elde etmenin mücadelesidir.[14]

Bütün bu fikirlere, ilk dönemin Paulcu cemaatlerinde de daha önce karşılaşmıştık. Bu fikirler, Hellenistik dindarlığın alanı üzerinde doğmuşlar ve

---

6 Ignace, Ephes , 5, 3; of. 13, 1, Magn. 7, 1.
7 I. Korintoslular, 11/20; 14/23; cf. Havarilerin İşleri, 1/15; 2,1, 44; 3/1; 4/26.
8 Ignace, Ad Polyc, 4/2; cf. Jaques, 2/2; Hermas, Mand, 11/9, 13, 14.
9 Ignace, Eph., 5/2; Trall., 7, 2; Magn. 7, 2; Philad., 4; cf. Romalılar, 4. 2.
10 Ignace, Eph, 20, 2; Trall, 2, 1; 8,/ 1; Romalılar, 7/3; Philad, Salutation; Smyrn. 1, 1; 6, 1; 7/, 1; 12/, 2.
11 Cf. Supra, p. 142.
12 Ignace, Ad. Polyc, 5,/ 2.
13 Ignace, Philad, 7,/ 2; cf. II. Clément, 14, 3, Vahiy 14/4. Burada bu motife işaret edilmemiştir.
14 Ignace, Magn. 6, 2; Eph, 17, 1; Philad, 9, 2; Ad polyce. 2, 3.

pagan dünyada geniş ölçüde onların cazibesi devam etmiştir. Bu öğretiler, onları, doğal gerçeklikleri içinde kabul eden ve yayan basit şartlar içindeki insanların seviyesinde idi. Burada, kısa zaman sonra, kilisede bir güç haline gelecek olan bir kilise ilahiyatının geliştiğini görüyoruz. Bu, Lucien'e,[15] bu ironik düşüncenin konusunu şöyle vermektedir: Bu bilgili Hıristiyanlar, ölümsüz varlıklar ve ebediyen yaşayanlar olarak hayal edilmişlerdir. Bundan dolayı bunlar, ölümü hakir görmüşler ve hayatlarını isteyerek kurban etmişlerdir. Paul, buradan, tamamen spiritüelleşmiş kristik bir mistisizmin yüksekliğine çıkmaktadır. Aynı eğilimi, Ignace'da da görüyoruz. Ignace'da çizgiler daha ilerde ve duygular daha güçlü şekilde ifade edilmişler ve bize klasik görünen Paulcu sınırları aşmışlardır.

Lucien'in alay ettiği Hıristiyanın ölümü yenme kanaati, Filipililere Paul'un yazdığı mektupta en heyecan verici şekilde görülmektedir.[16] Paul, takatsizdir. O, İsa ile olmak için ölmek istemektedir. Bu, onun için tercih edilebilir bir şeydir. Fakat, bu hayatta hâlâ kalması gerekir. Çünkü onun faaliyeti, cemaat için gereklidir. Bunun için o, sabırla şehit olacağı günü beklemektedir. O, sadece Romalıların onun hürriyetini elde etmemelerinden ve ölmesine mani olmalarından kormaktadır. O, vahşi hayvanların dişleriyle parçalanmayı ve onların barsaklarında bir mezar gibi kaybolmayı arzu ediyordu. O, bu canavarı, dini bir imajda tasvir etmektedir. Yırtıcı hayvanların dişleri onu, buğday gibi öğütecek ve "İsa'nın saf ekmeği" olacaktı. Tanrıya sunguda, o takdim edilecekti. Bundan dolayı onun için ölüm, İsa ile icra edilen bir kurtuluştu. Bizzat onun için o, bir dirilme tecrübesi olacak ve onu bağlayan zincirler, onu süsleyen manevi bir kolyesi olacaktı.[17] Burada, Paul'ün açık ifadesi yoktur. Fakat, coşkulu bir heyecanın ihtiraslı kelamının açıklığı, kelimenin yüksek anlamında bir adam olmayan, şehitlikle İsa'nın gerçek talebesi oluyor. Fakat şimdiden o, aldanmayan kutsal-Ruhla doluyor ve onu, kutsal gerçeklerin kelamının dudaklarına koyuyor. Zincirler içinde, şehitliği beklerken, kutsal şeylerin yüksek bilgisini inayet, ona ulaştırmaktadır. O, melekleri onların hiyerarşilerini, ruhları, onların sınıflarının tanıyor, görülen ve görülmeyeni biliyor.[18] Fakat bu, onun ölümden beklediği olgunluktu.

15 Lucien, De Morte Peregrini, 13.
16 Filipililere, 1/23.
17 Ignace, Rom. 1/, 2; 2/, 1,/ 2; 4/, 1-3; Eph. 11,/ 2.
18 Ignace, Philad, 7,/ 1; Rom. 6/2; 5/3; Trall, 5, 2.

İsa ile birleşme onun için Hıristiyanlığın özüdür. Gerçek olarak yaşamak için "İsa'da bulunmak istemektedir." Bu konuda Paulcu formül şudur: "İsa'da olmak, onun için bir akımdır. Bunun tersi için şöyle denilebilir: "İnananlar kendilerinde İsa'ya sahiptirler. Madem ki Mesih Tanrıdır. O, onları sadece Christophore (christophoroi) olarak adlandırmaz, fakat Theophorose (theophoroi) olarak adlandırır. Bunun için o, bizzat "Theophorose" ünvanını almıştır. Burada bir başka fikrin formülünü de onda bulmaktayız. Bu Hıristiyanın temsil ettiği "Tanrının Tapınağı" formülüdür.[19] O, okuyucuları İsa'nın ve Tanrının taklitçileri olmaya davet etmekte ve bizzat İsa'nın acılarının taklidi içinde şehit olmayı arzu etmektedir.[20] Paul gibi, o da İsa ile olan bu birlikten İsa'nın emirlerine itaat zaruretini çıkarmakta ve şöyle demektedir: "Bedensel insanlar, ruhi olanı yapamazlar, Spiritüel insanlar da bedensel olanı yapamazlar. Beden de yaptığınız şeyi, yani, yeryüzü hayatınızda yaptığınız şey, spiritüeldir. Zira, her şeyi İsa-Mesihin topluluğu içinde yapıyorsunuz."[21]

Bir Hıristiyanın bütün hayatını ifade eden bir başka formül ise İman ve Aşk'tır. "İman başlangıçtır. Aşk ise sondur, olgunluktur ve ikisi birlikte, Tanrıdır." Yani, kim ki kendinde bu iki yeteneği mükemmel şekilde birleştirirse, Tanrı ile tam birleşme içinde yaşar.[22] Bu mistik birlik fikrinden hareket ederek o, kutsal yemekte alınmış olan İsa'nın bedenini, imanda, İsa'nın kanını da aşkta özdeşleştiriyor ve Philadelphie cemaatini İsa-Mesihin kanı içinde, yani İsa'nın Aşkının cemaati içinde selamlamaktadır.[23] İsa'da birleşen "Şükran Yemeği", Tanrısal Aşktır. Bu konuda Yuhanna şöyle demektedir: "Tanrı sevgidir. Kim ki onun aşkında durursa Tanrı da durur. Tanrı da onda." Kutsal dua şöyle bitmektedir: "Ben senin ismini onlara tanıttım ve beni sevdiğin gibi onları sevmen ve benimde onlarda olmam için bunu yapmamaya devam edeceğim." İşte bu iki cümle, Ignace'ın düşünce tipini vermektedir. Bundaki şükran yemeğinden alınan sembol yeni bir unsur olarak bulunmaktadır. Fakat orada, Yuhanna aşağıdaki modeli vermektedir.[24]

---

19 Ignace, Ephès, 11/, 1; Magn. 12; Ephès, 9/, 2; 15,/ 2.
20 Ignace, Ephès, 10/, 3; Trall, 1/ 2; Rom. 6/,/ 3.
21 Ignace, Ephès, 8,/ 2; 9/,/ 2; 14,/ 2.
22 Ignace, Ephès, 14/, 1; 9/, 1; Smyrn, 6,/ 1.
23 Ignace, Trait, 8/, 1; Rom, 7/, 3; Philad, Salu tation; Samyrn, 1,/ 1.
24 I. Yuhanna, 4/16; 17/26; 6/56.

"Benim etimi yiyen ve kanımı içen, bende olur ben de onda." Şayet bu üç cümle birleştirilirse, Ignace'ın formülü elde edilmiş olur.

Onda zamanın en önemli ilahiyatı olarak rol oynayan kristolojidir. Ignace, Paul'un denemeleriyle ve Yuhanna'nın görkemli ifadeleriyle yetinmez, o, birtakım teolojik formüller ortaya koymaktadır. Zaten cemaat, bir iman ikrarı hazırlamakla meşguldur. Bu iman ikrarı, bize kâh kısa ifadelerle, kâh, birtakım ilahilere benzer şekilde takdim edilmektedir. Onun şekli Ignace tarafından sayısız defa değiştirilmiştir.[25] Birtakım yeni ve daha açık ifadeler, eski geleneksel özden net olarak ayrılmaktadır. Aslında, Ignace'ın kristolojisi, Paulcu temele oturmaktadır. Ona, Yuhanna'dan gelen birtakım unsurları ilave ederek Ignace, kendisine işaret edilen yolda cesaretle yürümektedir. Çağlar önce İsa-Mesih, Baba ile İdi ve Ahir zamanda yeryüzünde göründü.[26] O, Tanrısal vahyin elçisiydi ve o, Baba'nın konuştuğu yanılmaz organdı. O, Baba'nın iradesinin ifadesi veya Yuhanna formülünün tam anlamını çıkararak Ignace'ın dediği gibi, "o, sessizlikten ortaya çıkan, Tanrının Logos'uydu, kelamdı."[27] Logos'un kökü burada Yuhanna'dan daha açık görünmektedir. Süleyman'ın hikmetinde, Hellenistik yazar şöyle söylemektedir:

"Derin bir sessizlik, kainatı kuşatıyordu
Ve gece, hızlı akışının tam ortasındaydı,
Göklerin krallığından onun kelamı bütün gücü ile koptuğunda,
Vahşi bir savaşçı gibi, yere doğru kaybolmaya adanmıştı."

Yazar burada Yahve'nin, Mısır'ı, paskalya gecesinde, ilk-doğanları öldürmek için nasıl ziyaret ettiğini göstermek istemektedir. Fakat o, Tanrının ismi yerine, onun vahiy aktivitesinin kişileştirilmesini koymakta ve istenen bir zıtlık içinde, sözü, aksiyonun çıktığı, düşünceli sessizliğin karşısına koymaktadır. Ignace, bu pasajı böyle anlamaktadır. Sessizlikten (silence) ilk olan şeyin hareket eden kelamın=sözün, orijininden olmasına inanmamız zordur. Hellenistik her Haham, bu fikri rahatça anlayabilmektedir. Şayet Ignace böyle değilse, o, bunu, Grek Yahudiliğinden ödünç almıştır. Bununla beraber, o, onu başka pasajlarda da, tamamen doğalmış gibi, Tanrısallığı

25 Ignace, Eph, 7/, 2; 18/, 2; 20/, 2; Magn, 11, Trall, 9/, 1, 2; Smyrn, 1,/ 1, 2.
26 Ignace, Magn, 6,/ 1.
27 Ignace, Rom, 8,/ 2; Eph, 3, 3 (17, 2); Magn, 8,/ 2; cf. Sapience, 18,/ 14, 15.

"sessizlikle" özdeşleştiren gnostik bilgiçliğe düşmeksizin kullanmaktadır.[28] Fakat Paul'un yapmadığı sadece işaret ettiği İncil'in girişinde formülleştirdiği Logos'un tanrısal tabiatlı olduğu tezini geliştirerek, İsa-Mesihi, tanrımız veya sadece Tanrı diye isimlendirme sonucuna varmıştır.[29] Yuhanna, Logos'un bedenleşmiş olduğunu vaaz etmiştir. Ignace bu konuda daha da ileri giderek Tanrının, bedenleştiğini veya bir insan olarak göründüğünü söylemektedir. İsa'nın Tanrısallığının bu tasdiki onu birtakım ızdıraplardan ve Tanrının kanından bahsetmeye kadar götürmüştür.[30]

Yine de, oğulla Baba'nın kişiliği arasında net bir ayırım görmekteyiz. Bunu sadece, Paul'un formüllerini değiştiren ve onlardan üretilen sayısız pasajlarda veya cemaatin iman ikrarından ödünç alınan ifadelerde değil; aksine, birçok yeni ifadelerde de görmekteyiz. Ignace, İsa'nın, Baba'dan doğan tek kişi olduğunu, onunla olduğunu, yine ona döndüğünü söylerken veya İsa'nın gerçek bedeninin Dirilme ile Ruh vasıtsı ile Baba ile birleştiğini beyan ettiğinde, böyle bir sonuç çıkarmaktadır.[31] Baba ile Oğul arasında kurulan ayırım, Oğulun bağımlılık ve itaat örnekleri belirgin şekilde bulunduğunda, daha hissedilir hale gelmektedir.[32] Bu fikir, Paul'e ait bir fikirdir. Ignace'ın Tanrı-İsa arasında kurduğu ilişkiler, piskoposlarla cemaat arasında veya piskoposlarla yardımcılar arasında kurduğu ilişkiler, Ignace'ın kendine has düşünceleridir. Bu birlikte bulunan fark, İsa'nın yeryüzü hayatından sonra da devam etmiştir. Şu formül bunu bize göstermektedir: "İsa Mesih'in Baba ile olduğu gibi; cemaatte, İsa-Mesihle olsun ki, her şey, birlikte ahengini bulsun." Ignace'ın düşüncesinde olduğu gibi, dindarlığında da kabul edilen İsa, tek olan Tanrıdan, Babadan net olarak ayrılmaktadır.[33] Birbirine zıt iki kavramın yan yana bulunması, sonraki teoloji için birtakım güçlükler yaratmıştır. Ancak onları Ignace hiç düşünmemiştir. Müteakip yüzyılın ilahiyatçıları bunları canlı şekilde hissetmişler ve bu mukaddes adama kötü

---

28 Ignace, Eph, 19, 1; cf. Paul, Rom, 16, 25. Schlier, Religionsgeschichtliche Untersuchungen, 38.
29 Paul, Philipp, 2,/ 6; Jean, 1,/ 1; Ignace, Eph, Salutation, 18,/ 2; Rom, Salutation, 3, 3; 6, 3; Ad Polyc, 8, 3; Trall, 7, 1; Samyrn, 1, 1; 10, 1.
30 Ignace, Eph, 7, 2; 16, 3; Rom, 6/, 3; Eph, 1/ , 1.
31 Ignace, Magn, 7, 2; Smyrn, 3, 3.
32 Ignace, Magn, 7, 1; 8, 2; Smyrn, 8, 1; Trall, 3, 1; Magn, 6, 1; Ephès, 5, 1.
33 Ignace, Magn, 8, 2.

gözle bakmışlar fakat, saygıdeğer bir geçmişin tanığı olarak ve Ortodoks anlamların yorumcusu olarak saygı göstermek zorunda kalmışlardır.

Spekülatif karakteri, doğallığı dışarıda bırakmayan bu kristolojinin yanında, kökleri cemaatin dindarlığı içine kadar uzanan ve kavramları mistik düşüncenin ilk menşeine sahip olan bir başka kristoloji bulunmaktadır. Efeslilere mektubunun sonunda Ignace, kurtuluş teolojisini açıklamakta ve Paulcu ve Yuhannacı verilere yeni unsurlar eklemektedir. Bu konu ona oldukça önemli görünmekte, Efeslilere bu konuda mektup yazacağını vaad etmektedir. Ne yazık ki bu mektup, hiç yazılmamıştır. O, İsa-Mesihin (Tanrımızın), Tanrısal bir plana göre, Bakire Meryem'den Kutsal-Ruhun faziletiyle doğduğu bilgisini vermektedir. İsa'nın vaftizinin sonuç olarak, Hıristiyanların vaftizinde kullanılan suyu, temizlediğine işaret etmektedir. Böylece o, cemaatta geçerli olan daha önce Matta'da ve Luka'da kullanılan Yahudi-Hellenik bir kavramı[34] açıklamaktadır. Kurtuluş işi, Mesihin doğumu ile başlamıştır. Şeytan olup bitenlerden şüphe etmiyordu. O, Meryemin bakireliğini, İsa'nın doğumunu ve ölümün anlamını bilmiyordu. Allah'ın hazırladığı ve gizlice gerçekleştirdiği ve parlak bir şekilde örtüsü açılan üç büyük Sır buradadır. Fakat bu sırlar nasıl bilindi. Yeni bir yıldız gökte olağan üstü parladı. Güneş ve Ay dahil bütün gök cisimlerini gölgeledi. Bütün gök cisimleri, korkularından o'nun etrafında toplandılar ve ona eskortluk ettiler. Bütün büyü yok olmuştu.Bütün zincirler kırılmıştı. Cehalet, yenilmişti. Tanrı, yeni ve ebedi hayatı vermek için bir adamda göründüğü sırada, eski kötülük imparatorluğu yıkılmıştı. İşte o zaman, Allah'ın konseyinde olan şey tamamlanmış, kainat hedefi ölümün yok olması olan savaşla sarsılmıştı.[35]

Burada şairane bir dille tasvir edilen mitolojik bir imaj vardır. Tasvir edilen miti yeniden oluşturmak için çaba sarfedilmiştir. Orada başarılı olmak sadece metne, hatalar yapan çizgiler sokmakla mümkündü. Ignace'da bölümün başında, Paul tarafından daha önce kullanılan bir fikri kullanmıştır.[36] Bu fikir, Tanrının kurtuluş planını gizlice muhafaza ettiği ve bununla şeytanı ve şeytanları aldatmayı başardığı fikridir. Sonra, bir dizi problemi ortaya

---

34 cf.m.Dibelius,Jungfrauensohn und krippenkind,1932

35 Ignace, Ephes,18-20,Bu metin İskenderiyyeli Clement tarafından zikredilmiştir. Excerpta ex Theodote,72,2

36 Paul,I.Korintos.2/6-8;Koloseliler,1/26;Efesos.3/9-10;Rom16/25

koyan yeni bir imaj görülmektedir. Acaba Ignace, İsa'nın doğumu ile ortaya çıkan semavi bir olayımı tasvir etmek istiyordu? Yoksa, Ruhlar dünyasında meydana gelen ve hiçbir beşer gözünün asla görmediği ve onu sadece Tanrının inayetinin bildirdiği, mitolojik bir olayı mı tasvir etmek istiyordu? Yoksa bu, bir parabol muydu? O'na, mitolojinin şairane şeklini mi vermek istemişti? Muhtemelen bu son hipotez, daha gerçekçi görünmektedir. Parlayan yıldız, kilise efsanesine göre, doğum gecesinde Bethléem'ın üstünde duran yıldızlardan farklıdır. Semavi kortej ve yıldızların, güneşin, ayın parlaklıkları Ignace için, o vakte kadar dünyayı yöneten güçlerdi... Yıldızlar, kaçınılmaz bir şekilde kaderleri yönetiyorlar ve sadece büyünün uğursuz sanatı, semavi yörüngeleri ve beşeri arzuları uzlaştırmasını biliyordu. Paganizmde, bir yıldızperestlik dini ve şeytani güçlerde insanlığın köleleştirilmesi görülmektedir. Bir yıldız çıkmakta ve onun parlaklığı diğer yıldızların parlaklığını kapatmakta ve onları itaatkar uydular yapmaktadır: Paganizmin gücü ve onun şeytani Tanrıları kırılmakta; bizzat Tanrı, bir insanda tezahür etmekte ve bu insan, ölümü yenmekte, yeni ve ebedi bir hayata doğru yükselmeyi, ölümün yerine koymaktadır. Böylece yeni bir çağ, Mesihin hakimiyetiyle başlamaktadır... Yıldızlar ve onların kozmik güçleri, Şeytanlar iman ve putperest büyü, Ignace için, basit kurgular değil; gerçek realitelerdir. Onların üzerindeki Tanrının zaferi, İsa'da tezahür etmiştir. Bu Ignace için, bir gerçektir. O, bunu, kötü ruhlar üzerinde İsa tarafından elde edilen zaferi, gözlerimize sembolik olarak tasvir etmek amacıyla, seçtiği bir imajda ifade etmektedir. Kurtuluş olayı, tamamen İsa'nın cehennemlere inişi ile bitmektedir.[37] Bu, Ignace tarafından, imanla, aşkla ve acı ile ve dirilme ile olgunlaşan "yeni insan" İsa-Mesihle sonuçlanan, Tanrısal bir plan (oikonomia) olarak kabul edimiştir. Tanrının hulul ettiği İsa'da, yeni bir hayatı insanlığa ulaştıran yeni bir insan tezahür etmiştir. Yenilenmiş bir insalık fikri, yeni insan olan, İsa ile başlamıştır. İkinci Adem'in Paulcu teorisiyle bu bize ulaştırılmıştır. Efeslilere mektup, **Oikonomia** kelimesini[38] ihtiva etmektedir. Bu kelime, kurtuluşun Tanrısal plan fikrini açıklamakta ve bu fikir, Paul'un düşüncesine mutlak olarak hakim olmaktadır. Biz burada Ignace'ın, Paul'un bir talebesi olduğunu müşahede etmekteyiz.

---

37 Ignace, magn, 9/2; Philad,5/2,cf.9/1
38 Paul Ephes, 1/10;3/9

Şayet İsa'yı, bedenleşmiş Tanrı olarak kabul edersek, onun insanlığı, basit bir maske olarak geçecek ve ilk asırlarda Hıristiyan düşüncesinde bu fikrin gelişimini takip için yeterli fırsata sahip olduğu görülecektir. Ignace, bu şekilde düşünen grupları tanımakta ve onlara karşı şiddetle reaksiyon göstermektedir. Bedenleşmiş-Tanrı fikri, gerçekten acı çekmişmidir? Çünkü acı, Tanrısallığın Grek mefhumu ile uyuşmamaktadır. Ignace gerçek bir bedene sahip olan İsa'nın ızdırabının gerçekliği üzerinde o kadar çok israr etmektedir ki bu konuda Paul'le uyuşmasa bile, İsa'nın dirilişten sonra bile bedenleştiği tezini savunacak kadar ileri gitmektedir. Burada Yuhanna İncilinin rivayetlerinden çıkarılan bir sonuç dikkat çekmektedir.[39] Bu şekil altında bu sonuç, yazarın düşüncesini aşmakta, cemaatin doğal anlayışının doğru bir ifadesine benzemektedir. Burada Ignace'ın açıkladığı da budur. Onun için, İsa-Mesih, hayatında olduğu gibi, dirildikten sonra da, Tanrısal Pneuma'dan ve beşeri bedenden müteşekkil olan tam bir insandı, o, açıkça bu paradoksta, dogmatiği gececek şu anti-tezleri inşa edecektir: "Bizi tedavi eden, bedensel ve ruhsaldır. Doğmuştur ve doğmamıştır. O, beden de Tanrıdır, ölüm de gerçek hayattır. Meryem'den ve Tanrıdan doğmuştur. Acılardan sonra, telaşsızdır. İşte bu, bizim Rabbimiz İsa-Mesih'tir."[40] Ignace bu tasdiklere hiçbir teolojik temel vermemektedir. Onun burada cemaatin İsa'nın bedende dirilmesi şeklindeki geleneksel inancını göstermediğini ve bunun bir postulat olduğunu kabul edebiliriz. Çünkü o, bedende dirilme ümidini, Yahudi kavramına göre ona isnat ediyordu. Paul'un keffaret doktrini[41], yeryüzü hayatında, İsa'nın, bedenini ve gerçek insanlığını kabul etmemizi gerektirmektedir. İsa bu yeryüzü hayatında, günaha karşı kesin bir savaşa girmiştir. Ignace, aynı düzeydeki fikirlerinde iki defa[42] onun ızdırabının, bedende gerçek ızdırap olduğunda bir anlamı olacağını söylemektedir.

İgnace'ın mücadele ettiği hasımları, gnostikler olarak adlandırmak mümkündür. Piskopostan daha iyi bildiklerini (gnosis) iddia eden gnosislere karşı daima dikkatli davranmış ve cemaattan da, Allahın tanınamayacağını, sadece İsa-Mesih'ih tanınacağı noktasında dikkatli olmalarını istemiştir.[43] Bir

---

39 Yuhanna, 20/20,27;21/5,21 (Burada İsanın yemeğe iştirak ettiği zikredilmemiştir.
40 Ignace,Smyrn,2-5;Trall,10;Ephes,7/2
41 Cf.Supra ,p.123
42 Ignace, Trall, 10; Smyrn, 4/2
43 Ignace ad polyc,5/2;Ephes,17/2

başka yerde mücadele ettiği doktrinleri, Yahudi özlü eski mitolojiler ve yanlışlar olarak adlandırmakta ve onları kabul edenleri Yahudileşenler olarak ele almaktadır. Bunların, Pazar gün yerine cumartesiyi kutlamış olmaları kesin olmamakla beraber; Eski Ahit'e ve onun otoritesine çok önem verdikleri ve İncile ve onun kutsallığına muhalefet ettikleri kesindi. Bundan dolayı Ignace, İncilin bağımsız değeri ve İncilin kesin önemi, İsa'nın kutsal üstünlüğü konusunda, İbranilere yazdığı mektuptaki tezi hatırlatma gereğini duymuştur.[44] Bu hasımlar, Yahudiler değildir. Bunlar sünnetsizlerdir. Ignace, onların Mesihin ölümünün kefaret değerini inkar ettiklerini söylediği zaman, diğer bütün pasajlarda işaret edilen insanlar olduğunu, bunların kendilerine, Hıristiyan[45] adını vermediklerini, kendilerine ait özel bir mezhep ismi taşıdıklarını belirtmektedir. Her şeye rağmen, bu heretiklere daha açık bir isim vermek mümkün olmamıştır.

İsa-Mesih tarafından satın alınanlar, kutsallardan büyük bir birlik oluşturmaktadırlar. Ignace'ın gözünde burada önemli bir doktrin bulunmaktadır.[46] Tabiatıyla o, onun bütün yazışmalarının bu prensibin üzerine oturduğunu kabul etmektedir. Fakat bu birliğin yanında, yeni bir unsur daha görünmektedir. O, bununla sadece, insan veya piskopos olarak değil, bir ilahiyatçı olarak ilgilenmektedir. Organizasyon olarak, mahalli cemaat, üç dereceli bir rahiplerle yönetilen bir bünyedir. Bu cemaatin başında, bir tek piskopos yer almaktadır. Onun altında, bir yaşlılar meclisi vardır. Üçüncü sırada da piskopos yardımcıları gelmektedir. Şayet, ihtiyarlar meclisi, Havari topluluğu ile mukayese edilirse, piskopos, cemaatin birliğini bedenleştirmektedir. O, Tanrının yerini tutmaktadır. Yüce doktrinal otorite, Mesih olarak İsa-Mesih tarafından kurulmuştur. Buna göre, piskopos bizzat Rab olarak telakki edilmelidir.[47] Cemaatin bütün işleri, onun gözetimi altındadır. Onsuz hiçbir kutlama, hiçbir şölen, hiçbir şükran yemeği toplantısı yapılamaz.[48] Onun otoritesine itaat etmek gerekir. Bu, istisnasız cemaatin bütün üyeleri için geçerlidir. Hatta ihtiyarlar ve piskopos yardımcıları içinde ge-

---

44 Ignace, magn,8/1;9/10;Philad,6/1;9/1;8/2
45 Ignace, magn,10/1
46 Ignace,philad,5/2;Ignace,(Katolik Kilisesi terimini kullanmaktadır.cf.Smyrn,8/2
47 Ignace, Magn, 6/1;Trall,3/1
48 Ignace, Ad Polyc, 5/2; Ephes,3/2, 6/1; Magn, 3/2; Smyrn,8/1-2

çerlidir.[49] Şayet cemaat, bu kurala göre davranırsa, Heterodoxe bilginlerden korunur ve onların nedametle cemaate gelmeleri ve piskoposa itaatleri beklenir.[50] Romalı Clément'da, piskoposların ve yardımcılarının kurumsal doktrinin formasyonunu müşahede edebiliyoruz. Ignace bize, daha önce Suriye'de ve Küçük Asya'nın batı kısmında oluşan monarşik piskoposluğu göstermektedir. Clément'a muhalif olarak Ignace, bu kurumun zaruretini teorik olarak, kutsal yazılara uygunluğunu tesis etmemektedir. O, buradan, mahalli cemaatin, manevi monarkın kutsal otoritesini tanımasını tavsiye etmektedir. Böylece o, dışarıdan gelecek her çeşit bölünme teşebbüsüne mukavemet edebilecek bir sur yükseltmektedir. Böylece o, Katolik piskoposlu doktrinin klasik müellifi olmaktadır.

---

49 Ignace, Ephes,4/1; Magn,3/1;Trall,7;12/2; Magn.2
50 Ignace, Magn, 6/1-7,2; 13/1,2; Trall,7; Philad, 3/2;8/1; Smyrn, 5/3,9,1; Cf.Ephes, 10/1-3

XIV. BÖLÜM
MARCİON

Allegorik ve tipolojik bir yoruma başvurarak şuurlanan Hıristiyanlık, kendi temel kitabını meydana getirmek için Eski Ahit'i, Yahudi toplumundan almıştır. Hıristiyanlık, bu kutsal kitaptan, manevi bir yorum elde etmiştir. Yani, bu kitabın Allegorik yanını almıştır. Bu yorum, hür düşünceye yol açarak, kehanetleri İsa'ya ve kiliseye bağlayarak, metinden, Hıristiyan sırlarını çıkarmaya gayret etmiştir. Eski Ahit'in lâfzi yorumu dışlanmış ve Yahudi hatalarını vasıflayarak bu metod kurulmuştur. Fakat, bu ilmin parlaklığına kendisini kaptırmayan bir bilgin aniden ortaya çıkmıştır. Yahudileştirmekle kendisini itham edenlere meydan okuyarak, Eski Ahit'in karşısında durmuş ve bir felaket meydana gelmiştir. Yahudilerin ellerine yeniden düşmek için, Hıristiyanların ellerinden kitap kurtulmuştu. Bu bilgin Paul'de, İsa tarafından şeriatın kaldırılması doktrinini anladığında, onun tamamen farkına varmıştır. Artık o, Eski Ahit probleminin çözümü doktrinini orada bulmuştu ve zaruret olarak bir Hıristiyan kavramıyla sonuçlanmıştı. O, bu kavramla, o güne kadar ilahiyatçıların takip etmiş olduğu yoldan önemli ölçüde sapmıştı. İşte bu adam, **Marcion'du**.

Marcion, Karadeniz'in kenarındaki bugünkü Sinop asıllıydı. Babası orada piskopostu.[1] Rahat bir ailesi vardı. Bunu, birçok yazar söylemektedir.[2] O da bizzat armatördü. Buna göre o, bu denizcilik ve ticaret şehrinde yüksek bir sosyal sınıfa ait bulunuyordu. Bununla beraber o, doğduğu çevrede barış içinde oturmuyordu. Babası onu, teolojik sebeplerden dolayı cemaatin dışına çıkartmıştı. Muhtemelen o, İzmir'de kendisini kiliseye kabul ettirmek için mücadele etmişti. Çünkü o, Kiliseden Polycarpe tarafından ihraç edil-

---

1 Epiphane, 42, 1, 3-8 (2, 94 s. dans Holl); Harnack, Marcion (Texte und Untersuchungen, 45), 24-28.
2 Rhodon et Tartullien, cf. Harnack, a.g.e.16e ss.

mişti. Şüphesiz o, olgun yaşında, Antonin Le Pilux'nun döneminde Roma'ya gelmiş ve kendisine muhalefet edilinceye kadar Roma cemaatine tesir etmiştir. Daha sonra 144 yılının temmuz ayında kiliseden ayrılmış ve kendi özel cemaatini tesis etmişti. Bu cemaat bütün insanlığa hayret edilcek şekilde hızlıca yayılmış ve on yıl sonra Justin onu tanımıştı: Marcion 160 yılına doğru ölmüş olmalıdır.[3] Onun sadece bir tek Antithèses isimli eseri vardır. O doktrinini bu eserde özetlemiştir. Ancak bu eser bize kadar intikal etmemiştir. Bunda da şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü, kilise için tehlikeli yazılar söz konusuydu. Biz onun fikirlerine hasımlarının verdiği bilgilerle sahip olabilmekteyiz. Bu konuda, özellikle Marcion'a karşı yazdığı beş ciltlik eseriyle Tertullien[4] önde gelmektedir. Yine de bu konuda metin olarak nakillerde çok nadir karşılaşmaktayız. Yine de farklı olan bu adamın edebi kalitesi hakkında az fikre sahibiz. Ancak onun doktrini konusunda sahip olduğumuz bilgiler az değildir. Bu bilgiler, genel olarak verebildiğimiz temel noktalarda uyuşmaktadır. Aslında onun dini düşüncesinin evrimini, güvenli bir kaynaktan tespit edemiyoruz. Yine de, onun düşüncesinin ne başlangıcını, ne gelişmesini ne de onu etkileyen tesiri bilmiyoruz. Faraziyelere başvurarak, olaylar zincirini ve akışını da takip edemiyoruz. Üstelik, Suriyeli Gnostik Cerdon ile Marcion'un ilişkileri problemini de açık şekilde onaya koyamıyoruz. Ancak Irenée ve Hippolyte, onun Cerdon'dan etkilendiğinden emin görünmektedirler. Fakat bu kanaatte, itizalleri, jeopolitik bir düzeye koyma eğilimi görülmektedir. Cerdon'un doktrinini ve aksiyonunu tanımak için hiçbir vasıtaya sahip bulunmamaktayız. Marcionik gelenek, onun hakkında hiçbir şey söylememektedir.[5] Yine de, Suriye gnostik tesiri, şayet varsa, ikinci derecededir, çünkü Marcion'un doktrini, bir şahsiyetin bölünmez dini tecrübesini ifade etmektedir.

Marcion prensip olarak Allegorie'yi ayırmıştır.[6] Bizzat onunla ilgili yukarıda dediğimiz gibi, elini, Eski Ahit'in üstüne koyan zamanın teooljisine, zarar vermiştir. Yorum ilminin örtüsünü delmiş ve çoğu zaman bu kitabın çok açık basit metnini okumuştur. O, orada, en yüksek noktada yılgınlık

---

3 Harnack, a.g.e.6, 16-20.
4 Bu bilgiler, Harnack tarafından toplanmıtır, 256-313.
5 Harnack, 31-39.
6 Harnacak, 259.

bulmuştur. Tabiatıyla, parlak bilgisi ile kötü şeye sahip olsun, (o, felsefeye düşmandı[7]), antisemit temayüllerle sürüklenmiş olsun veya nihayet, İncil'in bilediği ruhla olsun o, daima açıkça, tamamen Yahudi olan bu kitabın ruhu ile İsa'nın ruhu arasındaki açık tezatı sezmiştir. O, peygamberlerin gelişmiş ahlakını, mezmurların sofuluğunu, anlamamıştır. Sadece Eski Ahit'in Tanrısının beşeri yönü, şaşıracak şekilde onu çarpmıştır. Bu Tanrı ki, olgunlaşmamış sefaletlerle dolu olan bir dünya yaratmış, insanları meydana getirmiş ve onları düşüşe sevketmiş, yaptığına çoğu zaman esef etmiş, gaddarca cezalandırdığı, en kötü günahların favorilerine geçmiştir.

Bu kutsal kitap bilgisine Marcion, kendi tecrübelerini ilave etmiştir. Tanrı, yılanları, akrepleri, timsahları ve bütün böcekleri niçin yaratmıştır? Dölleme ve doğum, niçin zevki kirlendirmeden olmamaktadır?[8] Dünyanın böyle değerden düşmesi, açıkça patolojik bir vakadır. Bu, Hıristiyan bir alanda gelişmemiştir. Bunu, Marcion'un tabii bir durumu olarak düşünmek gerekir. Bu, Eski Ahit'ten ve onun realizminin yazdığı pesimist örtülü bir bakış açısıdır. O, kutsal kitap tanrısında, noksan, gaddar ve çirkin, hergün hayatı gösteren bir Tanrı tanımaktadır. Ona göre, Eski Ahit, Tanrısının dünyanın yaratıcısı olduğunu ilanda haklıdır. Evet Eski Ahit doğru söylemektedir. Fakat bu Tanrı ve bu dünya, gerçekten birbirine layıktır. Bununla beraber bu Tanrı, mutlak olarak kötü değildir. O, kötü bir prensip değildir. O, sadece aşağı değerde bir Tanrıdır.[9] Onun gücü, iradesiyle ilişkili değildir. O, yetersiz vasıtalarla büyük şeyler yapmak istemekte ve felaket üstüne felaket getirmektedir. Böylece, şeriatında, o, insanlara ahlakın bütün temellerini vermiş ve bu ölçüde, şeriatın kutsal, adil olduğunu itiraf etmek gerekiyor. Yine onun spiritüel bir karakteri olduğunu bilmek gerekir.[10] Fakat bu Tanrı, emirlerinin, zahmetli bir sistem içinde icra edilmesini istemektedir. Bu sistem, kısas sistemi üzerine oturmaktadır: "Göze göz, dişe diş, kana kan." Bu sistem, babaların günahını, çocuklarının dördüncü neslinde cezalandıran acımasız bir yargı meydana getirmektedir.[11] Onun ideali, adalettir. O, "Adil

---

7 Koloselilere 2/8, metnine dahil ettiği değişikliklere göre, cf. Harnack, 51, 122.
8 Harnack, 268-273.
9 Harnack, 269-274.
10 Harnack, 108, 287.
11 Harnack, 280, 271.

Tanrı" diye isimlendirilmiştir. Onun seçtiği Yahudi milleti, bu adaleti tanımış ve onu arzu etmiştir. Fakat, onun korkunç gaddarlığı dikkat çekicidir.

İşte Marcion'un düşüncesinin ilk yolu böyledir. Bundaki ikinci faktör, Hıristiyan doktrinidir. Buna göre Mesih, Eski Ahit'in Yahudi ahlak anlayışını reddederek yerine daha iyisini koymuştur. Eski Ahit'in kısas yasasına karşı, yeni emir olarak sabrı ve affetmeyi koymaktadır. Yahudi Tanrısının kanlı gaddarlığının yerine İsa'da, merhameti ve tatlılığı bulmaktayız. Dağdaki vaazdaki sözler, şeriatı kucaklamaktadır.[12] Eski Ahit'le, İncil mesajları arasındaki görülen muhalefet, Marcion'un delillerinin merkezini oluşturmaktadır. Marcion ve talebeleri, bir dizi, antitez sıralamaktadırlar. Nihai karar bu teori üzerine oturmaktadır. Şayet, İsa'nın, dünyanın yaratıcısının kitabı, halkı ve dini ile hiçbir ortak yönünün olmadığı doğru ise, Marcion o güne kadar bilinmeyen, farklı bir Tanrı anlayışını ortaya koymaktadır. Bu Tanrı, Aşk Tanrısı, iyilik, merhamet Tanrısıdır. Gerçek Tanrının, böyle olması gerekmektedir. O, her şeyin üstünde egemendir. Bununla beraber, bir dünyanın yaratıcısına, yani, Eski Ahit'in Tanrısına gerçek realitesini bırakmak gerekir. Bu, Marcion tarafından kutsal metinle doğrulanmış bulunmaktadır. O, günlük hayatın bütün tecrübeleriyle ve tarihi ile tanığı bir an şüpheye düşürmemektedir. Buna göre iki Tanrı vardır: Alt Tanrı ve Üst Tanrı... Birisi, adil, diğeri yardımseverdir. Bilinen Tanrı, Musa ve peygamberler tarafından ilan edilmiştir. Bilinmeyen Tanrı, sadece İsa tarafından gösterilmiştir. İsa bize, gücü ve ilk şeriatı teslim etmekte ve bizi yeni bir hayata yükseltmektedir. Marcion'u Tanrısal ikilik doktrinine sürükleyen, düşünce doğruluğudur. Onu, bu düşünceden, ne monoteizmin teolojik dogması ne de herhangi bir felsefi düşünce, geriletememiştir. Burada onun, Pers düalizmini veya bütün gnostik fikirleri bilip bilmediğini, kendi kendimize sorabiliriz. Belki böylece düşünce sistemini kolayca kurduğu düşünülebilir. Ne olursa olsun, burada bir hareket noktası ve tezinin giriş faktörü bulunmamaktadır. Bu düşünce bu hipotezlerle açıklanamaz. Bu dönemde bir fikir hakimdi: Buna göre, Tanrı ve İnsan, şeytandan, Tanrısal Logos'a kadar bir dizi aracı varlıklarla sıralanmış bulunuyordu.[13] Marcion doktrinin ne prensip olarak ne de açıklama olarak düalizmle alakası yoktur.

---

12 Harnack, 280, 262.

13 Bak. Harnack (307). Marcion tarafından, I. Korintoslular 8/6'da verilen yorum.

Marcion, teorisinin, ilkel Hıristiyan geleneğine ters düştüğünün farkındaydı. Bu zıtlığa rağmen, onun düşüncesindeki sertlik, ona Paul'de, kendi kavramının Apostolik garantisini bulmaya götürmüştür. Marcion, sadece Paul'de saf Mesih doktrini bulmaktadır. Bu doktrini eşsiz bir şekilde daima yeni ifadeler içinde ifade edilmiş, anlaşılmış ve bütün sahte yorumlara karşı bir garanti görevi yapmıştır. İsa'yı anlamayan diğer Havariler, İsa'yı, Yahudilerin Tanrısının Mesihi olarak kabul etmişler, onun sözlerini bu doğrultuda yorumlamışlar ve bozmuşlardır. İsa'nın uyarıları ve teşvikleri sonuç vermemiştir. Bazı hakikat bilgilerine rağmen, hata, Eski Ahit'in meşruiyetini savunan Havarilerin düşüncelerinde zafere ulaşmıştır. Oysa İsa, hakikati ikinci defa açıklamış ve Paul'u, bunu ilâna davet etmişti. Sadece Paul, bu düşünceyi saflığı içinde muhafaza etmiştir. Bu, ilk Havarilere izah edilmiş ve "İncilin hakikatı üzere doğruca yürümeyen" Pierre'i azarlamıştır. (Gal. 2, 14). Bunun için Paul, "sahte kardeşlere" ve "sahte Havarilere" karşı mücadele etmiş (Gal. 2, 4; II. Korintos, 11, 13) ve Havarileri, Tanrı sözlerini tahrif etmekte itham etmiştir. (II. Korintos, 2, 17).[14]

Marcion için, Galatyalılara yazılan mektup, Yahudiliğe karşı, Hıristiyanlık tarafından yönlendirilen kesin bir polemiktir. Bu mektubun başında, gösterişli bir ifade ile Paul, diğer bütün İncilleri reddediyor, ilk Havarilerin aldıkları tavarları kınıyor ve daha sonra İsa'nın "Yahudi şeriatı"nı bir kenara bıraktığını gösteriyor. İşte burada, temel hakikatin açık şekilde ifade edildiği görülmektedir. Paul, mektuplarında açıkça, iki Tanrı arasındaki farkı izah etmektedir. Bunu anlamak için, bu mektupları peşin hükümsüz okumak yeterlidir. Paul, Korintoslulara yazdığı ikinci mektubunda şunları söylemektedir: "Tanrının görünümü olan Mesihin yüceliğiyle ilgili sevindirici haberin ışığı, onların üzerine doğmasın diye, bu çağın Tanrısı, imanı olmayanların anlayışını körleştirdi." (II. Korintos, 4, 4) Buna göre, Tanrının imajı olan Tanrı-İsa ile bu dünyanın Tanrısı karşı karşıya bulunmaktadır. Bu dünyanın Tanrısı, kendininkileri korumak istemektedir. Yani, inançsızları korumak ve gözleri kör etmek istemektedir. Bunu da, Eski Ahit'in şehadetine göre yapmaktadır.[15] Kim ki bu ikiliği bu son pasajda ayırabilirse, zahmetsizce iki Tanrılı doktrini, Paul'un diğer mektuplarında da keşfedecek ve

---

14 Harnack, 257-259, 96.
15 Harnack, 308.

Paul'u Hakikatin Havarisi ve iyi Tanrının hizmetçisi olarak tanıyacaktır. Paul'un mektupları, aynı zamanda kesin bir otorite ile örtülmüş ve Hıristiyan doktrininin temel kaynaklarından biri olmuştur. Bu mektuplar, birtakım kriterler vermektedir. Kilisenin İncil geleneği, bunlara göre düzenlenmiştir. İlk havarilerin anlayış noksanlığı ve iki kardeşin Yahudileştirme gayreti, gerçekleri bozulmaya sevketmiştir. Yani buna saf İncil geleneğinin bozulması denilebilir. Paul, Galatyalılara 1, 6; Romalılar, 2, 16'da bir tek İncilin olmasını açıkça itiraf etmiştir.[16] O İncil de onun İncilidir. Kilise, haksız olarak, Apostolik kökenli dört İncile sahip olduğunu iddia etmektedir. Halbuki Havariler, kesinlikle hiçbir şey yazmamışladır. Üstelik bu İnciller, kiliseyi, Yahudileştirmeye götürme anlamında tamamen yanlıştılar. Böylece yanlışa angaje olmuş olan kilise, Eski Ahit'in otoritesini ve bu dünyanın yaratıcısının prestijini tanımaya gitmiştir.

Marcion, hararetle, Paul'un tanıdığı saf İncili ve gerçeği kurmaya kendini adamıştır. O, hareket tarzı olarak da gelenekçi İncillerden birisi olan Luka İncilini temel olarak almıştır. Ancak bu seçimin nedenini kesin olarak tespit edemiyoruz. Şüphesiz o, Luka'yı, Paul'un talebesi olarak görüyordu ve onu geleneğe en sadık İncil yazarı olarak kabul ediyordu. Tertullien'in aşağıdaki işaretini böyle yorumlamak mümkündür: "İlk İncil, Paul'u aydınlatmıştır. Paul'da Luka'yı aydınlatmıştır." Fakat biraz yukarıda Tertullien, Marcion'un, İncil yazarlarının geleneksel isimlerine itiraz ettiğini bize nakletmişti.[17] Luka İncilinin uzun zamandan beri Sinop'ta kullanıldığı faraziyesini ve Marcion'un gençliğinde onu tanımış ve sevmiş olma ihtimalini de düşünebiliriz. Her halukarda o, Luka İncilini metinleri ayıklamak için kullanmıştır.[18] Bu eleştiri tamamen bir iç eleştiridir. İncilin vaaz edilmesinin muhtevası ve anlamı, Marcion'a göre zaten tesis edilmişti. Paul, ona ilave işaretler koymuştur. Marcion kendini, Yahudileştiren ilaveleri İncilden atmaya ve bozulan pasajları onarmaya vermiştir. O, eserinin, nihai olarak kesin olmadığını hiçbir zaman saklamamış ve bu konuda sürekli endişe etmiştir. Onun talebeleri de aynı şeyi yapmışlar ve bunun için İncillerin Marcionit metni, birçok değişikliklere maruz kalmıştır.[19]

16 Harnack, 306, 309.
17 Harnack, 258.
18 Bak. Harnack, (177-255). (İncilin yeniden oluşturulması için.)
19 Harnack, 43.

Burada, şöyle bir problem de akla gelebilir. Paul'un mektuplarında da aynı şeyler söz konusu mudur? Mektuplarda da Marcion'un anladığı gibi Havarinin temel doktrini ile uyuşmayan birçok şey mevcuttur. Bunun için o, Paul'un, Eski Ahit'te, yüce Tanrıdan gelen İsa'ya yönelen vahi doktrinini bildiğini düşündürmektedir. Bu şekildeki pasajlar, araya sokulan Yahudileştirici pasajlardan veya sahte eserlerden başkası değildir. Paul'un gerçek düşüncesini keşfedebilmek için, bu hetorejen unsurları elemek ve bozulmuş pasajların metnini yeniden ortaya koymak gerekmektedir. İşte Marcion bu yeni çalışmaya cesaretle ve güvenle atılmıştır.[20] O, bunu XIX. ve XX. yüzyılın birçok münekkitleri gibi aynı samimiyetle gerçekleştirmiştir. O, Paul'un düşüncesinden hareketle, tezine aykırı ayetleri metinden çıkarmakta ve hoşuna gitmeyen kelimeleri değiştirmektedir. Burada aşırı fantezilere iten kaba icraatlar söz konusu değildir. Burada olan, Marcion'un güvenli cesareti ve mantığının hayranlığıdır. Gerçekten o, bu alanda, müstesna bir şahsiyet olmuştur. Onun kritik çalışmasından bir tek İncilden ve Paul'un mektuplarından, kompoze edilmiş bir kutsal-yazılar yasası ortaya çıkmıştır. Yegane mevsuk ve geçerli olan bu metindir. Bu metinlerin yan yana konulması bir iç zaruretin sonucu olmuş, kazai bir geleneğin sonucu olmamıştır. Burada bir bölüm, diğeri olmadan tasarlanamamaktadır. Her bölüm, diğerinin anlamını ve önemini garanti etmektedir. Buna göre Paul, İncilin temel fikirlerinin ve büyütk hatlarının bir garantisidir. O, İncilin nasıl barış getirdiğini, onun nasıl uygun hale getirildiğini göstermektedir. Yine o, ilk dönemlerden beri Hıristiyan mesajının nasıl bozulduğunu ve tanınmadığını öğrenmiş ve Yahudileştirme hatalarının tehlikelerini göstermiştir. Böylece o, İncilin yorumcusu ve bekçisi olmuştur. Ona göre İncil metni, İsa'yı, eylemleriyle, vaazıyla, ölümü ve dirilmesiyle tanıtmaktadır. Yani, Paul'un bütün tanıdığı ve öğretisinin temeli yaptığı şeyleri tanıtmaktadır. Marcioncu yasanın iki bölümü, Kutsal-Kitap olarak Eski Ahit'in dışta bırakılması konusu, gerçek bir birlik oluşturmaktadır. Fakat Marcion, Hıristiyanlığın o vakte kadar tanıdığı kutsal-kitap yasasını bir yana bırakıyordu ve onun yerine yeni bir yasa koyuyordu. Marcion, ilk defa yazılardan bir Yeni Ahit yapmış ve onu Eski Ahit'e ilave etmemişti. Bu evrim kilisede, birçok engelle karşılaşmıştı. Ancak Marcion, yegane enerjisi ile onu sonuçlandırmıştı ve sonuçları kısa za-

[20] Paul'un metninin düzeltilmesi için bak. Harnack, 40-176.

man sonra hissedilecekti. Bundan daha sonra bahsedeceğiz. Burada önemli olan başlangıçtan beri Marcion için otorite olan bir kutsal yazı mevcuttu. O, doktrinini kurmak ve geliştirmek için ihtiyaç duyduğu fikirleri oradan alıyordu.

Onun **Antithèsesleri**[21] şu kelimelerle başlıyordu: "Ey zenginliğin, deliliğin, gücün ve hayranlığın bütünlüğü! Hiçbir zaman onun İncilden yüksek olduğu ve onunla mukayese edilebilirliği söylenemez." Paul'un zenginliğin, deliliğin ve haçın vaaz edilmesindeki gücün gösterilmesindeki söylediği derinlik (Komalılar, 11, 13) ve Luka'nın 5, 26'da bahsettiği, İsa'nın mucizevi gücüne tanık olanların yakalandığı derin hayranlık, bu çığlıkta bulunmaktadır. Bu, Tanrısal mesajı beşeri düşünceyi ve muhayyileyi aşan mesajın yeniliğini karakterize etmektedir. Marcion, bıkmadan ve usanmadan insanlığın, bu Tanrıyı, İsa'nın zuhurundan önce hiçbir zaman tanımadığını öğretecektir. İnsanlığın onu tanımadığını ve tanıyamayacağını, çünkü hiçbir bağın onu dünyaya ve insanlığa bağlamadığını, onun dünyadan uzak olduğunu, bir yabancı gibi, üçüncü gökte (II. Korintos, 12, 2) bulunduğunu söylemektedir. "Şayet oğul olmasaydı, oğul onu göstermeseydi, hiç kimse, Baba'yı tanımazdı." Dünyayı yaratan maddeyi ondan çıkaran, Adem'e bedeni ve ruhu veren, Yahudilerin Tanrısıdır. Şeytanın hilesini tolere ederek, şeriatla günahı ve dünyada ölümü getiren odur.[22]

Bizi hayrete düşüren anlaşılmaz sır burada başlamaktadır: İyi Tanrı, kendisine yabancı düşman olan insanın talihine acıdı, saf merhametiyle onu sefaletinden kurtarmaya karar verdi.[23] Bunun için, babanın mükemmel vahyi olan oğlunu dünyaya gönderdi. Oğul, Tibère'in saltanatının (28, 29 yılında) on beşinci yılında İsa-Mesih olarak göründü ve İncili vaaz etti. O, ne bir kadından doğdu ne de şeriat altına kondu. Bu kelimeler, Galatyalılar 4, 4'de Yahudileştirenler tarafından sızdırılmıştır. Böylece, doğum rivayeti, İncile dahil edilmiştir. Yüce Tanrının oğlu nasıl beşeri doğumun kirini tadabilir? O, maddi ve yeryüzü bedeninde bedenleşmiş değildir, o, dünyanın yaratıcısının ellerinden çıkmıştır. Bilakis o, "bir insan suretinde" (Filipililer, 2, 7), zahiri bir bedende, meleklerinki gibi görünmüştür.[24] O, bilinmeyen Tanrı-

---

21 Harnack, 256; metin, Burkitt tarafından düzeltilmiştir. (Journ, Theol. Stud. 30, 279)
22 Harnack, 264-267, 271, 274, 277.
23 Harnack, 122, 264, 284, 292, 295.
24 Harnack, 283, 287, 74.

nın mesajını ilan etmiş, onu sözleriyle, işleriyle tanıtmıştır. Tanrının iradesi, öfke ve gaddarlık yerine tatlılık ve sabır istiyordu. Düşmanları sevmek, kin ve intikam yerine affetmek, ölçüp tartan adalet yerine merhamete dayanan iyilik istiyordu. Bunun için o, Matta'nın bozuk İncilinin belirttiğinin aksine (5, 17), şeriatı uygulamaya değil, kaldırmaya gelmiştir.[25]

Şüphesiz o, Tanrısal hoşgörüden ve iyilikten, yaratıcıya ve şeriata karşı bir delil yapmıştır. O, doğrudan şeriata hücum etmemiş ve onu yalancılıkla tasvir etmemiştir. Fakat, saf Tanrı doktrinini o kadar açık olarak ortaya koymuştur ki, akıllı bir dinleyici bundan gerekli sonuçları çıkarmaktadır. O, öğretisini misaller altında vermektedir. Onların anlamı üzerinde yanılmak mümkün değildir. Aynı anda iki üstad kullanılamaz. Kötü bir ağaç, iyi meyve veremez. Ne de iyi ağaç, kötü meyve veremez. Yeni şarabı eski çömleğe koymamalıdır, ne de iyi parçayı, eski bir elbiseye dikmemelidir. Bu misallerde anlam yeterince açık değil midir? Üstelik, haklı olarak, o zamana kadar, zenginlik, mutluluk ve şöhret, Tanrının lüfut alametleri olarak geçerli oluyordu. Zira, bunlar, şeriattı ve yaratıcı Tanrının iradesiydi. Halbuki İsa, fakirlerin, açların, ağlayanların, aşağılananların, acı çekenlerin mutluluğunu ilan ediyordu ve zenginleri, doymuşları ve gülenleri lanetliyordu. O, adillerden ve Ferisilerden yüz çevirerek, balık avcılarına ve tahsildarlara doğru yönelmiştir.[26] Böylece İncil, o zamana kadar geçerli olan değerleri değiştiriyordu. Bunun için barışa ihtiyacı olan herkese barışın yeni haberini söylüyordu. Yahudilerin Tanrısının Mesihi vaadlerinin yaptığı gibi o, seçilmiş milletin üyelerini dışlamadan bunu yapıyordu.[27]

İşte İsa'nın öğretisi buydu. O, ölüm haçının üzerinde yaratıcı Tanrıyı lanetleyerek (Galatyalılar, 3, 13) ölmüş ve bizi satın almanın bedelini ödemişti. Biz ki ona yabancı olduk. Halbuki o, bize o zamana kadar sahipti ve bize "İyi Tanrıyı" vermişti.[28] Onun faaliyeti sadece bizim üzerimizde icra olmadı, o, cehennemlere inmiş ve bütün günahkarları kurtarmıştı. Kain, Coré, Dathan ve Abıram, Yeşaya ve putperest kalabalığı, alevler içinde, intikam Tanrısının işkencelerini görüyorlardı. Eski Ahit'in adilleri olan Habil, Hé-

---

25 Harnack, 252, 262.
26 Harnack, 237, 265, 292-294.
27 Harnack, 289.
28 Harnack, 288.

noch, Nuh ve Yahudi atalarına gelince, Davud'un ve Süleyman'ın yanında, cehennemde, kendilerine tahsis edilen yerde, Tanrılarının onlara sağladığı mutluluktan yararlanıyorlardı. Onlar satın alınmamışlardı, çünkü onların Tanrıları ile ilişkileri, onları kötü yapmıştı.[29] Yine onlar, "önemli olan sadece imandır" şeklindeki yeni mesaja inanma gayretine girmemişlerdi. İman sahibi olmak, yüce Tanrıyı terk etmek ve Eski Ahit'te belirtilen yeryüzü kurtuluş planını ve yaratıcıyı terk etmek anlamına geliyordu.[30] Birisi kurtarıcı, diğeri yargılayıcıydı. Biri sevgiyi ilham ediyordu, diğeri korkuyu. Başka alternatif yoktu. Çünkü, iki Tanrıya kul olunamazdı.

Böyle anlaşılan kurtuluş, sadece gelecekte gerçekleşebilirdi. Çünkü o, sadece ruhlara uygulanabilirdi. İnsan bedende olduğu ölçüde, fiziki olarak dünyaya ait bulunmakta ve dünyanın işkencelerine dayanmak zorundaydı. Gerçek Hıristiyanlar, aynı dertten bunalmışlar ve diğer insanların aynı kinlerini de yok etmişlerdir.[31] Şiddet kullanmadan ve intikam duygusu olmadan ellerinden geldiği kadar kendilerini savunmuşlar; fakat yaratıcının amaçlarını kayırabilen her şeyden sakınarak ve yüz çevirerek bunu yapmışlardır. Maddi bir unsur olarak, beden, onların düşmanıdır. **Bunun için ona, oruçla işkence yapmaktadırlar. Yine bunun için et yemeyi kendilerine yasaklamışlar. Şarap da onlara haram kılınmıştır.** Paul, Romalılalara yazdığı mektubun 14, 21 ve I. Korintoslulara yazdığı mektubun 8, 13 cümlelerinde bu reçetelerin modelini vermektedir. Bütün sexuel ilişkiler, bu dünyanın Tanrısının amaçlarını kayırmaktadır. Marcion, talebelerine bunu yasaklamıştır. **Ona göre, İsa-Mesihin gerçek talebesi evlenmeyecektir.** Şayet, hakikat bilgisine ulaşmadan evlenmişse, eşinden ayrılmalıdır.[32] Bu Hıristiyan cemaati ancak manevi olarak yayılacaktır. Bütün dünyada yüzyıllarca da var olacaktır. Kilise yazarları, başka hareket tarzı prensipleri vermektedirler. En azından bu, onların alacağı bir şey bulamadıklarını ispat etmektedir. Marcion'un talebeleri, barışçı ve çekincen bir hayat sürmüşlerdir. Onlar, çok kapalı birtakım cemaatler oluşturmuşlardır. Onlar, çok sert bir riyazatı ve ilk Hıristiyanlığın kilise karakterini korumuşlardır. Bu amaçla, büyük kiliseye ait olan birtakım gruplar üzerinde derin izler bırakmışlardır. Burada

---

29 Harnack, 294.
30 Harnack, 296.
31 Harnack, 295.
32 Harnack, 149, 307, 311, 277.

birçok Marcion'un talebesinin şehit olarak öldüklerini ve bunun mezhebin cazibesini artırdığını belirtebiliriz.

Marcion hareketi çok çabuk gelişmiştir. Büyük kiliseden ayrıldıktan sonra o, güçlenmiş ve doğan eski katolisizmin mutlu bir hasmı olmuştur. Putperest filozof Celse, 180 yılına doğru Hıristiyanlara karşı yazılan bir polemik eserde, Marcionculardan Hıristiyanlığın bünyesinde zikredilmeye değer bir grup olarak bahsetmektedir.[33] Tertullien, 200 yılları civarında Kartaca'da, 160 yılına doğru Justin, Roma'da,[34] Marcioncuların bütün dünyaya yayıldıklarından bahsetmektedir. Yine, ikinci asırda onlara karşı yazılan reddiyelerin çokluğu, bütün kilisenin maruz kaldığı tehlikenin ciddiyetini göstermektedir. Özellikle, Küçük Asya'nın batısı, Korintos ve Girit haricinde, Antakya, İskenderiyye ve Roma gibi üç büyük başkentte ve bunların yanıbaşındaki Kartaca ve Lyon'da bunlar dikkat çekmektedir.[35] Marcioncu kilise, doğuya doğru yayılmış ve özellikle Süryanicenin yaygın olduğu bölgelerde tutunmuştur. Dördüncü yüzyılda hâlâ, Marcioncu kilise ciddi bir tehlike oluşturmakta ve bu konuda kilise babalarının bunu önlemek için çaba sarfettitleri görülmektedir. Halbuki bu dönemde Marcioncu hareket, Batıda tamamen bitmişti. Heretiklere karşı yürütülen imparatorluk kanunları, Marcioncuları şehirden köylere sürüklemiş ve orada da onları zorla hidayete getirmek için çaba gösteren gayretli piskoposlar tarafından beşinci asırda zulme uğratılmışlardır. Maniheizm tarafından erişilmeyen Marcioncular, doğunun kaybolmuş köşelerinde yüzyıllarca varlıklarını devam ettirmişlerdir.[36]

Ancak bu kilisenin ne organizasyonu ne de manevi hayatı hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Heretiklerin hasımları, sadece onların doktrinlerinden endişelenmişlerdir. Marcioncuların, kilise doktrinine karşı yürüttükleri sürekli eleştiri ve diğer yandan kilise babalarının yürüttükleri polemik, Marcion kilisesinin teolojik gelişiminde, tabiatıyla büyük yankı bulmuştur. Marcion İncili ve doktrini ele alan rivayetlerde, talebelerinin, Marcion'un tezlerine ilave ettikleri birçok farklı gelişmeleri görebiliyoruz. Hatta bu rivayetler de, Marcion okulunun bazı şeflerinin de ismi zikretilmektedir. İlavelerin ve

33 Harnack, 325.
34 Tertullien, C. Marc, 5,/ 19; Justin, Apol, 26/, 5; cf. Harnack, 153,/ 6.
35 Harnack, 153, 314, 327.
36 Harnack, 156-160.

düzeltmelerin daima, ilk doktrinin bir hafifletilmesi olduğu görülmektedir. İşte birkaç misal: yaratıcıya borçlu olunan ve yok olmaya yönelen hayvansal beden ve ruhtan başka, Marcion'un talebelerine göre insan, yüce Tanrıdan bir "Ruh" almıştır. İşte bu "Ruh" kelimenin tam anlamı ile ondan bir insan yapmıştır. İşte Mesih, düşmanın ellerine düşen Tanrısal bir unsurdan başka bir şey olmayan bu ruhu kurtarmaya gelmiştir. Çok açık olan bu teori, gnostik düşünceye cevap vermektedir. Fakat, Marcion'un bu düşüncesi dünyaya ve insanlara uzak. Sadece yüce aşkı ile kendisine yabancı olanı kurtaran yüce Tanrı fikrine de zıttır.[37] Bazıları da "Şeytandan" aldıkları kötülük prensibini, üçüncü Tanrısallık olarak ortaya koymuşlardır. Böylece, Eski Ahit'in Tanrısı "aracı bir Tanrı haline gelmiş" ve daha saygı değer bir mevki elde etmiştir. Bir başka grup, Maniheist tesirlere maruz kalarak, iki Tanrı doktrinine tutunmuşlar, kötülükler ve karanlıklar Tanrısı ile aydınlıklar ve iyilikler Tanrısını karşı karşıya getirmişlerdir. Bu durum, Maniheizmin uzlaşma ilahiyatının doğmasına yol açmıştır.

Marcion'un talebeleri arasında sadece Apelles, önemli bir rol oynamıştır. O, Marcion'u Roma'da dinlemiş ve sonra İskenderiyye'ye gitmiştir. Sonra, üstadı Marcion'un düalizmiyle mücadele etmek için yeniden Roma'ya gelmiştir. Burada birçok propaganda yazısı yazmıştır. Yazdığı eserlerde Marcion'un eserlerini ve Yeni Ahit'i kullanmıştır. O, bir heyecan unsuru getirmiştir ki bundan üstadı Marcion, tamamen yoksundur. O, Philomene isimli kahinin vizyonlarına[38] vahyedici bir karakter atfetmiştir. O, bu dünyanın yaratıcısı ile Eski Ahit'in Tanrısını ayırmış ve Marcion'un köklü bedbinliğini reddetmiştir. Dünya, yüce Tanrının bir meleği tarafından, bu Tanrının zaferi için ve yüksek dünya imajında yaratılmıştır. Fakat, dünya eksik kalmış ve yaratıcıya bu durum acı vermiş, yaratıcının isteğiyle bu yüzyılın sonunda, dünyayı ıslah için, Tanrının oğlu İsa-Mesih gönderilmiştir. Eski Ahit, Yahudilerin Tanrısının yalancı kitabıdır. Bu Tanrı, kavolmuş, ateşten melek olan Tanrıdır. O, semavi yükseklerden beşer ruhlarını çekmiş ve yeryüzü bedenlerinin günahkar zarfı ile onları kaplamıştır.[39] Apellès, Eski Ahit'in aşağılı-

[37] Harnack, 165.
[38] Harnack, 404-412.
[39] Harnacak, 406-409, 417.

ğını ispat için Syllogismes isimli bir eser kaleme almıştır. Bu eserin bazı bölümlerini Origène bize nakletmektedir.[40]

İkinci asrın sonunda Katolik bir yazar olan Rhodon, yaşı oldukça ilerlemiş olan Apellès'le bir tartışmaya girmiştir. Bu tartışma, bazı kalıntıları hâlâ var olan bir rivayeti ortaya koymuştur.[41] Burada garip şeylerle karşılaşıyoruz: Apellès doktrinleri eleştirmeme fikrindedir ve her bir doktrin inançlarını muhafaza etmelidir. Ümitlerini Çarmıha koyan bu doktrinler, iyiyi yapmak şartıyla kurtulmuşlardır. Paul'un Haç ve onun merhametle, imana davet ilahiyati burada, şaşırtıcı bir sertlikte ifade edilmiştir. Fakat orada daha kötüsü vardır. Marcion'a zıt olarak Apellès, sadece bir tek prensip kabul etmektedir. Fakat, o, Tanrı probleminin en karanlık problemlerden biri olduğunu ilave etmekte de acele etmektedir. O, akılla, yegane olan bir prensibin varlığını kabul edememektedir. Onun sadece "dahili olarak hissedilebilirliğini" belirtmektedir. O, kendisine cevap vermeyi önleyen bir hasmına yeminle: "Bir Tanrının başlangıçsız nasıl var olabildiğini bilmediğini fakat ona inandığını" söylemektedir. Bu cevaba, Rhodon'un gülmekten çatladığını ve doktrinin ispat edemeyen üstadı ile alay ettiğini çok iyi anlamaktayız. Fakat aynı zamanda Apellès'de, bir modern kavramın izlerinin bulunduğunu görmekle de şaşırıyoruz. Buna göre, Tanrı fikri, mantıki düşünce ile değil, sezgi ile tezahür etmektedir.

Bu formül Marcionu'un değildir. Ancak bu, Marcion düşüncesini ortaya koymaktadır. Onun için, her şeyden önce, ilahiyatı, bütün mantıki yapıdan kurtarmak ve Tanrıda, tamamen farklı, mutlak olarak ulaşılamıyan bir varlık tanımak, bütün yaratıkları reddetmek gerekir. Buradan, tarihte, tabiatta kurulan bütün Tanrı bilgilerini bir kenara bırakarak, kurtuluştan aşkla ilham edilen anlaşılmaz bir mucize yapmak gerekmektedir. Burada, Tanrı bilgisinin bütün güçleri içinde bir restorasyon bulunmaktadır. Öyle ki İsa, buna sahipti ve Paul anlamındaki dini tecrübe de böyleydi. Fakat bunlar, inhisarcı, coşkulu ve şiddetli olduğu ölçüde, diğer Hıristiyan dininin değerleri önemini kaybedecektir. Fakat Ruhla yaşayan bir peygamber, hiçbir zaman inhisarcı olmamıştır.

---

40 Harnack, 413-416.
41 Harnack, 404.

XV. BÖLÜM

GNOSTİSİZM VE HIRİSTİYANLIK

Miladi birinci asrın sonundan az önce, Trajan döneminde, sürgün ve gezgin bir filozof olan **Dion de Pruse**, fakirliği, iradi olarak seçerek dünyayı dolaşmıştır. Kısa zaman sonra prestiji artmış ve ülkesinin gözdesi haline gelmiştir. Vatandaşlarına meşhur bir nutuk atmıştır.[1] O, onlara, Dnieper ırmağının yanında Olbia'da, Yunanca olarak, site üzerinde, yani Devlet üzerinde bir açıklama yaparak bu konuda belli başlı hatlar çizmiştir. O, devletten ve onun insanlık tarihindeki organizasyonundan Tanrısal Cosmos'a (Kozmoza) geçmiş, sonra Tanrıların, insanların ve onların akrabalıklarının felsefesinden bahsetmiş, kutsal "sır bayramlarında" büyücüler tarafından harika şekilde terennüm edilen onlara hakim ve adil Zerdüşt doktrininden geçen bir mitten[2] bahsetmiştir.

Tanrısal bir el tarafından yönetilen asil dört koşu atı gibi dünya, zamanın ebedi dönüşleri arasında yörüngesini ebediyen çizmektedir. Koşunun dışında kalan at, daha güçlü ve hepsinden daha güzeldir. Onun yolu, daha uzun, parlak rob'u saf aydınlıkla parlamakta ve güneşin, ayın ve yıldızların parıltısı altında muhteşem şekilde ışıldamaktadır. İşte bu, **Zeus** adı alıtnda tapılan Semavi Esir'dir. İkinci at, **Hera** ismini taşımaktadır. O, siyah renklidir. Fakat onu güneş aydınlattığı zaman aydınlanmaktadır. Bu havadır. Üçüncü at, Poséidon'a tahsis edilmiştir. Yunanlılar onu, Pégase ismi ile tanırlar ki bu da Deniz'dir. Dördüncü at, **Hestia** adını taşımaktadır. Yerde durmaktadır ve tunçtan dizginlerle sahip olunmaktadır. O, bütün hareketlerin eksenini oluşturmaktadır. Bu muhteşem koşum, ahenkli şekilde dört nala gitmektedir. Fakat uzun bir zaman sonra bir gün, dışarıdaki atın ateşli

---

1 Dion Chrysostome, Orotio 36 (edit, V. Armin)

2 Or. 36, 39-61.

soluğu, diğer hayvanları ısıtmış, içerdeki atın yelesini tutuşturmuş ve bütün kozmozu sarmıştır. Yunanlılar bunu, Phaeton'un kucaklaması olarak adlandırmaktadırlar. Yıllar sonra, Poséidon'un atı ürkmüş ve köpüğü, komşusunu sular altında bırakmıştır. Böylece, Deucalion tufanı olmuştur. İnsanların gözünde bu olaylar, anlamdan yoksun bir takım felaketler olarak görülmektedir. Fakat gerçekte, yüce sürücü, onları, emin bir elle idare etmekte ve iyi hedeflere sevketmektedir.

Fakat sahne kısa zaman sonra değişmektedir. Başta olan at, diğerlerine boyun eğdirmiş ve tıpkı balmumundan dört figürün bir tek resim yapıldığı gibi, kendinde eritmiştir. Beşer zihnine sonsuz gibi görünen bir zamandan sonra, o, galip olarak gururlu bir şekilde, muhteşem güzelliği içinde kamp kurmuştur. Alevler içinde dağılmış olan dünya, yeni ve yüksek bir tabiat kazanmıştır. O zaman Tanrı, bir boşluk sezmiş ve arabasını sevketme ve tabiatı değiştirme arzusuna kapılmış ve mevcut dünyayı yaratmıştır. Bir aydınlık fışkırmış ve parlak alevden bir mutluluk ışığı meydana gelmiştir. Kainata, Tanrısal Ruh tarafından canlandırılan bir tohum gibi, nemli bir unsur saçılmış ve her şeyi yaratmıştır. Bundan dolayı sır dinlerine yeni girenler, bunu Zeus ile Héra'nın "kutsal evlilikleri" olarak kutlamaktadırlar. Artık bu, yaratıcının ellerinden çıkan, parlak güzellikte, genç ve yeni bir dünya olmuştur. O, insan aklının hayal edemeyeceği kadar güzeldi. Onu hiçbir ağız, tasvir edemez. Bunları saf ahenkli bir ritmle terennüm etmek, bizzat Mues ve Apollon'un görevleri olmuştur.

Uzun süre, müellifin stoisyen teorilerin imajı altında takdim ettiği bu Dion Mit'i, spekülatif bir yaratılış olarak telakki edilmiştir. Fakat şükür ki, keşfedilen bir **Mithra** abidesi bize, Dion'un hiçbir şey icat etmediğini daha yakınlarda ispat etmiştir.[3] Fakat, o, bir büyücü ilahisinin muhtevasını ortaya koymuştur. Yani, Peri misyonerleri, Küçük Asya'da, Mithra ilahiyatını, Babil kökenli asli unsurlarla oluşturmuşlar ve onu, Stoisyen doktrinlerde asimile ederek Hellenleştirmişlerdir. Biz şimdi, bütün milletlerin dini fikirlerini karıştıran ve bütün Tanrıları aynı seviyeye koyan bir senkretizm dönemindeyiz. Dion'da, sadece birtakım Grek Tanrıları görünüyordu. Fakat bu maskeler altında, Perse Tanrıları da gizlenmektedir. Ancak burada, Romalı

---

3 F. Cumont, Revue de la Histoire des Religions, tome, 103 (1931), 33-34.

Jupiter'le, Zeus'u, Hera ile Janon'u birleştiren bir asimilasyon yeteneği bulunmakta[4] ve Tacite'e, Cermenlerde, İsis'i, Mercure'u ve Mars'ı yeniden bulmaya imkan vermektedir.[5] Tanrıların bu karışımı, Greko-Romen medeniyetinin en anlamlı tezahürlerinden birisidir. Bu karışım, monoteist temayüllere kapıyı açmakta, pozitif ve negatif anlâmda, evrensel dinlerin zuhuruna uygun bir ortamı meydana getirmektedir. Dion'un nutku, çok farklı unsurların karıştığı batıni bir doğu doktrininin, bir kucaklaşma sonunda, nasıl dünyanın esas doktrini olduğunu,daha güzel bir göğün ve en iyi bir yerin nasıl yaratıldığını, stuasyen bir veçheye bürünen gerçek eskatolojinin, bu dünyada bir düzen ve kutsal bir anlam buldurarak bir kozmogonik mitolojiye nasıl dönüştüğünü bize göstermektedir. Artık, sadece felsefe, oldukça mantıklı sıradan ve Grek ruhu ile mücehhez bir hatibi tatmin etmemektedir. Bunun için hatip, yeni bir zamanın gereklerine prim veriyor ve nutkuna çok sayıdaki kültürlü insanları tatmin için, doğu dindarlığının esrarlı yönlerini ilave ediyor.

Bu dönemde Plutarque'ın, İsis ve Osiris[6] üzerine bir kitap yazması tesadüfi değildir. O, bu eserinde, Mısır mitolojilerini, " Grek düşüncesiyle ve felsefi temayüllerle uzlaştırarak, onları, mecazi olarak yorumlamaktadırlar, Plutarque, zahiri bir Platoncu değildi, bu konuda samimiydi ve Delfik Apollon rahibi ve hatibiydi. O, yazdığı bu eseri, ailesi tarafından Osiris sırlarına sokulan Delphes rahibesi Clea'ya ithaf etmişti. Mısır mitolojileri, uzun zamandan beri Grek dünyasınca kabul edilmişti. Şimdi o, bunlara İran ve Babil mitolojilerini de ilave ediyordu.[7] Bütün bu Tanrılar o zaman Grekçe konuşmak ve kabul görmeleri için filozof olmaya koyuluyorlardı. Bu durumda Doğu, Hellenizmi mağlup etmeye ve Batı'yı fethetmeye teşebbüs ediyordu. Hellenizm, en iyi temsilcilerinin şahsında Antoninsler döneminde şuurlanarak belli bir süre yine mukavemet göstermiştir. Fakat sonra, doğu dalgası, mukavemet edilmez şekilde imparatorluğun üzerine dalga dalga yayılmıştır.

Şimdi bir başka sosyal sınıfa geçelim. Leyde Müzesi'nde, M.S. 350 yılına doğru yazılan büyüsel bir papirüs bulunmaktadır. Bu papirüs basit hurafe ihtiyaçlarını tatmine yönelen en müşterek reçetelerin ortasında, "Musa'nın

---

4 H. Usener, Götternamen, 341.
5 Tacite, Germanie, 9.
6 Von Wilamowitz, Glaube der Hellenen, 2, 504.
7 Plutarque, De İside et Osir, p. 364, 369, 370.

Sekizinci Kitabı veya Birlik Kitabı" (Huitieme Livre de Moise, Livre de l'Unité) olarak gururla adlandırılmıştır. Bu yazma, bize, Dinler Tarihinin[8] en değerli mücevherini muhafaza etmiştir. O, bize iki farklı şekil altında yüce varlığa yakarışı ifade eden bir dua ile Gnostik bir cemaatin litürjik duasını ifade eden ve içinde bir yaratılış miti içeren bir duayı ulaştırmıştır.

Tanrı, bütün dillerde ve bütün diyaleklerde, ilk yüce varlıkların vaktiyle, tebcil ettikleri gibi, tebcil edilmelidir. Onların ilki, Hélios olmuştur. Tanrı ona bütün gücünü vermiştir. O, yerini yıldızda sabitlemiş ve kozmozu, Tanrısal bir ışıkla dolu kılmıştır. Her göğe, güneş kayıgının üstünde yuvarlak bir plak gibi yükselişinde, Hieroglofik dille Allahı (Trés-Haut) terennüm etmekte ve ona köpek başlı maymun refakat etmekte, Abrasax[9] yılın makamı olan esrarlı formülü telaffuz etmekte ve açgözlü gagadan atmacanın çığlığı yükselmektedir. Cezaları yöneten ilk melek tarafından Tanrı tebcil edilmiş ve Helipolis'in dokuz şekil Tanrısı ile Osirislilerin yargıcı olmuştur.[10] Bu sonuncu, ellerini üç defa çırpmış ve Tanrı gülmüştür. Onun kahkahası yedi defa çınlamış ve onun gülmesinden yedi Tanrı doğmuştur.

İlk defa aydınlık görülmüş ve kainatı aydınlatmıştır. O, kozmozda ve ateşte hakim olan Tanrı olmuştur. O zaman her şey sıvıydı. Fakat Tanrı, ikinci defa güldüğünde, bu gürültüyü işiten yer, bir çığlık atmış düşmüş ve yüzeyde, yerin üstünde ve altında olmak üzere suyu üç okyanusa ayırmıştır. Bir Tanrı görülmüş ve derinliklere kurulmuştur. O, suyun çoğalmasını ve kurumasını idare etmektedir. Üçüncü defa Tanrı, korkunç bir gülme duyurdu. Biz (akıl), elinde bir kalp tutarak zuhur etmiş ve Hermes ismini almıştır. Dördüncü gülmede bu, Genna oldu. Yani, neslin Tanrısı oldu. Beşinci defa, Tanrının bakışı kararmıştı: Artık o Moira, yani, kader Tanrısı olmuştu. Adaletin sembolü olan Terazi ile görünmüştü. Hermés, onunla mücadele etmişti. Çünkü o, tek başına adaleti üstlenmek istemişti. Yüce Tanrı, adaletin iki Tanrıya bağımlı olmasına karar vermişti. Fakat, Moira'ya dünya imparatorluğunun krallığını tahsis etmişti. O vakit o, altıncı defa gülmeye başlamıştı. Onun bu gülüşü, sevinçti. Elverişli zaman Tanrısı Kairos, yüce Tanrıya geri verdiği kraliyet asası ile zuhur etmişti. O, ışık Tanrısının ayla'sını

[8] A. Dieterich, Abraxas, 16-20; Bu metin, K. Preisendanz tarafından tercüme edilen bir çeviriyle eklenerek yayınlanmıştır. (Papyri Graecae Magicae, 2, 93-97 ve 109-114)

[9] Cf. İnfra p. 305.

[10] A. Ermann, Aegypt. 30.

ve her şeye hakim olma yüce otoritesini elde ediyor, ona ışık tacı giyinmiş bir kraliçe katılıyor. Fakat o, artan ve azalan parlaklığını ödünç almıştır. O, Ay Tanrıçasıdır. Bütün bolluk ve darlık ondan kaynaklanmaktadır.

Tanrı yedinci defa gülmekte ve derin şekilde inlemektedir. Bu durumda Ruh (psyché) tezahür ediyor ve her şey hareketleniyor. Tanrı ona şunları söylüyor: "Şayet sana Hermés rehber olursa, bütün mutluluğu tanıyacak ve her şeyi hareket ettireceksin." Her şey hareketlenmiş ve hayat nefesi ile dolmuştu. Tanrı onu görmüş ve dilini şakırdatmıştı. İşte o zaman, silahlı terör Phobos görünmüştü. Tanrı yere eğilip, ıslık çalmıştı. Yer çınlamıştı ve her şeyi önceden bilen ejderhayı meydana getirmişti. Çünkü, o, onun Tanrısından doğmuştu. Fakat yer şaha kalkmış ve göğü tehdit etmişti. Tanrı şöyle diyor: "Jao!" Her şey hareketsiz hale gelmişti[11] ve Tanrıların en büyüğü zuhur etmişti. Artık dünyanın geçmişine ve geleceğine o emir vermiştir. Bundan böyle Tanrının krallığında hiçbir şey, kurulu düzene aykırı davranmayacaktır. Bizzat Phobos, ejderhaya muhalefet etmek istiyordu. Çünkü, o, ondan önce doğmuştu. Yüce Tanrının emri üzerine ona boyun eğdirtmişti. Bununla beraber o dokuz şekilli Tanrının önüne geçme ve aynı iktidarı ve şerefi elde etme hakkını elde ediyordu.

Yazma burada bitmektedir. Bu metin, müracaat edilen Tanrıyı gösteren büyücüye yetmektedir. O, Tanrı, ona hitap ediyor, ellerini çırpıyor, dilini şakırdatıyor, ıslık çalıyor ve büyüsel jestlere devam ediyor. Biz burada, Gnostik halk kozogonileri konusunda bir fikir veren çok eski bir metinle karşı karşıya bulunmaktayız. Bu metin, bütün bu sistemlerin yapılarını açıklamaktadır. Burada ismi olmayan ve hiçbir sıfatı olmayan yüce bir Tanrı vardır. Ondan sadece şöyle bahsedilebilir: "O, bütün kainatı kucaklamaktadır ve o her şeyin kaynağıdır. İnsanın tanıdğı ve ayırd ettiği bütün Tanrılar ondan çıkmıştır. Onlar, onun gülmesinden, dilini şakırdatmasından, yüce Tanrının ıslığından doğmuşlardır. Başka sistemlerde, ağlamalar, korku, ses ve bakış varlıklara hayat vermektedir.[12] Temeldeki fikir aynıdır. Nihayet bizim kavrayamadığımız bir düzen içinde bir Tanrılar kalabalığı tezahür etmektedir. İlk tezahür eden Helios'tur. Diğerleri sonra gelmekte ve aralarında kavga etmektedirler ve bir güç elde etmektedirler. Bu farklı hakimiyetle-

[11] Cf. Infra p. 288.

[12] Dieterich, 24-28.

rin kendi aralarındaki ilişkileri karanlık kalmaktadır. Gizli bilimci, bu bütünün sadece küçük bir kısmını kavrayabilmektedir.

Burada önce Mısır motiflerini görmekteyiz. Güneş kayığı, güneş yuvarlağı, duada olan köpek başlı maymunlar, atmaca, Mısır kültünün çok iyi bilinen imajlarıdır, ölüler yargıcı Osiris ve dokuz şekilli Tanrı, müphem şekilde görünerek tanınmaktadırlar. Sonra bu Mısırlı unsurlar, kaybolmaktalar ve sona doğru yeniden dokuz şekilli Tanrıyı yeniden bulmaktayız. Yine Yahudi kökenli birtakım unsurlar görünmektedir. Önce, ışık yaratılmıştır. Sonra sıvı çölünü görmekteyiz. Nihayet yer belirmekte ve sulardan ayrılmaktadır. Islık çalmaktan doğan son Tanrı, Yahwe'den başkası değildir. Eski Ahit'e göre o, bütün dünyanın düzenleyicisi olarak belirtilmiştir. "O büyük Tanrı, Tanrıların en büyüğüdür." Diğer Tanrılar, her ne kadar Hellenik karakterlerini koruyamasa da Yunan Tanrılarıdır. Bu konuda daha derin araştırmalar yapmak gerekmektedir. Bunlara İranlı Prototype Tanrılar olarak da işaret edilmiştir.[13] Fakat onlar, Grek felsefesi ile boyanmışlardır. Hermes Biz(Nous)dir veya Logos'dur. O'nun Moira'ya karşı savaşı, Stoisyenler nezdinde çoğu defa bir tartışmayı yansıtmaktadır: Dünyanın akışını belirleyen akıl mıdır yoksa kör bir zaruret midir?[14] Her şeyi önceden bilen Pythique Ejderha, vahiylerin antik şeytanıdır. Bu Manuscrit parçası, kaybolmuş unsurların bir karışımı ile karakterize edilmiştir. Bu ise en saf şekli altında bir Senkretizmdir. Bu farklı dinlerin karışımı, felsefe ile boyanmıştır. Buradan yeni bir hikmete ulaşmak arzu edilmekte, Dion mitinde olduğu gibi, gerçek bir kozmogoniye ulaşmaktadır. Yine burada, bu karışıklığın arkasında, kutsal şekiller vardır. İşte bundan dolayı, bütün hayat ve bütün güç büyük varlıktan çıkmaktadır. Bu garip parça Gnos'tandır. Fakat bu Gnose burada küçük insanların ilmidir.

İkinci asırdan dördüncü asra kadar kilise yazarlarının bize bahsettikleri Gnostik sistemleri anlamak kolay değildir. Bu ilişkiler hiçbir zamanda objektif olmamıştır, olmak da istememiştir. Onlar, garip olanı ortaya çıkarmış ve onları çoğaltmıştır. Hiç kimse bize, Gnostik bir cemaatin hayatını ve gerçek doktrinini göstermemiştir. Sistemlerin inanılmaz çokluğu ve sürekli değişimleri, münferit bir olayın anlık imajında görülmektedir. Yine de biz ilk

---

13 R. Reitzenstein, Die Göttin Psyche, 33-44. Hellen. Mysterienreling, 3 edit, 359.

14 Dietriche, 75.

kaynaklara ulaşmak zorunda olduğumuzu bilerek denedik. Yani, bizzat bu mezheplerin yazılarına ulaşmayı denedik, fakat bu, nadiren olabildi.

Romalı Hippolyte, Heretikler üzerine yazdığı eserinde **"Naasséniens"**leri incelemektedir. Bu kelime İbranice yılan anlamınagelen *naach* kelimesinden gelmektedir. Daha sonra onlar kendilerine Gnostikler demişlerdir. Yani, kutsallığın derinliklerini incelemeye kabiliyetli olanlardır. Hippolyte'in elinde bu mezhebin bir kitabı vardır.[15] Bu kitaptan okuyucularına çok geniş bir alıntı vermektedir. Muhtemelen onun da elinde olan da tam olan nüsha değil, bu alıntı nushadır. Burada, Attis'deki küçük bir ilahiyi kutsal bir metin olarak inceleyen ve onu gnostik noktadan açıklaÿan bir bilginin teolojik eseri söz konusudur. Muhtemelen tiyatroda terennüm edilen bu ilahi, Asurluların Adonis,i Mısırlıların Osiris,i Greklerin Ayın boynuzu (la Corne de la Lune) Samothrace sakinlerinin, Adamnas; Thessalienlerin Carybas ve Frikyalıların Papas dedikleri, Attis'e hitap etmektedir.Ona ayrıca, başka isimler de verilmiştir. Hadrien döneminin tarihini taşıyan bu ilahi, Senkretist panteizmin bir tanığıdır. Attis'i bütün milletlerin tebcil edilen Tanrısı olarak kutlamaktadır.

Gnostik vaiz, bu yazıda "büyük sırların bilgisini" görmekte ve bir açıklamada insan mitini dünya bilmecesinin çözümü olarak takdim etmektedir. Bütün halkların doktrinlerinin belirttiği gibi yeryüzündeki insan, semavi insan tipi benzerinde topraktan çıkarak yaratılmıştır. O, hareketsizdi ve bir ruh alıncaya kadar da hayat nefesi yoktu. Semavi insan tipine benzer bu insan tipi için acı ve kulluk davası söz konusu oldu. Bu ruh kimdi? Ve nereden geliyordu? Birçok mitolojiye müracaat eden yazar bize, Ruh'un sadece insanda olmadığını bütün canlı dünyada olduğunu öğretmektedir. O, bizzat insan tipidir, biseksüeldir, verimli tohumdur, her şeyin yaratıcısıdır. O, kozmik fenomenlerin kaçışında hareketsiz kutuptur. İnsan tipine benzer yenilenmeleri meydana getiren Logos'dur ve Pneuma'dır. Fakat bu o kadar müphem ki ve ondan açık ve berrak bir fikir edinmek mümkün değildir. Birçok gnostik sistemde ilk insan tipini, birçok şekiller altında bulmaktayız.[16] **Naassenienlerin** vaazı bize bu şekillerin çokluğunu göstermektedir.

---

15 Hippolyte, Refut, V, 6, 3; 7 3-9; 9. Bu metin, R. Reitzenstein tarafından ortaya konmuştur. (Paimandres, 83-98) Daha sonra çalışmasını gözden geçirmiştir (Reitzenstein et Schader, Studien zum antiken Synkretismus (1926), p. 161-173.

16 W. Bousset, Hauptprobleme der Gnosis, 160-223.

Muhtemelen bu, çok eski İran menşeli bir doktrindir. Ancak hareketli dönemlerde yeni bir şekle bürünmüştür. O, Yahudilikte çok önemli olmuş, Mesihi fikrinin doğmasına yol açmıştır. Bunu, Daniel'de görmekteyiz. Bunun Philon'da, Paulcu birinci ve ikinci adam teorilerinin arkasında açıklandığını hissediyoruz.[17] Bununla beraber, ona sadece gnose gelişmesini temin etmekte ve gelecek asırlar için onu korumaktadır.

Naassénilerin vaazı, bir başka açıdan da bizim için bilgi kaynağıdır. En eski şekli altında o, Leyde kozmogonisi gibi, Yahudi unsurları, putperest fikirler topluluğuna karıştırmakta ve oradan, daha önce bahsettiğimiz temayülü doğrulamaktadır.[18] Bu temayül senkretizmi, Yahudi fikirleri benimsemeye iterken, Attis'e sunulan ilahinin kutsal metni, bundan hiçbir iz takdim etmemektedir. İşte bu gnose daha sonra Hıristiyanlıkla temasa geçmiştir. O, bu didaktik yazının içini Yeni Ahit'ten alınan nakillerle doldurmuş ve Hıristiyan deyimlerini oraya yerleştirmiştir. Fakat, bu gözden geçirme, çok erken, oldukça yüzeysel icra edilmiştir. Bu zeka eksiliği ile bu yabancı unsurlar, kolayca ayırd edilebilir. Bu örnek, bu mezheplerin çoğunda ve genel olarak gnose'un tamamında, meydana gelen dini gelişmeyi edebi olarak açıklamaktadır.

Hippolyte bize bu konuda bol miktarda başka unsurlarda vermektedir. Gnostik Justin, belli başlı eser olarak kendi cemaati için yazdığı Livre de Baruch kitabını bırakmıştır. Onu büyük bir sırla kuşatmış ve onun muhtevasını hiç kimse yayamamıştır. Hippolyte'in bu eser hakkında bilgisi vardır ve onu bir bölümde analiz etmiştir.[19]

Herodote'un naklettiğine göre Heracles, Geryon'un öküzlerini aramaya giderken, yarı kadın yarı yılan genç bir kızla karşılaşmış, onu sevmiş ve ondan üç oğlu olmuştur. İşte bu genç kız, dünyanın doğumunun sembolüdür. Başlangıçta doğmamış üç prensip vardı. İki prensip erkek, bir prensip de kadındı: İyi Tanrının başka adı yoktu ve o, bütün ilme sahipti. O, bütün yaratıkların babasıydı. Görünmezdi. Elohim'di ve Cennet idi. Çift şekilli kadındı. İhtiraslıydı. İsrail diye adlandırıldı. Elohim onunla çiftleşti. Onların aşklarından yirmi dört melek doğdu. Onların on ikisi onu baba olarak tanı-

17 Reitzenstein, Poimandres, 109.
18 Cf. Sapr., p. 170.
19 Hippolyte, Refat IV, 24-27.

dı. Bunlar, Michel, Amen, Baruch, Gabriel, Esaddaios, vs. idi. Diğer on ikisi de onu anne olarak kabul etti. Bunlar, Babel, Achamoth, Naach, Bel, Belias, Satan vs. idi. Meleklerin tamamı, cenneti oluşturmaktadırlar. Onların her biri, cennetin bir agacının alegorik ismini taşımaktadır. Üçüncü melek Baruch, Baba'ya benzemektedir. O, "hayat ağacı"dır. Yine cennete benzeyen Naach "bilgi ağacı"dır. Anne olan Eden, bizzat yerden başkası değildir. Elohimin on iki meleğinin yüksek kısmı olan insan künyesinden, yeryüzü ruhlu insan Adem yaratılmıştır. Elohim ona ruh üflemiş (le pneuma), Eden'in ve Elohim'in işbirliği ile Adem doğmuş ve birlikleri mühürlenmiştir. Ondan sonra Havva da aynı tarzda yaratılmıştır. Eden'in bedeninin hayvan kısmından da hayvanlar doğmuştur.

Sonra sahne değişmektedir. Eden, insan cinsinin düşmanı haline gelmektedir. O, on iki meleğine, dünyaya kötülük getirme gücünü vermiştir. Bu melekler dört gruba ayrılmışlar (Bu Tora'da dört büyük nehir olarak sembolize edilmiştir) ve belli mesafedeki yuvarlak yollarında gitmektedirler. Onların farklı pozisyonları, yeryüzünde onların faaliyetlerinin gücünü sağlamaktadır. Acaba Eden'in bu öfkesi nereden gelmektedir? Elohim, yarattığı dünyayı düzeltip düzeltmeyeceğini görmek için, göğün yüksek bölgelerine çıkmak istemiş, yanına meleklererini almış fakat Eden'i arkasında bırakmış, yerin çekimi, eşini takibe mani olmuştur.Elohim, yukarıda, yeryüzü ötesi ışığı fark etmiş, gök kapısı açılmış "iyi Tanrının" karşısında kendini bulmuş ve sağ tarafına oturmaya davet etmiştir. Fakat şaşırmış halde şöyle haykırmıştır: "Tanrım! Beni bırak, yarattığım dünyayı yok edeyim. Çünkü Ruhum, insanlarda tutukludur. Onu kurtarmak istiyorum." İyi Tanrı ona kötülük yapmayı yasaklamış, ona, yanında kalmayı ve dünyayı Eden'in ellerine bırakmasını tavsiye etmişti.

Eşinin yokluğundan muzdarip olan Eden, insanlarda bulunan Elohim'in ruhundan intikam almaya karar vermiştir. Onun melekleri, onun düşmanlığının âletleri olacaktır. Babel veya Aphrodite, insanların arasına uygunsuzluk ve zinayı getirmişler ve Naach ise onlara başka türlü işkence yapmıştır.

Elohim, üçüncü meleği olan Barruch'u insanlara yardım etmek üzere göndermiştir. Bu, onlara, bilgi ağacının meyvesinden tatmamalarını emretmiştir. Yani, Naach'ı dinlememeyi. Ancak onlar, diğer ağaçların meyvelerinden tadabileceklerdi. (Tekvin, 2, 16) Çünkü diğer on bir meleğin de birta-

kım ihtirasları vardı. Fakat hiçbiri, şeriata karşı gelmiyordu. Sadece Naach, bundan istisnaydı. O, Havva'yı zinaya, Ademi de ahlaksızlığa sürüklemişti. İşte o zamandan beri, insan üzerinde *iyi* ve *kötü* hareket etmektedir. Her ikisinin de ilk kökü Elohim'dir: Onun iyi Tanrıya doğru yükselişi, yükselmeye yönelenlere yol göstermiştir. Fakat Eden'in zarar gördüğü *ihanet*, insanda bulunan bütün kötü ruhları üzmüştür. Barruch, Moise'ın yanına gelmiş ve İsrail'in çocuklarını, "iyi Tanrı"ya inanmaya davet etmiştir. Fakat Naach, Eden'den çıkan ruhun ihtiraslarını ruha karşı kışkırtmıştır. Baruch'un peygamberlerin sesiyle duyurduğu uyarılar böylece boşa gitmiştir.

Bu durumda Elohim putperestlere dönmüş ve Heracles'i peygamber olarak seçmiştir. O, muzafferane bir şekilde on iki meleğe karşı savaşmıştı. Bu zaferi Mit, Heracles'in on iki çalışmasında kutlamakta ve Babel-Aphrodite'den başkası olmayan Omphale'ın aşkı tarafından mağlup edilerek sona ermektedir. O, ondan gücünü kaldırmıştı. Yani, Baruch'un emirlerini ona unutturmuş, onu elbiseleriyle örtmüş ve onu Eden'in iktidarına boyun eğdirmiştir. Böylece, Heracles'in misyonunda başarısız olmuştur.

Nihayet Herode döneminde Baruch, Nazareth'e, Meryem'in ve Yusuf'un oğlu İsa'nın yanına gönderilmiştir. İsa o vakit on iki yaşındadır ve çobanlık yapmaktadır. "Ona, kelamı, insanlara vaaz etme, onlara, Elohim'den ve iyi Tanrıdan bahsetmek, sonra, iyi Tanrıya doğru çıkmak ve göklerde, herkesin babası olan Elohim'le oturmak, emredilmiştir." İsa bu emri yerine getirmiştir. Naach onu baştan çıkaramamış ve onu çarmıha götürmüştür. İsa, bedenini Eden'de terk etmişti. Burada İsa, annesine "kadın, işte oğlun" demişti. (Yuhanna, 19/26) Fakat, o, ruhunu babanın ellerine koymuş ve gizlice "iyi Tanrı"ya doğru kaçmıştı. Bu mit böylece tamamlanmaktadır. Burada, diğer Grek mitleriyle, İncilin diğer sözlerinin nasıl yorumlanmış olduğnu öğrenmiş oluyoruz. Hippolyte, bizi, mezhebin sadakat yemini konusunda bilgilendirmektedir. O, bize, mezhebin içtiği canlandırıcı sudan ve semavi kaynaktan aldığı vaftizden bahsetmektedir. Elohim bu vaftizle fazilet vermiş ve bütün acıları silmiştir. Halbuki yeryüzü insanları ise sadece yeryüzü suyunda vaftiz olmaktadırlar.

Sanatkarane yapılmış olan bu mit, bize gnostik düşüncenin karakteristik veçhelerini bol miktarda göstermektedir. Hemen belirtelim ki, yazar, miti, kutsal metinlere bağlamayı sevmektedir. Bu metinlerin kelimeleri, Allegorik

olarak yorumlanmış, doktrinlerin gelişmesini etkilemiştir. Grek mitlerinin yanında o, tercihen Eski Ahit'ten çıkarılan birtakım pasajları kullanmıştır. Yaratılışın Musevi rivayeti ona birtakım imajlar sağlamıştır. O, onları, insanlığın kökenlerini, insanın bozulmasının dramını tasvir için kullanmıştır. Yine, şahıs isimleri de Eski Ahit'ten alınmıştır. Burada Yeni Ahit'ten çok nadir nakiller görülmektedir. Yeni Ahit, İsa'nın sahneye çıktığı son dönemde rol oynamaktadır. Bu durumda Yuhanna'da bulunan İncil nakli, tesadüfi değildir.

Kurtuluş ilahiyatı,[20] bütün muhtevanın temelini oluşturmaktadır. İnsan, aşağı ve yüksek iki tabiata iştirak etmektedir. Onun ruhu, tanrısal özlüdür, fakat fiziki bir ruhla canlanan bedende esirdir ve bunun içinde bu dünyada acı çekmektedir. Tanrısal bir elçi onu kurtarmak için geliyor ve ona, Allaha giden yolu gösteriyor ve bu yolda önünden gidiyor. Daha önce, insan tipinin Naassenienneler doktrininde farklı tarzlarda gelişen bu konuyu görmüştük. Bunu, bizim metnimizde bulamıyoruz. Fakat, Baruch kitabının başka kısımlarında kısmi olarak bulunmaktadır. Bu davet, Baruch ve İsa tarafından icra edilen kefarete uygun düşmektedir. Bütün benzerliğe rağmen bu uygunluk, açıklanan teorilere basit bir entelektüel katılım değildir. O, kurtarıcı ruhla sakramentel ve mistik bir cemaatten ibarettir. Öyle bir hayat ki, insanda bulunan ruha, bedende ve ruhta hakim olan yeryüzü eğilimlerinden, yalandan ve Eden'in düzmecelerinden kurtulmaktadır.

Bu kurtuluş dini, Paul'un ilahiyatında geri planı oluşturmaktadır. Paul'deki temel fark, kurtuluşun bir bağış olmasıdır. Onu Tanrı, anlaşılmaz aşkı içinde, kendisine karşı suçlu olan insana vermektedir. Bunu Marcion, belli bir anlamda anlamış ve onu sert şekilde ortaya koymuştur. Mesihin ruhu, yaratılıştan beri insan tabiatına bağımlı bir eleman değildir. O, semavi bir bağıştır ki ona kurtuluş getirmektedir. Baruch kitabına göre (Livre de Baruch) beşer ruhu, Tanrısal menşelidir. Paul'de olduğu gibi, ızdırap günaha ve insanın hatasına bağlı değildir. O, Tanrısal bir trajedinin sonucudur. Bunun içinde hata, iki büyük hasma eşit şekilde dağılmaktadır. Elohim için, zaruri bir fiildir. O, onu yapmak zorundadır. Esasında o, kendi kendini kurtarmaktadır. Çünkü onun ruhu, yeryüzü bağlarından kurtarmaktadır. Kurtuluş, Tanrıya

[20] Cf. Supra, p. 180.

doğru bir yükselişin altında icra edilmekte ve mezhebin içinde "göğe doğru göçü" veya bu mezhebin ifadesine göre "ruhun, göğe doğru göçü" olarak tasvir edilmektedir. Tanrı fikri, yukarıda işaret ettiğimiz gibidir.[21] Yani, Tanrı tektir, büyüktür, iyidir, her şeye sahiptir. Geri planda durmaktadır. O, ilk kaynaktır. Hareket eden Tanrılar, aşağı düzeydedir ve cinsiyetlerine göre ayrılmışlardır. Erkek cinsine, yüksek kalite atfedilmektedir. Onların muhalefetleri, kefaretin dramını tahrik etmektedir. Orada Astral ilahiyat karışmış bulunmaktadır. Eden'in on iki meleği, dairesel yollarına devam etmektedirler ve sırasıyla güçlerini, yersel kaderler üzerinde icra etmektedirler. Çünkü onlar, Zoodiak'ın işaretleridir. Yazar açıkça Elohim'in peygamberi, Eden'in ki gibi, üçüncü melektir, demektedir. Burada Mani'nin "üçüncü gönderilişi"[22] ile doğrudan veya dolaylı olarak bir İran fikriyle alakasının olup olmadığını görebiliriz.

Bu Gnose'un, Hıristiyanlıkla Naasenienslerin doktrininin bir alakasının olmadığını görüyoruz. Hemen burada, Yahudi unsurunun hakim olduğunu söyleyebiliriz. Tanrısal peygamberin Baruch ismini taşıması da sebepsiz değildir. Açık şekilde, bu Gnose'un, Yahudilikle köklü şekilde alakası olduğunu belirtmek gerekir. Yani, başlangıçtan beri, Eski Ahit'ten gelen unsurlar, sistemin yapısına dahil olmuştur. Keffaret zamanında, sonunda, İsa ansızın görünecek ve onunla konuşmayı işitmek biraz bizi şaşırtacaktır. Açıkça belirtmese de, Baruch, son noktada Yahudileri terk ederek, putperestlere gitmek için seçimini Heracles üzerinde mi yapacak? Sonra, acı ile garip şekilde Yahudilere tekrer dönecek ve Nasıralı İsa'ya hitap edecektir. Görüldüğü gibi ilk denemede İsa'nın hiçbir yeri yoktur. Orada Heracles, kurtuluş kahramanı olarak takdim edilmektedir. O, Omphale'ın bağlarından kurtularak, insanlığa, onu kurtaran bir kadının tutuklusu olarak kalmamakta, o, göğe çıkmakta ve orada Tanrılar tarafından karşılanmaktadır. Burada, Herakles'in, hareket ettiği noktada ve mitten geliş noktasında bulunduğu bir dairenin karşısında bulunmaktayız. Daha sonra, oraya İsa'nın şahsı girmiş ve onun çarmıhta ölümü açıklanmıştır. Adete göre, bu dünyanın efendileri arasında hakim olanı düşmanlıkla, onun ölümü, Tanrısal unsurlarla, şahsiyetinin yeryüzü unsurlarının ayrımı olarak tasarlanmıştır. Haça verilen son

---

21 Cf. Supra, p. 288.
22 Cf. Supra, p. 288.

anlam, başka yerlerde tanıdığımız gnostik kavramlara uygun düşmektedir. Bu durumda burada ödünç alınan bir sistemin, henüz Hıristiyanlaşmış bir sisteme tesirinin karşısında bulunmaktayız.

Buraya kadar takdim ettiğimiz örnekler Gnose'un tamamen Hıristiyan tesirinin dışında doğduğunu göstermiştir. Buna göre Gnose'lar, Hıristiyanlıktan çok daha eskidirler. Gnose, farklı Grek dini şekilleri ve doğu dindarlığı altında bir putperest senkretizmini ortaya koymakta ve onlara birtakım mistik çizgiler, mefhumlar ve makul felsefi muhakemeler dahil etmektedir. Birtakım ihtidalara sahip olan Yahudiliğin, Gnose'un oluşmasında önemli payı olmuştur. Fakat Hıristiyanlık bu hareketten etkilenmemiştir. Koloselilere mektup da Paul, Lycos vadisinde doğmuş olan gnostik bir harekete karşı uyarmaktadır. Yine aynı mektupda Paul, hasımlarının bazı ifadelerini ve kavramlarını ödünç almaktadır. Daha sonra, böyle bir karşılıklı bağımlılık işaretleri çoğalmaktadır. Ancak biz bu konuyu,daha önce Yuhanna ile ilgili yazılarda incelemiştik. En basit Gnose örneklerini inceledikten sonra, şimdi bu doktrinlerin, Hıristiyan cemaati üzerinde icra edebildiği tesir problemini incelemeye geçebiliriz.

Hıristiyanlığın birçok yerinde olan böyle sistemlerin, Hıristiyan imanına ne gibi faydaları muştur? Bu sistemlerin putperest senkretizmi çerçevesinde kaldıkları müddetçe, etkileri, çok zayıf olmuştur. Çünkü, kurtuluş ilahiyatı, daha önce Paul tarafından, büyük bir ilaveye ihtiyaç duymayacak şekilde klasik formda açıklanmıştı. Heyecan, peygamberlik ve sakramental mistisizm, gnostik cemaatten birtakım itişler almış olabilir. Mesela, yıldızlara olan inancı, antikite insanlarından söküp atmak imkansızdı. Bu inancın, geliştirilmesi ve bazı günlere riayet edilmesi, asetik eğilimler, zaten mevcuttu. Bunları Paul, belli ölçüde kabullenmiş yeni şekiller ve itişleri almıştır. Başka bir deyişle, ilkel tipli Gnose, Hıristiyan cemaatine tesir etmiştir. Bu tesirleri, bazı kültlerde, ahlakta ve düşüncede hissetmek mümkündür. Bunlar, ya kabul edilmiş veya reddedilmiştir. Birinci asrın sonuna kadar durum böyle olmuştur.

Fakat sonra durum değişmiştir. Yahudileştiren bir Gnose, Hıristiyan cemaatleriyle temasa geçmiş ve onların Eski Ahit kavramlarını değiştirmiştir. Böylece, kutsal kitabın, Allegorik yorumu, Hıristiyanlar için kural olmuştur. Onlar Gnostiklerde aynı metodu bulmuşlardır. Fakat Hıristiyanlar, daha

hararetle uygulamışlar ve şaşırtıcı sonuçlar vermişlerdir. Bunları benimseyerek, Ortodoks Yahudilikten daha çok uzaklaşmışlar ve onlara bu daha avantajlı gelmiştir. Diğer yandan, İsa-Mesihin babası olan Tanrı ile bir bağ kurmak istendiği anda, noksanları ile bu dünyanın yaratılması, düşüş ve bedenin kötü eğilimleri, Eski Ahit'in içerdiği bütün tehlikeli tarih konusunda bunaltıcı sorular akla gelmektedir. Bu sorular, aracı bir varlığa atfedildiğinde tamamen çözülmüş oluyordu. Logos ve Ruh gibi Tanrısal bir varlığın, İsa'da vahyedildiği kabul edildiğinde, Eski Ahit'in Tanrısında ikinci derecede veya daha farklı bir karakterli bir başka tür Tanrısallık niçin görülmesin? Burada, arındırılmış Tanrı fikri, ahlaki düzeydeki bütün itirazları, Aşkın dünyanın sırlarını, Hıristiyanın merakını celp etmiyor mu? Hıristiyan, bugün bile, Paul'un dini alanın dışında bıraktığı bedene göre hikmet konusunu ve yersiz bir bilme arzusunu inceleme gayreti içinde görülmektedir.

Elbette burada kalınamazdı. İsa'nın şahsına, bu yeni Gnose'da bir yer vermek gerekiyordu. Bu durumda da binlerce düşünceye girilebiliyordu. Bunların en basitini Baruch kitabında en öğretici şekilde görüyoruz. Hıristiyan şekli altındaki Gnostik mit, ilkel Hıristiyan doktrinlerinde zirvede bulunuyor. O, Hıristiyanlığın gerçek aydınlarına sahip olma iddiasında olan bir cemaatin oluşumunu harekete geçirebiliyordu. Bu durumda bunlar, büyük kilise geleneğine bağlı olan kitlelere tepeden bakıyorlardı. Putperest unsurlar açıklıkla ortaya çıktıkça, İsa, Tanrının birçok peygamberinden başka bir şey olmuyordu. Ancak bu teoriye çok az Hıristiyan bağlıydı. Gnose'un tehlikeli olduğu gün Gnose, İsa'ya, kozmik gelişmede önemli bir rol veren ve cemaatin normal reaksiyonunu hesaba katan birtakım teorileri ortaya çıkarmıştır. Böylece Gnostiklere karşı savaş, ikinci asrın ortalarında başlamıştı. Bu savaş, kilisede, bugüne kadar devam eden birtakım izler bırakmıştır.

Burada, ne gnosun evrim detaylarını ne de bu sayısız sistemlerin bir tablosunu çizemiyoruz. Gnose, antikitenin son devresinin başlangıcında ortaya çıkan anlamlı bir fenomendir. O, özel bir tür harekettir ki onu, bu dönemin dini tarihinin genel çerçevesine dahil etmek gerekir. Onun uzantıları, hem zaman içinde, hem de yüzeyde, kilise tarihi içinde verdiğimiz açıklama sınırlarını çok aşmaktadır. Gnose'un etüdü, gnosun Hıristiyanlığa hücumu ölçüsünde ve kilisenin tarihinin bu tartışmadan etkilendiği ölçüde bizi ilgilendirmektedir. Bu durumda Gnose'un belli başlı tipleriyle kendimizi sınır-

lamamız gerekmekte ve bu konuda sadece iki sistemi inceleyeceğimizi belirtmemiz gerekmektedir. Onlar, geleneksel Hıristiyanlığa en yakın olanlar arasında tamamlanmışlardır. Bunlar, cemaatler üzerinde büyük tesirler icra etmişlerdir. Sonuç olarak da kilise tarafından en canlı reaksiyonların konusu olmuştur. Bunlar, Basilide'in ve Valentin'in doktrinleridir. Yalnız onlar, geçmişin spiritüel savaşlarında belirleyici bir rol oynamışlardır. Şayet o, Hıristiyanlıkla temasa geçmemiş olsaydı Gnose'un tarihte hiçbir yeri olmayacaktır. Bu dönemin büyüsel ve mistik saçmalıkları gibi o da meçhul olarak kalacaktı. Edebiyat tarihi noktasından gnostisizmin önemi, ikinci derecede kalmaktadır. Bu vesile ile birkaç gnostik yazı alıntıları, Dion tarafından zikredilmiştir. Fakat onlara, aşağı derecede bir değer atfedilmektedir. Bununla beraber, gnose sayesinde, kilise adamları ancak otuz yıl sonra edebiyatta yer alabilmişlerdir.

Burada Basilide'in doktrinlerini açıklamak istersek, yine, yukarıda belirttiğimiz zorlukla karşı karşıya gelmekteyiz. Çünkü bütün bu sistemler, bir evrim içindedirler. Kilise polemikçileri, tarihi araştırmalarla ilgilenmemektedirler. Aksine, onlar, cemaat üzerine etkili olan doktrinlere karşı savaşmışlardır. İşte Basilide doktrini, özellikle böyle bir doktrindir. İskenderiyyeli Clément, Basilide'in metinlerine müracaatta zorluk çekmekte ve onları, talebelerinin sözlerinin yanında nakletmektedir.[23] 180 yılına doğru Lyonlu İréné, bu sistem hakkında bir açıklama yapmakta ve onu geliştirmişe benzemektedir.[24] O, Hippolyte'in farklı açıklamalarının aynıdır.[25] Bununla beraber, bizi ilgilendiren fikirler, net bir şekilde görünmektedir.

Basilide, Hadrien ve Antonin le Pieux (117-161) döneminde Mısır'da yaşamış İskenderiyye'de ikamet etmiş ve Delta bölgesinde misyonerlerlik yapmıştır.[26] **Exegetica** isimli büyük bir eser kaleme almıştır. Bu eser, İncilin bir tefsiridir. Bu eserin birkaç sahifesi bugüne kadar gelebilmiştir. XIII. kitap zengin bir adamın ve fakir Lazare'ın parabolünü işlemektedir.[27] Basilide orada, tabiatın kendiliğinden ve uzayın akışında zuhurunu bulmaktadır.

---

23 Harnace, Geschichte der altehristlichen Literature, I, 157-161; Hilgenfeld, Ketzergeschichte des Urchristentums, 207-217, cf. De Faye, Gnostiques et gnosticisme, 2e, edit, 39-56.
24 Iréné, I, 24, 3-6 (1, 198-203 edit, Harvey).
25 Hippolyte, Refut, VII, 14/-27 ve Syntagma (dans Epiphane, 24, ed. Holl, I, p. 256-269).
26 Clément, Strom, VII, 17, 106, 4; Epiphane, 24, 1, 1.
27 Hegemonius, Acta Archelai, 67, 4-11 8 (edit. Beeson).

Her şeye rağmen bu bilmecevari kelimeleri anlamaktayız. Bilgi aldığımız kaynak bu eserden İranlıların düalizmini çıkarmaktadır. Bu incelemede, aydınlıkla karanlığın mücadelesi ve yaratılışın büründüğü özel karakter teşhir edilmektedir. Ancak, Basilide'ın bu teori karşısındaki tavrının ne olduğunu bilemiyoruz. İskenderiyyeli Clément[28] XXIII. ktiaptan birçok pasaj zikretmektedir. Basilide orada şu problemi incelemektedir: "Tanrı, nasıl şehitlerin acılarına izin vermektedir? O, buna şöyle cevap vermektedir: "Haksız acı yoktur. Çünkü, bu, Tanrısal adalete zıt olur. Şehit, gizli günahlarını bağışlatmaktadır. Şayet bunlar yoksa, onun acısı, küçük çocukların acısı ile kıyaslanabilecektir. Çocuklar, günah eğilimleri taşımaktalar ancak, onları icra etmemektedirler. Kötülük arzusu zaten vardır. O, kötüdür, eyleme geçmeden ve İsa'nın, zinadan ve cinayetten bahsettiği tarza, işarette bulunmamak mümkün değildir.

Formel ve felsefi anlamda "Tanrısal adalet" onun dünya görüşünün temel postulatlarından birisidir. O, onu bütüncül olarak uygulamakta ve günlük hayatın ona çıkardığı sahtecilikleri asla hesaba katmamaktadır. Onun günah anlayışı sert anlamlıdır ve derindir. O, bu konuda Paul'e ve "Dağdaki vaaza" dayanmaktadır." Onun için her acı, bir günahın adil bir cezasıdır ve bunun için iyidir."

O, aynı zamanda önceki hayatta işlenmiş günaların da cezasıdır. Basilide, İncilin sözünü Metempsycose'un (Ruh göçü) ışığında yorumlamaktadır. Buna göre cezalandırma, üçüncü ve dördüncü nesle kadar devam etmelidir. Bu açıklamada ona, Paul'un şu sözü dayanak olmaktadır: "Önce şeriatsız yaşıyordum." (Romalılar, 719) Bu söz, daima şeriata bağlı bir insan varlığına uygun düşmemekte fakat, muhtemelen bir hayvan olan bir başka bedende yaşanmış bir hayata uygun gelmektedir.[29]

Kurtuluşa yönelmiş olan seçilmiş ruh, tabiat üstü bir özellik taşır ve yeryüzüne yabancıdır. Bu özellik, Tanrının bilgisinden gelmektedir. İman, ruhun bir fonksiyonu değildir. O, onun cevherindendir ve en değerli süstür. Tanrının iradesi, seçilmiş olanlara şu üç yeteneği vermektedir: Kainata saçılmış olan Logos'u kurtarmak için her şeyi sevme, hiçbir şeyi arzu etmeme

[28] Clément, Strom, IV,12,81,1-88,5.

[29] Clément, strom, IV, 12, 83, 2; Excerpta ex Theodoto, 28, Origene, in epist ad Rom, V (Ed. Lommatzsch 6, 336).

ve hiçbir şeyden nefret etmeme. Yine seçilmişler, dünyanın zararlarına uğramadan varlıklarının derinliklerinde kalmaktadırlar: "Izdırap ve korku, demirdeki paslardır." İstenmeyerek veya bilmeden işlenen günahlar silinirler. Basilide'in düşüncesini şöyle tamlayabiliriz: İrade ile meydana gelen günahlar acı ile bağışlanmaması gerekir, çünkü onlar, ruhun cevherine zarar vermiştir. Şayet bana Basilide'in adaleti kişileştirmesini ve ona, kızı İréne (paix) gibi "Ogdoas"da yüce bir yer vermesini ilave edersek, yazılarındaki mevsuk unsurları tamamen kullanmış olacağız.[30] Şüphesiz bunlar da tamamlanmış bir imaj vermemekteler, ancak tamamlayıcı bilgilerle birbirlerine bağlı çok sayıdaki veriler, bize Basilide'in düşüncesini takdim etmemize imkan vermektedir.

Üstadın yazılarından alınan bu nakillerin yanında, Basilidecilerin kavramları konusunda bize, en iyi kaynaklarımız, bazı işaretler vermektedir. Bu kaynaklar, özellikle onun oğlu İsidore'un yazılarından nakiller vermektedirler. İsidore da Exegetica'yı yazmış ve orada Parcor isimli bir peygamberin sözlerini yorumlamıştır. Basilide'de birtakım apokrif yazarlara müracaat etmiştir. Glaucias'unda Pierre'in ve Matta'nın yorumcusu olduğunu başka eserlerden tanıyoruz. Bu eserler[31] bize, Barcoph, Barcabbas ve başka hayalci bir takım peygamber isimleri vermektedirler. Basilide gibi, İsidore içinde peygamberin yeteneği, Tanrı tarafından seçilmişlere verilen özel bir yetenektir. Atinalılar, Sokrat'a, Aristo'ya ve bütün insanlara peygamberi bir şeytan atfettikleri zaman, peygamberler tarafından vaaz edilen teolojik bir gerçeği kabul ediyorlardı. Bu filozoflar, keşfedilmiş değillerdir, fakat sahiplenilmişlerdir. İsidore'un da Parcor'un şerhinde dediği budur.[32]

Yine Basilideciler, İsa'nın "çektiklerine" birtakım "çengeller" (crochets) adını vermektedirler. Birtakım ruhlar, ilk sarsıntı sırasında ruha asılacaklardır. Bütün hayvansal ve bitkisel ruhlar, onlara katılacaklar ve ruhu onların kalitelerini taklide sevkedecektir. İsidore bu teorinin tehlikesinin tamamen farkındadır. Çünkü bu teori, ahlakı, hayattan çıkartmaktadır. O, eserinde "çift ruh" konusunda "asılmış bu kuvvetlerin" gücünün, günaha mazeret hizmeti yapması fikrini reddetmektedir. Burada söz konusu olan, akla ha-

---

30 Clément, strom, IV, 12, 88, 5 (Ayrıca, II, 3, 10, 1-3); V, 1, 3, 2; IV, 12, 86, 1; 88, 5; 24, 153, 3; 25, 162, 1.

31 Clément, Strom, VII, 17, 106, 4; 108, 1; Agrippa Castor dans Eusèbe (Hist. eccl, IV, 7, 7).

32 Clément, Strom, VI, 6, 53, 2-5.

kim olmak ve aşağı tabiatımız üzerinde hakimiyet kurmamızdır. Basilide, işkence ile ruh arasındaki ilişkiyi, demirin üstündeki pas imajı ile açıklamaktadır. Bu teorinin burada gelişmiş olduğunu müşahede ediyoruz.

Clément'in[33] bize verdiği bir parça, bu ekolün evlilik karşısındaki tutumunu da bize göstermektedir. İsa'nın, üç çeşit hadımlık konusundaki sözü (Matta, 19/12) çok doğru şekilde şöyle açıklanmıştır: "Göklerin krallığı için hadım olanlar, evlilikten yeryüzü endişeleri nedeniyle korkmaktadırlar. Böyle bir kimse, Paul'un şahsi düşüncesine ulaşmaktadır. Fakat Paul şöyle der: "Yanmaktansa, evlenmek iyidir." Yani, kim kendini koruyamazsa, evlenmesi daha iyidir. Fakat kim bazı sebeplerden dolayı evlenmek istemez ve günahtan korkacak bir şey yoktur. Ellerin üst üste konması, ona yardım edecektir. İyilik yapmak için onu istemek yeterlidir. Beşer hayatında, bazı şeyler, gereklidir ve doğaldır. Diğerleri sadece doğaldır. Cinsel ilişki doğaldır fakat gerekli değildir. Gnostik bir mezhepte, ***Epiphane'in,*** iki yüz sene sonra muhafaza ettiği seksüel ilişkilerin, Basilide'in teorileriyle bazı ilişkilere sahip olması ilginçtir.[34] Belirtmek gerekir ki[35] Basilidçiler, İsa'nın vaftizini bir gece bayramı ile kutluyorlardı. Yani, 6 veya 10 Ocak'ta. Bu tarih, Mısırlıların Osiris bayramı ile aynı tarihti. Bu tarihte Mısır halkı geceleyin, Nil'in kutsal suyundan almak için gidiyorlardı.

Geleneğin bize naklettiği bu detayları inceledikten sonra, Basilidçilerin sistemine, Tréné'nin bize takdim ettiği gibi,[36] genel bir göz atalım. Yüksek bir mekanda yalnızlık içinde "Doğmayan ve isimsiz baba", önce bizi (Nous), yani aklı meydana getiriyor. Bu da, Logos'u meydana getirecektir. Sudur dizisi. Phronesis, Sophia ve Dynamis (akıl-hikmet ve kuvvet)den beri onların yarattığı birincisi Sema'da oturan baş meleklere ve meleklere kadar devam etmektedir. Fakat bu gruptan, ikinci Sema'yı yaratan manevi melekler sudur etmektedir. Bu sudur, 365 Semâların kutsal rakamına kadar böylece devam etmektedir. Sihirsel bir kelime olan Abrasax'ın Grek harflerinin sayılar değerlerinin tamamı 365'i sembolize etmektedir. Bu semaların en aşağısı bizim gördüğümüz Semâ'dır. Onun sakinleri, bizim dünyamızı yaratmışlar

---

33 Clément, Strom, III, 1, 1-3, 2 (= Epiph, Haer, 32, 4, 4-9).
34 Epiphane, Haer, 26, 4-5, cf. 26, 17, 4-9.
35 Clément, Strom, 1, 21, 146, 1-2; cf. K. Holl, Ges. Aufsatze, 2, 143, 152-154.
36 İréné, 1, 24.

ve egemenliği paylaşmışlardır. Onun yüce şefi Yahudilerin Tanrısıdır. O, başka milletleri kendi seçilmiş milletine boyun eğdirmek istemektedir. İşte bunun için, diğer melekleri ve onların halklarını bizzat kendine karşı ve kendi milletine karşı ayaklandırmıştır.

Baba, insanlığın sıkıntısını gördüğünde, ilk doğan oğlunu yani **Nous'u**, İsa görünümü altında, kendisine inananları, dünyanın yaratıcısının hakimiyetinden kurtarmak için göndermiştir. Oğul, yeryüzünde bir adamda görünmüş, insanlara kendini göstermiş ve mucizeler **ortaya koymuştur. Ancak onun insan görünümü, zahiridir. O, aslında bedensiz bir varlıktır. O, gerçek olarak Haçta acı çekmemiştir. O, çarmıh yolunda bu Haçı Cyreneli Simon'a vermişti. Yine ona, kendi şeklini vermiş ve o, İsa'nın yerine ölmüştü. Böylece, İsa-Mesih, Simon'un çehresi altında sahnede idi ve düşmanları onunla alay ediyorladı. Sonra o, görünmeksizin göğe babasının yanına yükselmiştir.**

Her kim bu sırrı tanırsa, dünyanın yaratıcısının gücünden kurtulmuş olur. Onun insan şekli altında geldiğine ve çarmıha gerildiğine, onun İsa olduğuna ve Baba tarafından, onun kurtuluş (Oiconomia) planına göre, dünyanın yaratıcısının eserlerini yıkmak için gönderildiğine inanmak şarttır. Her kim ki aksini söylerse çarmıha gerilmiş İsa hâlâ onun bedenini yapan meleklerin gücüne boyun eğen bir köle olmuş olur.

Kurtuluş, ruhu ilgilendirmektedir. Çünkü beden, tabiatı icabı yok olur. Dünyanın yaratıcılarından gelen kehanetler, onların yüce şefleri tarafından verilen şeriat, Mısır ülkesinden Yahudi halkını çekecektir. Basilidçiler, kurban etinin kullanılmalarının yasağına dikkat etmemekteler ve seksüel sorunlarla ilgilenmemekteler. Onlar, kendilerini, büyüye, putlara, ibadete, ruh çağırmalara ve diğer büyülere vermişlerdi. Onlar meleklere birtakım isimler veriyorlar ve onları 365 göğe taksim ediyorlardı. Müttefikleri nedeniyle ve ruhlar krallığı arasında gelişleriyle kurtarıcı, **Cavlacav** adını almıştır. Yeşeya 28/10'dan gelen İbrani alim hatırası ve Naassienlerde[37] ilk adama bu isim verilmektedir. Bu sistemi bilen, meleklerin adını tanıyan meleklere ve ruhlara görülmeyen **Cavlacav** gibi olmaktadır. O, bütün göklerin bölgesini, kimliğini gizleyerek, dolaşmaktadır. Orada birtakım sırların bilgisi, küçük

[37] Hippolyte, Ref. V, 7, 41, 4.

bir insan grubuna tahsis edilmiştir. Bunların üzerinde müptediler en mutlak sükuneti muhafaza etmelidirler. İre'ne de öyle demektedir.

Bu ilişkiler bize bunu söylemiyor. Fakat, biz onu, işaretler sayesinde anlayabiliyoruz. Yukarıda incelenen parçalarla, temel doktrine göre, insan ruhu, semavi kökenlidir. Yüce Tanrının oğlunda, yani Nous'da, kurtarıcı olarak görünmüştür. Bunun için o, yeryüzüne inmiş (Baruch kitabının öğrettiği gibi) ve insan ruhunu, yeni bir hayatta uyandırmıştır. Bütün bu mesajlar ulaşmış ve içsel olarak kavranmış, onlarda ilk örnek meydana gelmiştir. Onlar, kurtarıcının kalitelerini ve güçlerini almaktadırlar. Yine onlar, tanınmaksızın, semavi vatana onları götüren yolu bulacaklardır. Orada, yüksek ve ulaşılmayan bir yerde, mutlak ve iyi Tanrı tahtını kurmuştur.

Burada Tanrının Gnostik mefhumunu bulmaktayız. Kurtuluşun Gnostik doktrini ve gnostik kozmogoni içinde, Yahudilerin Tanrısı yer almakta ve aşağı bir ruh olarak telakki edilmekte ve gnostik antropolog,da, buna, büyüye temayül eden kuvveti ve her çeşit gizli pratikleri ilave etmektedir. Bütün bunlara rağmen Basilide kendisinin bir Hıristiyan olduğunu iddia etmektedir. Bu sistemde İsa, şeytanlardan birisi değildir. Aksine o, yüce Tanrının biricik oğludur. Onun mükemmel vahyidir. Her şey ondan yaratılmıştır. Yine o, insanlığın kurtarıcısıdır. Her milletin seçilmişlerini, Tanrıya götürmektedir. Kutsal kitapların yorum şeklini, onların yazılarına veren gnostikleri taşıyan eğilimi tanıyoruz. İlk defa Basilide, İncilden başkası olmayan bir Hıristiyan kitabı, temel olarak almıştır. Ancak burada söz konusu olan metnin, dört İncilden birisini veya Basilide'in kompoze etmiş olduğu İncillerden bir karaşım mı bilemiyoruz. Bütün ekolde bulduğumuz İncil nakilleri, bu metnin, Apokrif bir İncil olduğunu doğrulamaktadır. Anlamlı olan taraf, bu gnostik metinde bir incilin ilk yorumunu bulmamızdır. O zamana kadar hiçbir Katolik kilisesi üyesi, İncili bir yorum konusu yapmamıştır. Ancak daha sonra Papias "Rabbin natuklarının açıklamaları"ıu kaleme almıştır. Antakyalı Théophile ise 180 tarihi civarında, "İncillerin Tefsiri"ni kaleme almıştır. Üstelik Basilide, İncili, kutsal bir metin olarak ele almış ve sonuç olarak da onu mecazi (Allegorik) tarzda tefsir etmiştir. O, burada, Eski Ahit'te alışılan metodu takip etmiştir. Kilise henüz İncilleri, Eski Ahit gibi kutsal metinler olarak telakki durumuna da gelmemişti. Yeni Ahit'in res-

men oluşması yeni başlamıştı. Bu fikri kiliseye Gnose vermişti. Gnose bu fikri ilerleterek kilisede yeni bir canlılık yaratmıştır.

Basilide'in doktrinlerini incelemek, onların bazı büyük Hıristiyan kiliselerinde icra ettikleri cazibeyi anlamamıza imkan vermektedir. Onlar, onda, onları şoke edecek senkretik paganizmi bulmamışlar aksine, Mesih, bütün ihtişamı ile ilk planda görülmüştür. O, Tanrın oğludur ve mutlak bir Monoteizmle korunmaktadır. Yine kilisede melekler ordusuna da inanılmaktadır. Basilide, onların isimlerini ve karşılıklı ilişkilerini tanımakta ve yerin, göklerin oluşum teorilerini açıklamaktadır. Bunda da hakkı yok mudur? Ruhun, Tanrısal kökeninden bahsettiğinde, kurtuluş doktrinini onun üzerine tesis etmektedir. O, bu konuda, "Resüllerin İşleri" yazarını taklit etmektedir. (Resüllerin İşleri, 17/23-28) ve Paul'un "Bilinmez Tanrı"yı vaaz ettiğini anlatacak kadar ileriye gitmekte ve Aratus'un şu mısralarını zikretmektedir. "Irkından Biz Olduk". Bunu Basilide açıkça ve net olarak söylemektedir. Burada bir şey etkili görülmektedir: O, Eski Ahit'i bütünüyle kabul etmemekte, kehanetlere az önem vermekte, şeriatı hesaba katmamakta, İsrail milletinde "Seçilmiş bir halk" görmemektedir. Kilise Babaları bu konuda farklı konuşmaktadırlar. Ancak onlar haklımıdırlar? Bizzat Paul, Galatyalılar 3/19'da, şeriatın melekler tarafından indirildiğini söylemekte ve İbranilere yazılan mektupta 2/2'de yazar, yetkili bir adamdan ısrarla bahsetmektedir. Basilide de aynı şekilde düşünmektedir. Fakat mantıki bir sonuçla o, oradan skandal konuların Hıristiyan düşüncesine girmektedir. Bu düşünce, Yahudilerin eski kitabında bulunmakta ve Hıristiyanların Tanrı anlayışları ve ahlaki anlayışları ile çatışmaktadır. İncile olan saygısından dolayı Basilide kutsal kitabı Hıristiyan düşüncesinin merkezine koymaktadır.

Bu gibi müşahedelere girişilebilir. Nitekim girişilmiştir de. Tamamen tatmin olanlar, yeni kilise babalarının özel cemaati olmuşlar ve mezhepleşmişlerdir. Fakat kilisede kalanların sayıları oldukça kabarıktır ve onlar bu düşüncelerin, eski doktrinle uzlaşacağını ümit etmektedirler. Onlar, cemaat içine gnosun girişini sağlamışlar ve bilinçsiz şekilde, kilisenin ona karşı bütün gücünü toplayacağı bir tehlike yaratmışlardır. Bu tehlike, gnosedan çıkmış ve ölecek olan antiketinin kaderine iştirak etmiştir.

Çok geniş ve etkili olan Hıristiyan gnose'u, Valantin'e kadar uzanmaktadır. Valantin, Mısır'dan Roma'ya gelmiş ve Roma'da 160-170 yılları arasın-

da oldukça uzun bir aktivite sergilemiş ve piskopos olmayı ümit etmiştir. Daha sonra Roma'yı terk etmiş ve Kıbrıs'a yerleşmiştir.[38] Onun ekolü, kiliseye karşı şiddetli bir savaşagirmiş ve çok şiddetli bir reaksiyona neden olmuştur. Kilise muhitleri,[39] Valentincilere, "Cemaatlerin de, alışılmış vaazlara benzeyen" vaazlar verdiklerinden ve basit ruhlu insanları hataya sevkettiklerinden dolayı sitem etmektedirler. Kötü çobanlar, kendi taraflarında sapık olarak bir kenara konulmalarından şikayet ediyodu. Halbuki onlar da kilise mensuplarının öğrettiklerini öğretiyorlardı ve söylüyorlardı. Onlar, kilisenin en tehlikeli hasımları olarak görülmüştü. Aslında da öyleydi. Çünkü onlar samimiyetle onları haklı çıkarmaya ve öğretisinde mükemmel bilgiyi tanımayı birinci derecede istemekteydiler. Birçok kaynak, Valentin'in Gnose'unu bize tanımaya imkan vermektedir. Sadık ilişkilerin yanında, Valentin'in ve talebelerinin[40] sözlerinden orijinal şeyler çıkarabiliriz. Burada, Basilide içinde aynı eleştiri metodunu kullanmak gerekir. Kaynakların mukayesesi ile İréné'nin Ptolémait ekole verdiği çok eski bir şekli çıkarmak ve onu Valantin'e de vermek mümkündür.[41] Talebelerin yaptığı gözden geçirmeler, derin şekilde onu bozmamışlardır.

Kainatın üstünde, görünmez ve ulaşılamaz yüksekliklerde Baba uçmaktadır. O, aynı zamanda Buthos, Kaos olarak da isimlendirilmektedir. O, görünmez, tutulamaz, bedensizdir ve doğrulmamıştır. O, ebedi bir istirahattadır. Onun yanında, Sige veya Charis olarak isimlendirilen Ennoia vardır. Yani, düşünce, sessizlik ve Tanrının inayeti vardır. Zaten biz Tanrısal sıfatların şahsiyetleştirmesine yabancı değiliz. Burada yeni olan şey , ilk Tanrının bir eşinin olmasıdır. Burada sistemin temel karakteri bulunmaktadır. Çünkü Valentin'de bütün Tanrısal sudurlar, çiftlerle ortaya çıkmaktadır. Evlilik sırrı, (Efesoslular 5/32) zaten Tanrılar dünyasında hüküm sürmektedir. İlk Tanrısal çift, bizi (Nous) veya Monogénés'i yaratmıştır. Yani, biricik oğlu olan Aletheia'yı, hakikati yaratmıştır. Bunlar da, Logos'u ve Zoë'yi,

---

38 Epiphane, Haer, 31, 7, 1-2; İréné, III, 4, 3 (2, 17. Harvey baskısın da); Tertulien, Ado. Valent, 4.

39 Iréné, III, 15, 2 (2, 79, Harvey baskısında); E de Faye, Gnostiques, 57-141, 251-267.

40 Harnack, Gesch. der altchristi. Lit, I, 174-184; Hilgenfeld, Ketzergeschichte, 293-308 (Ptolemaus, 345-368, Marcus, 369-383, Herakleon, 472-505, Anotolische schute, 505-522).

41 Iréné, 1, 1-8; cf. Hippolyte, Refut. VI, 21-55 ve ps. Tertullien, Adv. Omnes haereses, 4, Excerpta ex THeodoto, 43-65. Cf. Karl Müller, Göttinger Nachr, 1920, 205-241; Ed. Schwartz, a.g.e.1908, 128, 134-139.

yani sözü ve hayatı yaratmışlardır. Bunlar da sıra ile Anthropos'da ve Ecclesia'da, yüksek Ogdoas'ın son çifti olan insanı ve kiliseyi meydana getirmişlerdir. Hemen hemen bütün bu isimler kutsal kitaptan çıkarılmışlardır. Mesela, Kaos, Tekvin'den alınmış, sessizlikten, Tanrının sözü fışkırmıştır ifadesi de "Süleyman'ın özdeyişlerinden" alınmıştır.[42] Burada Yuhanna'da farkedilen[43] uknumlaşma eğilimine açılışı görmekteyiz.

Logos'dan ve Zoë'den, beş Tanrısal çiftliğin onluk şekli ortaya çıkmaktadır. Athropos ve Ecclesia'dan, altı çiftlik bir dizi çıkmaktadır. Öyle ki Pleroma yani, "Tanrısallığın bütünü",[44] otuz éon'dan oluşmaktadır. Bunlar, gerçekte, biricik ve ulaşılamayan Tanrıdan sudur eden ışık süzmeleri gibidir. Yüksek Tanrılıktan, aşağı Tanrılığa doğru giden bir gerileme ile farklılaşmışlardır. Bu varlıklardan sadece Nous, yüce Tanrıyı tam olarak bilmekte ve diğerlerine tanıtmaktadır. Buna göre o, Tanrısal vahyin yegane organıdır. Onun sözü hepsinde, ateşli bir Tanrı arzusu uyandırmakta, fakat bu arzu, dilsiz bir arzudur.

Otuz éon'ların sonuncu olan Sophia, bu arzuyu, şiddetli bir ihtiras olarak tecrübe ediyor ve atılgan bir hız içinde Baba'yı yakalamak istiyor. Fakat tatlı bir duygusal sarhoşluk içinde yok olmuş olacak ve şayet, Pleroma'nın bekçisi olan Heros, onu tutmamış, desteklememiş ve akla hatırlatmamış olsaydı, bütün içinde erimiş olacaktı. Bunun için Sophia, Baba'nın, kavranamazlığını anlamış ve ihtiraslı arzusundan vazgeçmiştir.[45] O, Pleroma kalabilmiştir. İlk Baba'nın emriyle, Monogénes, yeni bir eş meydana getirmiş, Mesih ve kutsal-Ruh, Pleroma'da, Sophia'nın teşebbüsü ile bulandırılmış emri ifa ile görevlendirilmişlerdir. Mesih, éons'lara, kökenlerinin Baba'dan çıktığını fakat Nous'tan şekillerini aldıklarını öğretmiştir. Ruh, onlara, uyumlu olmayı, Tanrıya şükür etmeyi ve böylece, gerçek istirahata ulaşılacağını öğretmiştir. Onlar da itaat etmişler ve her şey, şekil ve düşünce ile benzer hale gelmiş ve hep birlikte ilk Baba'ya Hamdi, koro ile söylemişler ve Pleroma'nın mükemmel meyvesi doğmuştur. Kurtarıcı İsa, Baba ile ilişkilerinde Mesihtir veya Logos'tur. Ona melekler grubu eşlik etmektedir.[46]

---

42 Cf. Supra, p. 259.
43 Cf. Supra, p. 216.
44 Cf. Supra, p. 229.
45 Iréné, 1, 1, 1-2, 3 (Vol I, P, 8-16, Edition Harvey).
46 Iréné, 1, 2, 4b-6 (p. 18-23, Harvey yayını).

Sophia'da olan ve Pleroma'dan çıkmış olan Enthumesis, o vakte kadar boş olan çölde ilk varlık olmaktadır. İsa, bu tamamen ruhsal olan cevhere bir şekil vermekte ve o, kişisel bir varlık haline gelmekte, onun İbranice olan Achamoth isminden aşağı Sophia olmaktadır. Annesi gibi o da yüksek bölgelere yükselme arzusu taşıyor ve aynı acıyı tadıyor. Onu Pleroma'ya doğru iten arzuya, büyüsel bir kelime olan Jao'yu telaffuz ederek engelliyor. O onda Passion'un bütün acılarını tadıyor ve buradan, dünyanın ilk fikri ortaya çıkıyor. Onun hayat verme aşkı, ruh olan her şeye, onun maddeye olan ihtirası, gözyaşları, parlayan şeylerdeki gülmeleri, acıları, unsurlara olan kaygıları doğuşları ortaya koymaktadır.[47]

Yüksek Sophia'nın isteği üzerine, Mesih, ona acıyor, onun yardımına Soter veya Paraclet'i gönderiyor. O, ona yardım ediyor ve kendi Gnose'unu oluşturuyor. Öyle ki, melekler ve bakılmış olmaktan mutlu oluyor ve manevi bir cevherin doğumuna yol açıyor. Dünya bu üç unsurdan oluşmaktadır: Madde, Psuché ve Pneuma. Dünya, yaratıcının ve altı meleğinin Demiurge'un eseridir ki Achamoth, fiziki cevheri oluşturmaktadır. Böylece Ogdoas ve yedi melekler, yeni bir aşağı Ogdoas oluşturmaktadırlar. Demiurge kendisi için ve melekleri için yedi sema yaratmış ve Achamoth tarafından önceden tasarlanan şeytanları ve yeryüzü unsurlarının ruhlarını meydana getirmiştir. Kendi şeklinde ve kendine benzeyen insanı yaratmıştır. O, insanı, maddeden, Psuche'den, bir beden ve ruhtan oluşturmuştur. Fakat onun haberi olmadan Achamoth, ondan doğan Pnématik cevheri, insan bedenine saçmış ve böylece onu Logos'u almaya hazırlamıştır. İnsanlığı kurtarmak, Pneuma'yı kurtarmak anlamına gelmektedir. Çünkü o, birleşmiş olduğu aşağı cevherlerden itibaren Allahı arzulamaktadır.[48] Dram iki teşebbüste cereyan etmiştir: Yüksek Sophia ve Achamoth, bu dünyada tekrar edilen kahramanlar olmuşlardır.

Kurtarıcı, beşer ruhuna doğru inmiş. Achamoth'tan ruhsal unsuru, Demiurge'dan da "fiziki Mesihi" almıştır. Bunlar, onun kurtarmak istediği öncülerdir. Madde, kefarete elverişli olmadığından onun maddi ve yeryüzü bedeni yoktur. İnsanlar, kurtuluşa, Sophia'nın takip ettiği yolla ulaşmakta-

[47] Iréné, 1, 4, 1-2 (p. 31-36, Harvey yayını).
[48] Valantin, dans Clément, Stromo, II, 20, 114, 4.

dır. Bu yol, Gnose'un oluşma yoludur. Yani, Tanrının tam bilgisi yoludur. Achamoth'un sırlara girişidir. Bu olgunluk, Achamoth'un devamlı saçtığı Tanrısal tohumu kendinde taşıyan ruhsal iştiraklerdir. İşte kurtuluş, bütün ruhsallığın (Pneuma) dünyaya yayıldığı zaman, mükemmel Gnose'a ulaşacaktır. Sophia-Achamoth, yüce Pleroma'ya girecekler ve kurtarıcının nişanları olacaktır. Ruhsallıklar, onların ruhlarından soyulacak ve serbest şekilde, göksel varlıklara gözükmeden, saf ruhlar halinde, Pleroma'ya doğru yükselecekler, Rabbin melekleriyle birleşeceklerdir.

Yine, Pneuma'nın ulaşamadığı fiziklere de bir kurtuluş vaat edilmiştir. Kurtarıcının gelmesine kadar hiçbir şeyden şüphe etmeyen Demiurge, kurtarıcı doktrinini kazanmaya kendisini bırakmıştır. O da, güçleri ölçüsünde dünyanın mükemmelleşmesi için çalışmakta ve özellikle kilisenin refahını gözetmektedir.[49] Kilise, Tanrısal vahiyi kutsal yazılarda korumaktadır. Fakat, üyelerinin çoğu, spritüel anlamı anlayamamaktadırlar. Çünkü onlarda Pneuma eksiktir veya onlar bu dünyaya bağlıdırlar. Onlar, kendilerine önerilen hedefe, hayır işleriyle ve imanla ulaşmaya gayret etmektedirler. Zamanların sonunda, Adillerin Ruhları, Demiurge ile birlikte, Pleroma ile gök arasında olan uzaya nüfuz edeceklerdir. Achamoth, orada ikamet etmektedir ve orada rahatlığı bulacaktır. Ateşle yok olmuş olan dünya, artık olmayacaktır.[50]

Oldukça karışık olan bu sistem, farklı ekoller tarfından geliştirilmiş ve değiştirilmiş ve ona kutsal metinlere özgü bir temel verilmiştir.[51] Bunlar özellikle İncilleri ve Paul'un mektuplarını kullanmışlardır. Eski Ahit, sadece Tekvin'den veya Mezmurlardan alınan birkaç nakilde bulunmaktadır. Yorumun Allegorik olduğunu söylemeye gerek yoktur. Mesela, "kaybolmuş koyun" Sophia'dır. Şiméon, çocuk İsa'yı övgüleriyle selamlamaktadır. Kurtarıcının gelişinden yararlanan Demiurge'dur. Peygamber Anne, mabedde kurtuluşu (Luka, 2/38) beklemektedir. Bu, kurtuluşun gelişini ümit eden Achamoth'dur. Delice ve iyi tane örneği, insanda, manevi tohumun ve fiziki

---

49 Iréné, 1, 7, 4-5 (p. 63-65, Harvey neşrinde).

50 Iréné, 1, 4, 4,-6, 2; 6, 4-7, 2 (p. 38-55, 57-60, Harvey neşri, excerpta ex Theodoto, 43-65.

51 Iréné, 1, 3, 1-6; 8, 2-5 (p. 24-31, 68-80, Harvey neşrinde); Excerpta ex Theodoto, passim; Hippolyte, Refut, VI, 34-35. Cf. Carola Barth, Interpretation des N.T. in der Valantinianischen Gnosis, 1911 (T.U., 37, 3).

unsurların birlikte var olduğunu göstermektedir. Jairus'un kızı, Achamoth'un sembolüdür. Onu, kurtarıcı bilgide uyandırıyor ve İsa'nın Haç üzerindeki sözleri, Achamoth'un[52] acısını ifade ediyor.

İkinci yüzyılın başında, Valentin'in öğrencisi, Héracléon, Yuhanna'nın incilinin bir tefsirini yapmıştır. Origéne bu kitaptan oldukça bol aktarma yapmaktadır.[53] Allegorik metod, burada bütünüyle kullanılmıştır. Mesela, Demiurge, vaftizci-Yahya'nın ağzı ile konuşmaktadır. Samariten, bir ruhsal varlık tipidir. Onun susuzluğunu Yakup'un kuyuları (yani Eski Ahit) gidermemekte, Gnose'un canlı suyuna dönmektedir.[54] Pleroma'da bulacağı müstakbel eşinden sonra her şey uzayıp gitmektedir. Bu metod, kilisede kullanılan metoddan farklı değildir. Bu uygulama, dört İncilin ruhuna da uygun gelmektedir. Sadece sistemin temel fikirleri ve Eski Ahit'in gözden düşürülmesi, kilise üyelerinde şüpheli görülmektedir.

Bu ikinci nokta, Valentin'in bir başka öğrencisi olan Ptolémée'de açıklanmış bulunmaktadır.[55] Flora isminde asil bir bayana hitaben yazılmış olan açık bir mektup da, Ptolémée, Musa'nın beş kitabını, nazik bir dini tenkide tabi tutmaktadır. O, şeriatı, üç kısma ayırmaktadır: **Birinci kısım,** Tanrıdan gelendir. **İkinci kısım** Musa'dan gelendir. (Bunu İsa, boşanmaya izin verirken açıkça ifade etmiştir. (Matta, 1918). **Üçüncü kısım**, eskilerden gelendir. Onların geleneğine İsa, (Matta, 15/5-6) da olduğu gibi atıfta bulunmaktadır. Allahtan gelen kısımda üç dereceye ayrılmaktadır: **Birinci derecede** olan, karışmamış saf olan ilahi kanundur. İsa bunu kaldırmak istememiş, bilakis tamamlamak istemiştir. Yani bu on emirdir. **İkinci derecede** olan, bozulmuş emirlerdir. Mesela, kötülüğe karşı telafi için kötülüğü kullanmak olan kısas gibi... **Üçüncü kısım,** tören kurallarından gelmektedir. Bunların sadece sembolik ve tipolojik bir anlamı vardır.

Bu durumda, bu şeriatın müellifi hangi Tanrıdır sorusunu sormak gerekecektir? Noksan olan, mükemmel, tek olan, doğmamış olan Tanrıdan gel-

---

52 Iréné, 1, 8, 2-4 (p. 68-73. Harvey neşri); Excerpta ex Theodoto, 53.

53 Origéne, Commentaire de Jean publié par. E. Preuschen, p. c 11. Brook, The Fragments of Heracleon (Texts and Studies, 1, 4, Hilgenfeld, ketzergeschicht, 472-498.

54 Origéne, 6, 200 (Yuhanna üzerinde tefsir, 1, 26); Origéne, 13, 57, 63, 68 (Yuhanna üzerinde tefsir, 4, 12), cf. W. V. Löwenich, Johannesverstandnis im 2. jh, p. 82.

55 Epiphane, Haer, 33, 3-7.cf. Harnack.Berl.sitzungsberichhte,1902,507-545(Kleine text.no=9)

miş olamaz. O, şeytandan da gelemez. Çünkü o, gerçek olan birtakım unsurlar ihtiva etmektedir. Bu durumda şeriat, adaleti ilan eden aracı bir Tanrının eseridir. Bu durumda, "inandığımız, tek olan ve ilk prensip olan Tanrının, birtakım aracı varlıkları ve şeytanı nasıl yarattığı da sorulabilir? Halbuki iyiden sadece iyi çıkmaz mı? Bu soruya, muhatabı, bize kadar elden ele nakledilen "Apostolik geleneğe" göndermemiz gerekmektedir. Bu durumda muhatap, delili sunan sisteme ve kutsal yazılara girmek zorundadır. O, böylece, bu bilginin, gerçek Hıristiyan bilgisi olduğu konusunda ikna olacaktır.

Fakat biz burada duracak ve Valentin'den, onun ekolünden ve diğer gnostik sistemlerden daha fazla söz edeceğiz. Böylece burada denenen imajı tamamlama fırsatı bulmuş olacağız. Böylece, ikinci asırda Kilise Tarihini anlamak için bu birkaç örnek kafi gelecektir. İncelediğimiz son sistemler, sözde Hıristiyan karakterli olmaları nedeniyle bize, net bir şekilde, farklı yapılarda kilisenin anladığı Gnose'un tehlikesini göstermektedir. Bu tehlike, ne İncilin keyfe bağlı yorumlarında, ne İncilin tarihi karşısında takınılan serbest tavırda, ne de İsa'nın insaniyetini basit bir görünüme indirgeyen Docéte Kristolojisinde, ne de Tanrısal ve şeytani varlıkların çoğaltılmasında bulunmamaktadır. Eski Ahit'in reddi, oldukça şüpheli ve gerçekleşmesi imkansız bir olay olarak görülmemektedir. Fakat Ptolémée'nin mektubu bu noktada, gnostiklerin, bir uzlaşmaya imkan veren, oldukça tavizkar tutumlarını doğrulamaktadır.

Ana konu, bütün sonuçları ile Tanrı fikriydi. Hıristiyanlığın temel tezi, emreden ve saf merhametle yargılayan, günahkarları kurtaran Tanrıyı anlamadan anlaşılamaz. İsa, bunu, çok basit sözlerle, Paul ise, diyalektiğin daha karmaşık şekilleriyle ifade etmişti. Bu bilmeceyi çözmek için Gnose, Tanrıyı, eşit olmayan iki Tanrısallığa ayırmakta, fakat buradan, bizzat dini tecrübede, ahlaki derinliğe yükselmektedir. Böylece, mucizevi olan şey, anlaşılır hale gelmekte ve kavranamaz olan da kavranır hale gelmektedir. Böylece Tanrı, gizemciliğin bağlı olduğu felsefi soyutlama haline gelmektedir.

Valentin'e göre, Pleroma'da oynanan dram, kurtuluşun Tanrısal komedisinin anlamını çok açık şekilde bize göstermektedir. Bu, Tanrısallığın bizzat şuurlandığı bir açılmadır. Her nesil, zaruretle, bizzat tanrısal tabiattan çıkmakta ve birlikten çokluğa, farklılaşmaya, çeşitliliğe ve tedrici Tanrısal-

lıktan gerilemeye doğru gitmektedir. Fakat, aynı zaruretle, Tanrı, insanda, şekillerinden birini bularak, ilk kaynağına, farklılıkları tedrici olarak hafifleterek dönmekte ve nihayet büyük bütünde erimektedir. Artık Tanrısal bütünlükte ne fert vardır ne de şahsiyet... Fakat, o, her şeklin ve her tespitin üstünedir.

Stoisyenlerden Hegel'e kadar, bir filozof bu konuda, bu kadar söyleyebilecektir. Panteizm, bu Tanrı kavramını daima yeni şekiller altında takdim etmiştir. Burada Felsefi Panteizme, doğu mistiği de eklenmektedir. O, bireysel varlığı, Tanrısal Nirvana'ya kadar çıkarmaktadır. Bu yükseliş, sadece saf düşüncede değil, sözlerle ve ona, insanüstü güçlere sahip olmayı sağlayan büyüsel pratiklerle sağlanmaktadır. Bu anlayışlar, bütün Gnostiklerde bulunmaktadır. Düşüncenin yükselişine rağmen, Valentin'de de bulunmaktadır.[56]

Gnose[57] "Hellenizmin keskin krizi" olarak adlandırılmış ve Hıristiyanlık tarafından tecrübe edilmiştir. Biz buna, "Şarkiyatçılığın keskin krizi" olduğunu söyleyeceğiz. Fakat, Hıristiyanlığı tehdit eden Doğu ve Grek mitolojisinin sayısız Tanrıları olmamıştır. Çünkü Hıristiyanlık kolayca onlara galebe çalmıştır. Gnose'da, Doğu mistisizminin Tanrısı, güçlü şekilde, Semavi Pedere karşı yükselmektedir. İsa ise, talebelerinin duasını, ona doğru yöneltmektedir.

---

56 Cf. Karl Müller, Gött. Nachr, 1920, 188-200.

57 A. V. Harnack, Lehrbach der Dogmengesechichte, 1, 4 edit, 250, cf. F. C. Burkitt, Church and Gnosis, 1932.

ÖNEMLİ TARİHLER

1. M.Ö. 40'tan MÖ: 4	: Büyük Hérode
2. M.Ö. 31'den MÖ: 14	: Auguste
ve M.S. 6-7	: Quirinius'un nüfus sayımı
3. M.S. 14'ten 37	: Tibère
4. M.S. 33 (civarında)	: İsa'nın ölümü
5. M.S. 37-41	: Caligula
6. M.S. 41-44	: I. Agrippa
	: İskenderiyyeli Philon
7. M.S. 41-54	: Claude
	: Paul'un misyon seyahatleri
8. M.S. 48 (civarında)	: Kudüs toplantısı
9. M.S. 54-68	: Néron
M.S. 64	: Roma Hıristiyanlarına işkence ve Paul'un ve Pierre'in ölümü
10. M.S. 68	: Galba, Othon, Vitellius
11. M.S. 69-79	: Vespasien
M.S. 70	: Kudüs'ün tahribi
12. M.S. 79-81	: Titus
	: Josèphe (100 senesinden önce ölümü)
13. M.S. 81-96	: Domitien
14. M.S. 96-98	: Nerva
15. M.S. 98-117	: Trajan
	: Tacite, Dion Chrysostome, Epictète
M.S. 101-106	: Daces savaşları
M.S. 114-116	: Partheslar savaşı
M.S. 115	: Yahudilerin Mısır'da isyanları
16. M.S. 117-138	: Hadrien
M.S. 132	: Barkohba isyanı

17. M.S.138-161	: Antonin le Pieux
M.S. 150 (civarında)	: Justin l'Apologète
M.S. 156	: Polycarpe'ın ölümü
18. M.S. 161-180	: Marc-Aurèle
M.S. 177	: Lyon Hıristiyanlarına işkence
	: Iréné
M.S. 180	: Ciliciten Şehitleri

BİBLİYOĞRAFYA

Arch. Rel Wiss. = Archiv für Religionswissenschaft.

Billerbeck = Strack und Billerbeck, *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch,* 4 vol, 1922-1923.

Bousset, W., *Die Religion des Judentums im späthellenischen Zeitalter,* 3e édit. par Gressmann (=*Handbuch zum Neuen Testament,* vol. 21), 1926.

Bousset, W., *Jüdisch-christlicher Schulbetrieb in Alexandria und Rom* (= *Forschungen zur Religion und Literatur des alten und Neuen Testaments,* vol. 23), 1915.

Buecheler, Franz, *Carmina latina epigraphica,* 1895.

C.I.G. = *Corpus Inscriptionum Graecarum.*

C.I.L. = *Corpus Inscriptionum Latinarum.*

Chriysippe est cité d'après l'édition de V. Arnim (*Stoïcorum veerum fragmenta, collegit.* Jo. *ab* Arnim, vol. 2 et 3, 1923).

Deismann, ad., *Licht vom Osten,* 4e édit, 1923.

Dibelius, Martin, *Jungfrauensohn und Kippenkind (Sitzungsberichte dre Heidelberger Akademie, philos-hist. Klasse),* 1931-1932, no. 4.

Diehl, Ernst, *Inscriptiones latinae christianae veteres,* 3 vol., 1925-1931.

Dittenberger, Wilh., *Sylloge inscriptionum graecarum,* 3 *ed. cur.* Hiller v. Gaertringen, 4 vol., 1915-1924.

Dittenbergere, Wilh., *Orientis Graeci inscriptiones selectae,* 2 vol., 1903-1905.

Document de Damas = W. Staerck, *Die jüdische Gemeinde des Neuen Bundes in Damaskus,* 1922 (*Beiträge zur Förderung christlicher Theologie,* 27, 3). L'original paraitra prochainement, dans une édition revue par L. Rost, dans le *Kleine Texte.*

Ephesus = *Forschungen in Ephesos,* par Heberdey, Keil, etc., 4 vol., 1906-1931.

Eusèbe, *Histoire Ecclésiastique =Eusebius, Kirchengeshcihte,* édition Schwartz, 1908.

Friedlander, Ludwig, *Darstellugnen aus der Sittengeschichte Roms,* 10e édit. par Wissowa, 4 vol., 1921-1922.

*Gött. Nachr. = Nachrichten der Göttinger Gesellschaft der Wissenschaften, philosophisch-historische **Klasse**.*

Handbuch zum Neuen Testament, publié par Hans Lietzmann en collaboration avec W. Bauer, etc. On y trouvera d'autres documents et l'exégèse des citations du Nouveau Testament.

Harnack, Adolf, *Geschichte der altchristlichen Literatur bei Eusebius*, 4 vol., 1893-1904.

Harnack, Adolf, *Entstehung und Entwickelung der Kirchenverfassung und des Kirchenrechts in den zwei ersten Jahrhunderten*, 1910.

Harnack, Adolf, *Studien zur Geschichte des Neuen Testaments und der Alten Kirche*, vol, 1, 1931 (= *Arbeiten zur Kirchengeschichte*, vol. 19).

Head, *Catal, Jonia* = *Britisch Museum, Catalogue of Greek Coins*. Jonia, by B. V. Head, 1892.

Hicks, *Inscr.* = E. Hicks, *Greek Inscriptions of the British Museum*, III, 1890.

Hilgenfeld, Ad., *Ketzergeschichte des Urchristentums*, 1884.

Inschr. Magnesia = *Die Inschriften von Pergamon*, éditées par *M. Fränkel*, 2 vol., 1890-1895.

Iréné est cité d'après l'édition Harvey, mais selon les divisions de Massuet.

Josèphe est cité d'après l'édition de B. Riese (1887-1895).

Juster = JeanJuster, *Les Juifs dans l'Empire romain*, 2 vol., 1914.

Kl. Texte = *Kleine Texte für Vorlesugnen und uebungen*, publiés par Hans Lietzmann.

Meyer, Eduard, *Ursprung und Anfänge des Christentums*, 3 vol., 1921-1923.

Milet = *Milet, Ergebnisse der ausgrabungen und Untersuchungen*, par Wilski, Knackfusus, Wiegand etc., 1906 ss.

Müller, F. H. G. = *Fragmenta Historicorum Graecorum, ed.* Car. Müller, 5 vol., 1841-1870.

Esterr. Jahreshefte = *Jahreshefte des Œsterreichischen Archäologieschen Institutes.*

Pauly-Wissowa = *Paulys Realencyclopädie der classischen, Altertumswissenschaft, neue Bearbeitung von* Wissowo, Kroll, Witte, Mittelhaus, 1894 ss.

Philon est cité d'après l'éditon de Cohn et Wendland; les tomes et les pages de la grande édition sont indiqués entre parenthèses.

Reitzenstein, R., *Die Hellenistischen Mysterienreligionen*, 3e édit. 1927.

Roscher, *Lex.* = *Ausführliches, Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, par W. H. Roscher, 1884 ss.

Schürer, Emil, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, 3 vol., 4e édit., 1901-1911.

T. U. = *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur*, publiés par Gebhardt et Harnack.

Wendland, Paul, *Die hellenistisch-römische Kultur*, 2e édit., 1912 (= *Handbuch zum N. T.*, vol. 2).

Wilcken, Ulrich, *Chrest.* = Mitteis und Wilcken, *Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde*, 4 vol., 1912.

Z. N. W. = *Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde des Urchristentums.*

ESKİ KİLİSE TARİHİ

2. Cilt

II. KATOLİK KİLİSESİ (Evrensel Kilise)

Yazan
Prof.Dr. M. Hans LİETZMANN
Berlin Üniversitesi Öğretim Üyesi

Fransızcası
Prof.Dr.André JUND

Türkçesi
Prof.Dr. Mehmet AYDIN
N.E.Ü. İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

2. CİLT İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM: II. ve III. Asırlarda Roma İmparatorluğu 287
II. BÖLÜM: Kilise 317
III. BÖLÜM: Yeni Ahit 337
IV. BÖLÜM: İman Kuralı ve İlâhiyat 371
V. BÖLÜM: Kült = İbadet 389
VI. BÖLÜM: Hıristiyanlık ve Dünya 411
VII. BÖLÜM: Savunmacılar 433
VIII. BÖLÜM: Küçük Asya ve Montanisme 447
IX. BÖLÜM: Gaule 461
X. BÖLÜM: Afrika 471
XI. BÖLÜM: Roma 491
XII. BÖLÜM: Suriye ve Doğu Bölgeleri 509
XIII. BÖLÜM: Mısır 525

BİBLİYOĞRAFYA 563

I. BÖLÜM

II. ve III. ASIRLARDA ROMA İMPARATORLUĞU

Auguste İmparatorluğu, barışı temin için, kendini bütün medeni dünyada göstermişti. Barışın temini ve egemen olması, bütün Roma imparatorlarının en önemli işi ve zaferi olmuştu. Barışın sağladığı lütuflar, Akdeniz havzasının sayısız halklarını ve ırklarını, sıkı şekilde birbirine bağlıyordu. Artık, iç çekişmeler, imparatorluğun birliğini tehdit etmiyordu. **Neron**'un ölümüne müteakip ortaya çıkan ve **"üç imparator"** denilen yılları dolduran düzensizlikler, sadece, mahalli bir takım zararlara sebep olmuştu ve çok hızlı şekilde kaybolmuştu. Özel sebeplerle, sınır bölgelerinde patlak veren isyanlar, **Gaule**'deki Batav'ların ayaklanmaları ve Yahudilerin isyanları, Vespasien tarafından hızlı bir şeklide bastırılmıştı. Şimdi tehdit edici gerçek tehlikeler, sınırların dışından geliyordu: **Rhink** ve **Tuna** bölgelerinde birtakım **Alman** ve **Slav** kabileleri, temel güçlere itaat ederek, normal halden, tarih sahnesine çıkmaya çalışıyorlardı. Fırat bölgesinde, Batı Asyalı İranlıların, Suriye sahillerini kazanmaya çalışmalarının itişi kendini hissettiriyordu. Auguste'un saltanat döneminin kazanılan tecrübelerinden sonra, Roma İmparatorluğu, aşağı yukarı bir asra yakın, sınırlarını korumakla ve sadece belli bölgelerde sınırları, büyük bir tedbirle ileri götürmekle yetinmişti. Poritanya'nın fethine imparator **Claude** döneminde teşebbüs edilmiş ve **Domitien**'in saltanat döneminde fetih hareketi tamamlanmıştır. Bu dönemin en önemli olayı da bu olmuştu. **Flavien**'lerin saltanat döneminde, sınırların korunmasının yoğun karakteri, büyük takviye inşaatıyla doğrulanmaktadır. Bu takviye inşaatları, düşman akınlarından korunmaya yönelikti. Ahşap kulelerle ve çitlerle, Rhin ve Tuna bölgesi korunmaya alınmıştı. Bugüne kadar gelen bu takviye kalıntıları, Ves Pasien'lerden, Domitien'lere kadar, bu tür çalışmalardaki kaydedilen ilerlemeyi anlamamıza imkan vermektedir.

Trajan, bu metodun her tehlike için yeterli olmadığını anlamış ve eski Roma ordusunu yeniden ele almıştı. En korkunç düşman ülkesine savaş açmıştı. Bugünkü Romanya'da bulunan **Daces**'lara karşı iki zor ve kanlı savaşa girişmişti (M.S. 101- 106). Bu bölgeyi, **Dacie** ismi altında Roma İmparatorluğu'nun eyaleti haline getirmişti. Roma'daki Trajan sütunu hâlâ bu savaşların tarihi zaferini, heykellerle hatırlatmaktadır.

Dacie fethini bitirmeden önce **Trajan**, doğu sınırında imparatorluğun güvenliğini temin için başka tedbirler de almıştı. **Nabatéeh** Krallığını oluşturan Bedevi kabilelerin muhafaza ettiği yarı bağımsızlığa son vererek, Suriye Valiliğine yeni bir düzen vermişti. Böylece, Filistin'in doğu ve güney sınırlarında, yeni bir Arab eyaleti oluşmuştu. Su kemerleri, kamplar ve yollar artırılmıştı. Böylece, ekonomik değer artırılmış ve Roma İmparatorluğu, Arabistan çölündeki isyankâr Bedevilerden gelecek bütün tehditlere karşı bölgeyi koruma altına almıştı. Artık gerçek tehlike bölgesi burası değil, Fırat sınırıydı. Fırat bölgesinde, başlangıçtan beri İran Pers İmparatorluğu, Roma imparatorluğu için daimi bir savaş tehlikesiydi. **Auguste** ile temin edilen barış süreci, Romalıların iradesinden çok, bu krallığın iç halinden ileri geliyordu. Bunun için Roma imparatoruna, bu sınırın da güvenliğini sağlaması kaçınılmaz görünüyordu. Bundan dolayı Roma, üç yıl (M.S. 114-116) Pers İmparatorluğu ve onların müttefikleri olan Ermenilerle savaşa girmişti. Sonuçta, Pers ve müttefiki mağlup olarak Roma'nın üç yeni eyaleti meydana gelmişti. Bu üç eyalet şunlardı: **Ermenistan, Asur** ve **Mezopotamya.** O zaman, Roma İmparatorluğu'nun eski sınırları önünde yeni eyaletler çemberi uzanıyordu. Bunlar, **Theiss**'den Karadeniz'e, Kafkaslar'dan Basra Körfezi'ne ve Fırat'tan Sina yarımadasına kadar uzanıyordu. Kısa bir zamanda, büyük çabalarla, hudutsuz bir alan elde edilmişti. Ancak uzun bir asimilasyon döneminden sonra, Roma İmparatorluğu'nun yapısına, bütünleştirici bir unsur dâhil edebilecek ve gerçekten onun yaratmış olduğu düşünceye yönelen koruyucu rolü dolduracaktı.

Acaba Roma İmparatorluğu bu asimilasyonu yapacak güce sahip miydi? O, bunda pek yetenekli görünmüyordu. Trajan M.S. 117 yılında, işini tamamlayarak öldükten sonra onun halefi tahta oturmuştu. M.S. 115 yılında Mısır Yahudilerinin, ezilmiş Fellahların desteği ile kışkırttıkları bir isyan Kıbrıs adasından, Cyrénaione kadar kaygı verici bir durum arz etmişti. Ro-

ma imparatoru ancak iki yılın sonunda gerekli orduya sahip olabilmiş ve isyan bastırılmıştı. Ancak yine de, bölgede mutlak bir sükûnet yoktu. Hadrien, bu durumdan gerekli sonucu çıkarmıştı, fakat başarılı olamamıştı. Ermenistan, Asur ve Mezopotamya boşaltılmıştı. Biraz tereddütten sonra **Arabistan** ve **Dacie** muhafaza edilmiş ve işgal altında kalmıştı. Artık açıkça görülüyordu ki, Roma büyük çaplı fetih hareketlerine girecek halde değildi. Bunun için eski sahip oldukları ile yetinmek zorundaydı. **Hadrien** bütün gücünü, askeri konulara vermişti. Birçok yerde yollar inşa edilmiş, Sınır takviyeleri güçlendirilmişti. Bu dönemde takviye ve güçlendirme, özellikle güçlü kazık duvar **Neuwied'**den Ratisbonne'a kadar gidiyordu. Yine Britanya'da Solway körfezinden **Tyne** ırmağına kadar uzanan bir duvar inşa edilmişti.

Hadrien'de, Trajan'ın askerî kapasitesi yoktu. İmparatorluğa, bir imparator için gerekli olmayacak bir durum vermeye çalışıyordu. O, mükemmel bir yöneticiydi ve yönetimi biliyordu. Tabii ki bundan ordu da istifade ediyordu. Bunun için ordu görevini, sadık şekilde yerine getiriyordu yarım asra yakın bir zaman içinde, imparatorlukta barış korunmuştu. Ordu genelde sınırları koruyordu ve sürekli savaşlarla savunmayı temin ediyordu. **Trajan**'a benzeyen **Antonin le Pieux**'ye gelince O, Mars alanına bir sütun diktirtmişti. Ancak onu, savaşçı resimleriyle süsleyecek fırsatı olmamıştı. Bu sütun, halefi **Marc-Auréle'**e tahsis edilmişti. Ancak, imparatorluğun sıkıntısı onu sessiz bir tefekküre sevketmiş ve onu savaşa atmıştı. Bu filozofun, askerlik mesleğiyle ilgili yaptığı hiçbir şey de yoktu. Ancak kendisini, bir asker olarak takdim etmişti.

Önce, doğu sınırını tehdit eden bir tehlikeyi gidermek gerekiyordu. Persler, Ermeniler üzerinde hakimiyet kurma noktasında idiler ve onları durdurmak isteyen Roma tümenini kırmışlardı. Bu durumda savaş, kaçınılmazdı. Perslere gerekli dersi vermek için, Alman sınırındaki orduların o bölgeye sevkedilmesi gerekiyordu. Ancak Roma, hedefine dört yıllık bir savaştan sonra ulaşabilmişti. Roma İmparatorluğu, Ermenistan'da durumunu sağlamlaştırmış ve sınırlarını, Fırat'ın sol sahiline kadar da uzatmıştı. Doura'nın, eski Makedonya kalesi M.S. 167'de bir Roma garnizonu olmuş ve Pers'e gelecekte gönderilecek askeri sevkiyat için bir üst durumuna gelmişti. Pers savaşı biter bitmez, Roma İmparatorluğu için yeni ve daha ciddi bir tehlike belirmişti.

Uzun zamandan beri, Batı sınırlarında da bir takım taciz alametleri dikkat çekiyordu. Britanya'da ve Yukarı Rhin'de savunma hatları yıkılmıştı ve çok sert savaşa rağmen yeniden takviye edilmişti. Birden, Marcoman'lar, Bohem, Mora ve kuadasları Roma İmparatorluğu'na akın etmişlerdi. Tuna'yı geçmişler, Alpleri aşmışlar, Aquilée önüne karargahlarını kurmuşlardı. Pers savaşının getirdiği Veba, halkta büyük tahrip yapıyordu ve özellikle de Roma ordusunda yoğunlaşmıştı. Gıdalar tükenmiş, devlet kasası boşalmıştı. Felaket çok büyüktü. Marc-Auréle bu tehlikeyi de önlemişti. Orduyu derlemiş ve toparlamıştı. Her yerden, orduları sevkedecek durumdaki insanları toplamıştı. Böylece, istilayı durdurmuş, saldırıya geçmişti. Müttefik kabileler olan Cermenleri ve Sarmatları ezmiş ve onların topraklarını işgal etmişti. Bu savaş, on dört yıl sürmüş ve nihai bir kararla sonuçlanmıştı. Muzaffer imparator, Trajan örneğini takip etmek ve Roma'nın sınırlarını, Tuna'nın ötesine taşımak istiyordu. Bohême, Moravie ve Tuna ile Theiss arasında kalan ülke, **Marcomannia** ve Sarmatia adı altında Roma eyaletleri haline gelmişti. Ancak, bu proje gerçekleşmeden Marc-Auréle M.S. 180 yılında Viyan'da, karargahında ölmüştü.

O'na oğlu, **Commode** halef olmuştu. O, babasının bu projesinden vazgeçmiş, işgal edilen toprakları boşaltmış ve düşmana elverişli şartlar sağlamıştı. Aynı şeyi, **Hadrien** maharetiyle yapmıştı. **Commode** ise, rahat endişesiyle bunu yapıyordu bununla beraber, babasının zaferleri sonuçsuz kalmamıştı. Mağlup olmuş halklar öylece kalmış ve artık Roma için tehlike olmamışlardı. Böylece Tuna sınırında, altmış yıl sükûnet hakim olmuştu. Hatta Rhin'de M.S. 213 yılına kadar sükûnet devam etmişti. 213 yılında **Caracalla**'nın saltanatı sırasında, Cattelardan ve Almanlardan bir saldırı meydana gelmişti. İşte o zaman, yirmi yıldan fazla devam eden sürekli savaşların olduğu bir dönem başlamıştı. Daha sonra, yeni bir barış dönemi belirmişti. Bu endişeli dönemde, Rhin'de yollar takviye edilmiş ve Tuna üzerine bir tabya yapılmıştı. Uzun sınır boyunca, üç metre yükseklikte bir duvar inşa edilmişti.

Uzun zamandan beri Fırat üzerindeki organizasyon yetersiz görünüyordu M.S. 198'de, **Septime-Sèvère,** saldırıya geçmiş ve **Nisibis'i**, Dicle nehrine kadar uzanan Mezopotamya'nın yeni bir eyaletinin başkenti yapmıştı. Böylece, stratejik noktadan güçlü şekilde korunarak, zayıf imparatorların bile savunacağı hale gelmişti. Bu arada Pers monarşisi, hanedan çekişmele-

rinden dolayı zayıflamış ve nihayet yok olmuştu. Ancak, Sasani krallığının eski ailesi, **Persépolis**'de 226 yılında gücünü genişletmişti. I. Ardaşir, yeni Pers imparatoru olmuş, Pers monarşisini toplamış, eski imparatorluk sınırlarını yeniden elde etmek için programlar yapmıştı. Bu sınırlar, Cyrus ve Darius zamanlarında olan sınırlardı.[1]

Şayet Persler, Romalıların güçlü komşuları olurlarsa, Romalılar için amansız bir düşman olurdu. Tarih onları, hep batıya doğru itmiş ve **Darius**'un kanının intikamını, Büyük İskender'in varislerinden[2] almak için Roma'ya karşı kılıç kaldırtmıştır. Başka bir ifade ile, Persler, Avrupa'ya karşı, ezilmiş Asya'nın savaşını sürdürme duygusuna sahip olmuşlardır. Onlar bu görevi dört yüz yıla yakın bir dönem, artan başarı ile ifa etmişlerdir. Tâ ki İslamiyet sahneye çıkınca, yaptığı akınlarla, Batının mukavemetini kesin olarak kırmıştır.

Mezopotamya'da savaş, M.S. 230 yılına doğru yeniden başlamıştı. Böylece, on yıl sonra eyalet Perslerin eline geçmişti. Beş yıl sonra, Roma ordusu Fırat'la-Dicle arasına yeniden kamp kurmuştu. I. Chapur'la, üstünkörü bir barış antlaşması yapılmış, Aynı yıl Cermen istilasında önemli rol oynayan **Got**'lar, aşağı Tuna'da kendilerini göstermişler ve Roma eyaletini istila ederek, Thrace'ı, Selanik yakınlarına kadar yakıp yıkmışlardı. İmparator **Décius,** onlarla savaşarak ölmüştü (251). O'nun halefi ise, para karşılığında bir mütareke elde etmiş ve Böylece **Dacie** eyaleti de kaybedilmişti. Veba yeniden baş göstermişti, Halef imparatorlar ise, ümitsiz bir şekilde Cermen ve Doğu müstevlilerine karşı savaşıyorlardı. 260 yılında, yetmiş yaşında **Valérien,** Perslere esir düşmüştü ve esaret hayatında ölmüştü. Bu arada **Got**'lar da, Anadolu'yu yakıp yıkıyorlardı. Oğlu Gallien, bütün bu tehlikelere karış yiğitçe karşı koymuş ve rakip imparatorlarla devamlı savaşmak zorunda kalmıştı. Bu durumda o, **Palmyre**'de, bir orduya sahip Tampon bir devletin oluşturulmasına izin vermek zorunda kalmıştı. Çünkü bu devlet, Perslere karşı bir sur görevi yapacaktı. Roma İmparatorluğu, M.S. 260 yılları ve sonrasında olduğu gibi, dağılmaya hiçbir zaman bu kadar yakın olmamıştı.

---

1 Hérodien, Hist. 6,2, 2; 6, 4, 5.
2 Nöldeke, Tabe ri, p. 3.

Trajan'dan **Décius**'a kadar geçen yüz elli yıllık dönem boyunca, Roma İmparatorluğu tedrici şekilde gücünü kaybetmişti. Ordu ile sınırları koruma ve ekonomik imkanlar arasında gittikçe büyüyen açı, nihayet imparatorluğu yıkılmaya götürmüştü.[3] **Trajan**'ın yaptığı seferler, imparatorluğa aşırı bir çaba gerektirmişti. Bunu, o dönemde para devalüasyonu göstermektedir. Auguste'un saltanatında Roma **Dinarı**'nın metalik değeri 75 fenikti[4], Neron döneminde, 60 Fenik'e inmişti[5]. Buna % 20 oranında bakır ilave edilmiş ve dinarın metalik değeri, 48 Fenik'e düşmüştü.[6] Fiyatlar, uygun şekilde yükseliyordu bundan dolayı, Hadrien selefinin para politikasını terk etmişti. Çünkü o politika, devletin iç refahın da ancak uygulanabilirdi. Ancak, imparator, her şeyden önce bu refahı da devam ettirmek istiyordu. Yarım asır boyunca gelişen olaylar onun haklı olduğunu göstermişti.

Trajan'dan **Marc-Auréle** kadar ekonomide ve endüstride gelişen bir refah ve medeniyet dönemi uzanmaktadır. Bu dönemde yapılan dev binalar, bugün bile, bu refahı doğrulamaktadırlar. Hayat, şehirlerde merkezileşmişti. Müreffeh burjuvazi ve büyük kapitalistler, bütün eyaletlere, kültürlü tabakalara uzanan ekonomik çabanın temsilcileriydiler. Bunlar bu lutufları itiraf ediyorlardı ve **Hadrien**'in ve Antoniens'in Monarşisini övüyorlardı. Ancak iç tehlikeler sadece geçici olarak bertaraf ediliyordu. İtalya'nın önceliği sona eriyordu. Politik, askeri ve ekonomik alanda da restorasyon ümidi yoktu. Eski asalet, şiddetli ölümle yok olmuştu veya sönmek üzereydi. Halk, barbarların çoğalmasıyla dejenere oluyordu. Bunun için, politik düzeyden bağımsız olarak, iyi asker temini elverişsiz hale gelmişti. **Vespasien**'in saltanatından beri, İtalya'da tümene asker toplama yapılmamıştı.[7] Refahları sayesinde eyaletler, İtalyan üretimlerinden vazgeçmişler ve imparatorlar, imparatorluğun kalbi olan ülke ekonomik hayatını devam ettirmek için, bir takım servet gelirlerine müracaat etmek zorunda kalmışlardı.

İmparatorluk bütün kaynaklarını bir takım eyaletlerden temin ediyordu. Hadrien'den itibaren ordu, İlhak'la, eyaletlerden temin ediliyordu. Bunlar,

---

3 Bu konuda bak: M. Rostovtzeff, Gesselschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich, 1930.
4 4.20 Fransız Frangı
5 3,60 Fransız Frangı
6 2,88 Fransız Frangı, cf. M. Bernhart, Handbuch zur Munzkunde, 20.
7 Mommsen, Ges. Schriften, 6, 38.

doğrudan Roma vatandaşı oluyorlar ve doğdukları ülkenin savunucuları haline geliyorlardı. Şüphesiz bir tümeni, bir sınırdan diğerine taşımak fevkalade zordu. Şayet, Hadrien, saltanatının yarı zamanını, Grek medeniyetinin parlaklığını bütün doğuya göstermek için geçirmişse, bu onun kaprisinden veya hayalciliğinden değil, imparatorluğun istikrarına bağlı olan geniş alanların ve medeniyetin ilerlemelerinden emin olma endişesindendi. Bu gelişme imparatorluğun mirasında yansımaktadır. Onların ilklerinin hepsi Romalıydı. Vespasien ve oğulları İtalyandılar. Trajan'ın ve Antonians'nın ailesi eski asaletten, roma kültüründen İspanyoldan, Gaule'den idiler. Septime-Sévère, Afrika kökenliydi, doğumu ile benzer bir muhite aitti. Fakat karısı, Julia Donma, bir Suriye prensesiydi. Onunla provencial unsur ve barbar, tahta girmişti ve müteakip nesiller boyunca da orada kalmıştı. Ta ki, İllyre'nin askerî imparatorları tarafından kovuluncaya kadar. Önce, eyalet, İtalya'yı mağlup etmişti. Sonra, sıra ile eyaletler yok oldu ve nihayet sadece askerler kalmıştı.

İşte olan olmuştu. Antonins dönemindeki ekonomik refahın sağlam temelleri yoktu. Marc-Aurèle'in savaşları, sadece sefalet meydana getirmişti ve veba, halkı kırmıştı. Commode'un uğursuz saltanatı ve ölümünü takip eden karışıklıklar, mutluluk dönemini sona erdirmişti. Septime-Séver, olaylardan gaddarca sonuç çıkarmıştı ve tamamen askerî bir diktatörlük tesis etmişti. İmparatorluğun bütün kaynakları, sınırları savunmak zorunda olan ordunun bakımına tahsis edilmişti. Devlet görevlileri gittikçe orduda toplanmışlar ve ast-subaylar kalabalığı, yeni bir asalet olarak belirmişti. Memurların asaleti kültürle ayırd edilmiyordu. Üçüncü asrın ilk yarısı, ekonomik tahribin meydana geldiği kritik bir dönem olmuştu. Paranın değeri düşmüştü. Marc-Auréle döneminde para değeri 2,60 Fransız Frangı iken M.S. 200 yıllarında doğru para değeri 2,10 Fransız Frangı olmuştu. M.S. 260'dan itibaren sadece adi bir bakır para haline geldi ve 290 yılına doğru bu resmi kur 12 santime düşmüştü.

Bütün çalışmaları oburca tüketen ordu her şeyi berbat ediyordu ve imparatorluk politikası yeni gelir kaynakları ortaya koyamıyordu. Ancak, mevcut olanı tüketmekle yetiniyordu. Caracalla[8] aşağıdaki sözlerinde de çok

---

8 Dion Cassius, 77, 10, 4.

haklıydı: **"Benden başka kimsenin paraya ihtiyacı yoktu. Benim de paraya ihtiyacım, askerlere vermek içindi"** Müreffeh burjuvazi yok olmuştu. Büyük servetler çoğu defa müsadere edilmiş ve Vergi altında yok olmuştu. Her şeyden ve vergilerin girişinden burjuva sorumluydu. Bundan dolayı da şehirler ve banliyö borçlu hale gelmişlerdi. Böylece, şehirden geçen ordular tarafından veya herhangi bir sebeple bir memur tarafından fevkalade gerekli olan her türlü katkıyı ödemek zaruri hale gelmişti. Ayrıca, siteyi yöneten bütün üyeler, halk için ve sitenin refahı için katkıda bulunmak zorundaydılar. Belediye hizmetlerinin muaflığı, çok aranan bir imtiyaz olmuştu. Bunu elde etmek için, sık sık aşırı vasıtalara müracaat ediliyordu, servetlerden vazgeçiliyordu. Bu konuda karakteristik olan imparatorluk yasası, bu tür vasıtayı kullananları her türlü cezadan muaf tutuyordu. Fakat yine de, kötü muamele ile karşılaşıyorlardı.[9] Bu durumda, bütün ticaret felç olmuştu. Para'nın hareketi durmuştu, para mübadelesi yeniden hukukunu elde etmişti. Sınırlarda savaşan Tümenler, barbar akınlarına engel olamıyorlardı ve bölgeyi akınlar tahrip ediyordu. Karada ve denizde sayısız haydutlara engel olunamıyordu ve yağmalama işlemi devam ediyordu. Ordunun barışa geçişleri kadar, onların Tâç giymek için giriştikleri savaşlar da sonuçta, düşman akınlarına çok benziyordu.

İmparatorun tek endişesi askerlerdi. Bazen, köylülerden de askere alınanlar oluyordu. Zaten, Septime-Sévère, askerlere evlilik hakkını tanımış ve evli askerlere, kamp dışında ikamete izin vermişti. Bu durum, askerlerin köylere yerleşmelerini sağlamış ve onlardan oluşan yerleşik ziraat kolonilerinin ortaya çıkmasını sağlamıştı. Fakat bu gelişme, askerin kalitesinin artmasına ve ordunun savaşçı yeteneğine, gerektiği kadar katkı sağlamamıştır. Üçüncü asrın ikinci yarısında, Barbar kabilelerden paralı asker alma zarureti ortaya çıkmıştı ancak bu konuyu burada bir kenara bırakacağız. Ekonomik ve askerî düzeydeki güçlükler, imparatorluk medeniyetinin diğer bütün başka unsurlarını da gerilemeye götürmüştü.

Domitien'in verdiği katliam emriyle Roma halkının ahlaki yapısında neden olan bütün tahribatları anlamak için **Tacite**'i okumak gerekmektedir.

9 Rostovtzeff, Gesellschaft und Wirtschaft, 2, 194; 328, not, 42, 344, Not; 44, 368, Not, 49. Wilcken, Chrestomathie, No: 402, cf. Philostratb, Vita Apoll, 7, 23.

Bu durum on beş yıl devam etmiştir. Yazar, kırk yaşlarında bir adamın, gözleri önünde, nasıl hayatta kaldığını görüyor. O, çalışmaya başladığı sırada, acı ile spiritüel hayatı boğmanın, onu canlandırmaktan daha kolay olduğunu haykırıyor.[10] Fakat **Trajan**, hürriyet getiriyor. Her taraftan, Trajan'a teşekkür sesleri yükseliyor. O'nun aydınlık yönetimi altında **Tacite**, bütün dehasını sergileyebiliyordu.

O'nun tarafından yazılan imparatorlar tarihi Roma'nın dünyaya verdiği en güçlü tarihi eserlerden birisidir. Fakat ağır bir yalınlıkla dolu olan, dinden geçen bir kahramanlığın nüfuz ettiği bu eser, aydınlık bir geleceğin ümidini yansıtmamaktadır. Fakat, yüreğe işleyen bir endişe ve trajik bir duyguyu yansıtmaktadır. **Tite-live**'in mutlu döneminden beri aşağı yukarı yüz yıl geçmişti. Trajan'ın zaferi her yerde parlıyordu ve imparatorluk yeniden doğmuştu. Fakat Trajan yalnızdı ve dehası ile o, başkalarından daha uzağı görme yeteneğine sahipti.

O'nun dostu olan Pline mutluydu. O, bir spiritüel Rönesans döneminde yaşadığını hissediyordu. O'nun sanatkârane mektupları bunun şahitleriydi. O, bu noktalarda çağdaşlarından çok yüksek edebî heveslilik hissediyordu.[11] Bu heveslilik, sadece incelmiş bir hayatın samimi aşkında ifade edilebilirdi. Bu da, Çiçéron döneminin klasik geleneklerine uygunluktan başka bir şey değildi. Ölmek üzere olan gelenekleri **Quintilien** yeniden şereflendirmişti. Pline'in dostlar grubuna genç **Surénone** da dahildi. O Hadrian döneminde, üzerine ümit bağlanmaya layık olacaktı. Trajan döneminde, **Juvénal**, en güzel satırlarını yazıyordu. Bu üç yazardan hiçbiri, birinci derecede dâhi değildi. Fakat yetenekleriyle, edebiyatta tesirleri hâlâ devam eden icraatlar yapmışlardır. Onların ölümleriyle, Roma şehrinin Lâtin müzesi sessizleşmiş ve Trajan'la birlikte, Roma'ya özgü edebiyat geleneği de kaybolmuş oluyordu. San'at alanında yaratıcı güç tükenmemişti. Bunu, Trajan'ın sütunları, Constantin'in Zafer Takını süsleyen yuvarlak, forumdaki tribünün mermer korkuluğu, göstermektedir.

Hadrien ile birlikte yeni bir dönem başlıyordu. Bu dönemde, Antikitenin prestijinin hakim olduğu Hellenizmin tesiri kendini hissettiriyordu. Bu eği-

---

10 Tacite, Hgricola, 3.

11 Pline, Epist. 1,17; 3,1,7; 4,3; 8,4; 9,22; Özellikle, 5,8 ve 7,4 pasajlara bakılmalıdır.

lim o zaman, arkaizm (archaisme) adını almıştı. Yunanlılar, edebî eserlerini de, Klâsik Attique'leri taklit için kendi zamanlarının dilini unutmuş görünüyorlardı. Yine, Latince alanında, Çeçron'un kinden daha eski bir Latince moda haline gelmişti. Bir Afrikalı olan **Fronton**, bu temayülün öncüsü olmuştu sanki. Bu adam ve talebelerinden **Apule** hariç unutulmuşlardı. Apule'un **"Büyülü Eşek"** isimli Romanı bir şaheserdi. Anlatma san'atı, O'na bu eserde dilin bütün garipliklerini sunmaktadır. Eserin sonuna doğru sezdiğimiz dini mistisizmin vurguları, Antonins döneminde bize, Hadrien döneminin sahte sofuluğundan ne kadar uzak olduğumuzu hissettirmektedir. **Apule** ile Antik Latin edebiyatı sona ermektedir. IV. yüzyılda O, son parıltılarını gösteriyordu: Tarihçi Ammien Marcellin, Âniden, "babasız, annesiz ve şeceresiz" olarak yalnızlığının büyüklüğü içinde ortaya çıkmıştı.

Lâtin edebiyatının son döneminde, bizzat **Tacite**'in kutsadığı, retorik (Rhetorique) hakimdi. O'nun sayesinde, Latin yazarlar, hâlâ varlığını sürdürüyordu. Hellenizm'de retorikle yaşıyordu. Vespasien döneminden itibaren Helenizm, "İkinci Sofistik" adı altında tanınan bu san'atın bir rönesansını meydana getirmişti. Birçok kişi, orada geçici bir şöhret kazanmıştı. Güçlü koruyucular ve yüksek mevkidekiler, birçok yerde, retorik kürsüleri kurmuşlardı ve büyük sofistlerin şerefi ile müşerref olmuşlardı. Bunların arasında en meşhur olanı Atinalı **Hérode Atticus**'du. O, Yunanistan'ın klasik yerlerindeki muhteşem yapıların inşaatına bütün varlığını tahsis etmişti. O, Hadrien ve Antonins'in lütufları sayesinde, tartışmasız bir kraliyete sahipti. Fakat asırlar sonra bunlar, O'nun yapılarıydılar, nutukları değillerdi. Trajan döneminde, **Epictète** gibi stuasyen filozof olan vaizler yer almıştı. Onlar, kültürlü insanlara hitap ediyorlardı ve Dion Chrysostome'un uzun nutukları dikkat çekiyordu. Bu iki adam her ne kadar birbirlerine muhalif de olsalar, ahlâki idiler. Onlar, farklı seslerle, felsefi eğitimde insanlığın düzelmesi gibi aynı hedefe yöneliyorlardı. Tabii ki bu ikisinin en büyüğü, şüphesiz Epictète idi. Esclave, kendisinde bütün safiyetiyle tezahür eden ahlaki irade ile, bulunduğu mevkiinin üstüne yükseliyor, bütün süslemelerden geçerek, ikincil hedefleri kabul etmiyordu.

Dion ve Epictète, Küçük Asya'dan kuzeybatı kökenliydiler. Aynı dönemde, Yunanistan, **Plutarque** ile temsil ediliyordu. Milletin geçmişinden ideal bir Helenizm almış ve O'nu, asil bir ahenkle ürettiği ruhunda gerçekleştir-

miştir. O'nun yazdığı biyografiler ve ahlâki eserler, daima takdir edilmişlerdir. Bu dinî ve felsefî yazılarda, samimiyetle ve fakat ümitsizce, ölen tanrıları kurtarmak ve sevdirmek için gösterdiği çabalar, yankı bulmaktadır. Trajan döneminin ruhu, O'nun en meşhur eserinde, Yunanlıları ve Romalıları aynı seviyeye koyduğu zaman görülmektedir. Hadrien, Grek kültürünün önceliğini ilân ediyordu ve bütün eyaletleri dolaşıyordu. Fakat, Yunan ve O'nun manevi mirasını, diğer herkese göstermekten bıkmamıştı. O, **Zeus Olympios** gibi yeryüzünde heyecanlanmış ve bu isim altında imparatorluğa tapınılan bir takım tapınaklar inşa ettirmiştir. Diğer yandan hiçbir şehir, Atina'dan daha çok iyilik isteyen bir kaygının konusu olmamıştır. Hâlâ bugün, Hadrien kapısı, Thésée'nin eski şehrini, Hadrien'in şehrinden ayırmaktadır. Aslında, o şehrin kurucusu Thésé değildir.[12] Hellenizmde, Roma İmparatorluk eyaletlerinin manevi birliğini temin edecek özel güçler vardı. Yunanlılar, Doğu bölgelerinin asimilasyonunda gerekli olan aracılardı. Hadrien tarafından saçılan tohum, Antonins döneminde meyvelerini vermişti. Roma'nın edebi gücü silinirken, çok saygıdeğer bir grubun, meslek bilginlerinin geveze sürülerinin yanında, Yunanca eser yazan, çok ünlü edebî eserlere sahip bir takım insanlar da bulmaktayız.

Epictète'ın derslerini yazıp bize kadar muhafaza eden **Avien** daha sonra, Büyük İskender'in tarihini yazmış, o eserde, **Xénophon** ve **Appien** ile yarışma yollarını aramıştır. O'nun Romen tarihi, sürekli bir değere sahip olmuştur. Ancak bunlar, çapları az olan insanlardı.

Antonins'ler döneminin sonunda, Hellade'ı ziyaret etmek isteyen seyyahlar için Pausanias, bir güzergah yazmıştı. Bu kitap sadece arkeolojik bilgilerin değersiz bir derlemesi değildi. Fakat dönemin iki eğilimi olan antikite merakının ve romantik dindarlığının mükemmel bir parıltısını yansıtıyordu. Zamanın esprisinin en güzel temsilcisi yukarıda bahsettiğimiz Herode Attieus'un talebesi olan İzmirli Anstide'dir. Bu kitabın bütün muhtevası, emekli bir rethorik ürünlerinin içine dahil edilebilir. O'nun **Eloge de Rome**'u gerçeklerin renkleriyle boyanmış olan, imparatorluğun refahının son günlerinin bir imajıdır. İmparator dahil, çağdaşları bu esere çok değer vermişlerdir. O'nun, Démosthéne'ın, Platon'un üstüne çıkarılmasından korkulmamış ve

---

12 G. Kaibel, Epigrammata graeca, no: 1045.

O'na Büyük İskenderin[13] savaş başarılarına denk bir değer verilmiştir. Fakat, **Saints Discours**'u dikkatlice okuduğumuzda, meşhur yazarın kaç defa, kalın bağırsak acılarına maruz kaldığını, **Asclepios**'un O'na hangi etkili tedaviyi tavsiye ettiğini ve on altı yıl sonra, tanrının mucizevi gücü ile nasıl iyileştiğini anlamaktayız. Bütün bu durum, imanla yüceltilmiş ve idealize olmaktan uzak olan, histerik bir hastalık hastalığıydı. Bu durumda, örtü açıldığında, dönemin en mükemmel yazarlarının yoksulluklarını parlak sözlerle nasıl maskeledikleri görülmektedir. Onları alkışlayan halk, onları, geçmişin şanlı kahramanları seviyesine çıkarmaktadır. Böylece gerçek hayat ve tarih, dünyayı temsil eden edebî alanın dışında kalmaktadır.

Suriye asıllı **Lucien** bunu bilmekte ve devri ile alay etmektedir. O, yolunda bulduğu her şeyi devirmektedir, özellikle, din ve felsefe gibi yüce şeyleri. O, bunu espri ile yapmakta ve mükemmel şekilde hasımlarının gülünç ve zayıf taraflarını ayırmaktadır. Homère'in eski tanrılarının, doğunun yeni tanrılarının ve modern romanların ve destanların kahramanlarının, dinî peygamberlerin Cynik vaazların, bilgiçlik taslayan profesörlerin ve hoppa kızların, **Lucien**'in yazılarında, O'nun etrafında dans ettiği görülmektedir. O, önce bu manzaradan zevk almakta sonra, bıktırıcı bulmakta, sonra da zevksiz şekilde sona ermektedir. Başkaları iyi niyetlidir. Fakat bunlar, güçlere karşı koymaya çalışan sakatlardır. **Lucien** sadece kendi menfaatine inanmakta ve kutsal olanların kutsallıklarını kaldırdığında şeytanî bir sevinç duymaktadır. O, XIX. Yüzyılda gazetecilikte tamamlanacak olan bir tip'in ilk temsilcisidir.

Marc-Aurèle, bütün bu dini hareketin dışında kalmıştı. Fronton ve Herode Atticus ona, o dönemde moda olan Latin ve Grek retoriğini öğretmişlerdi. Fakat bu öğreti onun üzerinde üzücü bir tesire sahip olmuştu. Bir Stuasyen ona, Epictète'in eserlerini vermişti. O, bundan sonra, spiritüel hayatının yönünü değiştirmişti. Artık Roma imparatoru, Frigyalı esirin mütevazi bir talebesi olmuştu. Hayatının en zor anı, Marcoman'lara karşı kampanyaya giriştiği zaman oldu. Samimi bir günlük yazmıştı. Bunun üslubu, XVIII. Yüzyılın duygusal üslubu değildi. İncelenen, bizzat insanın kuru sarahatiydi ve bütün yeryüzü değerleri eleştiriliyordu. O, bütün sevinçli hayalleri,

---

13 Aristide, Or, 50, 19, 20, 48, 49) (keil neşrinin, 430, 438 sayfaları).

baştan çıkaran görüntüleri yok etmişti. Ona göre insan, ölümlü bir varlıktı ve Ona kısa bir hayat verilmiştir. Sonra beden bozulacak ve başka varlıklara dönüşecektir. Ruh, atmosferde kaybolacak ve her şey değişecektir. Hiçbir şey bâki kalmayacaktır. Bizzat ünlü de, müteakip nesilde yok olacaktır. Hayatın uzunluğunun az önemi vardır. Gerekli olan şey, görevini yapmaktır. Yani, Tanrılara, saf bir ruh takdim etmek ve insanlara iyilik yapmaktır. Minnet beklememek ve nankörlük etmemektir. Tabiat seni sahneden çağırdığında, esef etmeden bu dünyayı terk et! Çünkü iyi olan budur. Binlerce insan, bu günlüğü düşünmüş ve ondan teselli bulmuştur. Büyük Frederik, yedi yıllık savaşın ortasında, çadırında bu günlüğü okumuştur. Fakat bu Marc-Aurèle'in ruhuna "insanlığın aşağılanması" gibi garip bir duyguyu ilave ediyordu.

Bu dönemin elit insanlarının dini, felsefe idi. Sadece felsefe, onlara bir başka dünyayı gösteriyordu. Sadece o, onlara yol gösteriyordu ve onları yüksek bir kudreti tanımaya sevk ediyordu. Hellade'ın ve Roma'nın eski Tanrıları artık ölmüştü. Hadrien'in saltanatından beri, kültürlü muhitlerde Antikite özlemi hakimdi ve bu hiç değişmiyordu. Aristide, nesir halinde, Tanrılar için bir dizi ilahi yazmıştı. O, onları, birbiri ardında çınlayan cümlelerle yüceltiyordu. Fakat yakından bakıldığında, onun Tanrılara olan inancının gerçek Stuasyen Monoteizmi ihtiva ettiği görülecek ve Tanrıların figürlerinin kainatın babasından çıkan kozmik güçleri temsil ettiği sezilecektir. Bu, O'nun Zeus'e ve Sérapis'e tahsis ettiği nutuklardan net şekilde anlaşılmaktadır. Bu iki Tanrı da, kainatı saran bir tek varlığın iki işaretinden başka bir şey değildir. Bütün nutuklarda bu konu görülmektedir. Bunlar üzerinde O, geleneksel mitolojinin O'na motifler sağladığı sayısız değişiklikleri icra etmektedir. Fakat, kişisel bir tecrübe ile Tanrıyı kavrayan dinin, artık orada yeri yoktur. **Aristide**, Tanrılar dünyasına ilgisizdir. O'nun üzerinden vaaz etmekte, fakat onunla yaşamamakta, ondan uzakta yaşamaktadır. Fakat bu noktada bir istisna vardır. O'nun gözlerinde **Asclépios** gerçek, güçlü ve lütûfkar bir varlıktır. Bu Tanrı O'na sayısız rüyalarda görünmüş ve hayatının bir detayı ile ilgilenmiştir. Aslında O, bizim Zeus dediğimiz [14] evrensel Tanrı'dır. Fakat Aristide, bu Tanrı'nın kişisel ve yardımsever aksiyo-

---

[14] Aristide, Or, 42,4 (keil'in neşrinde p. 335).

nunu tecrübe etmiş ve ona, buradan başka sonuçlar çıkarmaksızın, bütün ruhu ile bağlanmıştır. Plutarque, bir şeytanlar teorisi geliştirerek, mucizelere başvurmayı doğruladığında, ve Delphes'de iyi niyetle kutsal bir fonksiyon icra ettiğin de eski inanca çok daha yakındı. Apollon, o'nun Monoteist inancının Tanrısıydı. Aristide'in aksine O, tarihte Tanrının aktif müdahalesine, Eflatun'la, ruhun ölümsüzlüğüne ve ahlaken motive edilmiş bir ödüle inanıyordu.[15]

Dinin aynı felsefî kavramı, Julia Domna'nın sarayındaki bir gruba ait olan **Philostrate**'da da bulunmaktadır. Yine o, Caracalla'nın lütfundan yararlanmaktadır. İmparatoriçenin isteği üzerine Pythagore'un doktrinlerini yenileştiren ve şöhrete ulaşan, **Apollonius de Tyane**'ın biyografisini kaleme almıştır. III. Asrın zevkine uygun olarak O, onu filozofik ve dinî bir kurtarıcı olarak tasvir etmektedir. Çünkü o, vaazıyla ve mucizeleriyle, Tanrı ile birlikte olduğunu ispat etmişti. Bu öyle bir ilişkiydi ki beşeri seviyeyi aşıyor ve murakabe ile zahitlikle Tanrılaşmanın mistik yolunu gösteriyordu. Modern eğilime uygun olarak Doğu, hikmetin ilk kaynağı olarak takdim edilmiş ve Hind, daha yakınlarda övülen Mısırın üstünde bir yere oturmuştur. Fakat Apollonius, Hellen'dir. Fakat şarkiyatçılığa rağmen, Hellenizmin insanlıkta mutlak bir önceliği vardır ve o her fırsatta yüksektir. El coğrafyasının geniş şekilde kullanıldığı bu eser, uzun bir seyahat anlatım şekli almakta ve kurgu otoritelerine maharetle başvurulmakta[16], bugün bile birçok okuyucuya güven ilham etmektedir.

Homère'in Tanrıları üzerinde yapılan tenkit, şairin tarihi sadakati konusunda şüpheye sevketmiş ve kültürlü dünya, Homèrik kahramanların gerçek varlığını ve problemini ve onların tarihini anlatan mitolojik geleneğin çeşitliliğini tartışmışlardır. Philostrate, Homère'in gerçekliğin desteğinde, XVIII. Yüzyılda, kutsal kitap eleştirisine muhalefet eden Apolojeteği hatırlatan birtakım deliller takdim ediyordu. Ajax'ın mezarında, **on dirsek** uzunluğunda bir iskelet bulunmuş ve Hadrien onu, yeniden gömdürmüştür. Némée'de, Oreste'in, yedi dirsek uzunluğundaki kemikleri bulunmuştur. Elli yıl önce, Sigée'ye bir grup insan hacca gitmişti. Orada, Apollon'un[17] ka-

---

15 Cf. Wilamowitz, Glaube der Hellenen, 2, 397-508.
16 Ed. Meyer, dans Hermes, 52, 409.
17 Philostrate, Herocius, p. 668.

lıntıları bulunmuştu. Bu tür olaylar sabittir ve bu temel üzerinde derhal bir başka dünya inşa edilmiştir. Kahramanlar, hâlâ yaşamaktadırlar. Onlar, bazen dostlarına görünmektedirler ve onların boyları on ile on iki dirsek olarak belirtilmiştir.[18] Onlar, dostlarıyla dostça sohbet etmişler ve onlara Truva savaşının detaylarının değeri konusunda gönüllü olarak bilgi vermişlerdir. Bu detaylar, Homere'de bulunmamaktadır ve doğrudan halkı ilgilendirmektedir. Kahramanlar, yardıma hazırdırlar ve tarlaları takdis etmektedirler. Onlara yapılması gereken şerefi reddedenler olursa, öfkelenmekteler ve intikam almaktadırlar. Onların varlıklarından emin olmak için Karadeniz'de seyahat etmek ve boğazın solundaki **Leuce Adası**'nı[19] ziyaret etmek yeterli olacaktır. İşte, Achille, Hélène ile birlikte orada yaşamıştır ve birçok denizci tarafından görülmüşlerdir.

Hoşa giden, büyü ve ürperti hayaletler tarihinde bu tür rivayetler, sadece bir adım oldu. Lucien bize, bundan bir dizi muhafaza etmiştir. Onun romanının birçok bölümü, Philostrate'ın **Héroiques**'lerinde bulunabilmektedir.[20] Şüphesiz Philostrate, okuyucuları için kullandığı saçmalıklara da inanmıyordu. Fakat okuyucular bunlara düşkündü. Tabii ki bu olay, zamanın kültürlü halkının durumlarını da karakterize etmektedir. Felsefî septisizm orada, büyük bir hurafeyle birleşiyordu. Tabii din duygusundan gelen duygular orada, Panteist mistisizmle veya Platoncu mistisizmle karışıyordu. Hatta, beceriksizce yenileştirilen ruh göçünün Pisagorcu doktrini, ruhlarda gizli bir ümit uyandırıyordu. Bu ortamda, eşeğe dönüşen genç adamın romanı görünmüştür. Bu romanı yazanın sadece isminin Lucius de Petras olduğunu biliyoruz. Lucien, onun yazıları ile alay etmek için ondan, hicivci bir özet vermektedir. Halbuki, Apulee ondan konu üretiyordu. Fakat her şeyi değiştiriyordu ve oraya çok sayıda aynı tür şey ilave ediyordu. O da ilk yazar gibi, okuyucularına dini, ahlâkî ciddi bir okuma sunmak istiyordu. Ancak bu bize yüksek bir fikrin esprisini vermemektedir.[21]

---

18 Philostrate, Vita Apoll, 4, 16; Heroicus, p. 673.
19 Philostrate, Heroicus, p. 745.
20 Lucien, Philopseudes; Verae historiae, 2, 6-36.
21 Photius, Bibl, cod. 129; Lucien, Lucius; Apulée, Metamorphoses, cf. R. Reitzenstein, Helenist, Wundergeschicten, p. 32-34.

Grek kültür dünyasının dindarlığının içine, doğu sızıntılarının I. asırda girmeye başladığını daha önce belirtmiştik.[22] II. asırda, çok daha güçlü olan bu eğilim, Batı'yı kazanmış, orada III. Asırda doruk noktaya ulaşmıştı. Eski Milli Tanrıların figürleri yavaş yavaş silinmiştir. Şüphesiz onlar, hâlâ imparatorluk paralarının üstünde görülmektedirler. Fakat onlar, büyük ölçüde mücerret fikirlerin kişileşmesiyle yer değiştirmişlerdi.[23] Duygu birliği, mutluluk, sadakat, hürriyet, barış, kurtuluş, zafer, değer gibi. Yahut, imparatorluk dehası, imparator, sité gibi, şeyler yer almaya başlamıştır. Resmi tapınaklar, yine bu tanrılara tahsis edilmiştir.[24] Ataların müşahhas dini, filozofların mücerret dünyalarına girmek için sevk edilmişti. Artık halk dindarlığında yaşayan Doğu Tanrılarının, imparatorluk paraları üzerinde portreleri yoktu. Sadece **İsis** ve **Sérapis** bundan müstesnaydı. Onlara Vespasien özel bir dindarlık tahsis etmişti.[25] Hadrien'den beri Cybéle için de öyleydi. **Septime-Sévère** tahta çıkınca, hileci gök tanrıçasının ve kurtarıcı Echmoun'un portrelerini paraların üstüne yaptırmıştı. Bu paralar, özel bir şekilde Kartaca şehrini hatırlatıyordu. Heliogabale, **Emèse**'den **"Kutsal taşı"** getirmiş, sahneyi yaptırmıştı.[26] Ancak bunlar sadece geçici kaprisler olmuştu. Bütün içinde, bu gibi orientalizmler, paraların sitiliyle uyuşmuyordu.

Resmi Roma tapınakları[27] bize, çok açık bilgiler sunmaktadırlar. Auguste'un giriştiği restorasyondan itibaren, eski Tanrılar şerefine artık tapınaklar yapılmamıştır. Bundan sadece, hanedanlığın özel ilgisi hariçti. İşte **Hadrien**'in yaptırdığı Venus ve Roma tapınakları böyleydi. Özellikle **Minerve**'ye[28] iki tapınak vakfeden Domitien kendisini resmen **Minerve**'nin oğlu olarak isimlendirmiştir. Yine bu dönemde, yedi tapınak mücerret tanrılara ve beş Tapınak'ta tanrılaştırılan[29] imparatorlara tahsis edilmek üzere inşa

---

22 Tome 1, p. 164

23 Gnecchı, genel bir görüş vermektedir. (Monete Romane, 3édit, p. 290-299). Bu âdet Vespasien döneminde genelleşmiştir. Ancak, Hıristiyanlığın zaferinden sonra sona ermiştir. Benhart, Handbuch Zur Münzkünde der römischen kaiserzeit, 1, 80-102.

24 Concordia, Felicitas, Bonus, Eventus, Justita, pax, Fortuna, indulgentia tapınakları Auguste'den Marc-Aurélé'e kadar inşa edilmişlerdir. Wissowa, Religion und Kultur der Römer, 2édit p. 596.

25 Berhart, Handbuch, 1, 63; Josephe, B.J. 7, 123.

26 Bernhart, Handbuch, 1,59, 106 ve 2, planche 49,5 (elegabal); Gnecchı, Medaglioni Romani, 3, p. 39, Dea Caelestis'in bir resmi J. Hırsch'de bulunmaktadır. Auktionskatolog 31, planche 32, no: 134; R Ball, Auktionskat 6, planche 45, no: 1795.

27 Wisswa bunların listesini vermektedir (Religion, 2édit, 594-597).

28 Philostrate, Vita Apoll, 7, 24.

29 Cf. Supra, p. 26, note: 1.

edilmiştir. **Marc-Aurèle, Quades'lere** karşı yaptığı savaşta orduyu susuzluktan mucizevi şekilde kurtaran yağmur hatırasına **Mercure** bir tapınak tahsis etmişti. Fakat **Arnufis** isimli Mısırlı bir büyücünün, **"Hermes de l'aire"**e yalvararak bu mucizeyi ortaya koyduğunu öğrenmekteyiz. O halde burada olan aslında Mısırlı bir Tanrı olan Thot'du. Mercure, Thot'u belirten Latince bir isimdi.[30] Buna göre Tapınak gerçekte bir Doğulu Tanrı'nın tapınağı idi. Zaten İmparatorluk döneminin başından beri, **İsis**'in Roma'da çok sayıda tapınağı vardı[31] ve Caligula'nın veya Claude'un saltanatı döneminde İsis ve **Sérapis, Mars** alanında resmî bir tapınak elde etmişti. **Antonin**'ler, yabancı Tanrılara az iltifat etmişlerdi. Ancak **Septime-Sèvere'**in saltanatı ile yeni bir dönem başlamıştı. Bu imparator, Roma'da, doğduğu şehrin tanrılarına bir tapınak inşa ettirmişti. Bu, Leptis Manga idi ve onlara Latince **Liber** ve **Hercules**[32] isimlerini vermişti. O, bir başka tapınağı **Bellona Pulvinensis'e** yani, Cybéle'ye tahsis etmişti.[33] Comagène'in savaş tanrısı Juppiter Dolichenus de, Avantin üzerinde[34] resmi bir tapınak elde etmişti. Bu hanedanlık, yabancı tanrılara şehrin kutsal surlarının dışında bir yer veren Roma'nın eski geleneği ile bozuşmuştu. **Caracalla, Quirina**[35] üzerine büyük Serais tapınağını inşa ettirmiş ve en kutsal Tanrılara doğru yeni tapıcı kalabalıklar getirtmek için, imparatorluktaki sınır çizgisini kaldırmıştır. Bu çizgiyi, milyonlarca insana şerefli bir ünvan olarak veren, Roma vatandaş hukuku idi.[36]

Roma dünyasında bu farklılıkların kaldırılması, bilerek yapılmıştı. Septime-Sévère bir Afrikalıydı ve karısı Julia Domina, Emèse de Baal'in büyük rahibinin kızıydı. Kız kardeşinin torunu olan **Bassianus**, on dört yaşında tahta oturduğu zamanda aynı kutsallığı icraya hazırlanıyordu. O, saygıdeğer Marcus Aurelius Andonius ismini almıştı. Fakat, **Elagabal**'ın büyük rahibi ünvanını taşımaya devam etmişti. O'nu göklerin hakimi haline getirmişti. Emèse'den **"Kutsal Taşı"** Roma'ya getirterek, imparatorluk sarayının

---

30 Dion Cassius, 71, 8, 4, cf. W. Weber (Haidelberger Akad, sitz, Ber. 1910, 7, Fasikül).

31 Kiepert ve Huelsen tarafından bir liste verilmiştir Formae Urbis Romae, 2[édit], p. 17, cf. Wilsowa, Religion, 2[édit], 3512.

32 Dion Cassius, 76, 16, 3.

33 Wissowa, Religion, 2[édit], 349, cf. Dessau, Inscriptiones Latinae Selectae, no: 4180-4182.

34 Wissowa, Religion, 2[édit], 362.

35 Jordan-Huelsen, Topographie der stadty Rom. 1, 3, p. 423.

36 Mitkis-Wileken, Chrestomatie, II, 2, no: 377, cf. Cumont Les religions Orientales dans le paganisme Romain, 4[édit], p. 214, not: 1.

yanındaki platin üzerine onun için muhteşem bir tapınak inşa ettirmişti. O tapınağa bütün kutsal taşları ve bulunabilen meşhur fetişleri toplamıştı ve onları **Vesta**'nın ateşine ilave etmişti. Yeryüzünde, imparatorun ve genç kız **Aquilia Severa**'nın[37] evliliğini oluştururken, Suriyeli Tanrı, göğün Kartaca Tanrıçası[38] **Tanit** ile kutsallaşmış düğünleri takdis ediyordu. Bizzat imparator Heliagabak, güneşin süriyeli bir rahibi olarak kaldı ve sonuç olarak, büyük annesiyle birlikte yönettiği askerlerin darbeleri ile düşünceye kadar öylece hareket etti. O'nun ismi lanetlenmişti ve Fetiş **Emèse** geri gönderilmişti. Fakat bu olanlar sonuçsuz kalmadı. Zahiren imparatorluk kaprisi, zamanın bir işaretiydi: Doğuluların güneş Tanrısı, bu dünyanın son Tanrısı oluyordu. O, tahttan indiği zaman ismini ve doğum günü olan 25 Aralığı halefi İsa'ya nakletmişti. İsa o zamandan beri saltanat sürüyordu ve o, "adaletin gerçek güneşi" oluyordu.

Bu **güneş kültü**, Helenistik dönemde gelişmeleri takip edilebilen bir evrimle sonuçlanmıştı. Doğu tarafından verimli hale getirilen dini düşünce, farklı Tanrıları, değişen şekiller olarak tasarlıyordu. Bunların altında bir tek ve aynı Tanrısallık tasvir edilmişti. Böylece **Zeus Helios** ve Sérapis, bir tek Tanrı olarak tebcil edilmişlerdir. Bunun için Tanrıların yarım düzine amblemleri, evrensel Tanrının resimleri üzerinde bulunmaktadır. Jüpiter, Serapis, Sylvain veya **Priape, Pantheos** ismi ile belirtilmiştir.

Burada görülen anlayış, aşağıda **Apulée** tarafından, onun sahip olduğu **İsis**'in[39] tezahürünü anlattığında açıkça ifade edilmiştir. "işte ben, senin dualarını çağırıyorum. Ey tabiatın anası, bütün elementlerin hakimi, gizlilerin kraliçesi, Semâvi özlerin evveli, tanrıların ve tanrıçaların ilk şekli. Göğün parıltısı olayı, denizin iyileştirici rüzgarları, ölülerin sessizliği, her şey benim işaretlerime itaat etmektedir. Bütün yerin farklı şekiller altında, değişen âdetlerle ve sayısız isimlerle, taptığı benim yegane Tanrım! Frikyalılar beni, **Tanrıların Anası** olarak; Atinalılar, **Athena** olarak, Kıbrıslılar **Aphrodite,** olarak, Giritliler, **Artemis Dictynna** olarak; Sicilyalılar, **Perséphone** olarak; Eulesis sakinleri, **Demeter** olarak ve başkaları, **Hera, Bellona, Hecate** veya

37 Script hist: Aus. Heliogab, 1, 6, 3, 4; 7, 1-5. Herodien, Hist. 5, 5-6 Cumont dans panly-Wilssova, 5, 2220.
38 Prosopogr.imp.Rom.2,225
39 Apulée, Métam, 11,5, cf. H. Usenev, Götternamen, p. 341-349; Roscher, myt. Lex, 3,1555.

Nemosis olarak adlandırmaktadırlar. Sadece, doğan güneşin ışınlarıyla aydınlanan Etopyalılar; en eski zamanların hikmetine sahip olan Amenler ve Mısırlılar, kendilerine uygun gelen âdetlere göre bana tapıyorlar ve beni gerçek ismim olan kraliçe **İsis** olarak çağırıyorlar. Burada, Antikite halklarının yok olmakta olan dinlerinin, doğunun tesiri altında, Naturist bir Monoteizme doğru yöneldiğini görmekteyiz.

Doğu kültleri Roma'ya, nakledilen esirlerle, tüccarlarla ve askerlerle girmiştir. Aynı ülkenin insanları tarafından uygulanan pratikler[40], etkili çevrelerde ve sarayda birkaç koruyucu bulmuştur. Bunlar bu kültlerin yayılma gücünü artırmışlardır. Roma'dan Batı'nın başka eyaletlerine yayılmış ve aynı unsurlarla yine Roma'ya sokulmuştur. Çok çeşitli[41] şekillerde halk arasında bir takım mensuplar elde etmişlerdir. Bütün bunlar, bir üstadın eliyle tasvir edilmiştir.[42] Yeni bir açıklama yersiz olacaktır. Bunun için, bu dini evrimi, birkaç örnek yardımı ile göstermekle yetineceğiz.

Şayet Roma'dan deniz şehri olan **Ostie**'ye geçersek, bugün orada kazılarla birçok malzeme çıkarılmıştır. Bunlarla çok ilginç bilgiler elde ediyoruz. Sitenin eski Tanrısı, **Volcanus**'dur. Bu Tanrının rahibi, kilise liyakatinin başında bulunmaktadır ve bütün kutsalları gözetmektedir. Henüz tapınak açık değildir. Claude döneminde restore edilen Forum içinde, Önce Kal'e yükselmektedir. Yani, Tapınak, Capitole'un üçlüsü olan Jüpiter'e, Junan'a ve Minerve'ye tahsis edilmiştir. Böyle bir durum, sakinlerinin Roma vatandaşı olan bir **koloni** için uygundu. Karşıda ise, Roma ve **Auguste** tapınağı yükseliyordu. Sonuç olarak imparator ve imparatorluk tapınağı yükseliyordu Ana caddeye bitişik küçük bir caddede, Cumhuriyetin son döneminin dört küçük tapınağı bulunuyordu. Bunlar, **Vénus, Fortuna, Cérès, Spes** di.[43] Önde I. Yüzyılın küçük Jüpiter tapınağı yükselmektedir. Deniz borsasındaki merkezdeki büyük tapınağın kime ithaf edildiği bilinmemektedir. İkinci asırda, Castor ve Pollux[44] tapınağının tamiri söz konusu olmuştur. Bildiği-

---

40 G. La plana, Foreign groups in Rome during the First Centuries of the empire, 1927 (extrait de Harvard Theol. Review).

41 Bu konuda, J. Toutain'in, eserlerinde oldukça bol belge bulunacaktır: Les Cultes paiens dans l'Empire Romain, tome II, Paris, 1911.

42 F. Cumont, Les Religions orientales dans le paganisme Romain, 4[édit], 1929.

43 C. 1 L. 14, No: 375: Dessau, İnscr. Lat. No: 6147, cf. O. Seeck, Untergang, 2, 156. Ve not: p. 523; Calza, ostia, p. 117.

44 C. 1. L. 14, No: 376.

miz bütün bunlar, Roma'nın eski Tanrı Tapınakları konusuna ait bulunmaktadır. **Claude** tarafından, modern bir deniz şehri haline dönüştürülen **koloni** kültünü, yeni tanrılara ve doğunun tanrılarına adamıştır.

Bahçeler Tanrısı **Sylvain**, karakteristik bir olaydır. O, büyük tanrıların sayısı kadar yoktur. Fakat, O'na Ostie'de, iyilik sunan bir şeytan olarak hararetle tapınılmıştır. O, Antoninler döneminden itibaren sadece **LARE** tanrılarına ortak değil, aynı zamanda **İsis**'e ve **Sérapis**'e[45] de ortaktı. III. Yüzyılda Sylvain'in duvar resmi ile süslenmiş olan küçük bir Kilise , Lare'ların ve İsis'in tanrılarının tasvirlerini, Auguste'ün, Fortuan'nın, Liberalitas'ın ve büyük İskender'in tasvirlerinin[46] yanında barındırıyordu. Bu durumda, **Ostiè** de, Mısır tanrılarının bir tapınağı olduğu kesindi. Ancak bu henüz keşfedilmiş değildir. Fakat sur duvarının yanında büyük **Ana Cybele Kilisesi** gün yüzüne çıkarılmıştır. Yine, ana caddenin hemen yanında, **Sabarius** kültüne hizmet veren bir mağara ve Mithra'ya tahsis edilen beş tapınak bulunmaktadır. Bunların içinde en eskisi M.S. 140 yılına doğru yapılmıştır.[47] Büyük ana kültünün içinde, bir dana veya keçi kurbanı yeri bulunmaktadır (Taurobolium ve criobolium). Kurban kanı, kurban kesen rahibin üzerine akmaktadır. **Marc-Aurèle** döneminden beri, bu kurban, **"imparatorun selameti ve bütün imparatorluk ailesinin mutluluğu için" Ostie**'de ve[48] **Batı eyaletlerinde takdim edilmektedir.** Bu âdetler Roma'da, Vatikan'ın kült yerinde[49] tiksinti verici âdetler olarak karşılanmıştır. Bizzat Roma'da, bunu ispat eden tanıklar IV. Yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Bu durumda hiçbir Doğulu kült, bütün Batıya tam olarak nüfuz edememiş ve bütün halka mal olamamıştır. Bundan büyük Ana Kybele kültü hariç kalmıştır.[50]

Batı'da, sakinlerinin dini durumunu gerçek anlamda kavrayabildiğimiz kazıların ortaya çıkardığı başka şehirler yok. Bu, Batı küçük Asya'da da yok. Bize bunu sağlayan sadece kuzey Afrika'dır.

---

45 C. 1. L.14, no: 20

46 Calza, Ostia, 19, 133.

47 Calza, Ostia, pp. 119, 134, 165, 169, Plan için bak: p. 17, Sabazius için, cf. P. 92; Cybele için, p. 168. Tarih için bak: cf. C.1. l, 14, no: 33,67.

48 C. 1. L. 14, no: 40-43, 4301-4306.

49 Dessau, Inscr. Lat, no: 4131. Wissowa, R eligion, 2édit, 322-325. Cumont, Les Religions orientales, 4édit, p. 62.

50 Toutain, les cultes paiens, 2, 111-119.

M.S. 100 yılında, **Auguste** döneminden beri Afrika'da bulunan[51] üçüncü ordunun kumandanı, **Tigmad**'a bir ordu göndermişti. Burası hemen askeri bir koloni haline gelmiş derhal gelişmişti ve M.S. VI. Yüzyılda yıkılıncaya kadar da varlığını korumuştu.[52] Bu eski askerlerin dini ihtiyaçlarını karşılamak için orada üç tapınak bulunuyordu. Bunlardan ikisi çok büyüktü ve kale duvarının dışındaydı. Hala bugün, koloni sakinlerinin, **Ostie**'de olduğu gibi, Roma vatandaşı olduklarını ve Jüpiter, Junan ve Minerve'den oluşan üçlüye vakfedildiklerini bildiren Kapitole'un sütunları göğe doğru yükselmektedir. Batı kapısında, M.S. 151 yılında Tigmad'ın Tanrısına yapılan bir tapınak bulunmaktadır. Ona yapılan kült, **Bacchus**'un, Sylvain'in ve Mars'ınki gibi, **Kapitole**'un üçlü Tanrısınınki ile birleştirilmiştir. Sitenin Tanrılarının kültü, İspanya'nın ve Afrika'nın eyalet şehirlerine yayılmıştı.[53] Bu, tanrılar fikrinin özel bir şeklinden başka bir şey değildi ve imparatorluk döneminde çok gelişmişti. Bu fikir, bir yeri, bir yapıyı ve bir topluluğu koruyan Tanrısal güç gibi ortak bir varlığa tapmaya kadar ulaşmıştı. Şüphesiz burada, çok eski bir Roma âdeti bulunuyordu. Fakat daha sonraki dönemde bu, dini düşüncenin aldığı, panteist bir eğilimin işareti oldu.

Üçüncü tümenin askerlerinin yanında **Sylvain**, sebebi bilinmeyen bir tapınma konusuna sahipti. Bunun için **Tigmad**'ın tecrübeli askerlerinin onu, kendi tanrılarına ortak etmelerinde şaşılacak bir şey yoktur. Yine askerlerin, Marsa tapınmaları da rahatça açıklanabilir.[54] **Bacchus** veya **Liber,** Afrika'da, kendilerine şarap verdiği dostlarının minnetine mazhar olmakta ve askerler, mahalli burjuvazi sıralarından daha az bir araya gelmektedirler.[55] Şarabın hileci tanrısına, Greco-Romen Tanrısı hangi ölçüde varis olmuştu? **Timgad** ile ilgili bu söylenemez. Fakat, başka yerlerde net olarak böyle olduğu belirtilebilir. Küçük şehrin, üçüncü tapınağı, söylevler tribününün arkasındaki çarşıda yapılmıştır. Bu tapınağın resmi kültüre hizmet verdiği tahmin edilmektedir. Fakat hiçbir isim belirtilmemektedir. Kitabeler, bu ana bilgilere hiçbir önemli şey ilave etmemektedir. Eski askerler, onların nesilleri ve va-

---

51 Dessau, ınscr, lat. 6841. Ritterling dans pauly-Wissowa, 12, 1493-1505.

52 Plan ve tasvir için bak: Baedeker, Mittelmeer, p. 302-310. R. Cagnat, Carthage, Timgad, Tebessa, 3[édit], 1927, p. 44-126, C.1. L. 8, 2340-2443, 10738-10743, suppl. 2, p. 1693, no: 17811, no: 17939.

53 Toutain, Les cultes paiens, 1, 450.

54 Toutain, a.g.e., I, 253, 262.

55 Toutain, I, 361-364.

risleri, imparatorluğun resmi dindarlığında yaşamaktaydılar ve geleneğin onlara alıştırdığı Roma dünyasından başka tanrılara tapıyorlardı. Afrika dininin tesiri muhtemelen şu veya bu noktada kendini hissettiriyordu. Ancak bunun önemi yoktu. **Timgad**'da, Roma'dan daha çok Roma esprisi hakimdi.

Dougga başka bir şeydi. Vaktiyle çok önemli olan bu yer, Kartaca'nın güney-batısına kurulmuştu. Başlangıçta Berberiler oturuyordu. Zamanla Roma vatandaşlarının üye olduğu bir koloni haline gelmişti.[56] Forum'da, zarif bir kale yükselmektedir. Onun çatısı, göğe doğru yükselen tanrılaşmış imparatoru tasvir den bir figürle süslenmişti. Bir adak kitabesine göre o, **Marc-Aur**éle döneminde M.S. 168 [57] yılına doğru inşa edilmişti. Burası, üçlü roma tanrısının resmi kanıt yeri idi. Fakat şehre hakim tepede, muhteşem **Saturne tapınağı** yükseliyordu. M.S. 195'te Septime-Sévère döneminde, daha eski bir tapınak yerleştirilmişti.[58] Fakat iki tapınakta, tapılan **Saturne** bir Roma tanrısı değildi. O, bir Kartaca Baali idi.[59] O'nun eşi olan **Dea Caelestis**, yani, **Tanit**, göğün kraliçesiydi.[60] O'nun tapınağı, mahallin batısındaydı. Bugün hâlâ, duvarla çevrilmiş halde, zeytinliklerin ortasında, mermerin parlaklığını ortaya koyarak, uyuyor görünmektedir. Bu yapıda, Afrika hanedanlığı döneminin tarihini taşımaktadır. M.S. 200 yılına doğru[61] Alexandre Sèvér'in saltanat döneminde inşa edilmiştir. O da daha eski bir tapınağın yerine oturmaktadır. Asırlar boyunca **Dougga** sakinlerinin dini duyguları Baal ve Tahit gibi Afrikalı büyük tanrılar çiftinin üzerinde merkezileşmiştir ayrıca, iki salonlu, sütunlu, absidlerle bir Mercure tapınağının olduğunu biliyoruz. Yine o yerin Mercure tapınağına şehir tarafından tahsis edildiğini öğreniyoruz.[62] Fakat bu tanrı, Roma tanrılar grubuna ait görünmemektedir. O,Afrika eyaletinin küçük şehirlerinde tapınılan bir ülke tanrısıdır. Fakat onun ismini bilmiyoruz.[63]

Timgad ve **Dougga**, birbirine zıt iki tip dindarlığı temsil etmektedir. Onların müşterek karakterleri, hemen hemen bütün doğu ilişkilerinde tama-

56 Baedeker, Mittelmeer, p. 371-373, Cagnat (Carthage, Timgad, Tebessa 3[édit], p. 67) bir plan vermektedir.
57 C. 1. L., 8, 1471: Suppl, 1, no: 15513.
58 C.1. L., 8, Suppl, 4, no: 26498.
59 Toutain, Les cultes paiens, 3, 15.
60 Toutain, ibid, 3, 15.
61 C. 1. L. 8, Suppl, 4, no: 26457-63.
62 C. 1, L. 8, Suppl, 4, no: 26478-82
63 Toutain, Les cultes paiens, 1, 299-307.

men görülmez.[64] Genelde bu, belli bir anlamda Afrika eyaletlerinin karakteristiğidir. İmparatorluk döneminde, ülke dinleri, halkın ihtiyaçlarına, Latinleşmiş şekilde kafi geliyordu. Bu dinler, zamanın yüksek kültürüne uyuyorlardı. Sadece, Büyük Ana ve boğa sırları, şehirliler tarafından hararetle uygulanıyordu.[65] Diğer doğu kültlerinin Mısır Tanrılarının ve Suriye tanrılarının kültlerinin, şehirlerde merkezleri vardı ve özellikle de **Lambés**'de[66] Mithra dini yine askerler tarafından yayılmış ve korunmuştur. Yine onların yanında eyalet memurları, doğulu esirler, sahil şehirlerinde bu yeni dinin elçileri olmuşlardır. Böylece **Mithraizm,** ikinci yüzyılın sonundan itibaren, Afrika'ya nüfuz etmiştir.[67]

Rhin sınırındaki Cermen eyaletlerinin kitabeleri ve âbideleri bize farklı bir imajı yansıtmaktadırlar.[68] Burada İtalya kökenli Roma askerleri, imparatorluğun diğer bölgelerinden gelen askerlerle temas kurmuşlardır. Ülkeye doğudan gelenlerin çoğu askerlerdi ve bir kısmı da tüccar ve esirlerdi. Eyaletlerin hareketli tarihi, Celtik veya Gaulluların, Cermenik unsurların birleştiği karışık halk topluluğunda kendini göstermektedir. Halkın bu farklılığına dinlerin şekillerinin çeşitliliği de uygun düşüyordu. Garnizon şehirlerinde Tanrıların resmi kültü ve Roma imparatorları, birinci derecede yer işgal ediyordu. Fakat bunun yanında, **Jüpiter Dolichenus** ve özellikle **Mithra** kültleri de bulunuyordu. Onlar, insan topluluklarının kalbinde daha canlı idiler. İkinci ve üçüncü asırlarda bu iki tanrı, askerler için, milli tanrılar haline gelmişlerdi.

Ülke halkı kendi tanrılarına hizmete devam ediyorlar ve onlar için tapınaklar ve adak abideleri yapıyorlardı. Bunlar, uygun bir tarzda değiştirilen Tanrı isimlerini içeren Latince kitabeler takdim ediyorlardı. **César** ve **Tacite** bize bunu bildirmektedir.[69] Şayet orada **Mercure**'un, **Mars**'ın veya **Hercule**'ün isimlerini buluyorsak, o halde, bu Roma isimlerinin Celtik veya Cermanik Tanrıları tarafından örtüldüğünü ve çoğu zaman takma bir ismin

---

64 A. Timgad da, Mitraik bir **dadaphore** bulunmuştur (Toutain, 2, 147), not: 1). Dougga'da da bir Dendrophoreun varlığı doğrulanmıştır (C.1, L. 8, Uppl, 1. no: 15527).

65 Toutain, 2, 101, 109. Bu konuda bak: Dessau, İnscr, lat, 4136, 4142.

66 Toutain, 2, 18, 56.

67 Toutain, 2, 146, 163. Cumont'taki haritaya bak: Les Mysteres de Mithra, 3[édit], 1913.

68 H. Lehner, Orientalische Mysterien kulte im römischen Rheinland (Bonner Jahrbücher, Fase, 129, 1924, p. 36-91).

69 Cesar, Bell, gall, 6, 17; Tacite, Germ, 9.

bunu doğruladığını bilmemiz gerekir.[70] Bu büyük Tanrıların yanında, aşağı Tanrılar kalabalığı veya sadece mahalli Tanrılar da bulunuyordu. Ancak bunların Roma'ya ait hiçbir etiketleri yoktu. Bu Tanrılar, gerçek isimleriyle takdim edilmişlerdir. Bunlar, Rosmert'a, Visuna, Abnoba idiler. Bu Tanrılar bazen da İmajlarla takdim edilmişlerdir. Mesela, Epona gibi... Bu, atların koruyucusuydu ve hayvanlarının yanına oturmuş vaziyetteydi. Yahut, üç büyük kadın başlığında takdim edilmişlerdir. Ona karşı meyva sepetleri tutarak takdim edilmiştir. Sular Tanrısı böyledir. Boğa bedeninde Tervos veya Ticaret Tanrısı, Ağaçlar deviricisi Esus gibi.

Tréves yakınındaki **altbachtal**'da, otuza yakın mabet ortaya çıkarılmıştır. Onların harabeleri, birinci asırdan dördüncü asra kadar büyük Roma ve Cermen şehirlerinin dini tarihini keşfetmeye imkan vermektedir.[71] Hepsi **Celtik** ve **Cermanik**'tir. Fakat bu tapınakların ortasında **Martius Martialis** isimli bir şahıs büyük bir ev yaptırmıştır. Kendi şahsi kültü ve dostlarının kültü için, oraya bir **Mithareum** inşa ettirmiştir. Ancak bu Tréves'de bulunan tek yapı değildir.[72] Cermende **Mithra** kültü, sadece sınırdaki askerler tarafından icra edilmiyordu, ülke içinde halk kesiminden de bir takım müntesipler elde etmişti. Bu grupların içinde Mısırlı Tanrılar da çok sayıda tapıcılar bulunuyordu. Frigya'nın Büyük Anası da, boğacılığı da içine alan bir kült konusu idi.[73] Bunlara doğunun yıldızperestlik inancı da ilave edilebilir. Bunu, haftanın günlerinin Tanrılarına tahsis edilmiş çok sayıdaki taşlar ve yedi planetin resmini taşıyan taşlar ispat etmektedir. Roma medeniyetiyle, kültürlü halk sınıfları, imparatorluğun doğu eyaletlerinden dini fikirler almışlar ve onları halka taşımışlardır.

Bu doğu kültlerinin ortak karakteri, milli özelliklerini terk etmeleri ve evrenselliği hedeflemiş olmalarıdır. Aralarında birçoğu, sırların şekillerini benimseyerek, yeni girenlerin ve muhtedilerin sıkıca kapalı kalacakları bir takım cemaatler meydana getirmişlerdir.[74] İsis'in sırlarının merkezinde, Osiris Mit'i yer almaktadır. Ölümü ve dirilişi ile, onun etrafında, Mısır karak-

---

70 Wissowa, Archiv Für Religionseviss, 19, 8. Doküman koleksiyonu için bak. A. Reise, Das rheinische Gernanien in den antiken ınschriften, p. 289-366.

71 S. Loeschke, Die Erforschung des Tempelbezirks im Altbachtale zu Trier, 1928.

72 Lehner, Bonner Jahrbücher, 129, 87, no: 263-267.

73 C. 1. L, 13, no: 11352. Reise, Das rhein. Gerın, p. 457, no: 3068[b]

74 Cf. T. 1. p. 179.

terli veya Mısır ayinler topluluğu toplanmaktadır. Ekim ayının sonunda, Tanrının ölümünün hatırası kutlanıyordu. Topluluk, gürültülü ağıtlarla, ümitsiz arayışları içinde büyük Tanrıçaya refakat ediyordu. Nihayet, parçalara bölünmüş kadavra yeniden bulunuyordu. Toplanmış üyeler ve mutlu kalabalıklar, O'na inanan herkese ölümsüzlük veren dirilmiş Tanrıyı çılgınca alkışlıyorlardı. Bu kutsal topluluğa girmek için, uzun bir hazırlık ritüelinden geçmek ve giriş törenlerine katılmak gerekiyordu. **Apulée**[75] tarafından sağlanan örtülü şehadete göre bu giriş töreni sırrı, ölüler krallığının sınırlarına kadar götürüyor ve nihayet onu bütün elementlerin önüne geçirtmek için Proseprin'in eşiğine kadar sevk ediyordu. "Gecenin ortasında, kör eden bir ışık içinde güneşin aydınlattığını görüyorum. Cehennem Tanrılarını ve gök Tanrılarını ziyaret ediyorum. Onları karşı karşıya tebcil ediyorum" Sır, İsis'in koruması altında ölüler krallığından geri gelmek için ölüme boyun eğiyor. Yeni bir hayatla canlanmış olarak Tanrıların vizyonu ile bizzat ölümsüz bir Tanrı oluyor. Semâvi elbise ile süslenmiş, bir ayla çevrilmiş taş'la, yeni sağlık, güneş Tanrısının imajı altında cemaata takdim edilmektedir.

Tanrının ölümüne yapılan ağıtlar ve diriliş sevinci. Dağların Büyük Anası Kybele'nin[76] belli başlı bayramının mitolojik muhtevasını oluşturuyordu. **"Kan günü"**, bilinçsiz sayıklamalara kadar götüren çılgınca danslardan sonra sırlar, vaktiyle olduğu gibi, kanlı yaralanmalara veya bizzat yüce Trans halinde, **Attis** örneğinde olduğu gibi iğdişliğe sahip olunuyordu. Daha sonra, kan, sadece dans eden rahiplerin kesilen kollarından fışkırıyordu. Bu yas gününü hemen 25 Martta kutlanan **Hilaria bayramı** takip ediyordu. Bu bayramda, **Attis**'in dirilmesi kutlanıyordu. Başka bir tabirle, baharın gelişi kutlanıyordu.[77] Bu dinde, sırların özel bir girişi yapılıyordu. Bunların izlerini, Roma'da ve Batı eyaletlerinde, ikinci asrın ortalarında buluyoruz. **Taurobolium** ve **Criobolium** terimleriyle, boğa ve koç kurbanlarına işaret edilmektedir. Bunlar, muhteşem kült olarak, imparatorun selameti için icra ediliyordu. III. Asırda, belki de başlangıçtan beri, buna, bağışçının **Kan vaf-**

---

75 Apulée, Métam, 11, 23, cf. M. Dibelius, Die İsisweihe bei Apuleius (Heidelberger Akad. Sitzumgsber, 1917, Fas c. 4).
76 H. Hepding, Attis, p. 98, 158, 165.
77 Marqua'dt, Röm. Staatsverwaltung, 3, 2[édit], 372 ve Wissowa, Religion, 2[édit], 320.

tizi ilave edilmiştir. Bağışçı, kesilen hayvanın altındaki çukura gizlenmekte, üzerine kan akmakta ve sonra, mü'minlerin dualarını kabul etmektedir.[78]

Bu vaftizle, o, "yenilenmekte"dir. o, bize vaktiyle bunu yaptığını söylemektedir. Fakat burada söz konusu olan, yirmi veya muhtemelen yirmi sekiz yaşın sonunda, kan vaftizinin yenilenmesidir.[79] Bu merasim, yeni muhtedilerin normal giriş merasimi değildir. Çünkü boğalar bu merasim için çok pahalı geliyordu. Bazı vesilelerle, cemaatin ileri gelen üyeleri tarafından bu boğa merasimi icra ediliyordu.

Perslerdeki aydınlık Tanrısı olan **Mithra kültü**, sadece erkeklere tahsis edilmişe benzemektedir. İkinci asır boyunca, farklı tabiatlı unsurlar bu külte karışarak, misyonerlik propagandasına uygun bir şekil altında, imparatorluğun batısında büyük bir yayılma elde etmiştir. Çünkü askerler bu kültü, bütün sınırlarda yaymışlardır. III. Asırda, bu kültün önemi daha da artmıştır. Halk arasından bir takım müntesipler bulmuş ve nihayet resmi güneş kültü ile birleşerek ulvî bir takdis elde etmiştir. **Mithra** kültü, muhtemelen çok güçlü şekilde ruhlarla kuşatılmıştır. Çünkü o, en mükemmel şekilde **"Sırlar"** kült tipini takdim etmektedir.[80] Mahalli cemaatlerin, çok sayıda üyeleri yoktu. Bütün tapınaklar, küçük mekanlardı. İçlerinde yüz kadar insana yer oluyordu. Küçük arkadaş grupları, böylece oluşmuştur. Ancak burada da askeri bir hiyerarşi derecesi bulunuyordu. Bu kutsal toplulukta yedi derece vardı: Birinden diğerine geçmek için, yiğitlik ve kendine hakim olmayı gerektiren sert tedbirlerden geçmek gerekiyordu. Bunların arasında, **vaftiz, cemaatin** üyelerinin iştirak ettiği **kutsal yemek, ölümsüzlük** ve **göksel ödül** zikredilebilir. Fakat, yine, **Mithra** tarafından empoze edilen ahlakî ve zahidane emirler de söz konusuydu.[81] Mithra sırrı, ışık Tanrısı, saflık, hakikat için, karanlıklar ve yalan krallığına karşı savaşmalıdır. Askerlerin kalblerini çekmek ve bu dönemde medeniyet krizi çeken insanlara sağlam bir dayanak noktası vermek için, Pers düalizminin üstüne, yiğitçe bir ahlak tesis edilmiştir.[82] Bu din, felsefî faraziyelerle kuşatılmış değildi. O, Yunanis-

---

78 Prudence tarafından bir tasvir verilmiştir. Peristephanon, 10, 1011-1050.

79 Dessau, İnscr. Lat. 4152, 4154, cf. 4150 ve Lagrange, Revue biblique, 36, 561-566. H. Hepding. Attis, p. 197. Wissowa, Religion, 2[édit], 322.

80 Cumont, Les Religions onentales, 4[édit], p. 139; Les Mystéres de Mithra, 3[édit], p. 125.

81 Justin, Apol. 66, 4; Tertullien, praescr. Haer, 40; porphyre, De abstin, 4, 16; Julien, Caesares.

82 Cumont, Les Religions Orentales, 4[édit], 144.

tan ve küçük Asya etrafında büyük bir kavis çiziyordu. İşte onun nihai bozgunu da bu coğrafyada olmuştur. Hıristiyanlık özellikle dünyayı fethetmek için bu bölgelerden hareket etmiştir.

Bu dönemde Yahudilik tedrici şekilde tarih alanından kayboluyordu. İsrail halkı kendi kaderinin hatırasını korumak için hiçbir şey yapmadı ve diğer tarihçiler de İsrail için çok az endişe duyuyorlardı. Trajan ve Hadrien[83] döneminde birbiri ardınca patlak veren bir dizi isyanlar, korkunç baskılarla sonuçlanmıştı. Böylece Doğu Yahudilerinin sayıları, felaket bir şekilde azalmıştı. Anlatıldığına göre,[84] binlerce Yahudi, baskılar sonucu katliamdan geçirilmişlerdi. Romalı bir tarihçi bu konuda şu rakamları vermektedir: Sadece Hadrien'in savaşı, Yahuda'da, 50 takviyeli yeri ve 985 köyü yok etmişti. 580.000 Yahudi savaşta yok olmuştu. Bunlara açlıkla, hastalıkla ve yangınla kaybolanlar da ilave edilebilir. Bu rakamlar dikkat çekicidir ve muhtemelen bunlar bir resmi zafer bülteninden gelmektedir. Bunlar tam doğru da olmayabilir. Ancak savaş sonunda Yahudilere yapılanlar konusunda bir bilgi vermektedir. Filistin'de, Mezopotamya'da, Libya'da, Kıbrıs'ta Yahudi halkı kaybolmuştur.

Hadrien döneminde, sünnet olma, kesin şekilde yasaklanarak Yahudi isyanı tahrik edilmişti.[85] Sünnet yasağı, Yahudiler için kabul edilemezdi. Bunun için, Antonin le Pieux döneminde de Yahudiler isyan etmişlerdi. Sonuç; sünnet iznini elde etmekle bitmişti. Diğer yandan bu sünnet ritüeli, geçmişte olduğu gibi, Yahudi olmayanlara en sert cezalarla yasaklanmıştı.[86] Bu yasak uzun süre yürürlükte kalmıştır. Bu yasak, Yahudiliğe giren muhtedilere sünneti yasaklıyordu ve dünyada Yahudi misyonerliğini de felce uğratıyordu. Aslında bu yasak, bireysel aksiyona engel olmuyordu. Asırlar boyunca, Yahudi propagandası sessizce icra edilmişti. Fakat artık büyük ilerlemeler zamanı, geride kalmıştı, dünyanın dini yönden fetih ümidi kaybolmuştu. Aksine, Yahudiliğin dini senkretizm üzerinde, özellikle, büyü ve mistisizm üzerinde büyük tesiri vardı. İleride bahsedeceğimiz Hermetik kitaplar (Les Livres Hermétiques), büyüsel papiruslar kadar, Yahudiliğin güçlü şekilde

---

83 Cf. Supra, p.9.
84 Eusébe, Hist. Eccl. 4, 2, 4.
85 Spartien, Hadr, 14, 2.
86 Julius Capitol. Ant, pius, 5, 4. Modestinus, (Digeste, 48, 8 11ᵉ pr)

damgasını taşımaktadır. Orada her yerde, Yahudilerin gizli hikmetinin izi bulunmaktadır.

Yahudilerin hukuki durumları, kanlı isyanlarını değiştirmemiştir. **Caracalla** bütün imparatorluğa site hakkını verdiğinde, bundan Yahudiler de paylarını almışlardı.[87] Kudüs'ün tahribinden sonra, halkın kendini verdiği merkezi dini teşkilat yeniden tanındı. Hahambaşılık, Yahudi halkını idare ediyordu ve onlardan belli bir vergi alıyordu, çünkü eski Tapınak vergisi, devletin kasasına gidiyordu. Filistin'de, adalet icra ediliyordu ve ölüm cezalarının durduruluşu telaffuz ediliyordu.[88] Şüphesiz Sanhédrin, eski şekliyle kaybolmuştu. O'nun yerine, önce, Jabne, sonra da Tiberiade'de kurulan Rabbinik bir akademi geçmişti. Bu akademi, hukuki ve teolojik problemleri çözüme ulaştırıyordu.[89] Bu dönemde hahamlar geleneği, yazı ile tespit edilmiş ve **Mischna** kaleme alınmıştı. İşte daha sonra, doğu Yahudiliğinin gelişmesi, bunun üzerinde meydana gelecekti. III. ve IV. asırlarda, **Tiberiade**'da bir bina inşa edilmiş ve burada Filistin Talmudu (Kudüs Talmudu) meydana getirilmişti. Fakat, bu arada, V. Asra doğru, Yahudiliğin ağırlık merkezi doğuya doğru yer değiştirmişti. Babil Yahudileri, kendilerini bağlayan Babil Talmudunu meydana getirmişlerdi. Öyle ki Roma İmparatorluğu'nun Helenleşmiş Yahudiliğinin tesiri ve sayısı azaldıkça, doğu Yahudiliği, gittikçe büyüyen bir önem kazanmış ve Yahudi halkı üzerinde eşsiz bir egemenlik kurmuştu.

Fırat üzerindeki **Doura** kalesinin kazıları bu geçiş döneminin çarpıcı bir örneğini ortaya koymuştur. Roma İmparatorluğu'nun sınırları dışında olan bu şehirde, bir yandan, **Palmyr'e** ile diğer yandan **Parthes ve Pers** imparatorluğu ile olan sıkı temaslar içinde, **Aramice, parthe ve yunanca** konuşan zengin bir Yahudi kolonisi bulunuyordu. Resimlere karşı olan Yahudi şeriatının peşin hükümlerinden uzak olarak onlar, sinagoglarını yukarıdan aşağıya, yetenekli sanatkârlara, kutsal kitab tarihinden alınan resimlerle süsletmişlerdi. Bu figürlerin arasında[90], Filistinlilerin Tapınağında Dagon putunun yıkımı ve İsraillilere verilen Ahit Tahtının taşınması (I. Samuel 5 ve 6)

---

87 Juster, Les juifs, 2, 23.
88 Origene, Epist. Ad Afric, 14 (17, 44. Lommatzsch'ın yayınında)
89 Schürer, Geschichte, 2, 247, Juster, les juits, 1; 401.
90 İllustrated London News, 1933, 29 Temmuz, p. 190.

bulunuyordu. Fakat Dagon'un yerine, **Palmyre**'in büyük Tanrısı Dura'ya tapılıyordu. O'nun kırılmış putları yeri dolduruyordu. Bu Yahudi cemaati, kendisini kuşatan sonsuz güce inanıyordu. Bu cemaat, henüz, Talmud ruhu ile canlanmamıştı. Fakat İsrail'in kaderi belirlenmişti. Yahudilik kesin olarak Hıristiyanlığın Helen ruhu ile birleştiği dönemde, Helenlik ruhundan ayrılmıştı.

II. BÖLÜM

KİLİSE

Tarih San'atı, Antikite'nin en üst noktasına kadar gitmektedir. Fakat Yunanlılardan önce, evrensel tarih yoktur. **Herodote, Périclès** asrının muzaffer ve güçlü gelişmesine müteakip, ortasında yaşadığı Med Harplerinin destan savaşlarını anlatmaya kendini vermiş, en eski zamanlardan itibaren, bu savaşı Doğu halklarının yani Barbarlarla-Yunanlıların giriştikleri kavganın son safhası olarak takdim etmiştir. Sonuç olarak o, bu tarihin tamamını açıklamaktadır. O'na, birçok özel tarihler, bu fikrin ışığında, Doğunun sahne aldığı büyük bir dramın ardı ardına gelen olayları olarak görünmektedir. **Héredote**, evrensel tarihe yön veren kanunları araştırmanın ve ona bir anlam vermenin peşindedir. O, bu soruya, dinî doktrinde bir cevap bulmaktadır. Fakat O'nun önceden sarsılmış Tanrılara olan imanı, mükemmel bir kavram yaratmaya kafi gelmemektedir.[1] O, hatadan, aftan, adaletin zaferinden ve cürümlerin cezalandırılmasından bahsetmektedir. Yine O, Tanrıların kıskançlıklarından, ardı ardına gelen mutluluk ve mutsuzluktan ve nihayet, Tanrıların bile değiştiremediği kaderden bahsetmektedir. Buna göre evrensel tarih, ancak belli bir noktaya kadar anlaşılabilmektedir. Sonuçta O, beşerî hayatın birçok olayları gibi, trajik bir bilmece olarak kalmaktadır.

Thucydide, tarihi, bütün teolojik müşahededen atlatmıştı. O, tarihi, tanınabilen ve şartları olan dünyadaki bir alana indirmişti. Buradan O, tarihe, bilimsel bir karakter kazandırmıştı ve konuyu sert bir şekilde sınırlandırarak onu, bir dizi tabloda parçalanma tehlikesine maruz bırakmıştı. Ondan sonra, uzun asırlar boyunca, kimse artık, evrensel tarih yazmaya cesaret edemedi. **Ephore**'un çok yaygın olan eseri, Büyük İskender'in saltanatından

---

1 Von Wilamowitz, Glaube der Hellenen, 2, 206. Jacoby dans Pauly- Wissowa, suppl. 2, 479-483.

önce tanımlanmıştı. Ancak bu eser, yönlendirici fikirlerin olmadığı, olayların bir derlenmesinden başka bir şey değildi.[2]

Yeniden evrensel tarihe cesaret eden **Polybe** olmuştu. O, Roma tarihi üzerine yazdığı muhteşem kitabının dışına, evrensel tarih üzerine müşahedelerini koymuştu. O, kendi kendine, Romalıların, nasıl M.Ö. 220'den M.Ö. 168 yılına kadar geçen elli üç yıllık hakimiyetleri döneminde hemen hemen bütün dünyaya nasıl boyun eğdirdiğini sormaktadır. O'na göre bu olayın, tarihte benzeri yoktur. Daha önceki Persler, Lacédémonien'ler, Macédonien'ler, Sadece geçici ve kısmî bir imparatorluk yaratabilmişlerdi. Romalılar ise, hakimiyetlerini, insanla meskun bütün ülkeler üzerinde kurmuşlardı. Böyle bir örnek daha önce yoktu. M.Ö. 200'den önce sadece özel tarihler vardı. O andan itibaren tarih, dünyayı kucaklayan ve onu bir tek hedefe doğru iten organik bir gelişme haline gelmiştir. [3] Buna göre Polybe, tanık olduğu ve Roma İmparatorluğunda bu gelişmenin hedefini gördüğü olayların bütün önemini anlamıştı. Müteakip altı asırlık tarih ve iki bin yıllık tarih, O'nun görüşlerini doğrulamıştır. O'nun için evrensel tarih M.Ö. 200 yılında başlamaktadır. O, yalın bir objektivite ile, bu dünyada gördüğümüz hareketleri ve bilinmez alana nüfuz etmeyen sebepler içinde değişkenleri aramaktadır. Bununla beraber, yeri geldiğinde, irrasyonel bir faktör olan tesadüfe (la tuchi) yer bırakmaktadır.

İmparatorluk döneminin başında, **Diodore**'da evrensel bir tarih yazmıştır. Bu eser, bilimsel bir eser değildir. Fakat orada bütün zamanlar ve bütün milletlerle ilgili olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Ancak yine de, bu, evrensel bir tarih değildir. Bu yazara göre de Roma imparatorluğu, tarihin yekününü temsil etmektedir.

İsrail halkı, Suriyelilerden, Asurlulardan, Mısırlılardan ve Babillilerden, evrensel tarihi anlatan birçok dersler almışlardır. Bunun için kısa zamanda, geniş ufukları kucaklamaya alışmışlardır. Düşüncelerindeki dini eğilim onları, tamamen tarihi olayların teolojik izahını yapmaya çok erken dönemde sevketmiştir. Yeryüzündeki bütün insanların arasından Tanrı, İsrail'i, bütün dünyaya lutuflarını taşıması için seçmiştir. Sürgünden sonra, sefalet ve fe-

[2] E. Schwartz dans Pauly-Wissowa, 6, 7.

[3] Polybe, Histoires, 1, 1-4.

laketle Tanrı, İsrail'i cezalandırmıştır. Ancak bir gün gelecek ki o gün İsrail, bütün milletlere, gerçek Tanrı bilgisini ve barışı getirecektir. O zaman Tanrı, Sion'da saltanatını kuracak ve bütün dünya bu kutsal-dağ üzerinde onu tebcile gelecektir. Sayısız şekiller altında, bir ümit ışığı belirecektir. Tanrının saltanatı, bütün milletler üzerine İsrail'in hakimiyetini getirmeyecek miydi? Mesih'in muhteşem apokaliptik saltanatı ve İşa'ya döneminden beri[4] peygamberlerin muhayyilesini tutuşturan barış saltanatı, buradan kaynaklanmaktadır.

Polybe'in, evrensel tarihi bir bütün olarak tasarladığı ve O'nun merkezini Roma teşkil ettiği vakit; Daniel, Makkabelilerin çağrısı ile Yahudilerin savaşa girdiğinde, onlara vahiylerini açıklıyordu. 0, 2 ve 7. bölümlerde, evrensel tarihin anlamının örtüsünü kaldırıyordu. Buna göre, Babilliler, Med'ler, Persler ve Makedonyalılar gibi birçok imparatorluklar zuhur edecekti. En son İskender İmparatorluğu parçalanacak ve yıkılacaktı. O'nun yerini Tanrı'nın kuracağı bir imparatorluk alacaktı. İnsanoğlu gökten gelecek ve Tanrının kutsal milletini temsil edecek, O, bütün dünyada ebediyen saltanat sürecekti.[5] Buna göre, evrensel tarih, Tanrının plânına göre, İşaya'nın haber verdiği Mesihi krallıkla sonuçlanacaktı. Daha sonraki Yahudilikte, önceden belirttiğimiz gibi bu fikir gelişmiş ve farklı şekillere bürünmüştür.[6] Makkabeliler dönemi, bütün yeryüzü iktidarlarını devirecek büyük mucize ümidine yeni bir güç kazandırmıştı. Bu ümit, Roma hakimiyetinde artmış ve M.S. 70 ve Hadrien dönemindeki **Barkohba**'nın ümitsiz isyanlarının patlamasını sağlayan ayaklanmaların bir iç dinamiği olmuştu.

Hıristiyan cemaati, bu Yahudi eskatolojisinin mirasını toplamış ve evrensel tarihi, tanrısal krallığa varan bir yol olarak telakki etmiştir. **Yuhanna'nın vahyi,** bir Hıristiyan peygamberinin kendisini dünyanın sonunda nasıl takdim ettiğini, Tanrının öfke ve gazabının korkunç alametlerinden sonra, krallığın zaferinin nasıl geleceğini, Roma'nın, bütün ihtişamı içinde nasıl yıkılacağını, şeytanın nasıl bağlanacağını ve çukura atılacağını, göstermektedir. Bu hesap, dünyanın harabeleri üstünde yeni bir göğün nasıl yükseleceğini ve yeni bir yerin ve semavi Kudusün, mutlu Tanrıya ve Tan-

---

4 Cf. İşaya, 11, 6-9.
5 Daniel, 2, 44; 7, 13, 18, 27, cf. t. I, p. 20.
6 Cf. t. I, p. 24 ve 33.

rının kuzusuna boyun eğmiş, Tanrısal ışıkta yürüyen bir milletin nasıl parlak başkenti olacağını göstermektedir.

Şüphesiz, eski Hıristiyanlık kendisini, bu tarzta bir farklılıkla, evrensel tarihin seyrinde takdim etmektedir. O'na göre, bu dünyanın krallıkları en yüksek taçlarına ulaşmışlardı ve bunların sonuncusu da Roma İmparatorluğu idi. Fakat bu da yıkılacaktı ve kehanete göre onun yerini, İsa'nın çektikleri acılarla başlayan Tanrı krallığı alacaktı. Böylece, Roma hanedanlıklarının yerini krallar kralı Mesih'in krallığı alacaktı. Böylece, Mesih ve krallığı, evrensel tarihin son anlamı olacaktı.

Bütün bunlar, çok önceden haber verilmişti ve eski ahitte yazılmıştı. Vaatler, Paul'un[7] bildirdiği gibi, Yahudilikte değil, **"Manevi İsraile"**, yani **"Hıristiyanlara"** hitap ediyordu. Genç dini cemaat, net olarak geçmiş kralları kıran tamamen yeni bir unsurla, tarihe girdiğinin bilincindeydi. O vakte kadar dinde hakim olan milli özellik kaldırılmıştı, artık yeni bir topluluk zuhur etmişti.[8] Artık bu topluluk, Yahudi, Grek, Scythe veya barbar olarak[9] isimlendirilmeyecekti. Bu topluluk, Yahudilerin ve putperestlerin yanıbaşında, mutlak olarak yeni, üçüncü bir ırktı.[10] Seçilmiş bir ırktı, kutsal bir krallıktı, kutsal bir milletti ve Tanrının elde ettiği bir milletti.[11] Bugüne kadar dünyada görülen bütün Miletler, beden ve kanla oluşmuştur. Hıristiyan halkı ise, Hıristiyanları yeni ve Paul'un Mesih'in bedeni olarak isimlendirdiği yeryüzü ötesi bir organizmada birleştiren vaftiz sakramenti ile Ruh'dan doğmuştur. Yani, O, başının Mesih olduğu bir bedendir. Hıristiyanlar, bütün milletlerin seçilmişleridir.[12] Ruh tarafından Mesih'te birleşmiş olan Hıristiyanların tamamı, çok erken dönemden itibaren kilise terimi ile (Ecclesie) belirtilmişlerdir. Grek Kutsal kitabı bu ismi, İsrail halkına veriyordu. Bu kelimeyi kendi cemaatlerine uygulayan Hıristiyanlar, manevi İsrail olma kanaatini izhar ediyorlardı. Onlar seçilmiş bir topluluktu ve onlara Eski Ahidin vaadleri uygulanıyordu. Yeryüzüne dağılmış olan bütün Hıristiyan-

---

7 Galatyalılar, 3/6-9; 6/16; Romalılar, 4/1-25; Filipililer, 3/3; cf.t.I,p. 133.
8 Barnabas, 5/7; 7/5; Or.Sibyll, I, 383; cf. Harnack, Mission, 4 édit, I, 262.
9 Koloseliler, 3/11; Galat, 3/28; cf. Rom. 10/12; I. Korintos, 12/13.
10 Kerygma Petri, f. 2, p. 15, 8, İkinci édit. Klostermann (Kleine Texte, 3).
11 I. Petrus, 2/19
12 I. Korintos, 12/13; 10/17; Romalılar, 12/5; Kolesiler, 1/18, 24; Ephésos, 2/11-19; 5/23; I. Petrus, 2/5; Hermas, vis. 3,3, 3-5, cf.t. I.

lar, kilise adını taşıyorlardı. Ancak bu kelime, **"mahalli cemaatleri"** de belirtiyordu. Çünkü şurda veya burada olan iki veya üç cemaat, Rab adına birleşmişlerdi. Onların ortasında, Mesih'in bedeni açıkça görünüyordu. İşte kilise orada idi.

Clément'in birinci mektubunun yazarı, biraz ukalaca bir sarahatle aşağıdaki yazısının başına bu kelimeyi yerleştirdiğinde fikrini açıklamaktadır. Ancak O'nun arzusunu bilmekteyiz.[13]; "Tanrının kilisesi, Roma'da bulunmaktadır. Korintas'da bulunan Tanrının kilisesini selamlamaktadır." Kilise, Diaspora da yaşayan bir tek kilisedir. O, dünyanın dört köşesine, dünyanın sonuna kadar dağılmıştır."[14] O yeryüzünde ancak bir yabancı gibi oturmaktadır. Çünkü, bizim vatanımız göktedir. Hıristiyanlar, azizlerin vatandaşlarıdır ve Tanrının ailesinin üyeleridir.[15] Hıristiyanların gerçek vatanı Tanrının ebedî olarak sayısız melekler ordusunun, seçilmişler ve adillerin ortasında saltanat sürdüğü **"Semavi Kudüstür"**[16]. İşte, aradığımız **Gelecek Site** ve yeryüzüne dağılmış kiliseyi birleştirecek "Tanrının Krallığı" oradadır.[17]

Kilise yeryüzü cemaatlerinin yekünü değildir. O, Mesihe ait olan ve onun bedeninin üyeleri olan bütün varlıkları içine alan yeryüzü ötesi bir realitedir. Bu realitenin içine yüksek melekler ve iyi ruhlar, mutluluğa erenler, şehitler ve hâlâ bu dünyada savaşan Hıristiyanlar girmektedir.[18] Bu kiliseyi Mesih, nişanlısı gibi sevmektedir. İncile göre, o, O'nun zevcesidir ve sadece onunla vardır. Erkek ve kadın birdir. Cennette, Adem ile Havva, Mesihle-Kilise ilişkisini temsil etmektedirler. Nasıl ki Mesih, Ruh'dur (Pneuma), Kilise de manevi ve ebedîdir. O, güneş ve aydan önce, bütün dünyadan önce Tanrı tarafından yaratılmıştır.[19] Kilise dünya tarihinin köküdür ve hedefidir. Fakat o, bu dünyada değildir. Dünya, O'nun için yaratılmıştır. Bunun için dünyanın bizatihi bir hedefi yoktur. Kilisenin, kendine mahsus kanunları vardır. Dünyanın ise, başka kanunları vardır. iki güç, farklı iki devlet

---

13 I. Clément, 1, Salutation; cf. Polycarpe, Ad. Phil, salutation; Mart, Polyc, Salutation.
14 Didaché, 10,5; 9,4; cf. Jaques, 1,1.
15 Filipeliler, 3/20; Efesoslular, 2/19; cf. I. petrus, 1/1-2; Hermas, sim. 1/1.
16 İbranilere, 12/22-24; Vahiy, 21/9-10, cf. 19/7.
17 İbranilere, 13/14; Didaché, 9/4; 10/5. Robert Frick, Geschichte des Reich-Gottes-Gedankens, 29.
18 Cf. Koloseliler, 2/9-12, 19 ve 2. notta belirtilen metinler.
19 Efesoslular, 5/29-32; II. Clément, 14/1-5; cf. Ignace, Ad. Polye, 5/1; Ad. Ephes, 5/1; Ad. Ephes,5,1;Vahiy, 19/7; 21/9; 22/17 ve Markos, 2/19; Matta, 25/1-13; Yuhanna, 3/29; II. Korintos, 11/2, Sur la préexistence: II. Clément, 14,1; Hermas, Vis, 1, 3, 4; 4, 1.

gibi[20] karşı karşıyadır. Tanrısal Site ile yeryüzü devletinin arasındaki muhalefet, Hıristiyan kilisesinin temel bilinçlerinden birisidir. Augustin buna, büyük eserinde, klasik bir şekil vermiştir.

Şayet kocaman Roma İmparatorluğundaki toplulukların arasında dağılmış olan Hıristiyanların oranını, soğukkanlılıkla incelersek ve bu bir avuç insanın gururla imparatorluğa muhalefetini ve evrensel tarihin nihai amacı olduklarını dikkate alırsak; **Celse**'in[21] öfkesini anlamış oluruz. O, doğrudan Tanrıdan sonra geldiklerini ifade etme cesaretini gösteren "yer mısralarından" bahsetmektedir. Onlar, her şeyin kendilerine boyun eğdiğini, yerin ve suyun, havanın ve yıldızların, her şeyin onlar için ve onların hizmetlerinde olduklarına[22] inanmaktadırlar. Tabii ki **Celse**, haklıydı. Çünkü bu tip fikirler, sadece coşkulu ruhlardan gelebilirdi. Yani, genelde de delilerden gelirdi. Fakat bazen da, istisnai olarak, coşkulu bir ruhtan, muhtemelen bir dahiden ve dünyaya hakim olan bir güçle canlanmış bir topluluktan gelebilirdi. Bu durumda tarihçi, muhakemeli hesaptan vazgeçiyor ve normal bir tarih planı altında o, son güçlerinin belirdiği uçurumu fark ediyor. Bu durumda, haklı olarak, iman ve mucizeden bahsediyor.

Kilisenin özü, Ruh'dur. Kökenler dönemini inceleyerek, pneuma (Ruh) nın nasıl Hıristiyanlıkta tezahür ettiğini gösterme fırsatına sahip olabiliriz. Burada sadece, ruhun sonuçlarını göstermekle yetineceğiz. Paul bunlardan oldukça canlı bir tasvir vermektedir ki bunlar, ikinci asırda hâlâ güçlü şekilde görünmektedir. Misyonerler, kırlarda dolaşmaktalar, peygamberlerin sesi, dua ve şükürle meşguldur. Fakat, cemaatlerin toplantı yerlerinde çınlamaya devam eden ve bazen caddelerde ve halka açık yerlerde devam eden çağrıları, vahiyleri ve vaazları kim duyuracaktı? Bu manevi görevden yararlanan büyük müşahedelerden, bu manevi görev yararlanmakta,onları icra edenlere mutluluklar ve avantajlar saglamakta, Ruhla az canlanmış insanları aksi şeyler yapmaya sevk etmektedir. Zaten, **Didache**'nin kilise reçetesi, peygamberlerin tecrübesine aşağıdaki kuralı yerleştiriyordu: "Şayet onların heyecanlı nutukları, sonuçta değerli veya kendi ödemeleri için para ka-

20 Hermas, Vis. 1, 1, 6; 2, 4, 1; Sim, 1, 1-5.
21 Celse, dans Origene, c. cels, 4, 23.
22 Cf. Justin, Apol, 7, 1; Aristide, Apol, 16, 6.

lıpları değerli olursa; cemaat onları bir takım düzmeciler olarak geri gönderecektir."[23]

Antonins[24] döneminin putperest bir yazarı bu tür bir maceracının sadık bir portresini, bize bırakmıştır. Buna göre, sayısız teşebbüslerindeki başarısızlıklarından sonra bir kahraman, Hıristiyan olur ve kendisini bir peygamber olarak takdim eder, Kültleri yönetir, kutsal kitabı açıklar, eserler yazar ve cemaat içinde büyük saygı duyar ve nihayet, hapse atılır. Bu ona, daha çok prestij sağlar ve hürriyetine kavuştuktan sonra, geçimini temin eder. Tâ ki ritüelde kuralı çiğneyinceye kadar. Böylece, O'nun muhteşem peygamberlik görevi de sona erer.

Birkaç yıl sonra bir başka Hıristiyan düşmanı olan yukarıda zikrettiğimiz **Celse**[25], Suriye'de ve Fenike'de dinlenen Hıristiyan peygamberlerinden bildiklerini bize aktarmaktadır: Bu peygamberler, tapınakların içinde ve dışında dolaşmaktalar ve şehirlerde, köylerde dilencilik yaparak şöyle diyorlardı: "Ben Tanrıyım! Yahut, Tanrı'nın oğluyum. Veya, kutsal Ruhum. Geliyorum. Dünya sona erecek. Ey insanlar! Günahlarınız yüzünden telef olacaksınız. Ben sizi, kurtarmak istiyorum ve siz benim, semavi bir güçle geleceğimi göreceksiniz. Ne mutlu bana, şimdi hizmet edenlere! Hizmet etmeyenlerin, şehirlerin ve köylerin üzerine ebedî ateşi yağdıracağım. Bekledikleri cezaları bilmeyen insanların üzerine boşuna tövbe edecekler ve sızlanacaklardır. Aksine bana inananları ben, ebediyen koruyacağım:" Bunu anlatan bir düşmandır. Fakat dediği şey, iyi muhafaza edilmiştir: Peygamber ağzı ile bizzat İsa'nın ruhu konuşmaktadır. O, **Parousie**'yi haber vermekte ve günahların korkunç tehdidiyle korkutmaktadır. **Celse**, nutkun, hiçbir anlamı olmayan akılsız zırvalarla bittiğini ve onların ancak bir düzenbaz tarafından yorumlanabileceğini ilave etmektedir. Biz burada, yoruma müteakip, anlatım olayını[26] biliyoruz. Celse, bütün bunları bir kurnazlık olarak telâkki ediyor ve bu tür peygamberlerin istekleri konusundaki kanaatini kuracağına inanıyor. Burada şaşılacak bir durum yoktur. Çünkü bizzat Hıristiyanlar bile, bu tür düzenbazlardan kuşku duymalıdırlar. Bütünü içinde, Transa

---

23 Didaché, 11, 7-12.
24 Lucien, De Morte Peregrini, 11-16.
25 Celse, dans Origéne, 7, 9-11.
26 Cf. t.I; p. 130.

geçmiş bir porte sadıktır. Fakat, Hıristiyan Profetizminin büyük dönemi geçmiştir. Celse'in gördüğü şahsiyetler, önemi az olan kişilerdir. Bunlar, kilisenin manevi ve coğrafi kenarında bulunan noktadırlar. Onlar, sona eren bir kurumun geri kalan zafer kalıntılarını toplamaktadırlar.

Kilise otoriteleri, öteden beri bu tür ilhamlardan endişe duymuşlardır. Gidişatlarının İsa'nın emirlerine uygun olup olmadığını bilmek için titiz davranmaktadırlar.[27] Paul'un mektupları, ruhun bütün tezahürlerindeki hedefi, Hıristiyan faziletinin pratiği olarak vermektedir. Tabii ki, kehanetlerde ve dilin yeteneğinde bulunan merhamet ilahisi de unutulmamıştır. Sinagogun ihtidasından miras kalan moralizm, aynı anlamda hareket etmekte ve cemaatta, dağdaki vaazın sözleri daima kalblerin yolunu bulmakta ve Hıristiyan hayatı kavramını belirlemekteydi. Didaché'nin ilk bölümlerinde, İsa'nın sözlerinin, eski Ahid'in emirleriyle nasıl birleştiği görülebilmektedir. Bu doktrinlerin, Hıristiyanların bütün hayatlarında yaşam kuralı görevi yaptıklarına inanmak gerekmektedir. Bu alanda **İlhamlar**'da yer almaya devam etmektedir. Bu, onların fantezilerini frenlemekte, Kutsal Ruh'un yeteneğinin mantıkî bir sonucu olarak, bazı gnostik gruplarda, kilisenin ahlâki hürriyetini oluşturmaktadır.[28]

İlham da bir belirleyiciydi. O'nun sözleri de İsa-Mesih'de bedenleşen eski Ahid'in peygamberleri ile konuşan Kutsal Ruh'un mesajlarıydı. Kutsal Ruh'un faziletiyle, onlar da aynı otoriteye sahiplerdi. Fakat Ruh'un, peygamberle gerçekten konuştuğu nasıl bilinecekti! Şayet mecâzi metod, rahatsız edici bütün metni değerlendirmeye veya arzu edilen anlamda yoruma izin vermezse, eski Ahit, bu ilhamlar için denek taşı olacaktı. Fakat Ruh'la canlanmış peygamber kendini Havari ile eşit görüyordu. Ya İsa'nın sözleri ne olacaktı? Şüphesiz onlar, kesin otorite idiler. Fakat gerektiğinde onlar da mecazi yorumlara tabi tutulabilirlerdi. Ayrıca Rabbin yeni sözlerinden daima, gnostik ilmin bir takım karanlık gizemleri belirebilirdi. Kitlelerin bilmediği İsa'nın samimi dostlarına söylediği birtakım gizli vahiyler de gerektiğinde, peygamberi vahyin desteğinde zikredilebilirdi. Bu konuda, gerçeği, sahteden ayırmaya ilham sahibinin ağzındaki gerçeği, yalandan tefrik etmeye imkan veren kesin bir ölçü de yoktu.

---

[27] Didaché, 11, 8, 10.
[28] Cf.t.I, p. 303.

Başlangıçtan beri kilise, dışardan gelen bütün spekülasyonlara kapıyı açık bırakan bu belirsizlikten çok acı çekmiştir. Yeni Ahid'in en yeni mektupları, yanlış doktrinlere karşı çok erkenden yürütülen savaşları yansıtmaktadır. Gnose, tam olarak baştan çıkardığını sergilediği zaman, birçok insanın kanaatini benimsediği **Valentin**, Ruhla aydınlanan gnostiklerin, kilisedeki, geleneklere ve mektuplara bağlı olan normal Hıristiyanlardan, üstün olduklarını ilan ettiği zaman[29], kilise kendini tehlikede hissetmiş ve tatlı bir rüya olarak, sâfiyetinin ve birliğinin gelişmesi için şiddetle reaksiyon göstermiştir. Kilise hiçbir zaman ikinci asra kadar az veya çok senkretist manastır hayatında bölünmeye maruz kalmamıştı. Ancak ikinci asırda doğuda geniş bölgelerde, muzafferane bir şekilde ilerleyen Gnose'un tesirine boyun eğmiştir.

Kilise, gnostisizm ve "pneumatik (ruhsal) aydınlanma tehdidine karşı, üçlü bir savunmaya girmişti. Yasa ile O, normativ geleneğin kaynaklarını belirlemişti. İman itirafı ile, teolojik doktrininin büyük hatlarını tespit etmişti. Özellikle kilise, serbest ilhama, yüksek bir otorite ile muhalefet etmişti. Bu ise minister (yani öğretme yetkisi) yetkisine sahip olan psikoposun, cemaat içindeki öğretme icraatıydı. Öyle ki, kiliseye saldıranlar, karşılarında sadece kitapları ve doktrinleri değil, psikoposları da bulmuş oluyorlardı. Böylece, beden bedene savaşılmıştı ve neticede esas nokta da burada bulunuyordu.

Birinci asrın sonunda[30], Roma'lı bir yazar, tamamen teknik olan, piskoposların ve yardımcılarının görevlerini, eski Ahidin dini görevlerine benzer ve Havariler tarafından kurulan görevler olarak takdim etmektedir. Piskoposlar, kültü yönetmekle görevlidirler. Onlar, kurbanları takdim etmektedirler.[31] Burada, **Didaché**'nin kilise emrine telmihte bulunduğu görevin intikalini müşahede ediyoruz.[32] İlhamın rolü tedrici şekilde azaldığında piskoposlar ve yardımcıları eski kült yönetim, görevlerine cemaatin tamamının idaresini de ilave etmişlerdir.

Antakyalı **İgnace**[33], bir müddet sonra, monarşik piskoposluğun varlığını kabul ediyor ve O'nu överek hararetle tavsiye ediyordu. O, Efes'te, Mag-

---

29 Cf.t.I, p. 308.
30 Cf.t.I, pp.153-155, 206-208.
31 I. Clément, 44, 4.
32 Didaché, 15, 1-2.
33 Cf.t.I, p. 266.

nesie'de, Tralles'de, Philadelphie'de, İzmir'de, monarşik piskoposluğun varlığını bildiriyordu. Ancak Roma, Phillipes ve diğer yerler bu tür bir kilise yönetimini bilmiyorlardı. Mesela, Phillipes'de, cemaatin başında bir kolej ve prespytres (yaşlılar meclisi) ler vardı.[34] Aynı durum Roma'da da var gibi görünmektedir.

Monarşik piskoposluğun, cemaati yöneten kolejden nasıl çıktığını açıklamaya yönelen birçok teori, onlarca yıl içinde gelişmişti. Ancak bu konuda hiçbir tatmin edici açıklama da yapılamadı. Sadece ikinci yüzyılın başında Antakya'da ve küçük Asya'nın bazı şehirlerinde, oligarşık yönetim kaldırılmış ve bütün iktidarlar, bir tek piskoposa tevdi edilmişti. Bu durumda prespiter kolej, bir danışma komitesi haline gelmişti. Artık var olan bütün piskopos yardımcılıkları genel olarak piskoposla, özellikle özel bir ilişki içinde, piskoposluğa bağımlı hale gelmişti. Şayet, bu değişimin sebebi sorulacak olursa, bunun en basit cevabı şöyle olacaktı: **"Zor zamanlarda yani G nos'la savaşıldığı dönemlerde, iktidarların bir tek elde toplanması, iyi bir yönetimin en önemli garantisiydi. Bunun için sonuçta böyle olmuştu."**[35] Başarı bu yeniliği tavsiye etmişti ve monarşik piskoposluk yavaş yavaş bütün kiliseye yayılmıştı. Daha sonra farklı yerlerde iki piskopos görüyoruz. Fakat bu ikilik, garip olarak görünüyordu ve sonunda da dünyada kayboldu.[36]

Ayrıca, liturjik düzen eğilimi, kültün bir tek kilisede merkezileşmesini sağlamaya zorluyordu.[37] Özel evlerde toplanan manastırlara muhalefet fikri, bir tek piskoposa sahip olmayı gerekli kılıyordu.

Ignace'ın temel doktrinine göre, mahalli cemaatin başı piskopos, sadece rahiplerin şefi değildi, o, aynı zamanda cemaat için en yüksek otoriteydi. O, Tanrının temsilcisiydi ve o bizzat **Seigneur** (üstad) olarak telakki edilmeliydi. Her kim, ilmiyle, piskoposun tespit ettiği sınırları aşarsa sapmış olmaktadır.[38] Diğer bir ifade ile serbest düşünceli peygambere burada, piskopos liyakatı ile muhalefet etmekte ve şahsında bütün iktidarları birleştirmekte ve dava konusu olan bütün problemleri de çözüme ulaştırmaktadır. Başlangıçta, her mahalli cemaat kendisine kilise (ecclesia) yani, **"Tanrının cemaa-**

---

34 Polycarpe, Ad. Phil, 5,3; 6,1.
35 W Bauer, Rechtglâubigkeit, und Ketzeret, p. 65-74.
36 H. Koch, Zeitschr. F. neutest. Wiss, 19, 81-85. K. Müler, Abh. Berl. Akad, 1922, no: 3, 6.
37 K. Müler, Zeitschr. F. neutest. Wise, 28, 295.
38 Ignace, Trall, 3, 1; Ephés, 6, 1; Ad Polyc, 5, 2, cf.t, I, p. 266.

tı" ismini verebiliyordu. Çünkü, **"Tanrının cemaatı"** ruhun saltanat sürdüğü her yerde idi. Bu fikir, şimdi, çok büyük bir gelişme göstermişti. Artık Ruh, istediği kişiye serbestçe nefes vermiyordu. Şüphesiz o, vaftizden itibaren cemaatin farklı üyelerinde bulunmaktaydı ve onlardan, Mesih'in bedeni olan bir birlik yapmıştı. Fakat o, şimdi, rahiplerin şefi olan piskopos'ta özel bir tarzda tezahür ediyordu. İşte piskopos, bu manevi bünyenin başı oluyordu. Bu tez şuydu: "Ruhun bulunduğu yerde, olan kilise, Gnose'a karşı sürdürdüğü savaş esnasında yeni bir durum kazanmıştı: "Piskoposun bulunduğu yerde, kilise vardı" bu son tez, coşkunluklara ve gnose'a galip gelmişti. Bu düşünce, bugüne kadar da Katolikliğin temel doktrini olmuştur.

Kilisenin en eski gelişimini tasvir etmek hem zordur hem de imkansızdır. Çünkü elimizdeki kaynaklar nadiren bizi ilgilendiren problemlere cevap vermektedir. İlk dönemde, bu gibi şeyler, not edilmeye değmeyen şeyler olarak telakki edilmişlerdir. Ne zaman ki bunlar, teoloji için önem arzedince, onu koruma teorisi öne çıkmıştır. Birinci asırda, istisnasız bütün cemaatler (Kudüs cemaati[39] bundan istisna idi. Çünkü o özel bir organizasyona sahipti). Bir konsey tarafından idare edilmişlerdi. Bu konseyin üyeleri Yahudi tesirinin hakim olduğu her yerde presbytre ismini taşıyorlardı.Yani sadece Yahudi-Hıristiyan cemaatlerde değil; Helenistik Sinagoglardan doğmuş olan Pagan-Hıristiyan cemaatlerde de bu konsey prespytres ismini taşıyordu... Bu konsey, sadece, karizmatik görevleri veya teknik fonksiyonları içermiyordu. Bilakis, diğer önemli insanları, özellikle şehitleri[40] ve istisnai olarak kadınları da ihtiva ediyordu.[41] Ayrıca özellikle, Paulcu cemaatlerde, piskoposlar ve yardımcıları cemaatin görevlileri olarak telakki ediliyorlardı ve onlardan, karizma sahibi insanlar, havariler, peygamberler ve kültü idare eden bilginler ayırd ediliyorlardı. Yukarıda gördüğümüz gibi, bu manevi görevler, piskoposlara ve yardımcılarına tevdi edilince, bu fark ortadan kalkmıştır. Çok eski dönemde, kutsanan ve tebcil edilen presbytres ismi, Eski Ahid tarafından cemaat içindeki etkili kişilere veriliyordu Ancak bu isim, başlangıçta bilinmiyordu.

---

39 Cf.t. I, p. 66.

40 Hermas, Vis, 3, 1, 9. Hippolyte, Caones Ecctesiastici, 34, K. Müler, Abh. Berl. Akad. 1922, no: 3, p. 4

41 K. Müler, Zeitschr. F. neutest. Wiss, 28, 275.

Ne olursa olsun M.S. 140 yılına doğru Roma'da Cemaatin başında bir **Pressbytres Kolej** bulunuyordu. Bu durumda, piskoposlar ve yardımcıları, özellikle fakirleri, dulları ve yetimleri gözetmekle görevli idiler.[42] Fakat onlarla, geçmişin âlimleri ve peygamberleri de asimile olmuşlardır. Bunun için onlar, tartışmasız şekilde presbytres gruba ait olan manevi ve kültle ilgili fonksiyonları da icra ediyorlardı.[43] Kültü yöneten piskoposlardı ve onlar aynı zamanda fakirlere yönelik bağışları topluyorlardı.[44] Piskoposlara verilen manevi görevler, **Clément**'in birinci mektubunda işaret edilmiştir. **Didaché**'de de, gerçekleşmiş görünmektedir. Genellikle, ilham sahipleri kaybolmuştur. Sadece birkaç münferit peygamber, otoritelerini kabul ettirmek için, boşuna çaba sarfetmektedir.[45] Presbytres kollejin bünyesinde evrim henüz bitmemişti ve sık sık üstünlük tartışmaları patlak veriyordu.[46] Monarşik piskoposluk, tabiatıyla, geleneksel haklarını savunan koleje karşı başkaldırıyordu. Asrın sonuna doğru, bu savaş bitmişti. Bir tek piskopos, tartışmasız bir otoriteye sahipti ve Roma cemaatinin başında idi. Ancak belirtilen ünvan hâlâ müphemdi ve sık değişiyordu. Piskopos denmekle, istenirse iradi olarak cemaati yöneten presbytres'den bahsediliyordu. Asırlar boyunca, piskopos, nezaketli şekilde presbytres konsey üyelerini "Kolej" diye isimlendirdi ve bizzat onları **"Co-presbytres"** (Birlikte presbytres) olarak adlandırdı.[47] Fakat asrın ortasından beri, yani, Anicet ve Soter'den beri bu piskoposluğun **Monarşik Karakterinden** şüphe edilmemektedir.

M.S. 240 yılına doğru, bazı merasimlerle, Roma piskoposunun özel liyaki ortaya çıkarılmaya başlamıştır. Onun makama oturduğu gün, her yıl liturjik bir bayramla kutlanmıştır. Piskopos Pontien (öl. M.S. 235) den piskopos Eutychien'a (öl. M.S. 282) kadar, piskopos cesetleri sanatkarane süslenmiş olan ve bugün Calixte denilen bir katakomba konulmuştur. Yine, o günden beri, **"Bir Papalar listesi"** hazırlanmıştır. Bu listede, kutsal yıl ve günlere ve papaların ölüm günlerine yer verilmiştir. Hiçbir tarihe yer vermeyen ve sa-

---

[42] Zeitschr. F. Wiss. Theol, 55, 136-140.
[43] Hermas, Sim, 3,5, 1; 9, 26, 27.
[44] Justin, Apologie, 67, 6.
[45] Hermas, Mand, 11.
[46] Hermas, Vis, 3, 9, 7-10; Sim, 8, 7, 4-6.
[47] İréné, 3, 2, 2; 3, 1; 4, 26, 2, 3; 27, 1, Lettre a Victor de Rome, dans Eusèbe, Hist. Eccl, 5, 24, 14-16; cf. Zeitschr. F. Wiss. Theol, 55, 146; K. Müler, Zeitschr. F. neutest. Wiss. 28, 274-278.

dece Roma piskoposlarının ismine işaret eden eski listeden sonra bu liste geliyordu.[48]

Bu konuda sahip olduğumuz ilk bilgileri bize veren İréné olmuştur. M.S. 180[49] yılına doğru bu listede on altı isim vardı. Havari Petrus ve Paul'u zikrettikten sonra, ilk etapta bilinmeyen **Linus**'u ve **Anaclet**'i, sonra da Corintoslulara yazılan mektubun çok iyi bilinen yazarı olan Clément'i zikrediyor. Bilindiği gibi, Clément'in ismi başka yerde de zikredilmektedir.[50]

Apostolik zamanlara kadar çıkan bu liste, en azından isimlerle ilgili olarak sadık tarihi hatıralara dayanmaktadır. Çok eski dönemler için liste presbytres kolejin hatırı sayılır şahsiyetlerini zikretmektedir. Şüphesiz bunlar, belli bir sırayla, birbirine halef olmamışlardır. Bilakis, cemaatı, aynı anda birlikte yönetmişlerdir. Fakat İrénè'nin bize bildirdiği liste, Apostolik geleneğin birbiri ardınca temsilcilerini[51] adlandırmış ve her Roma piskoposunun hayatı boyunca, bu zincirin son halkasını oluşturduğunu, birbirlerinin meşru varisleri olduklarını ve sonuç olarak, Apostolik doktrinin otorite vaizi olduklarını göstermiştir. Piskoposluğun Apostolik kurum teorisi ve piskoposların tanıması gerektiği Apostolik veraset teorisi, Roma'da sonuçsuz kalmamıştır.[52] Bu teorinin çok yakınlardaki kurucusu, Clément idi. İrénèe, gnostiklerin karşısında piskoposlar teolojisini savunmak için şöyle diyordu: "Piskoposun yönettiği şey, aynı zamanda ve tartışmasız olarak Apostolik olarak da kabul edilmelidir."[53]

Roma'dan bu doktrin Batıya sızmış ve Roma cemaatinin prestijini yükseltmeye güçlü şekilde katkı sağlamıştır. Gerçekten Roma, piskoposlar listesini, **Apostolik** döneme kadar çıkarabilen Batı'daki tek cemaatti. M.S. 200 yılına doğru bir Afrikalı olan **Tertullien**[54] Roma'yı Havarilerden Pierre'in, Paul'un ve Yuhanna'nın şehit olduğu ve kanları ile doktrinlerini yaydıkları şehir olduğu için tebcil etmektedir. Böylece, Roma, geleneğin temsilcisi olan

---

48 Lietzmann, Petrus und Paulus, 2 edit, 7-28.
49 İrénè, 3, 3, 3.
50 Cf.t.I, p. 206. Hermas, Vis, 2, 4, 3.
51 E. Caspar, Die alteste römische **Bischofsliste**, 1926, 436-472.
52 Cf.t.I, p. 208.
53 K. Müler, Zeitschr. F. neutest. Wiss, 33, 216-222. Hégésippe, aynı doktrini açıklamaktadır. O da Roma'da yaşamıştır. Cf. Eusébe, Hist. Eccl, 4, 22, 3.
54 Tertullien, De Praescr. Haer, 36.

piskoposu ile çok erkenden, Batı'nın Apostolik otoritesi haline gelmiştir. Roma'nın dışında, Batı'da hiçbir şehir, piskoposlar listesi tutma veya başlangıçtan beri geleneğin devamını koruma, zahmetine katlanmamıştır. Kartaca ve **Lyon** kilisesi uzun zamandan beri meşhur olmasına rağmen ilk tarihleri konusunda hiçbir endişeye sahip olmamışlardır. Halbuki onlar da eskilerden biriydi.

Doğu'da, piskoposun doktrinel otorite üstünlüğü teorisi, İgnacé da bulunmaktadır. Fakat o bunu, Apostolik kalıtımdan çıkarmamakta ve sadece tasdikle yetinmektedir.[55] Şüphesiz, eskilerden ve Apostolik gelenekten bahsediliyordu. Havarilerin talebeleri olan Presbyteroi'ler, bu geleneğin[56] temsilcileri olarak önemli bir rol oynamışlardır. Fakat, Havarilerin halefleri olarak piskoposların doktrinlerini naklettikleri fikri konusunda hiçbir şeye sahip değiliz. Böylece Havariler tarafından kurulan birçok kilisenin geleneğin halkaları olan piskoposlar listesini nakletmediği açıklanmış oluyor. Sadece üç şehrin böyle bir listeye sahip olduğu görülmektedir: İskenderiye, Antakya şehirleri[57] ve Roma, Hıristiyanlığın eski başkenti olan Kudüs'le rekabet içindeydi. Kilise tarihi boyunca bu kiliseler, patriklik üzerinde yükselmişler ve çok erken dönemden itibaren de kilise hayatı üzerinde hakim bir pozisyon elde etmişlerdir. Bu kiliselerin piskoposları bir dizi babalara ihtiyaç duymuştu. Onlar, bu atalardan, Roma'nın değerini ve anlamını öğrenmişlerdi. Kudüs listesinin dikkatli bir incelenmesi, bütün ikinci asır boyunca, Hıristiyanlığın bu lider mekanında, hayatta olan monarşik piskoposluğun mevcut olmadığını göstermektedir. Aksi takdirde on beş piskoposun M.S. 134 yılından, III. Asrın başına kadar görevde kalabilmesi mümkün olamazdı.[58] Tahmin yolu ile doğunun başka yerlerinde de aynı şeyin olduğu kabul edilebilir. Monarşik piskoposluğun, daha hızlı gelişen sahil şehirlerine nisbetle, iç şehirlere sızması, Ignacé'ın tahmininden daha yavaş olduğu kabul edilebilir.

Roma dışında, Batı'da piskoposluğun evrimi konusunda hiçbir bilgiye sahip değiliz. Sadece **Liyon**'da, piskopos **Pothin**'in doksan yaşının üstünde, büyük bir işkence içinde şehit olduğunu ve onun halefinin **İréne** olduğunu

---

55 Cf. t.I, p. 266.
56 Papias dans Eusébe, Hist. Eccl, 3, 39, 3, 4, presbytres yazılarının parçaları için bk: Funk, Patr. Apostol, 2édit, 1, 378-389. E. Preuschen, Antilégomena, 63-71.
57 E. Caspar, Die alteste röm. Bischofsliste, 347, 368.
58 E. Schwartz, Eusèbe'in, Histoire Ecclèsiastiqué eserine bak: 3, CCXXVI.

öğreniyoruz. Bu olayın muhtemelen M.S. 178 yılına doğru geçtiği tahmin edilebilir. Kesin olarak monarşik bir piskopos olan **İrenée** gibi, tabiî ki halefi de öyle idi.[59] Burada bildiğimiz ve tahmin ettiğimiz budur.

Aynı dönemde Roma'daki evrimi takip eden İskenderiyye'de de bu konuda oldukça kesin bilgilere sahip bulunuyoruz. Ancak bunlar eleştirel analize mukavemet edebilmektedir.[60] Şüphesiz İskenderiye kilisesinin kökenleri oldukça karanlıktır. Bu şehirdeki piskoposluğun başlangıçları konusunda bilgi olarak müphem ve güvenilmez bir isim listesine sahip bulunmaktayız. Aksine, eski hal, bu kilisede uzun zaman yaşamaya devam etmiştir. III. Asırda, İskenderiye kilisesi, belli sayıda bağımsız cemaatlerden oluşuyordu. Her bir cemaatin kült yerleri vardı ve başlarında bir presbytres bulunuyordu. Sonraki asırlarda da aynı durum devam etmiştir. Presbytres'ler kendi aralarından bir piskopos seçiyordu[61] ve o, İskenderiye cemaatine sahip oluyordu. Bu âdet, IV. Yüzyılın başına kadar devam etmiştir.[62] Alexandre, piskoposun seçildiği grubun bünyesini geliştirmişti ve yardımcısı olan Athanase'ı halefi olarak belirlemişti.[63]

İlk etapta şaşırtan bir bilgi de Mısır'dan[64] gelmektedir: Başlangıçta bütün Mısır'da bir tek piskos vardı. O da İskenderiyye piskoposuydu. Piskopos **Démetrius** (189-232) ve halefi Héreclas (232-247) ve yirmiden fazla piskopos oraya yerleşmişti. III. Asır boyunca, bu piskoposların sayısı önemli şekilde artmıştı. Mısır'ın şehirleri ve köyleri presbytres'lerin yönetimi altındaydı. Dini alanın dışında bu ünvan, Mısır'da bir konseyin üyelerine veriliyordu.[65] Yine bir tek **Presbytre**'in otoritesine boyun eğen köylerin grupları da vardı.[66] Burada, İskenderiyye'ye uzun zaman eşit olan tek site, 202'de Demetrius zamanında sadece Mısır sitesi olmuştu. Diğer şehirler, **Septime-Sévère** döneminde cemaatsal bir teşkilata sahip olmuşlardır.[67] Bu olay, pis-

---

59 Eusèbe, Hist. Eccl, 5, 1, 29; 5, 5, 8.
60 K. Müler, Zeitschr. F. Neutest. Wiss, 28, 278-296.
61 Jéröme, epist, 146, I, 6, Severus D'Antioche, sixth book of the selected letters, II, 3 (1, 1, 237), édit. Brooks (= Journ of Theol, Stud, 2, 612); Eutychius, Annales (Arabe), Corpus script, or, 50, 95, édit, Cheikho. Cf. E. Schwartz, Gött, Nachr, 1908, 350.
62 Eusèbe, Hist. Eccl, 5, 9, 22; 6, 2, 2 ve 35; 9, 6, 2.
63 Eutychius, Annales, p. 96, cheikho neşrinde, cilt III, 982 dans la patrologie graque de Migne
64 Etychius, Annales, p. 96. Cheikho neşriden, cilt, III, 982 dans la patrologie Grecque de Migne.
65 H. Hauschildt, Zeitschr. F. Neutest. Wiss, 4, 235.
66 Athanase, Apol. C. Arian, 85. cf. Zeitschr. F. Wiss. Theol, 55, 150.
67 U. Wilcken, Grundzüge und Chrestomathie der papyruskunde, 1a, 41.

koposluğun evrimine katkı sağlamıştır. Buna göre bütün Mısır piskoposları, varlıklarını İskenderiye piskoposuna borçludurlar. İskenderiyye piskoposu, kendine bağlı olanların hepsinin şefiydi. Bu, kilise tarihi boyunca birçok teşebbüste kenidisini hissettirmiştir. Bunun için İskenderiye patriği daima arkasında, kendisini desteklemeye hazır bir piskoposlar ordusuna sahip olmuştur.

Ancak modern zamanlarda, piskoposluk tarihinin bu ilk dönemlerini dikkatli şekilde incelemeyi öğrendik.[68] Bu konudaki müşahedeler bakış açımızı bileğilemiş ve bize olanları, daha açık anlamamıza imkan vermiştir. Buna göre Mısır'da olup bitenler, kilise tarihinde istisnai olaylar olmamıştır. Hıristiyanlık, köylere dağılmak için, daima büyük şehirlere ayak basmakla işe başlamıştır. Tabiatıyla, yenice oluşan kırsal cemaatler, şehir piskoposunun yönetiminde kalmıştır. Bu piskopos onlara, Presbytre ve piskopos yardımcıları göndermiş ve gerektiğinde yüce otorite olarak onlara müdahale etmiştir. Bir büyük şehrin piskoposuna boyun eğen sadece kırsal cemaatler olmamış, orta öneme haiz şehirlerdeki cemaatler de aynı kilise bağımlılığının içinde olmuşlardır.

M.S. 200 yılına doğru, Antakya piskoposu **Sérapion**'un, komşu şehir olan **Rhossos**'un[69] gözetimi altında olduğunu biliyoruz. Tabii ki, Antakya'ya bağlı olan tek şehir de bu değildi. Küçük Asya'nın kuzeyinde Karadeniz sahillerinde Pont'un çok sayıdaki bölgelerdeki kiliselerin her biri, bir piskoposun otoritesine sahipti.[70] Yine M.S. 250 yılına doğru Ermenistan'da sadece bir tek piskopos vardı. Giritt'e, Gortyne ve Cnosse'un iki piskoposu, M.S: 170 yılına doğru, bütün adanın kilise yönetimini paylaştığı görülmektedir.[71] **Gaul**'de, Lyonlu **İréne** "Gaule'un piskoposu" olarak isimlendirilmiştir. O'nun selefi **Pothin** kesin olarak komşu şehir olan, Viyana'nın da şefiydi. Geri kalmış bölgelerde, Metropolitain rejiminin tamamen geliştiği zamanlarda bile, böyle bir organizasyon devam etmiştir.[72]

---

[68] Duchesne, Fastes Episcopaux de l'ancienne Gaule, 1, 37; K. Müler, Beitrâge zur Geschichte der Verfassung der allten kirche= Abh. Akad, Berlin, no: 3, p. 5.

[69] Eusèbe, Hist. Eccl. 6, 12; cf. Ignace, Ad Rom, 2, 2 "Suriye Piskoposu"

[70] Müler, Beitrâge, 6.

[71] Eusèbe, Hist. Eccl, 4, 23, 5, 7.

[72] Eusèbe, Hist. Eccl, 5, 23, 3. Duschesne, Fastes Episcopaux, 1, 40-43.

Ana şehirdeki piskopos artık tek başına, kendi otoritesi altındaki cemaati gözetmekte yetersiz kaldığında, gerektiği kadar piskopos tayin edebiliyordu. Bu piskoposların sayısı, cemaatin artış oranına göre artıyordu. İskenderiyye piskoposu, Mısır'da böyle bir icraat yapmıştı. Şube cemaatin, ana kilise ile olan ilişkisi devam ediyordu ve yeni piskoposluğun, eski olan piskoposluğa bağlılığını ifade ediyordu. Ana kilisenin piskoposu, uzun zaman diğerini takdis etme ve belirleme hakkını muhafaza etmiştir. Hıristiyanlığın büyük merkezlerinin üstünlüğü böylece açıklanmıştır. Hatta bu sistem, III. Asırda bile mevcuttu ve şaşılacak şekilde yayılıyordu. İşte bazı yerlerin lider mekanlar olarak yararlandıkları öncelik, böyle açıklanıyordu. Mesela, bütün Afrika'da **Kartaca**'nın, İtalya'da **Roma**'nın durumu böyleydi. Yine, Roma ile, Güney Gaul ve İspanya arasındaki sıkı ilişkilerin sebebi de buydu. Üstelik, M.S: 200 yılına doğru Kartaca, Roma karşısında bağımsızlaşmıştı.[73] Çünkü, Kartaca, Hıristiyanlığı ve Monarşik piskoposluğu Roma'dan almıştır.

Nihayet, İskenderiye Kilisesinin, Roma kilisesi ile olan tamamen özel ilişkileri de burada en basit şekilde izahını bulmaktadır. III. Asrın başından itibaren Mısır'ın başkenti İskenderiye, 449 tarihindeki Efes felaketine ve 451 Kadıköy konsiline kadar, kilise tarihinde önemli rol oynamaktadır. İleride göreceğimiz gibi, İskenderiye Roma ile çok sıkı ilişkilere sahip bulunmaktaydı.[74] IV. Asırdaki savaşlarda, Romalı Jules [75], İskenderiye piskoposunu tahttan indirmeye kadar gitmektedir. Ancak bu, kilise âdetine ters bir olay-

---

73 Tertullien, De Praeser, 36.

74 Meryem'in Tanrı annesi (theotokos) olarakkabul edilen 431 Efes Konsilinde, İskenderiye, İstanbul ve Antakya kiliseleri üzerinde ciddi bir zafer kazanmıştır. Bu bir anlamda monofizitliğin de zaferiydi. Ancak zamanla, monofizitliğe karşı reaksiyonlar artmaya başlamıştı. Çünkü monofizitlik, İsa'daki ilâhi tabiatın, insanî tabiatı yuttuğunu ve İsa'nın Serapa Tanrı olduğunu iddia ediyordu. Bu görüş, İstanbul patriği Flavien'in hoşuna gitmiyordu. O'na göre İsa'da insani ve ilâhi iki ayrı tabiat bulunuyordu. Bunun için Flavien, monofizit olan Eutyches'i, sapık ilân etmiş ve bunu papa I. Léon'a da bildirmişti. Eutyches ve ekibi sarayda büyük dostluklar kurmuşlardı. O zaman İskenderiye patriği olan Dioscore'da bu konuda servetler akıtıyordu. İskenderiye ve Eutysches ekibi, imparator II. Theodose'dan yeni bir konsil toplama iznini alarak 449'da Efes'de yeni bir konsili toplamayı başardı. Papalık ve İstanbul patrikliği İsa'da iki tabiatın varlığını açıkça ilan ederlerken, İskenderiye patriği Dioscore, bir grup fanatik piskoposla, papalık delegelerini sindirerek, İsa'daki ilahlık tabiatının yegane tabiat olduğuna bu konsilde karara bağlamıştır. Tarihe "Haydutlar sinodu" olarak geçen bu konsil, papalık tarafından reddedilmiştir, (M. Aydın).

75 Jules de Rome, epist. Ad Danium, Flacillum, 22, p. 385b, édit. Constant (extrait d'Attanas, Apol. C. Arion, 35).

dı. Diğer yandan, sadece İskenderiye piskoposu **Denys** değil; onun birçok büyük şöhrete haiz olan Athanase ve Cyrille gibi halefi de, şaşırtıcı şekilde Roma'ya bağımlı idiler. Bunun için de geleneksel tutumun muhafızları olan Doğu kilisesinin diğer prenslerine muhalefet ediyorlardı. Bütün bunlar, İskenderiye kilisesinin, Roma tarafından bir şube olarak kurulduğu ve piskoposluk otoritesini oradan aldığı sonucuna bizi götürmektedir. Markos'un efsanesine göre, bu cemaatin kurucusu ve ilk piskoposu Pierre'dir ve bu kilise, iki kilesinin tarihi ilişkilerinden doğmuştur.[76] Buna göre, Roma'nın önceliği, Hıristiyanlığın başlangıç tarihine kadar çıkmaktadır.

Bu patriarkal birlikler, kilisenin ilk asırlarda tanıdığı yegâne organizasyondur. Kilise bir bütün ve birlik olarak uzun süre görünmez ve ideal bir gerçek olmuştur ve olacaktır. Bütün dünyada, cemaatler aynı ruhla canlanmışlar ve birbirleriyle, maddi ve manevi güçlükler içinde, bir yardımlaşma bağı ile birleşmişlerdir. Ancak, bu birliği görünür kılan, yeryüzüne has bir şekilde mevcut değildir. Zor durumlarda, ilgili bölgelerin piskoposları, istişare için toplanıyorlardı. Meselâ, bu tür Sinod'lar, ikinci asırdan beri, küçük Asya'da montanisme karşı mukavemet için ve paskalya probleminin halli için toplanmıştır. Ancak bu toplantılar, serbest toplantılardır. Çünkü burada herhangi bir hukuki kararlar alınmamıştır. Piskoposların bu toplantılarda aldıkları kararlar, kutsal-ruhun şehadetleri olarak, bütün kiliseler için normatif özellik taşımaktadır. Fakat onların sadece bu sinodun otoritesini tanıyanlar için geçerli olduğu bilinmelidir. Çünkü bunlar, onu tanıyanlarca ittifakla alınmışlardır. Meselâ, paskalya üzerinde olduğu gibi, farklı görüşte olanlar sinod kararlarını reddetmekteler ve konu askıda kalmaktadır. Nitekim Roma, paskalya konusunda böyle bir pozisyon almıştır. Aslında Roma, kendisine yüksek bir otorite vermeyi denemiştir. Fakat bu teşebbüs, bu dönemde genel bir muhalefetle karşılaşmıştır.[77] III. Asrın Sinodları serbest tezahürat karakteri taşımaktaydı ve onların mevcut piskoposlardan daha fazla ayrıcalıkları vardı. Bir başka ifadeyle bu Sinodların coğrafi temelleri daha genişti. Onların kararlarının doğruluğu ve uygunluğu bütün kilise tarafın-

---

76 Prologue Monarchien de l'Evangile de Marc (Kleine Texte, 1, 2[édit], p. 16, 1, 16). Eusèbe, Hist. Eccl, 2, 16, 1, Trophimein Artes'larla ilgili aynı efsanesi vardır. Cf. E. Caspar, Gesch. Des Papstums, 1, 347.

77 Eusèbe, Hist. Eccl, 5, 24, 10. Cyprien tarafından oynanan özel rol için bk. p. 238, 259.

dan kabul edilmelerini sağlamıştır. Fakat onların, yüksek düzeyde ısrarları yoktu. Bu kararlara her piskopos, kilise hukukuna göre boyun eğmek zorundaydı. Her piskopos, doktrin ve disiplin konusunda apostolik iktidara sahipti. Şayet, sinodlar, daha güçlü iseler, bu bütün piskoposluğun aksiyon gücünü harekete geçirme ve merkezileştirme vasıtaları olduğundandır. Kutsal-ruh, piskoposla kiliseyi yönetmektedir. Bu tez gerçektir. Aslında kilise tektir. Fakat o, kendisini yüzlerce piskopos tarafından yönetilen binlerce cemaat görünümü altında takdim etmektedir.

III. BÖLÜM

YENİ AHİT

İsa zamanında Yahudiler, dinî ve teolojik problemleri, meşhur hahamların sözlerini naklederek çözümlüyorlardı. işte **Talmud**, bu tür nakillerin tartışmasından meydana gelmiştir. Bu tartışma hükümleri, akılda tutulmuş ve nesilden nesile kutsal bir miras olarak da nakledilmiştir. En eski hahamların sözlerinden oluşan bir derleme, Tanrısal ve beşerî hikmetin didaktik bir açıklaması olarak **"Babaların Hikmeti"** ismini taşımakta ve bugün hâla, her Yahudi dua kitabının içinde bulunmaktadır. Bu durumda, İsa'nın talebelerinin üstatlarının sözlerinin hatırasını sadık şekilde muhafaza ettikleri kolayca açıklanabilmektedir. Onlar, bu sözleri toplamışlar ve nihayet ikinci neslin ve dışarıdaki cemaatlerin bu hazineye sahip olmaları için de yazıya dökülmüşlerdir. Tartışma konularında İsa'nın sözlerinin önemi, Paul'un mektuplarından doğrudan doğruya çıkmaktadır.[1] Öyle ki, bu talebe için, Tarihi İsa'nın bilgisi ikinci planda kalmaktadır. Birinci asrın ve ikinci asrın büyük bir kısmının Hıristiyan ilahiyatında, daima şu formül bulunmaktadır: **"Rab İsa dedi"** Bu söz, otorite olan nakillere hizmet etmektedir.

Eski Hıristiyanlık için iki Tanrısal vahiy kaynağı vardı: **Eski Ahit** ve **İsa'nın Nakledilen Sözleri.** Üçüncü kaynak, trans halinde peygamberlerle konuşan Ruh'tu. Gördüğümüz gibi bu, daima daha güvensiz telakki edilmiş ve Eski Ahit ve İsa'nın Sözleriyle kontrol altında tutulmuştur. Bu durumda bu kaynaklardan ikincisini oluşturan geleneğin, her yerde ve her zaman yararlanılması için yazı ile tespiti zaruret haline gelmiştir. Böylece, İsa'nın sözlerinin yazılması ortaya çıkmıştır. **Logia** ismini taşıyan ve Havari **Matta**'ya kadar varan bu yazıdan, daha önce de bahsetmiştik.[2]

---

1 I. Korint, 7/10; 11/13; I. Selanik, 4/15. cf. Handbuch, sur Rom, 12/14.

2 Cf. t. I, p. 43.

Talmud hahamlarının bazı sözleri kesin olarak bir hikayeye bağlı bulunuyordu. Aynı durum, İsa'nın sözleri için de geçerlidir. İsa'nın birçok faaliyeti ve mucizeleri, hikmet derlemelerinin içine dahil edilmiştir. Hıristiyan vaazları, dinleyicilere sadece İsa'nın öğretilerini açıklamıyordu. Çünkü İsa mesihti ve bizzat iman konusuydu. O'nun hayatı, acıları ve ölümü, hasımlarına, O'nun Mesih olduğunu ve dünyanın kurtarıcısı olduğunu ispat ediyordu. Bu rivayetlerin içinde **Eski Ahid'**in kehanetleri tamamlanıyordu. İşte, Rab İsa'nın yeryüzündeki öğreti tarihi böylece oluşmuştu. O, vaftizle başlıyor ve dirilme ile bitiyordu. XIX. Asırdan beri O, insanlar üzerinde ilgi uyandırmakta ve İsa'ya müntesipler kalabalığı çekmektedir.

İsa'nın sözlerinin yazılma tarihinin en eski şekli, **Markos İncili**'dir. **Matta ve Luka** İncilleri daha sonra gözden geçirilmiş, **Logia** çok değerli unsurlarla zenginleştirilmiş İncillerdir. Markos ve Matta İncilleri, halk kitaplarıdır. Başka değerli kaynaklardan da yararlanmış olan Luka, daha kültürlü bir halk için yazmak üzere, **Théophile** isimli zengin ve yüksek mevkili bir adama, kitabını göndermek ve samimi şekilde, halk karakteri taşımayan tarihçinin eseri olması için gayret göstermektedir.[3]

Bu üç İncil de İsa ile ilgili geleneğin, gerçek muhtevasını ihtiva etmemektedir. Fakat geri kalanın hepsi kaybolmuş ve ancak tesadüfen, makbul bir geleneğe ulaşmış görünen İsa'nın bir sözü keşfedilebilmiştir. İncil yazmalarına, zina yapan kadın olayı gibi birkaç unsur sokulmuştur. Çünkü Yuhanna İncili'ndeki 7/53, 8/11'deki rivayetler, en iyi kaynaklarda yoktur ve bizzat o, sitili ile ve kullanılan kelimelerle kökeninin yabancı olduğunu ispat etmektedir. **Matta** 20/28'den sonra bazı yazmalarda, **Luka** 14/8-10'daki pasaja paralel bir pasaj bulunmaktadır. Fakat o, tamamen bağımsızdır. Ve Luka, 6/4'e tamamen yeni olan bu hüküm ilave edilmiştir. **"Ey adam! Ne yaptığını biliyor musun. Sen mutlusun. Fakat sen bilmiyor musun ki sen lanetlisin, sen şeriatı ihlal edicisin."**

Hıristiyanlığın ilk asırlarındaki yazılarda bulunan diğer yazılar her ne kadar İncillerden birinde bulunmasa da, onlar da İncillerin yazılmasından sonra, serbestçe propaganda edilen gelenekten gelmektedirler. İkinci asırda. **Papias**[4], kitapların, yaşayan gelenekten kendisine daha az faydalı olduğunu

---

[3] Cf. Ed. Meyer, Ursprung und Anfänge des christentums, 1, 6.

[4] Dans Eusèbe, Hist. Eccl, 3, 39, 4.

söylemektedir. Resullerin işlerinde şunların yazıldığını görüyoruz: "Her şeyde size gösterdim ki, böylece emek çekerek zayıflara yardım etmek ve bizzat İsa'nın: **"Vermek, almaktan daha mutludur"** dediği sözleri hatırlamak gerekir."[5] Bu tip sözlere **AGRAPHA** denmektedir. Bunlar özenle toplanmıştır.[6] Bu konuda çok mükemmel çalışmalar yapılmasına rağmen, hâlâ incelenecek birçok şey vardır. Hakikatte, İsa ile ilgili geleneklerin gelişmesi ve değişimi[7], İnciller yazıldığı zaman durmamıştır. Önce bilinçsiz şekilde, sonra da gittikçe bilinçlenmiş ve yeni meyveler vermiştir. İşte birinci duruma bir örnek. Romalı Clément, mektubunda şunu naklediyor:[8] "Rab İsa şöyle demiştir:

Merhameti elde etmek için merhametli olunuz

Affedilmeniz için, affediniz

Ne yaparsanız size yapılacaktır

Verdiğiniz tarzda, size verilecektir

Yargıladığınız gibi, yargılanacaksınız

Siz iyi olursanız, size iyi olunulacaktır

Ölçtüğünüz gibi, ölçüleceksiniz.

Genelde burada çok eski bir kaynağın varlığına inanılmıştır. Belki de kaybolmuş bir İncil'den veya bir hikmet derlemesinden bir nakildir bu. Burada özellikle altı çizili olan İsa'nın sözüne dikkat çekilmiştir. Burada bizzat **Clément**'in, İsa'nın bilinen sözlerini toplaması ve belli ölçüde onların terimlerini değiştirmesi söz konusu olmaktadır. İşte İsa'nın sözlerinin kaynakları: Luka, 6/36; Matla, 6/14-15; Luka, 6/31; Matta, 7/12; Luka, 6/38; Matta, 7/2. Yani Clément, Matta, 6/14-15 ile, Luka, 6/31-38'den alınan birkaç hikmeti birleştirmiştir. Fakat İsa'nın yeni sözü olan **"Siz iyi iseniz"** sözü nereden gelmektedir? Celément onu, hikmetin yedi sayısına ulaşması için kendisi icad etmiştir. Bunu bize "iyi olmak" diye tercüme ettiğimiz Grekçe kelime ispat etmektedir. Çok nadir olan bu kelime, Clément tarafından birçok defa kullanılmıştır.

---

5 Resullerin İşleri, 20/35.

6 A. Resch, Agrapha (= Texte und Untersuchungen, Neu Fölge, 15, Fase, 3, 4, 1906); E. Klostermann, Kleine Texte, 11, 2édit (1911). Cf, Walter Bauer, Leben Jesu im Zeitalter der neutest. Apokr, 377-415.

7 Cf. t. I, p. 42.

8 I. Clément, 13, 2.

Burada sadece stil gereği, şekil endişesi taşıyan bir yazar tarafından İsa'nın bir sözünün bilinçsiz oluşumuna şahit olmaktayız.

Belirli temayüllerin ürünü olan diğer sözler, şu veya bu doktrini desteklemede İsa'nın otoritesini değerlendirme amacına sahip bulunmaktadır. Yahudi-Hıristiyan İncilleri[9] incelerken, geleneksel veya yeni ortaya konulan bazı sözlerin gözden geçirildiğine işaret etmiştik. Hatta gnose olanına yaklaşıldıkça bu temayülün daha belirgin olduğu görülmekte, teolojik yenileştirme kendini daha serbest hissettirmektedir. İsa'nın yeni sözlerinin bulgularının çoğu[10] bu gnose tarafından yaratma veya onun hizmetine sunma arzusundan kaynaklanmaktadır. Tarihi gerçekliğe iyi bir intiba vermek için doğru ile yanlış orada karışmıştır.

İşte münferit sözlerin icadından sinoptik İncillerin modellik ve temel teşkil ettiği yeni İncillerin yazılmasına geçilmiştir. Yuhanna, incilini yazdığı hürriyetle, belli ölçüde bu yolu teşvik etmiştir. Fakat yeni İncil yazarları, dördüncü incilin kilise ruhu içinde kalan sınırlarını reddetmektedirler ve bütün doktrinal otoriteden ve tarihi gelenekten uzak bir spekülasyona teslim olmaktadırlar. Bu, 1886 yılında bulunan **Pierre**'in incilinin büyük parçasında müşahede edilmektedir.[11] Bu İncil yazarı, dört İncil'den aldığı unsurlarla **Passion**'un tarihini yazmaktadır. Fakat bütün sahneleri, muhayyile ile İsa'nın dirilmesi rivayeti içinde genişletmektedir. Gnostik Mesih, dev gibi görünmekte ve başı bulutlara değmekte, arkasında Hac bulunmaktadır: "Ve gökten şöyle diyen bir ses işittim: Ölülere vaaz ettin mi? Hactan şöyle bir cevap geliyor: Evet! "Yahudi-Hıristiyan muhitlerde dolaşan[12] İbranilerin İncili, böyle bir harika ile zenginleşmiştir. Mısırlıların, Thomas'ın ve Matta'nın bu tip İncillerine gelince, bunlarda muhafaza edilen rivayetler ve nakiller[13] bu eserlerin gnostik karakterlerinden şüphe ettirmemektedir.

---

[9] Cf. t. I, p. 196-201.

[10] E. Klostermann, Kleinè Texte, 8, 2[édit], p. 16-21; 11, 2 édit, p. 26, H.B. Swete, İbid, 31,4. Les nouveaux Fragments of an unknoum Gospel, publiés par J. Bell (London, 1935) rentrent aussi dans ce nombre.

[11] E. Klostermann, Kleine Texte, 3, 2 édit, Apokrypha, 1; Fransızca tercüme Ad. Lods tarafından yapılmıştır: L'Evangile et l'Apocalypse de pierre, Paris, 1893 ve L. Vaganay, L'Evangile de pierre, Paris, 1930.

[12] Cf. t. I, p. 196, 201.

[13] E. Klostermann, Apokr, II (KLeine Texte, 8) ve Hennecke.

Çocukluk İncilleri[14], özel bir şekil teşkil etmektedir. Hıristiyanlık çok erken dönemde, İsa'nın hayatı ile ilgili bilgiler edinmeyi arzu etmiştir. Tarih bu konuda bilgi vermemekte ve efsane bu konudaki boşluğu doldurmaktadır. Bunun için, **Matta** ve **Luka** incilinde bulunan ve İsa'nın on iki yaşında tapınağa getirilmesi (Luka 2/41-52) gibi rivayetler bulunmaktadır. Efsane ile muhayyilenin yaratığı olan şeyi birbirinden ayırmak için, ikinci asırda zuhur eden ve sonra gelişen ve edebi bir şekle bürünen sonraki nakillere bakmak yeterli olacaktır. Bunların hâlâ bugün, apokrif edebiyatta ve din kitaplarında izleri bulunmaktadır. **Thomas**'ın [15] rivayetleri bunlardandır. **İrénée** bu metnin M.S. 200 yılından önce mevcut olduğunu bildirmekte[16] ve farklı şekiller altında daha yenilerine de sahip olmaktayız. Bu rivayetlerde çocuk İsa, naturist karakterli bir muhayyile ile mânâ taşıyan bir tabu adama dönüştürülmüştür. Oyun arkadaşları onu kızdırınca veya dövünce O'nun ayaklarının önünde ölmüşler ve ona bir tokat vuran öğretmeni aynı akıbete maruz kalmıştır. Üç öğretmen bu olağan üstü çocuğa boşuna öğretmeye çalışmaktadırlar. Ona alfabeyi öğretmek isteyen birinci öğretmene, İsa, Elif harfinin mecazi anlamı üzerinde bir ders vermiştir. İkinci öğretmeni öldürmüş ve üçüncü öğretmene kutsal kitaptan bir okuma yapmıştır. Daha sonra da halka, şeriat üzerine vaaz etmiştir. Yine birtakım mucizeler göstermiştir: Kilden bir takım serçeler yaparak onları canlandırmış ve onlar da uçmuşlar. Testisi kırılınca, önlüğünde su getirmiştir. Tahtalara babasının istediği uzunluğu vermekte, yaralıları tedavi etmekte, ölüleri diriltmekte, kızdıklarına ölüm getirmektedir. Hikayeler öyle sona ermektedir. Sinoptik İncillerle birleşen yer, İsa'nın on iki yaşında tapınağa gelişidir.

Matta ve **Luka** İncillerinde, beşer İsa'nın doğumunun esrarı takdim edilmek arzusu sezilmektedir. Bu eğilim faaliyetini sürdürüyor ve Meryem'in hikayesini tedrici olarak abartılmasına geliyor. Bu konudaki belli başlı unsurlar, Yakub'un İncili (Protevanjile de Jaques) denilen kitapta toplanmış-

---

14 Hz. İsa'nın doğumundan, çocukluğundan ve gençliğinden ve Hz. Meryem'in çocukluğundan bahseden İncillere çocukluk İncilleri denmektedir. Bu İncillerin en önemlisi Yakub'un İncilidir. Bu incil'e Protévangile de Jaques,denmiştir.çocukluk İncilleri konusunda bak:F.Cayré,Precis de Patrologie,Paris,1927,p,154 (M.Aydın)

15 Evangillia Apocrypha publiés par Tischendorf, 2 édit; 140-209; A. Meyer,dans Hennecke, Neutest. Apokr, 2 édit, 96-102.

16 İrenée, 1,20,1; Cf.Epist.Apost,4(15é)

tır.[17] Bu kitabın baş kısımları, çok eskiden kompoze edilmiştir. Buna göre bazı kısımları İkinci ve üçüncü asra kadar çıkmaktadır. Bu İncilin bugünkü şeklini daha sonraki asırlarda aldığı kabul edilmektedir. Bu İncil önce bize, Meryem efsanesini anlatmaktadır. Bakire Meryem'in babası İmran, annesi **Anne**'dir. Anne kısır bir kadındır. Bir meleğin vaadiyle çocuk doğurmuş ve O'nu Tanrıya adamıştır. Üç yaşından on iki yaşına kadar Meryem, başrahibin gözetiminde, mabette kalmıştır. Rahipler, bir mucizeye göre bu kutsal bakireyi çoktandır dul olan ve büyük oğulları olan, Yusuf isimli yaşlı bir marangoza emanet etmişlerdir. Bir gün Meryem, su doldurmak için dışarı çıkmıştı. Bir ses duydu. Ancak kimseyi göremedi. Eve gitti, iplik eğirmeye oturmuştu. Yine bir ses duymuştu. Bu bir melekdi ve şöyle dedi: **"Meryem korkma! Çünkü sen Tanrı önünde lütuf buldun ve onun kelamından hamile kalacaksın."** Meryem şaşırmıştı. Luka incilinde olduğu gibi Meryem, dostu olan Elisabeth'e[18] gitmiş ve O'nun yanında üç ay kalmıştı. Sonra evine gitmişti. Yusuf eve gelince, Meryem'i hamile bulmuştu. Matta incilinde olduğu gibi, meleğin kendisine görünmesiyle sakinleşmişti. Ancak başrahip onları Rabbin imtihan suyu ile deneyecekti. Rahip suyu Yusuf'a içirmişti ve Yusuf'u çöle salmıştı. Fakat Yusuf sağlam olarak geri gelmişti. Meryem'e de içirmişti. O da çölden sağlam gelmişti. Bu, onların günahsız olduklarını ortaya koyuyordu. Buna bütün halk hayret etmişti. Baş rahip onları serbest bırakmıştı. Her ikisi de eve dönmüşlerdi. Nihayet çocuk İsa **Bethléem**'de bir mağarada doğmuştu. Doğumdan sonra iki ebe, Meryem'in bakireliğinin devam ettiğini tespit etmişlerdi. Doğudan birtakım büyücüler gelmişlerdi ve **Hérode**, Bethléem'deki çocukların katledilmesini emretmişti. Meryem, İsa'yı bir kreşe saklamıştı. Bu sırada Yahya da annesiyle bir dağa saklanmışlardı.

Hérode Yahya'yı bulamadı, babası Zekeriya'yı Mabette, mihrabın önünde, Matta'nın 23/35'de anlatıldığı gibi öldürmüştü.

İsa'nın çarmıhı konusunda da muhayyile işlemiş ve Poncepilate'ın şahsına özel bir ilgi gösterilmiştir. Hıristiyan cemaati, haksız yargılama cür-

---

17 Evang. Apocr, Tischendorf tarafından yayınlanmıştır. 2 édit, 1-50. Harnack, chronologie, 1, 598-603.

18 Elizabet, Meryem'in teyzesidir. Mabeddeki başrahip de teyzesinin kocası Zekeriya peygamberdir (M. Aydın).

münü ortadan kaldırmaya çalışmış ve İsa'nın ölümünün bütün sorumluluğunu, Yahudilere yüklemiştir. Matta İncilinde anlatıldığına göre **Platus**'un karısı: O, Salih adamla senin bir işin olmasın diye kocasını uyarmıştı. Platus da "Ben bu Salih adamın kanından beriyim; bunu siz düşünün, diye, halkın önünde ellerini yıkamıştı."[19] Savunma endişesiyle, **Pilate** imajı, bu şekle sokulmuştur.öyleki M.S.200 yılına doğru Tertullien ruhen Hıristiyan olan Pilate'ın, Mesih konusunda Tibère'e, müşrik hasımlarına dair rapor gönderdiğini belirtmektedir. [20] On beş yıl önce, **Justin** Apologie'sinde[21], İsa hakkındaki Pilate'ın sözündeki doğruluğu ispat için aktarıyordu. Buna göre, iki baba da bize kadar farklı şekillerde muhafaza edilen Pilate'ın iddia edilen mektubunu biliyordu.[22] Bu mektup, kısaca, Yahudilerin mesihe imanını açıklıyordu, Yahudilerin reddettikleri İsa'nın mucizelerini ve çarmıha germelerini anlatıyordu. Mezardan ve dirilmeden bahsediyordu. Mektup şöyle bitiyordu: "Bu raporu majestelerine seni kimsenin hataya sevk etmemesi için ve Yahudilerin yalanlarına inanmaman için gönderiyorum", "İsa'nın karşısında duran yüzbaşı onun böyle ruhunu teslim ettiğini görünce **"Gerçek bu adam, Allah'ın oğlu idi, dedi"**[23] Bu metin fazladan buraya yerleştirilmiştir. İşte bunun için yıllar içinde Pilate ile ilgili bir literatür ortaya çıkmıştır.[24] Buna **Nikodéme** ve **Veronique** masalı ve İsa'nın cehennemlere inişi ilave edilmiştir. Diğer yandan, hasımlar da boş durmamışlar, Pilate'ın, Hıristiyan aleyhtarı faaliyetleri için bir takım yazılar yazmışlardır. Bunları, **Eusébe**'in gösterdiği öfkelerden bilmekteyiz.[25]

Véronique, kan akıntısına tutulmuş bir kadının efsanevi ismiydi. O'nu İsa iyileştirmişti (Markos, 5/25). Eusèbe'in[26] anlattığına göre, o kadın Sezerya'da oturuyordu. O, orada, bronzdan bu mucizeyi gösteren bir şey yapmıştı. İréné, Pilate'ı tahrik eden bir mesihi yücelttiklerinden daha önce bahsetmişti.[27] Burada, çok erken dönemde, Mesih imajının yaratılmasına aktif

19 Matta, 27/9; 27/24.
20 Tertullien, Apolog, 21.
21 Justin, Apol, 35, 9; 48, 3; cf. 38,7.
22 Cf. Harnack, chronologie, 1, 605.
23 Markos, 15/39.
24 Epiphane, Haer, 50, 1, 5; Evang, Apocr, publiés par Tischendorf, 2 édit, 210-486.
25 Eusèbe, Hist. Eccl, 1, 9, 3; 9, 5, 1; 9, 7, 1.
26 Eusèbe, Hist. Eccl, 7, 18.
27 İrénée, 1, 25, 6 (1, 260 - Harvey neşrinde)

olarak katkı sağlayan efsaneyi görmekteyiz. Fakat, Rab-İsa'nın portrelerini isteyen merak, ancak Bizans döneminde sahneye çıkacaktı. Roma'daki Véronique'in çamaşırı ve Edesse'deki Abgar imajı, O'nun kapasitelerinin özellikle meşhur örnekleridir. Aksine, İsa ile Edese kralı Abgar arasındaki haberleşmenin hikayesi eskidir ve III . Asra kadar da çıkmaktadır. Burada, İsa'nın elleriyle bu krala yazmış olduğu bir mektup söz konusudur. Eusèbe bu mektubun Yunanca metnini vermektedir.[28] Anlaşılıyor ki Doğuda, asırlar boyunca, böyle bir incilin kopyeleri, muskalar olarak veya şehirlerin ve evlerin duvarlarına ve kapılarına sanatkârane işlenmiş olarak taşınmıştır. Orta çağın başında, imparator Tibère Lantulus'un yazdığı bir mektup[29], bir Mesih tasviri içermekte, değerini hâlâ bugün korumaktadır.

İsa üzerindeki normativ gelenek, havariler tarafından temsil edilmiştir. Luka'nın incilinden sonra, ikinci bir kitap olarak "Resullerin işlerini", İsa'nın talebelerinin, Kudüs'te, Yahuda'da, Samarie'de ve dünyanın öbür ucunda, incili vaaz etmelerini göstermesi için yazması, tamamen ma'kul bir olaydır.[30] Bu havarilerin nutukları son derece açıktı ve İncilin muhtevasını normativ hâle getiriyordu. Daha yakınlarda, **"Resullerin İşlerine"** az bir tarihi değer atfediliyordu. Tubingue ekolü ile o, gizli bir yapı olarak telakki ediliyordu. O andan itibaren görüş değişmişti. Bugün Resullerin İşlerinin yazarının, malzemesini itina ile topladığını ve kaynaklarını sadık bir övgü ile yansıttığını biliyoruz. Sadece bu dökümanları, Luka'nın rivayetinin tamamından çıkarma zahmeti gerekmektedir. Büyük nutuklar, serbest yaratılışlardı, yazar bunların içinde Havarilere kendi kavramlarını yüklüyordu. Fakat çok az orijinal olan bu nutuklar, O'nun muhitinin ve zamanının kanaatini sadık şekilde ifade etme vasıtasını belirtiyordu. Şüphesiz bu kitap bütün Havarilerin hikayesi değildir. Bu kitap, geçmişin tâcına bürünmüş olan Kudüs'ün ilk cemaatını tasvir etmektedir. Bu tasvirde, Antakya'ya kadar Hıristiyan propagandasının sonucunda karşılaşılan ilk işkencelerden söz edilmektedir. Bu hikayede ilk planda, bazen Yuhanna'nın sessiz bir arkadaş olarak Pierre'e katılmasının hikayesi görülmektedir. Bu ikisinin yanında, Helenistik misyonerler olan Philippe ile Etienne bulunmaktadır. Resullerin

---

28 Eusèbe, Hist. Eccl, 1, 13, 6-10. Aufhauser, Kleine Texte, 126, 2 édit, 22-38.
29 Aufhauser, 2 édit, p. 43. cf. E.V. Dobschütz, Christasbilder (= T.U, Neue Folge, vol. 3, 1899.
30 Resûllerin İşleri, 1, 8.

İşleri kitabının ikinci kısmı, Paul'un faaliyetlerine tahsis edilmiş olup çok güvenilir kaynaklardan alınmış değerli bilgiler vermektedir. Yirminci Bab'dan sonra, rivayet, toplu havari seyahatinden birinci şahsı takip etmeye başlıyor. Bu kitabın yazarı **hekim Luka** idi. Şüphesiz orada, Paul'un mektuplarının bilgisini tasdik eden hiçbir işaretin bulunmaması şaşılacak bir durumdur. Buna göre yazar bu kitabı çok önce kompoze etmiş, kolayca başka kaynaklara ulaşabileceği halde onlara bakmamış ve kendi bilgisine güvenerek yazmıştır. Luka gibi bir Havariye oldukça yakın bir adamın böyle bir tutumunu anlamak kolaydır. Diğer yandan varılan sert sonucun iki büyük havarinin şahitliğinin zikredilmemesi, şayet yazarın eserini tamamlamadan öldüğü kabul edilmezse, makul bir açıklama bulunamaz .

O övülecek çabalara rağmen, kitabını, kelimenin en yüksek anlamında bir tarih kitabı yapamamıştır. Bu kitap, dehadan ve tatmin edici dokümanlardan mahrum bulunuyordu. Fakat bu kitap bize, iyi bir nakil, bir halk kitabı bırakmıştır. Ancak, kitaptaki kahramanlar, geleneksel yöntemlerle daima etkili olarak tasvir edilmiştir. Luka, Havarilerin portrelerini, cemaatin onları takdim ettiği gibi, benimsiyor ve tasarlıyor. Buradan aralarında sadece gevşek bağlar bulunan ve tarihi bir bütünlük olmayan bir dizi özel bir hikaye çıkmaktadır. Bu hikayelerin temel amacı, havarilerin büyüklüğünü göstermekti. Fakat bunlar, bireysel olarak ayrılmamışlardır. Onlar, düşünüyorlar ve birbirleri gibi davranıyorlar. Pierre, Corneille olayından sonra, Yahudilikten, Paulcu evrenselliğe geçmektedir, onların yolu, sinoptik İncillerin kibarca anlattıkları mucizelerden daha mükemmel mucizelerle sıralanmıştır. Hellenistik peygamberlerin mucizeleriyle mukayese edildiğinde, bunun sebepsiz olmadığı görülmektedir.[31] İki defa bizzat yazar, kahramanlarını, bu tür büyücüleri reddeder göstermektedir, Birinde Pierre, Samarie'li büyücü Simon'u terslemektedir (Resullerin İşleri, 8/20). Diğerinde Paul, Kıbrıs'ta, **Barjésus** isimli bir büyücünün gözlerini geçici olarak kör etmektedir (Resullerin İşleri, 13/6-11). Havarilerin faaliyetleri zamanın kerametlerinden dış görünüm olarak ayrılmıyordu. Fakat onlar, İsa adına icra ediliyorlardı. Bu da onlara özel bir üstünlük karakteri veriyordu. Mesela, Efes'te Yahudi büyücüleri, Grek büyücüleri gibi büyücüler, Paul'un üstünlüğünü

[31] R. Reitzenstein, Hellenistische Wundererzahlungen, 1906, pp. 53.

kabul etmek zorunda kalmışlardı (Resullerin İşleri, 19/11-20). Okuyucu bundan sadece zevk almıyordu, burada Apostolik mesajın gerçekliğininin çarpıcı bir delilini de buluyordu. Böylece, halk hikayecisi, aynı zamanda popüler de bir vaiz olmakta ve nutukları minnetle karışlanmakta ve öğretisi teolojik bir öğreti olmaktaydı.

Resullerin İşleri kitabı, Havarilerin işleri konusunda yazılan ilk popüler kitaptır. Burada, İncillerden bahsederken işaret ettiğimiz eğilim bulunmaktadır. Bu eğilim aynı anlamda hareket etmiş ve aynı tür ürünler ortaya koymaktan da geri kalmamıştır. Fakat bunlarda gerçek maddeler tükenince, hemen onun yerini muhayyile almıştır. Ne kadar tamamlanırsa tamamlansın, yeni nakiller hangi çerçeveyi verirse versin, bütün eserlerin temelinde **Luka**'nın kitabı bulunmaktadır.

Doğuda, **Pierre**'den şöyle bahsediliyordu: O, Roma'ya geldi ve orada çarmıha gerildi. Yuhanna incili buna, 21/18'de açıkça işaret etmektedir. Oysa, Pierre'in Apocrifleri, muhayyile ile bu boşluğu doldurmaktadır.[32] Yazar hiç Roma'yı görmemiş bir doğuludur. O, **Sacra Via**'nın[33] geçtiği bir **Forum Julium**'un olduğunu kulaktan duyarak biliyordu (Ancak bu hiç de doğru değildi). Küçük **Aricia** şehri, **Terracine**'nin biraz yakınına kurulmuştu.[34] Resullerin İşlerinde 28/13'te anlatıldığı gibi, deniz yolu ile[35] **Pouzzdes**'e gitmişler oradan da Roma yoluna koyulmuşlardır. Fakat, eski Roma'nın topografisi ve yerleri hakkında en küçük gerçek bir bilgi görülmemektedir. Hakim olan hep muhayyiledir. "Resullerin İşleri" (8/9-24)'te Pierre ile Samarie'li büyücü Simon'un tartışması anlatılır. Geliştirilmiş bu olay, bütün rivayetin temelini oluşturmaktadır. Simon, Gnostik sistemlerin yaratıcısı olarak telakki edilen gnos tarihinde önemli bir rol oynamaktadır. Paul, kafasındaki projeyi gerçekleştirmek için Roma'yı terk ederek[36] İspanya'ya gidince[37] O, Roma'da bir Hıristiyan düşmanı peygamber olarak görünmektedir. Pierre bir vizyonla uyandırılmıştır. Bunun üzerine o, acele Kudüs'ten Roma'ya bu Hıristyian düşmanı ile mücadele etmek için hareket etmiştir.

---

32 Acta Petri = Acta petri cum simone, dans Lipsius-Bonnet, 1, 45-103.
33 Acta Petri, 15, 32.
34 Acta Petri, 4, 32.
35 Acta Petri, 6
36 Pauly-Wissowa, 2, série, 3, 180.
37 Romalılar, 15/24, 28; cf. I Clément, 5, 7.

Bu savaşta başarı, en çok mucize gösterene ait olacaktır. Başta Pierre üstünlüğü elde etmiştir. Simon, kendisine uzun bir nutuk atan köpeği ile utanç içinde homurdanıyor ve Pierre ile gelecek Cumartesi günü nihai bir mücadele için, yedi aylık bir çocuk tarafından çağırılan Simon şehirden kovuluyor.[38] Birçok kör iyileşmiş ve birçok ölü dirilmiştir. Bir konu daha ilginçtir: Pierre, kurumuş olan ve pencereye asılmış olan bir sardunya balığını sevinçle yüzdürüyor[39] ve imparatorun kırılmış olan bir heykelini sözü ile tamir ediyor.[40]

Yarışı kaybeden Simon, sanki zaferi kazanmış gibi bütün kalabalığın önünde **Sacra Via**'dan göğe doğru uçmaya başlayınca Piere bir dua ile onu yere düşürüyor ve bacağı kırılıyor. Daha sonradan bu kaza nedeni ile ölüyor.[41] Fakat Pierre, uzun süre sevinemiyor. Hıristiyan hayatında iffetin gereği üzerindeki Pierre'in vaazı, birçok evli Romalı kadını cinsel ilişkiden uzaklaştırmaya sevketmiştir. Bu duruma öfkelenen kocalar, Pierre'i takibe başlamışlardı. Pierre, arkadaşlarının tavsiyesi üzerine kaçmak isterken, şehrin kapısında Rab-İsa, onu utandırıyor ve geri dönüyor, bunun üzerine tutuklanıyor ve baş aşağı çarmıha gerilmeye mahkum ediliyor. Pierre, Haç'ın sembolik ve yukarıdan aşağıya anlamı üzerinde, gnostisizme boyalı bir nutuk atıyor.[42] Pierre'in ölümünden sonra, Néron, Hıristiyanlara işkence yapmaya karar veriyor, fakat gördüğü rüya üzerine vazgeçiyor. Böylece, Néron'un işkencesi yazara bir efsane olarak görünmektedir.[43]

Paul'un işleri, Luka incilinde eksik olan bir sonucu ihtiva etmekte ve havarinin faaliyetini taçlandıran şehitliği anlatmaktadır. Üstelik Paul'un işleri, bu kitaptan alınan birkaç bilgi desteğiyle, Paul'un misyonerlik seyahat hikayesini oluşturmaktadır. Bu hikaye, bazen Kanonik İncillerle paralellik göstermekte, bazen da onu tamamlamaktadır. Paul'un işleri kitabı, tamamıyla muhafaza edilmemiştir. Farklı geleneklerden ve elde mevcut parçalardan[44] oluşturulmaya çalışılmıştır. Burada Paul, önce, Pisidie Antakya'sın-

---

38 Acta petri, 9, 12, 15.
39 Acta petri, 13.
40 Acta petri, 11.
41 Acta petri, 32.
42 Acta petri, 38, 39.
43 Cf. t. I, p. 204.
44 Acta Pauli et Theclae dans Lipsius - Bonnet, I, 235-269. Mart. Pauli, İbid, 104-117. Carl Schmidt, Acta Pauli, 2 édit, 1905 ve Sitzungsber. Akad. Berlin, 1929, 176-183; 1931, 37-40, Rolffs dans Hennecke, Neutest, Apokr, 2 édit, 192-212.

da bulunmakta (Resullerin İşleri, 13/14). Sonra da **Konya**'da bulunmaktadır (Resullerin İşleri, 13/51). Konya'da Thécla, O'nun vaazıyla O'na bağlanmıştır. Bu genç kız nişanlısı ile evlenmeyi reddetmiş ve onun şikayeti üzerine konsil tarafından canlı canlı yakılma cezasına çarptırılmıştır. Paul da kamçı cezasına çarptırılmıştır. Fakat yağmur ateşi söndürmüş ve Thécla kurtularak, Paul'e gitmiş ve O'nu Antakya'ya kadar takip etmiştir. Fakat orada evlendirilmek istenmiş ve O, reddetmiştir. Bu defa O, hayvanlara teslim edilmişti. Fakat Arenada bir Arslan O'nu korumuş ve o arslan onun için kutsal kabul edilmiştir. O, suya atlayarak vaftiz olmuş ve başka işkencelere maruz kalmıştır. Sonra serbest bırakılmıştır. Bir erkek elbisesi giyerek, Paul'u takip etmiş ve nihayet Séleucie'de ölmüştür.

Paul önce **Myra**'da ikamet etmiş, sonra **Sidon ve Tyrse** gitmiştir. Seyahat esnasında farklı maceralar yaşamıştır. **Efes**'te, kuyumcularla kavgaya girişmiştir (Resullerin İşleri, 19/24). Yine o, vahşi hayvanlarla savaşmak zorunda kalmıştır (I. Korintos, 15/32). Büyük bir arslan, Paul'un ayaklarına kapanmış ve Havari onunla bilgisini değiştirmiştir. Daha dün çölde, hayvanlara boyun eğerken şimdi onlara vaaz etmekte ve onları vaftiz etmekteydi. Bu şükredecek bir durumdu.Bu manzaraya, muhteşem bir fırtına son vermektedir. Yağmurlu bir dolu, diğer vahşi hayvanları kaçırtmakta ve Paul'u ve arslanını kurtarmaktadır. Filippilerde Paul, korintoslulardan bir mektup alıyor, korintosluların kafasını iki sahtekar Gnostik bilgin karıştırmaktadır. Bunun için Paul'den, inançlarını sağlamlaştırmasını rica etmektedirler. Paul, onları sakinleştirmek için bir mektup yazıyor. Bu mektup otantik olarak Paul'e aittir. Sonra, Paul, **Milet**'den ve korintosdan geçerek, Roma'ya geliyor. Roma'nın yakınında, Pierre'in tanık olduğu görünme yenileniyor. Rabbin bu görünmesi, haç yolunu ikinci defa tırmandırıyor. Paul, bir zahire deposunu övüyor ve Néron müdahale edinceye ve yaktırıncaya kadar vaaza devam ediyor. Hıristiyanlar kadar halk da bu manzarayı seyretmekten hoşlanmıyor, Paul tutuklanıyor. Fakat sonunda Neron'a, Tanrının cezasının tehdidi görünüyor, o da tutukluları serbest bırakıyor.

Resullerin işleri, okunmuş ve birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bütün ortaçağ boyunca, Korintoslulara yazılan mektuplar, İncillerin ekinde bulunmuştur. Mucize ile ilgili rivayetler, "Pierre'in işlerindekinden" ve Thecla efsanesindekinden daha siliktir. Bekar kalmanın tebcili ve Havari

için spiritiel aşkın ideal imajı, hararetle kabul edilmiş ve daha çok geliştirilmiştir.[45] Seleucie'deki kadın kahraman olan Thecla'nın mezarı çok önemli bir kült mekanı olmuş ve şöhretine katkı sağlamıştır.[46] Bu işlerin yazarı konusunda fevkalade bilgiye sahibiz. Tertullien[47] M.S. 200 yılına doğru okuyucularına "bu kitabın", küçük Asya'dan bir presbytre tarafından yazıldığını söylemektedir. Yine o, onun bir yazarı olduğunu itiraf etmekte ve özür dileyerek Paul'e olan onun sevgisini hatırlatmaktadır. Fakat o, azledilmiştir. İkinci asrın, ikinci yarısında, bu tür bir edebiyat, kilise otoritelerinin hoşuna gitmemekte ve cemaatta da başarı şansı az bulunmaktadır.

Bu **"apokrif işler"** Roma Hıristiyanlarının apokrifi olarak isimlendirilmiştir. Bu da, popüler karakterinden dolayıdır. Bunlar, Grek sofistlerinin Romanesk edebiyatında karşılaşılan konuları ve sonuçları kullanmışlardır. Yine onlar, eski peygamberlerin biyografilerinin ve kerametlerinin onlara sağladığı fikirleri ve imajları kullanmışlardır. Bunlara, **ARETALOGİE** [48] ismi verilmektedir. Çaplı mucize rivayetlerini kullanmaktadır. **"Pierre'in İşleri"** kitabında silik bir rol oynayan **Erotik**, burada daha çok yer almakta, spiritüel aşkın pozitif alanındaki negatif mukavemet sahasından geçmektedir.

"Yuhanna'nın İşleri"[49] kitabı bir üçüncü tipi temsil etmektedir. Orada mucizeler, özel bir tarzda süslenmişlerdir: Havari, onları çoğu defa başka şahıslara[50] tamamlatıyor ve zehir tecrübesi, kötü üzerinde girişilen bir tecrübe oluyor. Kötü adam, ölümü ile, zehirin iyi kalitesini ispat ediyor. Önceden ondan rahatsız olmadan içen Havari, hastaya hayatı hatırlatıyor. Böylece tecrübe, başarıya ulaşıyor.[51] Fakat diğer yandan orada hoşa giden bir hikaye daha vardı: Gece, bir handa, Yuhanna, bütün tahta kurularını, kapının önüne gönderiyor, onlar, orada itaatla, sabaha kadar bekliyorlar ve Havari onlara yerlerine dönmelerine izin veriyor.[52] "Yuhanna'nın işlerinin" ikinci özelliği, rivayetlerdeki retoriktir. Bu, Havarinin, vaazlarında ve demeçlerinde özellikle görülmektedir.

---

45 Acta dans Lipsius-Bonnet, 1, p. 271.
46 Delahaye, Origines du Culte des Martyrs, 2 édit, 161.
47 Tertullien, De baptismo, 17.
48 Cf. Rosa Söder, Die Apokryphen Apostelgeschichten und die Romanhafte Literatur der Antike (Würzburger studien zur Altertums Wisrenchaft, Fas c. 3), 1932.
49 Acta joh, dans Lipsus-Bonnet, 2, 1, 151-216.
50 Acta joh. 24, 47, 83.
51 Acta joh. 9-11.
52 Acta joh. 60-61.

Muhteva oldukça basittir. Hıristiyanlara karşı Yahudilerin tahrik ettiği **Domitien**, Yuhanna'yı, Patmos'a sürgün ediyor. Fakat, fazileti nedeniyle ve gösterdiği mucizelerle onun sevgisini kazanıyor. Bundan dolayı, Yuhanna, yazılarını yazmayı ve vahiy kitabını yazmayı başarıyor. O, Trajan döneminde hür olarak Millet'den geçerek Efes'e geliyor. O, Efes'de, stratejist Lycoméde'i ve karısını diriltiyor ve tiyatroda şehrin bütün yaşlı kadınlarını iyileştiriyor ve bir dua ile Artémis mihrabını ve tapınağının yarısını yıkıyor. Geri kalanını da halk yıkıyor. Rivayetin tepe noktası **Drusiane**'nin hikayesidir. Burada, özellikle Romanesk olan bir konu geliştirilmiştir. Kadının mezarına bir dinsiz girmiş, o, o kadını acıdan öldürtmüş ve öldükten sonra ondan hayatta iken olan şeyi elde etmeye teşebbüs etmiş, kadın ise onu reddetmiştir. Fakat ölüyü koruyan yılan, cinayet ortağını öldürmüş ve bizzat caniyi tutup bu yerde büyülemiştir. Yuhanna kadının kocası ile ansızın gelmiş, ölüleri gözetlemiş ve yaramaz adamı hidayete erdirmiştir. Suç ortağı dirildiği zaman, günahta direnmiş ve şeytanın kurbanı olmuştur.

Devam eden teolojik kısımlarda Yuhanna, bir takım farklı şekillerin izahını vermektedir. Bunların altında, İsa ve bedeni zuhur etmekte. bu açıklama esnasında o, bir ilahi nakletmektedir. Ona göre bu ilahiyi İsa tutuklanmadan önce, amin diyen Havarilerin ortasında söylemiştir. Sonra, Yuhanna İsa'nın son vahyinden bahsetmektedir. İsa, gerçekte haçta acı çekmemiştir. Fakat, aydınlık Haç'ın gnostik esrarı ile, kurtarıcı Logos'un bilgisine ve insanüstü bir şekle götüren yolu göstermiştir. Evharıstik bir kült olarak, uzun bir nutukla ve dua ile Havarinin ölümü dahil olmuş, bizzat mezara yatmakla ve sevinçle nefes almakla sona ermiştir.

Zikrettiğimiz üç **"İşler Kitabları"**, muhtemelen M.S: 200 yıllarına doğru yazılmışlar ve işlenen konunun gelişmesinde tam bir serbestlik kullanarak, kilisenin eski geleneğine bağlanma iddiasındadırlar. Fakat Hıristiyan halkın merakı, Havarilerde bilinen birkaç pozitif şeyle sınırlı değildir. Onların merakı, bilinmeyen şeylere de dayanıyordu. Bu konuda, muhayyilenin ürettiği yeni dayanak noktaları da kullanılmıştır. "André'nin İşleri" kitabından sadece kırıntılar kalmıştır.[53] Bu kitap hikayesi olmayan bir Havarinin işlediği şeylerden bahsediyor. Eldeki parçalar, evliliğin zahidane bir kavramını gös-

53 Acta Apost. Apocr. Ed. Lipsius-Bonnet, 2, 1, p. 38-45 ve 1-37 Hennecke, Neutest. Apokr, 2, édit, 249-256.

termekte ve çarmıhın sırrı konusunda birtakım müşahedeler ihtiva etmektedir.[54] Havari, Patras da şehit olmuş ve kardeşi Pierre gibi çarmıha gerilmiştir.

Bu alanda en iyi korunan **"Thomas'ın İşleri Kitabı"** olmuştur. Çünkü o en çok yayılandır. Bu kitap, Doğu Suriye'nin başkenti Edesse'de ortaya çıkmış ve Süryanice yazılmıştır. Kısa bir zaman sonra Yunancaya çevrilmiştir. Her iki dilde de birçok okuyucu bulmuş ve tabii ki birçok da değişikliğe maruz kalmıştır. Rivayetin temelini Havarinin Hindistan'a seyahati teşkil etmektedir. O, birinci kısımda, belli miktarda maceraya yer vermektedir. Sonuncu macera, Mygdonia isimli önemli bir kadının ihtidasıdır. Bu kadın sayesinde, Hıristiyanlık, kral Misdaios'un sarayına girmiştir. Bu olayın yarattığı bütün engellerin tasviri, kitabın ikinci kısmını doldurmakta ve kitap, diğer kitaplarda olduğu gibi, havarinin şehitliği ile sona ermektedir.

Olağanüstü şeyler, bazı çizgilerle zenginleşmiştir. Kıskanç bir ejderha, hasmının ağzına zehiri tükürür[55] ve ondan dolayı da ölür. Bir sıpa, uzun bir nutukla, Thomas'ın üzerine oturmasını rica eder ve Havarinin isteği üzerine o, kendini takdim eder. Bu sıpa, bir Balaam dişi eşeğinin ve mesihin Kudüs'e girdiği bir babanın soyundandı.[56] Sıpa görevini yaptıktan sonra ölmüştür. **"Pierre'in İşleri Kitabındaki"** konuşan köpek gibi bu da, bütün masalların özel bir karakteridir.[57] Az sonra, vahşi bir eşek sürüsü, hizmete kendilerini adıyorlar ve Havarinin arkasına koşuluyorlar. Aralarında en yetenekli olan, şeytanlara engel oluyor ve Thomas'ı halkın önünde mucizeler göstermeye ve vaaz etmeye davet ediyor.[58] Üçte bir ölülerin dirilmesi mucizesi "Yuhanna'nın İşleri Kitabında" burada bulunmaktadır.[59] Bir ölünün gökte gördüğü şeyi öğreniyoruz ve hayata dönen bir kadın bize, cehennemlere yaptığı seyahati nakletmektedir.[60] Uykuda tezahür eden vahiyler, her yerde müphem konulardır. Fakat burada bize, kraliyet ailesinin kaderini önceden belirten bir rüya çizilmektedir. Bu, Hind'in çok eski bir mitin yeni

---

54 Passio Andreae, c. 5-10.
55 Acta Thom, 30-33.
56 Acta Thom, 39-40
57 Acta Thom, 41. Acta petri, 12. Kerenyı, Die griech-Orient. Romantiterature, 1927, p. 255.
58 Acta Thom, 68-79.
59 Cf. Supra, p. 79. Acta Thom, 54.
60 Acta Thom, 22, 55-57.

ürünüdür.[61] Dikkatli bir inceleme, Allegorize mit konularının değerini göstermekle ve işlerin rivayetlerini belirtmektedir. Orada çok sayıda gnostik kavramlardan mülhem uzun nutuklar bulunmaktadır. Bu gnostik kavramların kökünün, Suriyeli gnostik bilgin Bardesane'a kadar çıktığı kesindir. Hatta bunların bazı kısımları maniheizmin yapısına dahil olmuştur. Bazı kısımlar, araya sokulmuş gibidir. Bunun için yazarın, daha önce sahip olduğu[62] ilahi ve dua açıklamalarının içine maharetle, az veya çok dahil ettiği görülmektedir. Mesela, meşhur "Cantique de la perle" mitoloji altında, Mani'nin misyonunu tasvir etmekte, daha sonra, uzun zaman, maniheist muhitlerde meçhul kalan "işlerin" içine dahil edilmektedir.

Eski kilise, bahsettiğimiz "İşler kitaplarından" başka kitap tanımamaktadır. Bu kitaplar sonra Leucios Charinos'un eseri olarak geçen bir derlemede toplanmışlardır. IX. Asırda bu derleme Patrik Photius'un elindedir.[63] Bu kitapların yazarları farklıdır. Ancak, birbirine yakın tarihlerde kaleme alınmışlardır. Hepsi doğuda yazılmıştır. Bunları birbirine samimi şekilde bağlayan, her şeyden önce, Romanesk'dir. Onlar, konularını ve imajlarını, masal ve harika dünyasından ödünç almışlardır. Üstelik, bu Hıristiyanlığın kavramına da uygundur. Havarilerin vaaz ettiği din, her şeyden önce, sahneye, mutlak seksüel perhiz olan iffeti koymaktadır. Ancak, ailevi cinsel ilişkiyi bundan muaf tutmaktadır.[64] Yine de, çok çocuğa sahip olmak reddedilmektedir.[65] Bu tutum, semavi ve mistik aşk ifadesi olarak kabul edilmemelidir. Bu tip faktörler, bazen bu düşünceye dahil olmuştur. Ancak bu düşünce, doğuda çok erken dönemde yayılmış olan zahidane Hıristiyanlığın anlayışını belirtmektedir. Bu anlayış, en sert şekli altında, bütün vaftiz olanların bekarlığını bir ödev olarak görmektedir. Bu düşünce, IV. yüzyılda Suriye'de ideal bir düşünceydi.[66] Bu anlayış, zahidi, mükemmel Hıristiyan olan yegane kişi olarak takdim ediyordu. Bu kanaati, bütün Antikite'nin keşişleri ve rahipleri paylaşmışlar ve yazılarında açıklıkla belirtmişlerdir.

---

61 Acta Thom, 91. G. Bornkamm. Mythos und Legende, p. 61. Bu incilde, bu gibi işlerin gnostik karakteri daha uzun tasvir edilmiştir.

62 Acta Thom, 6-7: Cantique de la Vierge de Lunuère; 27, 50: Epiclèss; 108-113: Cantique de la perle (en syridque: zeitschr, f. neutest. Wiss, 4, 273-309.

63 Photius, cod. 114; cf. Harnack, Gesch der altchrist. Lit, 1, 116-123.

64 Hıristiyanlıkta evlilik bir ehveni şer olarak kerhen kabul edilmektedir. (M. Aydın).

65 Acta Thom, 12.

66 Apocalypse, 14, 4's cf. Aphraate, Homélie, 7, 20, p. 345 dans l' edition parisot, Hom, 6, 3-4, p. 256, aynı yayında; Burkitt, Urchristen tum im Orient, 1907, p. 85, 90.

Bütün **"İşler Kitaplarının"** diğer karakteristik bir özelliği de, her rivayette, her nutukta, her ibadette ve her vahiyde görülen gnostik fikirlerin tesiridir. Özellikle Mesih figürü, sadece garip ve insanüstü bir veçhe kazanmamış, aksine bir hayalete dönüşmüştür. Mesela, Mesih, görülmeksizin vardır.[67] O, bazen bedensel, bazen da bedensizdir.[68] O, bir çocuk, bir adam ve bir ihtiyar şekli altında[69] veya bir havari benzeri[70] olarak görünmektedir. Bazen da o görünmekte ve aniden kaybolmaktadır.[71] Nihayet, aydınlık, Haç şekli altında, Tanrısal Logos, Baba, oğul ve Ruh hep beraber, o Haç'ın ağacına bağlanmamış halde, olduğu gibi görünmektedir.[72] Bunların tamamı gnostik ilhamdır.

Bundan dolayı daha yakınlarda bu kitapların birçoğunun kiliseye düşman bir gnose'un ürünü olduğu düşünülmüştür. Bu kitaplar bize kadar, Katolik anlamda gözden geçirilerek gelmişlerdir. Bu hipotez, daha sonra, onların, şoke eden gnostik çizgileri elimine eden çizgilere maruz kaldığına dayanmaktadır. Fakat son on yılda keşfedilenlere rağmen, ilkel gnostik metinlerin, izleri bulunamamıştır. Aksine, kilise ile gnose arasında net bir sınırın da olmadığı görülmüştür. Bu durumda, bu halk kitaplarında, kilise cemaatine gnostik fikirlerin sızmasının değerli tanıkları görülmektedir. Açıkça bu yazılarda, beşerüstü bir profetizmin esrarlı dilini ve süsünü kullanmak gerekiyordu. Bu da kilisenin geleneksel öğretisinin tatmin etmediği bir merakın ve tarih ve teoloji konusunda gizli ilme olan susuzluğun ihtiyaçlarına cevap vermek içindi. Gnose kendisini, bitmeyen bir kaynak olarak takdim ediyordu. Bunun için o, kalbin arzu ettiği, değişik renkli bir imaj takdim ediyordu. Apokrif İncillerde, açıkça görülen ve okuyucuyu kuşkulandıran temayül, burada, Romanesk masal mantosu altında kılık değiştirmektedir.

Bunun için bütün **"işler kitaplarında"** gnostik doktrinler ve kavramlar bulunmaktadır. Onlar, okuyucunun inanması ile sonuçlanan bir saflıkla, açık gerçekler olarak takdim edilmişlerdir. Burada, genel bir hareket olarak, II. ve III. Asırlardaki cemaatlere, gnose'un nüfuz ettiği vasıtalardan birisi

67 Acta Thom, 34, 154, 155, 165.
68 Acta John, 93.
69 Acta John, 87-92. Acta Petri, 21.
70 Acta Thom, 11, 152, 153, Acta Pauli, 21.
71 Acta Thom, 34, 195.
72 Acta John, 98-101.Acta Petri,38

keşfedilmektedir. Bu yazılar, bizzat, orada icra edilen aksiyonun yayılmasını tespite imkan veren parçalardır. Bunlardan ve en çok da **"Thomas'ın İşleri"** gnostik sektöre atfedilebilir. Ancak, diğer **"İşler kitaplarının da"** dışarıdan kiliseye dahil olmasını kabul etmek zordur. Bunlar, Katolik kilisesine ait olan cemaatin sinesinde görünmüşlerdir. Burada, eski kilise babalarının oldukça heyecanla açıkladıkları tehlikeyi fark ediyoruz.

Daniel Kitabının etkisi altında, sonraki Yahudilik, Apokaliptik edebiyatı hararetle büyüttü ve bu edebiyat yeni bir gelişme kazandı. Yazarlar, saygılı bir şahıs ismi altında yazıyorlardı ve eserlerine en çok eski tarihleri atıyorlardı. Bazen, onlar, hareket noktası olarak tanık oldukları olayları alıyorlardı. Müşahedeleri ve vahiyleri tasvir ve yorumluyorlardı. Bazen da, Henoch[73], Musa, Baruch, Sbylle gibi kutsal şahsiyetleri sahneye girmeye bırakıyorlardı. Geçmiş ve gelecekle ilgili, siyasi ve teolojik konularda, arzu edilen bütün bilgileri veriyorlardı. Yine çok erken dönemde Hıristiyanlık, mesihi krallığın ne zaman ve nasıl kurulacağını ve İsa'nın vaktiyle talebelerine sorduğu sorunun[74], cemaatı tatmin etmeyen sonucunu bilme konusunda sabırsızlık göstermiştir. Fakat büyük olayın haberci işaretleri, yerdeki sıkıntı ve göklerdeki terör, Rab-İsa'nın son nutuklarında belirtilmiştir. Bunların, sinoptik İncillerde not edildiğini görüyoruz.[75] Peygamberlerin muhayyilesi, bu kaynaklardan alabiliyor ve zamanların sonunun sırlarını sondalamaya teşebbüs ediyor.

Yuhanna'ya ait gruplardan gelen Apokalips, bu tür eserlerin ilkidir. Ruhla desteklenmiş büyük bir sanatkârın bu eseri, ebediyetin kapılarını ihtirasla zorlamaktadır. O'na takdim edilen konu, öbür dünya konusudur. Zamanın Yahudiliği, bundan dolayı eski doğu mitolojilerinden ve Helenistik inançlardan gelen zenginleşmiş, canlı renklerle görünmektedir. Fakat bu konuyu o, biçimlendirmekte ve onu tekrar tekrar görünen ve son vizyonun nihai gücü ile sonuçlanan yedi zamanlı bir ritme göre ahenkleştirmektedir.

Sürgün edilen Havari, Patmos'da ikamet etmektedir. Bir Pazar günü, İsa, onu çağırıyor. O etrafına bakınıyor ve İsa'yı parlak seması içinde görüyor, bayılıyor ve şu sözleri işitiyor: "Hiç korkma! Ölülerin ve cehennemlerin

---

[73] Cf. t. I, p. 33-35.
[74] Markos, 13/32.
[75] Markos, 13/5-37= Matta, 24/4-36= Luka, 21/8-36.

anahtarlarını tutan ilk ve son benim. O halde gördüğünü, olanı ve olacağı yaz." Böylece, peygamber, misyonunu almıştı ve onun ilk işi, Apostolik emri tebliğ olmuştu. Bu vesile ile, Küçük Asya cemaatlerine yedi mektup gönderilmişti. Bu mektuplar, özellikle uyarılar ve tehditler içeriyordu ve bazen da, sıcak övgülerle dolu oluyordu. Bu girişten sonra göğe bir kapı açılıyordu ve onu gören oraya çıkıyor ve Tanrıyı tahtının üstünde seyrediyordu. Tanrının tahtı, yirmi dört ihtiyarla ve Trisagion'u terennüm eden melekler ordusu ile kuşatılmıştı. Yedi mühürle mühürlenmiş kitap orada bulunuyordu. Kuzu'nun tahtı, neşeli şarkılar ortasında muhteşem şekilde açılıyordu ve birbiri ardınca mühürleri kırıyordu.

O zaman Apokalipsin dört şövalyesi, dünyaya atılıyor, yer sarsılıyor ve güneş kararıyordu. Şehitlerin ruhları, intikamla haykırıyor ve Tanrının melekleri bir mühürle, kurtuluşa eren inananları mühürlüyordu. Nihayet yedinci mühür açılıyor yedi melek görünüyor ve yedi trampeti çalıyorlardı. Her çalıcı, korkunç bir vahyi ilan ediyordu. Yedinci trampet, bir dizi semavi mükaşefeler dizisi ortaya koyuyordu. Mesih çocuktu. Ejderha onu takip ediyordu Michel, canavarı deviriyordu. Fakat, uçurumdan kötü hayvanlar zuhur etmişti. Onlar, egemenliklerini, onlara tapan insanlığın üzerinde icra ediyorlardı. Bir takım işaretler ve esrarlı rakamlar, olan şeylerin keşfine imkan veriyordu.

İşte kuzunun zaferi, Sion tepesinde ayakta ve etrafında ona inananlar bir takım melekler, Büyük Babil'in düşmesini ilan ediyorlar ve bütün putperestleri vuran tanrısal yargıyı ilan ediyorlardı. Orak, yeryüzünde Tanrının kanlı hasadını kesiyordu. Yedi öfke darbesi, yeryüzüne dökülüyor ve Babil'in cezalandırılması, görenin gözleri önünde bir defa daha geçiyordu. Semavî Alleluia, krallar kralına, efendilerin efendisine saygı sunuyordu. Şeytan, çukur hapishanesine atılmıştı ve Mesih bu yeryüzünde, adamlarıyla bin yıl saltanat sürüyordu.

Sonra cehennemin kapıları bir defa daha açılır. Şeytan serbest kalır ve bütün kötü güçleriyle, kutsal siteye oturur. Fakat göğün ateşi, kötülerin üzerine iner ve onları yakar. Şeytan adamlarıyla ateşin içinde acele eder ve acı çeker. Orada ebedî işkenceye maruz kalır ve ölüler dirilir. Son yargılama başlar ve herkes, amellerine göre yargılanır. İşte dünyanın sonu böyledir ve yeni bir gök ve yeni bir yer görüyorum. Çünkü evvelki gök ve yer kaybol-

muştur. Artık orada deniz yoktur ve kutsal siteyi görüyorum. Yeni Kudüs eşi için süslenmiş bir nişanlı gibi giyinmiş halde, Tanrının yanındaki gökten inmektedir. "Mükaşefe eden, Semâvi kudüsün zaferini ve aydınlığını seyretmekte ve neşe saçan bir eda ile şöyle haykırmaktadır: "Bütün bunları gören ve işiten ben Yuhannayım." O, kendisini tapınmak için yere atıyor, semavi ses yok oluyor, ancak birkaç söz, kulağında titreşmektedir. O zaman, ona vahyedileni yazıyor ve ruhunun kurtuluşu adına, bu profetik kitabın bütün kopyesinin, hiçbir ilaveye ve kısaltmaya sahip olmadığı konusunda yemin ediyor. Şu arzu ile içini çekiyor: "Evet! Kısa zaman sonra geliyorum. Amin! Gel, Rab İsa!"

Modern tenkid, eski kilise ile uyum içinde bu kitabın yazılmasını, Domitien'in saltanatının sonuna doğru (M.S. 96) olduğunu belirtmektedir. Yazar, eski malzemeleri kullanmakta ve eserinin çerçevesi içinde, sonuçta olacak olan uygunsuzlukların ve yorumlardan endişe duymadan onları eserine dahil etmektedir. Çünkü o, böyle kompoze edilen bir kitabın, böyle bir sonuca varacağından emindi. O'nun ruhu her şeye hakimdi. Eski elementler, ebediliğin Hıristiyan vizyonunda yeni bir parıltıya kavuşmaktadırlar. Bu yüksek perspektif, Babille temsil edilen, Roma İmparatorluğu'nun kinini temsil ediyordu. Bu perspektif, mutlak ve yüce kurallara göre yargılayan bir peygamber tarafından ilan edilen yargılamanın ifadesi olmuştur.

Antikite Hıristiyanlığının ikinci Apokalipsiğinin incelenmesine geçildiği zaman; dahiyane bir sanatkârın atölyesi, bir küçük sanatkârın mütevazi odasına girmek için terk edilmişe benzemektedir. İkinci asırdan az önce, piskopos Pius'un kardeşi olan **Hérmas**, Roma'da, Pasteur diye anılan üç bölümlük bir eser yazmıştır. Hérmas'ın müşahede ettiği olayları hangi ölçüde tespit ettiği bilinmemektedir. Bunlar burada edebi şekil altında görünmektedirler. Fakat eserin bütünü içinde yazarın, kitabi konularda kaldığı görülmekte ve sürekli artan konuya bir ahenk verme çabası içinde olduğunu ve fakat orijinal olmadığı intibaını okuyucuya verdiği de görülmektedir. Halbuki o, kendi malzemesini kullandığını iddia etmektedir. Bu kitap bir Apokalipsdir. Çünkü o, mükaşefeleri rapor etmektedir ve Tanrısal yargının gelişini beklemektedir. Fakat, mükaşefeler mecazidir, yazı odasındaki bir adamın yapmacık muhayyileleri ve yargılamaya refakat eden şikayetleri,

Yuhanna'da olduğu gibi, vizyon değillerdir. Bunlar, sadece ilan edilmişlerdir. Çünkü, yazarın önerdiği hedefe koşmaktadırlar.

Gerçekte bu kitap, bütünü içinde Hıristiyanlığa hitap eden bir nedamet vaazıdır. O, sayısız şekiller altında, aşağıdaki doktrini açıklamaktadır: "Ciddi günahlar işlendikten sonra bile Hıristiyan için hâlâ günahlarını tövbe ve nedametle silme şansı bulunmaktadır (Hıristiyana bu şans, vaftizden sonra verilen yegane fırsattır). Bunun için cemaate belli bir süre verilmiştir. Kim ki, peygamberin sözünü kalbine korsa, yargı başlamadan ve zamanı geçmeden fırsatı kullanacaktır. Bu kitap, kullandığı imajlarla ve uzun ahlaki geliştirmeleri ile, okuyucuyu, günahın ve Hıristiyan hayatının daha derin bilgisine götürmek istemektedir. Bu tür doktrinler, önce, kilise olarak kişileştirilen yaşlı bir kadın tarafından açıklanmıştır. Sonra, çoban elbisesiyle, Helenistik mistisizmi propaganda eden garip bir vahyediciye benzeyen bir melek tarafından açıklanmıştır.[76] Kilise iki defa[77], inşa edilen bir kule ile mukayese edilmiştir. Çoban imajı tekrar görünmektedir.[78] Ve yine ağaçlar üzerinde uzun alegorik nutuklarla çevrilmiştir.[79] Benzer iki şehir, Hıristiyanların gerçek vatanı olabilen tek şehir[80] olmakta ve bu, genel olarak kabul edilen bir Hıristiyan fikri olmaktadır.

Aksine, **Hernas** döneminde yazılan **"Prere'in Apokalipstiği"**, bu tür edebiyatın resmî bir örneğini oluşturmaktadır. Burada İsa, zeytin dağında, talebelerine, onların isteği üzerine konuşmaktadır. İsa, onlara, gelişinden önceki alametler hakkında ve dünyanın sonu hakkında bilgi vermektedir. O, alametleri geniş şekilde geliştirdiği sinoptik ifadeleri kullanmaktadır. Günahkârların cezalandırılması ve son yargı gününün tasviri, günahkarların günahlarına uygun cezalara çarptırıldığı cehennemin tasvirine götürmektedir. Doğrular, cennete gideceklerdir. Talebeler, öbür dünyadan gelen bir doğru adam görmek isterler. O anda iki mutlu adam, parlaklıklar içinde tezahür eder. Gök açılır ve cennetin bütün parlaklığının örtüsü havarilere gösterilir. Yazar, gökten bahsettiği zaman muhayyilenin ucundadır. Cehen-

---

76 Cf. R. Reitzenstein, poimandres, 1904.
77 Vis, 3; Sim, 9.
78 Vis, 5; Sim, 6.
79 Sim, 2-4, 8; cf. 5.
80 Sim, 1.

nemdeki komşuları, farklı çerçevelerde, doğunun ve Yunan'ın uzun zamandan beri topladığı bütün imajları takdim etmektedir.[81] Bu fark, Dante'de ve seleflerinde hissedilmektedir. Fakat, göğün kuru tasviri, Yuhanna'nın tasvir ettiği semavi Kudüs'ün mutluluğu ile kıyaslanırsa, iki eseri ayıran farklı seviye ölçülebilir.

Kısa bir zamandan beri bilinen **L'Epistula Apostolorum**[82] da, İsa'nın vahyi şekli altında bir Apokalips'dir. Fakat, burada dirilmiş İsa, talebelerini etrafına topluyor ve onlara semavi şeyler öğretiyor:" Yeryüzüne inişinden, bedenleşmesinden, Babası ile ilişkisinden, ölülerin diriltilmesinden ve zamanların sonunda belirecek olan acılardan, akibetlerinden ve talebelerinin ödevlerinden, onlara bahsetmektedir. Onlar, misyonerlik yapmak zorundadırlar, vaazlarıyla davet ederek, imanlarını sadık şekilde ifade etmeleri gerekir. Yazar, gelişmelerinin yeni-Ahit temelini, daima gösterme çabasındadır. Şefinden ilave ettiği şey, kilisede genel olarak iyi tanınan fikirlerin karakterini takdim etmiyor, o oraya gnostik düşüncenin başka unsurlarını da karıştırıyor. Şüphesiz o, diğer yandan dirilmiş İsa'nın bedeninin gerçeğini belirtirken, diğer yandan, Logos ile Baba'nın Tanrısallığını aynı görmektedir. **Logos** da Baba, gücü ile mükemmelliği ile, aydınlığı ile ve var olma ve sesiyle kendi şekli altında mevcuttur.[83] Logos yere indiği zaman, hikmete ve babanın gücüne bürünmüştür ve her semada, oturan meleklerin şeklini almıştır. Öyle ki, o meçhul kalmıştır. O, Bakire Meryem'e, Cebrail Melek çizgileri ile görünmüş ve sonra onun bedenine girmiştir ve bedenleşmiştir..[84] Yeryüzünde, İsa, kurtuluş doktrinini vaaz etmiş, cehennemlere bile inmiş, insan bedeninin bozulmazlığını kazanmıştır. Çünkü ona bürünmüştü.[85] O, insanları, **Archontes**'ların gücünden kurtardı ve onları semavî istirahata sevk etti.[86] Temelde buradaki fikirler Katolik fikirlerdir. Fakat gnose'lar yaratılmış şekillere bürünmüşlerdi.

---

81 Albrecht Dieterich, Nekyia, 1893.

82 Carl Schmidt, Gespröche jesu (T.U, 43), 1919. H. Duensing, Epistula apostolorum, 1925 (KL. Texte, 152).

83 Epist. Apost, 17 (28).

84 Epist. Apost, 13-14 (24-25).

85 Epist. Apost, 21 (32).

86 Epist. Apost, 28 (39).

L' Epistula, ikinci asırdan gelmektedir.[87] O'nun 140 veya 170 yıllarına doğru Mısır'da yazıldığına inanılmaktadır. İsa'nın nutuklarına çıktığını iddiası, Apokalips türün bildiğimiz en eski örneğini teşkil etmektedir. III. Asırda, **Gnos**'da gelişen ve **Pistis Sophia** unvanlı önemli eserler meydana getirilmiştir. Ancak bu edebiyatın kiliseye çok çabuk şekilde şüpheli göründüğü, kolayca anlaşılmaktadır. Fakat kilisenin muhalefetine rağmen bu edebiyatın kökü kazınamamış ve öbür dünyanın örtüsünü kaldırmak isteyen insanın merakı, gnostik temayülün spekülasyonu ile birleşerek, asırlar boyunca, okuyucusu hiç eksilmeyen, yeni Apokalipslerin meydana gelmesini sağlamıştır.

Hıristiyan mektup yazma (Epistolaire) edebiyatı Paul tarafından yaratılmıştır. Tabii ki o, edebî bir eser yapmayı düşünmemiştir. O'nun mektupları sadece onun için, misyonunun hizmet vasıtalarıdır. O, onları canlı bir sesle düzenlese de, belirli bir çizgide yazmamıştır. Şayet o, Koloselilere[88], Laodicéa'ye gönderilen mektubunu edinmelerini tavsiye ederken, Laodicée'ye, onların aldıkları mektuba karşılık mektup göndermektedir. O, bunu, zaman kazanmak ve aynı şeyi iki defa yazmaktan sakınmak için yapmaktadır. Fakat, bu mektuplarda, Havarinin kişiliği ve gücü bütün büyüklüğü ile tezahür etmektedir. Bunun için bu mektuplar birinci derecede edebi eserler olmuşlar ve cemaat tarafından çok erken dönemden beri de böyle tanınmışlardır. Koloselilerle Laodicée'ler arasında olan bu mektup mübadelesi ne ilk olmuştur ne de son.

Çok erken dönemde Korintos'da, Efes'de, Philippes'lerde Havari mektupları toplanmaya başlanmıştır.[89] Birinci asrın sonuna doğru birisi, Paul'un bütün mektuplarını toplamaya teşebbüs etmiş ve o kişi, cemaatlere gönderilen dokuz mektubun kopyesini ve **Philémon**'a gönderilen mektubu elde etmiştir. Mektup derlemelerimizin ilk muhtevası buradadır. Bu araştırıcı, bütün mektupları bulamamış ve bazıları kaybolmuş olarak kalmıştır. Bu sayının içinde korintoslulara gönderilen iki mektubu zikretmek gerekir. Bunlardan birisi, birinci korintoslulara mektuptan önce diğeri de sonra yer almaktadır. Bizzat eski kilisede bizim topladıklarımızın dışında, Paul'e ait

---

87 Zeitschr. Für neutest. Wiss, 20, 173-176.

88 Koloseliler, 4/16.

89 Cf. E.v. Dobschütz dans Die Evangelische Theologie, 2, 1927, p. 9.

başka mektuplar bulunmamaktadır. O zamandan beri, bu koleksiyon bütün kiliseye yayılmış ve hararetle çoğaltılmıştır. **Trajan** döneminde **İgnace ve Polycarpe** bunu bilmektedir. Kısa bir zaman sonra, mektuplar, uzunluklarına göre sıralanmıştır. En uzun mektup, Romalılara yazılan mektuptur. Bu mektup, başta yer almıştı ve en kısa olan da sonda yer almıştı. Aynı cemaate hitaben yazılan mektuplar eklenmişti. İkinci asırda, bir başka tasnif sistemi ortaya konmuştu. Bu sisteme göre, korintoslulara yazılan mektuplar önde olmuştu.[90] **Marcion**[91] ise, tarihi sırayı benimsemiştir. Bazı notlar, bu kanaate bizi götürmektedir. Sahip olduğumuz bütün mektuplarda, Romalılara yazılan mektup, derlemenin başında bulunmaktadır.

İlk koleksiyonlarda bulunan otantik mektup, Efeslilere yazılan mektuptur. Kısa zaman sonra, oraya pastoral mektuplar ilave edilmişlerdir. **Polycarpe** bundan nakiller yapmaktadır.[92] Buna göre, Paul'un mektuplarının derlemesinde onları okumuştur. Onlar, **Philémon**'a yazılan mektuplardan önce yer almaktadırlar. Öyle ki, fertlere yazılan bir grup mektup, cemaatlere gönderilen mektuplardan sonra yer almaktadır. Doğuda, ikinci asrın ortasına doğru, muhtemelen Mısır'da, İbranilere yazılan mektup, Paul'un olarak telakki edilecek ve sonuçta derlemeye dahil edilecektir. Manuskri'lerde onun işgal ettiği yer, onun geç kabul edildiğini göstermektedir. Bunun için o, bazen derlemelerinin sonunda, bazen cemaatlere gönderilen mektuplardan sonra, bazen da onların ortasında bazen da korintoslulara gönderilen mektuplardan önce ve sonra, bazen da Galatyalılara-Korintoslulara yazılan mektubun arasında yer almaktadır. İskenderiyyeli Clément'in üstatlarından birisi[93] o mektubun Paul'un mektuplarından birisi olduğunu ispatlamayı sağlamış ve ortaya çıkan problemler üzerinde kafa yormuştur. 150 yılından sonra uzun zaman bu mektup, böyle yer almayacaktır. Diğer yandan Paul'un mektuplarının eski derlemelerinin kopyeleri, bütün kiliseye geniş şekilde yayılmışlardı. Bunun için ona yeni bir kitap ilave etmek çok zordu. Bu ilave her yerde, eşit bir başarıya sahip olmamıştır. Doğuda, bu operasyon oldukça başarılı olmuştu. Batıda ise, **İbranilere Mektup**, Paul'un olma-

---

90 Handbuch zu Röm, 4 édit, introduction, p. 1-4.
91 Cf.t,1, p. 274.
92 Polypcarpe, Epist, 4, 1; 5, 2; 9, 2; 11, 4.
93 Eusèbe, Hist. Eccl, 6, 14, 4.

dığı şeklinde reddedilmiştir. Ancak, IV. Asırda, kilise ve teolojik sebeplerden dolayı, bu konuda bir uzlaşma sağlanmıştır.

Yukarıda söylediğimiz gibi, Paul'un mektupları, eski Hıristiyanlığın bütün edebî mektuplarının modeli olmuştur. Çünkü bu mektuplar, bütün Hıristiyan cemaatleri tarafından alınmışlar ve bunların bu amaçla yazıldıklarına inanılmış ve bu örnek taklit edilmiştir. Mektupların kökenleri böyle oluşmuş, bütün kiliselere yönelmiş ve belli adreslere gönderilmişlerdir. Yakub'un, Pierre'in, Yahuda'nın, Barnabas'ın mektupları da böyle olmuştur. Bu mektupların bazıları, eski mektupların şeklini kısmen muhafaza etmiştir. Yuhanna'nın ilk mektubu ve İbranilere yazılan mektup böyledir. Fakat, Paul'un taklit edilmesi, gerçek mektuplar kelimelerde kendisini hissettirmektedir. Bundan daha önce, Romalı Clément'in ve İgnace'ın yedi mektubundan bahsetmiştik. Buna, sonuncu mektuplara ekli olan **Polycarpe'**ın mektubunu da ilave etmek gerekir. Diğer doktrinle ve akrabalıkla ilgili mektuplar, bazı eserlere sokulmuşlardır. Apokalips'in yedi mektubu ve "Paul'un işlerindeki" [94] korintosluklarla haberleşme, Homélies Clémentines'lerin ilk sayfalarındaki Clément ile Yakub arasındaki mektup mübadeleleri bunlardandır. Şüphesiz, IV. asırda icad edilen Paul ile Sénèque[95] arasındaki haberleşme ve **Laodicéens**'lere yazılan apokrif mektup[96], koloseliler 4/16'da zikredilen, Paul'un kaybolmuş mektubunun yerine geçecektir. Ancak bunlar sahtedir ve değersizdir. Yine yukarıda, bir Apokalips ihtiva eden "Havarilerin Mektuplarından" bahsetmiştik.[97]

Bütün bu edebiyat, doğrudan veya dolaylı olarak, cemaate normatif bir bilgi vermeye yönelik bulunmakta ve bunu da belli ölçüde yapmaktadır. Fakat, teolojik spekülasyon ve yaratıcı muhayyile, serbestçe işliyordu. Birbirine muhalif farklı eserler yazılıyordu, aynı zamanda, cemaatin eski geleneğinden dolayı, yeni doktrinler bir kenara bırakılıyordu. Edebi üretimin başlıca prensibi, gnose ruhu idi ve kilise muhitlerinde bunun icra edildiği görülüyordu. Bu tehlike karşısında, cemaat, bir korunma vasıtası aramak zorunda kalmıştı ve doktrinel konuda, normatif otoriteye sahip apostolik mektup-

94 Cf. Supra, p. 77.
95 Jérôme, Vir. İnl, 12.
96 Publiée par Harnack dans Kleine Texte, 12.
97 Cf. Supra, p. 89.

ları bulmuştu. Sonuçta Havariler, sadece otorite değillerdi, onlar bizzat, otoritenin kendisiydi. Bizzat kilisenin kabul ettiği şuur, böylece kısa zaman sonra formülleşmişti. Başlangıçtan, ikinci asrın ortasına kadar, "en yüce otorite olarak" İsa zikredilmiştir. Şöyle deniliyordu: "Rab-İsa dedi" Bu sözü nakleden yazar veya nakledici, naklettiği sözün nereden geldiğini söyleme âdetine sahip değildi ve hatta bunun çok da önemi yoktu. Temelde, nakledilen sözden kimse şüphe etmiyordu. Nakledicinin, kullanılan kaynaklardan bu sözü aldığı düşünülüyordu ve şayet o, şifahi bir geleneğe müracaat etmişse, ona da inanılıyordu. Bu ideal durum, gnostisizmin tesiri altında uzun süre devam edemedi. Alışılmamış ve garip hikmetle dolu İsa'nın bir takım sözleri icadedildi ve sonuçta bahsettiğimiz yeni İnciller ortaya çıkmış oldu. Kilisenin güvensizliğini uyandıran, bu İncillerin yeniliği değildi. Bu İncillerdeki, İsa ile ilgili yeni doktrinler ve olağanüstü teolojiler, kilisenin kuşkusuna sebep oluyordu.

Yuhanna İncili, Küçük Asya'da, bir takım düşmanlarla karşılaşmıştı. Bunlara Yuhanna'nın **logos doktrini** şüpheli gelmiş ve onun açıklamalarının sinoptik İncillerin açıklamaları ile ters düşmesi nedeniyle reddetmişlerdi.[98] Bununla beraber, kilisece kabul edilmişti. Fakat, İnciller ve gnostik Apokalipsler ortaya çıkınca ve onların kabul edilme problemi ortaya atılınca, kilise belli bir kriter aramış ve onun kabulü için Apostolik kökenli bir yazıyı şart koştu. Çünkü, İsa-Mesih konusundaki gelenekte reddedilemez yorumların yegane şahitleri Havarilerdi. Sonuç olarak kilisede, sadece Havarilerin yazdıkları İnciller kabul edilmeliydi. Matta'nın ve Yuhanna'nın İncilleri anlamlı şekilde böylece meşrulaştırılmışlardı. Küçük Asya halkları dördüncü incilin Havari Yuhanna tarafından yazılmadığını, sahte bilgin[99] **Cérinthe** tarafından yazıldığı için reddediyorlardı. Markos ve Luka'ya gelince, her ikisinin de Havarilerin talebeleri olduğu hatırlatılarak engel kalkıyordu. Çünkü Matta, Pierre'in otoritesini, Luka'da, Paul'unkini[100] değerlendiriyordu. İşte böylece dört İncil gerçek manada resmileşmiştir. Gerçekte, ilk etapta, onların Apostolik otoritelerini belirtmek, sadece çok iyi tarihi prensipleri uygulamak değildi. Bu olayın daha derin bir anlamı vardı ve İsa

---

98 Epiphane, Haer, 51, 3-4.
99 Epiphane., 51, 3, 6.
100 Justin, Dial, 103, 8; İrénée, 3, 1, 1, 2. Canon de Muratori 1-34 et prologues Monarchiens (Kleine Texte, 1, 2 édit, p. 5, 12-16.

konusundaki bu geleneğin, kilisede egemen olan kutsal-Ruh tarafından yaratıldığı ve garanti edildiği anlamına geliyordu.

Kilisede Havariler, Ruhun mutlak olarak yegane meşru temsilcileri idiler. Bunun için Ruh'dan gelen her şeyin ölçüsü, onların beyanları ile ölçülecekti. Onların vahiy olan yazıları, yüce bir ilâhi otoriteye sahipti. Onlar, Eski Ahidin kitapları ile paralel gidiyorlardı veya daha doğrusu onu gerekli şekilde tamamlıyorlardı ve onlar da bizzat **"kutsal yazılar"** olmuşlardı. Eski Ahid'e **Yeni Ahid** ilave oluyordu ve aynı tarzda naklediliyordu. Yani, daha önce Eski Ahidin yazıldığı meşhur formül olan **"o yazıldı"** şeklindeki ifade şekliyle. Ancak İsa-Mesih'in sözleri nakledildiğinde geçmiş zaman değil; tercihan, şimdiki zaman kullanılıyordu. Yani, **"İsa şöyle diyor"** şeklinde... Çünkü İsa, her zaman kilisesinde, hazır olarak kutsal kitaplarla konuşmaktaydı. İncillerin resmileşmesi süreci[101] (Justin'in tasdik ettiği başlangıçlar 150 yılından az sonra) İrénée döneminde tamamlanmıştır.[102] Yani, otuz yıl sonra.

Yine de şurada veya burada bir belirsizlik görünmekteydi. Suriye'deki **Rhossos** cemaati, Pierre'in incilini[103] kullanmaktadırlar. Antakya piskoposu Sérapion, önce bu kitabın Apostolik ismi nedeniyle otorite olmasına inanmıştır. O, bu kararı Apostolik prensibe uygun olarak kullanmaktadır. Fakat sonra o, metni daha yakından inceledikten ve orada **Docètique** itizalleri gördükten sonra, bu kitabı yasaklamıştır. Bu durumda o, Apostolik etiketin geçerliliğini, kilise doktrini ışığında değerlendirmiş oluyordu. Bu kitapta, belli bir takım sapmalar keşfettikten sonra, bu kitabın isminin mevsuk olmadığını ve hiçbir otoriteye temel teşkil etmediğini açıklamıştır. Bu karar, olaylara da uygun gelmektedir. Kilise, diğer sahte İncillerle de ilgili olarak aynı uygulamayı sürdürmüş ve dört incilden başka İncil olmadığı sonucuna varmıştır. İrénée[104] bu karara teorik ve sembolik bir temel vermiştir.

Fakat dört incil teorisi de bir takım terslikler ortaya koyuyordu. Gerçekte, kilise için, insanlığa bir tek mesaj ve bir tek İncil verilmişti. Dört İncil ne işe yarıyordu? Muhtelif metinlerdeki tekrarlar, uyumsuzluklar ve görülen tezadlar ne idi? Bunun için ideal olan bir tek kitapta bir tek incile sahip ol-

---

101 Justin, Dial, 49, 100, 101, 104.
102 İrénée, 3, 11, 18; 2, 22, 3; 2, 30, 2.
103 Eusébe, Hist. Eccl, 6, 12, 2-6.
104 İréné, 3, 11, 8.

maktı. Muhtemelen en eski dönemde olay böyle idi. Sinoptiklerden her biri, belli bir bölgede kullanılıyordu. Meselâ **Marcion,** kilisesinde sadece bir tek incili kabul ediyordu. 180 yılına doğru, iki adam, kilisenin bugüne kadar takip ettiği bir yola koyulmuşlardı. Bu yol, dört İncil metninden, halkın Hıristiyanlaşması vasıtası olarak **"İncil tarihini"** yeniden ortaya koymaya ve dört incilden bir tek metin yapmaya giden yoldu. Bu adamlardan birisi, Antakyalı piskopos **Theophile**'di. Ancak O'nun çalışması tamamen kaybolmuştur.[105] Diğeri ise, bu konuda oldukça başarılı olan, Justin'in talebesi **Tatien**'di. O'nun inciline **DİATESSARON** (dört incilden) adı verilmişti. Bu İncil, dört incilden çıkarılan olayları uç uca koyuyor ve böylece bir İncil tarihi kompoze ediyordu. Bu kitap, resmen Suriye kilisesi tarafından kabul edilmiş ve ibadette kullanılmıştır. Ancak, V. Yüzyılda[106] dört incil bu incilin yerine geçmiştir. Fakat Tatien'in eseri, başka yerlerde uzun süre kullanılmıştır. Bu incilin tercümeleri bunu ispat etmektedir. Romalılar ve Almanlar, İncili bu kitaptan öğrenmişlerdir. Yine gözden geçirilmiş Arapça bir nüshası da vardır. Bu kitabın orijinali kaybolmuştur. Aslının Yunanca veya Süryanice yazılıp yazılmadığı hâlâ tartışmalıdır. Bununla beraber daha yakınlarda Fırat bölgesinde Grekçe yazılmış bir parçası bulunmuştur.[107]

Genel kilisede, İncil metinlerinden yapılmış böyle bir tercüme reddedilmiştir. **Marcion**'un görüşüne ve gnostiklere karşı yürütülen savaş, çok iyi oturtulmuş tarihi bir geleneği ortaya koymuştur. Bu savaş, bu geleneğin saygılı şekilde muhafazasına dayanarak yazılmış, sözün kısaltılmasını kabul etmemiştir. Buna göre dört İncil, dokunulmamış olarak kalmıştır. Hıristiyanlarda Talmudist ve Massorét gibi metinlerin olmadığını söylemek gerekir. Müstensihler, Tanrının sözüne saygı dolu olarak davranmışlar müteakip asırlarda da, ahenkleştirme anlamında bazı metinleri düzeltme veya diğer yazmalardan aldıkları nakilleri şuraya veya buraya dahil etme serbestliğine sahip olmuşlardır. Böylece, muhalif olan yerler makyajlanmış, birtakım ilaveler ve kısaltmalar ortaya çıkmıştır. Yeni Ahidin tercüme yazmaları da aynı akibete maruz kalmışlardır. Öyle ki bu kutsal kitabın metninin tenkidi

105 Jerôme, Epist, 121, 6, 15.
106 Théodoret, Haer. Fab, 1, 20 (4, 312 dans édit. Schulze). Burkitt, Evangelion da-Mepharreshe, 2, 173.
107 Dura kazıları. Cf. c. H. Kraeling, A greek Fragment of Tatiens Diatessaron (Studies and Documents, 3), 1935.

de filolojik alanda en hararetli çalışma olmuştur. Mesela Suriye'de, resmi tercümelerin yazmaları, istisnai bir özenle kopya edilmişler ve bazı düzeltmelerle muhafaza edilmişlerdir.

Paul'un mektuplarını, İnciller seviyesinde tutan ilk kişi **Marcion** olmuş ve mektuplara Tanrısal vahiy otoritesi değerini vermiştir. O'nun teolojisinin gerekli sonucu buydu.[108] Fakat başlangıçtan beri, büyük kilise, bu mektuplara yüksek bir değer vermiştir. Bundan dolayı Havariler, işaret ettiğimiz gibi, Vahyin yegane temsilcileri olarak kabul edilmişlerdir. Kutsal-Ruhun tezahürü olarak onların mektupları, Yeni Ahit'in oluşum sürecinde yerlerini almak zorunda kalmıştır. Bu durum, ikinci asrın sonuna doğru, Apostolik mektupları, İncillerin yanına koyan ve onları kısa bir zaman sonra **"yazılar"** ünvanı altında zikreden yazarların şahadetleri ile [109] doğrulanmıştır.[110] Ancak bu uygulama çok yavaş yerleşmiştir. Paul'un mektuplarının derlenmesi, Apostolik mektuplar koleksiyonunun temelini oluşturmaktadır. Marcion, inciline, başka mektupları almamıştır. Paul'un mektupları, Suriye eski kilisesinin resmi incilinde bulunan yegane mektuplardır.[111]

IV. yüzyılda, bazı Suriyeli kilise babaları, üç büyük Katolik mektup olan, Yakub'un, I. Pierre'in ve I. Yuhanna'nın mektuplarını zikretmektedirler. 400 yılına doğru Suriye kilisesinin resmi incili olan **PESCHİTTO,** bu mektupları Yeni Ahite ilave etmiştir. Bu **"üç mektubun"** resmiyeti, Antakya kilisesi alanında sözünü dinletiyordu. Bu bölgenin büyük vaizleri ve ilahiyatçıları, bu mektupların tesiri altında, başka Katolik mektupları kabul etmemişlerdir. Batı'da ise, iki mektubun bir evrimi takip ettiği görülmektedir. 115 yılına doğru İzmirli polycarpe, I. Pierre'in ve I. Yuhanna'nın mektuplarını biliyordu ve Ya'kub'un mektubunu bir kenara bırakıyordtu. Bu iki mektuba, I. asrın sonundan itibaren, birçok oluşumlarla, daha küçük olan dört Katolik mektup eklenmiştir. Bunlar, II. Pierre'in, II ve III. Yuhanna'nın ve Yahuda'nın mektuplarıdır. Bugüne kadar muhafaza edilen Latince Kanonlar, Yeni Ahidin bu kısmı üzerindeki kilisenin yargılarının çeşitliliğini göstermektedir.

---

108 Cf.t.I, p. 274.

109 İrénée, 1, 3, 6 (1, 31 dans l'édition Harvey); Les Actes de Apôtres (Resullerin İşleri) ecriture (yazılar) olarak isimlendirilmiştir, İrénée, 3, 12, 5, 9, (2, 57, 65, Harvey).

110 Clément, Ström, 1, 87, 7; 7, 84, 2, 3; cf. 7, 95, 3.

111 W Bauer, apostolos der Syrer, 34.

Roma kilisesine, İskenderiye kilisesini bağlayan ilişki, Batı Kanonunu ilk defa kullanma olayında kendini göstermektedir. Clément, I. Pierre'i, I ve II. Yuhanna'yı, Yahuda'nın mektubunu zikretmekte ve bu yazılara, **HYPOTPY-POSES**'larında bir yorum tahsis etmektedir.[112] Fakat İskenderiye daha cesurdur. Clément yine bu grubun içine[113] Barnabas'ın mektubunu da koymakta ve yazarı olarak da Havarinin ismini vermektedir.[114] Yine o, Romalı Clément'in mektubunu da Apostolik[115] olarak zikretmekte ve DİDACHE'yi, kutsal kitap olarak belirtmektedir.[116] Aynı bakış açısı genel olarak Origéne'de de görülmektedir. O da, V. Asırda iz bırakan eleştiri ruhunu delil olarak almakta ve muhafaza edilen İncil nüshalarının yazmalarına uygulamaktadır. **Sinaiticus ve Alexandrinus**, Yeni Ahidin sonunda bir ilave takdim etmektedir. Orada birinci ilave Barnabas'ın ve Pasteur d'Hermas'ın mektubudur. İkinci ilave ise, Clément'in iki mektubudur. Bu, Mısır Hıristiyanlarının İncillerinde bu yazıları ne kadar bulmayı arzu ettiklerini göstermektedir.

Şayet, Batı'daki mektupları genel muhtevası içinde, Antakya kilisesi kanonu ile birleştirirsek, yedi Katolik resmi mektup ortaya çıkmaktadır. Bu mektupların başında Ya'kub'un mektubu bulunmakta sonra da Pierre'ın I ve II; Yuhanna'nın I, II ve III ve Yahuda'nın mektupları gelmektedir. Bu düzenin, Doğu'da daimi olduğu görülmektedir. Bu da, **"eski üç mektubun"** temel teşkil ettiğini göstermektedir. Batı bu konuda, tereddüt etmekte ve başa Roma havarisi Pierre'i koymaktadır. Yedi mektuplu bu Kanon (karar) 320 yılına doğru Cesarée'li Eusèbe'de görülmektedir. Bu kanon, IV. yüzyıl boyunca, önce Mısır'da ve Batı'da yayılmış sonra da doğuda yayılmıştır. Doğu'da Mısır kilisesi bu kanonu, İznik iman sembolü olarak üstün bir hale getirmiştir.

Resullerin İşleri kitabı da aynı resmileşme sürecini takip etmiştir. Çünkü bu kitap, Luka incilinin bir devamı ve Apostolik mektupların gerekli tamamlamasını oluşturuyordu. İşte bu çift fonksiyon, yazarının bir havari olmadığını maskelemek zorundaydı ve gerçekten de maskelemişti. Fakat birinci devrede bu kitabın geri planda olduğunu anlamak hiç de zor değildi. Yani o, yeni Ahidin diğer yazılarından sonra idi. İstanbul'da V. Asrın başın-

112 Clément d'Alexandre, éd. Stâhlin, 3, 203-215.
113 Eusèbe, Hist. eccl, 6, 14, 1.
114 Clément, Strom, 2, 31, 2; 2, 35, 5.
115 A.g.e., 4, 105, 1.
116 A.g.e., 1, 100, 4.

da nadir olarak zikredilmiş ve cemaatin birçok üyelerinin de bu konuda hiç bilgileri olmamıştır.[117] 200 yılına doğru da Afrika'da kabul edilmiş değildi.[118] Fakat, bu dönemde kanonun bir kısmı oluşuyordu ve Suriye'nin eski kilisesi[119] onu Paul'un mektuplarının yanına koymuştu.

Aksine, Apokalipslerin kanonu (kararı) hararetli tartışmaların konusu olmuştur. Kutsal Ruhun vahiyleri olarak bu kitaplar, çok yüksek otorite iddiasındadırlar Yuhanna'nın vahyi açıkça ona bir kelime ilave veya kısaltma yapanı lanetlemektedir. Fakat Pasteur d'Hermas ve Pierre'in Apokalipstiği, hararetle dikkat etmeyi ilan etmişler ve kilisede çok sayıda kişi de buna kulak vermişlerdir. Özellikle Hermas'ın kitabı, ikinci asrın sonuna doğru Batı'da çok sayıda okuyucu bulmuştur. O, Roma'dan, Mısır'a geçmiş ve orada uzun zaman rağbet görmüştür. Gerçekten Roma'da, Apostolik prensibe göre karar sınırlanmaya başladığından itibaren o, geri plana atılmıştı.[120] II. asırdan itibaren, bu kitap özel hayatta fırsat buldukça okunan bir kitap haline gelmiştir. Aksine Mısır'da, büyük bir ilgi ile karşılaşan bu kitap, V. Asra kadar, Yeni Ahid'in değerli bir ilavesi olarak kabul edilmiştir. 200 yılına doğru, Pierre'in Apokalipsiğinde, O'nun Apostolik ismi nedeniyle bir Roma eleştirisi hakim olmuştur.[121] Fakat, bizimkilerden bazılarının, onun sadece kilisede okunmasına özen gösterdiklerini belirtmek gerekir. Batı'da bu empoze edilememiştir. Fakat 200 yılından itibaren Mısır'da bir takım hayranlar bulmuş ve orada Clément bu kitabı Hypotyposes'larında yorumlamıştır. Filistin'in bazı şehirlerinde V. Asırda bile kiliselerde kutsal Cuma günü[122] okunuyordu. Bu dönemde bu, tarihe bir terslik de oluşturmuyordu.

İkinci asırda Yuhanna'nın vahyi, hızlı şekilde yayılmıştı. Asrın ortasından az sonra onu Roma'da bulmaktayız.[123] Biraz daha sonra Gaul'de, Afrika'da ve Mısır'da görüyoruz. İşte o andan itibaren onun itibari ve apostolik otoritesi Batı'da ve Mısır'da yerine oturmuştu. Doğu'da çok erken dönemde

117 Jean Chrysostome, Home, 1, 1, 1n Act. Apost. (9, 1 dans l'édit. MontFaucon), de l'an 401.
118 Tertullien, De praescr, 22.
119 Doctrina Addai, p. 46, éd. Phillips, cf. TH. ZAHN, Geschichte des neutest, Kaons, in, 1, 373.
120 Canon de Muratori, Lignes 73-80.
121 Canon de Muratori, lignes, 71-73.
122 Sozoméne, 7, 19, 9.
123 Justin, Dial, 81, 4.

tanınmış ve saygı görmüştür.[124] Fakat Yuhanna İnciline muhalif olan gruplar, Yuhanna'nın vahyini de reddetmişler ve onun apostolik menşeine itiraz etmişlerdir. Üstelik bu profetik kitap, tamamen yeni bir kehaneti uyandıran bir şüpheye de maruz kalacak[125] ve ileride açıklayacağımız Montanizme karşı girişilen savaşta da güçlü şekilde kendini gösterecektir. III. Asırda, Mısır'da bile, vahiy kitabına karşı resmi bir muhalefet tezahür etmiştir. İskenderiyyeli piskopos **Denys**, 250 yılına doğru, dünyanın sonunda, bin yıl boyunca, bolluk ülkesinde yaşanacağını ümit eden ve bu bekleyişi vahyin 20. bölümüne dayandıran büyük bir harekete karşı savaşmıştır. Bu hareketin şefi olan Arsinoé'li piskopos Pépos'a hitaben yazılan bir yazıda, Denys, Vahyi, sert bir dille eleştiriye tabi tutmuş ve onun manevi karakterini bildiği halde, onun Apostolik kaynağına itiraz etmiştir.[126] Bir bilgin ve ilahiyatçı olarak, bir piskopos, kilisesindeki İncillerde bulunan bir kitaba karşı tavır almış oluyordu. Diğer yandan, Antakya ve Suriye kilisesi, vahiy kitabını kabul etmiyorlardı. Yine Filistin'de[127] ve Küçük Asya'da durum aynıydı.[128] Fakat, burada, Mısırlı politikanın ilerleyişleri IV. asrın sonuna doğru, İznik'te zafere ulaşmış görünmektedir. Vahiy kitabı, bundan yararlanmıştır. Fakat yedi Katolik mektuptan daha az yararlanmıştır. Bizans kilisesi, vahiy kitabının kabulünde daima tereddüt göstermiş ve 692'de toplanan İstanbul Konsili'nde onun üzerindeki çelişkili yargıları müeyyideye bağlamıştır.[129]

Eski Hıristiyan literatüründen zaruri olarak Yeni Ahitten bir karar çıkarılmıştır. Bu karardan sonra, bu yazılar, Kutsal-Ruhun vahyi olarak telakki edilecektir. Bu kavram, ilkel Hıristiyanlıktaki Ruh mefhumuna bağlıdır. Sınırsız olan Ruhun etkilerinden dolayı yeni yazılar da sonsuz şekilde otorite olabilmektedir. Asrın ortasına doğru ve hatta daha sonra bir Yeni Ahit devamlı genişliyordu ve oluşum halindeydi. Diğer yandan, Gnose'da, itici bir

---

124 Les presbytres dans İrénée, 5, 30, 1 et papias dans Eusèbe, 3, 39, 12. Théophile dans Eusèbe, Hist. eccl, 4, 24. Apollonius dans Eusèbe, 5, 8, 24, Mèliton de Sardes dans Eusèbe, 4, 26, 2.

125 Epiphane, Haer, 51, 33; cf. İrénée, 3, 11, 9; Caius dans Eusèbe, 3, 28, 2.

126 Eusèbe, 7, 25; Denys d. Alexandrie, édit. Feltoe, p. 116.

127 Jerôme dans les Anecdota Maredsolana, 3, 2 (1897), p. 51. Cyrille de Jerusalem, catech, 4, 36.

128 Gregoire de Nazianze, Carın. Lib, 1, sect. 1, no: 12 (2, 260 dans l'édition des Benédictins): cf. Carm. bib, 2, sect. 2, no: 8, 289, (2, 1104, nême édit). Amphiloque d'iconium dans zahn, Geschichte des neutest, Kanone, 2, 1, p. 217.

129 Conc. Trull, can. 2 (6, 1139 dans Labbe, Collection des Concilles).

güç olarak bulunuyordu. O zaman kilise kendisini tehdit eden tehlikeyi anlamıştı ve gelişimi durdurmuştu. Apostolisite prensibi, geçmişte sınırı çizmişti ve serbest profetik düşünceye atfedilen otoriteyi kırmıştı. Oluşum sırasında hakim olan bu durum, edebiyat alanına da paralel olarak tamamlandı. Böylece, Havariler, Yeni Ahitin ve piskoposluk otoritesinin büyük garantileri oldular. Yine onlar, doktrinin de garantileri olmuşlardır. İşte o zaman Katolik kilisesinin temeli güven altına alınmıştır.

IV. BÖLÜM

İMAN KURALI VE İLÂHİYAT

Grek sırları dindarlığı, zevkle bir takım dini formüller ve esrarlı cümleler ortaya koymuştu. Bunların içinde sır tecrübesi veya dinin temel hakikati, sadece giriş formülü ile ifade ediliyordu.[1] Bu, bir çeşit, Batınî karakterli dini imanın bir ikrarıydı. Diğer yandan, topluluklarda, alkış şekli altında, tekrar edilen, koro halinde, ritmik şekilde Tanrıya bir ikrar şekline rastlanmaktadır. Resullerin İşlerinde 19/34'te çok canlı bir şekilde bu tür bir sahne tasvir edilmektedir. Ephès halkı, Paul'un misyonerlik vaazlarına karşı "iki saate yakın devam eden tek ses halinde şöyle haykırmışlardır: Efeslilerin Artemisi büyüktür!" Alkışlarla, şehre giren[2] bir kralın Tanrısallığı itiraf ediliyordu, Serapis'in[3] zaferi şu formülle ilân ediliyordu: "Zeus Serapis'den başka kimse yoktur." Yine göğün yegane Tanrısı olarak güneş ve ay takdis ediliyordu.[4] Bu tür bir halk tezahürü, fırsat çıktıkça, Tanrının Ruhu ile meydana getirilen bir heyecan olarak takdim edilmiştir.[5]

İlkel kilisede[6], trans halindeki oturumda mırıldanma ile şu iman formülü söyleniyordu: **"İsa Tanrıdır"**. Buna karşı resmî kültün meşru formülü şuydu: **"İmparator Tanrıdır"**[7] Şayet "Zeus Serapis"in alkışlanması doğu şehirlerinin putperest halklarında bir aile iman ikrarı ise, Paul'de putperest politeizme muhalefet ederek şu hikmetli cümleyi ifade ediyordu: **"Bizim için bir Allah Baba vardır. Her şey Onda'dır ve biz O'nun içiniz ve bir Rab-İsa**

---

1 A. Dieterich'de bir koleksiyon bulunmaktadır. Bak: Mithrasliturgie, 213-219. cf. firmacus Maternus, De errore prof. Relig, c. 21-26.

2 Athénée, 5, p. 213b. E. Peterson, Heis THeos, 141, cf. 270.

3 O. Weinveich, Neue urkunden zur Serapis-Religion, 1919, 24-30.

4 E. Peterson, Heis Theos, 260, 268.

5 Dion Cassius, 75, 4, 5-8.

6 I. Korintos, 12/3; cf. Romalılar, 10/9.

7 Martyrium Polycarpi, 8, 2.

Mesih vardır. Her şey O'nun vasıtasıyladır ve biz O'nun vasıtasıylayız"[8] Burada Hıristiyan imanının itirafının başlangıcı görülmektedir. Tabii ki bu yeterli değildi. Vaftiz'de, Hıristiyan olan, vaftiz edenin önünde imanını cemaatın huzurunda ikrar ederek göstermesi gerekiyordu. Bu, Rab-İsa'nın ölümünü ve dirilmesinin anlamını cemaatin bildiğini ve Tanrısal kökenli imanını ifade ediyordu. Yine, Mesih'in muhdeşem dönüşü, özenle kompoze edilmiş formüllerde ifade ediliyordu. Bazen da bir ilahi çınlamasına sahip oluyordu. Tabii ki bu, tesadüfi bir sonuç değildi. Eski Ahitte kullanılan **"ikrar"** kelimesinin **"kutlama"** anlamı da vardı. Şükran ayinindeki inayet duası, Tanrının, Hıristiyanlığa verdiği yararlı yeteneklerin muhteşem bir tarzda kutlanmasına hizmet ediyordu.

Bütün dini sembollerin oluşmasının hareket noktası, İsa'yı, Mesih olarak tanımayı ifade ediyordu. Yani İsa'ya Mesih ünvanını vererek onu, İsa-Mesih olarak isimlendirmekten ibaret bulunuyordu. Fakat Grek toprağında o, çabuk bir şekilde orijinal anlamını ve gücünü kaybetmişti. Zaten Paul'un mektuplarının okuyucuları için Mesih, İsa'nın ikinci isminden başka bir şey değildi. Aksine, diğer iki ifade şekli birinci planda görünüyordu. Bu ifadeler **"İsa Tanrıdır"** ve **"Tanrının Oğludur"**[9] Bu ifadelere kısa zaman sonra, daha ileri giden bir takım ilaveler eklenmiştir. Bu ifadeleri bir cümle olarak kurarsak **"İsa-Mesih, Tanrının oğlu ve kurtarıcıdır"** Bu ikrarın beş giriş kelimesi, Grekçe **ICHTHUS** = Balık kelimesini meydana getirmektedir. Bunun için çok erken dönemde, balıktan Hıristiyan imanının sembolik imajı yapılmıştır. Büyük resimli veya desenli hâla var olan abidelerin tarihi III. Asırdan daha öteye gitmemektedir. Fakat 200 yılına doğru bu sembol birçok yazar tarafından bilinmektedir ve gelenekseldir.[10] Yine bu terim, Haç şekli olan bir T harfi ile geliştirilmiş[11] ve şu formül ortaya çıkmıştır: **"İsa-Mesih, Tanrının oğlu, çarmıha gerilen kurtarıcı".**

Başlangıçtan beri, iman ikrarının gelişimi, bu esrarengiz sembolikle at başı gitmektedir. Romalılara yazılan mektubun başında bizzat Paul, Tanrı-

---

8 I. Korintos, 8/6.

9 Seigneur = 1. korintos, 12/3; Romalılar, 10/9; "Tanrının oğlu" = 1. Yuhanna, 4, 15, cf. 5, 5, 10; İbraniler, 4/14; Resullerin İşleri, 8/37. Burada bu terim, vaftiz ikrarı olarak bulunmaktadır.

10 Tertullien, De bapt, 1; peut-ètre aussi Clément, paed, 3, 59, 2; Origéne, in Matth, t. XIII, 10 (10, 208, 1 édit. Klostermann); İnscription d'Aberkios (dans Dölger, lchtys, 2, 457, 486-490) avec acrostiche, cf. optatus de Milève, Schism. Donat, 3, 2 (p. 69 édit. Ziwsa).

11 Zeitschrift Für neutest. Wiss, 22, 263 et Oracula Sibyll, 8, 217-250.

nın incilini şu formülle tarif etmektedir: "Peygamberleri vasıtasıyla mukaddes kitaplarda evvelce vaat ettiği o İncil, bedene göre Davud zürriyetinden doğmuş, kudsiyyet ruhuna göre ölülerden kıyam ile kudretle Allah'ın oğlu ilan edilmiş olan kendi oğlu Rabbimiz İsa-Mesih hakkındadır"[12] ve **"Tanrı Oğlu"** olarak çift kalitede takdim etmişse, o, kurtarıcı işini açıklamak için aşağıdaki düşme ve yükseltme fikirlerine hizmet etmektedir:

"İsa-Mesih, Tanrının karakterlerine büründü ve o, Tanrı ile olan bu eşitliği kendisi için korunacak bir ganimet olarak telakki etmedi. Bilakis ondan soyunda, köle karakterlerine büründü, insanlara benzer hale geldi, basit bir adam gibi göründü. Bizzat çarmıhta ölüme kadar, ölüme itaat etti. Tanrı onu, muhteşem bir şekilde kurtardı ve ona, bütün isimlere üstün gelen bir isim verdi. Bunu da, gökte, yerde ve yerin altında bütün dizlerin İsa adına bükülmesi ve bütün dillerin İsa-Mesihi ikrar etmesi ve Baba Allah'ın zaferi için ve O'nun Tanrı olması için yaptı." İşte burada, Mesih için iki formül bulunmaktadır.[13] Birinci formül daha doktrineldir. İkinci formül, bir ilahiye benzemektedir. Her iki tipi de, kilise tarihinin sonraki seyri içinde bulmaktayız. Yine, birinci formül, din öğretimi içinde yerini alacaktır. İkinci formül ise daha liturjik bir karakterle, Evharistik ibadetin gelişmesine hizmet edecektir. O'nunla toplanan cemaat, Tanrıya, rahibin ağzı ile İsa'nın kurtarıcı işi ve bedenleşmesine şükredecektir.

Liturjide ve doktrinde saltanat süren kiliseye ait bir âdetin yansımaları olarak, Hıristiyan edebiyatında takdim edilen iman ikrarının çok farklı formülleri müşahede edilmektedir. Sürekli değişen şekiller altında, İsa'nın incilini, detayları ve bütün içinde ifade etmekten usanılmamıştır. Bizzat Paul, zikrettiğimiz iman ikrarlarına, dirilme konusunda ilkel cemaatin geleneğini ilave etmektedir. O, onu, Hıristiyan doktrininin belli başlı maddeleri arasında saymakta ve onu geliştirmektedir.[14] Paul'den sonraki Hıristiyan edebiyatında, İsa'ya olan iman ikrarı, gittikçe zenginleşmiştir. İlk dönemin basit ikrarlarına, yenileri eklenmiştir. Mesih'in, Bakire Meryem'den ve Kutsal-Ruh'tan[15] gerçek insan olarak doğduğu, yediği ve içtiği[16], Yahya tarafından

---

[12] Romalılar, 1/1-4,Matta,27/22;Yuhanna,1/41;Resüllerin İş,9/22;I.Yuhanna,5/1
[13] Romalılar, 1/3-4; Filipililer, 2/5-11.
[14] I. Korintoslular, 15/3-8.
[15] Ignace, Eph, 18,2; Smyrn, 1, 1.
[16] Ignace, Trall, 9.

vaftiz edildiği[17] Ponce-Pilaté[18]'ın saltanatında acı çektiği, cehennemlerde vaaz ettiği ve göğe yükseldiği[19], Tanrının sağına oturduğu[20], geri geleceği, ölüleri ve canlıları yargılayacağı[21] gibi ilaveler yapılmıştır.

Apostolik Sembol'ün bize alıştırdığı bütün bu doktrinler, I. Asrın sonuna doğru, kilise iman formüllerinde görünmektedir. Bu formüllere bunlar, tam bir muhteva, tam bir açıklık vermektedirler. Bunlar, cemaat imanına bağlı açıklama ihtiyacından doğmuş, zorlayıcı bir doktrin tarafından tespit edilmiş değildir. Bununla beraber burada bir istisna söz konusudur. Şöyle ki, **Ignace**, Mesih'in, gerçekten doğduğunu, onun işkenceye maruz kaldığını ve çarmıha gerildiğini ve yemesini, içmesini belirttiği zaman, İsa'nın insanlığının gerçekliğini reddeden gnostik teorilere karşı bir tekzib görülmektedir.[22] Yine İsa konusunda, müteakip dönemin tarihini taşıyan ve açıkça bu birinci tasdiklere bağlanan başka iman ikrarlarına da sahip bulunuyoruz.[23] Bunların en önemlisi en eski kilise duasında muhafaza edilmiştir. Bu, şükran ayininin sözlerinde giriş olarak Hippolyte Liturjisinde bulunmaktadır. O, Mesihe ait[24] iman ikrarının kilise hayatında kesin olarak yeri olduğunu göstermektedir.[25]

Aynı zamanda bu iman ikrarı, iman da, Tanrı ile mesihe olan imanda ayrılmaz bir bütünü ifade eden ikili bir formülü ifade eder olarak görülmüştür. Paul, Hıristiyanın inandığı şeyi, politeizme muhalefet ederek şöyle ifade etmektedir: "Bizim için bir Allah Baba vardır. Her şey ondadır ve biz onun içiniz ve bir Rab, İsa-Mesih vardır. Her şey onun vasıtası iledir. Ve biz onun vasıtası ileyiz."[26] Bu tür ikili formüller, birinci asırda oldukça çoktur. Bunlar, İrénée'de, pastoral mektuplarda ve şehitlerin işlerinde[27] bulunmaktadır. Justin, yargıçların önünde şu iman ikrarını yapmaktadır: "Biz, Hıristiyanların

---

17 Ignace, Eph, 18, 2; Smyrn, 1, 1.
18 Ignace, Trall, 9; Magn, 11; Smyrn, 1, 2; cf. I. Tim, 6, 13.
19 I. Petrus, 3/19,22; İman ikrarı içinde, 3, 18-22; cf. I Tim, 3/16.
20 I. Petrus, 3/22.
21 II. Tim, 4/1.
22 Cf.t.I, p. 259.
23 Dtdascalie, 6, 23, 8; Const. Apost, 7, 36, 6; Justin, Dial, 85, 132, cf. zeitschr. F. neutest. Wiss, 22, 226.
24 O'nun konusu Mesihtir. (Fransızcaya çeviren).
25 Metne bak, infra, p. 126.
26 I. Korintos, 8/6.
27 I. Tim, 6/13; II. Tim, 4/1; Polyc, phil, 2; İrénée, 3, 1, 2; 3, 4, 1; 3, 16, 6. Acta Justini, 2, 5. Mart, de Saint Schapour dans Braun, Ausgew. Atken Pers. Martyrer, p. 2.

Tanrısını tebcil ediyoruz. Dünyanın gerçek yaratıcısı bir tek Tanrıdır. O, hem görünenlerin, hem de görünmeyenlerin yaratıcısıdır. Tanrının hizmetçisi olan İsa-Mesih, peygamberlerle, insan ırkının kurtuluş peygamberi olarak ve asil bir bilgiyi öğreten üstad olarak haber vermektedir." 200 yılına doğru, Neétos tarafından ortaya çıkarılan bir tartışma, İzmir'de meydana gelmiştir. Cemaatin önde gelenleri imanlarını şu terimlerle ikrar ediyorlardı: "Biz de gerçekte Allah'tan başka Tanrı olmadığını biliyoruz. Mesih'i tanıyoruz, Oğlu biliyoruz. Yine, onun nasıl acıya maruz kaldığını, nasıl öldüğünü, üçüncü gün nasıl dirildiğini, babanın sağına nasıl oturduğunu, canlıları ve ölüleri yargılamak için geleceğini biliyoruz. Bunu biliyoruz ve kabul ediyoruz."

Fakat, Baba'ya, Oğul'a ve Ruh'a olan üçlü iman ikrarı, üstün gelmiştir. Daha Paul döneminde, Korintos cemaati, üçlü imza formülünü biliyordu. Bunu, Korintoslulara yazılan ikinci mektubun sonundaki selamlama ispat etmektedir. Yine, Matta incili, Baba, oğul ve kutsal-Ruh adına tavsiye ettiği vaftizde liturjik olarak bunu kullanmaktadır.[28] Asırlar boyunca, bu iman formüllerinden, sayısız üçlü iman ikrarları çıkmıştır. Bu gelişme iki şekilde olmuştur: Ya, her kısma daha genişlik vererek veya ona yeni ilave unsurlar ilave ederek olmuştur. Her iki metod da kullanılmış ve bazen da birbirine yardımcı olmuştur. Birinci yüzyılın sonunda Romalı Clément, şöyle yazıyordu: "Bir tek Allah, bir Mesih ve üzerimize inayeti saçılan bir tek Ruh'a ve Mesihe olan eğilime sahip değil miyiz?"[29] İkinci asırda bir yazar, mucizevi beş ekmek rivayetinde, Hıristiyan imanının beş maddesinin bir şeklini bütün dünyanın sahibinde İsa-Mesih'te, kutsal-Ruh'ta kutsal kilisede ve günahların silinmesinde görmektedir.[30] Görüldüğü gibi burada teslis iman ikrarı, ilavelerle geliştirilmiş ve beş maddelik bir formül haline gelmiştir. İkinci asrın ortasına doğru Justin, sık sık şu şekilde kabul edilen bir vaftiz formülü zikretmektedir: "Her şeyin babası ve Tanrısı olan Allah'a, Ponce-Pilate'ın saltanatında çarmıha gerilen kurtarıcımız İsa-Mesih'e ve peygamberler tarafından haber verilen Kutsal-Ruh'a inanıyorum"[31] Görüldüğü gibi burada da, teslis korunmuş, fakat her terim bir takım ilavelerle takviye edilmiştir. Bu metod, sembollerin gelişmesi için en verimli olanıdır.

---

28 II. Korintos, 13, 13. Matta, 28/19.
29 I. Clément, 46, 6.
30 Epistula apostolorum, 5 (16).
31 Justin, Apol, 13, 3; 61, 3, 10. Hahn, Bibl der Symbole, 3édit, p. 4; cf. Zeitschr. f. neutest. Wiss, 21, 31.

Bu tür ayrıntılanmış iman ikrarları serisi, aynı asrın sonuna doğru **İrénée**'de[32] bulunmakta, 200 yılına doğru da **Tertullien**'de bulunmaktadır.[33] Tertullien'ın çağdaşı olan, Romalı Hippolyte'de de aynı durum söz konusudur.[34] Burada ikinci nedenin, orijin olarak bağımsız olan kristik ikrarın, az veya çok tamamlanması ile, üstün olarak geliştirildiği görülmektedir.[35] Bu olayın Roma'da daha açık örüldüğü ve muhtemelen daha öğretici tarzda etüd edildiği görülmektedir. Orada, her maddenin üçlü bölünmesine sahip dokuzlu olan antik bir teslis sembolü vardı. O, Mısır'a geçmiş ve orada birçok belge tarafından muhafaza edilmiştir.[36] Bu formül şöyledir:

"Kadir-i Mutlak olan Baba Allah'a ve Rabbimiz olan, O'nun biricik oğlu, İsa-Mesih'e ve Kutsal-Ruh, Kutsal-Kiliseye, bedenin dirilmesine iman ediyorum."

Bu iman formülündeki ikinci madde, simetrik olarak kısımlara bölünerek kristik bir sembol araya girmiş ve aynı zamanda üçüncü madde, günahların kaldırılmasının ilavesiyle artırılmıştır. Sonuç olarak "Eski Roma iman sembolü" batıdaki bütün iman ikrarlarının ve Havariler sembolünün temeli olmuştur: Şöyle ki:

"Kadir-i Mutlak Baba Tanrıya ve Rabbimiz olan O'nun biricik oğlu olan İsa-Mesih'e, O'nun Kutsal-Ruhtan ve Bakire Meryem'den doğduğuna Ponce-Pilate'ın saltanatında, çarmıha gerildiğine ve gömüldüğüne, üçüncü gün ölüler arasından dirildiğine, göğe yükseldiğine Baba'nın sağına durduğuna, buradan yaşayanları ve ölüleri yargılamak için geleceğine, Kutsal-Ruh'a, Kutsal Kilise'ye, günahların silineceğine, bedenin dirileceğine, iman ediyorum."

Bunların düzenlenme tarzı net olarak kristolojik ilaveden çıkmakta ve bize başka bir şey öğretmektedir: "Mesihle ilgili tasdikler iki kim (qui) kelimesiyle başlayan iki grup halinde toplanmışlardır. Birinci grup İsa'nın doğumunu zikretmekte (Kutsal Ruh'tan ve Bakireden doğmuştur) ve Luka, 1/35 dayanarak, niçin İsa'nın **"Tanrının biricik oğlu"** olarak isimlendirdi-

---

32 Hahn, Bibl, Symb, 3e édit, p. 6-8. Zeitschr.f. neutest. Wiss, 22, 272; 26, 93.
33 Hahn ibid, p. 9-11. cf.Z.f.n. W, 21, 25-27.
34 Z.f.n. W, 26, 76-83.
35 Cf. Supra, p. 103.
36 Sitzungsber. Akad. Berlin, 1919, 112-113 ve 269-274. Festgabe Für Harnack zum 70. Geburstag, 1921, p. 226.

ğini açıklamak istemektedir. İkinci grup, İsa'nın çektiği acılardan yükselmesine kadar varan ve yargılamak için Mesih'in gelecek dönüşünün tasdiklerinden oluşmaktadır. Bu durumda, Filipililere 2/5-11 satırlarındaki girişte İsa'ya verilen "Seigneur = Tanrı ismi ile bu grup arasında kolayca bir bağ kurulabilmektedir. İsa'nın, acılara itaat etmesinden dolayı yükseltildiği ve Seigneur = Tanrı ünvanını aldığı anlaşılmaktadır. Buna göre bütün kristolojik ilavelerde bir İncil ve eski bir ilahiyat açıklaması olduğu kabul edilebilir. İmanın basit ikrarı, "İsa-Mesih'e, rabbimiz olan Tanrının biricik oğluna" iman şeklindedir.[37]

Doğu kiliselerinde de durum aynıdır. IV. yüzyılın birçok iman ikrarı sembolü, aşağıdaki kelimelerle kabuledilen ilkel bir tiple ifade edilebilir:

"Kadir-i Mutlak Baba, bir Tek Tanrıya, Görünen ve görünmeyen şeylerin yaratıcısına ve Tanrının biricik oğlu olan İsa-Mesih olan bir tek Rabbimize ki o, asırlar önce Baba tarafından doğmuş ve her şey onunla olmuştur. Yine o, insan olmuş, acı çekmiş, üçüncü gün dirilmiş ve göğe çıkmış, yaşayanları ve ölüleri yargılamak için zaferle geleceğine ve Kutsal-Ruh'a iman ediyorum." [38]

Bu iman sembolü, üçlü bir iman ikrarındaki kristolojik ikrarın girişinden çıkmaktadır. Fakat bunun temelde farklı bir orijini vardır. Tabii ki, bunun temeli, Paul'un şu ikili iman ikrarıdır: **"Fakat bizim için bir Allah Baba vardır, her şey ondandır ve biz onun içiniz ve bir Rab, İsa Mesih vardır, her şey onun vasıtasıyladır, ve biz onun vasıtasıylayız."** [39]

Sadece birinci ikinci maddede bulunan **"bir kelimeleri"** değil, kristolojik kısımdaki **"Her şey onun vasıtasıyladır"** sözü de bunu ispat etmektedir. Üçüncü maddede **"bir kelimesinin"** olmayışı, iş bittikten sonra ilavenin bir sonucudur. Paul'un bu tip formülü üzerinde doğuda aşağıdaki üçlü formül oluşturulmuştur:

"Her şeyin ondan geldiği, kadir-i mutlak Baba'ya, bir tek Tanrıya; her şeyin onunla var olduğu, Tanrının biricik oğlu İsa-Mesih'e, bir Rabbe ve Kutsal-Ruh'a iman ediyorum."

---

37 K. Holl. Ges. Aufsâtze, 2, 115-122.
38 Z.f.n. W, 21, 1-24.
39 I. Korintos, 8/6.

Bu sembolden, baskılar ve ilaveler vasıtasıyla Roma'da dokuzlu iman formülü çıkmıştır. Bundan yukarıda bahsettik. Doğu'da birinci iman maddesi, net bir şekilde kainatın yaratıcısına iman karakterini almıştır. Muhtemelen bu, geleneksel Yahudi ifadelerinin tesiri altında gerçekleşmiştir.[40] Bu ilavenin, yüce Tanrı ile kainatın yaratıcısının arasını ayıran gnostisizme muhalefetle sokulduğunu söylemek mümkün değildir. Fakat daha sonra gnose'a karşı verilen savaşta, bunun kilise Hıristiyanlığına ayırd edici anlamda hizmet ettiği söylenebilir. İmanın ikinci maddesinde İsa'ya verilen **"Biricik Oğul** = Monogénes" isminin polemik bir niyet ortaya koyup koymadığı konusunda fazla bilgiye sahip değiliz. Bu ifade, **Yuhanna İncilinden** gelmektedir.[41] Ancak bu, ilk asırlarda asla kullanılmamıştır. Fakat Valentin'in talebelerin[42] de O, yüce Tanrılar çiftinden ilke sudur edeni belirtmekte ve İsa'yı belirtmemektedir. Bu, İsa ile **"biricik oğlun"** aynı olduğunu tasdik eden iman sembolüne muhalefet etmektedir.[43] Bu durumda en eski Batılı sembollerin **"Biricik Oğul** = (Monogenes)'u zikretmedikleri ve bu terimin, iman sembolünün oluşum sürecinin başındaki dönemde görülmediğini söylemek yerinde olacaktır.

Buna göre imanın ikinci maddesi de aynı şekilde Roma'da artırılmıştır. Bu durumda **"Tanrının Oğlu"** ve **"Rab"** terimleri Roma iman sembolünde açıklanma yoluna gidilmiştir. Fakat burada kullanılan metod, doğuda kullanılan metoddan farklıdır. Roma **"Tanrısal Oğulluğu"**, halkın mucizevi doğum kavramına bağlarken, doğu, bütün oluşumların dışında, **"oğul"**a ayrı bir yer veren gayr-i cismanî bir nesil atfediyordu. Ancak, sonraki sembollerde bulunan Yuhanna'daki logos mefhumuna doğrudan da bir atıf bulunmuyordu. "**Oğul**" ismindeki bu farklı yorum, daima olmuş ve doğudaki iman sembollerini, Roma tipli Batı iman sembollerinden ayırmıştır. İsa'nın maruz kaldığı acılar ve Mesih'in göğe yükselişi ile ilgili çift ilave, ilkel formüldeki ikinci ilaveyi teşkil etmektedir. Ve Roma'dakinden daha özdür. Mesela, orada "Baba-

---

40 Cf. Kolesesiler, 1/16; Mezmur 146/6; Joséphe, c. Apion, 2, 121; Hermas, Mand, 1, 1 ve z.f.n. W, 21, 8.

41 Yuhanna, 1/14, 18; 3, 16, 18.

42 Cf.t.I, p. 308.

43 Z.f.n. W, 22, 277; 26, 90. Irénée, 1, 10, 3. Kattenbusch, Apostol. Symbol, 2, 581-596.

nın sağına oturmuştur" ifadeleri yoktur. Bu eksiklik Filipililerdeki işareti ve "Rab" ünvanının açıklamasını müphem hale getirmektedir.[44]

Roma'da açık olarak görülen bu çift ilave, müphem şekilde kendini hissettiren doğuda zayıflamıştır. Ancak, Doğu kilisesinde yeni iman sembolleri çoğalırken, Batı, daima Roma iman sembolünü, Latince çevirisiyle benimsemiş ve onu sadece kısıtlı şekilde geliştirmiştir.

Doğu'da iman sembolünün üçüncü maddesinin en basit şekli bize kadar muhafaza edilmiştir. Ancak bu da çok erken dönemden itibaren peygamberlerin bahsettiği ve İsa'ya işaret edilen Kutsal-Ruh'un vaat edilen paraclet olduğu[45] ilave edilerek veya kilise, günahların kaldırılması, dirilme ve ebedî hayat gibi ilavelerle geliştirilmeye çalışılmıştır.[46] Bundan yukarıda da bahsetmiştik.[47] Bu ilave ile iman, işaret edilen şeylerin, Kutsal-Ruh'un aksiyonuna bağlı olarak meydana geldiğini belirtmek istemektedir.

Yine, piskoposluk, Yeni Ahitin mevsukiyeti ve iman ikrarı, sadece kilisenin iç ihtiyaçlarından çıkmıştır. Başka faktörlerden ve gnostiklere muhalefetten dolayı bir iman formülünün oluşması, çok nadir durumlarda vuku bulmuştur. Tedrici şekilde gelişen iman formülleri, sadece Yeni Ahit'in temel doktrinlerini, Hıristiyanlığın temel kavramlarını özetlemekte ve Hıristiyan Kateşizminin farklı bölümlerinin başlıklarını bir araya getirmektedir. İman kuralının öz ifadelerinin, kilise öğretiminin ihtiyaçları bir takım yeni terimleri veya bir takım cümleleri iman sembolünün metnine dahil etmektedir. İkinci asırdan sonra bile, iman ikrarı, statik bir formül değildi. Fakat canlı bir ifadeye ve kilise doktrininin esnekliğine sahip olarak o, bu karakterini, Batı'dan çok Doğu'da asırlarca korumuştur. Sabit formüllerdeki antik bir sembolün aldatıcı imajı, uzun zaman hatalı eleştiriler ortaya çıkarmıştır. Gerçekte, bütün eski kilisede aynı iman sembolü nakleden iki yazar yoktur. Bir piskopos **"imanını"**, bazen şu tarzda, bazen da bir başka tarzda formüle ediyordu. İşte eski belgelerin bize takdim ettiği iman sembolü çokluğu, buradan kaynaklanmakta[48] ve yeni bulguları da devamlı artmaktadır. İman

---

[44] Filipililere 2. Bab.

[45] Tertullien, Adv. Prax, 2.

[46] Justin, Apol, 13, 3; 61, 13; İrénée, 1, 10, 1, cf. Supra, p. 108; cf.Z.f.n. w, 29, 93.

[47] Cf. Supra, p. 108.

[48] Bir koleksiyon için bak: A. Hahn, Bibliothek der Symbole u. Glaubensregeln, 3[édit], 1897 ve dans Lietzmann, Symbole (KLeine Texte, 17-18).

ikrarı, orijin olarak kilise liturjisinin bir parçasıdır ve ortaçağa kadar devam eden liturjik hayatın manevi hürriyetine de bir iştiraktir.[49] İşte o zaman, iman formülü, bütün yeni hayatı dışlayarak, değişmez bir iman formülü olarak sabit hale gelmiştir.

"**İman kuralı**", cemaat için, bizzat metnin anlamından daha geniş bir anlama sahiptir. Vaftiz olmuş her Hıristiyan için her cümle, dini öğretinin ona vermiş olduğu kilise öğretisini hatırlatmaktadır. Bundan dolayıdır ki bu metin ne kadar yalın ne kadar felsefî olursa olsun, gnostik düşünürlerin göz kamaştırıcı düşüncelerine karşı bir savunma hizmetine sahip olmuştur. İrénée ve Tertullien, okuyucuya, kabul edilen bir açıklama sunmaktadırlar. Yine onlar, bir yorumla, bu kuralın, havarilerin bir ahdi olarak[50] tebcil edildiğini, titiz şekilde korunduğunu ve kilise tarafından nakledildiğini göstermektedirler. Hatta bu "**iman kuralının**" İsa'dan geldiği söylenmiştir. Bunun için ona, Kutsal-Ruh doktrini ismi verilmiştir ki "Bayrağa olan bağlılık yeminindeki bütün hakikati özetlemiştir"[51] Şayet Havariler yazı ile hiçbir şey bırakmamış olsalardı yani mevsuk Yeni Ahid'e sahip olmamış bile olsaydık, sadece bu gelenek, kilise imanını temin etmeye kafi gelecekti. İşte İrénée'nin fikri böyle idi[52]

Bu durumda iman sembolünü, kilise ilahiyatının bir özeti olarak telâkki etmek ve onunla, bu dönemde bellibaşlı Hıristiyan doktrinlerinin ne olduğunu tanımak mümkündür. İman formülündeki birinci maddenin sayısız şekilleri, önce titiz bir monoteizmin tasdikinden çıkmaktadır. Bu konuda Yahudilerle hem fikir olduğu bilinmektedir. Sinagoglarda, dünyanın yaratıcısı olarak Allah'a inanılıyordu ve açıkça onun, ruhlar gibi görünmez dünyanın da yaratıcısı olduğu kabul ediliyordu. Böyle bir tasdikle, yüce Tanrı ile yaratıcı Tanrının arasını ayıran **Marcion** ve gnostik doktrinler bir kenara bırakılıyordu. Böylece, Eski Ahid'in Tanrısı ile yaracıtı Tanrı aynıydı. Bunun için Pléroma [53] konusundaki gnostik düşünceler reddedilmiş oluyordu.

---

49 Z.f.n. w, 26, 84.
50 İrénée, 1, 10, 1, 2; 3, 4, 1.
51 Tertullien, De praescr. Haer, 13; Adv. Praxeam, 2, 30.
52 İrénée, 3, 4, 1.
53 İrénée, 1, 22, 1, cf.2, 1, 1; 2, 9, 1.

Çünkü, oğlun icra ettiği aksiyon, İncilden önce peygamberlerde iman formülünün ikinci maddesiyle garanti ediliyordu.[54]

Tanrı konusundaki iman ikrarlarının en eskileri olan iki ikrar, hiçbir tartışmaya konulmamıştır. Kadir-i Mutlak olan, yaratıcı aktivitenin en açık ön koşulu olarak görünmekte[55] ve açıkça ele alınmamaktadır. Böylece Kadir-i Mutlak yaratıcının[56] basit bir sıfatı haline gelmektedir. Şayet, Tanrıya, **Baba** ismi verilmişse, bununla, O'nun oğul olarak İsa'ya sahip olduğu normal babalık kastedilmemektedir. O'nun, aşkı ile bütün dünyanın Babası olduğu kastedilmektedir.[57] O'na, gücünden, hikmetinden, bizim yaratıcımız ve varlığımızın nedeni olduğu için de[58] **Baba** olarak isimlendirilmiştir. Dünyanın yaratıcısına Baba adının verilmesi, Hıristiyanlığa, Helenistik Yahudiliğe[59] ve Felsefi dine müştereken tahsis edilmiştir. Bu kelime, Homerik formülde **"İnsanların ve Tanrıların Babası"** şeklinde bulunmaktaydı.[60] Bu durumda bu isim, Monoteizmin müşterek bir ifadesi olarak anlaşılmış ve kilise için bu ismin, İsrail'in Babası[61] diye isimlendirdikleri Tanrı inancı ile hiçbir alakasının olmadığı görülmüştür.

Bugün, imanın ikinci maddesinin, İsa'nın öğretisinin ve hayatının tamamen sükûtla geçmesi ve dikkatleri, İsa'nın doğumu, ölümü ve Rabbin dönüşüne teksif etmesi, garip bulunabilir. Fakat, eski kilisenin bakış açısı ile baktığımızda bu, tamamen bir zaruretti. Hıristiyan için, İsa'nın hayatı ve öğretisi bir örnekti, bir hayat kuralı idi ve ona yeterince bilgi veren dini bir eğitimdi. Fakat, İsa'nın işleri ve hikmetleri, kurtuluş ekonomisi, Tanrısal planın kurtuluşunda İsa'nın şahsiyetinin metafizik temeli nedeniyle ancak otorite oluyordu. Her şeyden önce bu temel ortaya konulmalıydı ve teminat altına alınmalıydı ve öyle de oldu. Etik değeri düşürmeye işareti unutmak sonucuna varmak, çok ciddi bir hata olacaktı. Bunun için, iman kuralı, az Sakrament'den bahsediyordu. Çünkü kimse O'nun öneminin bilincinde de-

---

54 İrénée, 3, 10, 6-11, 1; 3, 12, 9.
55 Justin, Dial, 16, 4; 38, 2.
56 Justin, Dial, 83, 4; 96, 3, 142, 2; İrénée, 2, 62.
57 Justin, Apol, 13, 1; 45, 1; 61, 3, 10; 2e Apol, 6, 2; 9, 2.
58 İrénée, 5, 17, 1 (2, 369); cf. 2, 35, 3 (1, 387).
59 III. Macch, 2, 21; 5, 7, Philon, Passim, cf. İndex, t. VII, 636.
60 Epictéte, 1, 3, 1; 1, 9, 7; 1, 19, 22; 3, 2, 4; af. Justin, Ap., 22, 1.
61 Bousset, Judentum, 3édit, 377.

ğildi. Onlar, faziletlerini, İsa'nın tanrısal kişiliğinden çıkarıyorlardı. Bunun için de bunun birinci derecede tarif edilmesi gerekiyordu.

Bunun için iman formülünün ikinci maddesi Rab İsa Mesih'in, Tanrının oğlu olduğunu beyanla başlıyordu. Uzun zamandan beri **"Mesih İsmi"** kilise için özel bir isimdi ve bunun anlamını anlamak için de, Eski Ahidi çok iyi bilmek gerekiyordu. Rab ismi, belirginliğini ve ilk gücünü kaybetmişti. Fakat "açıklıkla ifade edilmiş olan" **"Tanrının Oğlu"** terimi alışkanlıklara mukavemet göstermiş ve yeni teolojik sistemlerin meydana getirilmesinde devamlı düşünce üretmeyi teşvik etmiştir. Luka, 3/23-38'de bulunan tablo, "Tanrının oğlu Adem'e kadar bu şecereyi çıkararak, bu tür bir ilahiyatın ilk denemesini bize takdim etmektedir. Bu tablo, Adem'in bir prototibi olan İsa'yı, Tanrısal oğulluğa sokmaktadır. Diğer yandan, Tanrıdan ve Bakire Meryem'den doğan İsa'nın mucizevi doğuş doktrini de geniş şekilde yayılmıştır. Bunu, Matta ve Luka, okuyucularına açıklamaktadırlar. İgnace bu sırdan bahsetmeyi sevmekte[62] ve Roma vaftiz sembolünde şu formül bulunmaktadır: "Kutsal-Ruh'dan ve Bakire Meryem'den doğmuş" ifadesi, oğul ünvanının resmi açıklaması olmuştur.

Anlaşılmaz büyüklükteki bir şahsiyetin Tanrısal babalık ile açıklanması fikri, Antikitede alışılmış bir şeydi. İmparatorluk döneminde bile bu fikir halk nezdinde hâlâ çok yaygındı.[63] Plutarque, Mısır kökenli bir doktrin tanıdığını ve buna göre bir Tanrının Ruhu'nun, bir kadına yaklaşması ve onu döllemesinin imkan dahilinde olduğunu beyan etmektedir.[64] Genel bir kurala göre, böyle ödüllendirilen kadın genç bir kızdır. Tanrı çocuğun annesi, evli bir kadın olduğu açıkça söylenmediği zaman, böyle bir düşünce doğal bir düşünce olmaktadır. Mısır'da ve Arabistan'da kabul edilen bir mitolojiye göre, gün dönümünde Tanrıça Core (genç kız) veya Parthénos (bakire), güneş Tanrısını doğurmaktadır.[65] Bu Mit'in, bu fikir düzeyinde icra ettiği tesir tespit edilememektedir. Ne olursa olsun, Tanrısal bir icraatla, çocuk doğuran bir bakire fikri, bu dönemde putperest dünyada alışılmış bir durumdu.

62 Ignace, Ad Ephes, 19, 1; Ad Smyrn, 1, 1.
63 H. Usener, Das Weihnachtsefest, 2édit, 71-77.
64 Plutarque, Numa, 4; Quaest. Conv; 8, 1, p. 718b. cf. E. Norden, Geburt des Kindes, 78.
65 Epiphane, Haer, 51, 22, 8-11 (2, 285-287. Holl yayınında) cf. Holl, Ges-Aufs, 2, 144-146.

Böyle bir fikir ise, Yahudiliğe yabancı değildi, şüphesiz böyle bir fikir Filistinli Hahamlarda bulunmuyordu. Fakat, Diaspora'daki Helenistik Yahudilikte, doğrudan Tanrının icraatı ile mucizevî döllenme söz konusuydu. **Philon**[66], okuyucularına büyük bir sır ayırarak onlara, kutsal kitap tarihinde dört kadının mucizevi şekilde döllendiğinden bahsetmiştir. Bu kadınlar, **Sara, Léa, Rébecca** ve **Séphora**'dır. Son kadın konusunda Philon, açıkça şunu söylemektedir: "Musa, **Sephora'yı** evinde bulduğunda, onu hamile bulmuştu. Fakat bu bir ölümlünün işi değildi." Burada Yusuf'un hikayesiyle benzerlik kesin olarak görülmektedir (Matta, 1/18). Buradan, Paul tarafından açıklanan müşahedeler ortaya çıkmaktadır.[67] Tanrı tarafından döllenmiş olduğunu düşünmekte ve **İsmail**'in ise doğal sisteme göre doğduğunu söylemektedir. Bu durumda Paul'de, Helenistik Hahamlar geleneğini tanımaktadır. Bu düşünce, Philon'un düşüncelerinin temelini oluşturmaktadır.[68] Philon bu pasajda, Tanrının, harika varlığını sadece temiz bir bakireye verdiğini söylediği zaman o, bize, yukarıda işaret ettiğimiz putperest fikirleri hatırlamamızı sağlamaktadır.

Bunlar gerçekte Mısır'dan gelen[69] antik tabiat dinlerinin bir takım kavramlarıdır. Bunlar, Helenleşmiş Yahudilikte kutsal kitaba dahil edilmiştir. Bütün bunlar bize bir hıristiyanın kökleriyle bu tür bir muhite ait olduğunu İşaya'nın aşağıdaki kehanetini nasıl anlaması gerektiğini göstermektedir. "Bunun için Rab kendisi size bir alamet verecek; işte, kız gebe kalacak ve bir oğul doğuracak ve onun adını İmmanuel (Allah bizimle) koyacak"[70] Bir Hıristiyan burada, Tanrının oğlu ve Bakire Meryem'den doğan İsa'nın mucizevi doğumunun bir kehanetini görüyordu.

Bu durumda bu doktrin burada sadece basit bir aydınlanmaya sahip olmuyor bilakis temelini Eski Ahit'te bulmuş oluyordu. Bunun için bu doktrin çok çabuk şekilde büyük bir başarı ile yayılmıştı. Matta ve Luka'nın nakilleri net olarak İşaya'nın sözüne telmihte bulunmakta[71] ve kiliseye, keha-

---

66 Philon,Cher,45-50 (1, 181).
67 Galatyalılar, 4/21-31.
68 M. Dibelius, Jungfrauensohn und krippenkid (Sitzungsber. Akad. Heidelberg, 1931, 1932, no: 4), 27-37, 42-43.
69 Dibelius, 44; Norden, 69.
70 İşaya, 7/14.
71 Matta, 1/23; Luka, 1, 31.

netle onun ifâsı arasında bir sevinç buluşması sağlamaktadır. Justin, görünür bir tatminle, Apologie'sinin putperest okuyucularına bunu göstermekte ve kutsal yazılarla ilgili detaylı tartışmalarla Yahudi Tryphona[72] açıklamaktadır.

İsa'nın fiziki oğulluğu doktrininin yanında, evlat edinme diye adlandırılan bir başka teori bulunmaktadır. En basit şekli altında o, insan olan İsa'nın, vaftiz sırasında üzerine Kutsal-Ruh'un inmesiyle Tanrının oğlu olmuş ve hayatının sonunda, faaliyetinin mükafatı olarak dirilmiş ve Tanrı'nın sağına yükseltilmiştir. Bu teori bize kadar saf şekilde gelmemiştir. Fakat Luka incilinin Batı metni, ilk metin olarak görünmekte ve 3/22'de, İsa'nın Ürdün nehrinde vaftizi sırasında şöyle bir sesin gökten duyulduğu nakledilmektedir[73] "Ve Ruhül-Kudüs, bedenleşmiş bir surette, güvercin gibi, onun üzerine indi ve gökten: "Sen benim sevgili oğlumsun, senden razıyım, diye bir ses geldi." [74] Burada tartışmasız şekilde, Mezmurlar 2/7'deki formüle göre tanrısal bir şehadet bulunmaktadır. "Rab bana dedi: "Sen benim oğlumsun" [75], yani, o insan İsa "Tanrının Oğlu"dur. **"On İki Patriğin Ahitleri"** olarak isimlendirilen Yahudi metinlerinin[76] yorumlarında da, aynı kavram açık olarak bulunmaktadır. Oğul edinme kristolojisinin en tanınmış temsilcisi olan Romalı Hermas 150 yılına doğru, ilk teoriyi biraz bozarak şöyle yazmaktadır: "İsa faziletli bir adamdır ve günahsızdır. Ondan tanrı hoşnuttur. Tanrının Kutsal-Ruhu onda birleşmiştir. O'nun yeryüzü görevi sırasında İsa, münhasıran Ruhun hizmetine girmiş ve onunla işbirliği yapmıştır. Tanrı, onu mükafatlandırmış ve semavi tahtına yükseltmiş orada, Kutsal-Ruh ve meleklerle, O, Tanrının danışmanı olmuştur.

Temelde "eski evlat edinme" burada bulunmaktadır. Muhtemelen Hermas tesadüfen vaftizden bahsetmemiştir. Fakat işaret edilen pasajlarda ve başka yerlerde, o, "Tanrının Oğlu" terimi ile **"Kutsal-Ruhu"** belirtmektedir. Yani, dünyayı yaratan önceden var olan kutsal varlığı belirtmekte ve dirilişten sonra bile, göğe yükselen İsa'dan ayrı bulunmakta ve oğul olmanın orijinal ünvanını muhafaza etmektedir. Burada, "eski oğul edinme", oğul'un

72 Justin, Apol, 33; Dial, 66-85.
73 Usener, Weihnachtsfest, 2édit, 40-52.
74 Luka, 3/22.
75 Mezmurlar, 2/7.
76 Testament Judae, 24, 1-2, cf. Zabulon, 9, 8.

ruhsal kavramı ile birleşmektedir. Paul, Filipililere 2.de, sadece bir insana uygun gelen oğul edinmeyi, itaatın mükafatı olarak verilen yükselme fikriyle önceden var olan ve ona uygulanan tanrısal bir varlığa inişle ortak etmektedir.

Kilisede pneumatik kristoloji (Ruhsal Kristoloji) üstün gelmiştir. Buna göre **"Tanrının Oğlu"** başlangıçtan beri Tanrı ile var olan bir Ruhtur ve o, belirli bir zamanda Filistinde İsa'nın görevi zamanında, yeryüzünde insan şekli altında görünmüştür. O, mucizelerle öğretmiş ve Haçta ölüme mahkum olduktan sonra dirilmiş, göğe yükselerek kendine ayrılan yeri almıştır. Bu kavram, Paul'de ve Yuhanna'nın Logos doktrininde görülmektedir. Böylece bu kavram normatif olmuştur. Vaftiz sembolünün oriantal şekilleri mucizevi doğum yerine, Logos'un oğulluğu doktrini üzerinde ısrar etmiştir. Bu, mucizevi doğumun inkarı istendiğinden değil; logos'un oğulluğunun, iman ikrarının temel unsuru olduğu içindir. Burada logos'un bedenleşmesi hiçbir şekilde tasdik edilmiş değildir. Bu şekildeki kristolojiden, yeryüzüne inmiş olan tanrısal varlığa sadece zahiri bir beden atfeden saf bir **Docétizm** sudur edebilmekte veya, Tanrısal bir arkadaş olarak, oğulluğa yönelen insan İsa'da Hermas'ında yaptığı gibi, Ruhu ikamet ettirebilmektedir. Yahut, kilise, Ruhsal kristoloji ile, mucizevi doğum doktrinini bir çözüm olarak tercih edecektir. Öyle ki, Tanrının Ruhu veya **Loğos**, bakire Meryem'e girerek, Meryem'de bedenleşerek gerçek insan olarak meydana gelecektir. İlk Hıristiyan cemaatlerinde ve onların ilahiyatçılarında bütün bu fikirler birbirine karışmış veya iç tutarlılık olmaksızın yan yana bulunmuştur. Öyle ki, modern analizin ayırdığı şey, sıkı şekilde eski Hıristiyanlığın hayatına zahiri zıtlıklar olmaksızın, ortak olmuştur. Fakat zamanla, teoloji, zıtlıkların farkına varacak ve onları azaltma çabası gösterecektir. Böyle bir çalışma, kilise dogmasının gelişmesini sağlayacaktır.

Roma'da ve Doğu'da, iman ikrarının ikinci maddesinin ikinci kısmı, bir dizi uygunluk arzetmektedir. Şöyle ki, İsa'nın çektikleri, dirilme, yükselme ve son yargılama için dönüş. Bu, kurtuluşun dramıdır, geçmişte ve gelecekte "Kurtuluş ekonomisidir" Bunlarda, onun kurtarıcı Tanrısal gücü tezahür etmektedir. Bu fiillerde, tarihe ait olan ilk şey, **Ponce-Pilate**'ın saltanatında olan çarmıh olayıdır. Sonunda, İsa, yeryüzünü terk etmiş, Eskatolojinin aydınlığına kurtuluş işi girmiş ve son yargı gününde tamamlanmıştır. Bu du-

rumda bu kurtuluş ekonomisinin hedefi neydi? Bu, şeytanla Tanrının bir savaşı olarak telakki edilmiştir. İsa, şeytanın bağlarını kırmış, cehenneme atmış, insanlığı ölümden kurtarmıştır.[77] Yine O, insanlığa, hayatının örneği ile, dirilişe götüren yolu göstermiştir.[78] Bu zafer elini İsa'nın üzerinde taşıyan bir takım hasımların aldanmasını sağlamıştır. Çünkü onların, bu günahsız varlık üzerinde hiçbir hakları yoktu ve onlar İsa'da olan görünmez tanrısal güçle uğraşıyorlardı. Bu mecazi olan halk teolojisi, telkin edici imajlar şekli altında ifade edilmiş ve cemaatin içinde canlı olarak kalmıştı. O, en eski geleneksel doktrine ait olarak benimsenmiş, ve gnostikler kadar kilise ilahiyatçıları tarafından da geliştirilmiştir.[79]

Cemaatta bulunan Kutsal-Ruha, imanla başlayan üçüncü madde, zamanla değişen, farklı teolojik yorumlara bürünmüştür. Öyle ki, Kutsal-Ruh'un aksiyonunun ilk Hıristiyan kavramı, kilisenin düzenli kurumlarının gerisinde silinmiştir. Hermas'da göreceğimiz gibi[80] İsa'da hareket eden tanrısal varlıkla, Ruh aynîleştiriliyordu. Bu, sadece "oğul edinme" teorisine değil; aynı zamanda İsa'nın mucizevi doğumuna da uygun düşüyordu ve Paul'un II. Korintos, 3/17'deki ifadeleri naklediliyordu. Bu durumda, Baba'nın ve Logos'un yanıbaşında, bağımsız tanrısal bir varlık tasarlanıyordu. Bu, **Paraclet**'in[81] Yuhanna mefhumundan sonuçlanıyordu ve üçlü iman sembol formülüne de uygun geliyordu. Böylece, Ruh, Tanrısal uknumun üçüncüsü oluyordu. İman sembolü planında, Ruh'a atfedilen görev, bazen imanı güçlendirerek[82] cemaatı canlandır (Bu Yuhanna doktrinine ve formülün en eski anlamına uygun gelmektedir)mak; bazen da, İsa'yı haber veren peygamberlere ilham vermek şeklinde açıklanmıştır.[83]

İman ilkelerinin diğer kısımları, farklı şekillerde daha sonra ilave edilmişlerdir. İlk ilave, organ olarak ve Ruhun aksiyonunun bir sonucu olarak

---

77 Hipolyte'in liturji duası (Lietzmann, Messe und Herrenmahl, 42).

78 Ignace, Trall, 9; Samyrn, 1, 2; İrénée, 1, 10, 1 (1, 91) ve epideixis arménienne, 6 (p. 4 Harnack neşrinde, cf.Z.F.n. W, 26, 93). Didascalia syr, 6, 23, 8 (dans Funk, p. 382).

79 Paul, I. Korintos, 2/7-8; Koloseliler, 2/15; İgnace, Eph, 19, 1; cf. Justin, Apol, 54, 55; Basılıde dans İrénée, 1, 24, 4 (1, 200). Origène, ın matth, t. XVI, 8 (10, 498, édit. KLostermann).

80 Cf. II, Clément, 14, 4.

81 Cf.t.I, p. 240.

82 Tertullien, Praescr, haer, 13; Adv. Praxeam, 2; İrénée, 4, 33, 7 (2, 262); 4. Antakya Sembolü; 1er Symboled' Epiphane, cf. Lietzmann, symbole, 6; 19; 31 et z.F. n. W, 21, 20.

83 Justin, Apol, 13, 3; 61, 13; İrénée, 1, (0, 1(1, 90); Epideixis, 6 (p. 4 Harnack neşrinde, z.f.n.W, 26, 93, symbole de Jerusalem, d'Epiphane (1 ve 2) ve devamı; cf.z.f.n.W, 21,20.

kilise maddesi olmuştur. Hermas'da Kutsal-Ruh, bir defa[84], kilise olan yaşlı bir kadın şekli altında görünmektedir. Clément'inin ikinci mektubu olarak isimlendirilen bu Homelie'nin yazarı, Efeslilere mektupda aile birliği imajına telmihte bulunarak erkek olan İsa'nın yanında kiliseyi bir dişi unsur olarak veya İsa'da birleşmiş bir beden olarak belirtmektedir.[85] Roma'nın ve Mısır'ın dokuz kısımlı iman sembolünde zikredilen "Bedenden diriliş" Ruh'a sahip olan mü'min için gerçekte olacak olan eskatolojiyi, temsil etmektedir.[86] Mü'min, İsa'yı taklitle bunun kilisede olmasını ümit etmektedir. **Epistula Apostolorum**[87]'daki iman sembolü, bu ifadeyi temsil etmemekte fakat o, kiliseye "günahların kaldırılmasını" ilave etmektedir. Tabii ki bu, vaftizde icra edilmektedir. O, bu isimle, vaftiz sembolünde, iman ikrarı olarak yer almaktadır. Tamamen gelişmiş olan Roma iman sembolü, bütün bu unsurları birleştirmektedir. Birinci asırda, üçüncü iman maddesine başka ilaveler görmüyoruz. Bu, özellikle Kutsal Yemekle (Céne) ilgili olarak şaşırtıcı görünmektedir.

---

84 Hermas, Sim, 9, 1, 1; cf. vis. 3. Dibelius nete sur vis, 2, 3, 4 (Handbuch)
85 II. Clément, 14; cf. Ephés, 1, 23; 5, 32.
86 Cf. Supra, p. 110.
87 Cf. Supra, p. 108.

V. BÖLÜM

KÜLT = İBADET

Cemaatin kültü, Haristiyan hayatının ocağıdır. Burada, öbür dünyanın güçleri, Hıristiyanlığa nüfuz etmekte ve ondan **"Tanrının Çocukları"** olan yeni bir topluluk meydana getirmektedir. Fakat **"Tanrının Çocukları"** bu dünyaya ait değil, bu dünyada gökte olan Tanrının krallığının uzuvları ile harika bir cemaatta yaşamaktadır. Bu kültün en belirgin kısmı, **Kutsal Yemeği** (Cène) kutlamaktır. Bu yemeğin, ilkel cemaatlerde kommünyon yemeğinin en eski şeklini temsil ettiğini yukarıda gösterdik.[1] Ve bu yemeği, Paul'un, İsa'nın ölümünün bir hatırlaması telakki ettiğine işaret ettik. İkinci asrın eşiğinde **Didaché**'de[2], Kutsal-Yemek liturjisinin en eski liturji olduğu görülmektedir. Burada Kutsal bir dini merasimin, müşterek bir yemekte birleştiği görülmektedir. Fakat, iki dini merasim, yemek sırasında birbirinden ayrı da değildir. Her ikisi de, merasimin başında yer almaktadır. Dini merasim, önce **bardağı** sonra **ekmeği,** Grek sinagoglarından gelen kısa duaları okuyarak takdis etmektedir. Ancak bu duaların muhtevası, hıristiyanî anlamda manevileştirilmiştir. Şöyle ki **"İnayet gelsin ve bu dünya kaybolsun"** denildiğinde, cemaat şöyle cevap vermektedir: **"Davud oğluna Hosanna!"** sonra da tebcil gelmektedir: "Tövbe etmeyen, kutsal olan yaklaşıyor. Maranatha (Gel Rabb)!" cemaat "Amin" diye cevap vermektedir. Vaftiz olanlar, Kuddas ayininden geçmek üzere dinî merasimi yönetenin önüne alınmaktadır. Artık onlar, kendilerini günahsız kutsallar olarak hissetmektedirler. Kim ki komşusu ile uyumsuz ise, önce onunla uzlaşmalıdır. Sonra cemaat sofraya oturmakta ve cemaatle yemek yenmektedir. Yemek bittiğinde merasimi yöneten, uzun bir dua okumaktadır. Bu dua ile O, İsa'nın mü-

---

1 Cf.t.I, p. 62, 129, 159.

2 Didaché, 9-10, 14. Lietzmann, Messe und Herrenmahl, p. 230-238.

ellifi olduğu ebedî hayat ve verilen manevi gıdadan inayet sunmaktadır. Dua, henüz bütün dünyaya dağılmış olan kiliseye bir şefaatla ve Tanrının krallığında birleşeceği günü bekleme ümidi ile bitmektedir. Burada hiçbir söz İsa'nın ölümünün hatırasını çağrıştırmamakta ve hiçbir şey İsa'ya ihanet edilen gecedeki son yemeği çağrıştırmamaktadır.

Bu dini merasim, tam bir saflıkla, ilkel geleneği ve Paulcu tesire maruz kalmadığını yansıtmaktadır. Fakat bu durum uzun zaman kilisede devam etmemiştir. İki şey kesin olarak değişim sağlamıştır: Bir yandan Paul'un otoritesi kısa zamanda hakim olarak, O'nun sözleri, merasimin muhtevasını ve anlamını belirlemiştir. Diğer yandan, kutsal yemek, cemaatin akşam yemeğinden ayrılmıştır. Günlük çorba ile olan bu yakınlık, kutsallaştırmadan bir uzaklaşmayı gösteriyordu. O halde merasim yer değiştirmeliydi. Bunun için o, vaaz verilen külte ilave edilerek sabah kutlanmaya başlandı. Justin bu değişimin Roma'da 150 yılına doğru olduğunu bildirmektedir.[3]

Akşam merasimleri kaldırılmamıştır. Ancak, onlar, önceki anlamlarını kaybetmişler ve özel mutluluk şekilleriyle, yan-kültlü bir takım kardeşlik yemekleri haline gelmişlerdir. Bu şölenlerin sayısız tasvirlerine sahip bulunmaktayız.[4] Tertullien onları, kilise yardımlaşmasının tezahürleri olarak tasvir etmektedir.[5] Bu yemekler de, mütevazi şekilde yenilip, içiliyordu, genel konuşmalar, İncil pasajları ile mezmurların sıra ile okunmasıyla oluyordu. Bu dönemde, Roma'da[6] zengin bir evde, cemaatin yerli üyelerine yemek takdim ediliyordu. Başkanlık yapan bir rahip, ayakta duayı okuyor, Eulogia ismini taşıyan ekmeği kırıyor ve ekmeği kutsal-sofradan (Cène) yani Eucharistia'dan ayırıyor. Müşterek yemek o zaman başlıyor. Fakat, bayramda hediye verme de bu yemeğin yerine geçmiştir. Bağış yapan, davetlilere küçük bir yaşam paketi veriyordu, onlar da minnetle evlerine onu götürüyorlardı. Bu mütevazi şekil altında **"Şölenler"**, kilisedeki liturjik hayatın yanında, yüz yıllarca devam etmiştir.

Justin, o zamandan beri pazar kültünü, iki unsurun teşkil ettiğini doğrulamakta ve bu kültün ilk tasvirini bize vermektedir. Cemaat Pazar günü

3 Justin, Apol, 67, 3-5.
4 Bu konudaki belgeler için bak: Lietzmann, Messe und Herrenmahl, p, 197-202.
5 Tertullien, Apolog, 39, 16.
6 Didascal. Apost, éd. Hauler, p. 113.

toplanmakta önce, İncillerden pasajların okunmasını dinlemekte sonra da zaman ölçüsünde peygamberleri dinlemekteydiler. En sonunda da yapıcı bir vaaza sıra gelmekteydi. Pazar kültünün birinci kısmı, böyle idi. Fakat, IV. Yüzyıl liturjileri daha tafsilatlı[7] bilgiler vermemektedirler. Her şey orada daha düzenli bir tarzda takdim edilmekte ve özellikle, İncil okumaları arasında, memurlardan ilahiler okumalar zikredilmektedir. Fakat başka bir şey öğrenemiyoruz. Kültün bu birinci kısmında hiçbir liturjik dua bulunmamaktadır. Şüphesiz burada, sinagoglardaki kutsal kitap okumalarının bir değişimi ile karşı karşıyayız. Sadece bunlara bir vaaz ilave edilmiştir. Bu konuda, Luka İncili'nin 4/16-30'daki rivayeti, sadık bir imaj takdim etmektedir. Cumartesi günü İsa, İşa'ya 61/1-2'yi okuyor ve bu profetik metin üzerinde vaaze diyordu. Resullerin İşleri 13/14-16 cümleleri, kısa bir konuşmadan sonra, cumartesi günü şeriatın ve peygamberlerin okunmasından bahsetmektedir. Mişna, bu bilgileri, peygamberlerin okumalarının, cumartesi günü sabah kültünde, Şeriatın okumalarına müteakiben vuku bulduğuna işaret ederek tamamlamaktadır.[8] Fakat, sinagog kültünün bu kısmı konusunda az şey bilmekteyiz. Hatta,özellikle, Helenistik alanda onun büründüğü şekli de bilmiyoruz. Buna göre, bu çok kısa işaretlerle yetinmemiz gerekmektedir.

Kültün birinci kısmına, cemaatin bütün üyeleri iştirak etmektedirler. Hıristiyanlığa kazandırılmak için yabancılar da bu külte kabul edilmektedir.[9] Kültün ikinci kısmı, aksine, sadece vaftizlilere tahsis edilmiştir. Merasimin merkezini teşkil eden kutsal yemeğe (Cène), sadece vaftizliler iştirek etmektedirler. Kültün erkenden biten birinci kısmı, yeni Hıristiyanlığa girenler tarafından erte erteleniyordu. Vaftizliler onların arasına girdikleri zaman onlar ruhlarını, yardıma katılarak Tanrıya yükseltiyorlar ve birbirlerini barış içinde selamlıyorlardı. O zaman, ekmek ve su karıştırılmış şarap bardağı takdim ediliyor ve bunların üzerine **"Evharistik Dua"** okunuyor. Cemaat da **"Amin"** diye cevap vermekte, sonra da, piskoposun elinden şarap ekmeği almaktadır. Bu bir yemek değildir. Kültün merkezini oluşturan, kutsanmış ekmek-şaraptan bir yararlanmadır. Buna göre bu merasem, evha-

---

7 Const Apost, 2, 57, 5-9; 8, 5, 11-12.

8 Misehna Megilla, 4, 2, cf. Elbogen, jüt. Gottesdienst, 176.

9 Const. Apost, 8, 6, 2.

ristik dua ile tamamlanmaktadır. 200 yılına doğru Roma kilisesinde formüle edilen aşağıdaki metne sahip bulunuyoruz:

"Piskopos: Rab sizinle olsun!

Cemaat: Ve senin Ruhunla!

Piskopos: Kalbler yüksekte!

Cemaat: Biz onu Rabbe doğru yükseltiyoruz.

Piskopos: Rabbe şükürler olsun!

Cemaat: Bu doğrudur ve makuldur.

Piskopos: Ey Tanrım! Biz sana, senin sevgili hizmetçin İsa-Mesih'le şükrediyoruz. Ki sen O'nu bize kararlarının elçisi ve bağışlayıcı ve Kurtarıcı olarak gönderdin. Senden sudur eden Logos'la her şeyi yarattın. Onu gökten, bakirenin rahmine gönderdin. Onun bedeninde o bedenleşti ve oğlun olarak, Kutsal-Ruh'tan ve bakireden doğdu. Senin iradeni tamamlamak için ve kutsal bir milleti hazırlamak için, sana inananları ızdıraptan kurtarmak için ellerini uzattı, acı çekti.

O tam, ölümü ve şeytanın bağlarını kırmak ve cehennemi ayakları ile çiğnemek, doğruları aydınlatmak, dirilişi göstermek için ekmeği aldı, şükür etti ve şöyle dedi: "Alınız, yeyiniz! Bu benim sizin için kırılan bedenimdir" Bardağı aldı ve şöyle dedi: "Bu benim sizin için dökülen kanımdır" Bunu her yaptığımızda, benim hatıramı kutlamış olacaksınız"

O'nun ölümünü ve dirilişini hatırlayarak, biz sana ekmek ve kupayı sunuyoruz ve biz önünde, kurbanların olarak lâyık kaldığın şeyden dolayı sana şükranlarımızı sunuyoruz.

Biz, Kutsal-Ruhunu, cemaatın kutsallığının üzerine indirmen için yalvarıyoruz. Onunla bütünleş ve herkese Kutsal-Ruhla dolmuş imanda ve hakikatte güçleşmiş azizleri ver. Bunu da sana hamdetmeleri ve senin hizmetçinle seni tebcil etmeleri için ver. İsa-Mesih'le, sana hamd olsun. Kilisende şimdi ve e bediyyen şanın yüce olsun, Amin."

Bu dua **"Eucharistie"** ile başlamaktadır. Yani, inayet aksiyonu ile başlamaktadır. Fakat burada, eskiden olduğu gibi, yeryüzü nimetlerinden önce, yani yemekten önce yapılan dualarla bir alaka bulunmamaktadır. Burada söz konusu çarmıha gerilmeden önce Kutsal-yemeği oluşturan İsa'daki **"Tanrısal Logos'un"** bedenleşmesidir. Bu dua, Paul'den ve Matta'dan alı-

nan terimlerle hatırlatılmaktadır. Bu yemeğin sözleri aşağıdaki uyarı ile hatırlatılmaktadır: "Bunu her yaptığınız zaman, benim hatıramı kutlamış olacaksınız". Aşağıdaki sözler, bu fikri yeniden ele almakta ve bu hatırlamanın konu olarak, İsa'nın ölümünün ve dirilişini açıklamaktadır. Burada ekmek ve şarap, Tanrıya kutsal bir tarzda sunulan sungular olarak belirtilmişlerdir. Eski Ahit'te bulunan, Antik tarzda rahip, Rabbe, Ruhunu ondan yararlananlara manevi besin hizmeti vermesi için, bu yemeğe indirmesine dua etmektedir.Kutsal yemeğin unsurları kültten sonra ikram edilmekte ve rahipler tarafından muhteşem bir şekilde yenilen de kurbanın etidir. Bu fikir, dini merasim duasında manevileşmiştir. Fakat, halk dindarlığında ona, Justin'in bize gösterdiği bir kavram eklenmiştir: Yani kutsanan bu besinden yararlanma ile, bedenimizin ve kanımızın Logos'un davetiyle[10] gerçekten değişimidir. Aynı kavram 110 yılına doğru Ignace'da bulunmaktadır. Bunu, Paul, korintos cemaatine açıklamaktadır.[11]

Kutsal-Yemek (Cène), birinci derecede Hıristiyanlığın kurban kültüdür. Çünkü o, evharisti'dir (eucharistie). İnayetteki dua ve dualar, tamamen Hıristiyan kurban dualarıdır.[12] İkinci derecede ekmek ve şarap, cemaat tarafından liturjide takdim edilmekte, mihrabın üstüne konulmaktadır ve oradan, kurban (takdime) olarak Tanrıya sunulmaktadır. Üçüncü derecede, liturge duası ile bu elemanları kabul eden Tanrıya tahsis etmektedir. Tanrı da Kutsal-Ruhunu bu takdimeye göndermekte ve bu takdime cemaat için mucizevî bir besin haline gelmektedir.[13] Yine burada, Paul tarafından, Kutsal-Yemekle, Yahudilerin ve putperestlerin kurban yemekleri arasında kurulan paralellik ve muhalefette bu fikrin kökeni keşfedilebilir.[14] Bu durumda, bu üç noktadan Kutsal-Yemek kutlamasının, Hıristiyan kurban eylemi olarak belirtilmesi anlaşılabilmektedir.[15]

Hıristiyanlık, bilinçli şekilde, İsrail'in gerçek bir kavramını geliştirmiştir. Eski Ahit'teki kurbanlarda İbranilere yazılan mektupta olduğu gibi, sadece Golgotha'nın biricik kurbanına muhalefet etmiyor, Evharistik kurbanda,

---

10 Justin, Apol, 66, 2; cf. Dial, 41, 1-3; 70, 4; 117, 1-5.
11 Cf.t.I, p. 129, 255.
12 Justin, Dial, 117, 2.
13 Messe und Herrenmahl, 176-186.
14 I. Korintos, 10/18-21.
15 Didaché, 14, 1; Justin, Dial, 117, 1-2; cf.I, Clément, 40, 2; 44, 4 ve İgnace, Ephés, 5, 2.

düzenli yenilenen kendine has kültünü yaratıyor. Bunun ileride, İbranilere mektuptaki kavramla, Katolik kilisesindeki klasik kurban teorisinin temelinin nasıl oluştuğunu göreceğiz. İkinci asırda, sadece yukarıda işaret edilen üç mefhum kabul edilmiştir. Bir kurban için bir rahip gereklidir. Cemaatin kültüne başkanlık eden şeyin yöneticileri gereklidir. Bunlar Eski Ahid'in kutsalları ünvanını almaktadırlar. Buna göre, Romalı Clément, piskoposları ve yardımcılarını Yahudilerin Hahambaşıları ile, rahipleri de **Levililerle** paralel görmektedirler. Bunun için **Didaché**, peygamberleri, **"Hıristiyanların büyük Rahipleri"** olarak isimlendirmektedir.[16] 200 yılına doğru ise, piskoposların, Hahambaşı ile Presbytres'lerin de rahiplerle ve daha sonra da piskoposların Levililerle benzerlik arz ettiği görülmektedir.[17]

Cemaatı sürekli toplayan bu kült, manevi bir birlik meydana getirmektedir. Bu, noksan olanlara, hiç kimsenin mahrum olmaması için kutsal unsurlar getirme âdetini ortaya koymaktadır. Merasimden sonra, merasimi yöneten, yönetimine itaat edenlerin ihtiyaçları için bağışlar toplar. Yine, her türlü besinleri ve çiçekleri mihraba koymak ve rahibin duasıyla ve elini bu takdimelerin üstüne koyarak takdis etmesi de âdettendi. **Hippolytes**'in[18] liturjisi, bize, bir takım dua formüllerini muhafaza etmiştir. Hâlâ ayakta olan en eski kiliselerin mozayik parkeleri, bu tür takdimeleri getirenleri göstermektedir.[19]

Herkes aynı ve tek ekmekten yemektedirler ve aynı şaraptan içmektedirler. Bu besin, İsa'nın bedenine ve kanına benzemektedir (antitypus). O, ondan yararlananları birleştirmekte ve böylece "Mesihin bedeni" yapmaktadır. İşte bunun için bu harika yiyeceklere saygı gösterilmektedir. Ondan hiçbir imansız kişi yararlanmamalıdır ve ondan hiçbir parça yere düşmemelidir. Onun kaybolmaması için ve bir fare tarafından yenmemesi için özen gösterilmelidir. Hiçbir damla, yayılmamalıdır çünkü yabancı bir Ruh, onu yalayabilir ve ondan semavi güçler alabilir.[20]

---

16 I Clément, 40, 5; Didaché, 13, 3.

17 Tertullien, De bapt, 17; Hippolyte, Elenehos, 1, Préface, 6. Hauler Didascalia lat, p. 104, 10, 14; cf. 109, 11. Didascalia syr, p. 45, 12-15 (Edit, Achelis); cf. p. 40, 25.

18 Didascalia lat, p. 115, édit, Hauler.

19 Meselâ, 310 yılına doğru inşa edilen Aquilée bazilikası bunlardan birisidir. Cf. Vorträge der Bibliotheque Warburg, 1925-1926, p. 59 et planche, 5.

20 Didasc. Lat, p. 117, édit, Hauler.

Aynı zamanda bu Kutsal-Yemek (Céne) liturjisi, bir kabul merasimi, vaftiz merasimi şeklini almıştır. Vaktiyle basit olan ve aniden icra edilen bu kült, karmaşık hale gelmiş ve bir dizi merasimi ve metodik düzenlemeleri ihtiva etmeye başlamıştır. Önce, onun kutlandığı zaman dilimi oldukça sınırlıydı. 100 yılına doğru **Bithynie**'de ve 200 yılına doğru **Roma**'da bu merasimin Cumartesi gecesinden Pazara kadar her hafta kutlanması sabitleşmiş bir âdetti. Çünkü Cumartesi gecesi İsa'nın diriliş gecesiydi.[21] Sınırlar belirlenmişti ve kurtuluş gecesinin yıl dönümü olarak, bu merasimin kutlanması için paskalya gecesi seçilmiş oldu. Şayet, zaman ve yer yetersiz olursa, vaftiz için, **Pentakot**'a kadar varan elli günlük bayram döneminde düzenleme yapılabilirdi. **Tertullien**, 200 yılına doğru Afrika kilisesindeki âdetin böyle olduğunu doğrulamaktadır.[22] Ancak bu dönemde Doğuda, buna benzer bir sınırlama yoktu. Hıristiyanlığa yeni girenlerin bireysel eğitimi bittiğinde ve bütün vaftiz adaylarına müşterek bir eğitim verme âdeti oluştuğundan beri, sınırlamalar zarûri olarak meydana gelmiştir. Didaché, çok özet bir ahlakî eğitimi yeterli görmektedir. Justin, daha gelişmiş bir din eğitimi önermekte, fakat bu eğitim programı konusunda hiçbir şey söylememektedir. Hippolyte'in kuralları da aynıdır. Buna göre yeni Hıristiyan olana verilecek deneme süresi üç yıldır. Bu zaman zarfında, kişi denenmeye alınacaktır. Bu, bir süreçtir ve ön şarttır.[23]

Bizzat vaftiz, şeklini 200 yılına doğru almıştır. Bu işlem, çevre dünyanın sırlarına oldukça benzeyen, naturist karakterli bir dizi merasimle çevrilmiştir. Muhtedi, vaftize bir veya iki gün devam eden bir oruçla hazırlanmaktadır ve ona birkaç dostu da refakat etmektedir.[24] Vaftiz suyu, onda bulunan[25] temel ruhların kovulması ile, kutsal merasim için hazırlanmış ve temizlenmiştir.

Diğer yandan, yeni muhtedinin, putperestliğin kirli şeytanlarını barındırdığı, Mesih'in ruhunun onda barınabilmesi için, bu kirli şeytanlardan

---

21 Pline, Epist, 10, 96; cf. Geschichtliche Studien für A. Hauck, 1916, p. 34-38; Hippolyte, Gust. eccl, 45, p. 109.

22 Tertuillien, De baptismo, 19.

23 Didaché, 1-6, cf. 7.nin başı; Justin, Apol, 61, 1; Hippolyte, Coust, 42, p. 107 (édit. Funk).

24 Didaché, 7, 4; Justin, Apol, 61, 2; cf. Hippolyte, Coust, 45, 7, 10, p. 109 (édit, Funk); cf. Clément d'Alexandrie, extrait 84.

25 Clément d'Alexandrie, extrait 82; Cyprien, ép. 70, 1; Hippolyte, Coust, 46, 1, p. 109 (édit, Funk); cf. Dölger, exorzismus, p. 160-167.

kurtulması için vaftizden geçmesi gerekiyordu.[26] Fakat III. Asırda, özel bir büyü merasimi gelişmiştir. Bununla, yeni muhtedi olan birinin vücudundan şeytanlar kovuluyordu. Bu merasimde rahip, ellerini, muhtedinin üzerine koymakta, ona üflemekte, alnını, kulaklarını, burnunu yağlamakta, sonra gece orucu yer almaktadır.[27] Sabah erken, horoz ötünce, vaftize başlamak için bütün Antikitedeki kült âdetlerine uygun bir tavsiyeye göre akan suya ihtiyaç vardır. Ancak, zarûri durumlarda sarnıç suyu da kullanılmaktadır.[28]

200 yılına doğru Roma'da, yeni Hıristiyan olan birisi soyunduktan sonra önce şeytandan, onun tumturaklı işlerinden vazgeçmesi gerekir, çünkü o zamana kadar o, bunlara boyun eğmişti. Daha sonra, büyülenmiş yeni yağlanmayı almaktadır. İşte o zaman, suya inmekte ve üçlü vaftiz iman sembolünü okumakta ve yeni Rabbine and içerek (sacramentum), ona refakat eden piskopos yardımcısı ile üç defa suya dalmaktadır. Presbytre tarafından yağlandıktan sonra giyinmekte ve oradan çıkmaktadır. Kiliseye girmektedir. Orada piskopos, yeni dine girenlere Kutsal-Ruhun yeteneğini, elleriyle, yağlama ile, Haç işareti ile, onları öpmekle vermekte ve İsa'nın kilisesindeki cemaata kabul edilmektedirler.[29] Cemaat hemen kutsal-yemeği onlarla kutlamakta, vaftizle yenilenmiş olanlara, ekmek ve şaraptan başka, süt ve balla doldurulmuş bir kase vermektedirler. Bu onlar için Tanrının krallığında mutlu olanlara vaat edilen semavi besinin bir ön tadımlığıdır. Bu merasim, 200 yılına doğru Mısır'da, Roma'da ve Afrika'da mevcuttur. Şüphesiz bu uygulama da Antik sırlardan gelmekte, Nil vadisindeki Gnostik çevrelerce kabul edilmekte ve buradan da kiliseye girmektedir.[30]

Başlangıçtan beri, kült günü Pazar günüydü. Bu gün **Eucharistik** kültün icra edildiği gündü. Bunun yanında, eskiden beri, **Çarşamba** ve **Cuma** günleri haftanın iki oruç günüydü.[31] **Afrika'da bugünlerde "dokuzuncu saate" kadar yemekten sakınılırdı. Yani, on beş saat boyunca, yani akşama kadar**

---

26 Tertullien, De bapt, 9, p. 208, 11; cf. 5, p. 205, 26 (édit, Reifferscheid).
27 Hippolyte, Const, 15, 9, p. 109 (édit, Funk).
28 Didaché, 7, 1-12; Justin, Apol, 61, 3; Hippolyte, Coust, 46, 2, p. 109 (édit, Funk); P. Stengel, Griech. Kultusaltertümer, 3e édit, p. 162, not, 9.
29 Hippolyte, Const, 46, p. 109-112. Tertullien, De bapt, 7-8; Carnissesurr, 8, p. 36 (édit, Kroymann).
30 Hippolyte, Liturgie, p. 111-113 (édit, Hauler); Clément d'Alexandrie, paedug, 1, 6, 45; Strom, 7, 75, 2; Tertullien, Corona mil, 3, Adv. Marc, 1, 14, p. 308, 21 (édit, Kroymann); H. Usener, Kleine schriften, 4, 404-417.
31 Cf.t.I, p. 65, Didaché, 8, 1.

oruç tutanlar vardı.[32] Yine bu dönemde oruç, Hıristiyan hayatının bir derecesi olarak, koruyucu bir hizmet olarak telakki ediliyor ve o, askeri bir terim olan statio terimi[33] ile belirtiliyordu. Hıristiyan, İsa'nın dönüşünde, onu layıkıyla kabul etmek için bir bekçiydi. Fakat bu statio, her yerde zorunlu değildi. Hippolyte döneminde, Roma cemaatinde, oruç, genelde, isteğe bağlıydı, sadece Cuma ve Kutsal-Cumartesi empoze ediliyordu.[34]

Şeriata daha sadık olan ilkel Hıristiyan cemaatinde, tabiatiyle Yahudi paskalyası kutlanıyordu. Onu takip eden bayram günü, **Pentakot**'a kadar varan elli günü içine alıyordu.[35] Bu bayram, sadece onu miras alan Musevi-Hıristiyanlar tarafından benimsenmemiş, pagan-Hıristiyan kilisesi tarafından da benimsenmişti. Grek Sinagogundan ve Yahudi şeriatından azad olan kilisenin sıkı ilişkileri hatırlanınca, bunda şaşılacak bir şey yoktur.[36] Aksine, bu âdetin evrensel olmadığı dikkat çekici bir husustur. İkinci asrın ortasında, İzmir piskoposu **Polycarpe**, paskalya bayramını "Havarilerin âdetine göre" kutluyordu. Fakat, Roma'da ikamet ettiği bir gün, bu bayramın burada bilinmediğinin farkına varmış, ancak Romalıları ikna etmeye muvaffak olamamıştı.[37] İzmir'de ve bütün küçük Asya'da paskalya **ondördüncü gün kutlanıyordu. Yani, Yahudilerin kutladığı dolunay gecesinin on dördüncü günü kutlanıyordu.** Doğuda bayram takvimi konusunda büyük bir farklılık hüküm sürüyordu. Yahudiler ülkede kullanılan takvimi benimsemişlerdi. Ay terimleri çok değişiyordu ve sonuç olarak da, paskalya, her yerde aynı dolunayda kutlanmıyordu.[38] Bu durum ise ne Yahudileri ne de Hıristiyanları rahatsız etmiyordu. Fakat, iki dini cemaatin, bu bayrama atfettiği anlam araştırıldığında, muhalefet açık olarak görülmektedir. Yahudiler bu bayramı, köle oldukları Mısır'dan çıkışlarının muhteşem hatırası olarak paskalya yemeklerinde kutlarlarken; Hıristiyanlar, paskalyayı, haftalık oruç olan Cuma orucuna benzerlik arz eden bir oruçla kutluyorlardı. İncil geleneğine göre, cemaatin paskalya akşamı kutladığı, İsa'nın çektikleri ve yas

---

32 Tertullien, De Jejunio, 1, p. 275, 3; 2, p. 275, 26-28; 10, p. 287, 8, (édit, Wissowa).
33 Hermas, Sim, 5, 1; Tertullien, De Oratione, 19, p. 192, 11 (édit. Wissowa); cf. Svennung, z.f.n.W, 32, 294-308; Holl, Ges. Schriften, 2, 213.
34 Hippolyte, Const, 47, 2, p. 112; Coust, 55, p. 115 (édit, Funk).
35 Resullerin İşleri, 2, 1; Levilliler, 23, 15-21.
36 Cf.t.I, p. 208.
37 İrénée, dans Eusèbe.Hist Eccl,5,24,16
38 E. Schwartz, Christl. Und jüd. Ostertafein (Abh. Götting. Ges, Neue Folge, 8, 1905), 126.

içinde yapılan oruç ve dua[39], paskalyaya bağlanıyordu. Fakat, horozun ötüşü, şafağı belirtiyordu ve o anda Yahudilerin festivali bitiyordu. Hıristiyanların yası ve orucu ortasında, İsa'nın hazır olduğu ve cemaatin onunla bütünleştiği evharistik bir yemek şöleninde sona eriyordu.[40] Bu paskalya bayramı, muhteva olarak İsa'nın ölümünü hatırlama bayramı idi. Bunun için kilise bu bayrama daha sonra **"Haç Paskalyası"** adını vermiş ve bunu kutlayanlara da, **"Quartodécimans"** denmiştir. Bu isim, on dört taraftarları anlamına gelen ve dolunayın on dördünde kutlama yapan tarihten gelmekteydi.

Bu uygulamaya bir başka muhalefet dikkat çekmektedir. Bu muhalefet, İsa'nın ölümünün yıllık hatırasını, kutsal cumartesi ile ilişkilendirmeye dayanıyordu. İsa'nın ölümünün gecesinin kutlamasını cumartesi başlatıyorlardı ve orucun sonun da İsa'nın dirildiği saat olan Pazar sabahı evharistiya yemeğini yiyorlardı. Aslında burada kutlanan **"İsa'nın dirilişiydi"** İsa'nın ölümünün hatırası olarak tutulan Cumartesi orucu, daha çok Pazar bayramına bir hazırlık olarak görülmektedir. İsa'nın çektikleriyle olan benzerliği daha ileriye götürmek için oruca Cuma'dan başlanıyordu ve böylece İsa'nın öldüğü gün kutlanıyordu. İsa o gün, mezara konmuştu, bunun için de yas günüydü. Dirilme günü olan Pazar günü ise sevinç günüydü. Küçük Asya'da paskalya kutlamaları, dolunayın gecesine bağlı olarak haftanın bazı günlerinde yapılırken, sonradan, Pazar gününe sabitlenmiştir. Ancak bu âdetin nasıl ve ne zaman oluştuğu bilinmemektedir. Fakat elimizdeki belgelere göre, ikinci asrın ortalarından itibaren Hıristiyanlık dünyasında geniş şekilde bunun yayıldığı görülmektedir.

Gerçekten, bu dönemde, paskalyanın gerçek kutlanma tarzı konusunda Filistin'de, Mısır'da, Pont'da, Osroéne'de, Korintos'da, Roma'da ve Gaule'de çok önemli tartışmalar olmuş, Sinodlar, Pazar bayramı lehine karar vermişlerdir.[41] Buna bugün paskalya bayramı adını veriyoruz. Roma piskoposu **Victor**, Küçük Asyalılardan, dolunayda paskalya kutlamalarından vazgeçmelerini istemiş, reddetmeleri halinde, kilise cemaatinden çıkarılacaklarını bildirmiştir. Fakat Küçük Asyalı muhaliflerin sözcüsü olan Efes

---

39 Markos, 2, 20.
40 Epistula Apostol, c. 26.
41 Eusèbe, Hist. Eccl, 5, 23, 2-4.

piskoposu **Polycarpe,** Küçük Asya'daki Apostolik geleneği değerlendirerek, kendi görüşlerini savunmuştur.[42] O'na göre bu gelenek, Yuhanna, Philippe[43] ve kızının mezarlarıyla doğrulanmıştır. O, ayrıca, bu geleneğin tanıkları olarak ülkenin kiliselerinin değerli temsilcilerinden bir dizi isim zikretmektedir.

Fakat, Roma'nın kaba tavrı, benimsenmemiş[44] ve Lyonlu İrénée, temelde Victor ile aynı görüşte olduğu halde, ona, rahatsız edici bir mektup yazmıştı. O, mektubunda, paskalyanın Pazar günü kutlanmasını savunanlar arasında bile uzlaşmanın olmadığını, daha, Polycarpe zamanında Roma ile Küçük Asya arasındaki muhalefetin çok büyük olduğunu belirtiyordu. Bu dönemde, paskalya, Roma'da bile hiç kutlanmamış ve bununla birlikte barışçıl bir çözüme ulaşılmıştır. İrénée, bugün niye aynı şeyin mümkün olmadığını soruyor. Halbuki Victor'un son selefi olan piskopos **Soter,** Pazar günü yapılan paskalya bayramını kiliseye dahil etmiştir.[45] Bu tartışmanın nasıl meydana geldiği bilinmemektedir. Çünkü Asyalılar, âdetlerinden vazgeçmemişlerdir. Orada, yeni bir âdet öne çıkıyor. Bu âdete göre, haftalık oruca tepki gösteriliyor ve Cuma orucuna, Cumartesi de ekleniyor. Batı'da Cumartesi orucu 200 yılına doğru, ciddi bir tartışma konusu olmuştur.[46] Bu âdet iki asrın sonunda kesin olarak empoze edilmiştir . Aynı tartışma, kısa bir zaman sonra Doğu'da da patlak vermişti. Ancak orada, farklı bir çözümle IV. Yüzyıldan beri Cumartesi orucu yasaklanmıştı.[47]

Başlangıçtan beri **Pentecôte,** paskalyaya bağlıdır. Kilisede de paskalyayı takip eden elli gün, bir sevinç zamanı olarak kutlanmıştır. Çünkü bugünlerde İsa'nın dirilişinin ve kutsal Ruh'un dağılışının hatırası kutlanmakta, her şeyden önce bu dönemde, göğe yükselen Rab-İsa'nın dönüşü beklenmektedir.[48]

---

42 Lettre de Polycarpe dans Eusèbe, Hist. Eccl, 5, 24, 2-8.
43 Cf.t.I, p. 202.
44 Eusèbe, Hist. Eccl, 5, 24, 10.
45 Lettre d' İrénée dans Eusébe, Hist. Eccl, 5, 24, 12-17, cf. Holl, Ges. Schriften, 2, 214-219; E. Schwartz, ı. F.n. W, 7, 1-22.
46 Tertullien, De Jejunio, 14, p. 293, 5; 15, p. 293, 19 (édit. Wissowa). Hippolyte, in Daniekm, 4, 20, 3, p. 236, 5 (édit. Bonwetsch).
47 Holl, Ges. Schriften, 2, 373-376.
48 Tertullien, De bapt, 19, p. 217, 6-12 (édit. Wissowa).

O dönemin kiliseleri, başka yıldönümleri kutlamıyorlardı. İkinci asırda, Mısır'da, Basilide'in talebeleri, 6 veya 10 Ocakta, gece merasiminden önce, İsa'nın vaftizini kutluyorlardı.[49] Kilise'nin kutladığı Epiphanie'nin temeli böyleydi. Fakat bunun izlerini III. Asırda bulamıyoruz.

Bununla beraber, bazı cemaatler, yıllık bayramlar ihdas etmişler, ölümlerinin yıldönümünde, şehirlerinin anısını kutlamışlardır. Bu, yıllık anma merasiminin üstün bir şekliydi ki her aile, ölülerini takdis etme âdetine sahipti. Bunun için, yüzyılların sayısız mezar taşları sebepsiz değildi. Bu taşların üstünde ölüm gününün tarihi belirtilmiştir. Ancak, ölüm yılı nadiren yazılmışlardır. Bu günde, aile, mezarın başında toplanıyorlardı ve dini bir şekil altında ölünün hatırası yâd ediliyordu. Maalesef, bu merasimin kökenindeki ayrıntıları bilmiyoruz. Çok sonraki bir belge, bu antik anma törenlerinin, ölümden sonra **üçüncü, dokuzuncu ve otuzuncu günlerde** kutlandığını bildirmektedir. Hıristiyanlar da aynı şeyleri yapmaktadırlar. Ölülerinin hatırasını, mezmurlar, İnciller okuyarak ve dua ederek aynı günlerde anmaktadırlar. Yine o günlerde fakirlere yardım etmekteler ve anma yemekleri vermektedirler.[50] Bu yemek, bir Hıristiyan yemek şöleni olarak, yavaş yavaş bir hayır işine dönüşmüştür.[51] Otuzuncu günün, neden kırkıncı günün yerini aldığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak, sebebin muhtemelen, bu merasimlerin çıktığı antik âdetin mahalli farklılıkların da bulunduğu tahmin edilmektedir.

Mutlu bir tesadüfle ikinci asrın tarihini taşıyan bu tür bir anma merasiminin üçüncü gün kutlandığını gösteren bir tasvir, bugüne kadar gelmiştir. Buna göre, aile üyeleri, mezarın üstünde **"ekmek kırmak için"**, mahzene girmektedirler.[52] Tertullien, ölülerin yıllık anma törenlerindeki kutlamada "ölü için bir kurban takdim edildiğini ve onun ruhu için dua edildiğini zikretmektedir."[53] Antikitede, ölüye sunulan kurban, Hıristiyanlıkta ölü adına, Tanrıya sunulan bir hayır haline gelmiştir. Eucharistie'nin kutlandığı sırada,

---

49 Clément, Strom, 1, 146, 1-2.

50 Const. Apost, 8,42, 1-5; 44, 1-4. Ambroise, De obitu theodosii 3(2, 11982, édit. Des Bened). E. Rohde, Psyche, 1, 232.

51 Cannons d' Hippolyte, 33.

52 Acta Johannis, 72.

53 Tertullien, De Corona, 3; Exhort. Cast, 11; Monogamia, 10.

bu kurban piskoposun masasının üzerine konmakta ve sürekli dua edilmektedir.[54]

Bu ölüler kültü, bir şehidi kutlamak söz konusu olduğu zaman daha gösterişli bir merasim halini alıyordu. Bu durumda bu külte, sadece ailenin fertleri değil, dostları ve bütün cemaat üyeleri de iştirak ediyordu.

Kiliseler, kahramanların şehitliklerini gururla müşahede ediyorlardı. Bazı yazıların çok canlı şekilde gösterdiği gibi cemaat, Polycarpe'in ölümünden ve Lyon şehitlerinden haberdar oluyordu. Polycarpe konusunda, birçok insanın onun cesedini muhafaza etmeyi, onun kutsal bedeniyle bütünleşmeyi arzu ettiklerini, ancak, şeytanın, cesedi yaktırarak onları engellediğini bu yazılar bize bildirmektedir. Cemaatin küllerini toplayarak, onun şehitliğini neşeli bir şekilde yıllık anma ile kutlayacakları bir yere koymuşlardır.[55] Fakat, bu günde, aynı şekilde, "önceki şehitler de" hatırlanmak istenmektedir. Bu Polycarpe'in hatırasına, cemaat tarafından kutlanan bir bayramın bir yenilik olduğu, o zamana kadar cemaatta, resmî bir törenin bulunmadığı anlamına gelmektedir. Mevsuk bir belgeye dayanarak İzmir'de, şehitlik kültünün 156 yılında kilise tarafından bir bayram olarak ihdas edildiğini söyleyebiliriz.

Bu konuda Roma'da olup bitenler hakkındaki bilgileri, 354 yılının şehitler takviminde bulmaktayız. Resmi anma günlerinin bu listesi, birinci asrın hiçbir şehidinin ismini ihtiva etmemektedir. Afrika'da 202 yılında ölmüş olan ilk şehitler, Perpetué ve Felicité'dir. Roma piskoposları Calixte 222'de, Pontien ve Hippolyte 225'ten sonra ölmüşlerdir. Afrikalı takvimin zikrettiği en eski şehitler, 180 yılının **Scillitains'leri**, ve Suriyeli şehitler listeleridir. Farklı doğulu kaynaklardan yararlanan bu kaynak, sadece Polycarpe'in ve Pergame şehitleri olan Carpus ve arkadaşlarının hatırasını zikretmiyor, eski Antakya piskoposu İgnace'ı da zikretmektedir.[56] Kilisenin, şehitlerin yıldönümünü kutlama âdeti, doğuya ve Afrika'ya, Roma'dan önce girmişe benzemektedir. Roma'da ancak bu, III. Asrın ortalarında görülmüştür.

---

[54] Cf. Hippolyte, Const, 53.

[55] Mart, Polyc, 17-18.

[56] H. Achelis, Die Martyrologien, p. 17, Voir les textes dans Lietzmann, Die altesten Martyrologien (Kleine Texte, 2).

Ölüler kültünde, ilk defa kilisenin sanatla temasa geçtiğini görmekteyiz. Mezarların süslemeleri en eski abidelerdir ve Hıristiyan sanatı tarihinin uzun bir döneminde varlığını sürdürmüştür. İkinci asırda nadir olmakla beraber, III. Asırda oldukça çoktur ve yerlerine göre de sayıları değişmektedir. Genelde, Hıristiyanlar, bulundukları mahalli âdetlere uyar görünmektedirler. Bu da onların anlayışlarına ters bir durum değildir. Bunun böyle olduğunu müteakip yüzyıllarda göstermek oldukça kolaydır. Buradan, geçmiş asırlarla ilgili gerçek sonuçlar çıkarılabilir. Bununla beraber, Roma'da, imparatorluk döneminin başında ölü yakma âdeti vardı ve daha sonra buna, Batı'nın diğer yerlerinde Hıristiyanlarda ciddi bir muhalefet oluşmuştu.

Roma'da, Hıristiyanlar, şehirde oturan Yahudilerin âdetini benimseyerek, yeraltında duvarlarda dikdörtgen şeklinde (loculi) cenaze odaları kazmışlardır. Yahudi âdetlerine göre beze sarılmış cesetler, tabut olmadan bu mezar görevi gören odalara konuyordu. Üzeri tuğla veya mermer bir duvarla kapatılıyordu.[57] Sonra, birçok mezar bir galeri ile birbirine bağlanıyordu. Duvara mezarlar, üst üste konuyorlardı. Koridorlarda sıra ile birbirine bağlanıyorlar ve kesişen bir galeri ağı oluşturuyordu. Mezar odaları da birbiri ardınca diziliyordu. Yer altından bu mezarlık üç boyutta büyüyebiliyordu. Odalar, tercih edilen yerlerdi. Buralarda, yüksek seviyeli aile üyelerinin mezarları vardı. Onların yanlarında, cemaatin saygın kişilerinin ve şehitlerin mezarları vardı. Böyle şahıslar için tercihan, arcosol şeklinde mezarlar tercih ediliyordu. Duvarda derinleşen yarım daire bir kemerin altında, tabut şeklinde bir çukur kazılıyordu, oraya ceset konuluyordu ve sonra bir mezar taşı ile kapatılıyordu.

Roma mezarlarını ziyaret edenler bu mezarları, bu koridorları ve bu odaları bilmektedirler. Bu yer altı mezarlıkları eski dünyanın hemen hemen bütün ülkelerinde bulunmaktadır.[+] Yine mezar odalarının ve bazı mezarların ilk sanatsal süslemeleri de orada bulunmaktadır. Yine, Yahudi mezarlarının düzeni ile, Hıristiyanların ölüleri kefenleme şekilleri arasındaki benzerlikler

---

[57] Hıpolyte (Const,61) o Grekçe Keramos kelimesini kullanmaktadır.(Horner,Statutes of the Apostles, p, 327,19)

[+] =!900 Yılına kadar ki liste N.Müller tarafından gösterilmiştir.(Realencyklopadie de Hauck, 10, 804-813). Cabrol et Leclercq, Dictionnaire darcheologie Chretienne et de Liturgie, Paris, 1907, 2, 2441-2447.

de orada fark edilmektedir. Diğer yandan, çok sayıdaki ölülerin antik kült abideleri, Roma sanatındaki alıntıları tanımaya imkan vermektedir.

Bütün bu nedenlerden dolayı Roma, Hıristiyan arkeolojisinin klasik bir mekanıdır. Yüzyılların içindeki abideleriyle Roma, ağırlıklı bir imaj takdim etmekte ve Hıristiyan sanatının evrimini tamamlamaktadır. Bu konuda, dünyada hiçbir şehir, onunla rekabet edemez. Fakat Roma'nın bu üstünlüğü, zarûri olarak, orada yapılanlara, genel bir seviye atfetmektedir. En önemli işlerden birisi olan, fakat modern eleştirinin en zor işlerinden de birisi olan, diğer ülkelerdeki, özellikle Doğu'daki sanat hayatı konusudur. Bu konudaki gerekli abideler, yavaş yavaş toprak altından veya aydınlıkta unutulmuş karanlıklardan çıkmaktadır.

Roma'da olan şeyler, sanatın ilk başlangıcını takdim etmektedirler. Bu, Romalı Clément'in kişisel kanaati olarak ifade ettiği şeye uygun düşmektedir. Clément şöyle demektedir: Hıristiyan, yüzüğünün kaşesinde ne Tanrılar imajı ne de aşk veya savaş sembolleri figüre edilmemelidir. Orada sadece, güvercin, balık, kayık, saz, demir, balıkçı gibi, Hıristiyan anlamı kullanılmalıdır.[58] Aslında Clément, Hıristiyan ahlakı ve imanı söz konusu olmadığı zaman antik kültüre düşman görünmemektedir. Aynı şekilde Roma mezarlarında da şartlar izin verdiğinde, serbest bir şekilde, çıplak taşı güzelleştirmek için sahte mermerle kaplama üzerine resimler yapılıyordu. Bir hat ağı, keresteden bir örgü gibi ve bir kazıktan diğerine tırmanan bitkiler, kurdelalar ve çok renkli çiçekler dikkat çekiyordu. Orada, fantastik bardaklardan, asılmış ve güler yüzlü maskelerden, üçlü yabanın üstüne sıçrayan yunus balıklarından ve çiçekten çiçeğe konan kelebeklerden çıkan çiçekler birbirine karışıyordu.

Pompei'de hayran kaldığımız ve Roma kırlarındaki pağan mezarlıklarında ve Isola Secra'da bulduğumuz Helenistik süslemelerin tamamı, Hıristiyan salonlarında gözlerimize görünmektedir. Yine, erotik tasvirler ve paganizmin tanrılarının imajı da Clément'in dediği gibi eksik değildir. Fakat aşırılıkta da fazla kuruntulu olunmamalı. İskenderiye sanatının kanatlı güzel varlıkları, kuşlar, kelebekler, tırmanan bitkiler arasında, aşk ve Psyehé'ler, mezarlardan uzaklaştırılmışlardır.[59] Clément onları görmüş olsaydı,

58 Clément, paed, 3, 59, 2.
59 Wilpert, Malereien der Katakomben, planche 52.

mutlaka kaşlarını çatacaktı. Çünkü bu figürler uzun zamandan beri sadece süsleme motifleri olarak kabul edilmişlerdir. Bu kanatlı şahısların cenaze odalarında, ölüye cemiyeti bağlayarak ölülerin ruhlarını temsil ettiklerini kim hatırlayacak?

Helenistik kökenli geleneksel motiflerin arasında, ikinci asırdan beri, örtü ile süslenmiş, dua halinde elleri kalkmış bir kadın imajı ve omuzlarında bir kuzu taşıyan bir çoban figürü bulmaktayız. Her iki imajla da, Antikitede farklı şekiller altında karşılaşılmaktadır. Fakat burada, bir Hıristiyan ortamında bulunmaktadırlar. Bunlar, özel bir karakterle, süsleme motiflerinin tamamından ayrılmaktadır. Bunlar, semboller olarak bir anlam taşımaktadır. Kuzu taşıyan adamı seyreden her Hıristiyan, kaybolmuş koyunu taşıyan **"iyi çoban"** meselesini hatırlayacaktır. Bu iyi çoban ise, İsa'dan başkası değildir.[60] Mezarlara bu resimleri çizdirenlerin düşüncesini daha sonraki liturjiler bize anlatmaktadır: "İsa burada yatanları ölümden ve günahtan kurtarıyor. Baba ile uzlaştırıyor, "iyi çobanın" omuzları üzerinde onları eve taşıyor, azizler topluluğunda ve ebedî krallık kortejinde sonsuz mutluluğu tadıyor"" İşte Latince bir liturjinin sözleri böyle idi.[61] Grekler halâ bugün şu ölüler duasını tekrar etmektedirler: **"Kaybolan koyun benim. Beni hatırla ey kurtarıcı ve beni koru"** [62] Mezarlarda bulunan ve IV. yüzyıl tarihini taşıyan resimler, bu **"iyi çoban"** yorumunu doğrulamaktadır.[63] II. ve III. Asırların Hıristiyan abidelerinde, devamlı görülen "dua eden kadınlar" resmi, IV. yüzyıldan sonra, ikinci plana atılmışlardır. Aynı durum "kuzu taşıyan çoban" resimlerinde de görülmektedir. Bazen da ölülerin isimleri, figürlerin kenarına yazılmışlar ve bu isimler, cennet bahçesinin birçok çiçeği ile çevrilmişlerdir.[64] Bunu göklerin krallığında Tanrıya tapan, mutluların sembolik tasvirleri olarak anlamak gerekir.

Benzer figürler, Roma'da **Porta Maggiore** kültünün, bilmecevari mekanının sol-alt tarafında bulunmaktadır. Burada da **"Dua'daki Kadınların"** sembolik bir anlamının olup olmadığı sorulabilir. Çünkü, diğer birçok baş-

---

60 Luka, 15/4-7; Yuhanna, 10/11-16.
61 The Gelasian Sacramentary, éd. Wilson, p. 298.
62 Euchologion Grec. Athènes, 1899, p. 427.
63 Wilpert, Malerein, planches, 190, 222, 236.
64 Wilpert, Malerein, planches, 110, C.M. Kaufmann, Handb. Der altchvistl. Epigraphik, p. 19, 34, 54, 55, 73, 74, 82.

ka tasvirin, Orfik ve Pisagorcu birtakım kavramlara bağlı mecazi anlamları vardır. Muhtemelen bu grup tasvirlerinde ölü ruhlarını temsil etmeleri mümkün değil midir?[65] Bu durumda, imparatorluğun başlangıç tarihini taşıyan Hıristiyanlık öncesi bir takım figürlere sahip olmuş oluyoruz.

Antikitenin sanat hazinesinden ödünç alınan ve sembolik bir yorumla Hıristiyanlaştırılan bu figürlerin yanında, ikinci asırdan itibaren, Eski Ahit'ten ödünç alınmış bir dizi Kutsal-Kitap sahnesi görülmektedir. Bu sahneler, ölüm tehlikesinden kurtulmayı temsil etmektedir: İshak'ın kurban edilmesi, gemideki Nuh, Aslanlar çukurundaki Daniel, fırındaki üç genç adamı, Suzanne, gibi sahneler.. Buna, üç devreli bir şekil oluşturan Yunus'un hikayesi ilave edilmiştir: Yunus, denize atılmıştır ve bir Balina tarafından yutulmuştur. Balina, Yunus'u, sahile yanaşarak bırakmıştır. Nihayet çardağında istirahat etmiştir. Doğu ve Batı liturjileri, bu imajların anlamını açıklamışlardır. Bugün de bir Katolik rahibi ölen birinin başucunda, Tanrıdan, onun ruhunu, Nuh'u tufandan ve İshak'ı boğazlamaktan, Daniel'i Arslanlar çukurundan, üç genci fırından, Suzanne'ı sahte ithamdan, kurtardığı gibi kurtarması için dua etmektedir. Bu duanın, çok uzak kökenleri vardır. Buna benzer formüller Yunanistan'da ve Doğu'da bulunmaktadır.[66] Seçilmiş olan örnekler, Yahudilikten gelmeyi doğrulamaktadır. **Mischna**, oruç zamanı için aynı tip bir duayı bile vermektedir.[67]

Bu durumda şöyle bir soru sorulabilir: Hıristiyanlar, Yahudilerden sadece bu duaları aldılar da, onlara, temsil ettikleri figürleri borçlu değiller mi? Roma Yahudilerinin mezarlarını ve Doğu sinagoglarını süsleyen resimleri, özellikle, üzerinde güçlü bir şehir olan Dura sinagogu keşfedildiğinden beri, Yahudi resim sanatının varlığını ispat etmiştir. Onun için bu soru, basit şekilde bir kenara bırakılamaz. Yine, 200 yılına doğru, Frikya'daki Apamée şehrinde, önemli bir Yahudi kolonisi olduğunu ve üzerinde Nuh'un gemisinin resmi olan paralar bastırdıklarını biliyoruz. Bu resim, Hıristiyanların yaptıkları Nuh resimleriyle çok benzerlik arzetmektedir.[68] Filistin'de III. Asrın tarihini taşıyan bir sinagogda, Aslanlar arasında Daniel'in iyi bilinen bir

---

65 Bendinelli, Il monumento sotterraneo di porta Maggiore (Monumenti Antichi, 31, 1927), p. 747.

66 Rituale Romanum: Commendatio Animae, cf. Pseudo-Cyprien, Oratio II. (3, 147, édit, Hartel). Schermann, Oriens Christianus, 3, 303-323; Baumstark, ibid, N. 5, 4, 298-305.

67 Mischna Taanith, 2, 4.

68 Head, Historia Numorum, 2[édit],, 667; Cabrol-Leclercq, Dictionnaire, 1, 2515.

resmini takdim eden mozaik bir parke bulunmuştur.[69] Dura'da da aynı dönemden kalma, İshak'ın[70] tabutunu temsil eden bir duvar resmi bulunmuştur. Bu resim, Filistin'de bir sinagog'da bulunmaktadır.[71] Buna göre, eski Ahitten alınarak ortaya konulan Sahneleri temsil eden Hıristiyan resimlerinin de, ölüler merasimindeki dualar gibi, kökleri itibariyle Yahudiliğe bağlı olduğunu veya sinagoglardan geldiğini, değişikliğe uğramadan Hıristiyanî bir anlama büründüğünü söylemeye hakkımız vardır.

Kaya'dan bir su kaynağı fışkırtan Musâ'nın resmine çok erken dönemden itibaren sık sık karşılaşılmaktadır. O, kurtuluş sahneleri grubuna ait olmasa da, bir Yahudi modeline göre yapıldığı kesindir. Hıristiyanlar için o, vaftiz suyunu ve ruhların kurtuluşunu hatırlatmaktadır. Muhtemelen buna, cennette fışkıran hayat suyunun antik fikri ekleniyordu. Dördüncü incilin yazarına, bu resimler yabancı değillerdir.[72] Hayat ağacı ve yılanla, Adem ve Havva'yı tasvir eden grubun anlamını tayin, mümkün olmamaktadır. III. Asırda görülen bu motif uzun müddet modada kalmıştır. Acaba bu, ölüye vaat edilen cennet sembolü olamaz mı?

İkinci Asırdan itibaren Eski Ahit'ten çıkarılan bu resimlere, Yeni Ahit'ten gelenler eklenmiştir. Bunlar da, aynı şekilde kurtuluş sembolleriydi ve özellikle, Sakramentlerin faziletini ve ölüm üzerindeki zaferini hatırlatıyorlardı. Bu önce, Hıristiyanların vaftizinin ilk örneği olan İsa'nın vaftizinin tasviriydi. Sudan balık yakalayan balık avcısı tasviri, bir insan avcısını, yani bir Havariyi temsil ediyordu. Tertullien'in bir kelimesine göre, Hıristiyanlar, küçük balıklar gibi suda doğuyorlardı rabbin örneğinde olduğu gibi, İsa-Mesih de "balıktı"[73] İsa'yı temsil eden balık sembolü, San Callisto'da, Roma'nın en eski mahzenlerinin duvarı üzerinde görülmektedir. Bunun yanında, içi ekmek dolu bir sepetin ortasında, kırmızı şarapla dolu bir bardak bulunmaktadır. Burada kutsal-yemek (Saint Cène) temsil edilmektedir.

Aynı dönemde Kutsal-Yemeğin, ekmeklerin çokluğu şekli altında tasvir edildiği görülmektedir. Dördüncü İncil yazarı Yuhanna bunu şöyle açıkla-

---

69 Revue Biblique, nouv. série, 16 (1919), 535; 30 (1921), 442.
70 İllustrated London News, 1933, 23 Temmuz, p. 189, fig. 10.
71 Sukenik, The Ancient Synagogue of Beth Alpha, planche, 19.
72 Yuhanna, 4/14; 7/38; 19/34; cf. I. Yuhanna, 5/6.
73 Tertullien, De bapt, 1; cf. Supra, p. 104.

maktadır: "**Benim etimi yiyip kanımı içenin ebedî hayatı vardır. Ben de onu son günde kıyam ettireceğim**"[74] Normalde beş bin adam resim üzerinde sofraya yarım daire şeklinde oturmuş yedi şahsiyetle temsil edilmiştir. Sofrada ekmekler ve İncillerin bahsettiği iki balık vardı.[75] Resimler, sofrayı daha iyi anlatmak için, sofranın yanında, yemekten sonra artan ekmek ve balık artıklarının dolu olduğunu hatırlatan on iki sepeti tasvir ediyordu.[76] San Sebastiano'da, Via Appia üzerinde daha eski bir başka tip resim bulunmaktadır (Bu resim 200 yılından sonra yapılmış olabilir). Bu resimde, çok sayıda davetliler vardır. Bu da İncil rivayetine uygun düşmektedir.[77] İsa, talebeleriyle sıra sıra gezmekte ve ekmek dağıtmaktadır. Resmin altında, sepetlerle koşan hizmetçiler görülmektedir.[78]

Yine, Yakup kuyularında Samaritaine'i tasvir eden resimlerde, İsa'nın hayat verici suyuna telmihle sakramentlerle bir takım ilişkiler bulunacaktır.[79] Yatağını taşıyan çok sayıdaki felçli resimleri de, insanoğlunun yeryüzünde vaftiz sakramentleri de, günahları affetmeye sahip olduğunu ispat etmektedir. Eski kilisede, Kutsal-Yemek doktrinine göre, ekmeklerin çokluğu, dirilmeye işareti ihtiva ediyordu. Fakat, dirilmenin klasik vaadi, eski sanatta, Lazar'ın dirilme sahnesidir. Eldeki sihirli ekmekle İsa, mabed şeklindeki cenaze abidesinin önünde ayaktadır. Onun kapılarında, Lazar sarılmış olarak görülmektedir.

Buraya kadar bahsettiğimiz bütün resimler, İncil'den çıkarılmışlardır. Bunlar, sembolik anlamlarıyla onları seyredenleri bilgilendirmek amacını gütmektedir. Hellenistik Yahudilikte, resim, aynı niyete cevap veriyordu. Fakat, bu dönemden itibaren, zikrettiğimiz teolojik dizilere, yeni Ahit'in sahneleri zor girmektedir. Artık, sadece objektif ilgiye sahip bir takım tasvirler tercihe layık görülmektedir. Burada resimler, İncil tarihini onun meydana getireceği dini duygulardan uzak olarak anlatmakla yetinmektedir. Körün mucizevi olarak iyileşmesi ve kan kaybeden hasta kadının iyileşmesi gibi... Şüphesiz her iki vak'a da, ve müteakip yüzyıllarda zenginleşen mu-

---

[74] Yuhanna, 6/54.
[75] Markos, 6/38; Yuhanna, 6/9.
[76] Markos, 6/43; Yuhanna, 6/13.
[77] Markos, 6/39, 40.
[78] Lietzmann, Petrus und Paulus, 2[édit], planche 9 ve p. 301.
[79] Yuhanna, 4/14; cf. Süpra, p. 143-144.

cizeler zincirinin birinci halkasını teşkil etmiştir. Tamamen farklı bir düzen içinde, Doğu'nun büyü grupları, saygılarını çocuk İsa'ya ve annesine takdim etmektedirler. Burada ilk defa Bakire figürü, müteakip dönem içinde bulunmaktadır. Bu figür hafif değişikliklere maruz kalacak fakat derinden değişikliğe uğramayacaktır. Bununla beraber, ayrıca onun Madone'un bir başka tipi göründüğüne de işaret edilmiştir.[80] Orada, peygamber Balaam[81], kutsal çocuğu dizlerinin üzerinde taşıyan annenin önünde durmaktadır. O, "Yakub'dan doğacak yıldızı" önceden haber veriyor. Eli ile, Meryem'in başının üstünde parlayan yıldızı gösteriyor. Bu motif, kaybolacak ve ancak uzun zaman sonra yeniden görünecektir. Bu dönemde sadece bir passion tarihinin bir tek izi bulunmaktadır. Prétextat mezarındaki bir resim[82], muhtemelen, dikenli taçlı ve iki asker tarafından bastonla dövülmüş İsa'yı gösteriyordu.

Hıristiyan sanatının ikinci asırda ve üçüncü asrın başında meydana getirdiği İncil sahnelerinin incelenmesini bitirmiş bulunuyoruz. Burada seçilmiş olan prensip, önce didaktik düzeydedir. Onların anlamları sembolikti, fakat burada bir başka eğilim açık olarak görülmektedir. O da, İncil konularını serbest şekilde ortaya koymak için teoloji bağlarından kurtulmayı aramaktadır. Resimler, sadece, bir İncil rivayetini aydınlatmayı hedeflemektedir. Bu sebep, müteakip asırların resmini ilham edecektir. Fakat, sembolizm, kaybolacağı yerde, yeni bir şekle bürünmüştür. Çünkü, o, mutlak surette bütün dini sanatlardan ayrılmamaktadır. Zaten o, Yahudi sanatında bulunuyordu. Roma'daki **Porta Maggiore** bazilikası [83], büyük bir sürprizle, Grek mitolojisinin allegorik yorumunun ne ölçüde, bu kült mekanının süslemesini ilham ettiğini göstermektedir.

Hıristiyan çağının başında hangi dinî veya felsefî mezhebin bu muhteşem binayı inşa ettiği bilinmemektedir. Bunun için, orfizm veya Pisagorizm demekle yetinilecektir. Fakat, figürleri anlamak için, allegoriye ve sembolik yoruma müracaat etmek gerekmektedir.

---

80 Wilpert, Materein der Katakomben, planche, 22.
81 Sayılar, 24/17.
82 Wilpert, ibid, planche, 18.
83 G. Bendinelli, Il Monumento Sotteraneo di Porta Maggiore in Roma, 1927 (Monumenti Antichi, Vol. 31, 1927), cf. Vortrage der Bibl. Warburg, 1922-1923, I, p. 66-70 et Gnomon, 1929, p. 190-195.

200 yıllarından az sonra inşa edilen[84], Viale Manzoni üzerindeki **Aurèles Şifresi** de aynıdır. Burası Gnostik bir mezhebin sanatkârane süslenmiş mezar yeridir. Gnostik mezhep, duvarın bütün düzeyini, mit ve kültünün bilmecevari sahneleriyle resimlemiştir. Burada da Adem ve Havva yılanla bulunmakta ve iyi çoban omuzlarında kuzu taşımaktadır. Büyük bir resim, dağdaki vaaz sahnesini tasvir etmektedir. Dağın tepesinde oturan sakallı bir adam, okuduğu tomarı tutmakta, koyunlar onun etrafında ve altında otlamaktadırlar. Daha sonra, kilisede bu çoban tipine rastlanılmaktadır.

Dinlerin karşılaşma yeri olan bu binada, aynı sanat süsleme işini ve süsleme konularının en azından kısmen aynı olduğunu ve benzer bir anlama sahip olduklarını görüyoruz. Bütün bunlar bize, genç kilisenin, sanatta, önce bir tatlılık ve hemen hemen bir hedef gördüğünü, sonra da onunla kuşatıldığını ve bundan zamanın ruhuna uygun olarak dini duygunun bir ifadesi yaptığını müşahede ediyoruz. Böylece Hıristiyanlık, sanatta bir çeşit, güçlü bir eğitim vasıtası bulmuş ve bu kritik dönemde, sanat, yavaşça gelişen yeni bir muhtevaya kavuşmuş ve ona bugün bile tükenmeyen bir hayat nefesi vermiştir.

---

[84] G. Bendinelli, II Monumento Sepolerale delgi Aureli, 1923 (Monumenti Antichi, Vol. 28, 1922; cf. p. 30, fig. 12; p. 51-56, fig. 20, 21, 22, planche, 9.

VI. BÖLÜM

HIRİSTİYANLIK VE DÜNYA

Daha önce ilme birçok yeni ve öğretici şeyler teslim eden Mısır çölleri hâlâ bizim birkaç mektuba sahip olmamızı sağlamaktadır. Bu mektuplarda farklı kültüre sahip birtakım insanlar, yakınlarına, kiliseye girmelerine sebep olan sebepleri açıklamaktadırlar. Bu mektuplardaki dökümanlar, II. ve III. Asırlardaki insanlara, Hıristiyanlığın icra ettiği cazibeyi bize göstermektedir.[1] Bu dönemde, kilisenin yayılması, hiçbir dış baskı olmadan ve kitlelerin telkini olmadan, şüphesiz, aynı sebeplerden de olmadan bireysel ihtida topluluklarıyla tamamlanmıştır. Bu konuda kültürlü tabakalara ait bir takım muhtediler tarafından sağlanan, nadir ve yetersiz birkaç işarete sahip olmaktayız.[2] Ancak, tamamen bilmediğimiz ve bilmemiz gereken şey, yeni dine kazanılan ve sürekli sayıları artan insanların halet-i ruhiyelerini bilmektir. Bu durumda bize, Hıristiyanlığın icra ettiği karakterleri tespit etmek için, çevre dünyadan bildiklerimizi kullanmak düşmektedir.

Yeni iman, uzun zamandan beri, Yahudilikten ayrılmıştı. Artık, Sinagoglar, Hıristiyan misyonerlerinin propagandasına hareket noktası görevi yapmamaktadırlar. Yahudiler de, Hıristiyanlığa karşı muhalefetini ilan ediyorlardı.[3] Fakat bu ayrım bile, putperestler için çekici oluyordu. Yahudiliği cazip hale getiren avantajlara, Hıristiyanlık da büyük ölçüde sahipti. Bunlar şunlardı: **Monoteizm, Saf ahlak, Eski Kutsal Kitaplar...** Diğer yandan, Yahudiliğin şok edici özellikleri gıda ile, temizlikle, Cumartesi kutlamaları, Sünnet olma, Hıristiyanlıkta yoktu. Hıristiyanlar, haklı olarak dinlerini en mevsuk vahiy olarak, Tanrının ve dünyanın en saf rasyonel belgesi olarak

---

1 Bu konu, A.D. Nock'un, Conversion (Oxford 1933) isimli eserinin 187-271. sayfalarında dikkat çekici bir şekilde incelenmiştir.

2 Cf. Nock, Conversion, p. 254.

3 Martyrium Polpcarpi, 12, 2; 13, 1; 17, 2; 18, 1; Mart.pionii, 3, 6; 4, 8.

takdim ediyorlardı. Apoloji yazarlarının yaptığı da bunlardı. Bunlar, kültürlü insanları etkiliyordu, fakat daha ileri gidilerek, peygamberlerin kitaplarıyla, kehanetlerin, İsa'nın hayatında tamamlanmasını buldukları ispat ediliyordu. Böylece putperestlere, İncillerin mesajlarıyla ilan edilen gerçeklerin, Allah tarafından istenen zaruretler olduğu gösteriliyordu. Yine, bununla sır ve mucize, makul hale sokuluyordu. Bu unsur, vaaza nakledilerek, onun ikna edici gücü artırılıyordu. Mucizelerin rivayeti, putperestlere, İsa'nın, **Appollonius**'un bizim için temsil ettiği büyük adamlarından biri olduğu intibaını veriyordu. İsa'nın Tanrısal oğulluğu, Antikitenin fikirlerinin nüfuz ettiği insanların kabulünü kolaylaştırıyordu. İsa'nın yükselmesi ve Baba'nın sağına oturması, putperestlere Tanrısal varlıklar arasında bulunan **Hercule** gibi, İsa'nın bir kahraman olduğu izlenimini veriyordu.[4] İsa'nın haçta ölümünü anlamak oldukça zordur. Bu, öncelikle putperestler için bir skandal olmuştu. Bu dönemde, birçok filozofun, kanaatlerini serbestçe açıklayarak hayatlarıyla ödemek zorunda oldukları hatırlatılarak bu konu açıklanmıştır. Hıristiyan şehitlerinin kahramanlığı, elit insanların nezdinde ölümü hor görmeye oluşmuş bir dünyada, İsa'nın ruhunun, talebelerinde canlandığını gösteriyordu.[5]

Marc-Aurèle bizzat, şehitlerin ölümüyle meydana gelen etkinin savunulamayacağını, böyle bir benzerliğin reddedileceğini ve onların ölümlerinin, muhalefet ruhunun basit bir sonucu olarak ve tiyatrosal bir jest olarak kabul edilebileceğini ileri sürmektedir.[6] Fakat halk böyle düşünmemektedir. **Lucien** de, **Kinik vaiz Pérégrinus**'la alay ettiği zaman benzer bir taktik izlemiştir. Kahraman, Olimpik bayramlarda toplanan Greklerin önünde odun yığınının üzerine çıktığında ve bir filozofun, hayatı ne kadar hor gördüğünü yakılarak onlara gösterdiğinde, Lucien burada sadece bir övünme ve bir gösteriş görmektedir. Fakat aynı yazıda, o, Pérégrinus'un hayatından bizim için değeri yüksek bir olay anlatmaktadır. Pérérinus, Hıristiyanlarla temasa geçmiş ve bu vesile ile, Lucien, Hıristiyanları çok anlamsız tarzda karakterize etmektedir.[7] Ona göre Hıristiyanlar , ölümsüz olduklarına ve ebediyen

---

4 Cf. Celse dans Origène, c. Celsum, 3, 42.
5 Nock, Conversion, p. 193-197.
6 Marc-Auréle, II, 3, 2.
7 Lucien, De Morte Pérégrini, 13.

yaşayacaklarına inanan iğrenç insanlardır.[8] Onlar da ölümü hor görüyorlar ve sık sık kendilerini ölüme iradeli olarak atıyorlar. Üstelik onlar, haça gerilmiş bir sofiste tapıyorlar ve onun kurallarını delilsiz benimseyerek ona göre yaşıyorlar. Onlar yeryüzü işlerine az önem veriyorlar ve o işleri müştereken yapıyorlar. Öyle ki, bir adam dünya işine girişirse, kendi aralarında zenginleşiyor. Lucien, Pérégrinus'un hapisteki günlerini tasvir etmekten hoşlanıyor. Yine o, herkesin, şehirde gösterdiği özenleri, bağışları, şerefleri anlatmaktadır. Farklı cemaatlerin delegeleri, şehidi desteklemek için gelmekteler ve şehit olacak kişi, zafer aşkı ile ölmeye hazır olmaktadır. Fakat mahir yönetici, deli olan bu kişiyi, Hıristiyanların arasında rolünü oynamaya ve onun yasak yemekten onu dışarıya atmalarına kadar, serbest bırakmaktadır.[9]

Bu karikatür bile, Hıristiyanlarda hoşa giden bu dünyaya işaret etmektedir. Onlar, inanarak inançları için ölüyorlar[10] ve İsa'nın emirlerine göre kardeş aşkı içinde yaşıyorlar. Çevrelerinden günahkarları uzaklaştırıyorlar. Onların ümitleri, ebedî hayatta ölümsüzlüktür. Onların dinlerinin kurucusu, bir filozoftur. Bu üstad, haçta ölmüştür. Fakat, Hıristiyanlar tarafından o, bir tanrı olarak tapılmıştır. Bu birkaç done, Hıristiyanlığın, zamanın insanları üzerinde icra ettiği cazibeyi hissettirmeye kafi gelecektir. Hıristiyanlıkta, ölümü yenmek, hayatı değiştirmek için, oldukça güçlü bir iman, çok eski bir hikmet, bir sır ve icra edilmeye devam eden mucizevi bir güç vardı. Yine, felsefi kurallarla uyumlu sert bir ahlak onda tezahür etmektedir. Hiçbir sosyal engel tanımayan bir kardeşlik ruhu, cemaat üyelerini birleştirmekte ve fakirliği ve hastalığı tatlandırmaktadır. O, bütün yeryüzüne, şehirlere, köylere kadar, manevi güçlü bir birlik ve bu dünyanın bütün güçlüklerinde bir yardımlaşma organizasyonu yaratarak yayılmaktadır.[11]

Açık bir propaganda ile olmasa da Hıristiyan cemaatine giriş vasıtasını bulmak zor değildir. Günlük hayatta karşılaşılan Hıristiyanlarla ve onların tecrübeleriyle şahsen Hıristiyanlığa girilmekteydi. Hırıstiyanların söyledikleri şey, vaad doluydu, merak uyandırıyordu ve bu yeni dini daha yakından tanıma arzusunu artırıyordu. Kültün birinci kısmında hazır olmak ya-

---

8 Cf. Martyrium Justini, 5, 1, 3.
9 Cf.Supra, p. 49.
10 Cf. Celse'in şehadeti için origène, 2, 45; 1, 2; 8, 54.
11 Harnack, Mission, 4[èdit], p. 170-220.

bancılara yasak değildi.[12] Hıristiyanlığı kabul ettikleri takdirde, cemaatin bilginlerinden kendilerinin Hıristiyanlığa kabulleri talep ediliyordu. O zaman daha ciddi bir sınavdan geçiyorlardı. Onları Hıristiyan olmaya sevk eden sebepleri ve Hıristiyan dostlarını referans veriyorlardı. Onların hayatları inceleniyor ve onlara ilk şart olarak her türlü evlilik dışı cinsel ilişkilerden sakınmaları empoze ediliyordu. Hıristiyan olan bir hıristiyanın kölesi ise, sahibinin emirleirne uyması gerekiyordu. Bir putperestin kölesi ise, ona sadık şekilde, Hıristiyanların şöhreti için hizmet etmesi gerekiyordu.

Bir dizi meslek, Hıristiyanlıkla uzlaşmıyordu. Bu mesleklerin içinde sadece fahişelik değil; adı kötüye çıkmış zanaatlar, gladyatörlük[13], savaş arabası kullanma ve bunlara yakın meslekler de bulunuyordu. Tabii olarak, putperest rahip, astrolog ve her türlü kahinlik de kabul edilmiyordu. Heykeltıraş ve ressamlar, Tanrı resimleri yapmayacaklarına dair söz vermeleri ve putperest mitoloji öğreten meslekleri terk etmeleri gerekiyordu. Bir ustanın hayatını namuslu şekilde kazanacağı başka seçeneği yoksa, kilise bu konuda toleransını kullanıyordu.[14] Öldürmemeye ve yemin etmemeye söz veren asker, Hıristiyansa, asker olmamalıdır. Aynı şeklide bir Hıristiyana, devletin veya Site'nin yüksek görevlisi olmak da yasaktır. Çünkü böyle bir görev, öldürme ve puta tapma hakkını doğurmaktadır.[15] Şüphesiz, titiz şekilde oldukça farklı ve cazip mesleklere konulan yasaklara uymak kolay olmasa da genelde kural korunmuştur. Hıristiyanların yasak bir mesleği seçtiklerini görmek çok nadirdir.

Fakat bu dünyaya yerleşen kilise için, her çeşit şehvetli ve kanlı halk gösterilerine, cemaat üyelerinin girmelerine mani olmak zor olmuştur. Bu gösteriler, sadece ahlaken kınanabilir değildi. Onlar seyredenleri putperest dünya ile temasa da geçiriyordu. Antik hayatın cazibeleri, çoğu zaman, Hıristiyan vicdanının sesinden daha güçlü idi.[16] Yine kilise, toplumun her kesiminin dinlenme ve dostların konuşmak için toplandıkları halk hamamlarına ve bu gibi yerlere Hıristiyanların gitmelerine izin verme konusunda ka-

---

12 Const. Apost, 8, 6, 2, cf. Sinagog konusunda bak. Tertullien, Apol, 18,9.

13 Cf. Tertullien, idol, 11 (p. 42, 9, édit, Wissowa).

14 Cf. ibid, İdol, 10 (p. 39, édit, Wissowa).

15 Hippolyte, Coust, c. 40-41.

16 Minucius Felix, Octavius, 12, 5; 37, 11-12. Tertullien, Spectac, 26, Didascalie, 13, p. 72, 33 (édit, Achelis). Cyprien, Ad Donatum, 7-8, Clément, paed, 3, 76, 3-74, 4.

rarsızdı. Bu âdet, genel olarak erkek ve kadınların birlikte aldıkları banyo uygulamasının protestosu ile yetinilmişti. Ancak kökten de kaldırılamamıştı.[17]

Zaten bir Hıristiyanın hareket tarzı, temelde, zamanın ahlaklı bir adamının hareket tarzından ayrılmıyordu. İskenderiyyeli Clément'in 200 yılına doğru tavsiye ettiği hayat kuralı ve âdab-ı muaşeret kaideleri, büyük ölçüde, stuasyenlerin klavuzunda okunanlara uygundu. Orada, vücud bakımındaki tabiata karşı olan her şeye, giyinmeye, hareket tarzına, ilan edilen lükse aynı iğrenme ve bütün sahalarda aynı sadeliği, tavsiye bulunmaktadır. Taç taşımak[18], putperest resimlerini taşıyan kaşeli yüzük takmanın yasaklığı, berber dükkanlarına ve pazarlara girmekten ve oyunlardan sakındırma daveti gibi detaylarda gerçek Hıristiyan görünüyordu. Yine, satıcılara, yemin etmek ve şarlatanlık yapmak da yasaktı.[19] Zaten genel olarak putperest formülleriyle yemin etmek, yemin ediyorum demek yasaktı.[20] Putperest tanrıların isimlerini telaffuz etmekten öylesine korkuluyordu ki **Homère**'in şiirlerini okumak yasak edilmişti.[21] Fakat bu yasak sınırlı olarak görünmektedir. Kültürlü Hıristiyan muhitler bunu paylaşmamaktadır. Clément gibi bir adam, Antikite şairlerine ve filozoflarına çok saygı duymaktadır.

Belgeler, Hıristiyanların dünyadan uzak durmalarını esasta bir iç ayrılma olarak göstermekte, bir dış ayrılma olarak göstermemektedir. Bir şölen şeklindeki sosyal hayata katılma, Hıristiyana yasak değildir. Sosyal ilişkiler, sadece Hıristiyanlarla değil, putperest toplumla da iç içeydi. Fakat bu tür şartlarda ondan beklenen, cemaatinin şerefini düşünmesiydi.[22] **Tertullien** güzel bir **Oratoire Harekette, "biz, ne Brahmanlarız, ne de Hind fakirleriyiz ve insanlardan uzak ormanlarda da yaşamıyoruz"** diye haykırmaktadır.[23] Yine o, **"Biz Allah'ın hiçbir nimetini hor görmüyoruz. Ancak onu, akıllı ve makul kullanıyoruz.** Bu dünyadaki hayatımızda bizim toplantıla-

---

17 Didascalie, 2, p. 6, 32-37; p. 12, 1-15 (édit, Achelis), Clément, paed, 3, 31-33, 46-48.
18 Clément, paed, 2, 70-73. Tertullien, De Corona, 1; Apol, 42, 6. Minucius Felix, 12, 6; 38, 2, Mart, pionii, 18,4.
19 Clément, Paed, 3, 59, 2; 75, 1-2; 79, 1-2.
20 Tertullien, Apol, 32; İdeal, (p. 41, 13, édit, Wissowa). Didascalie, 21, p. 104, 21; 15, p. 83, 32, cf. Achelis, Christentum im den ersten 3 Jarh, 1912, 2, p. 426.
21 Didascalie, 21, p 104, 6 (édet, Achelis).
22 Clément, Paed, 2, 4, 4; 10, 1; 11, 1.
23 Tertullien, Apolog, 42.

ra, banyolara, mağazalara, atelyelere, çobanlara, satıcılara ve ekonomik hayatımıza hizmet eden her şeye ihtiyacımız var. Sizin gibi, biz de denize gidiyoruz, askeriz veya çiftçiyiz. Sizin gibi, alışveriş yapıyoruz, zanaatta ve atelyede üretiyoruz, siz de ondan yararlanıyorsunuz. Fakat Tanrılarınızın bayramlarını sizinle kutlamıyoruz, başlarımıza taç takmıyoruz, gösterilere katılmıyoruz, sizin gibi buhur satın almıyoruz. Şüphesiz, tapınaklarınıza yapılan yardımlar, durmadan azalmaktadır. Biz, caddelerde, fakirlere sadaka vermeyi, tanrılar için kasaya para koymaya tercih ediyoruz. Diğer yardımlara gelince, Hıristiyanlar, onları bilinçli şekilde ödememektedirler. Böylece devlet, bir yandan kaybettiği şeyi, diğer yandan fazlaca bulmaktadır. Burada, Hıristiyanın ekonomik hayatta gerçek ve doğru bir tasviri vardır. Bu bir hayal değildir.

Çevre ile olan bu barışçıl ilişkiler, bazen bulandırılmaktadır. Aile çerçevesinde meydana gelen vakalar bazı kişilerin, Hıristiyanlığa girmelerine vesile olmaktadır. Bunun için karma evliliklere karşı bazı uyarılar yapılmıştır.[24] Fakat eşlerden birisi, **İsis** veya başka bir sır Tanrısı kültüne inandığında bazı güçlükler meydana geliyordu ve Roma dünyasında hoşgörü hakim oluyordu. Yine, Hıristiyan bir askerin ruhunda, imanı ile mesleki ödevi arasında bir çatışma olabiliyordu. Bu vesile ile Tertullien, Apolojetik (savunma) kitabı yayınlamıştır.[25] Ancak bu konudaki problem, ancak **Dioclétien** döneminde kızışmıştı. Bu dünyaya karşı çıkan muhalefet, bu detaylardan dolayı olmamıştı. Aksine, bu ilişkilerin terimlerini alt-üst etmek gerekiyordu. Münferid olaylar, Roma İmparatorluğu'nun karşısında, Hıristiyanlığın genel tutumunun tezahürleri oluyordu ve din sahasında kesin bir savaşa girilecekti.[26] İmparator kültü[27], halkın büyük bir çoğunluğuna, bir birlik şuuru veren ideal bir bağdı ve medeniyetin dışında kalmasını reddediyordu. Sadece Yahudiler, kendi dinleri için bir hoşgörüye sahip olmuşlardı ve onu, acı ve kanları pahasına savunuyorlardı. Halbuki bu tolerans, bütün milli özellikleri reddeden Hıristiyanlara verilmemişti. İşte Hıristiyanlığın ve dünyanın çatışması ve bu konuda bir karara varılması gereken bu noktada meydana gelmişti.

---

24 Tertullien, Uxor, 2, 4; cf. Apol, 3, 4.
25 Tertullien, De Corona Militis.
26 Cf. Supra, p. 45.
27 Cf.t.I, p. 176.

Şayet Yahudiler, ayırdedici karakterlerini itiraf tarzlarından dolayı nefrete uğramışlarsa ve ayrı kalmışlarsa, Hıristiyanlar da daha çok ayrı kalmalıydı. Kısa zaman sonra, onların izole olmaları, kınanacak bütün şeyleri sakladığına hükmedilmişti. Onlar önce, bir Yahudi mezhebini oluşturdukları şeklinde görünmüşlerdi ve bundan dolayı, Atheizm'le itham edilmişlerdi. Kısa zaman sonra, onların üzerine de Yahudilere gidildiği gibi aynı gürültü ile gidildi. Onların, bir eşek kafasına veya benzer bir şeye taptıkları[28], cinayet ritüelleri icra ettikleri ve küçük çocukları yemek için öldürdükleri[29] söyleniyordu. Yine çok erken dönemde, Hıristiyanların **"Kardeşlik Yemeklerinde"**, çocukların etini yedikleri ve ensest ilişkilerde bulundukları fikri yayılmıştı. Kutsal yemekte, Hıristiyanlar, insanoğlunun kanını ve etini yedikleri[30] ve kardeşlerin, kız kardeşleriyle evlendikleri öğrenilince, böylece tahrik edilen kötü muhayyile, bu tür fikirleri telkin edebiliyordu ve kamuoyunun kültürlü temsilcileri, bu muhayyel cinayetlere **"Thyeste Şöleni"** ve **"Oedipe'in Aşkları"** ismini veriyorlardı.[31] Bu tür saçmalıkların kabulünü reddedenler yine de Hıristiyanların, insanlığın düşmanı oldukları tehlikeli hurafelere kendilerini adadıkları[32] ve gizli ayinleriyle şeriatı ve ahlakı hiçe saydıkları konusunda ikna olmuşlardı.[33] Özellikle, Yahudilerin öfkeli halkı, mahirane şekilde yönettiklerinde[34] ve işkence altında bu canavarca ithamları itiraf ettirdiklerinde halkın öfkesinin, Hıristiyanlara karşı bazen boşalmasına şaşmamak gerekir.[35] Zaten Neron bunlardan dolayı kendisini temize çıkarmayı bilmişti.[36] Bir asırdan daha fazla bir dönemde bir Hıristiyan şu şikayeti yapıyordu: "Ne zaman ki halka bir felaket gelse, su baskını veya kuraklık olsa, deprem, veba ve açlık olsa, öfkeli kalabalıklar, Hıristiyanlara ölüm çığlıkları atarak **"onlar, aslanlara atılsın"** diye haykırıyorlardı."[37] İmparatorluk kültü üzerinde oluşan garip şekli anlamak için bu genel temayüle dikkat etmek gerekir.

---

28 Tertullien, Apol, 16; cf.t.I, p. 86.
29 Acta Lugdun, dans Eusèbe, Hist. Eccl, 5, 1, 26.
30 Yuhanna, 6.
31 Athénagore, Suppl. 3; Acta Lugdun. Dans Eusèbe, 5, 1, 14.
32 Tacite, Annales, 15, 44; Suétone, Néron, 16.
33 Celse dans Origène, 1, 1.
34 Mart, Polyc, 12, 2; 13, 1; 17, 2; 18, 1. Tertullien, Scorp, 10 (p. 168, 12, èdit, Wissowa).
35 Mart. Lugdun, Dans Eusèbe, Hist. Eccl, 5, 1, 14.
36 Cf.t.I, p. 204.
37 Tertullien, Apol, 40, 1-2.

Hıristiyanların davalarının hukuki temellerini keşif hareketi, bugüne kadar tam bir sonuç alınamadan araştırılmıştı. Ancak bunda şaşılacak bir şey yoktu. Çünkü 112 yılında, Bithynie eyaletinin imparatorluk valisi olan genç Pline, bilgili birisi değildi. O, Trajana[38] yazıyordu ve ondan bir takım bilgiler alıyordu. Denildiğine göre O, Hıristiyanlar konusunda hiçbir hukuki ankete şahit olmamıştı ve Hıristiyanlığa dahil olan basit bir olayın cezalandırılacağını veya kriminal olaylar üzerinde araştırma yapılması gerektiğini bilmiyordu. Bu belirsizlik içinde, normal prosedürü takip etmekten çekinmişti ve Hıristiyanlardan, bunları doğru ise, bunlardan vazgeçmelerini istemekle yetinmişti. Şayet onlar, olumlu cevap verirlerse, o, onları Hıristiyanlıktan vazgeçmeye, tribünlerdeki imparatorun ve Tanrıların resimlerini tebcil etmeye ve mesihi lanetlemeye çağırıyordu. Bunlara itaat edenler ve açıkça Hıristiyanlığı inkar edenler, serbet kalıyorlardı ve cezadan kurtuluyorlardı. Birçok uyarıya rağmen, Hıristiyanlıktan ayrılmayanları, Pline, inançlarından ve inatlarından dolayı işkenceye tabi tutturuyordu ve cezaya lâyık oluyorlardı. Roma vatandaşı olanlar, imparatorluk mahkemesinde yargılanmak üzere Roma'ya gönderiliyorlardı. Bununla birlikte, o birçok şeylere onları maruz bırakıyor, işkence uygulayarak, Hıristiyan kültü konusunda sorguluyordu ve hurafe yığınından başka bir şey bulunmuyordu. Bu durumda Pline, bu metoddan vazgeçerek, imparatorun kararını bekliyordu. Yine de, çok sayıdaki Hıristiyanın hukuki durumunun belirsizliği, önemli bir konu idi. Hıristiyanlık hareketi sadece şehirlere değil; köylere kadar yayılmıştı. Fakat, hâlâ onları engellemek ve durdurmak mümkün görünüyordu. Çünkü geleneksel kült, yeni bir hız kazanmıştı ve tapınaklarda kurbanlar oldukça artmış durumdaydı.

Trajan birkaç kelime ile bu konuda gene bir kaide formüle edilemeyeceği şeklinde cevap veriyordu. O, Hıristiyanların ofislerini aramamak gerektiğini, otoriteye bir inkar ulaştığı zaman, onun cezalandırılması gerektiğini, fakat, Hıristiyanlıktan nefret edenlerin ve tanrılarımıza kurban kesenlerin, bir kenara bırakılmasını söylüyordu. Anonim ihbarları dikkate almamak gerekiyordu. Çünkü onlar çok kötü bir örnek veriyorlardı ve zamanın ruhuna da zıttılar.

---

[38] Pline, Lettre à Trajan, 96, 97.

Bu haberleşmelerden açıkça çıkan şey, ne **Bithynie** eyaletindeki danışmanlar, ne de **Roma** İmparatorluğu'nun sekreterya memurları[39], Pline'nin sorduğu hukuki probleme cevap vermeye imkan veren hukuki metinlere sahip değillerdi. Buna göre bu tip metinler yoktu. Diğer yandan Trajan da, prensip olarak provoke edecek bir karar vermek istemiyordu. Çünkü O, onun hesap edilemeyen muhtemel sonuçlarından endişe ediyordu. Bundan dolayı imparatorluğun eski memurları, üstlerine bilgi veriyorlardı. Pline yönetiminde de aynı uygulama vardı. Bu uygulamaya imparator şunu ilave ederek onaylıyordu: Anonim ihbarlara, itibar edilmemelidir. Yazılan mektuplara göre, Roma otoriteleri sadece, Hıristiyanların inanç ve pratikleriyle meşgul olmamışlar, aksine, Tanrıların ve imparatorun resimlerinin önünde kesilen kurbanla, devlete karşı doğru tutumları ile de meşgul olmuşlardır. İmparatorluğun bütün fertleri, bunlara boyun eğmek zorundaydı. Kim ki bunu reddederse, imparatora ve koruyucu tanrılara göre[40], hakim, araştırma yapmamakta, hukuki prensipler üzerine dayanan savunma ve itham olmadan veya kanun maddelerine dayanmadan, itham edilenin Hıristiyan olmasının tespiti ile yetiniliyordu, sonra da, imparatorun Tanrısı ile yemin etmesi ve Tanrı resimlerine kurban kesmesi emri veriliyordu. İşte o zaman, hakim, müttehimi kurban edecek ithamları aramaya karar veriyordu ve onlara redleri sonucuna göre karar veriyordu. Şayet kesin bir redle muhalefet ederlerse, ölümle cezalandırılıyorlardı.

Hıristiyan savunmacıları, Hıristiyan isminin, mahkumiyete uğramak için yeterli olduğu konusunda devamlı acı duymaktadırlar. Bunun için onlar devamlı şekilde, Hıristiyanlar konusunda araştırma yapılmasını, halk arasında yayılan masalsı olduğu kadar da korkunç iftiraların reddedilmesini istemektedirler. Yine onlar devamlı şekilde Hıristiyan cemaatinin ahlaki safiyetini tasvir etmekteler, onların devlete olan sadakatini ve imparatora ve imparatorluğa samimi dualarını göstermektedirler. Ancak, bu hiçbir şeye yaramıyordu. Çünkü, devlet, açık olarak bu tartışmaya girmeyi reddediyordu. Yine devlet, din davasını, teorik tartışmalarla istemiyordu. Görevlerinin kendilerine verdiği tam iktidarla devlet temsilcileri, kamu otoritesine açıkça

---

39 W. Weber, Festegabe Für Karl Müler, 1922, p. 26.

40 O.V. Gebhardt, Acta Martyrum Selecta, 1902 et R. Knopp, Ausgewahlt Martyrerakten, 3e édition publiée par G. Krüger, 1929.

mukavemet eden birine karşı zorlayıcı tedbirler kullanıyorlardı. Her mukavemet olayı, onu cezalandırabilmek için, onların görevlerini resmen yerine getirmeye onları götürüyordu. Diğer yandan, kurbanı her red ediş, devlete karşı bir ihanet olarak kabul edilmişti. Her teşebbüs, bir axiome olarak, Hıristiyanların, devlet düşmanı olduğu fikrini öngörüyordu. O dönemin tanıklarından çıktığı gibi burada genel bir kanaat vardı. Bu durum, devlet temsilcilerinin aldıkları şu pozisyonu açıklamaktadır: "Onlar, davanın soruşturmasını yapmıyorlardı, fakat idarî olarak müdahale ediyorlardı"

Tertullien[41], bazen Hıristiyan olmayı şekil olarak yasaklayan birtakım kanunların varlığına inandırmayı ifade etmektedir. 180 yılında yazılan **"Şehitlerin İşleri"**[42], açıkça Hıristiyanlara "**Kurban Kültünü**"[43] empoze eden imparatorluk fermanlarını zikrettiğini nakletmektedir. Bunun için **Decius**'un her zulmü, bu tür bir fermana dayanmaktadır. Bu fermanın metni, bize kadar gelen çok sayıdaki **Libelli**'ler sayesinde ortaya konabilmektedir.[44] Hıristiyanlıktan şüphe eden bu metinler, Hıristiyanların yetkili otoriteler huzurunda, şarap, süt ve parfüm sunduklarını düzenlemeye uygun olarak da kurban etinden yediklerini, doğrulayan bir sertifika sağlamaktadır. "Önceki İşlerin" bahsettiği fermanlar da benzer terimleri kullanmaktadır. Yukarıda zikredilen senato kararı ile, Hıristiyanlara Maniheistlere, Aryenlere ve diğer heretiklere, kültlerini icra etmeyi yasaklayan çok sayıdaki kanunlar aynı seviyeye konulabilir.[45] Bu mezhepler devlete düşmandılar ve problem, tartışmadan çıkarılıyordu. Yönerge olan bu kanunlar, bu mezheplere karşı alınacak polisiye tedbirleri, otoritelere işaret ediyordu. Birbiri ardına emirlerde aynı tavsiyelerin sürekli tekrarı, iç politikadan sorumlu memurların, fermanları, zaman ve mekan şartlarına göre, çoğu zaman farklı icraatlarda uyguladıklarını göstermektedir. Aynı şekilde önceki dönemde de Hıristiyanlarla ilgili bir takım fermanların varlığı görülmektedir. Bu emirler, politik direktifler veren emirler olarak telakki ediliyordu ve onların uygulanması ise, eyalet otoritelerinin takdirine bırakılmıştır. Bu konuda, Trajan'ın

---

41 Tertullien, Apolog, 4, 3-5, 10-11; 37, 2.

42 Acta Apollonii, 13, 23.

43 Acta Carpi, Papylae, etc, 4, 45. Acta Justini, 5, 8. Acta pionii, 3, 2; cf. Acta Maximi, 1, 8. Meliton dans Eusèbe, Hist. ec ècl, 4, 256, 5, 10.

44 Cf. V. Gebhardt, Ausgew. Martyrerakten, p. 182.

45 Meselâ Cod, Theod, 16, 5, 3; 5, 11, v.s.

fermanından Decius'un fermanına kadar doğru bir hat çekilebilir ve bu iki noktanın ötesinde, o, iki anlamda uzatılabilir. 215 yılına doğru Caracalla'nın yönetiminde, meşhur hukukçu Ulpien, Hıristiyanlara karşı olan imparatorluk fermanlarını, eyalet yönetimleri üzerindeki eserinde toplamış ve bir ceza yasası kompoze etmiştir.[46] Hıristiyan savunucuları gerçekten iki ferman metni zikretmektedirler. Birisi, Hadrien'in diğeri de Antonin le Pieux'undur. Bunlar, Hıristiyanların itham edildikleri cürümlerden delil çıkarmak isteyen çizgiden ayrılmaktadırlar ve onları korumaktadırlar. Fakat devlet tarafından benimsenen hareket tarzına zıt olan bu muhalefet, diğer belgelerde görüldüğü gibi, bu metinlerin icad edildiklerini veya belirli bir eğilimde düzeltildiklerini göstermektedir.

Hıristiyanlığa karşı farklı imparatorlar daki bir takım farklılıkları ortaya çıkartmak[47] belli sayıdaki işkenceleri ayırmak ve onları Eusèbe örneğinde sıraya koymak için teşebbüsler yapılmıştır. Fakat bu tür kavramlar yeterince oturtulamamıştır. Roma şehrinin özellikle ilginç olayları söz konusu olmayınca, imparatorun kişisel eğiliminin, olaylar üzerinde hemen hemen hiçbir tesiri yoktu. O, genel politik müşahedeler için veya bir valinin isteği üzerine bir ferman yayınlayarak olaylara müdahale ediyordu. Hıristiyanlara yapılan zulümler, sınırlı şekilde idi. Bu zulümler, mahalli şartlardan doğuyorlar ve valinin iradesine bağlı oluyordu. Mesela, Domitien Atheizm davası için yeğeni Flavius Clemens'i oldürtmüş, karısı olan Flavia Domitilla'yı da bir adaya sürgün etmişti. Büyük ihtimalle burada, Hıristiyanlık kastedilmektedir.[48] Acilius Glabrio da, yürütülen ihtilalci dava için ve muhtemelen inancı için ölmüştü. Buna rağmen, İkinci asırdan itibaren ailesi Hıristiyan olmuştu.[49] Yine Domitien, Hıristiyanlara karşı başka tedbirler de almıştı. Tarihçiler bunlara çok genel olarak işaret etmektedirler.[50] Fakat aynı dönemde, Clément'ın birinci mektubu, tehdit edici bir zulümden bahsetmekte ve Yuhanna'nın vahyi, Roma'nın, azizlerin ve İsa şehitlerinin kanlarıyla sarhoş olduğunu söylüyordu. Bakan birisi, semavi mihrabın altında, ikrar ettikleri

---

46 Lactance, İnstit, 5, 11, 19.
47 Preuschen'deki metinler koleksiyonuna bakılmalıdır. Analecta, 2[édit], 1909-1910.
48 Dion Cassius, Epil, 67, 14. Prosopographia İmperii Romani, 2, p. 66.
49 Suétone, Domitien, 10. cf. Leclercq, Dictionnaire, 6, 1259-1274.
50 Eusèbe, Hist. eccl, 3, 17. Jeröme, chron, olympiade 218, 2-4 ve Not: p. 569. dion Cassius, Epit, 67, 14.

şehadetten dolayı boğazlanan kişilerin ruhlarını görüyordu.[51] Trajan'ın egemenliği altında, Antakyalı Ignace, Roma'ya gönderilmiş ve orada öldürülmüştü.[52] İlk şehitler hakkında daha fazla bir şey bilinmemektedir. 22 Şubat 156 yılında, bir zulüm sırasında, İzmir piskoposu Polycarpe, seksen yaşında canlı olarak yakılmıştı. Cemaat, küçük Asya'nın **Philomelion** şehrine, olayları detaylı anlatan ve onu bir mektup şeklinde yayan bir rivayet göndermişti. Hıristiyanlık bu gibi dökümanların değerini anlamıştı ve onu muhafaza etmek için gayret sarfetmişti. Polycarpe ismi, Ignace'ın çok büyük değer verdiği mektupların intikaline bağlı bulunuyordu.[53]

177 yılında **Lyon'da** ve **Viyana**'da, halkın korkusuyla benzer işkenceler patlak vermişti. Bu cemaatler de yine, küçük Asya'ya, canlı tasvirler dolu ve heyecan uyandıran bir mektup göndermişlerdi.[54] Cemaatlerin içinde, Hıristiyanların avlanması bir şaşkınlık yaratmıştı. İlk işkenceler, terörü yayıyordu, bazıları din değiştiriyordu, birçoğu korku dolu kenara çekiliyordu, putperest köleler, olup biteni bilmeyi arzu ediyorlardı. Halkın öfkesi boşaldığında, hapishaneler itirafçılarla doluyordu ve bu zavallılar cellatlarının hayvanca muhayyilelerinin icat ettiği işkencelere maruz kalıyorlardı. Dinden dönenler, yeniden tutuklanıyorlar ve ölüm karşısında cesaretlerini yeniden kazanıyorlardı. Kanlı ve dehşet dolu tablolar gözlerimizin önünde cereyan ediyordu. Yumruk ve tekme ile yaralanan, doksanlık piskopos Pothin, hücreye kapatılmış iki gün sonra da ölüm onu, kurtarmıştır. Vücudu parçalanmış, kemikleri kırılmış olan köle **Blandine**, hayvanlara gıda olması için çarmıha gerilmişti. Fakat, vahşi hayvanlar ona dokunmamıştı ve onu odunlarla yakmışlardı. Arenanın ortasına, Hıristiyanların konulması için kırmızı demirden bir sahne konmuştu. Yakılmış bedenlerin dumanı, bir buhur gibi göğe yükseliyordu ve bütün işkence yerlerindeki ölümü isteyen şu çığlıklar yükseliyordu: **"Ben Hıristiyanım! Ben Hıristiyanım"** Hücrede yatanların ve karanlık şekilde ölenlerin cesetleri, köpekler için gıda oluyordu, kelleleri koparılan Roma vatandaşlarının kafalarını cellatlar odun yığınının üstüne topluyordu ve nihayet ateşliyordu ve külleri, alaycı şekilde yeniden dirilme ümidi ile Rhöne'a atılıyordu.

---

51 I. Clément, 7, 1; Apoc, 17, 6; 6, 9; cf. 2, 13; 12, 11; 20, 4.
52 Jeröme, chron, Olypiade 221, 4.
53 Cf.t.I, p. 253.
54 Eusèbe, Hist. eccl, 5, 1, 3-3, 4.

Fakat, gökten, insan kıyımlarının sahnesi üzerine bir ışık süzmesi düşüyordu. İşkencelerin ortasında Etienne gibi ölen Hıristiyanlar açılmış gökleri ve Tanrının sağında tahtında İsa'yı inmiş ve kendilerini cesaretlendirdiğini görüyordu. Bu kutsal vizyonun mutluluğu önünde, bütün yeryüzü ızdırapları kayboluyordu. Artık, seçilmişlerin ruhlarında acı yoktu. Onların parlak yüzlerinde, rabbin zaferi parlıyordu. Onlar, arkalarında, meleklere benzeyen bir insanlık bırakıyorlardı.[55] Şimdiye kadar, imanlarını yiğitçe itiraf ederek öbür dünyaya girenleri, İsa misali, Tanrının şahitleri olan şehitler mertebesine yükseltmektedir. Onlar, hayatlarını, inandıkları hakikat uğruna feda etmişlerdir.[56] İlk asırların kiliseleri, İsa uğruna ölenlere şehitlik ünvanını saklı tutmaktadırlar. Sadece ölüm, onlara mükemmel tanıklık vermektedir. Antik dünyada ve Yahudilikte, gerçek peygamberin ölümü ile, gerçeğe verdiği şehadeti mühürlediği fikri[57] görülmektedir. Fakat, o, bu ölüme maruz olunduğunda şehitlerin ızdırabını aşan yeryüzü ötesi güçlerle ödüllendirilmiştir.[58] Yine ilk asırların kiliseleri için tanıklık ancak, ölümle tamamlanıyordu. Burada, İsa'nın ölümü, yeni bir anlam kazanıyordu ve insanlığa verilmiş olan Tanrısal vahiy, sürekli artan ve ölüm anlarında, bu dünyadan göçerken, imandan aynel yakine geçen bir ordu tarafından tasdik edilmiş oluyordu.

Afrika'dan gelen bu ilk şehitlerin, kelimenin tam anlamıyla heyecan verici bir özelliği gösteren tamamen özel bir yazıya sahibiz. 202 yılında, yüksek sınıflara ait genç bir bayan olan Vibia Perpetua, birçok köle ile birlikte Hıristiyanlık nedeniyle tutuklanmıştır. O, şahit olduğu olayları ve duyguları kaleme almış ve talihsiz arkadaşlarından birisi olan Saturus de aynı şeyi yapmıştır. Bu yazılara, cemaat, detaylı bir rivayet eklemiştir. Bu yazıların hepsi, kiliselerde aktüel mucizelerden, vizyonlardan, kehanetlerle tezahür etmiş, Kutsal-Ruh'un gücünün tanığı olarak okunmaya yönelmiştir.[59] Bu şehitlerin belgeleri gerçekten, Afrika'da, kiliselerde, müteakip asırlarda okunmuş ve diğer bu tür işleri yazanlara modellik görevi yapmıştır. Burada açık-

---

55 K. Holl, Ges, Aufsâtze, 2, 72. Mart. Polyc, 2, 2-4. Eusèbe, Hist. eccl, 5, 1, 51, 55, Acta Carpi, 39 et passim.

56 Apoc, 1, 5; 3, 14. Eusèbe, Hist. eccl, 5, 2, 2-3. Mart. Polyc, 1, 2; 17,3. Ignace, Ad. Rom, 6, 3.

57 Cf. Apoc, 11, 7; Matth. 23,30,35,37; IV March, 7, 15.

58 Assensio Isaiai, 5, 7, 14; IV Macch, 6, 5-7, 13-14; 9, 21-22.

59 Acta Perpetecae et Felicitatis. Les notes de Porpétue, 3-10 bölümleri oluşturmaktadır. Celles de Saturus les Chapitres 11-13.

ça şehitler, tutuklandıklarından beri, Allah'ın özel inayet aksiyonunun altına girdiklerinin bilincinde olarak, vahyî bir takım vizyonlar istemişler ve onları elde etmişlerdir. Onlar dualarında ölülere kurtuluş verme gücüne sahiptirler, vizyonlarında, göğü görmekteler ve İsa ile konuşmaktadırlar, onların otoritelerle, barış getiriciler gibi konuşmalarına ve cemaatlerinin piskoposuna ve cemaatin bilgisine barış yolunu göstermesine hayret etmek gerekir mi? İlkel Hıristiyanlıkta peygamberler, ikinci asırda hür ilhamı temsil ediyorlar ve piskoposun düzenli görevi önünde silikleşiyorlar ve kaybolmaya yöneliyorlar. Onların yerine, Ruh tarafından seçilmiş kahramanlar olarak görünen itirafçılar geçiyor. Olağanüstü iktidar fazileti ile hareket ediyorlar, cemiyetin normal yönetiminde bazen ciddi engellere neden oluyorlar. Onlar, kardeşlerin karşılaştığı[60] saçma hukuku sorguluyorlar ve bu iddia, ileride görüleceği gibi, kilisede birtakım ciddi tartışmaları ortaya koyuyor.

Şehitleri anlatan mektupların yazıldığı dönemde, şehir işlerinin ikinci tipi görülüyor. Daha sonra bu, tutanaklarda yer alacaktır. Roma'dan, 165 yılına doğru Jüstin'in sorgulaması, elimizde. Aynı yıl, Bergama'da Carpos ve Papylas'ın şehitlik olayları yazılmıştır. 180 yılında Afrika'da kısa bir metin, Scilli şehitlerinin hatırasını hatırlatıyordu. Bu tutanaklar, cemaatin elinin altındaki resmi belge parçaları değillerdi. Bunlar, yazarların, görgü tanıklarının kişisel hatıralarını kullanarak, okuyucuya resmî bir dokümana sahip olma intibaını vermek için, tutanak şekli altında sorgulamayı ortaya koyan edebi eserlerdir. Filozoflar, zalimlerin mahkemelerinin önünde, onlardan birisinin cesaretli atlamalarını tasvir ettikleri zaman da aynı şeyi yapıyorlardı. Onlar da rivayetlerine tutanak şeklini veriyorlardı. Bu tarzda gerçekleşen sözler, notlar alınarak, ortaya konuyordu. Fakat yazma sanatı, geniş şekilde icra ediliyor ve müttehimlerin nutukları haklı davanın güçlü savunmalarına dönüşüyordu.[61] Hıristiyan yazarlar bu örneği takip etmişler ve tutanaklar da şehitlerin nutukları üzerinde retoriğin icra edildiği konular haline gelmişti. Bunlar, gittikçe artan bir şekilde, bilgin savunmanın tesirine ihanet eden bir takım teolojik açıklamaları ihtiva ediyor ve putperestliğin boş delillerini geliştiriyor, hakimin yönlendirme isteği, sonucu şekillendiri-

---

[60] Cf. Eusèbe, Hist. eccl, 5, 25.

[61] U. Wilcken, Alexandr. Antisemitismus (Abh, sâchs. Akad, 27, 1909, No: 23, p. 826). Lietzmann, Griech, papyri, 2e édit. (Kleine Texte, 14), no: 20,21.

yor.[62] Jüstin'in ve Scillitains'lerin belgelerinin takdim ettiği gibi, daha basit olan eski tip, sadece kısa bir zaman, aydınlanmadan önce araştırma yapan okuyucuların beklentisini tatmin ediyordu. Scillitain'lerin belgelerinin farklı reaksiyonlarında konunun gelişimini müşahede etmek mümkündür.[63]

Takriben iki asır boyunca, Hıristiyanlara karşı sert tedbirler alınmaya devam edilmiştir. Bize kadar gelen belgeler, genel bir şekilde, işkencenin imparatorluğun iç ve dış politikadaki değişikliklerine göre artıp veya azaldığını bilmemize imkan vermemektedir. Şüphesiz, zulümler konusundaki bilgiler, Septime-Sévére'e[64] kadar son Antonins'ler altında çoğalmıştır. Yani, imparatorluğun ekonomik ve askeri krizinin kendisini hissettirmeye başladığı dönemde, Hıristiyanlar için, her çeşit lütufkarlığı Alexandre Sèvère'e atfeden inanılması güç bir hikaye anlatılır.[65] Bununla beraber, Suriye hanedanlığının doğu sekretizmi, Hıristiyanlara zulüm eğilimi ile asla uyuşmamıştı. İmparatoriçe **Julia Mammoca**, imparatorluğu ve zayıf Alexandre'i yönetiyordu. Savaşın en kritik anında Antakya'daki sarayın'a, konuşmak için Hıristiyanların en meşhur bilgini olan **Origène**'i[66] getirmişti.

235 yılında, zalim bir asker olan Maximin, kanlı bir şekilde Doğu-Hanedanlığına son vermişti. Artık orada, böyle bir dini duygu için yer yoktu. Yeni imparator, şiddetle yönetiyordu, bütün şüphelileri yok ettiriyordu ve eski zamanı aratıyordu. İki Roma piskoposu sürgün edilmişti. Filistin'de, kilise şeflerine karşı açıkça bir zulüm hüküm sürüyordu. Origène orada, yürekli bir davetle cevap veriyordu.[67] Kapadokya'da ve Pont.'da bir takım şehirler şiddetli depremlerle harabeye dönmüştü. Korku içindeki halk, zamanın hemen hemen unutturduğu parolayı hatırlamıştı. O da Hıristiyanları aslanlara teslim etmekti. Kapadokya elçisi, **Licinius Seranianus**, bu arzuyu tatmin duygusu içindeydi.[68] Müteakip yılların karışıklıkları içinde, hakiki bir doğulu tahta oturuyordu (244-249). Bu Arap Philippe idi. Origène ona ve eşi Otacilia Severa'ya mektuplar yazmış ve daha sonraki Hıristiyan geleneğin-

---

62 Cf. Acta Appollonii, 14-45; Acta pionii, 4, 8, 13-14.
63 J.A. Robinson, Texts and Studies, Vol. I, 1891, Fasc, 2, p. 112-121.
64 Eusèbe, Hist. eccl, 6, 1; 2, 2; 3, 3; 4, 1-5, 7.
65 Script, hist. Aug. Alexander Severus, 22, 4; 29, 2; 43, 6; 49, 6.
66 Eusèbe, Hist. eccl, 6, 21, 3-4.
67 Eusèbe, Hist. eccl, 6, 28. Origène, De Martyrio, cf. c. 7; 33 (édit, Koetschau).
68 Firmilien de Césarée dans Cyprien, ép. 75, 10. Origéne, in Matth, Comm. Ser, 39 (p. 75, 7, édit. Klostermann).

de o, Hıristiyan olarak tanınmıştı.[69] Bununla birlikte, İskenderiyye'de 249 yılında bir zulüm patlak vermişti. Dört Hıristiyan katledilmiş, diğerleri kaçmış ve evleri yağmalanmıştı.[70]

Bütün bu zulümler, öncekiler gibi sadece mahalli olaylardı. Decius'un saltanatı döneminde, kesin bir değişim oldu. Bu enerjik asker, imparatorluğun bütün ciddi durumunu tanıdı ve felaketten sakınmak için bütün güçlerin harekete geçirilmesi gerektiğine inanmıştı. Muhtemelen, gerçekten o, Tanrılar kültünün sonunda, imparatorluğun gerilemesinin sebeplerinden birini görmüştü. 249 senesinden itibaren o, bir emirname yayınladı. Buna göre imparatorluğun bütün sakinleri, bu amaçla oluşturulan bir komisyonun önünde, tanrılar için samimi bir sadakati beyan etmeleri ve buna göre de bir kurban takdim etmeleri gerekecekti .[71] Bu emirnamenin menfi bir hedefi vardı; bütün imparatorlukta, inatçı Hıristiyanların keşfine imkan veriyordu ve onların zarar vermesini önlüyordu. Böylece, onların birçoğunu, tehditle, devlet dinine geri döndürme ümit ediliyordu. Bu dinî engizisyonun belgeleri papirus üzerine yazılmış sertifika (libelli) şekli altında, Mısır'da bulunmuştur. Buna göre, mahalli komisyonlar, bu belgeyi taşıyanın kurban takdim ettiğini doğruluyordu. Sadece Hıristiyan şüphesi olanlar değil, imparatorluğun bütün sakinleri, yetkili otoritenin önünde görünmek zorundaydılar. Burada gerçeğe benzeyen hipotez değil; kesin bir olay vardı. Söz konusu olan belgelerde bir pağan rahibeye yönelik bir tasdik bulunmaktadır[72] Kurtuluş için bütün milletin törensel bir duası, imparator tarafından ciddi şekilde tehdit edilmiştir. Diğer yandan, imparatorluk, açık şekilde, kanlı bir polis operasyonu için bir süreci takdim ediyordu. Burada, Tanrılara saygı, garip bir tarzda tezahür ediyordu. Şayet bununla, Auguste'un yaptığı teşebbüs[73] mukayese edilirse, zamanın değiştiğinin daha iyi farkına varılacaktır. Bu oyunun kuralı, Decius'a hasımları tarafından empoze edilmişti.

Genel bir zulüm olan Decius'un işkenceleri, bütün imparatorluğa yayılmıştı. Bunun hedefi, Hıristiyanları, devlet kültüne döndürmek ve böylece

---

69 Eusèbe, Hist. eccl, 6, 34; 46, 3. cf. Jean Chrysostome, De S. Babyla, 6 (2, 544 s. édit. Montfaucon). Jéröme, chron, Olympiade 256, 1.
70 Denys d'Alexandrie dans Eusèbe, Hist. eccl, 6, 41, 1-9.
71 Witting dans Pauly-Wissowa, 15, 1279-1284. Leclercq. Dictionnaire d'archéol, 4, 309-339.
72 Wilcken, chrestomathie, no: 125, pauly-Wissowa, 15, 1280.
73 Cf.t.I, p. 164.

tehlikeli din olan Hıristiyanlığı yok etmekti. Özellikle, inatçı Hıristiyanlara karşı kullanılan işlem, bu amaca hizmet eden, bir aksesuar vasıtasından başka bir şey değildi. Her şeyden önce muhalifleri korkutmaya yönelen sert tedbirlerin tedricen artırılmasında kullanılan tedbire, bu uygun geliyordu ve özel vakalarda ölüm cezası, en uç vasıta olarak öngörülüyordu. Bu, sonucu büyük olan canavarca bir kampanya olmuştu.

Devlet önce, kiliseleri liderlerinden mahrum etmek için yüksek papaz sınıfını ele almıştı. Bu iyi bir vasıtaydı, fakat sonuca kısmen ulaşılmıştı. Roma piskoposu Fabien, ilk şehit olmuştu. O, 20 Ocak 250'de ölmüştü. O'nu Antakya piskoposu Babylas takip etmişti. O da 24 Ocak'ta ölmüştü. Yaşlı Kudüs piskoposu Alexandre, Cesarée de tutuklanmıştı.[74] Fakat İskenderiyeli Denyse, talebesi tarafından gardiyanların elinden kurtarılarak Libya'da gizli bir yere götürülmüştü[75] ve Kartajalı Caprien ise saklanmayı başarmış ve saklandığı yerden, cemaatiyle iletişimi mektupla sürdürmüştü.[76] Rahip sınıfına takip edecekleri yolu göstermişti. Yine Pont'da Neocésarèe piskoposu olan piskopos Grégoire'da kaçmıştı.[77] Şeflerin bütün bu özel cemaatlerinde ruh kilisesinin işi, eskisinden daha zaruri olarak kutsal unsurları toplayarak devam ediyordu.[78]

Genel olarak devletin baskısı, cemaatten ayrılmayı hızlandırıyordu. Ülkede, güvenlik duygusunu ve bu dünyayı sevme eğilimini, sadece uzun bir barış sağlayabilirdi. Zaten ciddi deneyimlere katlanamayan alışılmış bir Hıristiyanlık oluşmuştu. Afrika, Mısır ve Filistin kiliselerinin temsilcileri bunu kabul ediyorlardı.[79] İspanya'da iki piskopos din değiştirmiştir. Aynı şey Afrika'da, vuku bulmuştur. İzmir'de, piskopos Euctemon, kurban takdim etti, başına taç koydu ve Hıristiyanlığı terk etti.[80] Ne kadar kilise şefinin geri döndüğünü bilmiyoruz. Onların hatıraları bilinmiyor. Hıristiyan cemaatlerine gelince, kalabalıklar halinde kurban takdimine koşuyorlardı. Önemli ve zengin insanlar başı çekiyordu. Çünkü hayatlarını ve servetlerini kurtarmak

---

74 Eusèbe, Hist. eccl, 6, 39, 1-4.Lietzmann, Martyrologien, p. 3, 8, 29.
75 Eusèbe, Hist. eccl, 6, 40; 7, 11, 22-23.
76 Cyprien, Epist, 5-7, 10-19.
77 Gregoire de Nysse, Vita S. Gregorli Thaum. (opera, 3, 569, édit, de Paris, 1638).
78 Denys d' Alexandrie, dans Eusèbe, Hist. eccl, 7, 11, 24.
79 Cyprien, De Iapis, 5-6; Denys d'Alexandrie, dans Eusèbe, Hist. Eccl, 6, 41, 11-13; Origène, Hom. İn Jer, 4, 3, p. 25 (édit. Kolestermann).
80 Cyprien, Epist. 59, 10; 65, 1; 67, 1. Martyr. Pionii, 15, 2; 18, 12-13.

söz konusuydu. Diğerleri kurban takdiminden kurtulmak için şehirden köylere, dağlara ve çöllere, kaçıyorlardı, onlar, evlerini ve mülklerini terk etmişlerdi ve birçokları da çölde sefaletten ölmüştü veya haydutlar tarafından yakalanarak köle haline getirilmişlerdi.[81] Hayatını kurtarmak için rüşvete başvuruluyordu. Kurban sunmaktan kurtarılmak için bir sertifika sağlanıyordu ve böylece inkar günahından sakınıldığına inanılıyordu. Fakat kilise, bu tarzı uygun bulmuyordu ve libellaticileri (bu belgeyi kullananları) başkalarından daha az suçlu olsalar da dönmeler olarak görüyordu.[82] Yine de, muzafferane bir şekilde bütün baskılara, tutuklanmaya ve işkenceye katlanan ve sonunda din uğruna ölümü elde eden insanlar da eksik değildi. Decius'un zulmünü anlatan şehit belgelerine sahip olunmamasına şaşılması gerekir. **Actes de Pionius** (Pioniuska belgeleri) ayrı belgelerdir. Roma piskoposu **Fabien**'in şehit rivayeti Cyprien'e[83] gönderilmişti. Ancak bu rivayet bize kadar ulaşmamıştır. Bu durumda, noksan bilgilerle yetinmek gerekmektedir.

Piskopos **Denys**, Antakyalı **Fabius**'a gönderdiği mektubunda, Mısırlı çok sayıdaki şehitlerin meşhur hikayelerini anlatmaktadır.[84] **Pionius'un Belgeleri** tasvirleriyle Polycarpe'ın Martyre'i ile başlayan geleneğe bağlanmakta ve Metrodore isminde bir Marcionit bilgini şehit olarak zikretmektedir. Pont'daki zulümler konusunda çok az bilgiye sahibiz.[85] Cyprien'in mektupları, Roma'da ve Kartaca'da vuku bulan olayları büyük çizgilerle tasvir etmekte ve onlardan sadece beklenmedik birkaç detay çıkarmaktadır.[86] Hıristiyanların maruz kaldığı birçok tutuklama teşebbüsünün ölümle sonuçlanmadığı ve serbest bırakıldıklarını öğreniyoruz. Eusèbe, Origène'nin maruz kaldığı işkence rivayetinde, onun öldürülmemesi için özen gösterildiğini açıkça ifade etmektedir.[87] Bunlar, Hıristiyanlığın içten yok edilmesini hedef alan ve Hıristiyanların kökünü kurutmayı hedef almayan bu zulümlerin genel eğilimine uygun düşmektedir.

---

81 Cyprien, Epist. 59, 10; 65, 1; 67, 1. Martyr. Pionii, 15, 2; 18, 12-13.
82 Cyprien, Epist. 59, 10; 65, 1; 67, 1. Martyr. Pionii, 15, 2; 18, 12-13.
83 Cyprien, Epist. 9,1.
84 Dans Eusèbe, Hist. eccl, 6, 41, 1-42, 6; cf. 7, 11, 20-25.
85 Dans Grégoire de Nysse, Vita S. Greg, Thaumat, (opera, 3, 567).
86 Cf. Cyprien, Epist. 22; 40.
87 Eusèbe, Hist. eccl, 6, 41, 20. Cyprien, Epist. 13, 4, 6; 14, 2; 21, 4; 39, 1-2 Acta Achatii, 5, 6. Eusèbe, Hist. eccl, 6, 39, 5.

Hıristiyanlığa karşı bu şiddet kampanyası, bir yıl sürmüştür. Ancak bu şiddet, zaferle sonuçlanmamıştır. 251 yılında, Mart ayının sonunda Cyprien sığınağını terk etmiş ve Kartaca'ya geri gelmiştir. Aynı dönemde Roma'da boş olan piskoposluk makamı, **Corneille** tarafından doldurulmuş ve Goth'lara karşı savaşan imparator O'na engel olamamıştır.[88] Haziran ayı sonundaki bozgunda imparator ölü bulununca, Hıristiyanlara yapılan zulüm de sona ermişti. Cyprien, ilahi adaletin kurduğu güvenli ortamı kutlamıştı.[89] İlk Hıristiyanların uzlaşmazlıkları hala devam etse de, devlet, en azından, Hıristiyanların sayılarında çok kuvvetli bir azalmaya şahit olmuştu. Fakat kilise, Hıristiyan olduklarını itiraf edenlerin ölüm karşısındaki gayretlerinin özel bir fazilete sahip olduğunu ve çok büyük övgüye layık olduğunu hayranlık duyarak kendini tatmin ediyordu. Yine kilise, bedenin zayıflığını dikkate alarak, günahkarlara kilise cemaatinin içinde yer alabilme imkanını veriyordu. Onlara, ferdi vakaların sınavında endülüjans kullanmalarını tavsiye ediyordu. Görüleceği gibi, bu hareket tarzı, çok sayıda eleştiriyi beraberinde getirmişti ancak Yine de benimsenmişti. 251'den sonra durum yine önceki gibi oldu. Şehitlerin kahramanlığı ve nihai zafer, değer duygusunu ona vererek kiliseyi güçlendirmişti. Bir müddet sonra, Decius'un teşebbüslerinin zayıf bir taklidinden başka bir şey olmayan bu zulümleri canlandırmak için yapılan birçok teşebbüslere rağmen, kilise iç kuvvetini muhafaza etmişti. Gallus, kurban takdimini ve belli sayıdaki kilise adamının sürgününü emreden fermanı yenilemişti. Bu sürgünler arasında Roma piskoposu Corneille de[90] bulunuyordu. O, 253 yılında sürgünde ölmüştü. Yeniden yakıp yıkan veba, acaba bu güçsüz tahrikin bir vesilesi mi olmuştu? Çünkü Hıristiyanlar, bu tür felaketlerin sorumlusu tutulmaya devam ediliyordu. Hatta bu, bir buçuk asır böyle olmaya da devam etmiştir.[91]

İmparator Valérien, Hıristiyanlar için rahattı. Onların sarayda ve çevresinde bulunmalarına tolerans gösteriyordu. Bu durum, imparatorluğun artan sıkıntısının, onun yargısını aydınlatmasına kadar devam etmiştir. Tâ ki O'nun en iyi generali olan **Macrien**[92], Hıristiyanlara karşı sert tedbirler ilân

---

88 Cyprien Epist. 55, 6, 8-9. Harnack, chronologie, 2, 351.
89 Cyprien, De Lapsis, I; cf. Ad Demetr, 17.
90 Cyprien, Epist. 60, 1; 61, 3; Eusèbe, Hist. eccl, 7, 1; Catal. Liberianus, chron. min, 1, 75.
91 Cyprien, Ad Demetr, 3; De Mortal, 1; 8; 17.
92 Prosopogr, imp. Rom, 2, 95, no: 374. Stein dans Pauly-Wissowa, 7, 257-262.

etmişti. Ancak, Hıristiyanların duaları, onun büyülü komplolarının icra edilmesine engel olarak görülüyordu. Nihayet o da, Hıristiyanlar karşısında boyun eğmişdi ve 257 yılının yazında bir ferman yayınlamıştı.[93] Bu fermanda, Hıristiyanlara devlet dinini kabul etmiyorlarsa, en azından, Romalıların merasimlerine iştirakleri isteniyordu. Ferman metni, uzlaşmacı bir dille ifade edilmişti. Cemaat toplantıları yasaklanmıştı. Zulüm zamanlarında, sığındıkları mezarlara girmeleri korunmuştu. Kilise adamları bir defa daha, otoritelere, kesin kararları icra edenler olarak işaret edilmiştir.[94]

Sonuç olarak İskenderiyeli Denys, Presbytre'lerinden biri ve üç yardımcısı ile birlikte Libya'da bir yere sürgün edilmiştir. Cyprien ise, 30 Ağustos 258 yılında, sahilde Curubis şehrine sürgün edilmiş ve kendisine bir ikametgah tahsis edilmiştir. Kısa zaman sonra ise, hükümet daha sert tedbirler almıştır. Bu defa Denys, İskenderiyye'ye yakın bir çöle sürülmüştür. Ancak o, gizlice kültünü icra etmeye devam etmiştir. Cyprien de, 14 Eylül 258'de çağrılarak öldürülmüştür. 6 Ağustos'ta, Roma piskoposu Sixte, dört yardımcısı ile birlikte bir mezarda yakalanmış ve öldürülmüştür. Dört gün sonra O'nun yardımcısı **Laurentius**, da aynı akıbete maruz kalmış ve her gün yeni kurbanlar olmuştur.[95] Daha yakınlarda, bu dönemde öldürülen Novatien [96] isimli bir şehidin mezarı keşfedilmiştir. Şiddetin bu artışı, kilise mensuplarına karşı en sert tedbirleri öneren yeni bir fermanın sonucuydu. Hıristiyanlığı benimseyen senatörler, şövalyeler ve diğer kişilere, imparatorluğun yüksek şahsiyetlerinin evlerindeki Hıristiyanlığı benimseyen köleler zor işlerde çalışmaya zorlanıyordu.[97] Afrika'da, zulümler bir kurbanlar dizisi oluşturmuştu. Onların ölümleri konusunda büyük değere sahip bir takım rivayetlere sahibiz.[98] Bu şehitlerin çoğu, her seviyedeki kilise adamlarıydı. Ancak bazı laiklerde öldürülmüştü. Bir rivayet sahibi, kilise adamları ile inançlarını daha kolay inkar edebilecek olan laiklerin arasını ayırmadan şikayet etmektedir.[99] İspanya'da Tarragone piskoposu olan Fructuosus'un

---

93 Denys d' Alexandrie, daus Eusèbe, Hist. eccl, 7, 10, 3-4.
94 Acta Cypriani, 1, 1, 5-8; of. Acta Dionysii, dans Eusèbe, Hist. eccl, 7, 11, 7, 10.
95 Cyprien, Epist, 80, 1. Le Liber pontificalis (25), yedi yardımcıdan bahseder.
96 Rivista di Archeologia christiana, 10, 1933, 217.
97 Cyprien, epist. 80, 1.
98 Acta Motani, et Lucii et Acta Mariani et Jacobi.
99 Acta Mariani et Jacobi, 10, 2.

ve iki yardımcısının canlı olarak yakıldıklarını öğreniyoruz.[100] Eusèbe, Filistin'de üç adamın ve Marcionite kilisesine mensup bir kadının şehit edildiklerine işaret etmektedir.[101]

Bununla beraber, Batı'nın çok sayıdaki bölgelerinde ordular isyan etmişlerdi, Doğu'da ise İranlılar tehdit oluşturuyordu. Valérien onların üzerine yetersiz güçlerle yürümüş, esir düşmüştü. Esarette nasıl öldüğünü bilmiyoruz. Macrien, imparatorluk sarayını kuşatmak istemiş ve ordularını Urfa'dan, İllyrie'ye sevketmişti. 261 yılının sonunda bu teşebbüs bir felaketle sonuçlanmıştı. Bu olaylar Valerién'in halefi olan oğlu Gâllien, Macrien'in, kışkırtıcılığını yaptığı zulme, son vermişti. O, derhal, babasının yayınlamış olduğu tolerans fermanını[102] yürürlüğe koymuştu. Bu ferman Hıristiyanlara, serbestçe kült yerlerini kullanma, mezarlıklara sahip olma ve hırpalanmama hakkını veriyordu. Hiçbir Roma imparatoru böylesine bir tavizi vermemişti. Böylece, Hıristiyanlık, dini bir cemaat olarak açıkça tanınmış oluyordu. Devlet, Hıristiyanlığa karşı net olarak lehte ve aleyhte tavrını seslendirmek zorundaydı. Ancak, Hıristiyanlık iki kanlı zulümden güçlenerek çıkmıştı. Şimdi ise Gallien, Hıristiyanlığın lehinde tavrını koymuştu. Bu ise, Hıristiyanlar için bir zaferdi.

---

100 Acta Fructuosi (dans Knoff, p. 83).
101 Eusèbe, Hist. eccl, 7, 12.
102 Eusèbe, Hist. eccl, 7, 13.

VII. BÖLÜM

SAVUNMACILAR

Yukarıda görüldüğü gibi Roma Devleti, Hıristiyanlarla hukuk tartışmasına girmemiştir. Hıristiyanların ortaya koydukları problemler, uzun müddet, literatürün dışında kalmıştır. Yeni olan bu Hıristiyan doktrini, putperest alimlerin reddini tahrik etmememiştir. Hıristiyanlara verilen yargı, sağlam şekilde kamuoyunda kökleşmişti. Ancak bunu doğrulamak da zordu. **Tacite** ve **Suétone, Pline ve Fronton, Epictète** ve **Maro-Auréle, Lucien** ve **Galine, Méolecine**, gibi bütün bu yazarlar[1], sırası gelince ve hakir görerek Hıristiyanlardan bahsetmişler, sadece onların ölüm karşısındaki cesaretlerini takdir etmişlerdir. Fakat, bu konuda birçok söyleşi vardır. Zaman içinde de Hıristiyan düşmanı bir cemaat oluşmuştur.[2] Hıristiyanlara yapılan zulümlere, şifahi tezahüratlar da refakat etmiştir. Şüphesiz, hakimlerin önünde şehitlerin nutukları, çoğu zaman, parlak parçalar olarak belgelere eklenmiştir. Hararetli bir soruşturmanın ve canlı bir savunmanın, çoğu zaman bürokratik formüllerin yerine geçtiği, inandırıcı olmamaktadır. Mesela, özelliği, Hıristiyan vaazına karşı savaşmak olan bir **Cynique Filozof**[3] dan söz edilir. Hıristiyanlara karşı ilk kitabı yazan yazar, bize göre, **Celse**'dir. muhtemelen o, bu kitabı, Marc-Aurèle'in saltanatının son yıllarında yazmıştır. Zaten, hayatı hakkında bilgimiz de yoktur. Ancak, O'nun büyük düşmanı Orijéne, onun bu kitabının bize intikalini sağlamıştır.[4] **Celse**, Hıristiyan eğitimi almış, incili bilmekte ve kilise doktrinini tanımaktadır. O, Hıristiyan

---

1 Tacite, Annales, 15,44; Suétone, Néron, 16; Pline, Epist, ad Trajan, 96, 97; fronton dans Mınucius Felix, Octavius, 9, 6; 31, 2; Epictéte, 4, 7, 6; Marc-Auréle, 11, 3; Lucien, De Morte Peregrini, 11-16; Pseudomanitis, 25, 38. Galéne, De puls, diff, 2, 4; 3, 3 (8, 576, 657, édit. Kühn).

2 Geffcken, Zwei griech. Apologelen, 240.

3 Crescens à Rome; cf. Justin, seconde Apologie, 3; Tatien, 19.

4 Reconstitué par o. Glöckner (KLeine Texte, 151).

dillerini bilmekte ve Hıristiyanlığı savunan yazarlarla tartışmaktadır. O, açıkça, Hıristiyanlara karşı, cephe oluşturan dünyayı temsil ediyordu.

Daha önce zikredilen canavarca masallar bir yana bırakılsa da, hücum noktaları oldukça boldu. Hıristiyanlar da hor görülen Yahudilerle aynı seviyeye konuyordu, Bu iki grub, esas noktalarda anlaşmış olsalar da aralarındaki tartışmalar alay konusu oluyordu. Önce, alay konusu olan Mesih inancında anlaşıyorlardı ve Tanrı ile olan özel vahilerini değerlendiriyorlardı. Halbuki onlar gerçekte, bit-pireden, yarasadan, karıncadan, kurbağadan başka bir şey değillerdi.[5] Onların müştereken kabul ettikleri, önceki zamanların hakimlerinden olan Hz. Musa idi.[6] Yine Yahudiler bir tek Tanrı inancını ve melekler inancını ondan almışlardı.[7] İsa, onun izinden yürümüştü. Hakikatte o, bir büyücü, bir yalancı idi ve onun mucizeleri şarlatanların icraatlarına benziyordu. Bununla beraber o,Tanrının oğlu olarak geçinmektedir.[8] İlkel zamanların ve patriklerin Musa tarafından anlatılan hikayeleri, öylesine skandallardı ki, onlardan Yahudiler ve Hıristiyanlar utanç duymaktadırlar ve boşuna, mecazi yorumlarla onları örtbas etmeye çalışmaktadırlar.[9] Yahudiler ve Hıristiyanlar aynı Tanrıya tapmaktadırlar.[10] O, tanrı insan ihtiraslarına boyun eğmiş, öfkelenmiş ve nihayet, acı çeken oğluna yardım edememiş veya onun ölümünün intikamını alamamıştır.[11] Yine o Tanrı, seçilmiş milleti olan İsrail'i bütün dünyaya dağılmaktan ve Hıristiyanları da maruz kaldıkları kanlı işkencelerden koruyamamıştır.[12]

Şüphesiz miras olarak intikal eden dinlerini, Yahudilere bırakmak uygun olacaktır. Bunun beraber, onlara katılmak için kendi dillerini terk eden muhtedileri ve Yahudilerden ayrılan ve etnik bir geleneğe kökleşmeden dünyada yaşayan Hıristiyanları kınamak gerekir. Onlar, bir tek sanat altında, Avrupalı, Asyalı ve Afrikalı milletleri birleştirecek olan evrensel bir di-

5 Celse, dans Origène, 3, 1, 5; 4, 2, 22, 23; 6, 50.

6 Hz. Musa, Yahudiliğe göre ve Hıristiyanlığa göre, Allah'tan vahiy alan bir insandı. Yahudilerin lideri idi. Yahudileri, Tanrı Yehova'nın direktifinde bir millet yapmaya çalıştı. Tora'yı, Tanrı Yehova'dan aldı. Bu inanca Hıristiyanlarda katılmaktadırlar. Bunun için Eski Ahidi Kutsal kitap olarak kabul etmektedirler. (M. Aydın)

7 Celse, 1, 17-26.

8 İbid, 1, 6, 26, 68; 2, 7, 32. Justin, Apol, 1, 30.

9 İbid, 4, 36-51; cf. 1, 18.

10 İbid, 5, 59.

11 İbid, 4, 72; 1, 54; 2, 34.

12 İbid, 8, 69; cf. Justin, 2e apol, 5, 1; Minucius, Octavius, 12, 2.

nin saçma kuruntusunu takip etmektedirler.[13] Onların Tanrının bedenleşmesi doktrini boştur ve kabul edilemez. Çünkü o, değişmez varlığa, onu küçülten bir değişme atfetmektedir.[14] Onlar, bir bakireden doğan, Tanrının oğlu İsa'nın asker Panthera tarafından baştan çıkartılmış zaniyenin bir kadının oğlu olmasını gizlemek için İsa'nın mucizevi doğumu mesajını anlatmaktadırlar. Onun vaftizinden, doğunun büyücülerinden, Mısır'a kaçışından ve mucizelerinden bahsedilmiştir. Yine onun, gizli ve şüpheli dirilmesine imanın da fazla önemi yoktur.[15] O'nun lekeli ölümü, onun Tanrının oğlu olmadığını, onun çarmıhta layık olduğu cezaya çarptırıldığını, ispat etmektedir.[16]

Hıristiyanların, Tanrının gözlerindeki beşeri hikmeti reddedişlerine ve durmadan, kurtuluşun yegane şartı olarak imani tavsiye etmelerine hayret etmek lazım. Yine onlar, sadece cahilleri ve basit akıllıları yanlarına alınıyorlar mı? Onların iyi dedikleri ve Greklerden aldıkları şey ve onların yorumları, çoğu zaman yanlıştır.[17] Onların gidişleri, çelişkilerle doludur. Hayatı hor görmelerinin sonuçlarından iyi şey çıkarmak ümit edilebilir. Gerçekten dünyadan nesil bırakmadan çıkıyorlar ve böylece, bu tür bir cemiyet tamamen yeryüzünden kayboluyor.[18]

Hıristiyanlara zulmün arka planındaki akıl alanı böyle idi. Hıristiyanlara ölüm diyen kitlelerin duyguları ve arenalarda, şehitlerin kanlarının akmasını, açgözlülükle seyredenlerin durumları böyle idi. Kültürlü muhitlerin, mahkemelerde Hıristiyanların tutuklanmalarını telaffuz eden hakimlerin düşünceleri böyle idi. Sağlam bir şekilde kurulmuş olan bir grupla savaşmak bir cesaret ve zor bir teşebbüstü. Fakat açıkça, kamuoyuna çağrı, kültürlü insanların durumlarının ve imparatorun durumunun değişmesi, durumun değişmesini ümit edebilmenin yegane yolu idi. İkinci asrın ilk yarısından itibaren, bir takım Hıristiyan yazarlar bu işi üstlenmeye cesaret etmişlerdir. Sadece ismi bilinen yazar **Quadratus**[19], imparator **Hadrien**'e, Hıristiyanların lehine bir savunma yazısı yazmıştır. O zamandan beri, hükümdarlara vakfedilmiş bir takım yeni savunmalar ortaya çıkmıştır. Acaba bu

---

13 İbid, 5, 25, 41, 51, 23; 8, 72.
14 İbid, 4, 3, 14; cf. 6, 69, 72.
15 Celse, dans origène, 1, 28, 41, 58, 62; 2, 55, 63, 70.
16 İbid, 1, 69, 70, 71; 2, 5; 6, 74.
17 İbid, 1, 9; 6, 11, 12, 15, 19; cf. 2, 5.
18 İbid, 8, 55. Justin, 2e apol, 4, 1; Minucius, oct, 9, 1; Tertullien, scapul, 5.
19 Eusèbe, Hist. eccl, 4, 3, 1-2.

yazılardan birisi imparatorluk kabinesine veya imparatora kadar ulaşmış mıdır? Bu çok şüphelidir. Fakat, şurası kesindir ki bu eserlerin, kültürlü muhitlerde yapılması ve onların kitap ticaretine sokulması için çalışılmıştır. Fakat bu konuda başarısız olunmuştur.[20]

Bu hedefe ulaşılmamışsa da, bilinçli olarak Hıristiyanlığın münzevilikten çıkıp yayılması için bu teşebbüs büyük öneme haiz olmuş ve Roma Kültürünün temsilcilerine hazinelerini sunmuştur. Bu yeni dinin, bu Roma kültürünün en mükemmel ideallerine muhalif olmadığını göstermeye çaba sarfetmiştir. Özellikle, Roma felsefesinin en değerli fetihleriyle çatışmadığını, geniş ölçüde onları tasdik ettiğini, tamamladığını ve canlı bir gerçeğe dönüştürdüğünü itiraf etmiştir. Bu ancak, başlangıç ve teorik yapımda görülebilmektedir. Mistik düşünce ile, septik düşünceyi mağlup etmeyi arayan Platoncu ve Pisagorcu kökenli eğilimler, mahirane bir şekilde değerlendirilmiş ve Antikite felsefesinin sonu olan Yeni-Eflatunculukla sonuçlanmıştır. Savunmacılar, yazıları ile evrensel edebiyatta yerlerini almak istiyorlardı. Onlar, bunda birden başarılı olamadılar. Fakat onlar, sebat ettiler ve Origène'e yol açtılar. Hıristiyanlığın ve sistematik ilahiyatın savunucusu olarak bir asır sonra Origène Yeni-Eflatuncu filozof olan Plotin'e eşit olarak görülecek ve o, şahsında zamanının en yüksek kültürünü temsil edecektir. Böylece savunmacılar, kesin bir adımla, kilise davasında Yunan bilim ruhunu kazanmışlardır. Hıristiyanlık böylece dünyayı feth edebilmiştir.

Bize ulaşan en eski savunma, Atinalı Aristole'in savunmasıdır. O, 140 yılına doğru, Antonin le Pieux'ye takdim edilmiş görünmektedir. Bu kitap bir Süryanice tercüme ve Ermenice ve Yunanca özet sayesinde yeniden ortaya konmaya çalışılmıştır.[21] Kültür sahibi, fakat az bilgin olan yazar,en eski medeniyetin temsilcileri olan Kaldelilerin, Yunanlıların ve Mısırlıların gerçek Tanrıyı bilmediklerini, Yahudilerde de Monoteizmin ve yüksek bir ahlakın melekler kültü ile ve ritüel pratiklerle bozulduğunu, sadece Hıristiyanların, gerçeğe sahip olduklarını ve kendi şeriatlarına göre yaşadıklarını ispata çalışmaktadır. Çok kötü yazılan ve kompoze edilen bu kitap; sadece kültürlü okuyucuya tesir edebilmiştir. Aristide, Evrenin sahibi olan Allah'ı ona tanıtan dünyanın mükemmel düzenini beyanla başlamaktadır. Sonra Allah'tan

20 Tertullien, Test, anim, 1 (p. 135, 10, édit, Wissowa).

21 J. Geffcken, Zwei griech. Apologeten, p. 3-27. Goodspeed, Apologeten, p. 3-23.

bahsetmek için kullandığı negatif formüller, Stoisyenlerde kullanılan ve felsefi Yahudiliğin temsilcileri de görülen formüllerdir.[22] Fakat burada şu muhalefet yer almaktadır: Üçüncü ırk olan Hıristiyanların dünyada hakikata sahip olduklarını, diğer iki ırk olan Yahudilerin ve Putperestlerin, hata içinde olduklarıdır. Putperestlerin hataları, tanrı yerine koydukları yaratıkları bir politeizm içinde yüceltmelerinden ibarettir. Yazar burada, Yahudi savunmacıların daha önce aynı amaçla topladıkları Eski Ahitten veya Epikurculardan ve Septikerin anti dini nutuklarından gelen delilleri kullanmaktadır. Bu iki fikir akımı birbirine paraleldi ve her delil getirme, Çiçeron döneminde hemen hemen benzer terimlerle formüle edilebilmiştir. Politeizmin boşluğu konusundaki bu tartışmalar, dönemin yaşayan dindarlığı ile hiçbir ilişkisi yoktu ve bir defa daha uzun zamandan beri ölü bir hasmı öldürmekten başka bir şey yapmıyordu. Bununla tesir yaratmak isteniyorsa onları, Lucien tarzında takdim etmek gerekiyordu. Çünkü bu konu artık ilgi çekmiyordu.

Buraya kadar, özellikle Hıristiyan unsur görünmemektedir. Yahudi kuralcılığının ve melekler kültünün reddi, özel bir tarzda doğrulanmamıştır. Yazar ancak sonunda, Hıristiyanlığın pozitif bir savunmasını takdim etmektedir. Ancak o, hiçbir şeyi tartışmıyor, hiçbir şeyi red etmiyor, ispat etmiyor, sadece anlatmakla yetiniyordu. Hıristiyanlar, gökten inen ve bir bakirede bedenleşen Allah'ın oğluna, İsa-Mesih'e inanmaktadırlar. İsa, doktrinini vaaz etmek için, ölümünden ve dirilmesinden sonra, bütün dünyaya hakikatı yayan on iki talebe seçmiştir. Onlar, sadece Allah'a tapmak ve Mesih'in emirlerini tamamlamak gerektiğini öğretmişlerdir. Kim ki bunu yaparsa, ölülerin dirilmesinden sonra, ebedî hayatı elde edecektir. Mesih'in temel öğretileri olarak yazarın sunduğu şey, **Didaché** tarafından, Barnabas'ın Diognète'in mektupları savunmaları tarafından verilenlere uygun düşmektedir. Yazar, birçok defa, okuyucuyu **"Kutsal Yazıları"** okumaya davet etmekte ve dünyanın, Hıristiyanların duaları sayesinde ayakta durduğu teminatını vererek, kitabını bitirmektedir. Son yargı günü gelmeden hidayete eren putperestlerin, Allah'ın hoşuna gideceğini de eklemektedir. Bu ilk taslak, brüt halde Apolojetik unsurlar takdim etmektedir. Burada bunlar, ne diğerlerini

[22] Cf. Geffcken, p. 31-41.

birleştirmekte ne de geliştirmektedir. Okuyucunun bundan bıktığına hayret mi etmek gerekir?

On yıl sonra Filistin asıllı Justin, Roma'da, Antonin le Pieuxye'ye ve oğlu felsefeye düşkün olan Marc-Aurele ithaf edilen bir savunma (Apologie) kaleme almıştır. Diğer on yıl içinde, daha gelişmiş olan, Tryphon isimli bir Yahudi ile olan Dialogue isimli diğer eserini neşretmiştir. **Justin,** sadece yazma ve kompozisyon sanatında bir üstad değildi o, aynı zamanda filozof olarak güzel konuşan ve çağdaşlarından daha kültürlü bir adamdı. İşte böyle bir adam Hıristiyan olmuştu ve Hıristiyanlıkta, gerçek felsefeyi bulmuştu. İşte onu klasik bir savunmacı yapan da başlıca olay bu idi. Mitolojilere ve Politeizme karşı geleneksel polemik, onda bulunmakta ve onda kaynaklarını tanımaktadır. Bu Polemik onda, yeni bir gün altında kendini takdim etmektedir. Çünkü paganizm'de, iman, mitoloji ve kült, şeytanların aldatıcı icadı olarak görünmektedir. Zaten St. Paul'de[23], şeytanları, Pagan kurbanlarını gerçek olarak kabul edenler olarak telakki ediyordu. Burada, yeniden doğan Platonizmin tesiri altında bu, tanrı ile dünya arasında aracı varlıklar, geniş bir aksiyon alanı elde etmektedirler. Plutarque için bu varlıklar, insanlarla tanrılar arasındaki aracılardır. Onların sesleri, mucizelerde işitilmektedir. Justin'e göre onlar, bütün tarih boyunca, hakikate muhalefet eden düşmanlardır. Yalanın, düzenbazlığın, insanları baştan çıkaran sahteciliğin müellifleridirler. Allah, peygamberleriyle, bir takım vaazlar vermiştir. Buna göre, mitolojilerde ve yabancı kültürde şeytanların, insan ihtirasları ile ittifak yaparak, gücü ile tanrının vahyini ortadan kaldırmaya insanları teşvik etmektedir. Fakat şeytanların hileleri artık açığa çıkmıştır. Mesih'in zuhuru ile gerçek de ortaya çıkmıştır. İsa'nın kurtarıcı işi, hayatı, çilesi, dirilmesi, göğe yükselmesi, Kudüs'ün tahribine kadar her şey bin yıl önce haber verilmiştir. Bütün bu kehanetler adım adım tamamlanmıştır. Bu olay, tamlanmasını beklediğimiz kehanetlerin, İsa'nın dönüşü ve son yargı günü ile gerçekleşeceği güvenini bize vermektedir.[24] Burada hıristiyanlağın gerçek akılcı bir delili bulunmaktadır. Bu delil, kilise doktrininden ve Ortodoks apolojetikden geçmekte ve bugüne kadar da kullanılmaktadır. Justin bunu, başka bir

23 I. Korintos, 10, 20.
24 Justin, Apol, 31-53.

şeyi ispatlamak için kullanmaktadır. O, şöyle demektedir: **"Kehanetlerin tamamlanması, Tanrıdan ilk doğan oğul olarak tanındığındanberi İsa'nın, ortaya koyduğu hakikatin yegane garantisini bize vermektedir."**[25] Bu ne anlama geliyordu?

Justin, Dialogue'da, Apologie'de kısaca işaret edildiğini belirtmektedir. Onun için, Aristide'de ve diğer savunmacılarda olduğu gibi, Tanrı, dünyanın ilk sebebidir. O, yeryüzü ötesi, ebedi, değişmeyen ve sadece akılla kavranabilen bir varlıktır.[26] Hiçbir isim, doğru şekilde onu belirtemez. Çünkü sadece onun eserleri bize, onu yüceltmeye imkan vermektedir.[27] Dünyada hiçbir mekan, dünya olmadan önce onu ihata edemez. O, bütün düşünceleri geçmekte, yeryüzünde görünür hale gelmekte ve insanlara konuşmaktadır.[28] Eflatun'un dediği gibi, o, bütün cevherlerin ötesindedir. Eflatun ile Jüstin bu konuda aynı fikirdedir ve Eflatun felsefesini övmektedir.[29] O, evrenin sahibidir. Başlangıçta ve yaratılıştan önce, kendisinden Logos ve söz dediğimiz bir gücü sudur ettirmiştir. Çünkü insanlara, Tanrının mesajını getirmiştir.[30] Justin burada, "akıl" ve "söz" anlamına gelen Logos kelimesini çift anlamda kullanmaktadır. Beşeri kelam "akıl" veya "düşünce" olarak önce insandadır. Sonra ondan "söz = kelam" olarak telaffuz edilerek çıkmakta ve iç logos, yani, insan aklı onda bizatihi azalmış olarak bulunmaktadır. Tanrı ile ebedileşen akıl veya logos, Tanrının bizzat kendinden logosu çıkarttığı zaman hiçbir azalmaya maruz kalmamıştır. Bu onda, bir başkasında uzalmadan yanan bir ateş gibiydi. Justin bu sudur olayını, Tanrının oğlunun dölü olarak adlandırmaktadır. Madem ki bu oğul baba Tanrıdan çıkan bir şahıstır, o halde o **"İkinci Tanrı"** olarak telakki edilmesi gerekir. Tanrısal cevher, bölünmeksizin veya Tanrının iradesi ve nasihatı, Tanrıdan ayrılmadan bu olmaktadır.[31]

Kutsal kitaplarda bu Logos, kendisini bütün yaratıklardan önce meydana gelen oğul olarak takdim etmektedir. Baba dünyayı yarattığında ona

---

25 Justin, Apol, 53, 2.
26 Justin, Dial, 3, 4 ve 7.
27 Apol, 10, 1; 2e apol, 6, 1 ve 2.
28 Dial, 127.
29 Dial, 4, 1 (cf. Platon, Repuplique, 6, p. 5096): 2e Apol, 13, 2.
30 Dial, 127, 2-4; 128, 1-2; cf. 61, 1.
31 Dial, 61, 2; 128, 4; 56, 11.

şöyle diyerek hitap etmiştir: **"Bir adam yapalım"** Süleyman'ın mesellerine göre, 8/22'de, Tanrının yollarının başlangıcında görünen **"Tanrısal Hikmettir"**[32]. Tanrı, onunla dünyayı yaratmıştır ve ona emretmiştir..[33] O, ulaşılmaz baba ile sefil dünya arasında aracıdır. O, bazen insanlara görünmüştür ve Eski Ahit onu sıkça **"Rabbin Meleği"** veya **"Rab"** olarak isimlendirmektedir. O, insanlara Tanrıdan kelamla, ateşle, alametlerle ve mucizelerle görünmekte ve bunlardan bazıları seyredilmeye layık olmaktadır.[34] O, öğretmek, davet etmek ve uyarmak için peygamberle konuşmaktadır. O'nun aksiyonu, İsrail milletinin dışında tezahür etmektedir. Bütün insanlığa saçılmış bir **"Logos tohumundan"** bahseden Stuasyen okulun tasdik ettiği gibi... Bu tohum tanelerini onların ruhlarında çimlenmeye bırakmaktadırlar ve Logos'un yönetimine göre onlar yaşamışlardır. Biz Hıristiyanlar onları, bizimkiler gibi telakki ediyoruz. Hèraclite, Socrate ve son zamanlarda Stuasyen Musonius gibi... Bizim gibi onlar da Tanrı tanımaz oldular. Kıskanç şeytanlar, onları kalabalığın intikamına teslim ettiler ve onlara karşı ölüm cezası verdiler.[35] Kesin vahiy, Logos'un bizzat bütünlüğü içinde yeryüzüne geldiği ve insan olduğu zaman meydana gelmiştir.[36] Yani, peygamberlerin, ağzından telaffuz edildiği gibi... Tanrının önemli bir işi burada bir işaretle tamamlanıyordu. O, bir bakireden mucizevi şekilde doğmuştu. Bu, yüzyıllar önce İşaya peygamber tarafından (İşaya, 7, 14) haber verilmişti ve O'nun misyonu hastaları iyileştirerek, ölüleri dirilterek doğrulanmıştı.[37] İşte o zaman şeytanlar kavgaya girmişler, onunla bütün güçleriyle mücadele etmişler ve onu çarmıha gerdirmişlerdir. Fakat o, ölüler arasından dirilmiş ve göğe yükselmiştir. Burada da nokta nokta vaat edilen Logos tamamlanmıştır.[38]

Pekiyi bütün bunlar niye? Çünkü Tanrı, insanları çekmek istiyor. Şayet o, dünyayı yaratmışsa, bu onlar içindir. Bütün faziletlerin pratiği ile, Tanrıya yükselmeleri, ızdıraptan ve ölümden kurtulmaları ve onun egemenliğine

---

32 Dial, 62; 129, 3.
33 2e Apol, 6, 3.
34 Dial, 61, 1; 128, 1, 2.
35 Apol, 46, 1-4; 2e Apol, 8, 1-3, cf. 10, 4-5.
36 2e Apol, 8, 3; 10, 1.
37 Dial, 43, 3-8; 66-71; 84, 1-2; Apol, 33, 2, 48.
38 Apol, 35-38; 45; Dial, 86-97.

iştirak etmeleri içindir.[39] Logos, devamlı Tanrıya giden yolu göstermekte ve nihayet ona, en kavrayıcı şekilde bizzat insanlıkta görünerek o yolu göstermektedir. Böylece o, **"yeni kanun koyucu"** olmuştur. Fakat, bu yeni, ebedî ve kesin kanun, hakimlerin uzun zamandan beri bildikleri eski kanundur. Onun fazileti, akla uygundur.[40] Hür, iradi bir kararla insanları kurtulmaları için bu kanuna itaat etmelidirler. Logos'un bedenleşmesi, onların gözlerinde hakikatı parlatmıştır. Çarmıha gerilmiş İsa-Mesih'in ismi, bugün bile hala bütün kötü ruhları kaçırmaktadır.[41] Kendilerini şeytanlar tarafından baştan çıkarılmaya bırakan bunlar, ebedî ateşin sonuçlarına maruz kalacaktır.[42] **Xénophon** tarafından anlatılan, Hercule'ün faziletle savaşa girmesi masalı, Hıristiyanlık karşısında alınacak tavra uygulanabilmektedir.[43]

Justin'in felsefesi buraya kadar gelmekte fakat daha ileri gitmemektedir. Gerçekte bu Hıristiyanlık, unsurlarını bildiğimiz felsefi bir yapılanmadır. Halk felsefesinden alınan Tanrı mefhumu, birinci asırdaki Stuasyen dindarlığa uygun düşmektedir.[44] Yukarıda işaret ettiğimiz gibi şeytanla ilgili bilgi, doğan Platonculuktan gelmekte[45] ve Justin'de sadece apolojetik anlamda bir değişikliğe maruz kalmaktadır. Aracı varlıklar ona, putperest kültlerini açıklamaya izin vermektedirler. Aynı şey, Yahudi yazarlarda da vardır.[46] Justin onları aynı zamanda, Kitab-ı Mukaddesin bahsettiği meleklere ve şeytanlara benzetmektedir. Zaten Yuhanna incili, İsa-Mesih'i, Tanrının Logos'u olarak isimlendirmektedir. O, bu adlandırma ile, İsa'nın hayatını, tarihi izafilikten çıkarmak istemekte ve onu ebedî değer içinde ilan etmektedir. Ancak Justin'de, buna muhalif bir eğilime işaret edilmekte ve o, Mesih'in öğretisinin otoritesini bu tarzda yerleştirmek istemekte ve onu akıl için açıklamaktadır.Madem ki İsa, bedenleşmiş Tanrısal akıldır, o halde her akıllı adam, zaruri olarak, Hıristiyan olarak bitirmelidir. İsa-Mesih'in ve Logos'un kimliğinin inandırıcı delilini Justin,aklın bütün kuruluğu ile kehanetlerin sona ermesinden çıkarmaktadır.

---

39 Apol, 10, 2.
40 Dial, 18, 3; 11, 2; 43, 1; Apol, 23, 1-2; 14, 2-16, 14; Dial, 23,1; 30,1; 93, 1-3.
41 Dial, 30,3; 76, 6; 85, 2.
42 2e Apol, 7, 1-9.
43 2e Apol, 11, 3-8.
44 Cf.t.I, p. 182-187.
45 Geffeken, Zwei Apologeten, 219.
46 Cf. Handbuch zum N.T, note sur I. Korintos 10/20. Bak. Philon, t.I, p. 98.

Şu iddia savunulamaz değildir: Ölümü dahil, İsa'nın hayatının akışı, ne bir iç zaruretle ne de ona bir anlam veren derin bir akılla tespit edilememiştir. Olaylar sadece dış nedenlerin tesiri ile gerçekleşmiştir, çünkü onlar, önceden haber verilen olaylardır. Burada ne İsa tarafından yapılan bir "iş" ne de onun ölümünün **"kurtarıcı değeri"** söz konusu değildir. Kurtuluş, pratik olarak, Tanrının bilgisinin ve felsefi noktada uygun bir ahlakın ulaştırılmasından ibarettir. Bunu, her şahıs, hür iradesiyle kabul veya red edebilir, şayet insanlar, zamanında şeytanın hilesini, keşfedip, peygamber ve filozofların vaaz ettiği Logos'un bilgilerini kalbe alırlarsa, İsa'nın kahramanı olduğu her trajedi gerekli olmayacaktır. Bilindiği gibi Logos teorisi, köklerini Yahudiliğin ve Hellenizmin toprağına kadar uzatmaktadır. Orada, karışıklıklar ayırt edilmemektedir. Orada, Stuasyen ve Platonisyen fikirlerle temas vardır. Yine Philon'da benzer bilgiler görülmektedir. Yine de bunlar, Justin'in Philon'u okumuş olduğuna imkan vermemektedir. Fakat, hangi yolla Justin'in eserlerine bu teori nüfuz ederse etsin ve eski Hıristiyan kavramlarıyla ne kadar heterojen görünürse görünsün, Justin ve silah arkadaşları, onu, yüzyıllarca egemen olan spekülatif ilahiyata dahil etmişlerdir.

Bütün bunlar, Apolojetik dindarlığın moralizmde tükendiğini ve onların Hıristiyanlığının, kültürlü muhtedilerin felsefi Yahudiliğine benzeyen akılcı bir dini temsil ettiğini gösteriyordu. Fakat bu hiçbir şey değildi. Justin, Hıristiyan ahlakını, akılcı prensiplerin özeti olarak takdim etmiyordu. Bunu bir Stuasyen yapacaktı. Meselâ, İskenderiyeli Clément'ın yaptığı gibi. Fakat, İsa'nın emirlerinin tamamı metin olarak ortaya konmuştu ve konuya göre sıralanmıştı.[47]

Açıkça ortaya faziletler, iffet, komşu aşkı, fedakarlık, ılımlılık, tatlılık, doğruluk ortaya konmuştu. Aristide[48], hareket noktası olarak on emri almakta ve İsa'nın sözlerini zikretmeksizin aynı fikirleri geliştirmekte, Hıristiyan ödevlerine, mezara ölüleri korken itina gösterilmesini ilave etmektedir. Diğer savunmacıların açıklamaları da aşağı yukarı aynıdır.[49] Aslında daha önce **Didaché,** bunu bize tanıtmıştır. Ayrıca onları yazarlarda da bulmakta-

---

[47] Apol, 15-17.
[48] Aristide, Apol, 15, 4-12.
[49] Athénagore, Suppl, 32-33; Resurr. Mort, 23. Théophile, Ad Autot, 3, 9-15.

yız. Hatta yazarlar onu, Hıristiyan hayatının kurallarının özeti olarak telakki etmişlerdir. Bu doktrinler, aksiyonlarını, Stuasyen ahlaka saygı öğreten bir dünyada icra edeceklerdir. Hatta, bu faziletlerin, filozoflar tarafından vaaz edilenlerden başkası olmadığını ve Hıristiyanlar tarafından gerçekten uygulandıklarını söylemek de yanlış olmaz.[50]

Etik konusunda yaptığımız işaret, bütün alanlar için geçerlidir. Justin, cemaatin geleneksel doktrini konusunda kendini tutmakta ve felsefesi ile organik bir bağ kurmak için en ufak bir gayret göstermemektedir. İman konusunda Teslis formülünü zikretmekte ve yaratıcı Tanrı inancından, İsa-Mesih'ten ve üçüncü olarak da "peygamberi Ruhtan" bahsetmektedir. O'nun teorisine göre oğul, Logos olarak peygamberlerde görülen ruhla aynıdır. Teslis doktrinine o, melekler inancını eklemektedir. Ona göre o, önemlidir. Çünkü melek inancı ona, Hıristiyanların, putperestlerin ateizm olarak ele aldıkları tatsız monoteizmden uzak olduklarını ispat etmeye imkan vermektedir. Ancak bunu yapan sadece Justin değildir.[51] Bu Teslis doktrininin, onun logos ilahiyatı ile uyuşmamasının da önemi yoktur.

Justin **"Haçın Sırrından"** bahsettiğinde, cemaat öğretisini açıklamaktadır. Haçla, İsa, insanlığı elde etmiş ve inananların kurtuluşunu kanı ve ölümü ile sağlamıştır.[52] Yahut, Logosun davetiyle, kutsal-yemek unsurlarını takdis ettiği zaman ve bu takdis edilmiş unsurların sağladığı değişim, bizim vücudumuzda ve bedenimizde icraat yapmaktadır.[53] İsa'nın dönüşünü ekleyen Eskalotoji, tamamiyle İncil geleneğine uygundur. Bedenin dirilmesi, yeni Kudüs'teki bin yıllık krallık ümidi yerini bulmaktadır.[54] Yine Justin, Hıristiyan hayatındaki **aphtharsia** (bozulmazlığı = iffeti) gösterdiğinde, Yeni Ahidin ifadesini kullanmaktadır.[55] Onun talebesi olan Tatien de aynı şeyden bahseder.[56] Diğer yandan Théophile, Hıristiyanın mükafatı, ölümsüzlü-

---

50 Justin, Apol, 16, 8; 2e Apol, 10, 8. Athéna göre, 11. Minucmus Felix, Octavius, 38. Origène, c. Cels, 7, 44.
51 Justin, Apol, 13, 1-4; 6, 1-2, cf. Athénagore, suppl, 10; 12; 24. Theophile, Ad Autol, 2, 15.
52 Justin, Dail, 134, 5; 111, 3.
53 Justin, Apol, 66, 2.
54 Justin, Apol, 18-20; 50; 52, 3; Dial, 80, 5; 81, 4.
55 Justin, Apol, 10, 3; 13, 2; 19, 4; 39, 5; 42, 4; 52, 3; Dial, 45, 4.
56 Tatien, 7, 1; 32, 1.

ğü elde etmek ve tanrı olmak dediği zaman, uygun Hellenistik kavramı ifade ediyordu.[57] Böylece bu hedefe, Yunan sırbilimcileri de yönelmişlerdi.[58]

Buna göre Justin'in Hıristiyanlığı iki kısma ayrılmaktadır: **Birinci kısım**, Grek mefhumları ve İncil fikirlerine bürünmüş felsefi bir dindir ve ahlâki bir karar vasıtasıyla bizzat insanın kurtuluşu ile sonuçlanmaktadır. **İkinci kısım**, cemaatin akıl dışı imanıdır. Bunun içinde İsa'nın sözleri sakramental mistisizm ve kilise doktrini, güçlü bir birlik halinde toplanmaktadır. Böylece Yahudilikten çıkan ilk dönem ahlakçılığı aşılmış ve Gnose da bir kenara bırakılmıştır. Fakat Paul ve Yuhanna gözden kaybolmuşlardır. Ancak, iki kısmın nasıl birleştirileceği problemi, hala sorulmaktadır.

Savunmaların edebî faaliyetleri, müteakip asırlarda devam etmiştir. Justin'in talebesi Tatien, Suriye doğumludur ve durmadan, ırkının Greklere muhalefet eden farklılıklarını göstermektedir. O, Grekçeden ve Grek kültüründen, retoriklerin yapmacıklarını hor görmeden nefret ediyordu. O, Eflatun, Aristo, Heraklit ve Empedokl üzerinde, en gülünç dedikoduları yapmaktan utanmamaktadır.[59] O'nun için, Hıristiyanlık, bir felsefedir. Fakat, bütün Grek hikmetinden daha eski olan Barbarların felsefesidir.[60]

Justin, bazı Platoncu doktrinleri Musa'ya atfederken[61] Tatien, daha da ileri giderek, hiç tereddüt etmeden "Grek sofistlerinin hikmetini" yanlış anlaşılmış eski Ahid'in pasajlarının intihali ve havaice bozuluş şekli olarak açıklamaktadır.[62] O, bir takım tarihi tabloları kopye ederek, kocaman bir delil çıkarmaktadır. Yine o, buradan, Musa'nın, Troie savaşını ve Grek'in kahramanlık zamanlarını yaşadığını ileri sürmektedir.[63] O, uzunca, şeytanlardan, onların özel karakterlerinden ve güçlerinden bahsetmekte [64] ve onlardan İsa ile kurtuluşu bilmektedir.[65] Buna rağmen Logos teorisini, ancak gerekli olduğu kadar ele almakta ve o, bu konuda Justin'den daha temkinli bulunmaktadır.[66] Et

57 Théophile, Ad Autol, 2, 27.
58 Reitzenstein, Helen. Mysterienreligionen, 3e édit, 49, 257, 290.
59 Tatien, 1-3.
60 Tatien, 1; 12; 29; 31; 35.
61 Justin, Apol, 59-60.
62 Tatien, 40, 1.
63 Tatien, 31-41.
64 Tatien, 9, 1; 12; 14-17.
65 Tatien, 29, 2.
66 Tatien, 5, 1-3; 7, 1.

yemek için hayvanları öldürmenin iğrençliğini ona ilham eden faaliyet bu yazıda görünmektedir.[67] O'nun asetik eğilimleri, onu daha sonra evliliği redde kadar götürmekte ve onu bir kilise düşmanı yapmaktadır.[68] Yukarıda O'nun İncillerden bir uyum çalışması yaptığını da görmüştük.[69]

Tatien'in çağdaşı olan Atinalı Athénagore'da, Logos teorisi ikinci plana geçerken, şeytanlar büyük bir rol oynamaktadır. Her iki yazar da, İncil'in dışında, Logos'un tohum danelerinin bulunduğunu kabul etmemektedirler. Aynı şeyi Justin öğretmektedir. Ancak, Athénagore, Tatien'in canlandırdığı aşırı kini paylaşmamakta, o, Yunan hakimlerine hak vermekte ve fakat onların birbirleriyle zıtlıklar oluşturduklarını ve sadece kendi ilhamlarına güvendiklerini göstermektedir. Halbuki aksine peygamberler, Allah'ın kulu ile Tanrısal hakikata ve şehadetin birliğine itilmektedirler.[70] Hıristiyanlık, felsefenin aynı haklarına sahiptir. Bunun için Athénagore, Hıristiyanlığa devlet toleransı istemektedir.[71] Fakat gerçekte Hıristiyanlık, Justin'in inandırmak istediği gibi akılcı değildir. O, Tanrısal bir vahiydir. Peygamberî transın heyecanı, beşeri bir ispat değil, fakat, mutlak hakikatin bir tezahürüdür.[72]

Kehanetlerin delillerinden bağımsız olarak bile peygamberlerin kitapları, savunmacıların yanında çok büyük bir değere sahipti. Justin, Tatien ve Théophile, bu kitapları okuyarak hidayete erdiklerini itiraf etmektedirler. IV. Asırda Ambroise bile, Augustin'in tereddütlerini gidermek için İşa'ya peygamberin, tövbesini zikretmekte fakat bu defa başarısız olmaktadır.[73] Athénagore, peygamberleri hatırlatma tarzında akıldışı olan bir şey çıkarmaz. Aksine öyle bir şey, onun eğilimine ters düşmektedir. O, dinini, bütün felsefe ile ayıran muhalefeti saklamaya gayret eder ve özel bir yazıda, Greklere, bedenin dirilmesinin makul olduğunu ispatlamaya çalışır. Bu yazı şu şekilde sonuçlanır: **"İnsan hayatının hedefi, yaratıcının vizyonundan ve sırlarından yararlanmaktır"**[74] Bu formül, incille, felsefeyi uzlaştırmaktadır.

---

67 Tatien, 23, 2.
68 Eusèbe, Hist. eccl, 4, 29, 1-3.
69 Cf. Supra, p. 96.
70 Athénagore, suppl, 7, 1-2.
71 Athénagore, suppl, 1-2.
72 İbid, 9, 1.
73 Justin, Dial, 7-1-8, 1; Tatien, 29; Théophile, 1, 14; Augustin, Conf, 9, 5, 13.
74 Athénagore, Res. Mort, 25; cf. 13 ve bak: suppl, 31, 3.

Antakya piskoposu Théophile, 180 yılından kısa bir zaman sonra yazdığı[75] yazıda, savunmaya temelde yeni bir şey ilave etmemiştir. O, çokzarif bir Yunanca ile yazıyordu ve seleflerinden daha âlimane deliller ileri sürüyordu. Putperest yazarlarda birkaç aydınlık çizgi tanıdıktan sonra, bütünü içinde, daha yeni tarihli olan ve Eski Ahit peygamberlerinin antik doktrinleriyle mukayeseye dayanamayan Grek hikmetini reddetmektedir. Yazarı belirtilmeden Diognète'e yazılan mektup, şekliyle çok zarif ve muhtevası ile de yüzeyseldir. Mektubun gönderildiği iddia edilen Diognete, Marc-Aurèle'in üstadıydı. Mektubun çok çarpıcı formüllerle Hıristiyanlıktan sunduğu idealize tasvir, meşhur olarak kalmıştır. Orada, yeryüzünde Hıristiyanların haccını tasvir eden şu cümle bulunmaktadır: **"Her yabancı ülke, Hıristiyanlar için doğdukları ülkedir. Doğdukları ülke de yabancıdır"**[76] Burada **"vatan"** kelimesi kullanılmamıştır. Çünkü o zaman bu mefhum yoktu.[77]

Bununla beraber Romalı Cecilius, sevimli diyaloğu olan Octavius da atalarının dininin büyüklüğüne, Roma tarihine bu dini bağlayan büyük hasmı olan Hıristiyanın saygı göstermesini talep etmektedir.[78] Ne yazık ki septik filozofin bunlara inanmadığı ile başlamakta ve onları övmekle yetinmektedir. Octavius, keskin bir şeklide[79] buna Roma tarihinin pisliklerle, cürümlerle ve şiddetle dolu bir ağ olduğunu ve onun tanrılarla ilişkisinin olmadığını belirterek cevap vermektedir. Yine o, imparatorlukta milyonlarca insanın her birinin talihinin bu tarihe bağlı olduğunu ispata yönelmektedir. Sözel bir sonuca varmak için, vatanperver bir dil kullanılmamalıdır.

Cécilius'dan bir taviz koparma konusunda girişilen bu dini tartışma anlamlıdır. Yurtsever Cécilius, eski Roma Tanrısallığına değil, Sérapis tapınağına gönderme yapmaktadır. Cécillius'un eleştirileri ayrıca Hıristiyanlara karşı da bir formül oluşturmakta ve Octavius'un cevapları, alışılmış yoldan çıkmamakta, çok iyi yazılması ve düzenlenmesi, Minucius Felix tarafından 200 yıllarına doğru kompoze edilmesi, şerefli bir şekilde Latin savunmasını başlatmaktadır.

---

75 Théophile, Ad Autol, 3, 27.
76 Epitre a Diognéte, 5, 5.
77 Cf. Celse, dans Origéne, 8, 73, 74.
78 MinuciusFelix, Octavius, 6-7.
79 İbid, 25.

VIII. BÖLÜM

KÜÇÜK ASYA VE MONTANİSME

Grek medeniyetinin antik sahası olan Küçük Asya'nın toprakları üzerine, Hıristiyanlık çok çabuk şekilde ayak basmıştı ve oradan kuzeye doğru, sahil boyunca yayılmıştı. Yunanca'nın hüküm sürdüğü ülkenin içlerine kadar nüfuz etmişti. Büyük şehirlerden hareket ederek, en küçük bölgelere kadar yayılmış ve köylerde bir takım mensuplar bulmuştu. Genelde Hıristiyanlığın fetihleri, Küçük Asya'nın farklı milletlerinin milli özelliklerinin hakim olduğu yerde durmuştu. Oralarda yabancı diller hakimdi. Böylece çizilen sınır, yüzyıllarca değişmeden kaldı.[1] Kilise Hıristiyanlığı, Grek medeniyetinin yolunu takip ediyordu. Bu medeniyet, Küçük Asya'nın en uzak bölgelerine kadar yayılmıştı. St. Paul, Efes'de bir Hıristiyan Misyon merkezi kurmuştu. Oradan, İncil propagandacıları, Lycos vadisine çıkmışlar ve Hıristiyanlığın hızlıca yayıldığı Frikya'ya nüfuz etmişlerdi. Kısa bir zaman sonra, İzmir, ikinci bir propaganda merkezi olmuştu. Yuhanna'nın vahyinde, Sardes ve Bergama Hıristiyan şehirleri olarak zikredilmektedir. İkinci asır boyunca, Bizans, Nicomédia, Amastris ve Sinop gibi, sahil şehirlerinde ve Galatya gibi ülkenin iç kesimlerinde Ankara'da ve Kapadokya'da (Kayseri'de)[2] bir takım cemaatler zuhur etmişti. Küçük Asya Hıristiyanlığı, kendi geleneği ile gururlanıyordu. O, sadece, Paul'le değil, İncil yazarı Philippe ile de Küdus'e bağlı bulunuyordu. Yuhanna grubu kiliseye, etrafında kısa zaman sonra Efesli Yuhanna'nın efsanesinin oluşacağı dördüncü İncili vermiştir. Bu kilisede, sayısız güçler vardı. Küçük Asya Hıristiyanları onu biliyorlardı ve onların zenginliklerine başkalarını katmak için çaba sarfediyorlardı.

Yukarıda görüldüğü gibi, Roma'da, Paskalya tartışmasında bu gruplar karşı karşıya gelmişlerdi. Roma'da yayılan ve Batı'daki kristolojik teoriler,

---

1 Holl, Ges. Aufs, 2, 238-248.
2 Cf. Harnack, Mission, 4e édit, 2, 732-785.

Küçük Asya kökenliydi. Bu konuda ilk zikredilmesi gereken, bir Bizans yayıcısı olan Théodotos ismidir. O, ikinci asrın sonunda Roma'ya gitmiş ve orada **"Dinamist Doktrini"** vaaz etmiştir. Bu doktrine göre, **"Tanrının Ruhu"** veya **"Mesih"**, insan İsa'da, bir ilham verici bir güç olarak bulunmaktadır.[3] O'nun talebeleri bu teolojiyi, felsefe vasıtasıyla geliştirdiler ve üstadları kiliseden koptuktan sonra, önemli bir aksiyon icra ettiler.[4] Kısa bir zaman sonra, İzmirli **Noétos,** Roma'da görünmüştü. O da **"Monarşienne"** doktrini öğretiyordu. Bu doktrine göre bizzat Tanrı, İsa-Mesih'de bedenleşmişti ve yeryüzünde yaşamıştı, şehit olmuştu ve ölmüştü. Böylece, görünmeyen görünür, doğmayan varlık yaşamış, ölümsüz olan öldürülmüştü.[5] İsa'nın şahsiyetinin sırrı ile açıklanan bu paradoxlar, birçok insanı yoldan çıkartmıştı.

Yine aynı zamanda **Théodotos** gibi, **Praxeas** da Küçük Asya'dan Roma'ya gelmişti. Orada biraz kaldıktan sonra Kartaja'ya geçmişti. Orada Tertullien ona karşı, başarılı bir reddiye olan sert bir polemik yayınlamıştı.[6] Praxeas ise her şeyden önce "**Tanrısal birliği**" istiyordu. "**Ben ve Baba biriz... Beni gören Baba'yı görür. Ben Baba'dayım, Baba bende" O'na göre bu sözler, bizzat İsa için kesin delillerdir.**[7] Buna göre doğmuştur ve acı çekmiştir. İsa-Mesihi vaaz ederek vaaz edilen bizzat kadir-i mutlak Tanrıdır. Bizzat Tanrı, O'nun has oğludur. Çünkü Rab şöyle demiştir: "**Ben Tanrıyım, benden başka Tanrı yoktur**"[8] Burada Logos üzerindeki bütün spekülasyonlar reddedilmiştir. Çünkü Logos doktrinine göre, Baba Tanrının yanında Tanrısal oğlun varlığı, kabul edilmekteydi. Bu politeizm korkusu ile, iman kuralının üçlü yorumu redde kadar götürülmüştür.[9] Praxeas, İncilin, Baba ile oğlun arasını ayırdığını kabul etmektedir. Ancak ona göre, bu ayrım, Tanrısal Küre'de bulunmamaktadır. Bu, bedensel varlık olan oğlu karakterize etmektedir. O'nun bedeni acı çeker. Öyle ki, Babaya benzeyen Tanrısallık, acı çekmez, fakat, bedene ulaşan ızdıraba iştirak eder.[10] Praxeas

---

3 Hippolyte, Refut, 7, 35. Epiphane, Haer, 54, 1, 3; 3, 1, 5. cf. Supra, p. 134.
4 Hippolyte, dans Eusèbe, Hist. eccl, 5, 28, 8-12.
5 Hippolyte, Refut, 10, 27; c. Noetum, 1, p. 43, 10 (édit. Lagarde).
6 Tertullien, Adv. Prax, 1.
7 İbid, 20; Yuhanna, 10/30; 14/9, 11.
8 Tertullien, Adv. Prax, 2, 10, 20; cf. Esaie, 45, 5.
9 Tertullien, Adv. Prax, 3.
10 İbid, 27.

böylece Tanrıyı, ızdıraba tabi tutmaktan ve felsefenin yasakladığı değişkenlikten kurtarmaktadır. O, Noétos'un paradoxlarından sakınma yollarını aramakta ve tartışmaları, daha geniş alana kaydırmaktadır.

Roma'da ve Afrika'da yapılan tartışma konusu, daha önce Küçük Asya'da tartışılan ve bir sonuca varılamayan bir tartışma konusuydu. Bu konuda bildiğimiz sadece İzmirli Presbytre'lerin, Noétos'un üniter doktrinine muhalefet ettikleridir. Bunlar, Tanrı ve Mesih ikilisini kabul ediyorlar ve Noétos'u aforoz ediyorlardı.[11] Bu ise teolojik bir çözüm olmamıştı. Monarşianizm bir halk kavramı olarak kalmıştı ve onun gücü kendisini müteakip yüzyıllarda hissettirmişdi. Yeni şekiller altında o, daima doğal, sakramentlerin kurtarıcı faziletine bir inanç icra ediyordu. Yine o, Tanrısal bedenleşmede, insanlığın gelecek tanrılaşmasının garantisini görüyordu ve bu ana fikre yer veren bütün teolojik formüllerle uyuştuğunu düşünüyordu. Bedenleşmiş İsa'yı, ayrı bir varlık olarak telakki ederek, Tanrıdan ayırıyordu ve bu inanca, hiçbir uzlaşmanın onaramadığı bir zararı veriyordu. Doğal düşünce için, sadece bir tek Tanrı vardı. Bu Monoteist dogma, sarsılmazdı ve bu Tanrı, insan İsa olmuştu. Tanrının yanıbaşında olan Logos, Jüstin'in dediği gibi ikinci bir Tanrıydı.[12] Böyle bir doktrin, Monoteizmi yıkıyordu ve üstelik Tanrısallaşmaya imanın mantıkiliğini de kırıyordu. Böyle bir inanç bir Tanrı ortaya koymakla yetinmiyordu. Savunmacılar tarafından açıklanmış olan, Monarşianizm, Logos'un felsefi bir teorisi olarak iman kuralından çıkarılan teslis formülleriyle de çatışmakta ve var olmak için mücadele etmekteydi. IV. ve V. Asırlardaki büyük tartışmaların burada derin sebepleri bulunmaktadır. Her ne kadar ilkel kavramlar, sofuluğa ve halkın düşüncesine hakim olmaya devam etseler de, liderler bir aşka yol takip etmişlerdir. Bu teorinin yolu, teolojik mücadeleye ve buradan da dogmalar tarihine götürüyordu.

Küçük Asya Hıristiyanlarının halk dindarlığı, büyük ölçüde, sakrament inancına bağlıydı. **Euménie** ile **Synade** arasında Frikya'da kurulmuş olan küçük bir şehir olan Hierapolis[13] li Aberkios'un meşhur kitabesinden çıkan buydu. Bu şehri, aynı isimde **Lycos** vadisinde bulunan şehirle karıştırma-

---

[11] Hippol, c. Noet, 1, p. 43 (édit. Lagarde); Epiph, Haer, 57, 1.

[12] Cf. Supra, 182

[13] Bu konuda en mükemmel yorum, F.J. Dölger'de bulunmaktadır. Ichthys, 2, 454-507. Putperest yoruma gelince, onu, zikretme zahmetine katlanmamıştır.

mak gerekir. Aberkios'un piskopos olup olmadığı bilinmemektedir. Fakat 183 yılına doğru bu bölgede yazılan bir Antimontanist eserin, **Avircius Marcellus'e** ithaf edilmiş olması, onun Avircius Marcellus'la aynı olduğu inancına götürmektedir.[14] Kitabe, ikinci asrın sonuna kadar çıkmaktadır. Aberkios, bu mezar kitabesini yetmiş iki yaşında yazmış ve içinde hayatının en büyük olayı olan Roma seyahatini anlatmış ve oradan Suriye'ye geçerek Mezopotamya'ya geldiğini ifade etmiştir. O, şairane ifadeler kullanmış ve Hıristiyan okuyucuyu hikmete teşvik eden esrarlı metaforlar kullanmayı tercih etmiştir.[15] O, ona Hıristiyan hikmetini öğreten iyi çabanın talebesi olduğunu ve onun onu Roma'ya gönderdiğini bilmektedir. Başka bir tabirle, o, Roma'ya kilise işleri için gönderilmiştir. Veya "imparatorluğu müşahede etmek, altın ayakkabılı ve elbiseli kraliçeyi görmek için" gönderilmiştir. Burada kastedilen Roma olmalıdır. Seçilmiş olan bu terimlerde, Antonin'ler döneminin yasal bir Hıristiyanı ifade edilmektedir. Domitien'ler döneminde, Babilden, yedi tepeye oturmuş olan büyük fahişeden bahsediliyordu.[16] Roma'da, Aberkios, aydınlık mührü ile markalanmış bir halk görüyordu. Fakat Suriye'de de, Fırat sahillerinde olduğu gibi, dindaşlarını buluyordu. Çünkü Paul onunla, arabasının üzerinde seyahat ediyordu. O, bununla, bir sofuluk kitabı olarak, Paul'un mektuplarından bir yazmayı getirdiğini söylemek istiyordu. İman öncelikliydi ve ona her yerde, Kutsal-Bakire ile kaynaktan alınan balık yemeğini hazırlıyordu. Yani, Evharistik Ekmek-Şarap, her yerde dostlara takdim ediliyordu.

Burada, bu şiirden söz etmek imkanı yoktur. Şüphesiz yazar için Evharistik Yemek, bütün dünyada, Hıristiyan halkın birliği için önemlidir. Bu yemeğe iştirak edenler, bir besin olarak "kaynaktan alınmış balığı" almışlardır. Yani bu kaynak "İsa-Mesih", Tanrının oğlu, kurtarıcıdır.[17] Balık ve çoban, yukarıda gördüğümüz gibi, 200 yılına doğru kullanılan sembollerdir. Kutsal-Yemeği tasvir eden resimler, Roma kiliselerini süslemektedir.[18] Bütün bunlar, Aberkios'un, inancının temel mefhumlarını bütün dostlarının yanında itiraf ettiği zaman, tamamen doğru olduğunu ispat etmektedir.

---

[14] Eusèbe, Hist. eccl, 5, 16, 3.
[15] Bak. 19. Mısra: "Bunu anlayan her arkadaş, Aberkios için dua etmiştir."
[16] Apoc, 17, 3, 5, 9, 18.
[17] Cf. Supra, p. 104.
[18] Cf. Supra, p. 145.

Ona göre St.Paul, her yerde yüceltilmiştir. Fakat, onun dindarlığında egemen unsur, communuyon ayinidir. Çünkü onda, semavi gıda vardır. Orada, gözden kaçırmamak gereken bir duygu ve bir fikir bulunmaktadır. Bu kavramlar açık şekilde Paulcu ve Yuhannacı cemaatlere bağlıdır ve köklerini, tabiatçı dinlerin derinliklerine kadar uzatmaktadır.[19]

Bütünü içinde Kilise dahili olarak sağlamlaşırken, **Minister** (vaizlik), **Kanon** (kararlar) ve iman itirafı gnostik düşünce ile ve ferdi birtakım ilhamların kaprisi ve tutumu ile, çevre dünya ile barış içinde yaşama arzusunu doğruluyordu. Küçük Asya'nın vadilerinde var olan geçmişin güçleri, 150 yılından az sonra, yeni bir kehanet hareketi yaratmışlardı. Buna, daha sonra **Montanist İ'tizal** adı verilmişti. İlk dönemlerden itibaren vecde dayalı ilhamlar, istenmeden ortaya çıkmışlardır. Onların serbest faaliyetleri, kiliseyi bir düzene koymaya yönelen vaaz'a açık bir eğitim veren güçlerle çatıştığı bilinmektedir. Yine, kilise cemaatlerinin sahte peygamberlerden sakınmayı bildikleri de bilinmektedir. Bununla beraber Kilise, Ruhu söndürmeyi ne istemiştir ne de buna gücü yetmiştir. O, açıkça ortaya çıktığı zaman bu değeri kabul etmeye hazırdı. Ancak, kilise adamları bu tezahürleri kuşku ile karşılıyorlar ve Ruhun bütün tespitlerini, günlük işlerin ifasını tercih ediyorlardı. Piskopos ve peygamber, tabiatıyla ve zaruri olarak uyuşmazlık içindedirler. Hala bugün bile, bu uyuşmazlık devam etmektedir. Katolik kilisesi bir taraftan, hiyerarşide vaazla, sakramentle hoşa giden bir organizasyon yapmış ve bu organizasyon her zaman hazır ve Kutsal-Ruhun dağıtıcısı olmuştur. Diğer yandan, durmadan ortaya çıkan ilhamlar, şeflerini harekete geçirmiş, bazen izole kılmışlar, bazen da bir takım hareketler ve organizasyonlar meydana getirmişler, sonunda kendi maneviyatlarını kabul ettirmişlerdir. Her iki eğilim de temelde birbirini dışlıyordu ve sonuçta birbirlerini dışlamaya kadar gidiyorlardı. Fakat bunların her ikisi de ilkel Hıristiyanlıktan hareket ediyordu. Bu ilk cemaatin şuuru genelde, onları ayıran şeyden daha güçlüydü.

Ruhun bu eski gücünün ilk tezahürü, 156 yılına doğru, Frikya'nın ve Mysie'nin sınırlarındaki Ardaban şehrinde ortaya çıkmıştı.[20] Yine de yeri

[19] Cf.t. I, p. 129, 148, 235.

[20] Eusèbe, Hist. eccl, 5, 16, 7. Epiphane, Haer, 48, 1-2, En önemli belgeler N. Bonwetsch'de toplanmıştır: Texte zur Çeschichte des Montanismus (Kleine Texte, 129), 1914, cf. p. De Labriolle, Les souras de l'histoire du Montanisme, 1913.

tespit mümkün olmamaktadır. Montanus isimli bir şahsın, aniden Ruha yakalandığı, vecd halinde yere düştüğü ve bir müddet sonra, anlaşılabilen nutuklara dönüşen konuşmalar yaptığı ve Kutsal-Ruh tarafından canlandırılmış bir peygamber olarak tanıtıldığı görülmektedir. Prisca ve Maximilla isimli iki kadının ona katıldıkları, bilinçsiz şekilde garip şeyler söyledikleri ve Kutsal-Ruh adına konuştuklarından bahsedilmektedir. Bunları dinleyenler, şüphe ile iman arasında kaldıkları ve onlara imanın galip geldiği ve Frikya ülkesinde büyük bir gürültü ile yayıldığı, bu yeni peygamberlerin, kesin bir Tanrı inancı ve yeni bir vahiy getirdikleri görülmektedir. Onların hikmetleri yazıya geçirilmiş, kutsal bir doküman gibi toplanmış, Eski Ahid'in peygamberlerinin sözlerine, İsa'nın nutuklarına ve Havarilerin mektuplarına benzetilmiştir.

Bu hikmet derlemelerinden çıkarılmış birkaç rivayete sahip olunmaktadır. Bunlar, net bir şekilde, bu kehanetin vecdî heyecan karakteri taşıdığını göstermektedir. Celse'in tasvir ettiği trans halleri gibi[21], Montanus'da da, konuşan adam kendi adına değil; onda konuşan Tanrının meleğidir[22]: "İnsan bir telli saz gibidir ve ben ona tele dokunur gibi dokunmaktayım. İnsan uyuyor ve ben gözetliyorum. İnsanların kalblerini alan ve onlara bir başkasını veren Rabdir". Orada, ne melek vardır ne de elçi. Gelen benim, yani Baba Allah olan Rab. Bir insana giren, kadir-i mutlak olan Rab benim." Burada Monarşien teoloji bütünlüğü ve onun ilk safiyeti egemendir. Bunun için, ilham formülü aşağıdaki teslis terimlerinde kavranabilmiştir."[23]: "Ben, Baba, oğul ve parakletim. Kadir-i Mutlak Baba'dan başka Tanrı yoktur. O, oğul olarak İsa'da görülmüş ve şimdi, Montanus'un ağzı ile Yuhanna incilinde haber verilen paraklet[24] olarak zuhur etmiştir. Bu üç isim, aynı varlığı belirtmektedir. İlkel Hıristiyanlık olarak, bu heyecanın, samimi bir tecrübe gücü vardır. Yani, insanın üzerinde, reddedilemeyen bir egemenliğe, tanrısal bir sahip olma gücüne sahiptir. Bayan peygamber Maximilla[25], Rabbin hikmetini, isteyerek veya istemeyerek zorla ilan etmek zorundadır. İşte burada, gerçek peygamberlik vardır. Yine burada şu acı şikayet bulunmaktadır:

---

21 Cf. Supra, p. 49.
22 Epiphane, Haer, 48, 4, 1; 11, 9; 11, 5.
23 Didyme, Detrin, 3, 41, 1.
24 Cf.tr. I, p. 247.
25 Epiphane, Haer, 48, 13, 1; Eusèbe, Hist. eccl, 5, 16, 17.

"Ağılda avlanan bir kurt gibi takip edildim. Ben kurt değilim. Ben sözüm, Ruhum ve gücüm"

Frikya'da canlanan ilk dönemin evrensel heyecanı değildir. Burada söz konusu olan ne kolektif bir transfer ne de yayılan yabancı bir dille konuşma değildir. Bu olaya kilise tarihinde zaman zaman rastlanılmakta ve bugün de bir takım metodlu toplantılarda görülmektedir. Bu, ancak tedrici şekilde, bazı cemaatlerde, eski alevi tutuşturan ve ilk planda üç şahısta veya onlardan sonra, her çeşit küçük peygamberleri ortaya çıkaran bir harekettir. Başlangıçta, üç şahıs, Ruh tarafından tutulmuşlar ve peygamber tarafından hareket etmişlerdir. Onlar, bu türde tek olduklarının bilincindeydiler. Maximilla, **"Benden sonra, hiçbir peygamber gelmeyecektir. Bu zamanların sonudur" diyordu.** Bu kehanet, örnek alınmamıştır. Fakat, Tanrının son vahyi olarak tanınmıştır.

Bunun muhtevası neydi? Birinci planda, dünyanın sonunu beklemekti. Savaşlar ve isyanlar onun yakınlığını haber vermektedir.[26] Marc-Aurèle'in giriştiği korkunç savaşlar ve yakıp yıkan veba,[27] zamanın sonunu haber veren işaretler olarak ve vahiydeki dört süvarinin zaten yeryüzünde zuhur ettiğini göstermektedir.[28] Yine, başka şeylerde de dünyanın sonunun geldiği hissedildiği duygusu vardı. Pont'da bir piskopos kendisine geleceğin gösterildiği vizyonlara sahip olmuştur. O, cemaata, bir yıl önce gelecek son yargı gününü haber vermişti. Bu sözler üzerine insanlar, varlıklarını kaybetmişlerdi, arazilerini ekmemişlerdi, korku ile sızlayarak ve dua ederek son günün gelmesini beklemşlerdi. Suriye'de, bir piskopos cemaati ile birlikte, çocuklar dahil, Mesih'in önünde gitmek için çöle çekilmişlerdir. Onları arayan emniyet güçleri, onları getirmeseydi, açlıktan öleceklerdi.[29]

Frikya peygamberleri de, dünyanın sonunu bekleyiş içinde yaşıyorlardı. Vahiy 21/1, 10, yenilenmiş yeryüzüne gökten inen kutsal site olan Kudüs imajını, onların ruhuna yerleştirmişti. Yeni Kudüs'ün yeri, Peltai ve Dionysopolis arasında bulunan Pepuza kasabasıydı. Orada Mesih, Priscille'ye,

---

26 Eusèbe, Hist. eccl, 5, 16, 18.
27 Cf. Supra, p. 10.
28 Matta, 24, 7 ve Vahiy, 6, 2-8.
29 Hippolyte, in Danielem, 4, 18, 19.

ışıktan bir elbise giymiş bir kadeh şeklinde rüyada görünmüştü.[30] Mesih, "onun kalbine hikmeti koymuştu ve ona bu yerin kutsal bir yer olduğunu ve oraya Kudüs'ün gökten ineceğini haber vermişti."

Başka bir pasajda, komşu kasaba olan Tymion zikredilmiştir. Bütün inananlar, Rabbi beklemek için, orada, toplanmaları gerekiyordu. Fakat daha sonra, Pepuza'dan başka kutsal yer zikredilmemektedir. Bu şehir, Montanist kilisenin idare merkezi haline gelmiştir.[31] Hatta Epiphane kendi zamanında, bir takım erkeklerin ve kadınların mabette, mesihin, Priscille'ye göründüğü gibi görünmesini ümit ederek uyuyorlardı. Burada, daha gelişmiş Montanizen'in şeklerinin birtakım formülleri bulunmaktadır.Onları orijin dönemleri içinde nakletmek gerekmektedir.

Yeni peygamberler, net olarak tahminlerinden zamanlarının sonunun sert sonuçlarını çıkarmaktadırlar. Evlenme, Tanrıda tam olarak kutsallaşmaya engel olan bir yeryüzü bağıdır. Bunu, zaten Paul, aynı şartlarda daha önce söylemişti. Kadın peygamberler, vaaz görevinde tam olarak kutsallaşmak için, kocalarını terk etmektedirler. Hatta, kendilerini örnek almayı tavsiye etme ihtimalleri de vardır.[32] Yine de, evliliği tavsiye etmemişlerdir. Yukarıda bahsettiğimiz Pont piskoposu da aynı şeyi yapmıştır.[33] Priscille'inin de daha önce asetik eğilimlere sahip olduğu ve kocasından ayrılmadan önce onunla "manevi bir evlilikle" birleşeceği ihtimal dahilindedir.[34] O, cemaat tarafından genç kız olarak isimlendirildiği ve bir hikmette, vizyonlara sahip olmak için iffetli olmak gerektiği söylenmektedir.[35] En eski notlar, çok açık şekilde Firikyalıların, mutlak olarak evlenmeyi yasakladıklarına işaret etmektedir. Tertullien'den itibaren, onların bir özelliği olarak, ikinci evlilik akdinin yasaklanması zikredilmektedir.[36] Dönemin apokriflerinin doğruladığı gibi, bu asetizm, halk kavramıyla uyuşuyordu. Bu apokriflerin arasında **"Paul'un İşleri"** Küçük Asya'dan geliyordu. Bunlar, bekarlığı, Hıristiyanlı-

---

30 Epiphane, Haer, 49, 1, 3; 48, 14, 1.
31 Eusèbe, Hist. eccl, 5, 18, 2. Jeröme, Epist. 41, 3, 2.
32 Eusèbe, Hist. eccl, 5, 18, 2.
33 Hippolyte, In Danielem, 4, 29; p. 234, 17 (édit. Bonwetsch).
34 Cf.t. I, p. 143.
35 Eusèbe, Hist. eccl, 5, 18, 3; Tertullien, Esch. Castit, 10.
36 Cf. Origène, De principlis, 2, 7, 3; p. 151, 2 (édit. Koetschau); in epsit. Ad Titum, 5, 291 (édit. Lommatzsch).

ğın gerçek alameti olarak takdim ediyorlardı[37] ve bu fikir ilkel Montanizmde bulunuyordu.

Eski Kilisede, oruç spiritüel bir egzersizdi. Oruçla Hıristiyanlar, Rabbin gelişine hazırlanıyorlardı. Yani, oruç tutarak nöbet tutuyorlardı.[38] Yeni kehanet, İsa'nın gelişini canlandırırken, aynı zamanda, oruç pratiğini de güçlendiriyordu. Oruçla ilgili zikredilen tavsiyeler, kilisede uygulananlardan daha sertti. Tertullien, kendi döneminde, Afrika'da uygulanan oruç kurallarını açık şekilde belirtmektedir. Çarşamba ve Cuma günleri tutulan alışılmış oruçlar, öğleden sonra saat onbeşe kadar tutuluyordu ve bazen akşama kadar uzatılıyordu. Oruçlu denilen bazı günlerde, yılda iki defa perhiz haftalarında (xérophagies), sulu gıdalardan, etden ve şarapdan uzak durmak ilave ediliyordu.[39]

Bu uygulamalar açıklıkla düzenlenmişti. Çünkü, Montanus, düzenlemeyi seviyordu. Böylece, bunlar, kilise üyelerinde bir takım yenilikler olarak görünmüşlerdir. Takdimeler de cemaatta düzenlenmişti ve kadın peygamberler de, altın gümüş ve kıymetli elbiselerini vermeyi tavsiye ediyorlardı. Toplanan her şey, özel yöneticilerin korumasına emanet ediliyordu. Bu amaçla, yeni kehanetin gezici vaizlerinin konuşmaları ile merkezi bir kasa oluşmuştu. Aslında bu, ziyaret edilen cmeaatlerin çoğu kez, tereddütler uyandırıyordu.[40] Bu, hareketin, belli bir irade ile idare edildiği intibaını vermektedir. Kurucunun ölümünden sonra, organizasyon gelişmeye devam etmiştir. IV. Yüzyılda, mezhebin başında, Pépuza'da ikamet eden ve yardımcıları olan bir Patrik vardı. Ancak, onun fonksiyonu bilinmiyordu. Ayrıca, farklı bölgelerde bir takım piskoposlar, bilginler ve yardımcılar da vardı.[41]

Bu durumda, Montonizmi, ilk Hıristiyanları canlandıran, onu organize eden Ruh temsilcilerine bir reaksiyon olarak telakki etmek doğru değildir. Montanist cemaatlerde de, yönetim "seçilmiş olan piskoposlar, presbytre'ler ve piskopos yardımcıları tarafından temin edilmiştir. Bununla beraber, Montanizm, daha sonra bu görevleri prensiplerine bir sadakatsizlik gör-

---

[37] Cf. Supra, p. 78, 83.
[38] Cf. Supra, p. 132.
[39] Tertullien, Jejun, 1, 2, 10; cf. Jéröme, epist, 41, 3; Hippolyte, Elenchus, 8, 19, 2.
[40] Eusèbe, Hist. eccl, 5, 18, 1-4.
[41] Jéröme, Epist, 41, 3; cf. cod. Justin, 1, 5, 20, 3.

meksizin kabul etmiştir. Fakat bir takım kadınlar da oraya kabul edilmişlerdir. Çünkü Priscille ve Maximilla, zayıf bir cinsiyetin de, Kutsal-Ruhu kabul edebileceğini ispat etmişlerdir. Bu uygulama, kiliseyi şaşırtmıştır.[42] Epiphane, beyaz elbiseler giymiş mum taşıyan yedi genç kızın halkı tövbeye davet etmek için, peygamber edasıyla kiliseye girdikleri bir ayinden bahsetmektedir.[43] Bu olay, Montonizm tarihinin sonraki bir dönemine ait görünmektedir. Temelde, frikya hareketi, belli başlı üç şahsın imtiyazlı kehanetini teşkil ediyordu. Bu kehanet, onlarla sönecekti ve o zaman sona gelinecekti. Artık o zaman, nedamet çağrısına hazırlanılacaktı. Fakat, İsa'nın gelmesi için biraz daha beklenecekti. Bu duruma, düşmanlar alaycı şekilde gülüyorlardı.[44] O zaman, ruh yeniden harekete geçiyor,geçmişin mirasını toplayan ve onları gelecek nesillere aktaran erkek ve kadınları canlandırıyordu. İşte o zaman, Montanizm, ilk zamanların Hıristiyanlığında geniş şekilde tezahür eden bir heyecan hareketi haline geliyordu. İşte, Epiphane'in bahsettiği genç kızlar bu döneme ait bulunmaktadır.[45]

Gelecek dünyada bu noktada yaşayan bir Hıristiyanlığın, bu dünya imparatorluğu ile kırılması kolayca anlaşılacaktır. Bu cemaatlerde, gerçek Hıristiyan, zulümlerden kaçmak yerine, onlara meydan okuyordu ve bazen da onları tahrik ediyordu. Şehitlerin işleri, bu konuda birden çok örnek vermektedir. Orada, bir Frikyalı, isteyerek ölüme gidiyordu. Tertullien[46], bir peygamberin şu sözlerini nakletmektedir: **"Bir hasta yatağında yatakta veya ateşli bir hastalıkta ölmeyi temenni etmeyiniz. Fakat, şehit olarak ölmeyi ve sizin için acı çeken birinin onuruna ölmeyi temenni ediniz" inananların arzu ettiği şey bu idi.**

Başlangıçtan beri Frikya kehaneti, ruhları heyecanlandırmıştı. Eski gelenek çizgisinde ve Yuhanna inciline göre, İsa'nın, hakikat içinde Hıristiyanlığı idare edecek bir Paraklet gelecek vaadinin, tamamlanması olarak bu kehanet telakki edilebilecektir. Peygamberler, faaliyetlerini bu günlerde tak-

---

[42] Epiphane, Haer, 49, 2, 5; Firmilien, dans cyprien, Epist. 75, 10. et la lettre de Gaul, dans Labriolle, Les sources, 227, 8.

[43] Epiphane, Haer, 49, 2, 3.

[44] Eusèbe, Hist. eccl, 5, 19, epiphane, Haer, 48, 2, 4-7.

[45] Epiphane, Haer, 49, 2, 3; Tertullien, De Anime, 9; cf. Mart. Polycarpi, 4; Mart. de Vienne dans Eusèbe, Hist. eccl, 5, 1, 49; Acta pionir, 11, 2; Acta carpi, 42-44.

[46] Tertullien, De Fuga, 9; De anima, 55.

dim etmişler ve birçok insan da onlara inanmıştır. Fakat kilisenin bilgili ortamlarında ise, endişe hüküm sürüyordu. Bu konuda, gnosa ve düzensiz ilhamlara karşı güçlükle tesis edilen koruma tedbirlerinin neler olduğunu gördük. Organize edilen görevin apostolik liyakatin, kehanetin ileri sürdükleri ile uyuşmadığı, zorlukla oluşan yazılı yasanın yeni peygamberlerin yazılarının kabulünü dışarıda bırakıyordu. Fakat buna nasıl engel olunacaktı. Onların vaazları, kesinlikle ne kilise doktrinine ne de kilise yasalarına zıtlık içermektedir. Bunun için bu nokta da, gnose'u reddetmek için kullanılacak metod imkan dahilinde değildi.

Bu durumda, ruhu tecrübe eden bu peygamberliğin değerini üstlenen şahıslara, sadece temsilcilerinin işleri ışığında hücum edilebilirdi. Buna ise, hararetle girişilmiştir. Bunun için, sahte Maximilla'yı yenmek için gönderilen komisyonlardan bahsedilmiştir.[47] Fakat, Maximilla'nın taraftarları, Komisyon üyelerine konuşmamışlardır. Bu durumda, peygamberlerin gidişatı incelenmiş ve onlara ve taraftarlarına karşı her çeşit eleştiri ortaya konmuştur. Hatta bu konuda Montanus ve Maximilla'nın ve onlara lütufkar olan Théodotos'un, intihar ettikleri anlatılmış, fakat rivayeti anlatan bile buna inanmamıştır.[48] Daha sonra, boğazlanmış bir çocuğun akan kanının korkunç sırları anlatılmıştır.[49] Bu noktada, sapıklar konusunda kullanılan dedikodular alanında bulunmaktayız.

Aksine bu noktada çok erken dönemde nakledilen eleştiri şehitliktir. Bazen şöyle deniliyordu: "İddia ettiğiniz gibi, Ruha sahip değilseniz, asla şehit olamazsınız. Bazen, orada çok şehit olduğu itiraf ediliyordu. Fakat şehit denilenlerle kilise, hapiste Frikya şehitleri ile her türlü ilişkiyi koparanları kastediyordu.[50] Ortak bir fikre göre hapisteki şehitler, ruhun organlarıdır. Onların Frikya esirleri üzerindeki taşıdıkları sert yargı, Ruh tarafından dikte edilen bir hükümdür. Bu hüküm, hareketin tamamını kapsamaktadır.

Bu yeni kehanete karşı çok sayıda yazı kaleme alınmıştır. Eusèbe'in detaylı rivayeti, bu savaş döneminin tarihini taşıyan eserlere dayanmaktadır. Epiphane da bu tür kaynakları kullanmaktadır. Hatta bu kriz, ilk defa

47 Eusèbe, Hist. eccl, 5, 16, 17; 18, 13.
48 Eusèbe, Hist. eccl, 5, 16, 13-15.
49 Epiphane, Haer, 48, 14, 6. Philastrius, Haer, 49, 5.
50 Eusèbe, Hist. eccl, 5, 16, 12, 20-22.

Sinodların toplanmasını sağlamıştır.[51] Küçük Asya'daki cemaatlerin şefleri, birkaç defa farklı yerlerde toplanmışlar, Montanizme karşı alınacak tedbirleri müzakere etmişler ve Montanizm mensuplarını kiliseden atmışlardır. Bütün bunlara rağmen Montanizm bir mezhep haline gelmiş çok hızlı şekilde yayılmıştır. 200 yılına doğru Roma'da görünmüş, oradan Afrika'ya geçmiştir. Orada Tertullien onların heyecanlı bir avukatı olmuştu. Çok erken bir dönemde güney Gaul'e yerleşmişti. Çünkü bu bölgenin Küçük Asya ile sıkı ilişkileri vardı. Lyonlu İrénée[52] Kutsal-Ruh'a aykırı davranan Paraklet'in yeni vahiylerini tanımak istemeyenleri, çok ciddi şekilde itham etmektedir. Lyon ve Viyana cemaatleri, Küçük Asya ve Frikya cemaatlerine, şehitlerinin acılarını tanıyan rivayetler göndermişler, Montanizm konusunda kanaatlerini ifade etmekle yetinmemişler, bu konuda birçok yazı yazmışlardır. Bu yazılarda bu şehitlerin kilise barışı için öldükleri telaffuz edilmiştir. Aynı anlamda, Roma piskoposu Eleuthére de yazmıştı.[53] Bu açıkça Küçük Asya Sinodları tarafından ortaya konan kınama kararlarının tahrik ettiği arabuluculuk girişimleriydi.

Fakat bütün bunlar, aranan birliği sağlayamadı. Doğuda meydana gelen çekişmeler, Batıda da patlak vermişti. Roma ve Kartaja, bu yeni savaşın alanları olmuştu.[54] Decius'un zulümleri sırasında, bu konuda yanılanlara karşı davranış biçimi konusunda bir görüş ayrılığı ortaya çıkmıştı. Montanistler, uzlaşmaz bir fanatizmle hareket etmişler ve büyük kiliseye karşı düşmanlık göstermişlerdi. Bu savaş Küçük Asya'da devam etmiş, Kayseri piskoposu Firmilien, 236 yılında zuhur eden bir kadın peygamberliğini ve Konya'da (İconium) toplanan büyük bir sinodun, Montanist vaftizin kabulünü reddettiğinden söz etmektedir.[55]

Bu bilgiler, sahip olduğumuz son bilgilerdir.

Küçük Asya yazıtları, Montanist cemaatin tarihi konusunda çok az bilgi vermektedirler. Doğrudan Montanist kitabeler oldukça nadirdir.[56] Epipha-

---

51 Eusèbe, Hist. eccl, 5, 16, 10.
52 İrénée, 3, 11, 9 (2, 51 dans l'édit. Harvey)
53 Eusèbe, Hist. eccl, 5, 1, 3; 3, 4.
54 Gaius contre proclos (Eusèbe, 2, 25, 6; 6, 20, 3 et passim).
55 Firmillien, dans Cyprien, epist, 75, 10, 19.
56 W. Schepelern, Der Montainsmus und die Phrygischen kult, 1929, p. 81; Grégoire, Byzantion, 8, 1933, 58.

ne, 370 yılına doğru Küçük Asya'da yeşeren Montanist cemaatleri işittiğini söylemekte ve biraz sonra Jeröme görgü tanığı olarak, Ankara'da bu mezhebin varlığını doğrulamaktadır.[57] Beşinci yüzyılın bir tarihçisi bu dönemde Montanizmin sadece Frikya'da ve çevresinde görüldüğünü ve başka yerlerde kökünün kurutulduğunu doğrulamaktadır.[58] **Constantin**'den itibaren imparatorluk yasası, Montanizm'in yok edilmesine yöneliyordu ve devlet kült yasaları, Frikyalıları, sapıklar listesinde zikretmeyi unutmuyordu.[59] Kısaca, Montanizm iki asır içinde kaybolmuştur. Fakat, Montanist eğilim, kilisede, farklı şekillerle ve farklı isimlerle yeniden görülmüştür. Kutsal-Ruhun daima yeni vahiylerine imanda ve bu dünyanın hor görülmesinde ve kayıtsız şartsız, Mesih'in dönüşünü beklemekten feragatta, bir takım erkekler ve kadınlar bu inayetin konusu haline gelmişlerdir.

---

57 Epiphane, Haer, 48, 14, 2; Jeröme, Comm, in Gal, lib. 2, praef, cf. Eusèbe, Hist. eccl, 5, 164.

58 Sozomène, 2, 32, 5.

59 Sozomène, 2, 32, 2. Labriolle'deki kanun koleksiyonlarına bakılmalıdır: Les Sources, 196-203, 230-235.

IX. BÖLÜM

GAULE

İkinci asırdan itibaren Hıristiyanlık, belli başlı sahil şehirleri olan Arles'a ve Marsilya'ya nüfuz etmişti. Buralar, Yunan medeniyetinin yayıldığı yerlerdi. Fakat bu konuda belgeler yeterli değildir. Ancak III. Asrın ikinci yarısında başlayan belgeler IV. yüzyılın başında çoğalmaya başlamaktadır.[1] Fakat bu olay da şüpheli görülmektedir. Çünkü 180 yıllarına doğru Rhöne vadisinde bir takım Hıristiyan cemaatlerinin varlığı bilinmektedir Yukarıda belirtildiği gibi[2], 177 yılında Viyana ve Lyon cemaatlerine zulümler yapılmıştır. Viyana, Cumhuriyet dönemi Roma'sının eski bir eyaletiydi. Lyon şehri ise aşağı yukarı otuz kilometre kuzeye kurulmuştu. Auguste, Lyon'u, Sezar tarafından feth edilen yeni Gaul'un başkenti yapmıştı. Başkentin piskoposu, Viyana kilisesini de ve Rhöne vadisine dağılmış olan küçük cemaatleri de yönetiyordu.[3] Her ne kadar Lyon kolonisi, site hukukuna sahip olarak İtalyanlarla meskun olmasına rağmen, tamamen bir Roma karakterine sahipti. Gaule'un Seltik halkı ve Rhöne'un ağızlarındaki Grek unsuru orada mevcuttu.[4]

Hıristiyanlık, Roma'da Yunanca vaaz edilmişti ve Yunanca Roma'da kültürlü sınıfın dili olarak uzun süre yaşamıştır. Fakat, 177 yılının şehitleri arasında, çok sayıda Latince isim buluyoruz.[5] Piskopos İréné, sıkça Seltikçe konuşulduğunu söylemektedir.[6] O maalesef, sadece konuşmalarda veya vaazda demiyor, özellikle misyonerlik vaazında demektedir.

---

1 Harnack, Mission, 4 édit, 2, 872-880.
2 Cf. Supra, p. 162.
3 Cf. Supra, p. 61.
4 İrénée, 1, 13, 7 (1, 126).
5 Hırscfeld, Sitz. Ben Akad. Berlin, 1895, 386. Martyrol. Hieron. (2 Juin).
6 İrénée, praef. (p. 1, 6, édit. Harvey).

Bu olay gerçek görünmektedir. Çünkü İréné, zaman zaman Selt ve Cermen konuşmalarına telmihte bulunmaktadır ki bunlar halkın eğitimsiz unsurlarını teşkil ediyordu.[7] Yine, Lyon cemaatleri ile Küçük Asya Hıristiyanları arasında özel bir ilişki vardı. Şehitlerin arasında dışarıdan gelen iki Hıristiyanın zikredilmesi tesadüfi değildir. Her iki şehit de Küçük Asya'dan gelmişlerdi. Bunlar, Bergamalı Attale, Frikyalı doktor Alexandre idi. Her ikisi de uzun zamandan beri Gaul'de ikamet ediyorlardı. Bunlara, isminin, ırkını belirttiği Ponticos'u da ilave etmek gerekir.[8] Burada, Pothin'in selefi olan şehit piskopos İréné'yi de zikretmek gerekir. O, İzmir'de doğmuştu, çocukluk yıllarını orada geçirmişti. O da yaşlı piskopos Polycarpe'a bağlanıyordu.[9]

Bu kişisel raporların, tabiatı ile psikolojik tesirleri olmuş, misyonerlikle kurulan genç Gaul cemaatlerine, ocağı Küçük Asya olan Helenistik Hıristiyanlığın fikirleri ve eğilimleri nakledilmiştir. Daha önce, Gaul'da, Montanizm hareketinin yankısını göstermiştik.Liyon şehitlerinin rivayetleri Frikyalı doktor Alexandre'a bağlı olarak **"Apostolik bir fazilet"** çıkarmaktadır. Bu, bize, Montanizmden çıkan peygamberliğin bir temsilcisi olarak onu telakki etmemize imkan vermektedir. Yeni peygamberliğin problemi karşısında tavır alan İréné'nin tutumu, bir istisna olmaktan uzak olarak, Montanizm lehine müdahalesini göstermekte ve bu durum, bütün cemaat üyelerinin sevinci ile karşılanmaktadır.

Tutkulu şehitler, Montaizmin davasını savunmak için girişilen savaşta aktif rol almışlar ve Roma piskoposu Eleuthère'e kanaatlerini gizlememişlerdir.[10] Montanizm, açık şekilde Gaul'deki ve Küçük Asya'daki iç birliği göstermektedir. Bu konuda yapılacak dikkatli bir inceleme, iki ülke kiliselerini birbirine bağlayan başka bağları keşfetmeye imkan verecektir. Özellikle eyaletin sözcüsü olan piskoposun ilahiyatı incelendiğinde, bunlar ortaya çıkacaktır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, İréné İzmir'de 140 yılına doğru doğmuştu. Lyon'da işkence başladığı zaman o, cemaatin başkanıydı ve Montanizm sorunu üzerindeki şehitlerin yazılarını Roma'ya getirmişti. Dönüşünde, işken-

7 Irénée, 3, 4, 1 (2, 16); 1, 10 (1, 92).
8 Eusèbe, Hist. eccl, 5, 1, 17, 49, 53.
9 İréné, dans Eusèbe, Hist. eccl, 5, 20, 5-6; Irénée, 3, 3, 4 (2, 12).
10 Eusèbe, Hist. eccl, 5, 3, 4-4, 2.

ceye maruz olan piskopos Pothin'e halef olmuştu.[11] O, Paskalya tartışmasında, Roma'ya karşı Küçük Asya'nın bağımsızlığını savunmuştu.[12] Ancak dökümanları, onun mezhepleri ve hayatı hakkında fazla bir şey vermemektedir. Buna karşın, ilahiyatı bilinmektedir. Çünkü, orijinali bugün olmayan, sadece tercümesi olan iki ciltlik bir eser yazmıştı.

Bu iki kitaptan en önemlisi **ELENCHOSE** veya **REDDİYE** (Refutation)dir. Gnose'un yanlışlığı beş kitapta reddedilmektedir. Müteakip asırlarda kilise babaları, bu kitapları sapıklarla mücadelede kullanmışlardır. Bunlar sayesinde birçok pasaj, ilk metinler içinde bize kadar gelebilmiştir. Ancak daha sonra, Grek kilisesi sahasında unutulmuş ve hiçbir yazma tam olarak korunamamıştır. Batıda bu eser, uzun yıllar onurlu bir şekilde kalmıştır. Çok erken dönemde, muhtemelen yazarının hayatta olduğu zaman, Latinceye çevrilmiştir. Bu çeviri, kopyalanmış ve on iki yazma halinde varlığını devam ettirmiştir. Ermenilerde bir çeviri yapmışlar ve O'nun son iki kitabı hâlâ mevcuttur. İréné'nin kaybolmuş olan ikinci eserinin metni, Ermenice çevirisinde bulunmaktadır. Eusèbe, bu eseri "Apostolik Mesajın Açıklanması" başlığı ile (Epideixis) tanımaktadır.[13] Bu kitap, Hıristiyan doktrinin özetidir. Esas kitabın kısaltılmış şeklidir. Yeni Hıristiyanlığa girenlerin eğitilmesine yöneliktir. Bunun için yeni fikirler ihtiva etmektedir.

İréné'nin **Elenchos**'u, sapıklara karşı yazılan ve bize kadar gelebilen en eski eserdir. Çünkü daha önce Justin tarafından yazılan **SUNTAGMA** kaybolmuştur. İréné kitabını, kim olduğu bilinmeyen bir dostuna, kendi adamlarına yani bir piskoposa ve cemaatine vakfetmiştir. Bu eser, sapıklara karşı savaşa hizmet etmiş ve onlara cevap vermiştir. Fakat aynı zamanda sapıkları kiliseye yeniden kazandırmış ve yeni muhtedilere iman takviyesi vermiştir.[14] Bu durumda, özellikle kilise edebiyatının yayılmış ilk eserine sahip olmaktayız. **Birinci Kitapta, Valentinien** doktrinler ve bir ilave ile başka gnostik doktrinler açıklanmıştır. **İkinci kitapta** ve müteakip kitaplarda, gitgide gerçek kilise doktrinin pozitif bir açıklamasına dönüşen reddiye dikkat çekmektedir. Planın ve genel görüşün olmadığı açıklama, dağınık, tekrarla

11 Eusèbe, Hist. eccl, 5, 4, 1-2, 8.
12 Cf. Supra, p. 134.
13 Eusèbe, Hist. eccl, 5, 26.
14 İrénée, 1, praef; 5, praef, (15; 2, 313).

dolu olarak okuyucuyu sıkmaktadır. Fakat, eser muhtevası yönü ile çok değerlidir. Çünkü bu eser, Gnose'un kazanmak istediği Hıristiyanların kültür seviyesinin ne olduğunu göstermektedir.

Savunma yazıları ve Gnostik eserler aynı okuyucu kitlesine sahiptir. Bunlar da, kültüre aç, az gelişmiş, Hıristiyanlığın yönetimini ele alan orta sınıfa ait bulunuyorlardı. Gnostik hikmetin esrarlı doktrinleriyle baştan çıkarılmışlardı. Bunlar, ilk kökenleri itibariyle, tercih edilmiş talebeleriyle, İsa'nın ilk konuşmalarına bağlanmaktalar ve sadece bir elitleri teşkil etmekteydiler. İréné, bütün yapmacık düşünceleri ve İncilin sözlerinin olağanüstü yorumlarını şiddetle reddediyordu. Hiçbir şeye sahip olmayan metodu açıkladığında, hedefe dokunan darbeler de oluyordu. O, okuyucularına, sağlıklı aklı hatırlatıyordu ve bu temel ve ebedî gerçeği, şu sözlerle onlara bildiriyordu. Allah, bizim bilgimize bazı sınırlar koymuştur. Bilgi işi, bizim zihnimize ulaşan alanı açıklamaktan ibarettir. Bunlar, bu dünyanın bizim gözümüze takdim ettiği şeylerdir ve kutsal kitabın net ve açık tasdikleridir. İncillerin meselleri üzerine muhayyileyi serbestçe bırakarak ve onları serbestçe yorumlayarak çok çarpıcı sonuçlara varılacaktır. Fakat onlar, araştırıcılara göre farklılaşmakta ve hakikatin ışığı önünde kaybolmaktadırlar. Bu durumda, hareket noktası olarak kutsal yazıların açık ve basit şahadetlerinden hareket etmek gerekmektedir. Bunlar, Hıristiyan bilgisine sağlam bir temel ve yeterli bir derinlik vermek için oldukça çoktur.[15] O, gnostik düşünceye ve onun yüksek entellektüalizmine şöyle muhalefet etmektedir: "Basit ve cahil olmak, Tanrıya aşkla yaklaşmak, bilimin karanlığında kutsal yolu takip en iyidir"[16] bu söz, sayısız değişikliklerle kilise babalarında ve skolastiklerde bulunmaktadır.

Tanrı, dünyayı yaratmadan önce yaptığını bizden gizlemiştir. Kutsal yazı ile onun yarattığını bilmek bize yeter. Çünkü bu sırrı anlamayı denemek, küfre dalarak Tanrı imajını bozmakla sonuçlanacaktır.[17] Biz bu dünyanın kötülük nedenini keşfetmekten aciziz. Niçin bazı varlıklar sadık halde kalırken bazıları yoldan çıkıyor? Bize bunu Tanrı söylemedi ve biz de cahil kalmakta-

---

15 Irénée, 2, 27, 1-3 (1, 347).
16 Irénée, 2, 26, 1 (1, 345).
17 Irénée, 2, 28, 3 (1, 352).

yız. Biz, Tanrıyı analiz edemiyoruz.[18] Aksine, Tanrı bize bilmeye muhtaç olduğumuz her şeyi bize öğretiyor. Onun vahyi, kutsal kitapta, peygamberlerin sözlerinde, havarilerinin ve bizzat Rabbin sözünde bize verilmiştir.[19]

İréné'nin kanonu, dört incili, Paul'un mektuplarını, Havarilerin İşlerini, Yuhanna'nın mektuplarını, Yuhanna'nın Vahyini, Pierre'in ilk Mektubunu ve modern bir peygamber olan **Pasteur d'Hermas**'ın yazısını ihtiva ediyordu.[20] Bu yazılarda alınan doktrin, kilisenin bütün dünyaya, **"Hakikatin ölçüsü"** olarak ilan ettiği **"iman kuralıdır."**[21] İréné, **Axiomata**'larında Lessing tarafından sorulan meşhur soruya olumlu cevap vermektedir. Bu soru şöyle idi: İncil olmadan, Hıristiyan olunup olunamayacağı idi. Şayet Havariler yazılı bir şey bırakmamışlarsa, kilisede yayılan gelenek bütün hakikatı inananlara nakletmeye yetecektir. Bütün dünyada cahil halklar, iman kuralının maddelerini itiraf etmektedirler.[22]

Hıristiyan vaazının ilk kaynağı, Havariler doktrinidir. O, sadece yeni Ahitte değil, kilise geleneğinde de bulunmaktadır. İréné, sık bir şekilde Havarilerle ilişkilerde olan **"Eskilerin sözlerini"** nakletmektedir. Fakat onun için geleneğin seyri, Havariler tarafından kurulan Presbytre'lerin canlı nakillerini de devam etmektedir. Yani, piskoposların, onların halefleri, geleneğin bekçileridir. Bir çeşit nakledilen doktrinin safiyeti, episkopal göreve Tanrı tarafından emanet edilen hakikatin inayetiyle teminat altına alınmıştır.[23] Başka bir deyimle, Kutsal-Ruhun kilisedeki hareketi ile garanti altına alınmıştır.[24]

Episkopal geleneğin en eskisi ve en tanınmışı olarak İréné, Roma Kilisesini zikretmektedir. Roma kilisesi, Petrus ve Paul tarafından kurulmuş, doktrini ile ve üstünlüğü ile diğer kiliseler, uyum içinde olmak zorunda kalmışlardır. Apostolik halefliği doğrulayan başka listeler ortaya koymanın faydası yoktur.[25] Burada kullanılan **"zorunda"** kelimesi, hukuki anlamda değil, Kutsal-Ruh tarafından garanti edilen geleneğin otorite prensibinin mantıki bir sonucu olarak kullanılmıştır.

---

18 İrénée, 2, 28, 7 (1, 356).
19 İrénée 2, 27, 2; 28, 7 (1, 348, 357).
20 Cf. Supra, p. 95, 97. İréné, 4, 20, 2 (2, 213). Bonwetsch, Théol, des İvene, 40.
21 Cf. Supra, p. 109. İrénée, 1, 10, 1 et passim; Epideixis, 6.
22 İrénée, 3, 4, 1 (2, 15); 5, 20, 1.
23 İrénée, 4, 26, 2 (2, 236).
24 İrénée, 3, 24, 1 (2, 131).
25 İrénée, 3, 3, 1 (2, 9).

Tanrının kilise doktrininde kullanılan Monoteist tasdikler, çift şekil altında yani, kutsal kitap ve felsefî olarak kullanılmışlardır. Bunlar, eski kiliseyi kaplamışlardır. Doğmayan bir Tanrı bilgisi takdim edilmektedir.[26] Fakat, İrénée'nin reddettiği gnostik sudur teorileri, yine İrénée'yi, savunmacıların açıkladıkları Logos ilahiyatına şüphe ile yaklaşmaya sevketmektedir. O, Logosla veya Biz ve Baba arasında hiçbir cevhersel fark kabul etmek istememektedir. Tanrı bir bütündür. Ve Hareket halindeki Logos, ışıktır. Tanrı ile olan bu cevherlerden birini ayırmaktadır. Bu ondan, kompleks bir varlık yapmaktadır..[27] İrénée, Logos'dan çok bahsetmekte ve savunmacıların kullandığı bu İncil terimini isteyerek kullanmaktadır. Fakat, onun kavramları, doğduğu ülkenin Monarchianizmi ile tespit edilmişlerdir. Mesela, Logos'un bedenleşmesinden bahsettiği zaman, görünmeyenin görünmesi şeklinde kullanılan paradokslar ve aynı türden başka ifadeler onun aklına doğal olarak gelmektedir.[28] Savunmacılar da, bazen oğulla karıştırılmaya kadar varan Kutsal-Ruh asla söz konusu değildir.[29] Ancak burada bir tek Allah'ın aksiyonunun iki şekli söz konusudur, o, onları, rastgele **"Babanın Elleri"** olarak adlandırmaktadır.[30] Bununla beraber, onun için, mümkün olan ve faydalı olan şeyin ötesinde olan bu problemi eşelememek gerekir.

İrénée'nin düşüncesi, hareket noktasını, Hıristiyan hayatının pratikleri probleminde bulmaktadır. Kilise, insanlığa ne getirmiştir.? Kurtuluş. Niçin bu kurtuluşa ihtiyaç olmuştur? Çünkü insanlar, hayatlarındaki günahlarla, ölüme boyun eğmişlerdir. Onlar, çürümesizliği (aphtharsia) özlemelerine rağmen, kaybolmuşlardır. Fakat Tanrı, niçin insanları kurtarmıştır? Aslında onun insanlara ihtiyacı yoktur. Fakat Tanrı, onlara iyilik yapmak istemektedir.[31] O, bunun için Adem'i yaratmıştır. Ona, beden ve ruh vermiştir. Hür irade vermiştir. Bununla iyiyi ve kötüyü yapma kapasitesi vermiştir. Başlangıçtan beri Adem, Tanrı ile benzerlikler arzetmektedir. Bu benzerliği, Tanrısal iradeye uygun olarak kullanarak Tanrının Ruhu ile birleşmeye girebiliyor ve bununla tam bir Tanrı imajı oluşturuyor ve nihayet, çürümezli-

---

26 İrénée, 2, 6, 1 (1, 263).
27 İrénée, 2, 28, 4-5 (1, 354).
28 İrénée, 3, 16, 6 (2, 87).
29 Cf. Supra, p. 186.
30 İrénée, 4, 20, 3 (2, 214).
31 İrénée, 4, 14, 1 (2, 184).

ğe (aphtharsia) sahip oluyor.[32] Ancak düşüş, Tanrının bu planını yıkmaktadır. Adem'i ve neslini, şeytanın iktidarına düşürmektedir. İşte o zamandan beri şeytan, insanlığı, Tanrının iradesine itaattan döndürmeye ve onu ölüme teslim ve çürümeye mahkum etmede başarılı olmuştur. İrénée'de, aslî günahın fiziki nakli, ne de hür iradenin zayıflaması söz konusu değildir. İnsan daima iyiliği isteyebilecek ve Tanrıya doğru dönecektir. Aksi takdirde, peygamberlerin davetleri ve Tanrının niçin şeriatı verdiği, kesin olarak anlaşılmayacaktır.[33]

Tanrı önce **"tabii emirler"** vermiştir. Onların müşahedesi, insanı adil yapmaktadır. Paul'e rağmen İrénée, buna ciddi şekilde inanmaktadır. Üstelik Tanrı, seçilmiş halk olan Yahudi halkına, kullukta onu disipline etmek için dini kurallar empoze etmiştir.[34] Bu iki vasıta, etkisiz kalmıştır. O zaman Tanrı, bütün insanlığı kurtarmaya yönelen kurtuluşu icra etmeye karar vermiş ve Adem'le başlayan ve düşüşle kesilen evrimde bunun ilgi noktasını bulmuştur. Logos olan oğlunu, canlandırıcı bir güç olarak insanlığa göndermiştir. Oğlu, Havva'nın itaatsiz eğilimini oluşturan şeyi, **Bakire Meryem**'den, beşerî tabiat unsurlarını da Adem'den almıştır. Yani, bedeni ve Ruhu almıştır. Bu beşerî ve Tanrısal birleşme ile kurtuluşumuzun giriş şartını yaratmıştır.[35] İnsan-Tanrı Mesih, ikinci adam, birinci Adem'in yapmadığını, insan olarak yapmış ve Tanrının emirlerini tamamlamış ve böylece, şeytanın yapmacık suçlarından, bütün hukuk kurallarına göre muzaffer olarak çıkmıştır.[36] Onun şahsında bedenimiz ve kanımız, vücudumuz ve ruhumuz, Tanrının kurtarıcı gücü ile birleşmiş ve dirilişin ispat ettiği gibi, çürümesizlikle kapatılmıştır. Adem'e işaret edilen tekamül yolu ve Tanrının benzeri terimi, İsa'da tamamlanmıştır. O, bizim Tanrılar olmamız için insan olmuştur. Yani, Tanrıya benzer, bir takım ölümsüzler ve **"Tanrının Oğulları"** Tanrıyı görmekteler ve burada ebedî hayata sahip olmaktadırlar.[37]

İnsanın mutluluğu uğruna Tanrının bu orijinal planını yeniden tesis etme işi, sadece ilk defa Mesih tarafından tamamlanmıştır. Kilisede ferd, Kut-

---

32 İrénée, 4, 37, 1-4 (2, 285); 38, 3-4 (296); 5, 12, 2 (351).
33 İrénée, 4, 37, 2 (2, 286).
34 İrénée, 4, 13, 1-4 (2, 180 - 183); 15, 1 (187)
35 İrénée, 3, 18, 1-2 (2, 95); 21, 10 (120); 22, 1-3 (121); 4, 38, 1 (2, 292); 5, 1, 2 (2, 316); 5, 14, 1-3 (2, 360-362)
36 İrénée, 3, 18, 6, 7 (2, 100); 5, 21, 1-2 (2, 380-383).
37 İrénée, 4, 20, 4 ve 7 (2, 216, 219); 5, 7, 1 (2, 236); 4, 33, 4 (2, 259); 4, 38, 4 (2, 297); praef, 5 (2, 314); 5, 36, 2 (2, 425).

sal-Ruhun aksiyonu ile ona sahip olmaktadır. Kilise, sakramentleriyle, ölümlü insanlara, onları samimi şekilde Tanrı ile birleştiren **"hayat ağacını"** takdim etmektedir.[38] Vaftiz de bedenimizde, çürümeyi yok eden Tanrı ile birleşmeyi sağlıyor ve ruhumuz, ona hayat kuvvetini ileten ve ebediliği sağlayan Kutsal-Ruhu alıyor.[39] Bedende ve Ruhta insanı kirlendiren günahla, beden ve ruhun kurtarıcı tanrılaşmaya ihtiyaçları vardır. Yoksa onlar yok olmaya mahkum olacaklardır. İrénée, bedensiz ruhun tabii ölümü felsefi doktrinini, reddetmektedir. Her yaratığın yararlandığı her ölümsüzlük, Tanrısal bir inayettir ve bedenle ruhun birbirlerine bağımlılığı nedeniyle, çürümezlik, birbirinden karşılıklı olarak alınmış olmalıdır.[40]

İnsanın, Tanrının bedenleşmesinin kurtarıcı sonucunu elde etmesini sağlayan ikinci sakrament, Kutsal Yemektir. Bu ayindeki Evharistik unsurlar olan ekmek ve şarap, Logos'u Tanrıdan almaktalar ve Mesihin eti ve kanı olmaktadırlar. Bu yemekte, Rabbin kanı ve bedeni ile beslenilmektedir. Yani, Mesih'in bedeninin bir uzvu yapmaktadır. Bu öyle bir uzuv ki, Mesih'in ebedî hayatına iştirak olmaktadır. Ölümden sonra Hıristiyanın bedeni, toprağa konmakta ve çürümektedir. Fakat zamanı gelince, o, ona verilen Tanrısal Logos'un gücü sayesinde dirilecektir. Çünkü kutsal yemekte, Tanrı, ölümlülere, ölümsüzlük vermiştir.[41] Şayet insan bu sakramentlerle, Hıristiyan kilisesinin üyesi haline geliyorsa, mucizevi şekilde Mesihle birleşiyorsa, işlediği günahlar kaldırılıyorsa, Aldığı Kutsal-Ruhun gücü ile, Mesihte, Tanrıyı seyredebilir ve böylece Tanrısal hayata iştirak edebilir. Elde ettiği bu güçler sayesinde o, Tanrının doğal emirlerini serbestçe yapabilir. Bu emirler, on emirde ve Mesihin yaptığı açıklamalarda takdim edilmiştir. O andan itibaren o, **"Ruhsal Adam"** dır. Zevkle, Mesihi taklit etmekte, düşüncelerini, sözlerini, amellerini, Mesihin öğretilerine ve onun faaliyet modellerine uydurmaktadır.[42]

Bu kurtarıcı işte, Paul'un, Efeslilere 1/10 da yazdığına göre bedenin çürümezliği, dünyanın sonunda meydana gelen tamamlanmış bir olay olacak-

---

38 İrénée 3, 19, 1 (2, 102).
39 İrénée 3, 17, 2 (2, 93).
40 İrénée, 2, 34, 1-3 (1, 381-383); 3, 18, 7 (2, 100); 5, 6, 1 (2, 333-335); 5, 8, 2 (2, 340).
41 İrénée, 5, 2, 2-3 (2, 319-323); 4, 18, 5 (2, 207).
42 İrénée, 4, 16, 4 (2, 192); 4, 20, 4-7 (2, 216-219); 5, 1,1 (2, 314); 5, 8, 2 (2, 340); 5, 9, 2 (2, 342); Epideixis, 96.

tır. Adem'le başlayan düşük çağı, Tanrısal eserin onarılması ve devamı aniden kesilse bile, Mesihte son bulacaktır. Artık, adil ve Tanrı ile birleşmiş yeni bir insanlığın önünde, yeni bir çağ açılacaktır. Yuhanna'nın Vahyinin tasvir ettiği savaşlar ve birçok acılardan sonra, yeryüzünde Mesihin bin yıllık krallığı ile ve yeni bir gökte ve yeni bir yerde ebedî hayatla sona erecektir. Artık bu çağda insanlık, Adem'i yarattığı zaman Tanrı'nın Adem'e vaat ettiği hedefe ulaşacaktır.[43]

Savunmalar bize, spekülatif bir felsefenin teolojik yapılarını göstermektedirler. Bunlar da, bir grup kültürlü insan gruplarının kavramları bulunmaktadır. İrénée, bize farklı bir teoloji takdim etmektedir. O, hareket noktası olarak kilise dindarlığının özünü oluşturan şeyi almaktadır. Hıristiyanlar, görevinin Tanrısal iradeye kayıtsız şartsız itaat olduğunun bilincinde olan bir cemaattir. Bu cemaat, Tanrının mucizevi aksiyonu ile, şeytanın egemenliğinden ve günahtan azad olmuştur. Hıristiyan, ahlaki safiyet içinde beşer üstü bir hayat gücü hissetmektedir. Bu yeni hayatın hedefi, gelecekte bulunmaktadır. Bu muzaffer krallıkta, mezarda ve ölümden sonra insan Tanrı vizyonunun sağladığı mükemmel mutluluktan ve ölümsüzlükten yararlanacaktır. İlahiyatçıların bütün ilgisi, böyle bir hayatın nasıl olduğunu bilme problemine dayanmaktadır. Savunmaların söz konusu etmediği kilise formülleri ve kavramları, iman kuralları olarak burada yer almakta ve Mesihin işi aydınlık bir yoruma kavuşmaktadır.[44] Anselme de Canterbury'i kaygılandıran temel problem, burada çözülmüştür. Tanrı insanı niçin yaratmıştır.? Bu soruya insanların birtakım Tanrılar olması için şeklinde Grek sofuluğunda bir cevap verilmiştir. İrénée bu kolektif imana, klasik bir açıklama getirmiştir. Hıristiyanlık, hür iradeyle mücehhez insan ırkının yenilenmesi ve sakramental bir mucize ile Tanrı benzerliğine ulaşılmasıdır.

İşte değişmez ve sabit temel üzerine, müteakip asırların dogmatik yapıları ve teolojik sistemleri kurulmuştur. Kristolojik ve Teslisle ilgili tartışmaları, bu aydınlatmaktadır. İrénée, İncillere bağlı kalmayı istemekte ve teolojinin ana fikirlerini Paul'e borçlu bulunmaktadır. Adem ile Mesih arasındaki çekişme ve Mesihin başarısı ile Hıristiyanların günah üzerindeki zaferi ara-

---

[43] İrénée'nin, Eskatolojiyi işlediği kısım için bak: İrénée, 5, 26-36.
[44] Cf. Supra, p. 184-187.

sındaki paralellik, Resullerin İşlerinde[45] bulunmakta ve İrénée'nin birçok pasajında, Paul'ün sözlerinden, fikirlerini desteklemek üzere nakiller bulunmaktadır.

Fakat muhalefetler, Paul'de belirgin olarak bulunan mutlak karakterlerini kaybetmişlerdir. Aslî günah ve özel adaleti dışarıda bırakma yani temelde Paul'ün aklama doktrini İrénée'yi ilgilendirmemektedir. Mesihin bağışlayıcı kurban doktrini ve Hac ilahiyatı ikinci plana geçmekte ve nadiren görülmektedir. Ölümü değil, Mesihin bedenleşmesi, kurtuluşun kesin olayıdır ve aklayan iman, kilise öğretisine katılmadır. Yani, sakramentin mucizevî faziletine inanmaktır. Şüphesiz İrénée, Paul'cü fikirleri kullanmakta ve onları ilahiyatında açıklamaktadır. Bu, cemaatin imanıdır. Bu tür unsurlar üzerine oturan iman, İgnace'ın[46] mektuplarında, daha basit şekilde görünmüştür. Bütün bu ilahiyatçıların tartışmalarının gerisinde, Suriye cemaatlerinin ve Küçük Asya cemaatlerinin basit imanı bulunmaktadır. Onlar için, günahların silinmesiyle ilgili problemler ve ilkel kilisenin saf kuralcılığı içinde yaşayan kutsal cemaati temsil eden sorunlar söz konusu değildi. İrénée'yi zafere götüren şey, Hıristiyan halkın dindarlığını belirten sistemiydi. Fakat Doğu'da, kültürlü insanlar, felsefeye daha istekli oldukları için, Lyon'lu piskoposun eseri, onları tatmin etmemişti. Bu konuda Batı daha minnettar görünmektedir.

45 Cf.t.I, p. 122-128.
46 Cf.t.I, p. 253, 256, 261.

X. BÖLÜM

AFRİKA

Gaul kilisesi oluşurken Kuzey Afrika kilisesi de tarih sahnesine giriyordu. Ancak birincisi, İrénée'den sonra, uzun süre karanlığa düşerken, ikincisi kilise bütünlüğü içinde büyüyen bir öneme sahip olmuştur. Tarihi süreç içinde, Tertullien'den Cyprien'den Augustin'e kadar, Batı Hıristiyanlığını eğitmiştir. Afrika, güney Gaul gibi eski bir koloniydi. Yerliler, mavi gözlü Berberiler, Fenikelilerin egemenliğine girmişler ve bu Kartaca kolonileriyle şehirlere giren medeniyet, Roma fetihleriyle yok edilmişti. Afrika'nın Roma eyaletinde ise, ezilmiş iki ırk yan yana yaşamıştır. Kartaca ırkı özellikle yeniden dogan Kartaca'da toplanmıştı. Fakat ülkenin küçük şehirlerinde bir takım temsilcileri de vardı. Roma, dilini ve medeniyetini empoze ediyordu. Kültürlü halk sınıfı III. Asra kadar, Yunanca konuşuyor ve Yunanca yazıyordu.[1] Fakat Yunanca, Latince ve Kartaca dili gibi günlük hayatta kullanılmıyordu. Kitabeler, bunu açıkça doğrulamaktadır. Eyaletin ekonomik hayatı, verimli haldeydi ve Kartaca, Roma'dan sonra Batının ikinci başkenti haline gelmişti. Romalıların bütün Kuzey-Afrika'da yaptıkları muhteşem âbideler, halâ buğün, medeniyeti hangi alanlara kadar soktuklarını göstermektedir.

Doğu'da olduğu gibi ikinci asır, burada da çok büyük bir gelişme dönemi olmuştur. İtalya'nın manevi üretimi gerilemeye başlayınca, Afrika, Latin edebiyatını geliştirmeye yönelmişti. Bu edebiyat, **Fronton'u**, **Sulpice Apollinaire'i** ve onun talebesi **Aulu-Gelle'i** ve **Apulée**'yi yetiştirmiştir.[2] Ancak, İtalya, aynı şeyi yapamamış ve Romalılar bu adamların okullarında eğitim görmüşlerdir. Sadece Hıristiyanlık, Afrikalıları klasik edebi eserler vermeye kabiliyetli kılmıştır.

---

1 Bak. Dessau, İnscr. lat, 2937.

2 Cf. Supra, p. 18.

Yeni Dinin Afrika'ya nasıl nüfuz ettiği bilinmemektedir. Muhtemelen o, Roma'dan gelmiştir. Kartaca ve Roma kilisesi, daima sıkı ilişkiler içinde olmuş ve Afrika kilisesi, imparatorluğun başşehri ile belli ölçüde bağlılık şuuruna sahip olmuştur.[3] Şüphesiz ilk elçiler Roma cemaatinin yaptığı gibi, Grekçe konuşuyorlardı. Hıristiyan muhitlerde bu dilin kullanımı, Afrika'da 200 yılına doğru doğrulanmıştır.[4] Tertullien, fırsat buldukça Grekçe yazıyordu ve hatta biraz daha yaşlı olan hemşehrisi Apulée de Yunanca yazıyordu.

Fakat kısa bir zaman sonra Latince, kilise tarafından benimsenmişti. Bunu, ikinci asrın sonuna doğru Afrika'nın sahip olduğu Latince İncil ispat ediyordu. Bu kutsal kitap, sadece Eski Ahid'i değil, Yeni Ahid'i de ihtiva ediyordu. Tertullien, çok sık olarak bu kitaptan nakiller vermektedir. Elde mevcut olan parçaların kötü durumu tercümenin tam olup olmadığını ve Afrika'da tam olarak kompoze edilip edilmediğini bilmeye imkan vermemektedir. Muhtemelen bu soruya, incelenen kısımlara göre cevap verilebilecektir. **Antonins**'ler döneminin sonunda, Roma'da da Latince bir Kutsal Kitabın çevirisinin olduğu kabul edilmektedir. Ancak bu, Afrikadaki'nden farklıdır. Marcion'un talebeleri, propagandalarını, Roma'dan Afrika'ya taşımışlardır. Onlar, Marcion'un Yeni Ahidi'ni, özel bir Latince şekli altında getirmişlerdir.[5] Bütün bunlara rağmen, 200 yılından önce, Afrika Latince Kitab-ı Mukaddesinin olduğu, Romanlaşmış çok sayıda Hıristiyanın bu ülkedeki varlığı ile tasdik edilmiştir. Gerçekte, Latince, Roma'da, daha çok kilise dili olmuştur.

IV. yüzyılda görüldüğü gibi, Afrikalı unsurların artması, hiçbir şeyi değiştirmedi. Bu insanlara kendi dilleriyle vaaz ediliyordu.[6] Fakat onlar için ne İncil ne de Afrikaca bir ibadet ortaya konmamıştı. Gaul'da da, Celt'ler için daha fazlası yapılmamıştı. Boyun eğmiş olan halk, bu şeyleri kabul etmişti. Ta ki Doğulular, her yerde Grek alanını aştıklarında Berber Hıristiyanların varlığını doğrulayan birkaç işaret kalmıştı. Daha sonra da, onlar konusundaki bilgiler azalmıştır. Şüphesiz onların şehir medeniyetleriyle temasları da azdı. Burada olduğu gibi şehirler, Hıristiyanlığın ocaklarıydı.

---

3 Tertullien, Praescr, 36.

4 Acta Perpetuae, 12, 2; 13, 4 (cf. Acta Perpetuae et des Actes Scillitanorum'un Yunanca tercümelerine bakılmalıdır".

5 H.V. Soden, Festgabe Für Julicher, 1927, 273. Harnack, Chronol, 2, 296.

6 T.H. Zahn, Gesch des neutest. Kanons, 1, 40-42.

Tertullien, 200 yılına doğru Kartaca'da ve Utique'de, Uthina'da, Thysdrus (ed-em) da, Lambes'de, yani bugünkü Cezayir'de, Hıristiyanların olduğunu bildirmektedir. Eldeki mevcut belgeler, başka yerlere de işaret etmektedir. 200 yılına doğru Hıristiyanlığın Afrika'ya coğrafi yayılımı bilinmektedir.[7] Belki bu çok azdı. Fakat aynı dönemde Gaul hakkında bilmediklerimizden daha çoktu .

Afrika kilise tarihi, Scilli Hıristiyanlarının şehitliği ile başlamaktadır. Burası, Bugünkü Cezayir'in küçük bir yerleşim birimiydi. Ancak, tam olarak neresi olduğu bilinmiyor. Bunlar, 1 Ağustos 180 yılında konsil tarafından ölüme mahkum edilmişlerdir. Onların arasından iki kişinin taşıdığı Berber isimleri, bu dönemden itibaren, Hıristiyan misyonunun, yerli halkın bünyesinde geliştiğini doğrulamaktadır.

Tertullien sahneye girdiğinde, cemaatle birlikte büyük tarih başlamaktadır. Kilise ile tartışmaya giren bir adam, Montanist olmuş ve Roma piskoposu ile savaşmıştır. Bununla beraber onun yazıları, Antikitede okunmuş ve Ortaçağ'da sık sık istinsah edilmiş ve bize kadar bu yazılar ulaşmıştır. Yine onun şahsiyeti de çok etkili olmuştur. Kartaca'da doğmuş ve hükümet hizmetinde olan bir adamın oğludur.[8] Roma'da meşhur bir hukukçu olmuştur ve sonra Kartaca'ya dönmüştür.[9] O'nun ihtida tarihi ve yeri bilinmemektedir. Sadece, kendi şehadetiyle, putperest olduğu bilinmektedir.[10] Roma yasalar dergisinde, bir hukukçunun birkaç nakli bulunmaktadır. Bunun kilise babası olması imkânsızdır.

Jéröme, Tertullien'in Kartaca'da bir Presbytre olduğunu doğrulamaktadır. Bu, doğru görülmektedir. Çünkü bu kadar edebî aktivitenin, seküler bir halle uyuşması zordur. Fakat sahip olduğumuz yazıları, Tertullien'in hiçbir şekilde kilise liyakatine, işarette bulunmamaktadır. Onun doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir ve ancak tahminle tespit edilmektedir. Ancak bazı yazılar, onları tarihlemeye ve Tertulien'in edebi faaliyetini 195-220 yılları arasına yerleştirmeye imkan vermektedir. Hatta belli ölçüde onları kronolojik sıraya koymak da mümkündür. 207'den sonra Montanist olmuştur.[11]

---

7 Harnack, Mission, 2, 902-904.
8 Jéröme, Vir. İnt, 53.
9 Eusèbe, Hist. eccl, 2, 2, 4; Tertullien, Cilt. Fem, 1, 7.
10 Tertullien, Apol, 18, 4; Resurr, 59 (3, 120, 3).
11 Harnack, chronol, 2, 256-296.

Tertullien, yazar olarak tanınmıştır, aktif hayatı, hiçbir yerde görülmemiştir. Fakat onun edebi hayatı, gerçekten bir aksiyondu.[12]

O, Latin kilise dilinin yaratıcısıydı ve bu doğru idi. O, Latince'de Hıristiyanların problemlerini de ele alan ilk yazardı. Sanatçı bir üsluba sahipti. O, kullandığı kilise dini terimlerinin bizzat yaratıcısıydı. O'nun Latince İncili bu konuda ona hiçbir fayda sağlamamıştı. O, bunu birçok defa söylemiştir. Kural olarak kullanıp ortaya koyduğu şey toplanmış ve Cyprien tarafından geliştirilmiş, sonra, bütün Batı tarafından benimsenmiştir. Onun stili, dönemin zevkine uygun sanatsal bir stildir. Fakat çok kişisel kalmıştır.[13]Uzun sıralamalar, fakat kısa cümleler, karşıt fikirler ve kelimeler, kelime oyunları ve kafiyeler...birikmiş sorular ve telgraf stilinde çizgilerle atılmış cevaplar. Öyle ki anlam, bilmecevari hale gelmektedir. Her şey, canlı ve espri dolu. Şüphesiz burada, Grek yazarların Asya'ya özgü tarzı vardır. Çünkü onların okullarından Afrika'ya geçmiştir. O, Apulée'de açık olarak bulunmaktadır. Fakat, Tertullien'de o Tacite'in kısaltması ile karışmıştır. Onunla, Roma ağırlığı, Grek gazeteciliğine girmiştir. Yazarımız dehası ile, bütün kurallarla ve sınırlamalarla alay etmekte ve bütün bundan güçlü bir bütün yapmaktadır.

İlk defa Hıristiyan bir yazar, şekil noktasından olduğu kadar, çağdaşlarının görüş noktası üzerinde de çok şey getiriyor ve kendi lisanının kullanılmasında da önemli deliller sunuyor. Tabii ki putperest okuyucuların bu konuda dedikleri şey, bilnmek istenecektir. Gerçekte de bunlara müracaat edilmiştir. **Pallio**'nun küçük eserini, Tertullien, Kartaca topluluğunun önünde, onun Grek felsefeleri mantosunu taşımasının alışılmış olduğunu ve onun halkın eline geçerse anlamının olmadığını belirtmektedir. Bu durumda, bu savunma yazılarının, sadece Hıristiyanlar tarafından okunmamış olduğunu o, ihtiyatla belirtmektedir.[14] Onlar, muhtevaları gibi, edebi kaliteleriyle de ona inananlara çok cazip şeyler sunmaktadırlar.

Dikkat çeken ilk şey, bilginin yaygınlığıdır. Yani, her çeşit bilimlerden, tarihten ve her türlü halktan elde edilmiş delillerin ve örneklerin bolluğudur. **Pallium** üzerine yazılmış kitap, soran okuyucuların farkına varmamızı sağlıyor. Orada Kartacalılar, Kartaca'nın talihi ile alakalı olan cübbe, tabiat-

---

12 K. Holl, Ges. Aufs, 3, 1-12.

13 E. Norden, Antike Kunstprosa, 606-615.

14 Cf. Supra, p. 177, not: 3.

taki ve tarihteki gelişme prensipleri, erkek-kadın cinsinin hijyeni ve modası ve muhteşem lüx üzerindeki müşahedelerle ilgili bilgiler mevcuttur. Tertullien, oldukça bol ve inanılmaz çeşitlilikte konu almaktadır. Her yazarın müracaat etmesi âdet olan bir birikimi vardır. Fakat o, onu süslüyor, ona ince müşahedelerini karıştırıyor ve onu daha cazip hale getiriyor. Zıt örnek olarak, **Aulu-Gelle**'in **Nuits Attique**'ıni zikredebiliriz. Onun ismi bile tek başına caziptir. Burada, bir okul öğretmeni ve bir kütüphaneci, okudukları yazarlardan yavan alıntılar, sözlükler ve şairsel antolojiler takdim etmektedir.

Fakat okuyucunun birden kendini kaptırdığı şey, Tertullien'in coşkusudur. Orada bilinen, onun oraya gelmek istemesi ve dalgalı bir gelişme ile hedefe doğru gitmesidir. Onun bütün eserleri, bir hasmı hedefleyen ve onu ezmekle sonuçlanan şartlarda yazılan yazılardır. Hasım, daima ve tamamen haksızdır. Tertullien bunu nokta nokta çarpıcı delillerle, kademe kademe metodolojik bir ispatla ispat etmektedir. Reddetmek için, felsefeye, mantığa, anlama müracaat etmektedir. Fakat, bir noktaya geldiğinde her şeyi bir kenara bırakmakta ve incilin sözüne müracaat etmektedir. Onun için en uygun metod budur. O, açıklıkla ve güçlü şekilde kelimelerin sözlük anlamına ve muhtevasına göre, sağlıklı bir yorumun prensiplerini açıklamaya ve uygulamaya kabiliyetlidir.

Şayet hasma cevap vermede başka çare yoksa, o, inkar noktasına gelmekte ve aklına gelen fikirleri takip etme ve mecazi bir fanteziye müracaat etmektedir. Hedef vasıtaları ve titizlikle belirlenmiş objektif fikri belirleme onun düşüncesinin bir yerinde mevcuttur. O, konuşan bir avukattır. Onun, davayı kazanmaktan başka hedefi yoktur. O, o kadar ihtirasla savaşıyor ki, savunduğu sadece davasıdır.

O, Valentin ve Marcion gibi sapıklara ve gnostik temayüllü bir ressam olan Hermogène'e karşı savaşmıştır. **Praxeas** onunla şahsen savaşmıştır. Fakat daha önce, sapıklarla tartışma ihtiyacını hissetmeyen, hukuki delillerini özel bir eserde göstermiştir.[15] Çünkü delil getirme yükümlülüğü, onlara düşmekteydi. O, Hıristiyanlara zulmedenlerin keyfi davalarını ifşa ediyordu ve durmadan gerçek hukuki prensiplerin uygulanmasını ve adaleti istiyordu. O, tanrının yargısını şöyle öneriyordu.[16] O diyordu ki bir davalıyı

---

15 Tertullien, De praescr, haer.
16 Tertullien, Apol, 23, 4-6.

mahkemeye getirmelerini ve herhangi bir Hıristiyandan şeytan çıkarmayı isteyiniz. Hemen, ona hakim olan ruhun bir şeytan olduğunu göreceksiniz. **Tanit**'in veya Eschmoun'un tanrısallığını arzu eden bir vecdli çağırın. Hıristiyanın çağrısına bu Tanrılar bir takım şeytanlar olduklarını itiraf ederlerse, çüretkâr Hıristiyanın kanını bulunduğu yere akıtın.

Aynı şekilde Tertullien, modaya karşı, basit mantosunu savunmakta ve lüks giyimleri ve Hıristiyan kadınlarının saçlarını yaptırmalarını ve makyajlarını kınamaktadır. Birçok Hıristiyanın tolere ettikleri gibi, meşru bir zevk olarak kullanılan gösterilere katılmalarını da o, hoş görmemektedir. O, daima, Hıristiyanlığın açık prensiplerinden, sert pratik sonuçlar çıkarmaktadır. O, karısına bir eser ithaf etmiştir. Bu eserde o karısına, öldüğü zaman dul kalmasını bir vazife olarak vermektedir. Ona göre, ikinci defa evlilik Hıristiyanlıkta yasak değildir. Ancak, büyük bir eksiklik oluşturmaktadır. Yine, bir putperest erkekle evlenmek de bir günahtır.

200 yılından sonra, Montanizm, Afrika'ya nüfuz etmiştir, Paraklet'in yeni kehaneti, bir kitapta yazılmıştı ve hareketin heyecanî karakteri, azaltılmıştı. Fakat ilkel Hıristiyanlığın eskatolojik karakteri orada bütün sertliği ile yaşıyordu. Tertullien'in, Montonist olmasına hayret edilmemelidir. O, asrın gidişatını takip eden kilisenin yumuşaklığını, doymayan eleştirisiyle kamçılamakta ve yeni bir ruhtan bahsetmeyi duymak istememektedir. O zaman O, Katolik kilisesine, vaktiyle sapıklarla savaştığı gibi, aynı vasıtalarla ve aynı kindar fanatizmle saldırıyor. Dikkatlice bakıldığında, dava noktalarının, eşit önemden uzak olduğu görülecektir. **Montanistler, oruca önem vermekteler, sadece kadınların değil, genç kızların da örtünmelerini istemektedirler. İkinci defa evliliği yasaklamaktadırlar, devletle çatışma halinde uzlaşmaz bir tutum sergilemektedirler, hata yapanlara karşı eğilmez bir sertlik içindedirler.**

Tertullien, konunun önemine göre eleştirilerini orantılamıyor, savaş uzadıkça igneyiciliğini artırmakta ve sonunda ve vaktiyle putperestlerin önünde övdüğü kilise sofralarını kaba bir şekilde kirletmekten korkmuyor.[17] O, başarısız olanların karşısında tatlı bir üslup kullanıyor, fakat, bağışlanma konusunda bunun Ruhun temsilcisi olan peygambere ait olduğu-

[17] Tertullien, Apol, 39, 16-21; Jejun, 17 (1, 296, 25 édit, Wissowa); cf. Pudic, 22 (1, 271, 14, 17).

nu ve piskoposlar topluluğu olarak kiliseye ait olmadığını, vaktiyle Tertullien'in övdüğü ve şimdi hakaret ettiği[18] şehitlere ait olmadığını belirtmektedir. Bu, en yüksek noktada onun kırgınlığını tahrik etmektedir. Bu, Roma piskoposunun resmen, zina günahını işleyenleri bağışlama niyetini ortaya koymasıdır.[19] O, İncil pasajlarından bir miktar delil çıkararak, Paraklet'in otoritesi üzerine dayanan Tertullien, haydutlar mağarasından daha kötü olan bir kilise karşısında eski Hıristiyan anlaşmazlığını savunmaktadır.[20]

Net olarak belirlenen bu cephe değişikliğinde yine de doğru bir hat keşfedilmektedir. Tertullien, Hıristiyanlıkla ahlâki yenilenmeye sahip olduğunun bilincindedir. Bu noktada O, her gün geçmişi ile yüzleşmektedir. Yani, putperestlikteki hayatı ile. Bunun için o, imanını, zalimlere karşı ihtiraslı şekilde savunmaktadır. Bunun için O, Tanrısal bir emir olarak ahlâki sertliği takdim eden bir harekete katılmaya hazırdır. Yine bunun için, hasımlarının fikirlerini, birtakım ahlâki zayıflık alâmetleri olarak ve onları böylece kınamak eğilimindedir.

Tertullien, teolojik bir sisteme sahip değildir. Fakat kanaatleri, mücadele esnasında belirginleşmektedir. O'nun için Hıristiyanlığın özü, son tahlilde, her beşeri ruhta uyuklayan ve aşağıdaki halk özdeyişlerinde görülen, temel dini bilginin gelişimidir: **"Tanrıdan başka bir şey yoktur. O, iyi ve adildir. Dünyada bize kötülükleri yaptıran bir takım şeytanlar vardır. Ruh, öldükten sonra yaşamaktadır ve bir yargıya tabi olacaktır. Bir ceza veya ebedî bir mükafat onu beklemektedir."**[21] Fakat Tertullien, kilise doktrinini geliştirmek ve kurtuluşu Mesihle açıklamak için bu unsurlardan bir kısım çıkarmak niyetinde değildir. O, buna kabiliyetli değildir. Bir gün "Ruh üzerinde" teorik bir eser yazmaya teşebbüs etmiştir. Bu, alimane bir monografi ve nüfuz edici bir eserdir. Bununla beraber ilginçtir. Fakat, yönlendirici fikir ve bir birlik yoktur. Hiçbir hasım belirtilmez. Tertullien bile orada sadece yarım olarak görülmektedir. O, aslî günahtan açık olmayan ve sonuç alınamayan şekilde bahsetmektedir.[22]

---

18 Tertullien, Ad Martyr, pudic, 22 (1, 271); Jejun, 12, (1, 290).
19 Cf. İnfra, p. 251.
20 Tertullien, pudic, 1 (1, 220).
21 Tertullien, Test. ANİM, 1-4 (1, 134).
22 Tertullien, De anima, 39-41 (1, 366-369).

Bütün içinde kilisenin ortak doktrinleri onda bulunmaktadır. Fakat onları derinleştirmemekte, gnostisizme telmihte bulunmakta, felsefe ile bir sözleşme yapmayı isteyen Hıristiyanlığa hitapta, birtakım çizgiler çizme fırsatını iradî olarak yakalamaktadır.[23] O, çoğu zaman, mutlu formüller bulmaktadır. Grek spekülatif problemleri, onu kaygılandırmamakta, fakat seküler mücadele sonuçlarının önüne almaktadır. O, **Trinitas** terimini, **Trias**'a çevirmek için ortaya koymaktadır. O, Kutsal Teslis'ten bahsetmektedir. Cevherinde, özünde ve gücünde Bir'den bahsediyor ve bu teslisin, ikinci ve üçüncü unsuru olarak oğul ve Kutsal-Ruhu hatırlatıyor.[24] Aynı zamanda o, **Praxéas**'a karşı, savunma anlamında Logos teorisini savunuyor ve Oğul'un Baba'ya bağımlılığını titiz şekilde izah ediyor.[25]

Şükür ki Tertullien, daha sonra Ortodoksluğun, Mesihin şahsında, insan ve Tanrı ilişkisini ifade edeceği formülü bulmaktadır. Mesih, Tanrı-İnsandır. O, iki tabiatlı bir şahıstır. Bu tabiatlar, özelliklerini korumakta ve karışmadan birleşmektedirler.[26] Tertullien bu formülleri, okuyucularına severek açıklamaktadır. Fakat, onlar, bir iç zaruretten onun düşüncesinden fışkırmamakta ve onların, onun dini hayatı ile de hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Onun için onlar, iman kuralının tefsiridir. Fakat onların, ne kendi aralarında, ne de kilise doktrininin başka maddeleri ile hiçbir organik bağı yoktur. Tertullien'e göre, yalnız irade, birdir. Onun düşüncesinin ifadeleri parça olarak kalmaktadır. Augustin, bu baş eğmez adamın, Montanistlerle arasının bozulduğunu ve etrafına özel bir cemaatin toplanması ile sonuçlandığını belirtmektedir.[27] Bu, gerçeğe benzemektedir. Fakat bizim bilgimiz, onun yazmayı kestiği anda durmakta ve 220 yılına doğru gözümüzden kaybolmaktadır.

Bu dönemde Hıristiyanlık, Afrika'da güçlü olarak gelişmiştir. Çünkü 250 yılına doğru Hıristiyanlığın bütün eyaletlerde yayıldığını ve birçok piskoposla temsil edildiğini görüyoruz. Piskoposların sayısının 200 civarında olduğu tahmin edilmektedir.[28] Kilise, sadece, putperestler arasında yorgun

23 Tertullien, Praescr, 7.
24 Tertullien, Adv. prax, 2 (3, 229, édit. Kroymann); 6 (234, 22); 11 (244, 13, 16).
25 Tertullien, Adv. prax, 9 (3, 239, 24); 14 (250, 24).
26 Tertullien, Adv. Prax, 27 (3, 281, 21, 27).
27 Augustin, De haeres, 86 (8, 25, b. édit, des Bénédictins)
28 Harnack, Mission, 4e édit, 2, 898.

hale gelmemişti, aynı zamanda, Heretik ve ayrılmış cemaatlere de sahip olmuştur.[29] Burada, Heretik bir kilisede alınan vaftizin geçerlilik problemi de ortaya çıkıyordu ve Tertullien buna olumsuz cevap veriyordu.[30] İlk Kartaca piskoposu **Agrippinus**'un 70 kişilik bir sinod topladığı ve Heretiklerin yeniden vaftiz olmalarına karar verildiği bilinmektedir. Çünkü kilisenin dışında gerçek vaftiz yoktur.[31] Agrippinus, **Donatus**'un halefidir. Onun hakkında sadece şu bilgiye sahip bulunuyoruz: **Lambèse**'de toplanan 90 piskoposluk bir konsilin, başkanlığını yapmış ve kararını tasvip etmiştir.[32] Bu durumda Cyprien, Afrika kilisesinin ilk büyük piskoposu olarak görülmektedir. Gençliği konusunda onun şu dediğinden başka da bir şey bilinmemektedir: O, Hıristiyan bir ebeveynden doğmadı ve Hıristiyanlığa getirildi.[33] O, çok iyi bir eğitim aldı ve retoriği öğrendi. Maddi durumu iyi idi. Buna göre Kartaca'nın asil ailelerinden birine aitti. O'nun adı **CAECİLİUS CYPRİANUS**'du. Bu isme, **THASCİUS** ilave edildi.[34] Maalesef bundan başka bir şey bilmiyoruz. **Donatus**'a ithaf edilen küçük bir risalede Hıristiyanlığa getirildiğine işaret etmektedir. Zamanın özel ve kamu ahlaksızlığından, kokuşmuşluğundan ve adaletsizliğinden, kana ve gaddarlığa susamışlıktan midesi bulanmış olarak o, ümit edemediği bir hürriyeti arzu ediyordu. İşte o zaman o, vaftizin faziletinin samimi tecrübesini tadıyordu: O, geçmiş hayatının kirlerinden temizlendiğini, kurtulduğunu, yenilendiğini, onu faziletli ve günahsız bir hayata sevk eden Kutsal-Ruhun semavi bağışını hissediyordu. Minnetle, Tanrıya, bu inayetin muhafazası için dua ediyordu. Onun için Hıristiyanlık, bir ahlâki kurtuluş olmuştu.

Ancak, ne zaman vaftiz olduğu, ne kadar piskopos yardımcılığı veya Presbytre olduğu konusunda, eski biyografi belgeleri hiçbir bilgi vermemektedir. O, 248 yılında veya müteakip yılın başında, Roma, Kartaca, İskenderiye piskoposları tarafından Kartaca papazı seçilmişti. Fakat aralarından

---

29 Cyprien, Ep. 73,3
30 Tertullien, Bapt, 15 (1, 213, édit, Wissowa).
31 Cyprien, Ef. 71, 4; 73, 3; Augustin, De Unico bapt, 22 (p. 21, édit, Petscheng).
32 Cyprien, Ef. 59, 10; cf. 36, 4.
33 Cyprien, Ep. 7, 1; Ad Don, 3, 4. Pontius'un Vita'sıu kaynak olarak kullanan Jeröme'un, Vir, int. 67'de dediği şeyin değeri yoktur.
34 Cyprien, Ep. 66, salutation, 4.

da **Novatus**'un da bulunduğu çok önemli ve yaşlı bir grup Presbytre'in hoşnutsuzluğuna rağmen bu seçim olmuştu.[35] Bu onun için birçok kötülüğün de kaynağı olmuştur.

Bir yıl görev yapmadan, **Dacius**'un zulmü patlak vermişti.[36] Büyük şehirlerin piskoposları hedef seçilmişti. Cyprien, bulduğu güvenli bir sığınma yerinde saklanmıştı. Fakat onun yokluğu, cemaat yönetimini korumayı engellemedi. O, mektupla onları eğitiyordu. Ziyaretçileri oluyordu ve güvendiği bir adamı olan Tertullius vardı ki o, olayların akışından onu haberdar ediyordu. Piskopos Fabien'in yerine Roma kilisesini yöneten piskopos yardımcıları ve Presbytre'ler vardı. Kahramanca ölen Fabien, bu şehitliğin hikayesini Kartaca'ya göndermişti ve aynı zamanda da, içinde Kartaca piskoposunun kaçışından hayret ettiğini ifade eden bir mektup yazmıştı. Cyprien kendisine gönderilen bu mektubu hakaret olarak kabul etti ve bu mektubun gerçek olup olmadığını araştırdı.[37]

Fakat daha sonra, onlara faaliyetini fark ettirdi ve Kartaca cemaatine gönderdiği mektupları delil olarak, onlara gönderdi. Onlara, saklanma nedenini açıkladı. Çünkü onun Kartaca'daki varlığı, otoriteler tarafından bir provokasyon olarak kabul edilecekti ve şiddetli zulümlere neden olacaktı.[38] Böylece O, cemaatin yönetimini rahip sınıfına bırakmıştı. Fakat o, tedbiri de elden bırakmamayı ve dikkat çekmekten uzak durmayı devamlı tavsiye etmiştir.[39] O, özellikle onların tutuklanmalarından endişe duyuyordu ve onlara teselli ve cesaret mektupları gönderiyordu ve elindeki parayı onlara gönderiyordu. Kaçması nedeniyle müsadere edilen malları, onu bütün servetinden mahrum bırakmamıştı.[40] Fakat, piskopos, cemaatinin güvenine tam sahip değildi. Öyle ki onun otoritesi, uzaktan bile kötülükleri ve uyumsuzlukları tehdit eden vizyonları, ona bu saklanması anında acı veren bölünmeleri yok edebiliyordu.[41]

35 Cyprien, Ep. 43, 1, 3, 4; 14, 1; 52, 2; cf. 59, 6.
36 Cf. Supra, p. 167-171.
37 Cyprien, Ep. 9, 2. Jeröme'da aynı şeyi yaptı, cf. Ep. 102.
38 Cyprien, Ep. 8; 9; 20, 1-2; cf. 7; 14, 1.
39 Ep. 5; 7; 14, 2.
40 Ep. 7; cf. 66, 4.
41 Ep. 11, 3-4.

Mektubunda Romalıların ortaya koyduğu problem Kartaca'da da söz konusuydu ve uygun bir cevap gerekiyordu. Dinini inkar edenlere ne yapılacaktı? İlkel Hıristiyanlığın sertliği karşısında bunu kullananlar çoktu. Onlar, sadece kaybolmuşlar olarak telakki ediliyordu. Kilise, bir Ruh kürü olmak zorundaydı ve onlara bir ümit vermişti. Fakat hangi ümit? Romalılara mektup, genel bir tarzda, dinden dönenlerin nedamete ve tövbeye getirilmelerinden bahsediyordu.[42] Bunu da, günahta ısrar etmemeleri için yapacaklardı. Allah'ın affına mazhar olacaklar ve gayrete geleceklerdi. Yeniden tutuklanırlarsa, imanlarını açıklayacaklardı. Şayet hastalanırlarsa onlara şükran ayini yapılacaktı. Cyprien'in fikri bu konuda böyleydi ve öyle açıklıyordu. Mürted'e ruh tedavisi yapmak gerekiyordu. Fakat, uzun zaman işkencenin devam ettiği kilise cemaatine, onların yerleştirilmesinde herhangi bir tarzda bunu telaffuz etmek kesin olarak yasaktı. Her gün, otoritelerin önünde şehit olmak ve böylece mürdetliklerini yok etmek için sabırsızlanıyorlardı. Ortalık sakinleşince, piskoposlardan ve diğer kilise otoritelerden ve laiklerden ve itirafçılardan oluşan bir sinod, bir takım prensip kararları alacak ve ağırlıklarına göre farklı olayları değerlendirecektir.[43] Ölmeden önce ve bir şehidin veya itirafçının tavsiyeleri üzerine, bir hasta kommuniyon ayinine katılabiliyordu.[44]

Oldukça açık olan bu episkopal tavsiyeler, genelleştirilemedi. Her iki taraftan da muhalefet oluştu. Önce, hapiste acı çeken itirafçılar değerlendirildi. Geleneğin yerleştirdiği bir hak olarak, mürtedlere, tavsiye mektubu verme iddiası, onlarda hareket eden ruhun onlara verdiği bir takım güçlerin fazileti sayesinde idi. Onlar, bu mürtede çok yüksek bir otorite atfediyorlardı ve piskoposun ve onun rahip sınıfını kilise cemaatine kilise tövbesi olmaksızın kabul edilmesi isteniyordu. Bunlar, bu tür bir yazı ile techiz edilmeliydiler. Problem karmaşıktı. Otoritelere karşı kararlı bir savaş içinde olan bu itirafçılar, Hıristiyanlıkta bir model olmaktan uzaktılar. Aralarından birçokları, hapisten çıkar çıkmaz hürriyetlerini kötü kullanıyorlardı. Diğer yandan mürtedler, titiz incelemelerden sonra her zaman affedilmiyordu.

---

42 Ep. 8, 2-3.
43 Ep. 17, 3; 19, 2; 20, 3; 30, 5; 31, 6; 43, 3.
44 Ep, 18; 19; 20, 3.

Onlar yine bir takım bilinmezlerdi. Muhatabın ismi temiz olarak kalıyordu.[45]

Cyprien bu iddiaları ve doğru olmayan tecavüzleri ince bir kararlılıkta reddederken, onun eski hasımları, Presbytre kolejde piskoposluk otoritesini temelinden yıkmak için fırsattan yararlanıyorlar ve itirafçıların isteklerine boyun eğiyorlardı. Onlar, günah çıkarmadan cemaata alınıyorlardı. Bu tür bir mektup getiren her mürted, piskopostan bu süreci kabul etmesini istiyordu.[46] O, kararlı olarak kaldı ve itirafçıları haklarında tecavüze doğru teşvik etti. Mürtedlere genel bir af vermekte ve piskopostan bütün meslektaşlarının bu olayın resmen tanınmasını isteyerek bunlar bir uyuşma ile bitiyordu.[47] Cyprien, böyle bir kendine güvenmeye, hasımlarının ihtiraslarını coşturan sakin bir redle muhalefet etmişti. Onun uygun zamanı bekleme tavrının ve özel olayların incelenmesi isteğinin, itirafçıların onurlarını incittiği beyan edilmişti.Eyaletin bazı şehirlerinde, coşkulu kalabalık, piskoposları, mürtedleri yeniden kabul etmeye zorlamıştı.[48] Bütün bunlara rağmen Cyprien, Roma presbytre kolejli ile sürekli temas halindeydi. Aldığı tedbirlerden ve soruşturmalardan yazılı olarak Roma'yı haberdar ediyordu. Romalılarla olan bu dayanışmadan önemli bir destek bulmuştu.[49]

Çok sayıdaki Kartacalı itirafçı, hürriyetlerini elde edince ülkeyi terk etmişlerdi ve Roma'ya sığınmışlardı. Onlar, Roma'da hala hapiste sıkıntı çeken kardeşlerle ilişkiye geçmişlerdi.[50] Fakat onlar, Kartacalıların sözlerine güvenmediler ve Roma kilise otoritelerine bağlı kalmışlardır. Bu konuyu Afrika'ya bildirmişlerdir. Ve Cyprien'den bir teşekkür mektubu almışlardır. Hapiste olan Romalılar, Cyprien'e samimi şekilde cevap yazmışlardı.[51] Fakat Kartaca'da tartışmayı durdurmak mümkün olmamıştı. Muhalif Presbytre'ler, şefleri olan Cyprien'e bağlılıklarından kurtulmuşlardı. **Novatus, Felicissimun** isminde çok önemli bir adamı piskopos yardımcısı olarak atamıştı ve kilise yardım kasasının yönetimini ona emanet etmişti. Fakat Cyprien'in sadakalar konusundaki kurallarına henüz riayet edilmemişti. Cemaatle,

---

45 Ep. 13, 4-5; 14, 3; 15, 3-4; De unit, 20, De laps, 20.
46 Ep. 14,4; 15, 1; 16, 1-3; 17, 2.
47 Ep. 23; cf. 22, 2; 27, 2.
48 Ep. 27, 1-3.
49 Ep. 27; 30; 35.
50 Ep. 21; 22.
51 Ep. 30, 4, 28, 31.

Cyprien'in arası bozulmuştu ve bu yüksek bir sesle ve akıllıca cemaatin önünde ilan edilmişti. Böylece, bir takım yardımlara sahip olmak isteyenler, piskoposa karşı tavır almışlardı. Bu harekete birçokları da katılmıştı.[52] İşte 251 yılının ilk baharında cemaatin hali böyleydi.[53] Cyprien, **Felicissimus** ve taraftarlarını aforoz etmişti. Fakat, 23 Mart paskalya bayramından sonra geri döndüğünde, onları eskisinden daha düşmanca bir halde yerlerinde bulmuştu.

Durumu aydınlatmak için Cyprien programını iki yazıda açıklamıştı.[54] Birinci yazıda, mürtedleri işliyordu. Cyprien, olayların farklılıklarının dikkate alınmasını bu yazıda gösteriyordu. Bu konuda en suçlu olanlar, hiçbir zorlama olmadan, mallarını kurtarmak için, kurban takdim edenlerdi. Bunu hafif alanlar, incilin kuralını ihlal edeceklerdir. Bunun sorumluluğunu hiçbir gerçek şehit kabul edemeyecektir.

İradeli olarak dinden dönenler, mürtedliklerinin sonuçlarına katlanmalıdırlar. Onları, sadece Tanrı affedebilir. Bunların dışında, iradeleri, işkencelerle kıralanlara acınmalı ve onlara uzun tövbe empoze edilmemelidir. Kurban takdim etmeksizin, para karşılığı kurban kesmiş gibi sertifika alanlar da mürtedler gibi telakki edilmişlerdir. Çünkü onlar, Hıristiyan düşmanı devletin emirlerine itaat etmişler ve Mesihi dolaylı olarak inkar etmişlerdir. Bunlar da tövbe etmelidir. Sadece kurban takdim etme fikrinde olanlar da tövbe etmelidirler.[55] İlk defa Cyprien, dinden dönenleri, kelimenin tam anlamı ile cemaate yeniden kabul etme niyetinden olmadığını net olarak açıklıyordu. Onlar, hayatlarında, tövbekârlar olarak kalmalıdırlar. Kiliseye kabul edilme problemi, sadece az suçlular için mümkündür. Uygulamada, hiçbir zaman mürtedler dikkate alınmıyordu.

İkinci yazıda, "Katolik kilisesinin birliği", bölünme çekişmesi ve heretikler konusu işleniyordu. Bu konuda Cyprien, aşağıdaki klasik formülü ortaya koymuştu: "**KİLİSEYE ANNE OLARAK SAHİP OLUNURSA ANCAK TANRI'YA BABA OLARAK SAHİP OLUNABİLİR**" Kilisenin dışında hiçbir hayat, hiçbir kurtuluş yoktur. Kilise bir birliktir. Onun ifadesi, havarile-

---

52 Ep. 41; 42; 43; 52, 2.
53 O tarih için bak, Ep. 43, 1, 4, 7 (p. 591, 6; 593, 4; 596, 21, édit. Hartel).
54 Hugo Koch, Cyprianische Untersuchungen (Arbeiten zur Kirchengeschicht, no: 4, 1926), 79, 131.
55 De lapsis, 17; 13; 27 (cf. Ep. 30, 3); 28.

rin teşebbüs ettiği homojen piskoposluk birliğidir. Kim, piskopostan ayrılırsa, kiliseden ayrılmış olur, böylece de, hakikatten ve kurtuluştan da ayrılmış olur. İyi bir Hıristiyan bunu yapmaz. Bu kural, herkese, şehitlere, şeytanın iğvalarına boyun eğen itirafçılara uygulanır. Onlar kurtuluş derecesine doğru yükselmişlerdir fakat bu hedefe ulaşamamışlardır. Burada düşüşün üzücü örnekleri vardır. Ayrılık, bizzat inkardan daha ciddi bir günahtır. Çünkü o, tövbekarın itiraf ettiği bir birlik olan kilise birliğinin inkarıdır.[56]

Cyprien, her iki yazıda da kilise gelişiminde işgal ttiği yeri göstermektedir. O, daha önce Ignace'in işaret ettiği çizgiyi, kararlı şekilde uzatmaktadır. Kilise ve monarşik piskoposluk birdir. Erdemle mücehhez kahramanların, şehitlerin ve itirafçıların iddiaları, presbytre kolejin üyelerinin bağımsız kararları da kategorik olarak reddedilmiştir. Hiçbir nazik formül[57] onu değiştiremez: **Cyprien**, yine de meslektaşlarında değil, bağımlı presbytre'lerde değiştirme olanağını görüyor.

Sürekli toplanması tasarlanan Sinod (meclis) nihayet 251 Mayısında toplanmıştır. Bu toplantı, kilise adamlarının, itirafçıların ve lâiklerin toplantısı değildi. Çünkü bu her zaman sorun olmuştu. Afrika piskoposlarının normal bir konsili olmuştu.[58] Bu konsilde, dönekler probleminin derin bir tartışmasından sonra, Cyprien tarafından ortaya konulan prensipler, kabule dilmiştir. Yine konsil, **Felicissimus**'a ve muhalif presbytre'lere karşı Cyprien'in atma kararını benimsemiştir. Roma'da toplanan Konsil'de[59], Kartaca'da alınan kararları tasvip etmişti. Cyprien de, elde edilmesi gereken her şeyi elde ettiğine de inanmıştı. Onun otoritesi, bununla oldukça güçlenmişti, fakat barış sağlanmamıştı. Müteakip yılda 15 Mayıs 252'de toplanan konsilde muhalifler kesin bir hücuma geçmişlerdi. Presbytre **Fortunatus**'u da piskopos olarak seçmişlerdi. Böylece, bölünme tamamlanmıştı. Denildiğine göre yirmi beş piskopos **Fortunatus**'u tanımıştı. Ancak bu makama Cyprien itiraz etmişti. Sonuç olarak Kartaca'da, cemaat üyelerinden bazıları ayrılmış piskoposluk kilisesine gitmeye devam etmişlerdir.

---

56 De unitate, 4-6; 9; 19-21; cf. Ep. 73, 21; 74, 7.
57 Cf. Ep. 38, 1.
58 Cf. Ep. 55, 6, 17-23; 59, 9.
59 Ep. 55, 6. Eusèbe, Hist. eccl, 6, 43, 3-4.

Fortunatus, Roma'ya, piskopos Corneille tarafından tanınmak üzere bir heyet göndermişti.[60] Corneille, on iki aydan fazla bir zaman boş kalan piskoposluk makamına 251 yılının Mart ayında seçilmişti.[61] Fakat seçim ittifakla olmamış, kısa zaman sonra, o zamana kadar presbytre'ler Kolejinin başkanı olan piskopos **Novatien**, Corneille'e muhalefet etmişti.[62] Cyprien'de önce ihtiyatla davranmıştı ve Corneille'in çok çabuk tanınmasına muhalefet etmişti.[63] Ancak o, kesin bilgiler aldıktan sonra Corneille ile temasa geçmişti ve ona konsil kararlarını göndermişti.[64] Corneille, bu tedbirden tatmin olmamıştı ve açıkça hoşnutsuzluğunu da ifade etmişti. Fortunatus da, Corneille tarafından tanınacağını ümit ediyordu. 252 yılının ortalarına doğru diğer dostları ile Roma'da davasını savunmak üzere **Felicissimus**'u göndermişti. Corneille, önce, Cyprien ile ilişkilerine büyük değer vermişti. Ancak birden tereddüte düşmüştü ve Cyprien'i istekleri reddedildiği takdirde, halkta skandal olaylar ortaya koymakla tehdit eden Kartacalıları dinlemişti. Buna öfkelenen Cyprien, Corneille'ye, içinde bütün tartışma noktalarını hassas bir şekilde açıklayan bir mektup yazmıştı..[65] Daha genç olan meslektaşına, tehditleri bırakırsa, episkopal göreve layık olacağını beyan ediyordu. Bir piskopos, hakaretlere katlanmak zorundaydı. Zaten bütün şikayetler, yetkili hakimler tarafından Kartaca'da mahkum edilmişti. Roma'da yapacak bir şey yoktu. Cyprien'in "Sevgili Kardeşi"ne verdiği dersin dozajı, onun karakterini nasıl değerlendirdiğini göstermektedir. Ancak bu ders yararlı olmuştu.

Aynı zamanda **Novatien** tarafından Kartaca'ya gönderilen heyetler de onu tanıtmak için gayret sarfediyorlardı. İlk çaba 251'de Corneille'in seçiminden az sonra görülmüştü ve Cyprien'in nezdinde ve sinodunda başarısız olmuştu.[66] Bununla beraber, ülkede **Novatien** lehine bir kanaat oluşmuştu. O'nun, bütün dönekleri, tövbeden dışlaması, eski Montanistlerin hoşuna gitmişti. Bütün bunlara rağmen, Kartaca'da Novatien'i, Roma'nın meşru piskoposu olarak kabul eden bir cemaatin oluşması başarılmıştı. Presbytre

---

[60] Ep. 59, 10-11, 14-19.
[61] Harnack, chronologie, 2, 351.
[62] Cf. Cyprien, Ep. 55, 5 (p. 627, 7, édit, Hartel).
[63] Ep. 44, 1; 45, 3; 48. H. Koch, Cyprianische Untersuchungen, 117-131.
[64] Ep. 48, 3; 55, 6.
[65] Ep. 59, cf. 2, 3, 14.
[66] Ep. 44.

Maximusu, Roma bu cemaata piskopos olarak vermişti.[67] Artık Kartaca'da üç piskopos olmuştu: Bunlar, **Tatlı Fortunatus, Sert Maximus ve Katolik Cyprien**'di. Bu düzen içinde, Cyprien'in eski hasmı olan **Novatus,** yine önemli bir rol oynamıştı. O, belli sayıda itirafçıyı, Roma'ya getirerek Novatien'in yanına bir müddet sıralamış ve 251 yılının yazı sonunda, Novatien taraftarlarından yeni bir heyeti Kartaca'ya götürmüştü.[68] Bu heyetin ne yaptığı konusunda hiçbir şey bilmiyoruz. Çünkü Cyprien onlardan aşağılayarak bahsetmekte ve düşman cephesinde daimî bir parçalanmaya işaretle yetinmektedir.[69] Bununla birlikte Corneille'ye Afrika'nın bütün piskoposlarını isim listesini göndermenin gereğine inanmıştı. Bunu da kiminle haberleşeceğini bilmesi için yapmıştı.[70] Ancak, düşman tarafın sesini işitmiyoruz. Cyprien'e karşı ne kadar piskopos tavır aldı ve yine bu çekişmeler halkı ne kadar harekete getirdi bilinmiyor. Şüphesiz araya kişisel kaprisler girmiştir. Fakat aynı şekilde, birçok insan orada bunalmıştı, kaygılanmıştı ve orada bireysel sezgicilik ve fanatizm rollerini oynamıştı. Bütün bunlar, Cyprien'in mektuplarında sezemediği tehlikeden daha tehlikeli bir şekilde, Afrika kilise birliğini kökünden söküyordu. Montanizmden beri miras alınan bu kavgalar, Afrika'da bütün muhaliflerin daha şiddetli hale geldiğini ve IV. Asırda **DONATİSME**'i doğuracak bir çalkantıyı haber veriyordu.

Bununla birlikte Ciyprien durumunu harika bir şekilde sağlamlaştırmasını bilmişti. Prensiplerini yeniden değerlendirmişti. Bu prensipleri kendi iradeleriyle inkar edenler sürekli dışlanmıştı. 253 yılının ilk baharında, imparator Gallus tarafından tasarlanan yeni bir işkencenin ilk tehditleri görünmüştü. Mayıs konsili, zamanın işaretlerini derhal anlamıştı.[71] Sert karar kaldırılmıştı ve kilisenin sansürüne boyun eğen bütün dönekler yeniden kabul edilmişti. Bu da, yakın olan savaşta onları takviye etmek içindi. Bu konuda, **Felicissimus** grubuyla, başlıca muhalefet içinde bulunuluyordu. Böylece, gerçek fark kaybediliyordu. Korkulan tehlike, Afrika'dan uzaklaşmıştı. Cor-

67 Ep. 44, 3; 55, 24; 59, 9.
68 Ep. 50; 52, 2.
69 Ep. 59, 15.
70 Ep. 59, 9.
71 Ep. 57.

neille, Roma'dan sürülmüştü.[72] Fakat döneklerin yeniden kabulü, kilise için bir kazanç olarak kalmıştı.

Roma karşısında Cyprien, otoritesini, Corneille'ye karşı savunmuştu. Bu zor olmadı. Çünkü, Corneille'un halefi olan **Lucius**'la ilişkilerinin ne olduğu bilinmiyor. Lucius'un görevi aşağı yukarı bir yıl devam etmişti. 254'te **Etienne** Roma'da papa olmuştu. Bu konuda zikredilmeğe değer birkaç kavga vuku bulmuştu. Leon'un İspanyol vadilerinde ve Merida'da, rüşvetçi piskoposlar görevden alınmışlar ve onların halefleri yasaya uygun olarak seçilmişlerdi. Birden bunların önde gelen piskoposlarından biri Roma'da, Etienne'e gelmişti ve kendisinin meslektaşı gibi suçsuz olduğunu söylemişti. Roma papası onun görevine yeniden iade edilmesini beyan etmişti. Gerekli para ile mücehhez iki piskopos halefi, Roma'ya değil, Kartaca'ya gitmişlerdi. Orada Cyprien ve sinodu, onları meşru olarak seçilmişler olarak tasdik etmişti. Sinod, evraklarında, Roma deklarasyonuna basit bir telmih yaparak, Etienne'nin yanlış bilgilendirildiği ve yanıldığı, ancak hatanın bizzat ona değil, yalancılara yüklendiği düşünülüyordu. Yargı, bütün dünyada ve özellikle Corneille tarafından bilinen bir prensibe dayandırılmıştı. Yani, bir kilise adamı şaştığında, tövbeden sonra lâik gibi kabul edilebilen yeniden rahipler sınıfında yer alamazdı.[73]

Değerinin bilincinde olan Kartaca papası, bir başka fırsatta daha iyi ortaya çıkıyordu. Lyon piskoposu **Faustin,** Gaul piskoposları adına hareket ederek, Arles'li **Marcien**'e karşı, Roma'ya ve Kartaca'ya şikayette bulunmuştu. **Marcien, Novatien** taraftarı olarak dönekleri kabul etmeyi reddediyordu. Etienne, buna cevap vermemişti ve Faustin, Cyprien'e yeni bir müracaat daha yapmıştı. Bu defa Cyprien, incelikle, Lyon'a Romalı meslektaşının cevap vermesi gerektiğine işaret etmişti. **Marcien**'i tahttan indirip, yerine Etienne'nin, Kartaca'ya bildireceği bir halef seçmesi gerekiyordu.[74] İşlerin nasıl gittiği bilinmiyor, ayrıca, Etienne'nin, meslektaşı karşısında aldığı tavır da bilinmiyor. Bir başka problem konusunda daha çok bilgi sahibi oluyoruz.

Katolik kilisesine Novatien'in nedamet eden talebelerinin dönüşü, ayrılıkçı kilisede yapılan vaftizin geçerliliği konusunu problem haline getirmiş-

---

72 Cf. Supra, 171.
73 Ep. 68
74 Ep. 68.

ti. Sağlam delillere dayanan eski klise âdeti, bu tür bir vaftizi tanımıyordu ve yeniden vaftiz olunmasını gerekli görüyordu. Fakat, içinde bulunulan şartlarda, Novatien'in kilisesinde alınan vaftizin geçerliliği lehine haklı sebepler değerlendirilebilirdi. İki kilise arasındaki fark, sadece dışta idi, doktrinel düzeyde değildi. Bir piskopos Cyprien'e bu soruyu sormuştu ve Cyprien tereddüt etmeden olumsuz cevap vermişti. O, daima, **Novatien** taraftarlarını ve diğer hasımlarını, kilisenin dışında olmakla itham etmiş ve onlarla bu görüş açısı olduğundan mücadele etmişti. Onun söylediği ağır sözler, aktüel problemi çözmüşe benziyordu: Kilisenin dışında, asla kurtuluş yoktu. O halde sakrament de yoktu. Bunun için, prensip olarak, dışarıda vaftiz olanların vaftizini tanımak mümkün değildi.[75] **Numidie**'den birkaç piskopos şüphe içindeyken, Cyprien, 255'te topladığı konsilde bu prensibi muhteşem bir şekilde kabul etmişti.[76] O, bazı meslektaşlarının nasıl başka türlü hüküm verdiklerinin anlaşılmadığını beyan etmiştir.[77] Bu anlaşılmayan adamlardan en önemlilerinden birisi Roma'da oturmaktadır. Konsil Etienne'e şu kararını yazmıştı: "Senin gibi dindar ve hakikati bu kadar seven bir adam dinî ve gerekli olan bunların hepsini tasvip edecektir. Zaten, ne şiddet kullanmak ne de kimseye emirleri zorla empoze etmek istenmemektedir. Çünkü her piskopos, kilisenin yönetiminde tam hürriyet içinde hareket etmelidir ve gidişatından sadece Allah'a karşı sorumlu olmalıdır."[78]

Etienne'nin cevabı o ana kadar duyulmamış bir gerginliğe sebep olmuştu. O, Afrikalılara, geleneğe aykırı hiçbir yenilik dahil etmeden katılmış ve sapıkların yeniden vaftiz olmamalarını, onların Katolik vaftizlerinin geçerliliğini kabul etmişti.[79] Aslında bu, gerçek bir savaş ilânıydı. Buna Cyprienne, büyük vasıtaları kullanarak cevap vermişti. O, Kartaca'da bir Eylül 256'da, olağanüstü bir konsil toplamıştı ve bu konsile 87 piskopos katılmıştı. Açılış konuşmasında, sadece Afrikalı bir meslektaşı ile yaptığı görüş teatisine işaret etmişti ve üyelerden, ayrılıkçıların vaftizi konusundaki fikirlerini, başka türlü düşünenlerin yargılarını taşımadan ve cemaatin onlarla kırılmalarını istemeden açıklamalarını rica etmişti. Zira, aramızda kimse kendisini, pis-

75 Ep. 69.
76 Ep. 70.
77 Ep. 71.
78 Ep. 72, 3.
79 Ep. 74, 1.

koposların piskoposu görmesin ve meslektaşını, zalimce bir terörle, zorla itaata götürmesin" Hiçbir isim telaffuz edilmeden ve hiçbir mektup okunmadan, gösterilen hedefin anlaşılması kolaydı. Bu Sinodun resmi tutanakları bize kadar ulaşmıştı ve çok ilgi uyandırmıştı.[80] Piskoposlar birbiri ardınca, uzun veya kısa olarak, kanaatlerini ifade etmişlerdi. Hepsi, en son konuşan Cyprien'in tezini doğru bulmuşlardı. Şüphesiz, deklarasyonun titizlikle hazırlandığından da şüphe edilmemişti.

Bununla beraber **Etienne** için bu konu, Roma'nın otoritesinin bağlı olduğu bir problem haline gelmişti. Bunun için o, başka türlü düşünen bütün kilise cemaatleriyle kırılmaya kararlıydı. Bundan dolayı konsil kararlarını ona ulaştırmak için gelen Afrika heyeti kabul edilmememişti. Üstelik, barınacak yererli de yoktu. Onlar fizikman, Roma tarafından aforoz edilmeye layık olduklarının farkına varmışlardı. **Cyprien**, II. Korintoslular 11/13 göre "sahte Mesih, sahte peygamber, düzenbaz işçi idi." Küçük Asya Kiliselerine de bu hüküm ağır gelmişti ve Kapadokya piskoposu, Kayserili Fermillien Cyprien'e bir mektup yazmış ve mektupta Etienne'in mağduriyetinden dolayı kırgınlığını açıklamıştı.[81] Bu vesile ile girişilen Roma'nın otoritesi konusundaki teorik tartışmalara da ayrıca yer vereceğiz. Burada hemen çekişmelerin onların pozisyonları üzerinde kaldığını söylemek kâfi gelecektir. İskenderiye piskoposu Denys'in arabuluculuk teşebbüsleri de boşa çıkmıştı.[82]

Bu duruma politika müdahale etmişti ve çözüm getirmişti. İmparator **Valérien,** Hıristiyanlara karşı fermanını yayınlamıştı ve Etienne 2 Ağustos 256 yılında şehit edilmişti.[83] Denys, Etienne'nin halefi **Sixte** ile barışı sağlamak için harekete geçmişti.[84] Bu yeni teşebbüsün başarı şansı vardı. Çünkü **Sixte,** Etienne gibi, dediği şeye bağlı değildi. Ancak bu konuda daha fazla bir şey bilinmemektedir. Sixte 6 Ağustos 258 yılında bir yer altı mağarasında öldürülmüştü. Cyprien, Afrika piskoposluğunda, bunu, fırtınanın habercisi bir işaret olarak ilân etmişti. Fakat işaret edilen heyecan olmaksızın barış sağlanmıştı. Ancak, onun için de ölüm saati gelmiş, ölüm onun için sürp-

---

80 Sententiae episcoporum, 87; De haer, bapt, 1, 435-461 (édit. Hartell; V. Soden, Gött. Nachr, 1909, 247-307.

81 Ep. 75, 25. Eusèbe, Hist. eccl, 7, 5, 4.

82 Eusèbe, Hist. eccl, 7, 4; 5, 5.

83 Cf. Supra, p. 171.

84 Eusèbe, Hist. eccl, 7, 5, 4-6.

riz olmamıştı. Yıllardan beri mektuplarında, **"günlerin son günler"**, İncil'de haber verilen karışık günler olduğundan bahsediyordu. Bunun için o da sonunu bekliyordu.

30 Ağustos 257'de Vali Paternus tarafından **Curubis**'e (bugünkü Urba) sürgüne gönderilmişti. Bir müddet sonra, dönmesine izin verilmesine rağmen, şehir dışındaki evinde oturmak zorunda kalmış, orada yeni gelen vali Galerius Maximus'un onu nihai olarak **Utique**'de yargılama niyetini öğreninceye kadar kalmıştı. Utique'de değil Kartaca'da ölmek istediği içinde cemaatinde saklanmıştı. Rahipler sınıfına yazdığı harika veda mektubunda[85] buna basitçe işaret etmişti. **Cyprienne**'nin beklediği vali Kartaca'ya gelmişti ve iki subayına dik kafalı papayı tutuklatmış, banliyoda bir yere götürtmüştü. Bütün cemaat onu takip etmiş ve bütün gece kapının önünde beklemişlerdi. Ertesi gün 14 Eylül 258'de, kısa bir sorgulamadan sonra, ölüm cezasına mahkum edilmişti. Mahkemenin önünde toplanan halk **"Biz de onunla ölmek istiyoruz"** diye haykırıyordu. Cyprien alanın ortasında mantosunu çıkardı, diz çöktü ve dua etti. Sonra, kaftanını, uzun kollu ayin gömleğini çıkardı ve irice gömleği içinde, cellatı bekliyordu. Cellat geldiğinde Cyprien ona, yirmi beş altın kuruş verdirdi. Asistanlar onun önüne çamaşırları ve mendilleri, onun değerli kanını toplamak için atıyorlardı. İki kilise adamı onun gözlerini bantlamışlardı. Sonra başı düşmüştü. Beden bir kenara konmuştu. Gece, mum ışığında ve lambalar ışığında gömülmüştü.[86] Böylece Afrika Papa'sı da ölmüştü.

[85] Ep. 81.

[86] Acta S. Cypriant. Cf. R. Reitzeunstein, Die Nachrichten Uber den Tod Cyprians (Heidelb. Sitaungsber, 1913, no: 14).

XI. BÖLÜM

ROMA

İkinci asırda, geniş imparatorluğun refahı, imparatorun isteği ile başkentte yapılmış olan muhteşem âbidelerde yankısını bulmaktadır. III. Asrın başında bütün ekonomik krizlere ve tehlikelere rağmen, mimari çalışmalar, yavaşlamadan Roma'da devam etmiştir. Trajan'ın büyük Forum'u, Venius ve Roma tapınağı, Hadrien tarafından inşa ettirilmiştir. Palatin tepesindeki Septime-Sévère sarayı, **Caracalla** hamamları, hâlâ bugün çok önemli tanıklardır. Şayet edebiyat yok olsa bile, plastik sanatlar, binlerce amatör bulmuş ve onların ürünlerini geniş ölçüde gerçek sanat kalitesinin zararına da olsa, bir takım meslekler haline getirmiştir. Halk, imparatorluk eyaletlerinin bir karışımı olarak kalmıştı. Fakat, **Antonins**'ler döneminden itibaren artış durmuştur. Doğum oranının sürekli azalması, vebalı yıllar ve eyaletlerin göçünün durması, özellikle asrın ikinci yarısından itibaren hızlı bir şekilde Roma'da oturanların sayısını azaltmıştır. 150 yıllarına doğru bir milyon ve çeyrek nüfusa sahipken, 200 yılında bu rakam bir milyona ve 300 yılına doğru ise beş yüz bine inmiştir.[1] Fakat yine de Roma, şatafat ve lüks şehri olmaya devam etmiştir. Şehirdeki sosyal problem, yani yerli halk kitlelerini tatmin, ekmek dağıtmakla ve sirk oyunlarıyla çözülmüştü. Bu dönemde Hıristiyanlık da Roma'da olağanüstü bir gelişme göstermişti. Başlangıçtaki fark edilmezlikten, yavaş yavaş hakim bir güç haline gelmişti.

Maalesef bu cemaatin başlangıcı hakkında çok az şey biliyoruz. Çıkarabildiğimiz yegane sonuç, bu cemaatin kökünün muhtedi **Helenistik Yahudi** misyonuna bağlı olduğudur.[2] Bu konuda, Roma Yahudi topluluğu ile benzerlikler aranmıştı ve bu kaynaklardan bilgi çıkarmak ümid edilmişti ama

---

1 Kahrstedt, dans friedlander, Sittengeschichte, 10e édit, 4, 21.
2 Cf. t.I, p. 205, 213.

çabalar boşa çıkmıştı. Auguste'un saltanatında Roma Yahudileri, **TRASTEVERE**'de ikamet ediyorlardı. Daha sonra, ya yeni gelenlerin arzusu ile ya da Yahudi büyüklerinin uygun bulması ile her ne kadar köle sınıfına ait olsalar da başka mahallelerde ikamet etmişlerdir. Yahudi mezar kitabeleri, **Champ de Mars'ta** ve **Subure**'da bir takım Yahudi cemaatlerinin bulunduğunu bize göstermektedir. Ayrıca, on bir Yahudi cemaatinin ismi bilinmektedir. Bunların dördü, büyük ailelerin hizmetinde bulunan köle grubu idi. Yine, bu cemaatin ölülerini, şehir dışındaki belli sayıdaki mezarlıklarda, belli bir sıra ile gruplandırdıklarını görmekteyiz. Roma Yahudiliğinde merkezi bir organizasyonun izleri bulunmamaktadır.[3]

Aksine Roma Hıristiyan cemaati, başlangıçtan beri, bir birlik içinde görülmektedir. Kesin olarak ilk dönemde başka türlüsü de olamazdı. Aynı sebeplerden dolayı, Yahudiler gibi Hıristiyanlar da farklı gruplar halinde şehre dağılmışlardır. Doğu'nun, Antakya, Efes gibi büyük şehirlerinde de aynı şey olmuştu. Aynı meslek insan grupları veya aynı mahalle insan grupları her yerde, bir evde toplanan cemaati meydana getiriyordu. Aynı şey Kudüs'te de vardı.[4] Fakat bu küçük topluluklar, hiçbir zaman bağımsız birlikler değillerdi. Her zaman, bir bütünün parçalarıydılar. Mahalli cemaatin birliği, başta bulunan presbytreler kolejinde veya piskoposlar meclisinde ifadesini buluyordu. Kısa bir zaman sonra da monarşik piskoposlukta buluyordu. Böyle bir evrime Yahudilikte rastlanmamaktadır. Bu, kilise Hıristiyanlığının bir sonucuydu. Bu fikir, birliği görünür kılan bir eğilimde bulunuyordu. Roma, bunda, bu güçlerin tamamını toplamaya teşebbüs ettirmişti. Ancak buna ulaşmak için asırlara ihtiyaç vardı.

Roma'da, ikinci asrın ortalarına doğru, Presbytre rejiminden monarşik rejime geçilmişti.[5] Yani, ciddi krizlerden sonra, Apostolik prensiplere dayanan Katolik prensiplerin hakim olduğu bir döneme gelinmişti. 140 yılına doğru **MARCİON** Roma'ya gelmişti. O, kiliseden dışlanmıştı. Yirmi yıl sonra, şehirde fikirlerini yayan bir gnostik olan VALENTİN, hiçbir zafer elde etmeden şehri terk etmek zorunda kalmıştı.[6] Aynı dönemde, savunmacı

---

3 Frey, Recherches de science religieuse, 20 (1930), 295; 21 (1931), 165.
4 Resüllerin İşleri, 2/46.
5 Cf. Supra, p. 55.
6 Cf.t. ı, p. 265, 308.

Justin, cemaatin ilahiyatçısı olarak, sapıklara karşı bize kadar ulaşmayan bir eser yazmıştı. Fakat kilise adamları bu eserden birçok alıntı yapmışlardı.[7]

150 yılından az sonra İzmir piskoposu Polycarpe, Roma'yı ziyaret etmiş ve piskopos **Anicet**'le kiliseye ait problemleri konuşmuştu. Paskalya'nın Küçük Asya'da kutlandığı gibi kutlanması zarureti konusunda Romalıları ikna edememişti. **Anicet,** seleflerinin bu bayramı asla kutlamadıklarını ve bu gelenekten ayrılmak istemediğini belirtmişti. Fakat Roma'da bu kutlamaya müsaade edilmişti. Küçük Asya Hıristiyanları Roma'ya gelmişlerdi ve orada ikamet ediyorlardı. Bunların paskalyayı kutlama hakları vardı ve bunlar da, şükran yemeğini kutlayan Roma cemaatinin bir üyesi olarak telakki edilmişlerdi. Ancak Roma Hıristiyan cemaati, paskalyanın bir Yahudi bayramı olduğunu düşünerek reddediyorlardı. Kült düzeyinde olan bu farklılık, Anicet ile Polycarpe arasında bir çatışmaya götürmemişti. Roma piskoposu Anicet, saygıdeğer misafirinden, kendi bölgesinde Evharistik kültü kutlamasını rica etmişti.[8] Bütün bunlara rağmen paskalya bayramı çok hızlı bir şekilde kilise tarafından benimsenmişti ve Anicet'in halefi olan **Soter**, paskalyayı Roma'ya, Küçük Asya'daki şekliyle değil, fakat bir dirilme bayramı olarak, Pazar günü sabit olarak kutlanan bir bayram olarak dahil etmişti.[9]

Hakkında **Blatus** isminden başka bir şey bilinmeyen bir şahsın, Roma'da paskalyanın küçük Asya'daki şekliyle kutlanmasını İncil delilleriyle tavsiye ettiği zaman, yirmi yıl sonra bu konuda bir tartışma patlak vermişti.[10] Bu şahsın Roma'ya yerleşmiş olan bu şekilde düşünen bir grup Hıristiyanın sözcüsü olması kuvvetle muhtemeldi.[11] Ne olursa olsun, Roma piskoposu olan **Victor,** bu konuyu bitirmek istemişti. Bunun için de Roma'da bir Sinod daveti yapmıştı ve bütün büyük kilise merkezlerine bu Sinod daveti gönderilmişti.[12] Yukarıda görüldüğü gibi Roma'nın âdeti, küçük Asya hariç herkes tarafından benimsenmişti.[13] Küçük Asya'daki kiliselerin yönetimi, Efesli Polycrate'ın yönetiminde idi. Polycrate, görüşünde ısrar etmişti. Bu durum

---

7 Justin, Apol, 26, 8; İrénée, 4, 6, 2; cf. 5, 26, 2.
8 Cf. Supra, p. 132. İréné, dans Eusèbe, Hist. eccl, 5, 24, 14-17.
9 Cf. Supra, p. 134.
10 Eusèbe, Hist.e ccl, 5, 15. Ps. Tert, Adv. omnes haer, 8 (d'aprés Hippolyte, cf. chron. Pasch, p. 12, 21-13, 7).
11 La Piana, Harvard Theol. Rev, 1925, 218.
12 Polycrate, dans Eusèbe, Hist. eccl, 5, 24, 8.
13 Cf. supra, p. 134.

Victor'u, bu kiliseyle kırılmaya kadar götürmüştü. Bu kırılma, genel kınamayı da beraberinde getirmişti.

Önce bu, Victor tarafından kazanılan görünüşte bir zafer olmamıştı, fakat aslında çok önemli bir olaydı. İlk defa Katolik kilise birliği, Roma kilisesinin ifade etitği görüşle uyuşan konsil kararlarında tezahür ediyordu. Victor, bu kiliseye ait olan Apostolik geleneğe mi davet etmişti? Bu konuda, belgelerin ortaya koyduklarının yeterli olmadığı için bu, bilinmiyor. Filistin temsilcileri kendi geleneklerini değerlendiriyordu. Bu geleneğe karşı, küçük Asya'dakiler kendi havarilerinin otoritesini koyuyorlardı.[14] Fakat ne olursa olsun, tartışmasız şekilde Roma, işi yoluna koymuştu, işleri sevk ediyordu ve davayı kazanmıştı. Bu, gelecek için büyük sonuçları olacak bir şeydi. Diğer yandan bu dönemde devletle izafi de bir barış yaşanıyordu. **Commode**'un, **Marcia**'nın favorisi Hıristiyan olmalarıydı. O, **Sardaigne**[15] maden ocaklarında çalışmaya mahkum edilen birkaç Hıristiyanı serbest bırakmıştı. Fakat yine de cemaatin bünyesinde çalkantı çok büyüktü. Piskopos Victor'a güçlük çıkarmada Blastus yalnız değildi. Eusèbe onunla birlikte Valantinien'lerinkine benzeyen gnostik fikirleri yayan florinus'u zikretmektedir. İrénée onunla birçok defa mücadele etmiştir.[16] Daha önce onun söz konusu ettiği[17] Küçük Asya ilahiyatçıları zuhur ettiğinde, şüphesiz onlar, **Blastus**'u destekleyen gruplarda onun yankısını bulmuşlardı. Dinamist **Théodote, Victor** tarafından aforoz edilmişti. Fakat onun da taraftarları vardı ve talebeleri, piskoposları Natalis olan ayrı bir cemaat oluşturmuşlardı. Ancak bu da, Victor'un da halefi olan Zephyrin'e itaat etmekle işi sonuçlandırmıştı.[18] Buna başka olaylar da ilave edilmektedir. Viktor'un selefi olan **Euleuthère** zamanında, Montanizm Roma'da bir takım destekler bulmuştu. **Praxéas'ın** müdahalesi, piskoposun durumunda bir değişikliğe sebep olmuştu.[19] Daha sonra, İzmirli **Noétos**, Praxéas'ın yaptığı gibi, Romalılara, monarşik bir ilahiyat vaaz etmişti.[20] Bütün bunlardan çıkan şey, Küçük Asya'nın etkisinin,

---

14 Eusèbe, Hist. eccl, 5, 25; 5, 24, 2-3.
15 Hippolyte, Refut, 9, 12, 11.
16 Eusèbe, Hist. eccl, 5, 15; 20, 1. İrénée, fragm, syr, 28 (2, 457), Baumstark, Zeitschr. f. Neutest. Wiss, 1912, 306.
17 Cf. supra, p. 122.
18 Hippolyte, dans Eusèbe, Hist. eccl, 5, 28, 6, 8-12.
19 Tertullien, Adv. Prax, 1; cf. Eusèbe, 5, 1, 2; 3, 4.
20 Cf. Supra, p. 192.

bir reaksiyona neden olduğu ve orada cemaat için, bir **"Asya Problemi"**nin bulunmasıydı. Bu problem, Victor'un paskalya işindekinden daha sert bir eylemin tespiti için oldukça önemliydi.

Bu, Küçük Asya kilise bilginlerinin, Roma kilisesinde yarattıkları teolojik bir hareketti. Justin, Logos'un bedenleşmesi teorisini açıklamıştı. **Théodote,** Tanrının çocuk edinmesini öğretiyordu. **Noétos** ve **Praxéas** monarşiktiler. Bu muhalefetler, cemaati heyecanlandırmıştı ve Piskoposu bir karar vermeye zorlamıştı. Tabii ki bu, önce tamamen olumsuz olmuştu: Victor, Théodote'u aforoz etmişti. Ancak bu aforozun sebebini bilmiyoruz. Muhtemelen Victor, gerçek problemin tartışmasına girmeksizin, küfre benzeyen aşağıdaki bu formülü kınamakla yetinmektedir: "İSA SADECE BASİT BİR İNSANDIR" [21], Théodote'un bunu gerçekten kullanıp kullanmadığı veya ona bunun, doktrinlerinin sonucu olarak mı atfedildiği bilinmemektedir. Daha sonraki teolojik kavgalarda, benzer vak'aları rahatça bulmak mümkündür.

• **Noétos**'un ve talebesi **Cléomène**'nin monarşik doktrini, uzun süre hiçbir etkiye sahip olmadan kalmıştı. O, hatta cemaatin dindarlığının doğru bir ifadesi olarak bile telâkki edilmişti. Bu, Logos ilahiyatının temsilcilerinin, onların haklarını değerlendirinceye kadar böyle devam etmişti. Roma'da onların başlarında âlim Presbytre Hippolyte vardı. Muhalif grup ise Libya'lı **Sabellius**'un tarafındaydı.[22] Bu, yeni ve dikkat çekici bir şampiyondu. Nihayet **Zéphrin,** bu kavgaya son vermek için ortaya çıkmaya karar vermişti. O, şu resmî beyanatı yayınlamıştı: "**Ben Tanrı olarak İsa-Mesih'ten başkasını tanımıyorum, O, doğmuştur ve acı çekmiştir.**"[23] Bu iman itirafında, cemaatin imanının doğal şekli ifade ediliyordu ve bilinçli şekilde **Noétos**'un ve **Sabellius**'un teolojik formüllerinden kurtarıyordu. Bu iman itirafı, özellikle Hippolyte'e yetersiz görünmüş ve bunu protesto etmişti. Ona, iki Tanrıyı ayırmakla itham edilmek daha uygun gelmişti, belli ölçüde de itham oturmuştu.[24]

Mücadele uzamıştı ve Zéphyrin ölünce, Calixte piskopos olmuştu ve cemaatta bir bölünme meydana gelmişti.[25] Neden böyle olduğu bilinmiyor,

---

21 Hippolyte, dans Eusèbe, Hist. eccl, 5, 28, 6; cf. Refut, 10, 23, 1.
22 Cf. Caspari, Guellen, 3, 326.
23 Hippolyte, Réfut, 9, 11, 3. Harnack, Sitzungsber. Akad, Berlin, 1923, 51-57.
24 Hippolyte, Réfut, 9, 11, 3; 12, 16. cf. supra, p. 182 ve 194.
25 Hippolyte, Réfut, 9, 12, 15-18.

sadece sonuç biliniyor. **Calixte, Sabellius'**u ayrılıkçılık nedeniyle aforoz etmişti ve teolojik bir deklarasyon yayınlamıştı. Bu deklarasyonda, Monarchien'ler tarafından reddedilen Logos mefhumunu benimsediğini, Logos'u, Ruh olan Tanrı ile aynı tuttuğunu, Baba olarak isimlendirildiğini, beşer tabiatın da oğulla birleştiğini kabul ettiğini açıklıyordu. Tabiatıyla bu uzlaşma ilahiyatı, hiçbir başarı sağlayamadı. Calixte, Sabellius'a savaş açmıştı ve Hippolyte, muhalefette kalmıştı. Hippolyte daha önce Calixte ile aynı zamanda da Sabellius'la arası açılmamış mıydı? Bunu bilmiyoruz. Bu şartlarda o, bunu daima yapmıştır. O, Calixte'den, cemaatinin Ortodoks tarafıyla ayrılmış ve piskopos olmuştu.[26] O, Calixte ve taraftarlarına, sahtekar ve ayrılıkçı olarak muamele ediyordu. Yine o, onların Katolik kilisesi iddialarıyla alay ediyordu. Fakat bununla beraber, onların çoğunluk teşkil ettiklerini de kabul ediyordu.[27]

Anlaşılan Hippolyte, ne Zéphyrin'ine Calixte'i kendisine lâyık bir hasım kabul etmiyordu. Her ikisi de, sadece kilisenin birliğini tehlikeli oyunlar gibi gösteren Grek spekülasyonlarını anlamaktan aciz pratisyenlerdi. Hippolyte onları, biryandan entelektüel yönden zayıf adamlar olarak adlandırıyor ve diğer yandan da ahlaki noktayı nazardan onlarla savaşıyordu. Sapıklar konusundaki kitabında, Roma'da patlak veren tartışmaları işliyor[28] ve eski bir köle olan Calixte'in hayatını iğrenç bir tarzda tasvir etmektedir. Dönek, intihara teşebbüs eden, Yahudi kültünde karışıklık nedeni, madende zorla çalışmaya mahkum olan, yüksek bir koruma sayesinde serbest kalan gibi olaylar onun laik hayatını belirlemektedir. Zéphyrin tarafından piskopos yardımcısı atanmış, tesir elde etmiş ve onun halefi olmuştur. Yükselmeyi başardığı yüksek durumda, teolojik yönden ve ahlaki yönden Roma cemaatini tahrip etmiştir. Şüphe edilmemelidir ki Hippolyte burada, şahsi kininin seyrinde serbest bir ders vermemekte ve tarafsız tarihte Calixte hakkında oldukça farklı bir hüküm vermemektedir.

Hippolyte, hasmından tamamen ayrı bir dünyada yaşamaktadır. O İrénée'nin tesirine maruz kalmıştır. Fakat İrénée'den Grek düşüncesine daha yakındır ve Jüstin ile başlayan çizgiye uzanmaktadır. **"Bütün sapıklıklara**

26 K. Müler, Zeitschr. F. Neutest. Wiss, 1924, 234.
27 Hippolyte, Réfut, 9, 12, 19-21, 25; cf. praef, 6.
28 Hippolyte, Réfut,, 9, 6-7; 11-12.

Reddiye" isimli temel eseri, bunları açıkça göstermektedir. Yazar, sadece gnostisizmi ve benzer doktrinleri işlememekte, antikite filozoflarının teorilerini eleştirmekle ve açıklamakla başlıyor ve Astrolojiden, büyüsel sanatlardan da bahsediyor. Roma'da vuku bulan Paskalya tartışması ona, Paskalya pazarlarının tarihini tespit için, bir tablo yapma fikrini veriyor. O, bu önemli problemde kiliseyi Yahudilerden bağımsız hale getirme ve kendi imkanları ile, ilk baharın dolunay tarihini ve müteakip pazarı hesaplama arzusundadır. Hippolyte'in takviminin dönemi, 112 yılından 222 yılına kadar uzanmakta ve bize göre bu, bu alanda ilk denemedir. Bu eserin fazla bilimsel değeri yoktur. Fakat, çağdaşlarını etkilemiştir ve taklit edilmiştir.[29] Hippolyte'in dostları, onun büstünün arkasına, bütün yazılarının yanına bu tabloları da kazımışlardı. Tabii ki bu tür bir heykelcik yapılmasına ve yine hala bu heykelciğin mevcut olmasına şaşılmaktadır.

Hippolyte'in kroniği, çok önemli bir eserdir. Muhtemelen Paskalya tabloları, İskenderiye modellerinden doğmaktadır. Kitab-ı Mukaddesten alınan unsurlarla, diğer kaynaklardan alınanlar oldukça uyumsuza benzemektedir. Bu, yazarın yazdığı zamanı ispat etmeye yönelmektedir. Yani, 234 yılında, dünyanın yaratılmasından beri 5.738 yıl geçmiştir.[30] Buna göre, dünya 6000 yaşında iken vuku bulacak olan son yargı gününe kadar daha çok zaman vardı. Bu gibi düşünceler, yeni zulümlerin, birçok insanın aklına dünyanın sonu fikrini getirdiği gibi bu dönemde doğaldı. Müteakip asırlarda olduğu gibi ve bizim asrımızda da olduğu gibi, İsa'nın gelmesinin beklenişi ümit ve korku karışıktır. İşte Hippolyte bu disiplinsiz fikirlerle mücadele etmekte ve onların karşısına kutsal yazıların bilgince bir açıklamasını koymaktadır. Daha önce 204 yılına doğru, **Daniel'e** göre zamanı hesaplamış ve Mesihin doğumunu, dünyanın 5.500 yılına koymuş ve son yargılamanın 6000 yılında olacağını tespit etmişti.[31] Aynı hesaplamalar, İskenderiyye'de de yapılıyordu.

Bunlar, Hippolyte'in dikkatini çekiyordu. Bunun için Daniel'in kitabını şerh ediyordu ve Deccal (Antichrist) konusunda bir risale yazmıştı. Kehanet fikri ve tamamlanması, onun teolojik düşüncesine hakim oluyordu ve kut-

---

29 E. Schwartz, Ostertafeln, p. 29-40.
30 Pp. 196, 200. Dans l'édit. A. Bauer; cf. pp. 360-367.
31 Cf.t. I, p. 235.

sal kitapların açıklamalarını, mecazi metod'a tatbik ediyordu. Bunların büyük bir kısmı, bize kadar ya parçalar halinde, yahut tercümeler halinde, intikal etmiştir. Onlar, sahip olduğumuz en eski kutsal kitap şerhleridir. Fakat, onlar yüksek bir fikir vermemektedirler. Onların yazarları, bununla birlikte, Roma'da büyük bir bilimsel şöhretten yararlanmışlardı. Origène, derslerini devam ettirmiş[32] ve imparatorun annesi Julia Mammaea'ya[33] dirilme konusunda yazdığı bir eseri ithaf etmiştir. Fakat, dar çaplı ve dar görüşlü kuru bir derleyiciden başka bir şey olmayan **Origène**, belli çerçevede, Roma kilise çekişmesindeki tavrını açıklamaktadır. Ondan sahip olduğumuz en değerli eser, hiçbir orijinal şey ifade etmeyen **Constitution Ecclésiastique** isimli eserdir. O, bu eserde, kurallar bütünü şekli altında, olması gereken Hıristiyan cemaatinin bir imajını vermektedir. Bu yazıyı da **Calixte**'in fantezilerine karşı, Apostolik geleneği göstermek için kompoze etmiştir.[34] O, geriye bakmaktadır ve tanıklığına bu önemi atfetmektedir. Fakat hasmı öne bakmakta ve yaşayan cemaatin ihtiyaçlarını anlamaktadır. Hippolyte'in kırgınlıkla ona sitem ettiği şey, tarafsız bir müşahedeci olarak, Pastoral bir delil sağlamadır.

III. Yüzyılın başında Roma cemaati çok gelişmiş vaziyetteydi. Montanizm onu, derinlemesine karıştırmamıştı. Çünkü, Afrika'da olduğu gibi, bağlanma noktası bulamamıştı. İlkel Hıristiyanlığın ahlâki sertliği, cemaat büyüdükçe bizzat hafiflemişti. Zaten, **Hermas**, vaftizden sonra tek birdefa daha ölümcül günahlardan kurtuluş elde edinildiğini ilân etmişti. **Calixte**'de, piskoposun, ölümcül günah işleyenleri affetme yetkisinin olduğunu (Buradaki ölümcül günah zinadır) onları yeniden, tövbeden sonra, kilise cemaatine kabul etmesinin mümkün olduğunu açıklamıştır. Ancak Tertullien, yüksek sesle, Endulgence'in, zina edenlere uygulanamayacağını beyan etmiştir.[35] Fakat, şüphesiz Calixte, günahkarların tatlılıkla geri getirilmeleri ve onların kilise ruhuna boyun eğdirilmeleri veya onların sertlikle yeniden putperestliğe döndürülmeleri alternatifi önüne konmuştu. Calixte birinci metodu tercih etmişti. Çünkü bu metod kiliseyi yalnızlıktan çıkarmakta ve dünyanın fethine sevketmekteydi.

---

32 Jeröme, Vir. İnt, 61; cf. photius, cod, 121.
33 Ceuvre d'Hippolyte, éed. Achelis, 1, 2, 251.
34 Ed. Schwartz, Pseudoapost. Kirchenordnungen (schriften d. Wiss.Ges. Strassburg, 6), p. 39.
35 Tertullien, Pudic, 1; cf. Supra, p. 225.

Hippolyte burada bir prensip konusunun gerekli olduğunu hissetmişti ve muhalefet etmişti. Fakat,Tertullien bir karar almanın önemini daha iyi anlamıştı. O, dünyadan ümitsizdi ve seçkinlerin az bir kısmını kurtarmak istiyordu. Halbuki Calixte dünyayı kurtarmak ve eğitmek istiyordu. İşte uzlaşmazlığı belirten buydu. Bu durumda kilise, yol ayrımındaydı. O, orijin dönemlerden Katolisizm dönemine (yani evrenselliğe) geçiyordu. İşte Calixte, uyanık bir zeka ile Piskoposun adımlarını yönettiği şeyi gözetliyordu. O, buğdayın ortasına saçılan delice tohumu misaline ve Nuh'un gemisine işaret ettiği zaman "**Seçkinler Kilisesinin**" kutsal kitap ideali olmadığını reddederek, o ilkel kiliseye dönüyor ve kilisede, günahkârları arayan İsa imajını onarıyordu.

Aynı şeklide Calixte'in evlilik üzerine olan kararını da değerlendirmek gerekir. Birçok sebeplerden dolayı Senatoral seviyedeki bir Hıristiyan bayanın, kendi seviyesinde bir koca bulması kolay değildi. Bunun için ona, bir azatlı ile evlenmesi yasaktı.[36] Köle ile evlenmesi ise, hukuki yönden imkansızdı. Bu durumda açık olarak bu ortamda, kendi dindaşlarından hayat arkadaşı yapabilecek birini bulması gerekiyordu. Ancak, pratikte böyle evlilikler bilinçli şekilde sık icra edilmekteydi. Calixte, Hıristiyanların evlilikleri olarak bu tür birleşmeleri kilisece geçerli kabul etmişti.

Hippolyte tarafından kurulmuş olan ayrı bir cemaat, Calixte'in halefleri olan Urbain ve Pontien dönemlerinde de var olmaya devam etmişlerdi, fakat 235 yılında, uzun zamandan beri düşünülen zulüm, Roma cemaatine de sert bir şekilde gelmişti. İmparator **Maxim'in** [37] iki piskoposu da "**ölüm adası**" Sardunya'ya sürgün etmişti. Her ikisi de orada uzun zaman hayatta kalamamışlardı. Pontien, 28 Eylül 235'te görevinden istifa etmiş ve yerine bir halef seçimine izin vermişti. 21 Kasım'da **Antère**'in ayini gerçekleşmişti. Hippolyte zahiren bir haleften vazgeçmişti. O, ve cemaati, hasım tarafla uzlaşmıştı. Papa **Fabien,** her iki piskoposun cesedini Roma'ya getirtmiş ve gömdürmüştü. Onlara **Presbytre** ünvanını vermişti. Pontien ve Hippolyte, kilise tarafından şehit olarak onore edilmişlerdi.[38] Fakat bir yazar olarak

---

[36] Corp. Jur. Dig, 23, 2, 16.

[37] Cf. Supra, 166.

[38] Lib. Pontif, 19 (p. 24, édit. Mombmsen) et Catal. Liberianus (ibid), Depos. Episcop.du chronographe de 354 (13 dout), dans Kleine Texte, 2, p. 4.

Hippolyte, Batı'da tamamen unutulmuştur. Doğu ise onun yazılarını geniş şekilde kullanmış, ancak onun hatırası kısa sürede orada da kaybolmuştu. Asrın ortalarına doğru Roma cemaati Yunanca'yı terke ederek, Latince konuşmaya başlamıştı, o andan itibaren Hippolyte'in Grek ilminin artık ne önemi vardı?

Roma piskoposunun yüksek durumu, piskopos Fabien'le birlikte aniden güçlü şekilde sağlanmış ve açıkça görülmüştü. Tarih ilmi için buradan, hiç kesilmeyen dökümanter kaynaklar serisi, ortaya çıkmıştı. Tahta geçiş günleri not edilmiş ve belirli tarihlerde kutlamalar yapılmış ve bir Papalar listesi ortaya çıkmıştı. Mezarlık olarak kullanılan Calixte'in mezarında, bu tür yüksek liyakata sahip olan kişilerin konduğu bir çukur kazılmıştı. Meselâ, şehit piskopos **Pontien**, ilk olarak, orada istirahat yerini bulmuştu.[39] **Zéphyrin** daha önce, rahip sınıfına bir organizasyon vermeyi aramıştı ve onunla yardımcısı Calixte ilgilenmişti. O, Calixte'e, Calixte ismine bağlı kalacak bir katakomb'un yönetimini emanet etmişti. Aslında bu katakomb, birçok özel başka mezarların aksine, kilisenin özel mülkiyeti olarak görülmektedir.[40] Fabien, Calixte'in yeteneklerini kullanmayı bilmişti. Fakat o, her şeyden önce, rahipler sınıfına önemli bir gelişme sağlamıştı. kilise için Roma'da fakirlerin gözetimi zor olduğu kadar da oldukça önemliydi. Bu görev, özellikle başka şehirlerdeki liturjik görevleri de yapmak zorunda olan piskopos yardımcılarına emanet edilmişti. Ayrıca, kilisenin ihtiyaçlarına göre piskopos yardımcılarının sayısı da artmaktaydı. **"Resullerin İşlerine"** göre, Roma'da bu sayı kutsal sayı yedi ile sabitlenmişti.[41] Bu meclis, doğrudan piskoposa bağlıydı ve yönetim konseyini oluşturuyordu.[42] Genelde de Papa, bu üyelerin arasından seçilmiştir. O zamana kadar piskopos yardımcılarının faaliyeti mahallelere göre sınırlıydı. Fabien şehri yedi bölgeye ayırmıştı ve her bir bölgeyede bir piskopos yardımcısı önermişti. Bu bölgeler, Auguste tarafından ortaya konan ve Ortaçağ'a kadar varlığı devam eden on dört bölge ile hiçbir zaman aynı değildi.[43] Fabien, bu yedi piskopos

---

39 Cf. Supra, 56.
40 Hippolyte, Refut, 9, 12, 14.
41 Resullerin İşleri, 6/5.
42 Cf. la Formule de l'ordination dans Hippolyte, ordonnance eccl, 33, 2-4 (2, 103, édit. Funk).
43 Lib. Pontif, 21, d'aprés le Catal. Liber. (p. 27, édit. Mommsen). Graffunder, Regiones, dans Pauly-Wissowa, 2e serie, 1, 485. Harnack, Mission, 2, 839-866.

yardımcısına yedi de yardımcı ve halef ilave etmeye karar vermişti. Böylece görevin devamı sağlanmıştı.

Biraz daha sonra papa **Corneille**'in bir notu bize[44] Roma rahip sınıfının, bir piskopos, kırk altı presbytre, yedi piskopos yardımcısı, kırk iki papaz adayı, elli iki büyücü okuyucudan ve kilise eşyalarını koruyanlardan oluştuğunu bize bildirmektedir. Ayrıca bin beş yüzden fazla dul ve yerli, düzenli şekilde bir takım yardımlar alıyorlardı. Presbytre'ler, Pastörlerdi. Onlar, kiliselerinde görev yapıyorlardı ve çevre bölge kiliselerinde papazlık hizmeti veriyorlardı. Çoğu zaman kiliseler, cemaatin ibadet ihtiyacını karşılayan özel evlerdi. Daha sonra bunların yerini yeni yapılar aldı. Yüzyıllar boyunca, bunlar, eski mal sahibinin ünvanını (titulus) yani kurucusunun ismini muhafaza etmişlerdir. Hâlâ bugün, bunlar **"Ünvanlı kiliseler"** olarak adandırılmaktadır. Bugün bir metodla yapılan kazılar, uzun zamandan beri sahip olunan tahminleri dışarıda bırakmıştır.[45] Yirmi beş ünvanlı-kilise arasından, on sekizi, Constantin'den önceki tarihi taşımaktadır. O halde bunların çoğunun, **Fabien** ve **Corneille** zamanında mevcut oldukları ve sonuç olarak iki veya üç presbytre'in bir kilisede görev yaptığı düşünülebilir.

Ayrıca, Corneille'in notu, bütün kilisedeki aşağı görevleri de (Ordines Minores) zikretmektedir. Daha önce, piskopos yardımcılarının **yardımcılarından** bahsetmiştik. Papaz adayları, piskoposun şahsına bağlıydılar. Onlar, bütün angarya işleri ve alışverişleri yapmakta idiler.[46] Büyücüler ise, bir takım eski karizmatik görevleri temsiletmektedirler. Bunlar, şeytanları önleme yeteneği verilen cemaatin üyesidirler. Tertullien bu yeteneği, her Hıristiyana vermektedir.[47] **Okuyucular, kelimeler arasında boşluk, işaret, noktalama olmayan İncil pasajlarını belli bir melodi ile okuyanlardır. Ostiaire'ler**, kilise eşyalarını koruyan bakıcılardır. **Ostiaire**'ler aynı dönemde, aynı isimle Kartaca'da da bulunmaktadırlar. Bu durum, iki şehir arasındaki sıkı ilişkiyi ve Roma'nın egemen durumunu ispat etmektedir. Daha sonra **Ostiaire**'ler Doğu'da da görülmektedirler.

---

44 Dans Eusèbe, Hist. eccl, 6, 43, 11.

45 J.P. Kirsch, Die römischen Titel Kirchen, 1918, E. Junyent, il titolodis, Clemente in Roma, 1932.

46 Cyprien, Epist. 7 (p. 485, 13); 45, 4 (p. 603, 15); 49, 3 (p. 612, 6); 52, 1 (p. 616, 8); 59, 9 (p. 677, 7); 77, 3 (p. 835, 20); 78, 1 (p. 836, 14.

47 Cf. Supra, p. 225.

Décius'un zulmü, gelecek için Fabien'in icra ettiği enerjik ve verimli faaliyete son vermişti. O, ilk kurban olmuştu ve 20 Ocak 250'de ölmüştü. Papalık makamı, zalimlere yeni bir kurban vermemek için boş kaldı ve cemaat geçici olarak, piskopos yardımcılarından ve presbytre'lerden toplanan bir meclisler tarafından yönetilmişti. Bu iki meclis, yukarıda bahsettiğimiz haberleşmeyi, Kartaca ile yapıyordu ve Fabien'in şehit rivayetini göndermekle de haberleşmeye başlamışlardı.[48] Fakat, serbest şekilli ve biçimli bir mektupta, Cyprien'in tavrını[49] eleştirme işi, piskopos yardımcılarına verilmişti.

Dönekler (Lapsis) konusunda Romalılar, Ciyprien'le aynı fikirde idiler. Prensip olarak dinden dönenlerin kiliseye dönmeleri mümkündü. Ancak, Afrika'da olduğu gibi Roma'da da zina edenlerin karşısında ılımlılaştırıcı tavır alınarak eski kilise uzlaşmazlığı terk edilirken, farklı bir görüş sahibi olmak zordu.[50] Yine, günahkarlara bir tövbe zamanı verme konusunda da anlaşılmıştı. Ancak bunu beyan etmek itirafçılara değil, piskoposa aitti. Onların, yeniden cemaata kabulleri de piskoposa aitti. Madem ki Roma'da piskopos yoktu ve Kartaca piskoposu mevcut değildi. Zulüm esnasında, şükran ayini sadece ölüm tehlikesinde icra edilmeliydi ve şükran ayini sadece ölüm tehlikesinde icra edilmeliydi ve genel kural olarak tövbekarlara sadece onu alma ümidi verilmeliydi. **Novatien**, Roma ile Cyprien'in işbirliğine, Roma'nın üstünlük duygusuna ihanet etmeksizin, büyük övgüler yazıyordu.[51] Bu şehirde, itirafçılar, Kartaca'da acı çeken arkadaşlarına muhalefet ederek, kilisenin düzenli görevi ile çekişmekten sakınmışlar ve Roma kilise otoritelerinin kararlarına katılarak, Cyprien'in aldığı tedbirleri onaylamışlardır..[52]

Mart 251'de, ertelenen piskopos seçimine karar verildiğinde, Başkentte, hem içte hem de dışta durum sakin görünüyordu. Roma presbytre meclisinde, önemli kişi **Novatien**'di. O, geçen kritik yıllar boyunca tecrübelere sahip olmuştu. Ayrıca o, sadece mahir bir yazar değildi, aynı zamanda kültürlü bir ilahiyatçıydı. Yine o, Latince yazılara bu iki kaliteyi verme şerefine

---

48 Cf. Supra, p. 229.
49 Cyprien, Epist, 8, 3 (p. 488, 10); ep. 9, Salutation et 1 ve 2 (p. 489, 1, 12) cf. Caspar, Geschichte des papsttums, 1, 62, Contre Harnack, Mission, 2, 850.
50 Cf. Supra, p. 251; Cyprien, epist. 55, 20.
51 Cyprien, epist. 30, 1; 36, 1, 4.
52 Cyprien, epist, 28; 31; 30, 4.

layık ilk Romalıydı. **Trinite (Teslis)** isimli eserinde[53], Hippolyte'den daha başarılı bir şekilde Marcionite ve Monarchienne ilahiyatla mücadele etmiş ve Tertullien'in fikirlerini özetleyerek ve iman kuralı yardımı ile formüllerinin doğruluğunu göstermiştir. Bu, batı düşüncesine uygun geliyordu ve bu yazı sürekli bir intiba veriyordu. Şimdilik yazara, piskopos seçilme ümidi veriyordu. Zulüm döneminde bu, kıymetli bir şerefti. Daha önce Hippolyte'te olduğu gibi ümit aldatmıştı. O, bir kenarda kalmıştı ve rahipler sınıfının büyük bir çoğunluğu, on altı piskopos huzurunda kutsallaşan presbytre **Corneille**'yi desteklemişlerdi.[54] Presbytre kolejde olan Novatien ve beş arkadaşı kırılmışlardı ve yapılan iş önünde eğilmeyi reddetmişlerdi.[55]

Şahısların bu muhalefetine, kiliseyi temelinden bölen bir prensip sorunu karışmıştı. Şöyle veya böyle ikisi de, böyle bir çekişmenin refakatinde iftiraya maruz kalmışlardı. Corneille, döneklerin cemaata kabulunde ağır davranmakla itham edilmişti. Bu tür bir olayda, **Cyprien'in İbra**'sında[56] dediği şey ortaya çıkıyordu. O, kitleleri kazanmak ve seçilmiş olmayı düşünmek için bir tavizdi. Çünkü, onun uzlaştırıcı bir tavır benimsemesi öngörülüyordu. Muhalefetle Novatien, uzlaşmazlar tarafında yer almış ve o vakte kadar savunulan prensipleri inkar etmiş ve döneklerin (Lapsis) cemaata yeniden kabulüne karşı mutlak bir tavır sergilemişti. Böylece o, Roma'da oldukça çok sayıda olan aşırı grupların şefi haline gelmişti. Diğer yandan, Corneille'in yumuşaklığını reddederek Novatien'i piskopos seçmişlerdi.[57] O zamana kadar Cyprien'in politikasına uygun olan onun paralel politikasını destekleyen Romalı itirafçılar, hareketi takip etmişlerdi.

Corneille'in tehlikeli düşmanlarla yapacak işi vardı ve Cyprien'in bu yeni meclisi tanımada tereddüdünün nedenini anlamıştı.[58] Fakat Cyprien, radikalizmin prensiplerini uygulayamadı ve itirafçılar Corneille tarafına geçmişlerdi.[59] Corneille, Roma'da bir konsil daveti yapmıştı. Bu konsile altmış piskopos iştirak etmişti ve çok sayıda kilise adamı ve lâikler katılmıştı. Mec-

53 Novatien, De trinitate, édit, Fousset, 1909; Özellikle, 29-31, 21 ve 24. bölümlere bakılmalıdır. Jéröme, Vir. İnt, 70.
54 Cyqnieh Eqibk, 55 8 24,
55 Corneille, dans Eusèbe, Hist. eccl, 6, 43, 20.
56 Cyprien, Epist, 55, 11.
57 Cyprien, Epist, 44, 1. Eusèbe, Hist. eccl, 6, 43, 1; Corneille, ibid, 6, 43, 7-10.
58 Cf. Supra, p. 235.
59 Cyprien, epist, 46; 53; 54. Corneille Mübalağa yapıyor (Eusèbe, Hist. eccl, 6, 43, 6, cf. 6, 46, 5).

lis, tövbe problemindeki takip edilen çizgiyi onaylamıştı ve Novatien aforoz edilmişti.[60] Diğer yandan bu sert mahkumiyet, kilisenin eski geleneğini terk etmeye hazır olmayanlar için bir tahrik unsuru olmuştu ve Novatien, taraftarlarını toplamak için bu kelimeyi kullanmada tereddüt etmedi. Afrika'da, Cyprien'in istediğinden daha çok destek bulmuştu.[61] Doğuda, bütün eyalet kiliseleri onun tarafına geçmişti. Antakyalı **Fabius**, bu istikamette telaffuz edilecek büyük bir sinod hazırlığı içindeydi. Ancak onun ani ölümü bu projenin gerçekleşmesine engel olmuştu. İskenderiyyeli **Denys,** Corneille tarafını tutmuştu ve her tarafa, Corneille ile Doğu'da olacak olan kırılmayı önlemek için mektuplar yazmıştı. Güçlükle de buna ulaşmıştı.[62] Fakat Batı'da ve Doğu'da, Novatien cemaatleri oluşmuştu. Hatta bu cemaatler, V. Asırda bile hâlâ vardı: Mesela İstanbul'da üç kiliseleri, Roma'da ise daha çok kiliseleri mevcuttu.[63] Çok sayıdaki bilgiler bu kiliselerin başka ülkelerde de devam ettiğini doğrulamaktadır.[64] Bu açıkça çok eski kilise bölünmelerinin sınırlı olmadığını ve bunun önüne geçilemediğini ve hatta dava bitse bile, bunların devam ettiğini açıkça ispat etmektedir.

Corneille'in Antakya piskoposu Fabius'a yazdığı mektup okununca, Novatien tarafından ona karşı yöneltilen ithamları[65] doğrulamak için, yazanın önemli bir şahsiyet olduğu ve Cyprien'in ona yukarıdan muamele ettiği anlaşılmaktadır.[66] Fakat o, Gallus'un emriyle sürgün edildikten kısa zaman sonra ölmüştü. Onun etrafını şehitlik aylası süslemişti. Calixte'in katakombunda, onun mezarı, papaların mahzeninin dışında ayrı bir yer işgal etmektedir. Şüphesiz oraya o, daha sonraki dönemlerde gömülmüştür. Yine onun mezar taşı bir papaya tahsis edilen Latince yazılmış ilk kitabeye sahiptir.[67] Onun halefi olan **Lucius,** görevini sadece sekiz ay yapmıştı ve 254 yılının ilk baharında **Etienne** papa olarak seçilmişti. Cyprien onunla da Corneille karşısında aldığı tavrı devam ettirmişti. Daha yaşlı olarak kendisini, meslekta-

60 Eusèbe, Hist. eccl, 6, 43, 2. Cyprien, epist. 55, 6.
61 Cf. Supra, p. 234.
62 Eusèbe, Hist. eccl, 6, 45-46, 5; 7, 5, 1.
63 Socrate, 2, 38, 26; 7, 9 ve 11.
64 Harnack dans Hauck, R.E, 14, 241.
65 Dans Eusèbe, Hist. eccl, 6, 43, 5-22.
66 Cf. Supra, p. 235.
67 Diehl, Inscr, lat, no: 956ᵃ. Cabrol-Leclercq, Dictionnaire, 3, 2969, Catal. Liber, dans le Lib. Pontif, 22, p. 28.

şından daha tecrübeli hissediyordu. Fakat, bu otoritesini, sapıkların vaftizi problemini çözmede kullanmak isteyince açıkça kırılma ortaya çıkmıştı. Böylece kilisenin iki prensi, köklü şekilde farklı tavır alıyorlardı.

Yukarıda tartışma konusuna işaret etmiş ve tartışmanın seyrini çizmiştik.[68] Etienne, Afrika kilisesinin kendine göre problemi çözme hakkına itiraz etmişti ve yapması gerekeni tavsiye etmişti. O, sapıkların ikinci vaftizinin, geleneğe aykırı bir yenilik olduğunu beyan etmişti. Kilisenin evrensel uygulaması ile, gelenek kastediliyorsa bu uygulama yanlıştı. Fakat Etienne, gelenek kelimesiyle, Pierre'e kadar çıkan, Roma kilisesi âdetini kastediyordu. Çünkü Mesih, Pierre'i havarilerin ilki yapmış ve kilisesini bu taşın üstüne tesis etmek istediğini açıklamıştı.[69] Buna göre Pierre'in önceliği kabul edilmeliydi ve her yerde onun geleneğine saygı duyulmalıydı. Pierre'in otoritesinin temsilcisi, Roma piskoposu olan halefinden başkası değildi.[70] Tam bir mantıkla o, sapıkların vaftizi konusunda aldığı kararın, Doğu'da da kabul edilmesi gerektiğini iddia ediyordu. İşte bu noktada şiddetli protestolar yükselmişti.

Etienne, daha yakınlarda iddialarını kabul ettiren Victor'dan daha başarılı olamamıştı. Her iki piskoposun da çizgileri aynı idi. Takdim edilen resmi delil bu defa yüzyıllar içinde 1870'te I. Vatikan Konsili'nde tarif edilen dogmaya götüren çizgide net olarak görünüyordu. Doğulular, kendi geleneklerinin Mesihe ve Havarilere kadar çıktığını ileri sürerek, Roma geleneğine muhalefet ediyorlardı.[71] Asyalılar da, Paskalya tartışmasında aynı şeyi yapmışlardı. **Cyprien**, Romalıların deliline bir başka teori ile muhalefet etmişti. Bu teoride, açıkça ifade edilen, eski Katolik Kilisesi kavramı bulunuyordu. Bu teori, Etienne'e karşı mücadele esnasında ortaya çıkmamıştı veya değiştirilmemişti. Bu teori, samimi şekilde, kökü itibariyle, kilise birliği doktrinine bağlıydı ve Cyprien, 251'de bunun temel unsurlarını açıklıyordu.

Kilise, piskoposların işbirliği ve uyumu içinde tezahür eden bir birlik oluşturuyordu. Nasıl ki, özel kiliselerin çokluğu içinde görülen bir tek kilise varsa, farklı temsilcileri ile bedenleşen bir tek de piskopos vardır.[72] Şayet bir

---

68 Cf. Supra, p. 238.
69 Matta, 16/18.
70 Cyprien, epist, 74, 1; 71, 3; 75, 17.
71 Fırmılien de Cesarée, dans Cyprien, Epist, 75, 19.
72 Cyprien, De eccl, unit, 5 (p. 214, 1-7); Epist, 55, 24 (p. 642, 12-15).

piskopos, piskoposlar birliğinden ayrılırsa, kiliseden de ayrılmış olur. Çünkü o, birlikten ayrılmıştır. Cyprien için bu birlik mistik bir gerçektir. Çünkü o, ruhla icra edilmektedir. Şayet kilise, yeryüzüne ait bir kurum olsaydı yüzlerce piskoposun, yüzlerce farklı kanaati olurdu ve birbirleriyle çekişme halinde olurlardı. İlahi bir mucizenin sonucu iledir ki onlar, kendi aralarında birlik içindedirler ve farklı görüşlerini barış içinde düzenlemektedirler. İşte bundan dolayıdır ki bu birliği bozan bir piskopos, Tanrıdan uzaklaşır ve şeytanın ilhamlarına tâbi olur, sonuçta, kiliseden çıkar.

Bu birlik, aynı seviyede ve aynı iktidardaki insanlardan oluşan bir meclisi teşkil eden Havarilerin halefleri olan piskoposlar olayının üstüne oturmaktadır. Dahası var: Mesih, açıklıkla, kilise tohumunun birliğini göstermek istemiştir. Bunun için **Havarilerinden birisi olan Pierre'i çağırmış ve ona, kilisenin üzerine yapılacağı taş olduğunu söylemiştir**. Burada Pierre'e hiçbir yargı önceliği verilmemiştir. Bütün Havariler eşittir. Pierre'e yapılan çağrı, kilisenin üstüne oturacağı birliğin sembolüdür ve ebediyen de bunu karakterize edecektir.[73] Buradan çıkarılacak sonuç, III. Asırda bile hâlâ tartışmasız olan bütün piskoposların iktidar eşitliğidir. Çünkü her bir piskopos, Havarilerin halefleridir. İşte hiçbirinin önceliğinin olmamasının sebebi, bundan kaynaklanmaktadır. Piskoposların temsilcileri, piskoposlardan bir piskoposu kabul edemezler. Cyprien bunu mutlak olarak reddetmektedir. Etienne'nin ölümü ve şehitliği, tartışmanın son sonuçları ortaya çıkmadan meydana gelmiştir. Fakat Roma, onun öncelik iddialarını değerlendirmişti ve Cyprien'in teorisi, piskoposluğun görülen birliği kırıldığı zaman, kalıyor muydu? Bu probleme IV. yüzyıl cevap vermişti.

Heretiklerin vaftizi üzerindeki tartışma yatışmıştı. Romalı **Sixte** ve Kartacalı Cyprien aynı zamanda vefat etmişlerdi. Romalılar yeniden uzun süre, piskoposluk makamını boş bırakmak zorunda kalmışlardı. Ancak, 22 Temmuz 260'dan önce Presbytre Denys kutsallaşmıştı.

Sağlığında Etienne, sapıkların vaftizi konusundaki tartışmalarda aktif bir tavır almıştı ve İskenderiye piskoposu **Denys**'le haberleşmişti.[74] Denys'le birlikte Mısır'da patlak veren savaşlara karışmış ve bu vesile ile Roma kili-

---

[73] Cyprien, Epist. 45, 3 (p. 602, 18-19); De eccl, unit, 4 (p. 212-213). Bak: Hugo Koch'un mükemmel incelemesi: Cathedra Petri (Supplément à Z.N.W. no: 11), 1930.

[74] Eusèbe, Hist. eccl, 7, 5, 6.

sesine, seviyesi daha sonra görülecek olan bir başarı sağlamıştı. Bu teolojik tartışmalar, o zaman kimsenin önceden göremediği, IV. Asrın başında bütün kiliseyi sarsan büyük Arienne tartışmasının başlangıcı olmuştu. Bu tartışmayı ele aldığımızda iki Denys'in tartışmalarından bahsetmemiz gerekecektir.

XII. BÖLÜM

SURİYE VE DOĞU BÖLGELERİ

Antakya, Suriye'nin politik ve askerî merkezi idi. Yine Antakya birçok imparatorların ve tahta geçme iddiasında bulunanların surları içinde yaşamış ve tarihin büyük olaylarının birçok tepkilerine maruz kalmıştır. Antakya, Helenistik Hıristiyanlığın beşiği olmuş ve şehrin önemi, orada bulunan Hıristiyan cemaatin etkisiyle durmadan artmıştır. Toprağın zenginliğine ve Suriye'nin eyaletinin elverişli istisnai ekonomi-politiğine bağlı olan bütün zenginlikler, Antakya'ya akıyordu. Bu bolluk, muhteşem yapılarla ve müreffeh bir hayatla tezahür ediyordu. Bu durumda İskenderiye bile Antakya ile rekabet edemiyordu. Binlerce fabrika ve ticaret yüksek sınıfı oluşturuyordu ve on binlerce tiyatro, zevkin ve kötülüğün yarım dünyasını teşkil ediyordu. Yine, sayısız işçi ve işsiz orduları, tamamen ölçüsüz bir gururla birleşmiş homojen bir toplum meydana getirmişti. Tatminsiz bir çılgınlık ve alaycı bir mizaç, hiçbir şeye saygı göstermiyordu. Bunda eksik olan, yaratıcı ruh ve ağır bir asaletin yokluğu idi. Etnik noktada şehirde, iki unsur karışmıştı: Hakim sınıf olanlar, Grekçe konuşan Makedonyalılardı. Bu sınıfın içinde, **Seleucides'ler** tarafından şehrin kuruluşundan beri gelmiş olan Helenik aileler ve çok farklı kökenli Helenistikler yer almışlardı. Bütün ülkenin işçilerinin ve kölelerinin karışmış olduğu yerli halk ise, Süryanice konuşuyorlardı.

Her yerde olduğu gibi burada da Yahudiler, kendi aralarında güçlü bir birlik içindeydiler.[1] Hıristiyanların onların gruplarından nasıl ayrıldıklarını söylemiştik. Yine, Trajan'ın saltanatı altında[2] Roma'da şehit olarak ölen piskopos Ignace'ın ilahiyatından ve hayatından bahsetmiştk. Şimdi bize, Antakya kilisesinin, müteakip yıllar boyunca görünen eğilimlerine işaret etmek

---

1 C.H. Kraeling, Journ. Bibl. Lit, 1932, 130-160.
2 Cf.t. I, p. 253-266.

ve cemaatin durumunu incelemek kalmaktadır. Bize kadar gelmiş olan piskoposlar listesinde bulunan basit isimler, bize bir şey öğretmemektedirler. Bildiğimiz tek şey, gnostik hareketin önde gelen temsilcilerinin birçoğunun Antakya kökenli olmalarıdır. Belki buradan, uzlaşmacıların varlığı sonucunu çıkarabiliriz. Muhtemelen, Katolik grupla rekabet eden onların dahili gelişmeleri üzerinde tesir icra etmeyi arayan önemi az bir cemaatten de söz edilebilir.[3] Komşu şehir olan Rhossos'da, Kilise, hiç şüphesiz Pierre'in Gnostik İncilini, Antakya piskoposu Serapion'un müdahale ederek bu kitabı yasaklamasına kadar kullanmıştır. Fakat bu konudaki onun tavrı, bu dönemde ortaya atılan problemleri anlama kabiliyeti olmadığını göstermektedir.[4] O'nun, sondan bir önceki selefi olan **Théophile,** bir yazardı. Bilindiği gibi o bir savunmacıydı ve İncillerden bir derleme yapmıştı.[5] Muhtemelen o, Antakya'da kabul gören, Tatien'in **Diatessaron** katoliği gibi telâkki edilmelidir. **Théophile, Marcion**'a ve **Hermogèn**'e karşı bir takım eserler yazmıştı. Bunlardan **Hippolyte ve İskenderiyeli Clément**, bahsetmektedir. Buna **Tertullien** de bir polemik eser tahsis etmiştir.[6] Téophile'den bildiğimiz husus, onun entelektüel kapasitesinin çok zayıf olduğudur. Onun eline sıkça kalemi almış olması, kuşkusuz cemaatin ihtiyaçlarının onu, bu dönemde, bu muhitte icra edilen çok sayıdaki tesirlerle savaşa zorlamasıydı.

İgnace'dan az sonra ve Antakya'nın tarih sahnesinden kaybolduğu söylendiği yüzyıllar boyunca, sebebin, iç durumdaki istikrarsızlıkta bulunduğu tam olarak görülecektir. Paskalya konusunda **Victor**'a karşı Doğu'nun ortaya koyduğu protestolara katılanların arasına, Antakya piskoposu girmemişti. Fakat bu pasif durum, kısa zamanda kaybolmuştu. 251 yılında Antakya piskoposu **Fabius,** bütün Doğu'yu, **Novatien**'in davasını savunmak için **Antakya**'ya davet etmişti. İşte o zamandan beri, Antakya, kilise politikalarında daima ilk planda görülmektedir. Yirmi yıl sonra, piskopos Paul, büyük bir senyör olacak ve dünyevi konularda da güçlü bir tesir icra edecektir. İkinci asırda, çevre bölgede Hıristiyanlık konusunda hemen hemen hiçbir şey öğrenememek konusunda hayret edilmemelidir. III. Asırda, misyo-

[3] Walter Bauer, Rechtglaubigkeit und ketzerei im christentum (1934), 70.
[4] Cf. Supra, p. 68, 95. Eusèbe, 6, 1.
[5] Cf. Supra, p. 96.
[6] Cf. Supra, p. 224; Hilgenfeld, Ketzergeschichte, 553-560.

nun ilerlemesi dikkat çekicidir. Hatta 300 yıllarına doğru Suriye'nin önemli şehirlerinde ve köylerde, hemen hemen bir takım piskoposlar bulmaktayız.[7] Antakya'nın çevresinde toplanan bu Hıristiyan gruplar, Grekçe konuşan ve Grek ruhuna sahip kimselerdi.

Fakat Suriye'de Hıristiyanlık, ilk defa milli bir şekil almaya başlıyordu. Bu konuda iki ocak vardı: **Arbèles** ve **Urfa**. Urfa, Antakya'ya daha yakındı Romalılar ile Parthes'ler arasındaki savaşlar esnasında, yerli bir hanedanlık, orada iktidarını korumuş ve 200 yıllarına doğru taht, IX. Abgar tarafından işgal edilmişti. **Abgar,** Sarayına, bir takım Hıristiyan bilginleri toplamıştı. Bunun için bu bilginler onu, **"mümin olan aziz bir adam"**[8] diye isimlendirmişlerdi. Bu dönemde Urfa'da **"Bir Hıristiyan tapınağı vardı"** Ancak bu tapınak, 201 yılı Eylülünde bir su baskınında yıkılmıştı.[9] Yine de bu mübalağalı işaretlere ve küçük krallığında Abgar'ın, Hıristiyanlığı, Devlet Dini olarak tesis etmesine inanmada dikkatli olmak gerekir. Ancak her şeye rağmen bunlar, önemsiz de değillerdir.

Hıristiyanlık bu dönemde Urfa'ya ayak basmıştır.[10] Ayrıcalıklı bir adam bu şehirde doğmuş, sarayda yaşamış, kendisini kutsal-olmayan sanatlara vermiştir. Bir görgü tanığı onun ok atışındaki maharetini, hayranlıkla bahsetmektedir.[11] Kanaatimize göre o, ana dilinde bilimsel eserler ve şiirler yazan ilk Süryanidir. O, Hıristiyanlığa dayanan Süryani edebiyatının yaratıcısıdır. Eusèbe ondan büyük bir saygı ile bahseder ve onu mükemmel bir adam diye isimlendirir ve onu **Marcion**'un ve diğer sapıkların hasmı olarak övmektedir. Yine O, **Berdesane**'nin yazılarının Yunancaya da tercüme edildiğini bilmektedir.[12] Fakat daha sonra Süryaniler onu, eleştirecekler, sapıkların ve gnostiklerin arasına koyacaklardır. O, bu noktada bugüne kadar da kalmıştır. Bu propaganda o kadar yanlış gürültü ile onun aleyhine yapılmış ve onun imajını öylesine değiştirmiş ki, reddedilemez dökümanlarla bile

---

7 Harnack, Mission, 2, 672.

8 Jules L' Africain, dans les Cestes (dans Syncelle, Chronogr, 1, 676, 13, édit, de Bonn); Bardesane, p. 607, 11 (édit. Nau). Cf. W. Bauer, Rechiglâubigkeit und Ketzerei, 10; Felix Haese, Altchristl. Kirchengeschichte (1925), 85.

9 Chron. Edessenum, p. 86 = 146, 5 dans l'édit. Hallier. Cette donnée est Contestée a fort par Bauer (18) et Haase (89).

10 Abgar efsanesini sessizce geçiyoruz; cf. Supra, p. 72.

11 Cf. Supra, p. 264, note, 2.

12 Eusèbe, Hist. eccl, 4, 30.

onun Hıristiyanlığının belli başlı çizgilerini kurtarmak, güç olmuştur. Ancak bu gün bunlar açıkca görülmektedir.[13]

Birkaç sayfa Yunanca parçalardan başka, Eusèbe'in kullandığı orijinal metinde **Dialogue sur le Destin**'e ve yaratılış konusundaki şiirin bir kısmına sahip bulunuyoruz. Nesir halindeki bir rivayet, onu müşahedeye imkan vermekte ve orada çok değerli bilgiler bulmaktayız. Hemen, **Bardesane**'nı bir mezhebin şefi olarak telakki edemeyeceğimizi söylemeliyim. O, dünyayı dolduran büyük Hıristiyan kardeşliğine aidiyet duygusuna sahiptir. Mesihin, her yerde ve bütün ülkede gelişiyle ortaya koyduğu yeni ırk olan biz Hıristiyanlardan nasıl söz etmeliyiz? Nerede olursak olalım Mesihten gelen Hıristiyan ismini taşıyoruz. Aynı Pazar günü toplanıyoruz ve emredilen günlerde oruç tutuyoruz. Daha sonra **Bardesane,** Gaul'de, Parthie'de, Yahuda'da, İran'da ve Mezopotamya'da bulunan kardeşlerden aralarında fark gözetmeden bahsetmektedir.[14] Hıristiyan âdetlerinin bu birliği, mesihin kanunu ile yönetilmektedir. Bunun için **Bardesane**, cemaatin kanunlarının farklılığına, beşerî hürriyetten çıkan farklılığa muhalefet etmektedir. O, kaderin önemini inkar etmemektedir. Kaderin alametleri, yıldızların seyrinde okunmaktadır. Fakat hayat şartları ve dünyevi iktidarla ilgili şeyler onda sınırlıdır. Her ahlâki hareket, iyi olsun, kötü olsun, İrade'nin bir kararından çıkmaktadır. İnsan, kaderin zorlamasından kurtulabilir ve hür olabilir. O, insan tabiatı ile iletişim kuran ve onları sevinçle karşılayan Tanrının emirlerine riayet edebilir.[15]

Burada Grek filozoflarından gelen ve Grek kiliselerinde daima bulunan, ahlâki bir iyimserlik vardır. Ancak Batı, Agustin'le beşeri kapasitenin Paulcu inkarının Hıristiyan vicdanını tanıyacaktır.

Bardesane'nın Dialogue'larına göre, Hıristiyanlık, hayatın yeni bir kuralıdır. O, bütün yüksek ahlaki farklılıklara hakimdir. Ahlaki irade ile mücehhez insanlar ona sevinçle boyun eğerler. Aslında savunmacılar, bunu söylemek istemişlerdi. Bardesane'ın doktrini, genel Hıristiyan kavramına uygundur. Bazı güçleri kadere atfetse de bu birçok ilahiyatçıya şüpheli görül-

---

13 Bu konuda temel inceleme için bak: H. H. Schaeder, Zeitschrift Für Kirchengeschichte, 1932, 21-74. Metin, F. Nau tarafından Patrologia Syriaca, 2 (1907), 492-657.

14 Nau, 46, p. 667.

15 Nau, 11-12, p. 550-553.

mektedir. Fakat burada, asla Katolik kilisesi doktrinine zıt bir şey yoktur. Tabiatiyle Eusèbe, bu **Dialogue**'u zevkle okumuştur.

Bardesane'a göre, ahlâki hürriyetin hedefi, insanı, yeryüzü bağlarının zorlamasından kurtarmak ve onu gerçek tabiatı içinde tutmaktır. Bu anlayış, yaratılış ile ilgili şiirde çok açık olarak görülen spekülatif bir temele dayanmaktadır. Bu şiire göre, başlangıçta, ışık, ateş, rüzgar, su ve karanlık toprakla aynı olan karanlık vardı. Bir tesadüf onların başlangıçtaki dengelerini kırmıştı. Hepsi birbirine karışmış, yırtıcı hayvanlar gibi hepsi birbirini ısırmaya başlamıştı. İşte o zaman Tanrı, Logos'unu indirmişti ve elementlerin gürültüsünü yatıştırmıştı ve karanlığı derinliklere göndermişti. Diğer dört elemanda yerlerine dönmüştü. Bu savaştan sonra yeni bir dünya olan **Cosmos** görünmüştü. Fakat o, orijinal durumuna uygun değildi ve nihai savaşın sonucunda bir takım karışık unsurları temsil ediyordu. Özellikle, yüksek unsurların parlaklığı bulanmıştı. Çünkü, karanlık, madde olarak kalmıştı. Bunun için bütün tabiatlar ve yaratıklar çürümeye ve kötülük tabiatından onlara gelenleri yok etmeye acele ediyorlardı. Yaratılışın anlamı ve dünyanın evriminin hedefi, hâlâ mevcut olan ve kötülük unsuru olan karanlığın yok edilmesidir. Dialogue'a göre bu yok edilme, insanı, aslına, yani saflığa ve aydınlığa götüren ahlâki ilerleme ile gerçekleşecekti.

Gnostiklerde bulduğumuz düzeydeki kurgular gibi Mit, ancak dünyanın spekülatif bir kavramı imajına bürünmüştür. Ahlaki kötülüğün kökeni probleminde **Bardesane** göre kötü ahlâk, Allah'a karşı bir muhalefet direnişidir ve onun plânına getirilen karışıklıktır. O, insanın iradesi ve sorumluluğu dışında, dünyanın cevherinde bulunan sebeplerden kaynaklanmaktadır.. Çünkü elementler, Allah tarafından yaratılmamış, Onlar da Allah gibi, ebedidirler. Allah onları, Logos'u ile yönetmekte ve insana, Logos'un emrine itaat yolu ile, iyi iradesiyle kötülükten nasıl kurtulacağını göstermektedir. Maharetli bir yorum, bütün bunun delillerini, Eski ve Yeni Ahitte bulacaktır. **Bardesane,** onu orada bulmuştur. O, Hıristiyan diye adlandırılmıştır. O, bütün gücünü kötülüğü engellemek için kullanmadığından Allah'a sitem ederek, onu haklı çıkarmakta ancak sonuçta onun da sorumlu olduğuna vurgu yapmaktadır. O, Allahı dünyanın yöneticisi düzeyine indirmekte ve ondan yaratıcı rolünü kaldırmaktadır. Ancak kilise buna, tolerans gösterememiştir.

Aynı problemi Marcion da çözmeye teşebbüs etmişti. Onun önerdiği çözüm, iki Tanrının varlığını kabul etme siteminden kurtulamıyordu ve dünyanın inkârı anlâmına geliyordu. Bu durumda yaratılışın, Demiurge'un eseri olarak değeri düşüyordu. Demiurge, kötü olmasa da aşağı bir Tanrıydı. Kurtuluşa ulaşmak için zahitlikle dünyayı aşmak gerekiyordu.[16] Bardesane için yaratılış, Allah'ın kurtuluş imkânını yarattığı kesin bir eylemdi. Bardesane, dünyanın değerini aydınlığı ile tasdik ediyordu ve beşer ruhunda, onu karanlıkların gücünden kurtaran ahlâkî güçlerle buluyordu. Böylece onun Marcionitelere karşı yazmış olduğu anlaşılmaktadır. O dönemde onun propagandası Urfa'da oldukça aktifti. Şayet 180 yılına doğru Antakyalı Théophile'in **Hermogèné**'e karşı yazdığını hatırlarsak, buradan, **Bardesane'**nın düşüncesinin kaynağını keşfedebiliriz. **Hermogénè**, diğer dokümanların bize yeterince tanıttığı ve maddenin ebediliği doktrini ile dünyada kötülük problemini çözmeye yönelen bir sapıktır. **Hermogénè'**e göre, madde şekilsiz bir kitledir ki Allah'ın onu Logos'u ile teskin edinceye kadar bir tencere gibi kaynamaktadır. Sonunda, düzenli **Cosmos**'u düzensiz maddeden ayırmıştır.[17] Bu, **Bardesane'nın** doktrini ile oldukça benzerlik arzetmektedir. Buna göre, bağımlı bir ilişki muhtemel görünmektedir. **Hermogène,** Suriye'de bir tesir icra etmelidir. Aksi takdirde Antakya piskoposu ona karşı bir şey yazar mıydı? **Hermogène,** filozofun soyut dilini kullanmaktadır. **Bardesane,** ilahiyatının felsefî fikirlerine şairane bir şekil giydirmektedir.

Zaten Antakya'da daha önce, maddenin ebediliği doktrinin karşısında bulunulmuş ve ondaki tehlikelerin farkına varılmıştı. Kuvvetle muhtemeldir ki orada, Bardesane'nin Heterodokslarından çok önce o anlaşılmıştı. 400 yıllarına doğru Urfa'da yazılan bir yazı[18], Antakya piskoposu **Sérapion**'un, pallut ismindeki bir adamı Urfa piskoposu olarak takdis ettiğinin gerçekliğini doğrulamaktadır. Bu bilgi doğru görünmektedir. 200 yıllarına doğru Antakya piskoposu **Sérapion,** Bardesane'nın ne olduğunu anlayarak Urfa Ortodokslarını bir araya getirmeyi başarmıştı. Yine, onların, Serapion'dan yardım talep etmeleri mümkündür. Bunun için bir piskoposu takdis etmiş olması ve iletişim misyonu ile onu, bu tehlikeli bölgeye göndermesi imkan

16 Cf.t. I, p. 269.
17 Hippolyte, Réfut, 8, 17, 2. Tertullien, Adv. Hermog, 39; 41; 44.
18 Doctrina Addai, éd. Phillips, p. 52, 10=50. F.C. Burkıtt, Urchristentum im Orient, 10, 27.

dahilindedir. Böylece, bir cemaat teşekkül etmişti. Fakat, bunlar, Bardesane'a bağlı olan ve Hıristiyan ismini taşıyan büyük Hıristiyan kitlesi karşısında küçük bir azınlıktı. Diğer yerlerin aksine buradaki **"Katolik Cemaat"**, Palutien'ler olarak hâlâ bu isimle belirtilmişlerdi.[19] Bu olay, Palutun, Urfa'nın ilk gerçek Katolik piskoposu olduğunu ispat etmektedir.

Elimizdeki belgeler, **Bardesane'nın**, cemaat, kült ve kilisede icra edilen âdetler üzerinde hangi ölçüde tesir icra ettiğini söylemeye imkan vermemektedir. Buna rağmen, onun, Mezmurlara benzeyen ilahilerinin sayısının 150'ye ulaştığını söyleyebiliriz.[20] Onun oğlu **Harmonios** da şairdi ve Grek tesiri altında bir nazım sanatı meydana getirmişti. Halk tarafından çok takdir edilen bu şiir, yazarın fikirlerini propaganda ediyordu.[21] Fakat oğlu, babasının sadeliğini muhafaza etmemiş, gnostik fantezist fikirlere eğilim göstermiş ve şüphesiz Urfa cemaatinin içine her çeşit gnostik fikirleri dahil etmiştir. Aynı dönemde Urfa prensliği bağımsızlığını da kaybetmişti. Parthes'lara karşı 216 yılında yapılan bir kampanya sırasında, Caracalla, IX. Abgar'ı tahttan indirmiş ve şehri Mezopotamya eyaletinde bir Roma kolonisi haline getirmişti.

Urfa'nın dışında, **Osroéene**'de bir takım Hıristiyanlar vardı. Paskalya tartışmaları sırasında, bu bölgede birçok şehirden Roma'ya mektuplar gönderilmişti.[22] Müteakip dönemde bu Hıristiyanlardan artık hiçbir iz bulamıyoruz. Ancak Urfa, bölge kilise merkezi olarak kalmıştı. 250 yılına doğru İskenderiyeli **Denys**[23], Mezopotamya'da bir takım cemaatlerin olduğunu bilmektedir.[24] Muhtemelen Nizip'de bir takım Hıristiyanlar vardı. Yine, Hatra'da[25], küçük bir sınır şehri olan **Doura**'da bir takım Hıristiyanlar vardı. Daha yakınlarda, muhtemelen 230 yılına doğru yapılmış olan bir Hıristiyan Şapelini içinde bulunduran bir ev keşfedilmiştir. Yine orada, Tatien'in Diatessaronunun orijinal Yunanca metninin içinde, İnciller gibi kullanıldığını doğrulayan bir parşömen yaprağı bulunmuştur.[26] Bu belge, Tatien'in

---

19 Ephrem de Syrie, traduction Rücker (Bibl. Der kirchenvâter, vol. 61), 2, 81 (2, 485, **d. ok Rome**).
20 Ephrem, 2, 554 (édit de Rome); cf. 2, 66 (édit. Lamy)= 2, 181 (traduction Rücker).
21 Sozoméne, 3, 16, 5-7; cf. Schaeder, Zeitschr. Für kirchengeschichte, 1932, 57, 61 et Nau, p. 504.
22 Eusèbe, Hist. eccl, 5, 23, 4.
23 Eusèbe, ibid, 7, 5, 2.
24 Harnack, Mission, 2, 678-698.
25 Bardesane, p. 608, 8 (édit. Nau).
26 Excavations at Dura-Europes, Report 5, 238; Kraeling, cf. Supra, p. 96, note: 3.

bu eserinin, Doğu Suriye'de mutlak anlamda İncil olduğunu doğrulayan sayısız edebiyat şahadetini doğrulamaktadır. Buradan çıkarılacak sonuç, Tatien'in Hıristiyanlık zahitlik anlayışının orada çok yayılmış olduğudur.[27] Gerçekten IV. Yüzyılda bile, Suriyeli Katolik gruplardan bazıları, bekarlığı, Hıristiyanlığın gerçek formu olarak telakki ediyorlardı ve vaftizi ancak, tövbeyi uygulamaya karar verenlere uyguluyorlardı.[28] Yine burada, ikinci asrın eski bir geleneği bulunmaktadır. Burada sorulması gereken yegane soru, Tatien'in ve Marcion'un, bu eğilimin yayılmasına daha çok katkı sağlayıp sağlamadığıdır.

Hıristiyanlık, Dicle'nin ötesinde Adiabène'e nüfuz etmişti. Orada önce, **Arbètes**'e ayak basmış ve sonra daha uzaklara yayılmıştı. 550 yıllarına doğru yazılmış olan bu şehrin bir kroniğine sahip bulunuyoruz.[29] Bu kronik, çok eski kaynakları, birçok efsaneyi kullanarak bize, istisnai değere sahip tarihi bir gelenek nakletmektedir. O, Arbeles'lerin misyoneri olarak **Addai**'yi zikretmekte ve onun ismi Urfa cemaatinin kökenlerinin efsane tarihinde bulunmaktadır. Bu bir Yahudi ismidir. Bu isim, **Adonia**'nın kısaltılmış şeklidir. Buna göre Havari **Addai,** Yahudi kökenlidir. Yahudilik özellikle **Arbéles**'lileri, Claude döneminde etkilemiştir. Kraliyet ailesi Yahudiliği kabul etmiştir.[30] Kronik, Hıristiyan cemaatinin kuruluşunu, Trajan dönemine koymak tadır. Bu durumda, bu bölgelerde Yahudiliğin Hıristiyan misyonuna bir bağlantı noktası hizmeti verip vermediğini sorabiliriz. Böyle bir hipotez, gerçeğe çok yakın görünmektedir.[31]

Aphraate'ın eserleri, 340 yılına doğru Suriye Hıristiyanlığının durumu hakkında bol miktarda bilgi vermektedir. Bunlar, önceki dönemlere dayanan bir takım sonuçlar çıkarmaya imkan vermektedirler. Bu Hıristiyanlar, Yahudilerle sıkı bir ilişki içinde yaşıyorlardı. Bunlar, Yahudilerden işkence ve hakaret görüyorlardı Yine de onlarla, tartışıyorlar ve doktrinlerini kutsal-kitap delilleriyle savunuyorlardı. Şayet bu Suriye Hıristiyanları incelenirse, orada sadece onun yüksek Antikitesinin ispat etmediği bir takım karakteris-

---

27 Cf. Supra, p. 188.
28 Burkitt, Urchivistentum im Orient, 86.
29 E. Sachau, Die chronik von Arbela. Abh. Akad. Berlin, 1915, no= 6, 17, 61, Avec une Carte. Felix Haase, Altchristl. Kirchengeschichte, 1925, 94-109.
30 Josèphe, A.J. 20, 17. Schürer, Gesch, 3, 169.
31 Sachau, Chronik von Arbela, 30; 42; Zur Ausbreitung des Christentums in Asien (Abh. Akad. Berlin, 1919, no: 1, 5).

tik çizgiler keşfedilecektir. Fakat yine, onların Yahudi düşüncesiyle ilişkileri bulunacaktır. Orada, ne spekülasyon ne de Logos ilahiyatı söz konusu değildir. Temel dogmalar az kelime ile ifade edilmişler ve Allah inancında özetlenmişlerdir. Allah, dünyanın ve insanın yaratıcısı olarak Musa'ya, İsa'ya ve Kutsal-Ruha, şeriatı vermiş ve vaftizle Kutsal-Ruh insana girmiş ve ona dirilmeyi sağlamıştır. Bu ruhu, muhafaza etmek için, Hıristiyan faziletlerini uygulamak gerekmektedir. Bunların arasında, zahitlik, en önemli yeri işgal etmektedir.

Bu Hıristiyanlık, Clément'in birinci mektubundaki gibi, Helenistik Sinagogun ahlakçılığında olduğu gibi, çözüme ulaşmamış basit bir Hıristiyanlık değildi. Fakat şeriate verilen önemle bu ahlakçılığa yaklaşılabilirdi. Orada Paul'un nakilleri boldu. Fakat Havari'nin ruhu, kendini hissettirmiyordu. Üzerinde durulan zahitlik, Yahudiliktekinden daha güçlü idi. Sadece Kutsal-Ruh doktrini, Helenistik bir unsur takdim ediyordu ve Paulcu bir anlayışı ifade ediyordu. Fakat, Grek kültürü alanında, ölümsüzlüğe doğru özlem, teslis düşüncesinin tamamını elverişli hale getiriyordu. Burada, ilkel karakterli bir dirilme doktrini görünüyordu. Bu, tamamen Hahamlara özgü bir muhayyile ile yaratılmıştı. Dini etkenler kendisini, sadece ahlaki alanda hissettiriyordu.[32] Bizzat **Aphraate**, hahamların ilmine katılıyordu. Suriye kilisesinin incili, onun metninin Yahudi geleneği karşısındaki bağımlılığını doğrulamaktadır. Bütün bunlar, Doğu bölgelerinde Yahudiliğin, ikinci ve üçüncü asırlarda, ona rağmen, Hıristiyan misyonunun yayıcısı rolünü oynadığını düşünmemize imkan vermektedir. Çünkü aynı rolü Yahudilik, birinci ve ikinci asırlarda Akdeniz ülkelerinde de oynamıştı. Fakat Hıristiyanlık, Kudüs veya **Diaspora** Yahudi-Hıristiyanlığı tarafından nakledilmemiştir. O, başlangıçtan beri Antakya'nın damgasını taşımaktadır.

Doğu'da Hıristiyanlık, olağanüstü bir yayılmaya mazhar olmuştur. Arbeles Kroniği, Dicle'nin sol sahilinde on yedi piskoposluk merkezi saymaktadır. Bunlar, Sasani hanedanlığının iktidara geldiği 225 yıllarında mevcuttu. Bu seri, Diyarbakır'dan, Basra Körfezine kadar uzanan bölgede bulunmaktadır. Yine, **Parthes**'ler zamanında **Nizip**'in ve **Séleuci-Ctésiphon'un**, putperestlerden korkulduğu için, piskoposlara sahip olmadıklarını ve bu-

32 Aphaates, Hom, 6, 14, p. 292 (édit. Parisot).

nun Pers hakimiyetine kadar devam ettiğini öğreniyoruz. 220 yılına doğru, Parthes topraklarında, Medie'de, Pers'te, Bactrian'da bir takım Hıristiyanlar vardı. **Bardesane** bunu doğrulamakta[33] ve Arbèles Kronik Verileri, Dicle'nin doğu sahilinde bulunanları tasdik etmektedir. İşte buradan Hıristiyanlık Doğu'ya doğru yayılmıştır. Güvenilen bir başka kronik[34], Perslerin kralı **Chapour**, imparator Valérien'i tutuklattıktan sonra, bölgeye, onun sürgün ettiği piskoposları getirtmiş ve Romalı esirleri Babil'e, Susian'e ve Pers'e nakletmiştir. Bunlar da Hıristiyanlığı yaymışlardır. Biraz daha sonra Basra Körfezi'nin kuzeyindeki Rew-Ardachir'de Pers piskoposunun makamı yer almıştır. Ayrıca iki kilise inşa ettirilmiştir. Kilisenin birisi Grekçe konuşanlar için, diğeri de Suriye Hıristiyanları için inşa edilmişti. Bu olay, kültürel düzeydeki bir muhalefeti doğrulamaktadır. Gelecekte bunun büyük sonuçları olacaktır.

Bölge dinlerinin yanında, Suriyelilerin, İranlıların dinleri, Yahudilik ve Hıristiyanlık, III. Yüzyılın başında, Doğu'ya doğru yayılmıştır. Bu durumda,Yahudilik, Hellenizme karşı son savaşını veriyordu. Bir defa daha burada, Hellenizmin gücünü müşahede ediyoruz. Duvarları resimle süslenmiş olan **Doura Sinagogu**, bu Yahudilerin, Helenik kültürün cazibesinde, kendi geleneklerine ne kadar sahip olduklarını göstermektedir. Bunun için bu Sinagog, bölge Hellenizminin yeni bir çabasını göstermektedir. 245 yılında inşa edilen binanın altında, Yahudi geleneğine sıkı şekilde uygun bir dekorasyona sahip olan daha eski bir sinagog bulunmuştur.[35] Bütün bunlar bize, bu ülkelerde bile, **Talmud**'la Helenizm arasındaki bir çekişmeyi hissettirmektedir. Bu öyle bir savaştı ki onun faaliyetlerini ve İsrail halkının kaderini temsil eden trajedinin bir kısmını, hala tarih bilmiyordu. Babil Talmudu, galip olarak kalmıştı ve Yahudi tarihini belirleyen prensipleri tespit etmişti. Hıristiyanlık ise, bu savaştan yararlanmıştı ve onun yıldırdığı ruhları kendisine çekmişti. Yavaş yavaş yerleşen Katolik kilisesinin yanında, Marcionite cemaat da gelişmişti. Kilisenin içinde ve dışında bir takım gnostik gruplar da gelişmişti. Dini güçler, hem Doğu'da, hem de Batı'da az aktif değillerdi. İşte çoğulcu şekil altındaki bu muhitte, yeni bir evrensel din doğmuştu.

33 Bardesane, p. 607. (édit. Nau).
34 Chronik von sert, édit. Scher (Patrol. Orient, 4), p. 222.
35 Rostovzeff, Röm. Quartalschrift, 1934, 206.

Bu dinin kurucusu, İran prensleri soyundan gelen genç bir adam olan MANİ idi. Onun gençliği, Güney Babil'de geçmiştir. Babası, kendisini, zahit bir hayata adayan vaftizci bir mezhebe mensuptu. Mani, orada her türlü gnostik doktrinlerin bilgisini almıştı. Yani, Hıristiyanlığın, babalarının Pers dini prensiplerine karışmış şeklini öğrenmişti. Yirmi dört yaşlarına gelince, dini doktrinlerini yaymak için harekete geçmişti. Dininin esas doktrinlerini kurmuştu. Önce Hindistan'a gitmiş ve orada bir cemaat oluşturmuştu. Orada, daha önce bilmediği, Buddha'yı öğrenmiş ve Budizmin büyük bir din olduğunu öğrenmişti. Ancak Hindistan ona yeni bir şey öğretmemişti.[36] I. Chapour 241 yılında tahta çıkınca, ülkesinde yeniden görünmüş ve kral tarafından iyi karşılanmıştı. Böylece, misyonerliğine başlamıştı. Otuz yıldan fazla bir zaman dinini yaymıştı ve bütün dünyaya misyonerlerini göndermişti. Fakat daha sonra kralın hınçına uğramış ve 276 yılında öldürülmüştü.

O, doktrinini bir dizi yazı ile açıklamıştı. Bu konuda birçok bilgiye sahip oluyoruz. Onun yazılarının parçaları, yavaş yavaş sakladığı yerlerden çıkmaya başlamıştır. Mani'nin eserlerine, talebelerinin açıklamaları ve cemaatin ibadet kitapları eklenmiştir. Öyle ki sürekli gelişen doktrin, bir problem olmuştur. Modern eleştirici nesiller, bu konuda anahtar veren son keşiflere kadar, onu, boşuna açıklama gayretine girmişlerdir.[37] Önceden, Mani, bir Hıristiyan sapığı olarak telakki edilmiş ve o, gnostiklerin arasına konmuştur. Bu anlayış, bir yandan bir hakikati ihtiva ediyordu. Çünkü onun doktrini, gnose karakterleri takdim ediyordu. Şayet Mani, tarihteki naklinin önemi düşünülürse, o, bütün gnostiklerin en büyüğü olarak isimlendirilebilirdi. Fakat o, bundan daha fazla bir şey olduğunu iddia ediyordu ve gelecek onu haklı çıkarmıştı.

O, ilk defa, bütün dünyayı kucaklayacak bir dinî cemaat kurmak istiyordu. Şimdiye kadar yeryüzündeki bütün dinler, sınırlıydılar.[38] Batı'da yayılan Hıristiyanlık, Doğu'ya ulaşmamıştır. Doğu'da yayılanlar (Parsizm ve Budhizm) Batı'ya ulaşmamıştır. Fakat benim ümitlerim Batı'ya doğru gidecek ve Doğu'ya doğru gidecektir. Vaazınızın sesi, bütün dillerde duyulacak

---

[36] G. Schmidt, Sitzungsber. Akad. Berlin, 1933, 47; Schaeder, Urformu Fortbildungen d. Manich, Systems, 87 (Vorträge d. Bibliothek Warburg, 1924-1925).

[37] Bak: la note précédente et l'article de polotsky dans Pauly-Wissowa, Suppl, 6, 240-271. H.H. Schaeder, Manichaeismus und Spâtantike Religion (Zeitschr. F. Missionskunde, 50 (1935), 65-85.

[38] C. Schmidt, p. 45.

ve bütün şehirlerde vaaz edilecektir. Benim kilisem, geçmiş bütün kiliselerden üstündür. "Bu misyonerlik propagandası, bütün dünyada gerçekleşmiştir. Maniheizm, Batı'da, Kuzey Afrika'ya kadar, Doğuda'da Çin'e kadar nüfuz etmiştir. O, birçok dilde vaaz edilmiştir. Batı'da onun varlığı kısa sürmüştür. Fakat Orta Asya'da bin yıla yakın devam etmiştir. Halkların farklılığı göz önüne alınırsa, Mani, doktrinine uygun şekiller vermiştir. İranlılar, Avesta'nın onlara alıştırdığı isimleri telaffuz etmek istiyorlardı. Hellenizm'de, bir takım felsefî mefhumlar, mitolojik işaretlerin yerine geçiyordu. Hıristiyanların önünde, Yeni Ahit'ten gelen unsurlar çok büyük bir yer tutuyordu. Mani hiçbir zaman geçmiş dinleri reddetmiyordu ve onları giriş dinleri derecesinde telakki ediyordu. Buddha'yı, Zerdüşt'ü ve İsa'yı, Allah'ın gönderdiği haberciler olarak tanıyordu. Kendisine bizzat, İsa'nın haber verdiği **PARACLET** makamını atfediyordu ve kendisini, Hıristiyanlar tarafından tebcil edilen Allah insanları serisi içinde görüyordu.[39]

O da Bardesane gibi, düşüncesinin hareket noktasına, dünyadaki ahlâki kötülük problemini alıyordu. Fakat, ona orta ve iyimser bir çözüm getirmeden Suriyeli düşünür gibi o da, mutlak iyiye ebediyen muhalefet eden "mutlak kötülük" dogması ile bu konuyu çözmeye çalışıyordu. Bu ikilik, bütün dünya kavramının üzerine oturduğu temel prensipti. O, aydınlık ve karanlık muhalefetinde, yani, Allah ve madde muhalefetinde tezahür ediyordu. Üstelik Mani, gnostik bir tarzda bu dünyanın, bir felaketin sonucu olduğunu öğretiyordu. Karanlıklar aydınlığa yaklaşmaya yöneliyorlar ve iki muhalif güç arasındaki savaş, karışık bir dünyanın dogmasını sağlıyordu.. Biz onda, karanlıkların bağları içinde tutulmuş bir takım aydınlıklar müşahede ediyoruz. Bizzat insan da, bu türün bir karışımıdır. Fakat Allah, ışığı kurtarmak için ona yardım etmektedir. İşte bunun için yeryüzüne insanlara, kendi değerlerinin bilincine varmaları için elçi göndermekte ve onlara, kendilerinde bulunan ışığı kurtarabilecek ve onu orijin haline geri getirebilecek yolu göstermektedir. İşte bu yol zahitlik yoludur. Karanlıklar krallığının maddi bağlarının, kırılma yoludur. Bunun için yapılacak şey, aydınlık ruhları durmadan bedenlere sürgün eden döllenmeyi durdurmak gerekir. Ayrıca O, herhangi bir hayvana işkence yapmayı, ağaçları sökmeyi ve

---

[39] İbid, p. 56.

bu dünyada herhangi bir yere yerleşmeyi de yasaklamaktadır. Üstadın seçilmiş olan mükemmel talebesi, seyahat etmelidir ve yeni İncili vaaz etmelidir.O'nun vejetaryen olan basit gıdası,çok geniş olan mensuplar grubu tarafından temin edilecektir. Dünyada yaşayan ve sadakalarıyla seçilmişlere kurtarıcı misyonlarını sağlayacak olanlar, bu dine girenlerdir. Bu dine girenler, doktrine entelektüel katkılılarını vermekle ve seçilmişlerin hayatlarını adadıkları iman davasını bağışlarıyla desteklemekle iktifa edeceklerdir. Cemaatin üyelerine özgü kült pratikleri, tavsiye edilen duaların okunmasında, oruca riayet de günahların itirafında mevcuttur.[40] Günahların itirafı, ruhun gerçek tabiatının bilincine vardığı sağlığa kavuşturucu bir fazilete sahiptir. Hıristiyanlıktan ve Helenistik gnose'dan bu noktada ayrılan Maniheizm'de, ne mistik vardır ne de sakrament.

Mani'nin belli başlı eserlerinde açık ve sade olan bu kurtuluş doktrini, bir mit şekli altında takdim edilmektedir. Karmaşık yapısı ile ve her yerden alınan farklı unsurlarıyla, önceki gnose yaratılışlarının çoğunu aşmaktadır. Işık krallığında, büyük Baba olan yüce Allah saltanat sürmektedir. O'nun varlığı beş sıfatla gösterilmektedir. O'nun karşısında, karanlıklar ülkesi aşağıdaki beş karanlık unsuruyla bulunmaktadır. **Duman-Ateş-Rüzgar-Su-Karanlık**. Bu beşli bölünme, maddi dünyada bulunmaktadır. Maddi dünya, uğursuz bir savaşla, uzaktan parlak olarak fark edilen aydınlıklar krallığının fethi için bütün güçlerini toplayıncaya kadar yaralanacaktır. Allah bu saldırıya mukavemet için, kişileşmiş güçlerini göndermekte ve her şeyden önce, beş unsur olan **Hava-rüzgar-Işık-Su ve Ateş** ile **"Tip-İnsanı"** göndermektedir. Bu savaşta, **"Tip-İnsan"** hasmına teşekkür için aydınlık unsurlarını salıvermektedir. Onlar, karanlıklarla yutulmaktalar ve yabancı unsurlarla erimekteler ve vatanlarını unutmaktalar. Tip-İnsan bile, geçici olarak bilincini kaybetmekte fakat onda olan Tanrısal akıl, yukarıdan gönderilen "**Yaşayan Ruh**"la kurtarılmaktadır Sonra, esir olan aydınlık unsurlarını kurtarmak için dünya, yaratılmıştır. Çok gelişmiş bir mitoloji **"yaşam-ruhun"**, karanlıklar dünyasının şeytanlarına söylediği **"iyi yargı"** tasvir etmektedir. Onların derileri, bedenleri ve kemikleri **Cosmos**'un inşasına hizmet etmektedirler. Saf olarak kalan aydınlık unsurları, güneşin ve ayın yaratılmasını

[40] Bang. Manich-Laien-Beichtspiegel (Muséon, 36, 1923, 137-242).

sağlamışlardır. Bu ışık ağının içine, krallığa dönmek için diğer bütün aydınlık unsurları, serbest oldukları ölçüde toplayacaklardır. Ay büyüdüğü zaman her ay bu unsurların akını, müşahede edilebilir.

İşte o zaman "üçüncü gönderilen" kurtarıcılık işini üstlenmek üzere bu dünyaya inmiştir. Onun birinci işi, aydınlık varlıklarının büyüleyiciliğine boyun eğen şeytanların sexuel ayartıcılığı içinde olmuştur. Böylece, aydınlık unsurlarından birazı serbest kalmış ve karanlıkların gücü, geri kalanının yok olmasından korkmuştur. Sonuçta, hayal edilemez bir gürültü ile insan çiftini yaratmıştır. Adem ve Havva bedende, maddenin karanlığında birleşmeye yönelmişler, döllenme ile, onlarda olan aydınlık unsurlarının kurtuluşu imkansız hale gelmiştir. Fakat bu plan, bozulmuştur. Mitolojik dramın yeni bir şahsiyeti sahneye çıkmaktadır: "Muhteşem İsa, gökten inmekte ve Adem'e, aydınlık tabiatını ve ruhun tanrısal kökenini göstermektedir. Böylece onda, maddenin bağlarından kurtulma arzusunu uyandırmaktadır. İsa, insanlığa yeni bir faktör olan Tanrısal aklı (Nous) dahil etmiştir. Bu, aşağı yukarı savunmacıların Logos'una uygun düşüyordu ve beşeri varlıkta, ruhun beş uzvunu veya zihinsel yetenekleri ve **aşk-iman-olgunluk-sabır-hikmet** gibi beş fazileti yaratıyordu. Bunlar, kurtuluş için girdiği savaşta ruhun silahları idi.

Fakat Nous' (Tanrısal akıl) un etkileri, zamanla kaybolmakta ve yeniden elçiler, yeryüzünde insanları doğru yola davet için görünmektedirler. Bunlar, büyük dinlerin kurucularıdır. Mani, habercilerini tanımaktadır ve bunların sonuncusu İsa'dır. İsa, bu mitolojide sadece Tanrısal aklın bir habercisinden başka bir şey değildir. O bazen "İnsan-Tipi"nin aynısı olarak kabul edilmiş veya onun oğlu olarak isimlendirilmiştir. Bazen da, **"Üçüncü Gönderilene"** katılmış veya onun yerine konmuştur. Onun acıları ve ölümü, tarihi olarak değil; gerçek olaylar olarak takdim edilmiştir. Maniheistler için, acının hikayesi (İsa'nın çektikleri) mitolojik bir imajdır ve çarmıha bağlanmış İsa, maddeye bağlı ruhu temsil etmektedir. Şayet Mani, mektuplarında, Paul'un yaptığı gibi kendisine **"İsa-Mesihin Havarisi"** ismini veriyorsa, kendisini, Allah'ın gönderdiklerinin arasına koymak istemesindendir. Yani Tanrısal Aklın (Nous) elçilerinin arasına koymak ve kendisini, aydınlığın kurtuluşunun son ilan edicisi olarak görmek istemesindendir. Nihayet, daha önce Yeni Ahitte tasvir edilen ve haber verilen dünyanın sonu geliyor. Yani, aydınlığın karanlıklar üzerindeki parlak zaferi geliyor.

Biz burada mitolojiden sadece bir takım detaylar ve sayısız tablolar ihtiva eden bir deneme sunuyoruz. Bu tablolar, beşli ve on iki zamanlı bir ritme göre dizilmişlerdir. O bize, dünyanın çeşitlilik fikrini vermektedir. Öyle ki, Maniheizm onu, karışık desenli, enlemesine kesilen satırlar, mantıksız araya sokmalar, imajların yer değiştirmeleri ve denklemler, isimler ve fikirler tasvir etmektedir. Şayet yeni dinlerin büyük satırları, yüzyıllarca değişmeksizin kalmışlarsa; talebelerin imajları, üstatları hayatta iken bile, bir takım mitolojik imajlarla kuşatılmış, bazen onları geliştirmiş, bazen basitleştirmiş ve fonları kaybettirecek bir takım renkler ilave edilmiştir. Bize göre burada, bütün gnostik ekolleri karakterize eden bir fenomen vardır. Fakat Maniheizm'de o, net şekilde görülmektedir. Bu, sistemin esas şeklini tanımayı güçleştirmektedir. Bugün, gnostiklerin muhayyilesiyle yaratılan figürler, bizzat Mani'nin düşüncesi üzerinde güçlü bir cazibe icra etmekte ve onu, müşahedeye dayanan bilgiden uzaklaştırmaktadır.

Maniheizm, Hıristiyanlığın ve gnose'un bir ürünüdür. Mani, bilerek bu çift kaynaktan beslenmektedir. Fakat Yunan aklının berraklığı, ona hatalar yaptırmakta ve kurtarıcılık işinde rol oynayan mitolojik figürler, Galileli Vaazın sesini boğmaktadır. Bu din, tarihe kök salmıyor. O, kavranamaz kutsallık olarak kalıyor. Onun kıvılcımı, beşeri ruhta, kurtuluşu özlüyor ve bu dünyayı inkârla insan, bizzat kurtuluyor ve Allah'ı açığa çıkarıyor. Maniheizm, gelişmeye kabiliyetli değildir. O, binlerce yıldır ruhunu kaybederek, şeklini koruyarak evrensel tarihin kenarında var olmaya devam etmiştir. Batının manevi tarihinin akımına Hıristiyanlık girmiş ve yüzyıllarca onunla evrimleşmiştir. Fakat kiliselerinde her zaman, İncilin sade ve eski sözleri çınlamıştır.

XIII. BÖLÜM

MISIR

İlk beş yüz yıllık dönem esnasında, Hıristiyan misyonu'nun yürütüldüğü ve sonra da devam edildiği Mısır'ın, ufkumuzun dışında kalmasına ve sonraki tarihçilerin de boşluğu doldurmak için, İskenderiye piskoposlar listesini ortaya koymalarına ve Markos tarafından kilisenin kuruluşunu anlatan efsaneyi belirtmelerine hayret edilmelidir. Bununla beraber Mısır, Doğu ile Hıristiyanlığın geniş şekilde yayıldığı Roma ile sıkı ilişkiler içerisindeydi. Bu olay, bir dava konusu olmalıydı ve bunu açıklamak için yakınlarda şöyle bir iddia ileri sürülmüştü.[1] Mısır'da, en eski dönemde, kilise Hıristiyanlığından daha sonraki dönemlerde kabul edilemez tarzda ayrılan bir Hıristiyanlık zuhur etmişti. Başka bir ifadeyle bu bir sapma hareketiydi. Ortodoks tarihçiler, bu hareketten bahsetmemek için bir takım haklı sebeplere sahiptiler. Bundan dolayı, ikinci asrın ilk üç çeyreğinde, bütün Mısır Hıristiyanları konusunda sahip olduğumuz bilgiler, onların sapık olduklarını bildirmektedir.

Hadrien döneminde **Basilide**'in, Autonins'ler döneminin başında **Valentin**'in bilgileri başlamaktadır. Bu iki gnostik âlimin etrafına bir grup talebe ve talebeye denk insanlar toplanmıştır. Bunların arasında, geçici olarak Marcionit **Apelle** de bulunmuştur.[2] Diğer Akdeniz ülkelerinde kilise, gnostik hareketi mağlub ettikten sonra, Gnose, Mısır'da yüz yıllarca canlı şekilde kalmıştır. Gnose'un icra ettiği aksiyon, her şeyden önce, bir edebiyat teşkil eden Kıpti tercümelerinde ve papirüs üzerine Grekçe yazılmış orijinal metinlerde, kendini göstermiştir. Üstelik, bir gnose ürünü olan **"Mısırlıların İncili"**, dört kanonik İncile muhalif olarak Mısır'da kullanılmıştır.[3] İşte buradan **"Mısırlılar"** yani gnostik olan **"Mısır Hıristiyanları"** çıkmaktadır.

---

1 W. Bauer, Rechtglaubigkeit und Ketzerei, 49-64.

2 Cf.t. I, p. 281.

3 Klostermann, Apokrypha, II, (Kleine Texte, 8), 2e édit, p. 12.

Yine Mısır'da dolaşan bir başka gnostik kitap, "**İbranilerin İncilidir**". Clément ve Origène bundan bahsetmişlerdir. Ancak bunu, Suriyeli Yahudi-Hıristiyanların kitabı ile karıştırmamak gerekiyor.[4] O, muhtemelen Yahudi-Hıristiyan gnostiklerce kullanılıyordu. Bütün bunlar, Suriye'de olduğu gibi Mısır'a da Hıristiyanlığın gnostik şekli altında girdiğine ve Katolik Kilisesinin ancak daha sonraki dönemlerde, gnose'a karşı girişilen sert savaştan sonra üstün geldiğine inanmaya sevk etmektedir. Muhtemelen bunda Roma'nın desteği kesindi. Bütün bunlar, İskenderiyye'nin hayret verici bağımsızlığı ve daha sonraki piskoposluk gelişmesiyle, ilişkisiz olmamıştır.[5]

Ne olursa olsun Katolik Kilisesi, Piskopos **Démétrius** (189-231) döneminde ancak bir şahsiyet olarak görünmüştür. O'nun ilk üstün temsilcisi, İskenderiyeli Clément'tir. O, gerçeğe bakılırsa Atina'da doğmuştur. Yazıları onun saf bir Yunan olduğu izlenimini vermektedir. Flavien, onun ailesine Roma sitesini vermiştir. Buna onun tam ismi işaret etmektedir. **Titus Flavius Clémens**. O'nun patronunun **Flavius Clémens** olduğu[6] da düşünülmüştür.[7] O, Domitien'in ölüme mahkum ettiği bir danışmandı. O da, savunmacı, Justin gibi[8] hakikati aramak için dünyayı dolaşmış ve Grek bilginlerinden aşağı İtalya'dan ve Doğu'dan yararlanmıştır. Ancak, ruhunun özlemleri, Mısır'da, Pantène'nin derslerini dinleyinceye kadar sakinleşmemiştir.[9] **Panténe**, çok sayıdaki ayrı üstadlardan biridir. O'nun hikayesi, üstün talebelerinden birisinin bilgisi sayesinde muhafaza edilmiştir. **Eusèbe**, O'nun stuasyen olduğu gürültüsünü ve Hindistan'a bir misyonerlik seyahati yaptığını ilave etmektedir.[10] Clément'in yazılarına göre onun derslerini yeniden ortaya koyma teşebbüsleri başarısız olmuştur.[11] Bu durumda **Pantène**'i, Clément'in sık zikrettiği **"Presbytres"**ler arasına koymak gerekmektedir. Sonuç itibariyle, o, çok eski nesil insanları arasında yer almaktadır. Bunların onun üzerindeki etkisi sadece sözle olmuştur. Bundan dolayı onlar, Hıristiyan geleneğinin

4 Cf.t. I, p. 196, Klostermann, Apokrypha, II, p. 5, no: 5, 27.
5 Cf. Supra, p. 59.
6 O. Stahlin, dans l'excellente introduction a sa traduction: Bibl, der Kirchenvater, 2e serie, t. VII, p. 10.
7 Cf. Supra, p. 161.
8 Justin, Dial, 2
9 Clément, Strom, 1, 11, 1-2.
10 Bu konuda bütün bilgiler, Harnack'ın "Altchristl. Litt, 1, 291-296 isimli çalışmasında toplanmıştır.
11 J. Munck, unters. Über Clemens v. Alex, 1933, 173-204.

saygıdeğer temsilcileri olarak telakki edilmişlerdir. İrénée de onun bağlı olduğu bir grup "Presbytr"den bahsetmektedir. Fakat, **Panténe**, onların aralarında en etkili olanıydı. Çünkü o, **"İskenderiyye Din Okulunun"** direktörüydü.[12] Bu okul konusunda önce açık bir şey bilinmiyordu. Ancak, Origène'nin yönetimi altında, Hıristiyan ilminin bir ocağı haline gelmiştir. Burası, bütün mezheplerin ve felsefelerin mensuplarının, sık uğradıkları bir merkez olmuştur. Öğretim metodu olarak, Antikite okullarının metodunu benimsemiştir. Başlangıçtan beri, bu Hıristiyan okuluna, Grek ilim ruhuna uygun bu görüş genişliği atfedilmiştir. Bu ruh, **Ptolemées**'ler döneminin başından beri İskenderiyye'de yaygındı. Bütün felsefi ve İncil eğilimleriyle, Mısır gnostizminin içinde ilerleyen Katoliklerle temasa geçmeyi arayan bir ilişki kurma idi bu.

Ne olursa olsun Clément, Pantène'nin halefi oldu ve okul öğretimine, Katolik eğilimli, Hıristiyan gnose'unun karakteriyle kendi dehasının damgasını vurmuştu. Clément'in hayatı hakkında bildiğimiz bu şey, az kelimeyle yer almaktadır. O, şöhretini, Commode (180-192) döneminde elde etmişti.[13] Septime-Sévère (202-203)'in zulmü, İskenderiye Hıristiyanlarının üstadlarını dağıtmıştır.[14] Clément'i 211 yılında yeniden buluyoruz. O, Kapadokya Césarée piskoposundan Antakya'ya bir mektup getirmiştir. Beş yıl sonra da öldüğü haberi ilan edilmiştir.[15]

O'nun edebi faaliyetleri konusunda oldukça bol bilgiye sahip bulunuyoruz. Bunlar, bize kadar ulaşan kitaplarındaki bilgileri tamamlamaktadır. Eusèbe, kilise tarihinde (Histoire Ecclésiastique), bildiklerinin bir listesini vermektedir. İstanbul patriği **Photius**, 850 yılına doğru Clément'in belli başlı eserlerini okumuş ve eleştirilerini sekreterine dikte ettirmiştir. Bunların sayısı bir hayli kabarıktı.[16] O'nun üç büyük ve bir küçük kitabına sahip bulunuyoruz. Diğerleri kısa notlarla ve birkaç parça ile bilinmektedir.[17] Belli

12 Eusèbe, Hist. eccl, 5, 10, 1, 4.

13 Eusèbe, Hist. eccl, 5, 11, 1; cf. E. Schwartz, dans l'édit, de l'Hist. eccl. D'Eusèbe, vol. 3, 29. Julius Africanus, fr. 52 (Routh, Reliquiae Sacrae 2e édit, 2, 307).

14 Cf. Supra, p. 166. Eusèbe, Hist. eccl, 6, 3, 1.

15 Eusèbe, Hist. eccl, 6, 11, 6; 14, 9. Harnack, chronologie, 2, 6.

16 Eusèbe, Hist. eccl, 6, 13, 1-7. Photius. Bibl, cool, 109-111.

17 Edition O. Stahlin, 1905-1909. Une traduction allemend du protr, du paedog et des stromates (1-IV) se trouve dans la Bibl d. Kirchenvâter, 2ed. Serie, vol. 7, 8 et 17 (1934-1936). Traduction des strömates par F. Overbeck, publiée par C.A. Bernouilly et L. Früchtel, 1936.

başlı üç yazı birbirine sıkıca bağlıdır ve onları **üç bilim** (trilogie) olarak adlandırmak mümkündür. Gerçi bu adlandırmaya bir takım tenkitler yapılmıştır. **Birinci yazı**, okuyucuyu, Hıristiyanlığa getirmeyi hedeflemektedir. **İkinci yazı**, okuyucuya Hıristiyan ahlâkını öğretme hedefindedir. **Üçüncü yazı**, okuyucunun gözlerinin önüne, bilginin esrarına vakıf, mükemmel bir Hıristiyan idealini koymaktadır. Clément, çok önce eserin planını tasarlamıştı. Fakat, tamamlamadan bıraktığı sayısız ertelemelerden sonra üçüncü kısmın yazımında tereddüt etmişti.[18]

Clément, zamanının spiritüel hayatına tam olarak iştirak etmekte ve sadece İskenderiyye'de takdim edilen bunca hakikatin bütün ideallerinin vizyonuna sahip olmaktadır. Eski zaferlerinin yankısını hâlâ muhafaza eden doğru bilimler orada gelişmektedir. Clément şehre geldiğinde, bin yıldan daha fazla otorite olacak olan sistemin yaratıcısı astronom Ptolénée yeni ölmüştü. Filoloji, geleneğine sadık bulunuyordu ve **Apollonius Dyscole**, gramer ve Grek sintaxe kitaplarını yazıyordu. Komşu şehir olan **Naucratis**'de, **Athénée**, Aulu-Gelle'in Batı'da yaptığı gibi, fişler ve el kitapları yardımı ile Platoncu bir "şölen" düzenliyordu. Bu daveti, kültürlü halk zevkle kabul ediyordu. Artık, büyük gnostik bilginler ölmüştü. Fakat onların okulları yaşıyordu ve hem Hıristiyanları hem de putperestleri çekiyordu. Özellikle, Eflatun, sanki felsefî gerçeğin araştırılmasındaki zeka gruplarında yeniden yaşıyordu ve yük taşıyanların arasında, onun peygamberi olacak olan Ammonius bulunuyordu.

İşte Clément'in yaşadığı muhit böyle bir muhitti. O, bu dünya için yazıyordu ve orada okuyucular buluyordu. Orada burjuvazi hukuku vardı. Bu hukuku elde etmek için Justin ve diğer savunmacılar gibi savaşmak zorunluluğu yoktu. İskenderiyye'de zekaların evrimi, başka yerlerden daha hızlı olmuştu. Bu ise, Hıristiyanlık için bir mutluluktu. Clément başlangıçta filozoftu sonunda ise gnostikti. Fakat felsefe ve gnostisizm onda Hıristiyanlıkta birleşmişti. O, dünya için bir takım bilmeceler olarak kalan problemleri zahirde oldukça sığ ve sâde doktrinlerinin anlamına nüfuz etmeyi bu birleşme ile çözmeyi istiyordu. O, fikri, okuyucularına, yazarların istediği dilde ve zarif üslupla açıklıyordu.

---

18 Clément, paed, 1, 1, 2; Strom, 4, 3.

O, Attique'i dialektikle yazma zahmetine katlanıyor, hoşuna gittiğinde kullanılan dilde kaybolan istek kipini kullanıyor ve fırsat çıkınca, ikilik ve başka gramatikal zerafetleri dahil ediyordu. Cümleler, sanatkaârane ve dengeli kurulmuşlardır. İkili, üçlü veya bir seri ile konulan edatlar, kulağa hoş gelen bir ahengi takdim etmektedirler. Sonra, Oratuar ifadelerle dolu bir takım devreler cereyan ediyor. Bütün bu retorik süreçler, o dönemde rağbette idi. Clément, onları, basit dile muhalefeti ihmal etmeksizin, özentisiz ve sadece demek istediğini ifadeye hizmet için, talebelerini yumuşatmak için kullanmaktadır. Onlarla sofistike, kulakları büyülemektedir. Bu cümle, mesleğin sadece bir kısmını oluşturmaktadır.[19] Batıda Tertullien ne ise, Doğu'da Clément o idi. Orada her şey daha zordu. İlk Hıristiyan yazarın edebi dünyası, değerini bulmalıydı. Dünyanın gözünde bir **Aristide** veya **Philostrate** gibi bir sofistti. Onun garip muhtevalı yazıları, zevkle okunabiliyordu.

Onların arasında ilki **Protrepticos** veya **"Exhortation"**du. Bu ünvan, insanları bir karar almaya davet hedefi güden nutuklara bilerek veriliyordu. Bunlara, ahlak ve felsefî alanda olduğu kadar retorik alanında da rastlanmaktadır. Aristote, Protrepticos'u yazmıştı. **Epicur** ve aralarında **Cléanthe**'ın, **Chrysippe**'in ve **Posidonius**'un da bulunduğu bir dizi Stuasyen de aynı şeyi yapmıştır. Clément bu ismi, Hıristiyanlığa getirmek istediği okuyucuyu belirtmek için seçmiştir. Fakat diğer yazılarında olduğu gibi, haklı olarak, ekol dilinden sakınmakta, Sofistlerin modern ve zarif dilini kullanmaktadır. Konunun önemi, davetin ciddiyetini ortaya koymaya yetiyordu. Ampnion, Arion ve Orphée şarkılarını, şarkıcılara duyuruyorlardı ve yardımsever Ağustos böceği, **Eunomos Iyrén** üzerinde uçuyordu. Fakat bu eski melodiler ne anlama geliyordu? Hata ve korku, şeytanların zulmünü köleleştirme... Şimdi, hakikatin ebedî melodisi, Tanrısal Logos'un yeni şarkısında çınlıyordu. Bu logos ki, endişeleri, kinleri dağıtıyor ve acıları unutturuyordu. Bu şarkı, dünyanın sonuna kadar çınlayacaktı. Her şeyi, Allah'ın, babalık iradesine göre ahenkleştirecekti. Şiir ve kitara, Logos'un hakir gördüğü ruhsuz enstrümanlardır. O'nun çok sesli orkestrası geniş dünyalardır ve mikrokozm olan insan, Tanrının zaferine ahengini söylemektedir. Bu demektir ki bu yeni şarkı, başlangıçtaki Logos'tu. O, dünyayı yarattı ve bize

---

[19] Clément, Strom, 1, 22, 4-5; 2, 3, 1 ve sonrası

Kartaca, Mesihin zaferinde göründü. O Mesih ki bize, ebedî hayata götüren gerçek hayatı öğretti.

Bu girş sözlerinde bir Hıristiyan samimiyeti görülmektedir ki böyle bir ifadeye buraya kadar karşılaşmadık.Bu, ne haksızlığa ve adalet reklamlarına karşı savunmacıların gösterdikleri acılı tenkidlerde ne de bir Avukat olarak şikayette bulunan Tertullien'in fanatik intikamında yoktu. Bu, bir yükseklik duygusu ve sakin bir güvendi. Bir şair tarafından ele alınan fikirler, ebedî ve son hakikatin vahyedicisi olan Mesihin zaferinde, muzaffer bir ilahiyi oluşturuyordu.

Kitabın ilk paragrafları, birden okuyucuyu yükseklere götürmektedir. Söz konusu olacak olan dünyanın logosu'dur. Bu logos, vaftizci Yahya'nın reklam ettiği gibi ve İncilin önceden haber verdiği gibi, Mesih'te tezahür etmiştir. Nihayet Clément, unutulmuş tanrıların dilsiz mucizelerinden ve karanlık esrarlarının bulanıklıklarından okuyucuya bahsettiğinde okuyucu, ani bir düşüş hoşnutsuzluğu hissetmektedir. Clément, Antik paganizmi hedef alan polemik yoluna girmekte, zaruri konuları ele almakta ve gerçek İncil desteğinde **Sibylle**'in şehadetini nakletmektedir. Filozoflar sorgulanmakta ve Tanrının son bilgisine çok yaklaşmış olan Eflatun, İbranilerin üstadları olduğunu itiraf etmek zorunda kalmaktadır. Xénophon, Cléanthe ve özellikle Pythagore, Tanrı üzerinde hakikati öğrenenler olarak zikredilmektedir. Sonra şairler gelmektedir ki onların nakilleri, başka işaretlerle bildiğimiz bir antolojiye ödünç aktarılmışlardır. Sonunda Eski Ahidin peygamberi gelmektedir ki onlara Sybille eklenmektedir. İradî olarak, Helenlik yazılarla İncil yazıları arasındaki sınırı silerek Clément, bütün dünyada Tanrısal vahiy birliğini ortaya koymaktadır. Bu hakikati açıkça tasdik etmeksizin onu prensip olarak koymakta ve Yeni Ahidin kitaplarının doktrinlerinin üzerine oturacağı bir temel yapmaktadır. Bütün dünyadan yükselen binlerce ses, bir ahenk ve Tanrısal birlik teşkil etmektedir. Bunlar, Logos'un yönettiği bir koro oluşturmakta ve onun şarkısı şu son hakikati ilân ederek mükemmel bir akkord'la sonuçlanmaktadır: **Baba, çok sevgili Baba.**[20]

İşte açıklamaların büyük satırları böyledir. O, oraya, okuyucunun aklına gelme ihtimali olan itirazları ilave etmekte ve sıra ile ciddi ve ironik acil da-

---

20 Clément, protr, 88, 3.

vetler, Kurtarıcı karar almada tereddüt edenleri, sürüklemektedir. Nutuk, aydınlık imajlarla sona erinceye kadar deliller acil olarak gelmektedir. Meş'um Kaya'nın üzerine, dünyanın sevincinin aldatıcı şarkısını duyuran sirenler oturmuştur. Logos'un sürdüğü gemide kal ve **Ulysse** gibi direğe tutun! O zaman güvenle semavi limana ulaşacaksın. Tanrının Kutsal dağının üzerinde, Logos'un sırlarını kutlayacaksın ve Meleklerin ve doğruların, yegane tek, yok olmayan Tanrının etrafında dans ettiği halkaya gireceksin. Akılla mücehhez bütün Barbarları, Grekleri ve Baba'nın iradesine göre yaratılan bütün insan türlerini İsa şöyle çağıracaktır.: **"Ey bütün insan ırkı dinleyiniz, bana geliniz"**, Sonuç, eksiksiz bir sanattır. İsa'nın nutku, daima güçlü aksanlarla yapılmış, cümleler kısa ve çekiç gibi... ölümsüzlük, Aphtharsia, Logos hatırlatılmış ve kurtarıcının şu çağrısını duyurmak için kaybolmuşlardır: "**Bana geliniz. Sizler yorgun ve yüklüsünüz. Sizi ben sakinleştireceğim.**"

Konuşma devam ediyor. kısa zamanda yavaşlayacak bir canlılık içinde Clément, Mesihin çağrısını yeniden almakta ve onu dinleyen filozofları şu seçeneğin önüne koymaktadır: "**Logos'un gerçeği veya kitlelerin illuzionları?**" Logos seni, bir Tanrı dostu yapacak ve sen de bir bütün gibi olacak her şey Tanrı olacaktır. Çünkü birlikte olan dostlar, ona sahiptir. Nihayet Clément, tek başına Hıristiyanın sofu, zengin ve asil olduğunu beyan etmektedir. O, Tanrının yegane benzeridir. İnanıyoruz ki, İsa-Mesihle ruhta aziz olanlar ve doğrular aynı şekilde Tanrıya benzemektedirler. Peygamberin şu sözü bu inayeti ilân etmektedir: "**Dedim: Sizler Tanrılarsınız ve çok yüce olanın çocuklarısınız**" Bu noktada Clément, Greklerin dikkatini şöyle diyerek çekmektedir: "o, onlara Tanrılaşma yolunu işaret etmek istemektedir. Mesihin vaadi, insan ruhunun en derinliklerinin özlemlerine cevap vermektedir." İşte, **Protrepticos**'un sonucu böyle bitmektedir.

Clément'ın ikinci eseri, doğrudan doğruya birinciye bağlıdır ve okuyucuya, bir teslisin plânını açıklamaktadır. Şayet Logos, insanın ahlaki iradesini (Protrepticos'un hedefi de böyle idi) feth ederse, Logos, ona kendisini bir eğitimci olarak takdim eder ve onun ruhunu nasihatleriyle ve cesaretlendirmeleriyle biçimlendirir. Mesih'den bir eğitimci olarak (paidagogos) bahseden ikinci eserin konusu bu idi. Clément, Mesihten bir doktor (didascalos) olarak bahsetmeyi sonraya bırakıyor. Bir eserinde de teoloji ve vahiy dokt-

rini söz konusu edilecektir. Birinci eserinde, esas olarak, putperestlere hitap etmekte ve onların müşahedelerini, kanaatlerini, paidagogos'da ele almakta, bilgi ve iman arasında köklü bir fark kuran gnostik teorilerle, kendi doktrinini net olarak ayırmaktadır. Onlar, bir yandan, Katolik kilisesi aracılığı ile, kör bir imanla yetinen ve İncili lafzî anlamda anlayan psychiques'lerle, diğer yandan ruhla, Tanrısal sırları öğrenen ve harflerin altındaki incilin derin anlamını keşfeden **Pneumatiques**lerin arasını ayırmaktadırlar. İşte gerçek Hıristiyan olanlar sadece onlardır.

Şüphesiz Clément bu ayrımı reddetmektedir. Vaftizi alan herkes, böylece, aydınlanmış, ölümsüzleşmiş, Tanrının oğulları olarak Mesih gibi mükemmel Hıristiyan haline gelmektedirler. Onun vaftizi ile, biz de onun gibi olmaktayız. Vaftiz, birden, karanlıklar krallığının Hıristiyanını, Tanrının bilgisinin aydınlığına geçirmekte, günahları, karanlık bir bulut gibi kaybolmakta, ruhunun gözleri ile, Tanrıyı müşahede için semaya bakmaktadır. Vaftiz olmuş olan hepimiz, yeryüzü açgözlülüklerini reddetmişiz ve Rabbin önünde, ruhsal adamlar haline gelmişiz. Zamanla iman, Hıristiyan hayatının özü olmuştur. O, gelecek olanı önceden yakalamış ve bu anlamda o, her şeyi ihtiva etmektedir ve mükemmeldir. Çünkü hiçbir şey, imanın kavradığı ve sadece dirilişten sonra gerçekleşecek olan ebedî hayattan daha yüksek değildir. Aslında gnose, imandan farklı değildir. O, yeni aydınlığın bilgisinden başka bir şey değildir.[21] **Paidagogos**, okunduğunda, Clément'in daha sonra bu kelimeden çıkaracağı gnose'un sadece bir kısmı çözülebilecektir.

Ahlaki kötülüğün, günahın kökeni probleminin, Hıristiyan düşünürlerini ne kadar meşgul ettiği bilinmektedir. Clément, gnostik kavramları gözden kaybetmemekle beraber, problemi, Tanrıda, iyilikle, gazabın, iyi niyetle, cezanın vaadle, uzlaşıp uzlaşmadığını bilmeye indirgemekte ve onu, tanrısal eğitim noktasına koyarak çözmeye çalışmaktadır. O, bu konuda sadece İncil passajlarına dayanmamakta, Platon'un **Gorgias**'ını zikretmekte ve Tanrının adaleti fikrinin, Tanrısal gazabının yanlış kavramlarına muhalefet etmektedir. **"Seçebilen suçludur. Tanrı, masumdur"** diyor, Platon ve St Paul onunla aynı fikirdedir. Günahı söz konusu eden insanın hür iradesidir.[22] Bilakis, Tanrısal Ruhun nefesinde, yaratılış esnasında alınan şey, Tan-

---

21 Clément, paed, 1, 25-31; cf. 32-52.

22 Clément, paed, 1, 62-70; cf. Platon, Rép. 10, p. 617[e]

rının sevdiği insanın değeridir ki bu aşkla Tanrı, yeryüzüne biricik oğlunu göndermiştir.[23] Clément burada, insanda olan ve Tanrının kurtuluş işine girmesine sebep olan Pneuma'nın tohumu veya ışık kıvılcımından bahseden gnose'a yaklaşmaktadır.[24]

Toprağın tozundan şekillenmiş olan insanı, Tanrı su ile yenilemiş, Ruhla yükseltmiş, kelam ile eğitmiş, emirleriyle onu idare etmiş ve ondan oğlunu meydana getirmiş ve ona kurtuluş vermiştir. Topraktan yaratılan Kutsal-İnsanı, semavî insan haline getirmiştir. Böylece, kutsal yazının şu sözü yerine getirilmiştir: **"İnsanı, kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım"**[25] Tanrı böyle dedi ve bu, Mesihte gerçekleşti. Diğer insanları, ona benzer kaldı. Sonuç olarak, Baba'nın iradesini tamamlamak, Paidagogos-Logos'un sözünü dinlemek ve kurtarıcımızın hayatını taklit etmek istiyoruz. Mesih bize, bir takım emirler vermiş ve bize onları tamamlama tarzını göstermiştir. Bu, basit ve mütevazi bir hayattır. O hayat bizzat yetecektir ve endişesiz şekilde ebediyete doğru ilerleyecektir. Logos onu, akla uygun nasihatleriyle idare etmektedir.

Akl-ı selime karşı olan şey, İsa'nın çektiklerinde görülen günahtı. Biz Hıristiyanlar imanı, Logos'un aklına itaat olarak isimlendirmekteyiz ve tabiatıyla bu itaat bizi, Stuasyen filozofların isimlendirdiği ödevleri yapmaya götürmektedir. Paidagogos'un bize öğrettiği Hıristiyan hayatı, Rabbin emirleriyle örtüşen akılcı faaliyetler bütününden veya kutsal yazılarda bulunan Tanrısal hareket kurallarından ibarettir.[26] Hıristiyan ahlakının temeli de böyledir. Dünyanın rasyonel prensibi olan Mesih veya Logos, bizzat genç Hıristiyan halkı eğitmeye teşebbüs etmiştir. O, emirlerini İncil'de, Eski Ahit'te göstermiştir. Onların, Kutsal-Ruh'la bireysel Hıristiyanlarda tamamlanmasını icra etmiş ve bütün dünyada, ödeve uygun bir faaliyet tespit etmiştir. Çünkü, ödev, Logos'un sonucunda sudur eden, daima akılcı bir ifadedir. Stuasyen dünyanın ve Hıristiyan ahlakının uyumu, şaşırtıcı bir durum değildir. Çünkü o, bir iç zaruretten sudur etmektedir. Bu sonuç, **Paidagogos**'un, birinci kitabının son bölümlerinde daha önce görülmekte ve

---

23 Clément, paed, 1, 7-8.
24 Cf. Supra, p. 276 ve t.I, p. 312.
25 Tekvin, 1/26.
26 Clément, paed, 1, 98-103.

prensiplerin pratik uygulamasını gösteren müteakip iki kitabın her sayfasında da yeniden görülmektedir. Clément , hayatın farklı alanlarını gözden geçirdiği ve öğretilerini örneklerle açıkladığında, genel formüllerde ahlaki açıklamadan, Stuasyenlerin tarzını kullanmaktadır. Biz bunu vicdan ilimleri diye adlandırmaktayız.

İkinci kitabın başından beri, eser bizi, günlük hayata sokmaktadır. O, sürekli olarak, yiyecekleri, içecekleri, eşya fiyatlarını, müziği, dansı, festivallere refakat eden başka şeyleri, edebli şeyler söyleme alışkanlıklarını, iyi tarzları, yağları, taçları, uykuyu, karı-koca ilişkilerini, lüx elbiseleri, ayakkabıları, pahalı süsleri ele almaktadır. İkinci kitabın konuları bunlardı. Burada karakteristik olan şey, ahlâki teşvikler ve iyilik kuralları at başı gitmektedir. İncil delilleri sıkı şekilde felsefî müşahedelere ve tabiata, akla uygun Stuasyen kurala ortak olmaktadır.

Yiyecek sâde ve sağlıklıdır. Aşırılıklar, mideyi bozmakta ve hasta yapmaktadır. Zenginlerin yeni zevkler arama peşinde servet dağıtmaları hoş görülmez. Hıristiyan sofrasına, kızartmaların ve yahnilerin bol bulunduğu **"yemek şöleni"** ismini vermek Logos'u incitmektedir. Hıristiyan kardeşlik sofrasını diğer müştereken yenilen yemeklerde de korumak gerekir. Festivaller yasak değildir ve Mesih de bizzat onlara izin vermektedir. Buralarda, kısıtlamadan bol yiyecek kullanılmalıdır. Bir akşam yemeğine davet edildiğimizde bize ikram edileni yemek gerekir. Ancak, aç gözlülükle olmamalı, sırayı beklemesini bilmelidir. Yemeklerin kokusunu almak için burun çekmek, parmakları tabaklara batırmak, boyun damarlarını şişirerek yemek ve nefes almak doğru değildir. Yine, örtüyü, elleri ve sakalı kirlendirmekten sakınmak gerekir. Ağızda yemek varken ve içerken konuşmamak gerekir. İştah kabartan yemekleri bir kenara koymak gerekir. Basit bir yemek, daha hoş olmalıdır. Festivallerde de, her şeyde olduğu gibi, ılımlı olunmalı ve aşırılık zararlıdır. Daima ölçüyü korumak gerekir. Gerekli ihtiyaçlar karşılandı mı bu ölçüye ulaşılmış demektir. İştahlar da sınırlarını aynı tatminde bulmaktadır. Hz. Musa ve Platon bu konuda aynı şeyi öğretmektedirler.[27]

Bu örnekler bize, Clément'ın, hitap ettiği halka, Hıristiyan ahlakını açıklama tarzını göstermektedir. Aslında, o genel Hıristiyanlar için değil; kül-

[27] Clément, paed, 2, 1-18.

türlü ve zengin Hıristiyanlar için yazmaktadır. Onların lüks masalları, elbiseleri, süslerinin günlük igvalar olduğunu ve insanların onlara rağbet ettiğini belirtmektedir. İskenderiyye'nin onbinlerce zengin aristokratlarının yaşam tarzını benimsemek, tamamen doğal görülmektedir. Cément'in, genç bir adam üzerinde yazdığı eseri bunlar içindir. Deve üzerindeki ve iğne deliğindeki söz, onların kulaklarında zevksiz çınlıyordu. Şüphesiz onlar, İsa'yı takip etmek istiyorlardı, tabii ki genç zengin adamı değil. Onlar, mülklerini satarak onu fakirlere verecek değillerdi. Clément onları, bu kurala harfi harfine uymalarına gerek olmadığını göstererek, sakinleştirmişti. İsa, onlardan mallarını satmalarını istemiyordu fakat kalblerini, servetten ayırmalarını, hırstan uzaklaşmalarını ve zengnilik endişesini bırakmalarını istiyordu. Sadece fakirlik, Allah'a götürmüyordu ve mülkü terk, bir insanı Hıristiyan yapmıyordu. Burada önemli olan iç düzenleme idi. Esef etmekten, mülklerden uzaklaşmamak daha iyi idi. Namuslu olmak, günlük ekmek endişesi duymamak ve başkasına yardım edebilmek daima tercihe şayandı. Şayet insan hiçbir şeye sahip olmazsa toplum ne yapacak? İyi kullanılan zenginlik, adalete katkı sağlayacaktır.[28]

İkinci asrın sonunda, Hıristiyanlık bütün büyük şehirlerin yüksek sınıflarına nüfuz etmişti. İskenderiyye'de bu durum, Hıristiyanlığın ve kültür ilişkileri probleminin karşısına teolojiyi koymuştu. Clément bu probleme müspet cevap vermekte tereddüt etmedi. Aslında Gnostikler de aynı şeyi yapmışlardı. Yine de Clément kültürlü insanların hoşuna gitmesi için dinin ahlakî gerekliliklerini az bile olsa kurban etmemişti. Diğer yandan, dünyanın fanatik kinini ve onu bazen ifade eden zahitliğin kaba şekillerini de tasvip etmiyordu. Birçok Sinik filozof, köklü şekilde dünya ile arasını koparmıştı ve Clément, onların örneklerini görüyordu. O, dünyada ve cemiyette, Hıristiyanın hayır aksiyon alanını görüyordu.[29] Onları, sadece aç gözlülük metaı olarak reddediyordu. O, buradan, bir Hıristiyan olarak, stuacıların en büyük temsilcilerinin vardığı sonuca ulaşıyordu. En önemli fark, burada soğuk bir felsefi muhakeme, ateşli ve Tanrının hizmetine kullanılmaya hazır bir aşkın yerine geçiyordu. Hıristiyanlaşmış bir dünyanın vizyonu, bu yolla tarihi gerçekleşme alanının içinde apokaliptik muhayyile alanından geçmişti.

---

[28] Clément, Quis dives Salvetur, 11-14.
[29] Clément, ibid, 30-35.

Teslisin ilk iki eseri birer davet çağrısı idi: Biri, putperestlere hitap ediyordu diğeri de Hıristiyanlara hitap ediyordu. Üçüncü kitabın doktrinal bir muhtevası vardı ve Hıristiyan vahyini ve ilmini işliyordu. Clément bu kitabı yazmayı başaramadı. Bunun için o, sert bir planı takip etmek ve Hıristiyan doktrinlerinin kavramını, detaylara kadar tutarlı ve sistematik bir şekil altında açıklamak zorunda kalmıştı. O, bunda da başarısız olmuştu. Çünkü o, bir sistematikçi değildi. Bu önceki iki eserde de görülmektedir. O, retorik sanatında detayların gelişmesinde, mutlu formüller bulmada beklenmedik intikallerde ve en yüksek belagatin işaretlerinde oldukça başarılı idi. Fakat o, geniş bir konuda berrak bir şekilde yoğunlaşmaktaydı ve mantıkî düzende başarısızdı. Sahip olduğu konuların bolluğu için o tebrike şayandı. Fakat, o, onlara hakim değildi. O, **Didascalos**'u sadece yazmayı tasarlamıştı, ancak yazmaya muvakkat olamamıştı.

Fakat gerekli fazileti yapmıştı. Gerçekte kesin olarak o, kutsal yazıda, Tanrısal şeylerle ilgili hakikatleri gizleme prensibinin uygulandığına inanıyordu. İlahiyatçı da bu örneği taklit etmeliydi ve en derin bilgileri saklamalıydı. Öyle ki sadece sebatlı bir araştırıcı onları keşfedebilmeliydi. Didascalos'un büründüğü doktrinal bir özet şekli, uygun değildi. Bunun için Clément, müteakip açıklamaları için, **Stromateus**'un edebi şeklini seçmiştir. Yani, dehasının tabiatına daha uygun bir şekil olan halıyı seçmişti. İkinci Sofistik de beğenilen isimlerden birisiydi başlık. Şöyle ki, **"çayır"**, **"müzeler tepesi"**, **"bal ışığı"** gib. Yine, daha önce karşılaştığımız **"banquet"**, **"Attique Geceleri"** ve buna benzer isimler. Bu tür bir isim, yazarın, oldukça geniş ve dikkat çekici çeşitlilikte karışık bir eseri takdim edeceğine işaret ediyordu. Konuşma ve gazete stilinin hafifliğine sahip olacak olan stil ve başlıkla uyarılan okuyucu, eserde bir kuruluk ve ukalalık bulmaktan korkmayacaktır. Yazar bazen vaade bulunmakta, fakat bize kadar gelen türlerin örnekleri arasında, bize hiçbiri cazip gelmemektedir.

Bu tür bir edebiyat Clément'e uygun geliyordu. O, belli bir plâna bağlı olmaksızın, arzusuna göre, yaptığı okumaları ve mücehhez olduğu zihinsel kapasiteleri, değerlendiriyordu. Bir konudan diğerine geçiyordu. Uzun bir anlatımdan sonra ana konuya yeniden dönüyordu. Onun açıklamalarında mantıkî bağları keşfetmeye gayret eden okuyucuyu, ümitsizliğe sevkediyordu. Okuyucu, sadece yazarın konuşmaya vaktinin olduğunu, okuduğunu

durmadan inceleme sabrının olduğunu ve orada verimli tohumları ve görünüşte oldukça karışık bir kitlenin içine mahirane saklanmış altın parçacıklarını arayan birini anlamıyordu. Clément, en derin hakikatleri keşfetmede okuyucuyu zor durumda bırakıyordu ve kutsal alanın kutsal dışılıklarını bir kenara bırakıyordu. Böyle davrandığını açıkça beyan ediyordu. Çünkü, Hıristiyanlığın hakikat incilerini, domuz yavrularının önüne atmamak gerekiyordu.[30] Şayet **Aulu-Gellen**[31], Attique Geceleri'nin girişinde, aynı şekilde kutsal olmayanlara, murakabesinin sırlarına girmelerini yasakladığı hatırlanırsa, bu tür edebiyat stillerine ait olan böyle ifadeleri çok ciddiye almamak gerektiğine işaret edilmektedir. Fakat Clémentta, onların teolojik bir önemi vardı. Gerçekten o bir takım sırları gizlememiştir. Fakat o, kendisine değerli görünen fikirleri binlerce başka şeyle karıştırmakta ve okuyucuyu onları arama gayretine sokmaktadır.

Bu temel eğilim, bütünü içinde telakki edilen gelişmeler yığınından net olarak çıkmaktadır. Önce, felsefî savunmalar, Hıristiyana faydasız ve iman için tehlikeli denilebilir. Bu noktada Clément, incelemeye başlamakta ve aşağıdaki tezi savunmaktadır: **"Felsefe, Tanrının Greklere verdiği, Tanrısal bir yetenektir."**[32] Şüphesiz, Mesihle tanrısal logosun vahyi olan bir tek hakikat vardır. o da bütün felsefeden ve hatta kültürden bağımsız olarak imanla kavranır. Fakat seyahat harcamalarında, menfaatlarda, alışverişlerde kullanılabilen bir tek para gibi, hakikat da, matematik, müzik veya felsefe şekli altında görülebilir. Hakikatin bütün fonksiyonları özel bir halde tükenmez. Verilen örneklerdeki kullanılan para gibi, hakikat da aynı kalmaktadır. Bunun için akılcı yolla, imanın muhtevasına ulaşılmak istenirse, Grek felsefesi, Hıristiyana en büyük hizmeti yapmıştır. Felsefe, Hıristiyan hakikatini daha açık hale getirmiyor, fakat o, sofistlerin ileri sürdüğü itirazların zayıflığını ortaya koyuyordu ve Rabbin asmasını koruyan bir duvar oluşturuyordu. İmanla kavranan hakikat, hayatın zaruri ekmeğidir. Felsefe, besinlerin hoşa gitmesini sağlayan baharat çeşitleridir. Netliği ile felsefe, hakikatin yayılmasına katkıda bulunur, diyalektiği ile o, hakikati sapıkların saldırısından korur.[33] Bu kanaat, **Stromates**'lerin bütün kısımlarında bulunmakta,

---

[30] Strom, 1, 18, 20-21; 55-56; 2, 3, 3-5; 4, 4, 1-3; 6, 2, 1; 7, 110-111.
[31] Gellius, Noct. attic, praef, 19-21.
[32] Strom, 1, 18, 4; 20, 2.
[33] Strom, 1, 97-100; cf. 6, 156.

o, bazen gizli muhtevada bazen da farklı formüllerde ifade edilmektedir. Eserin pratik hedeflerinden birisinin, Heretiklere ve özellikle gnostiklere karşı savunma olduğu ortaya çıkmaktadır. Onların evlilik konusundaki görüşlerinin tartışması, bütün kitabı doldurmaktadır. Üçüncü ve müteakip kitap, onların şehitlik kavramlarıyla mücadele etmektedir.

Bu eğilimlerle diğer yönlendirici iki başka fikir bağdaşmaktadır: Gnose karşısında Clément, Eski Ahidi savunuyor ve filozofların karşısında çok iyi bilinen teze sarılıyor. Bu teze göre, Filozofların hikmeti, kesin olarak Eski Ahidin peygamberlerinden ödünç alınmıştır. Başlangıçtan beri, mecazi metodla yorumlanan kutsal kitapların yorumu, kilisede zikredilme hakkına sahiptir. Clément, fırsat buldukça müracaat ettiği eski kutsal kitap tefsirlerine sahiptir. O, bize bu konuda bol miktarda alıntılar bırakmıştır. Meselâ bunların arasında **Mezmurlar** 17-19'un açıklamalarını[34] ve **Stromates**'larda, birden çok pasajın geleneksel dökümanlarının kullanıldığını gösterdiğine şahit olmaktayız. Bunlara karşı savaşan gnostikler, mecazi yorumun üstünlüğünü geliştiriyorlardı ve özellikle onu, Yeni-Ahit'e tatbik ediyorlardı. Clément onlarla, onların silahı ile mücadele ediyordu ve onların kaprislerine karşı bir yorum kriteri ortaya koyuyordu. Bu, kilise yasası idi ki şeriatla ve Mesihin zuhurunun bize miras bıraktığı peygamberî hakikatle uyuşuyordu.[35] O, Yeni-Ahite alegorik (mecazi) metodu uygulayan gnostisizme sitem ediyordu. Çünkü bu yorum, Mesihin sözlerinde resmi bir doğrulama buluyordu. Clément, mesellerin kullanıldığı İncil metinlerinde (Matta, 13/10-17), ileri sürdüğü tezinin doğrulandığını görüyordu. Bu, kutsal olmayanların gözlerine, Hıristiyan doktrininin sırlarını örtme gereği idi. O'nun, putperest filozoflarında ve kültlerinde, Tanrısal şeylerin yüce bilgisinin, aynı şekilde gizli olduğunu göstermesi hoşuna gidiyordu.[36]

Bu yorum prensipleri, hemen hemen **Stromates**'in her sayfasında uygulanıyordu. Bütün açıklamalar kutsal metinlerle ilişkilendiriliyordu ve orada mecazi yorum kesin bir rol oynuyordu. Clément ayrıca, Hypotyposes adı verilen ve Photius'un elinde olan bir yorum kitabı da yazmıştı.[37] Photius, bazı doğru fikirlerin yanında, kırgınlıklar göstermekte ve onda başka yan-

---

34 Clément, Eclog, 42-64.
35 Strom, 6, 125, 3.
36 Strom, 5, 32-66.
37 Cf. Supra, p. 283.

lışlar, küfürler bulmakta ve onların bazılarını saymaktadır. Onun ifşa ettiği sapıklıkların birçoğu, Clément'in düşüncelerine bağlı mübalağalar olarak telakki edilebileceğini ve bu kitabın bir gençlik dönemi kitabı kabul edilebileceğini belirtmektedir. Fakat bu teolojik hatalardan dolayı, sonraki Ortodoksluk eseri kaybettirmiştir. Şimdi elimizde, orijinal metinden sadece birkaç parça ve Katolik mektupların açıklamaları ile kısaltılmış ve arındırılmış Latince bir tercüme bulunmaktadır.[38] Clément'in büyük bir gayretle çoğu zaman anekdotik bir karakterle Presbytres'lerin geleneğini yaydığını öğreniyoruz. Buradan onun Alegorik yorumunun, özellikle dini metinden çıktığını ve onu bilimsel tarzda değerlendiği sonucu çıkmaktadır. Bunu sadece Stromates'ler doğrulamaktadır.

Stromates'lerin ana ilgisi, gerçek gnose değildir, fakat gerçek gnostikin tasviridir. Clément zamanının büyük kelimesiyle ve hasımlarıyla kuşatılıyordu, bizzat o, gnostik olduğunu iddia ediyordu, fakat kilise gnose'unu öğrettiğini[39] ve onu İncilin üzerine bina ettiğini iddia etmekteydi. Görüldüğü gibi, Paidagogos'da , bilgiye sahip olan pneumatiques'lerle, sadece imana sahip olan psychiquesler arasında kurulmuş olan esas farkı reddetmektedir. Vaftiz olan bütün Hıristiyanlar, Kutsal-Ruha sahiptirler. Bununla beraber onların arasında, olgunluğa doğru iradî çaba ile değişik derecede belirlenen bir fark mevcuttur. Yani, eşit olmayan bir ahlâki güç mevcuttur. Hıristiyan olan bir putperest, imanı elde etmektedir. Bu, zaruri bir bilgidir. Fakat mü'min, gnose'un araştırıcısıdır. Gnose, emin bir açıklamadır ve imanla kavrananın mevsukiyetidir. Bu öyle bir açıklama ki, Mesihin doktrinine göre iman üzerine oturmakta, akılcı ve kesin bir anlayışa götürmektedir. Gnose, aşkla mükemmelleşmekte ve sonuçta vaat edilen Allah'ın vizyonuna ulşılmakta ve bizi meleklere benzer hale getirmektedir.[40]

Muhtevasında gnose, Allah'ın bilgisinden başka bir şey değildir. Clément'da, evrenin bütün sırlarını tanımak isteyen muhayyel bir merakın ve bizim küçük dünyamızın düşünceleriyle gnose'un hiçbir ortak yönü yoktu. Gnose, teoloik doktrinlerin entelektüel bilgisinden veya gerçek yorumlardan fazla bir şey değildir. Gnose'a sahip olmak demek, hareket etmeyi bil-

38 Clément, édit, Stahlin, 3, 195-215.
39 Strom, 7, 41, 3.
40 Strom, 7, 55, 1-7; 57, 1-5; 149, 8.

mek demektir. Gnose'u öğretmek demek, bir Hıristiyan hayat modeli takdim etmektir. Şayet felsefe, hikmetin imajını, insanlıkta icra edilen öğretici eserin sembolü olarak yaratmışsa; Clément, felsefenin ve İncilin okulunda şekillenen gnostik Hıristiyanlık tarafından temsil edilen kültürün yeni bir idealini takdim etmektedir. Buna göre gnose, spekülatif felsefenin bir kısmı ve sihirsel bir mistik değil, o bir ahlaktır.

Tabiatın hayranı olan Hıristiyan, Allah'a imana gider ve onun inayetinde, daha derin bir bilgiyi özler ve her ilerleyişi onu daha ateşli hale getirir. Öyle ki, o "Allah'ın iradesinden" yararlanmayı elde eder. Bu arzu, onu, basit bir mü'minin üstüne çıkarır ve o, On emrin kurallarının anlamını daima iyi anlar.[41] Şeriatın kuralı, İncil bilgisiyle mükemmel hale gelir.[42] Bu durumda o mü'min, sadece kötülükten sakınmakla yetinmez. Çünkü her insanın yapması gereken bir hakikattir. O, mü'minin basit mü'minde hakim olan, cezalandırılma korkusu ve mükafatlandırılma gibi basit sebepleri aşması gerekir.[43] Gerçek bir gnostik, her egoizmden soyutlanmalıdır. Allah aşkı onun için bilginin anahtarı olmalıdır. Şayet, ebedî mutlulukla Tanrı bilgisinden ayrılmak mümkün olsaydı ve gnostik bir seçim yapmak zorunda kalsa idi o, tereddütsüz Tanrı bilgisini seçecekti.[44] Bu kendini Tanrıya teslim etme ile O, dünyanın son derinliklerini, insanın tabiatını, faziletlerini, kötülüklerini anlamaya ulaşacak ve böylece buradan mutlak hakikati kavrayacaktır. Bütün Grek felsefesi sadece buna sahip olmaya yönelmiştir.[45]

Gerçek gnostik'in yüce hedefi, "**Tanrıya benzer olmaktır**". Clément bu ifadeyi, zamanın platonisyenlerinden almıştır. Bu ifade, Tanrı ile orijinal benzerliği ifade etmektedir. Mezmurlar 82/6'ya göre bu şu demektir: "**Allah'ın yüzünü gören meleklere benzer olmak**" Buna göre gnostik Tanrının vizyonuna iştiraki özleyendir."[46] Diğer yandan Clément bu kavramı, yüce hedef olarak İsa-Mesihe benzerlik olarak takdim ederek Paulcu doktrinle ahenkli hale koymaktadır. Ona göre, Mesih, onun gnostik mührünü belir-

41 Strom, 7, 60, 1-4
42 Strom, 4, 130, 4.
43 Strom, 7, 21, 2; 69, 8.
44 Strom, 4, 135.
45 Strom, 7, 17, 1-20, 2.
46 Strom, 2, 131, 2-133, 3. cf. Platon, Leg, 4, p. 716 d, Théatéte, p. 176ª; Strom, 4, 149, 8; 148, 1; 7, 13, 2-4; 56, 6-57, 1.

lemektedir. Öyle ki, Mesih, Tanrının imajının üçüncüsü olmaktadır.[47] İlmi ile gnostik semayı açıyor, ruhlar ordusunun ve meleklerin arasından geçiyor ve Allah'ın arşına ulaşıyor. Büyük rahip Mesih, onu oraya sevk ediyor ve Allah'a konuşuyor.[48]

Gnos'da ilerledikçe, Hıristiyan dünyadan uzaklaşacaktır. Zaruri olarak bu uzaklaşma bir zahitlik karakterine bürünmemektedir. Bekarlık, dünyadan vazgeçmenin zaruri bir şekli değildir. Hatta Havarinin I. Korintos 7/38'deki sözüne göre "**evlenmek tavsiye edilmelidir**" Burada önemli olan ruhun, duyular dünyasından dönüp, zihinsel dünyaya yönelmesidir. Yani, manevi gerçeklere ve Tanrısal öze dönmesidir.[49] Gnostik, Allah'la devamlı olan bir cemaatta yaşamaktadır. Onun hayatı, devamlı bir ibadettir. Daima bir bayram günü devam etmektedir.[50] Bu mutluluk, yeryüzü ilişkilerinde yansımakta, iyilikte, hizmet ruhunda tezahür etmektedir. Gnostik, kardeşlerinin maddi ve manevi yardımlarına gelmektedir. O, ailede, dostlar toplantısında, mutlulukta ve mutsuzlukta, hareketi ile, asil bir örnek vermektedir.[51] Clément, Paulcü görüntüye sahip olan şu kelimeleri yazmaktadır: "Gnostik, kasıtlama olmadan, ödevlerine uygun işleri yapmaktadır. Fakat, bunları yapmak, gnostik olmaya yetmez. İşler, Gnose'u, bedeni takip eden gölge gibi takip etmesi gerekir." Zahirde, bir Hıristiyan mü'minle ve bir gnostik Hıristiyan arasında fark edilebilir ve minimum bir fark yoktur. Gnostik'in avantajı ile tutumunda bulunmaktadır. Yani, saf Tanrı aşkı ile egoizme üstün gelen zaferde bulunmaktadır.

Clément, buradan Yuhanna'nın fikirlerinden mülhem bir mistiğe sevk eden yolu bulmuştur. Fakat o, o yola girmemiştir. O, savunmacılardan Logos mefhumunu almıştır. Ancak onu da geliştirmemiştir. **Hypotyposeslarda** spekülatif formüllerin zahirine sahip olan bir takım ifadeler bulunmaktadır. Fakat bunlar ayrı olarak kalmakta ve var olan başlıca eserlerde açıklanan kavramlara etkili olmaktadır. Sadece vahyeden Tanrı olarak takdim edilen Logos, beşer görünümü altında İsa-Mesih'de tezahür etmiştir. O, yeryüzünde yaşamadan önce, Greklerde, Barbarlarda bulunan her hakika-

[47] Strom, 7, 13, 2; 16; 6.
[48] Strom, 7, 82, 5; 13, 2.
[49] Strom, 4, 146, 2-147, 1; 7, 36; 69, 8-70, 8.
[50] Strom, 7, 35-40; 49, 3-8.
[51] Strom, 7, 16, 4; 19, 1; 36; 66, 1; 67, 4; 69-70.

tin yaratıcısı olmuştur. O, felsefî okullarda ve Eski Ahit'te, evrensel aklın prensibi ve Hıristiyan imanının koruyucusudur. Logos'un, Baba ve Kutsal-Ruhla ilişkisi konusunda hiçbir teori yoktur. Bize İsa'nın beşeri tabiatını öğreten hiçbir doktrin de mevcut değildir. Clément, bahsettiği ve anladığı değeri az olan bu problemleri, hiç ele alma arzusunda değildir. Bu problemler, onu kaygılandırmamaktadır. Çünkü, sakramentlerin fazileti ile değişmiş olan insanlığın fiziki kurtuluşu fikri, ona yabancıdır. Yine, İrénée'nin kitlelerin tabiî dindarlığı kavramları da ona uzaktır. Ona göre kurtuluş, ahlakı irade alanında bulunmakta ve onu icra eden güç, manevi yetenekleri ulaştıran Logos'tur.

Sonradan gelen kuşak, Clément'a âdil davranmamış ve kilise, onun üstün hizmetlerini nadiren tanımıştır. O, kendisinden daha büyük bir adamın habercisi olmuştu ve o adam onu gölgelemişti. Bu, Doğu kilisesinin en büyük doktoru olan **Origène** idi. İki asır boyunca kilise onu yüceltecek ve tebcil edecek daha sonra da ona Heretik muamelesi yapacaktı. Bu kilise mahkûmiyeti, onun eserini, sayısız yazılarını mahkum edecek, yazılarının bir kısmı, orijinal metin içinde; büyük bir kısmı da çevirilerde kalacaktı. Onun şahsiyetini tanımada bize daha faydalı olacak olan dökümanlar olarak mektupları kaybolmuştu. O'nun hayatı hakkında Eusèbe'in kilise tarihinin altıncı kitabında bir denemeye sahip bulunuyoruz.[52] Eusèbe, mektupları toplamış ve onları diğer güvenilir başka kaynakların yanında kullanmıştır.

Bu bilgilere göre **Origène**, 185 yılında doğmuştur. O Hıristiyan bir ailenin büyük oğludur. Kalabalık ve rahat bir ailedir. Çok iyi bir eğitim almış ve çok erken bir dönemde mükemmel bir yetenekle görünmüştür. Babası **Léonidas**, 202 yılındaki **Sèvère**'in zulmünde tutuklanmıştır. O'nun ateşli şehit olma arzusu oğlunun ruhunda da uyanmıştı. Endişeli annesi, evi terk etmemesi için onun elbiselerini saklamıştır. O zaman o, babasına, cesaretli bir şekilde imanını itiraf etmesi için mektup yazmıştı. Léonidas bir Roma vatandaşı idi. Kılıçla öldürülmüştü ve malları müsadere edilmişti. Ayrıcalıklı bir kadın, genç Origène ile ilgilenmiş ve onu, şehrin dini hayatının yansıdığı bir aileye sokmuştu. Bu kadının Antakya kökenli Paul isminde gnostik bir evlatlığı vardı. Onun parlak özellikleri, eve çok sayıda gnostik ve Ka-

---

52 Eusèbe, Hist. eccl, 6, 1-8, 6; 14, 10-19, 19; 23, 1-2; 4-33; 36; 39, 5; 7, 1.

tolik ziyaretçi çekiyordu. Bu ilişkilerin, Origène üzerinde bir tesir icra etmediği söylenemez. Şüphesiz bunlar, onda, gnostisizme karşı dini bir reaksiyon uyandırmıştı.

O'nun bilimsel kültürü O'na, öğretmede bağımsız materyal sağlamaya imkan veriyordu. Hıristiyan muhtedilerin okulu, zulüm sonucu kapandığı için, öğrenmek isteyen putperestlerin arzusu üzerine, o, Hıristiyanlığı öğretmeye başlamıştı. O buna, bütün hücumlara ve polisin bütün tehditlerine rağmen, devam etmişti. Bu genç adamın okulu, on sekiz yıl resmen piskopos tarafından tanınmıştı. Bu okul, kısa zaman sonra öyle bir başarıya sahip olmuştu ki Origène, o güne kadar kendisine, maddi imkan sağlayan kutsal dışı ilimleri artık öğretecek durumda değildi. O, bu derslerden vazgeçmişti ve kütüphanesini satmıştı. Artık O, günde yarım Drahmi ile veya haftada bir Dinar'la mutlu oluyordu.[53] Bu, bir kıtlık ücretiydi ve Origène, müteakip yılları en sert zahitlikle geçirmişti. Fakirliğe bürünmüş öyle bir sade hayat sürerek, uykudan mahrum bir noktaya gelmişti. Bu felsefe, derin bir duygu uyandırıyordu. Origène, kültürlü putperestlerin arasında bir takım taklitçiler bulmuştu. Onlar, canlı bir Allah'a imanda ona birleşmiş ideal Cyniquei'i görüyorlardı. Eusèbe[54], meşru bir gururla genç üstadın sert okulundan, hayatları pahasına imanlarını itiraf eden altı şehidin çıktığını hatırlatmaktadır. Bu aşırı zahitlik dönemi esnasında Origène, Matta'nın, 19/12'deki kuralına riayet ederek, kendisini hadım etmiştir.. Bütün gizleme gayretlerine rağmen bu, herkesçe bilinmektedir. Piskopos **Démétrius**, onu affeder fakat onu unutmaz.

Yine Eusèbe, Origène'nin, Clément'ının talebesi olduğunu doğrulamaktadır. Clément, onu, din okulunun müdürü olarak **Panténe**'nin yerine getirmiştir. Fakat bu olay kesin değildir.[55] Bütün bu teolojik tema noktalarına rağmen Origène, asla Clément'den bahsetmez ve böyle bir bahis de beklenmeyecek. O, muhtemelen, onun derslerini dinlemiş ve fakat onu özel olarak tanımamıştır. Buna rağmen O, Pantène'nin hatırasını tebcil etmekte ve felsefede üstadı olarak **Ammonius Saccas**'ı zikretmektedir.[56] Meşhur din okulu-

[53] Cf. Supra, p. 13 ve Wilcken, Grundzüge, 1, 1, LXVI.
[54] Eusèbe, Hist. eccl, 6, 4.
[55] J. Munck, Unters, Uber. Klemen, p. 224, Alexandre de Jerusalem dans Eusèbe, 6, 14, 9.
[56] Origene, dans Eusèbe, 6, 19, 13, cf. 19, 5-6.

nu, organizeli bir kurum olarak takdim etmemek gerekmektedir. Dersler serbestti, dersler bu amaçla çağrılan insanlar tarafından veriliyordu ve Hıristiyanlığın sırları meccanen açıklanmakla yetiniliyordu. Şayet, onların faaliyetleri, kilisenin arzusuna cevap verirse, onlar resmen kabul ediliyorlar ve piskopos tarafından tavsiye ediliyorlardı. Öğrencilerin akın etmesi nedeniyle Origène, ilk olarak benzer bir organizasyonu ilave etmişti ve eğitimi bölmüştü. Hazırlık kursları için de dostu **Héraclas**'ı görevlendirmişti.[57] O, Héraclas'ı, Ammonius'un derslerinde tanımıştı. Héraclas, Origène'i takip etmeye başladığında o, Ammonius'un derslerini beş yıldan beri takip ediyordu. Ammonius, hamallıktan filozof olmuş, Platoncu doktrini ile ruhlara hakim bir tesir icra ediyordu. O, Grek Antikitesinin sonunda iki büyük düşünürün çıktığı bir okul kurmuştu. Bu iki düşünür, bir Hıristiyan olan Origène ve Yeni-Eflatunculuğun filozofu olan Plotin'di.

Bize göre Origène, ilk şahsi ilişkileri olan ve bir felsefî okulun şefi ile takip edilen ilk Hıristiyandı. Filozoflar onu unutmamışlardı. Porphyre gençliğinde, Origèna'le karşılaştığını ve Origène'nin, Ammonius'un meşhur talebesi olduğunu hatırlatmaktadır. O, Ammoniusun, ebeveynlerinden miras kalan Hıristiyanlığı terk ettiğini ilave eder. Oysa, Origène, hayatında Hıristiyan olarak kalmıştır. Fakat o, Tanrı ve dünya doktrini ile Grek olmuş, sürekli Platon'u zamanının Platoncularını ve Psagorcularını okumuştur.[58] Origène'nin yazıları bu bilgileri doğrulamaktadır. Ammonius'un dersleri, onun için gerçekten çok önemliydi. O dersler onu, III. Asrın başında, modern ilim olarak telakki edilen duygu ve düşünme tarzına ve metodlarına alıştırmıştı. Bize kadar gelen Albinos'un Platoncu dogmatiğinin özetini okuyarak, bu konuda bir fikir edinilebilir.[59] Şematik tariflerde bir el kitabının şekli altında o, bize Platoncu Antonins'ler zamanında nasıl anlaşıldığını göstermektedir. Apamée Numenios'ları konusunda şurda veya burada saçılmış bilgiler, Suriyeli bir Psagorcunun dini noktayı nazardan bilgilerimizi tamamlamaya geldiğini göstermektedir. Numenios, o kadar güçlü şekilde, Yahudi dini felsefesinin ve özellikle Philon'un tesirine maruz kalmıştır. O,

---

57 Eusèbe, 6, 15.
58 Porphyre, dans Eusèbe, Hist. eccl, 6, 19, 5-8..
59 Albinos Eisagoge in plato opera, édit, C.F. Harman, 6, 152-189, cf. Hal. Koch, Pronoia und Paideusis, p. 243-268.

Platon'u, Attique konuşan Wesa olarak takdim eden tezi benimsemiş ve ortaya koymuştur. Hıristiyanlar ondan, arzu ettiklerini öğrenmişlerdi.[60]

Daha önce Plutarque'da bu Platoncu vasıtanın karakteristik çizgileri bulunuyordu. Yani, bedenler dünyasına hakim olan Transandans Tanrının tasdik edilmesi ve şeytanların ve aracı varlıkların tasvirlerinin muhayyile ile geliştirme eğilimi vardı. Bunlara Platon bir rol atfediyordu. Tanrısal inayet probleminin ve Tanrının adaletinin, ölümsüzlük ve Ruhun sorumsuzluğuna inanç, Tanrısal Cevhere Ruhun iştiraki doktrini ve mistik bir duygunun tezahürleri daha derin bir incelemeyi gerektiriyordu. Ahlak, şu Platoncu teoriye oturuyordu: **"Tanrı benzerleri olmak için gayret etmek"** mecazi bir yorum vasıtasıyla üstadın sözlerinde ve özellikle mitolojilerde ve şairlerin ve düşünürlerin dinî vecizelerinde ona özgü felsefe bulunmaktadır. Tamamen Platoncu bir geleneği kurma çabasıyla bir takım aristotelci ve stuasyenci doktrinler ve metodlar kabul edilmiştir. Çünkü, Epikürcü atheizme ve şüpheci inkarlara karşı savaşta bu okullarla uzlaşma hissedilmekteydi. Daha önce, bu fikirlere, savunmacılarda işaret etmiştik. Clément, yüksek kültürü sayesinde, onların tesirinde kalmış ve onları Eflatunu okuyarak derinleştirmiştir. İlk defa Origène, geleneksel okula kayıtsız olarak girmiş, Platoncu mirasa sahip olmuştur. Bu dönemde bu miras tam gelişme[61]safhasındaydı.

Bütün ilimlerde bir üstad olan bu âlimin şöhreti uzaklara kadar yayılmıştı ve sapıkları olduğu kadar putperest filozofları da çekmişti. Ambroise isimli bir Valentinien'in ihtidası, Origène için önemli sonuçlara sahipti. Ambroise zengin bir adamdı ve Origène de imkan sağlayacak yeteri zenginliğe sahipti. O'na büyük hayranlık duyuyordu. Çalışma metodunu değiştirmeksizin, edebi eserini ortaya koymaya imkan vermişti. İskenderiyye grubundaki bilginler için kitap yazmak, profesyonel bir iş değildi. Onların aktivite alanı, şifai açıklamalar yapmaktı. Bunun için **Ammonius Saccas** ve Plotin gibi adamlar, Epictéte'den daha çok yazı bırakmamışlardır. Bu metod, Sokrat'ın klasik örneği ile takdis edilmiş, ancak Arrien ve Porphyre'in kopyeleri sayesinde, Epictéte'in ve Plotin'in doktrinlerini sarahatle tanımış oluyoruz. Ambroise yediden fazla yazıcı koymuştu ve Origène ders-

60 Clément, Strom, 1, 150, 4, Eusèbe, praep. Eu: 11, 10, 14 (7).

61 Cf. Hal koch, Pronoia u. Paideusis (Arbeiten zur kirchengesch, 22, 1932), p. 163-304.

lerini bir salonda veriyordu. Yazı ile tespit edilen dersler, kitap şekli altında yayımlatılıyordu.[62] Böylece Ambroise, sayısız yazıları, üstadın eseri olarak sürekli hale getirmeyi başarmıştı.

Fakat bu konuyu incelemeden önce, Eusèbe'in verdiği bilgilere göre, Origène'in hayatını belirleyen olaylara işaret etmek uygun olacaktır. **Zéphyrin'in** papalık döneminde bir müddet Roma'da ikamet etmiş, daha sonra, Araistan'ın imparatorluk valisini, onun isteği üzerine ziyarete gitmiştir. Caracalla'nın 215 yılında İskenderiyye'de emir verdiği korkunç katliamlar, Origène'i, şehri terke zorlamıştır. Césarée'ye gitmişti. Orada, şehrin piskoposu Théoctistos ve Kudüs piskoposu Alexandre'ın isteği ile, cemaate yönelik İncil dersleri vermiştir. Böylece o, saf ilim sahnesinden, kilise hayat alanına girmek için ortaya çıkıyordu. Ancak bu, İskenderiye kilisesi şefinin hoşuna gitmemişti ve Origéne'nin derhal dönmesini istemişti o da dönmüştü.

Fakat on beş yıl sonra o, Césare'den Yunanistan'a yaptığı seyahat sırasında, onun dostu olan iki piskopos onu presbytres yapmışlardı. Yabancı bir piskoposluk da böyle bir atama mümkün değildi. Üstelik hadım olayı, kamuyu şaşırtmıştı. İskenderiyye'de toplanan bir sinodda, **Démetrius**, O'nun presbytre liyakatini reddetmişti ve onu şehirden kovmuştu. Ondan profesörlük fonksiyonu alınmış ve kısa zaman sonra, piskoposluk makamında Démetrius'un yerine geçecek olan meslektaşı Héraclas'a verilmişti. 230-231 yılında, Origène, Césarée'ye yerleşmek üzere gitmişti ve orada, aynı başarı ile öğretmeye devam etmişti.[63] Birçok seyahatler yapmıştı. İki defa Arabistan'a teolojik uzman olarak da gitmişti. Orada, bir tartışmaya girmişti ve bu tartışmada çok sağlıklı fikirlere ulaşmıştı. Bostra piskoposu **Beryllos**, Monarşianizm tarafına eğilim gösteriyordu. **Décius**'un zulümleri patlak verince, Origène'nin bizzat Hıristiyan imanını itiraf ederek şehit olma zamanı gelmişti. Ona acımasızca işkence yapılmıştı. Hapishaneden yazdığı ve bize kadar ulaşmayan mektuplar, onun cesaret ve gayretinin heyecan verici tanıklarıdır. Bu meşhur adam öldürülmemişti. Fakat fiziksel gücü tükenmişti. 69 yaşında **Tyr**'de 253-254 yılında ölmüştür. Uzun zaman mezarı orada görünmüştür.[64]

---

62 Eusèbe, Hist. eccl, 6, 18, 1; 23, 1-2.

63 Eusèbe, Hist. eccl, 6, 14, 10; 19, 15-19; 23, 4; 26; cf. photius, Bibl, cod. 118.

64 Eusèbe, Hist. eccl, 6, 33, 1-3; 37; 39, 5; 7, 1; cf. Schwartz, vol. 3, 38. Photius, cod. 11, 8; Jéröme, vir, inl, 54 et Holl sur Epiphane, Haer, 64, 3, 3.

Origène'nin dostları, O'nun yazılarını toplamaya özen göstermişlerdir. Nitekim, yukarıda Ambroise'dan bahsetmiştik. Asrın sonuna doğru, Césare'e okulunun üstadlarından birisi olan presbytre **Pamphile**, Origène'nin yazılarını her yerden toplayarak, kendi elleriyle kopyalamıştı. İşte O'nun bu gayreti sayesinde Eusèbe ve Jéröme, Césaree'de sahip olunan eserlerin listesini çıkarabilmişlerdir.[65] İlk planda; Eski ve Yeni Ahit yazılarının açıklamalarını kapsayan yazılar yer almaktadır. Bu yazılar, ya çok gelişmiş tefsir şekli altında, ya ahlaki nasihatler altında veya kitabî etüdler altında görünmektedir. Cèsarée cemaatine takdim edilen bu son yazılar, Origène'nin hayatının son dokuz yılının tarihini taşımaktadır.[66] O'nun Matta ve Yuhanna incili ve Endor pythonisse'i vaazları ve Yeremya'nın pasajları üzerindeki tefsirlerinin bazı orijinal kısımlarına sahip bulunuyoruz. Buna, bütün kutsal kitaplarla ilgili sayısız parçalar ve Bizans toplamalarındaki muhtevalar da ilave edilebilir. Bunlara, **CATENES** ismi verilmektedir. Ayrıca, 400 yılına doğru Rufin, Eski Ahidin çok sayıdaki vaazlarını, Neşideler Neşidesinin ve Romalılara mektubun tefsirini Latinceye tercüme etmiştir. Jéröme, Luka incili üzerindeki ahlaki seçimlerden bir tercümeyi bize kadar ulaştırmıştır. Yine, sekiz kitap da, bir Eflatuncu olan Celse'in hücumlarına karşı bir Hıristiyan savunmasına sahip bulunmaktayız. Matta incilinin tefsiri gibi bu eserde üstadın hayatının son dönemlerinde yer almaktadır.[67] Origène'nin, İskenderiyye'de yaşadığı dönemde Stromates'lar ünvanını taşıyan fakat kaybolan, on kitabı vardır. Yazar bu ismi onlara, Clément'in eseri ile paralel gördüğünden vermiştir. O, orada Hıristiyan doktrinleri ile filozofların doktrinlerini, mukayese ediyor ve Hıristiyanlığın bütün tasdiklerini, Platon'dan, Aristote'dan, Numenios'dan ve Cornutus'dan alınan delillerle ispat ediyordu."[68]

Aksine, bu dönemin temel kitabının büyük bir kısmına sahip olmaktayız. Bunlar, **PERİ ARCHÔN** (De Principiis) adı verilen dört kitaptır. Rufin onları, şüpheli ifadeleri bir kenara bırakarak bütün içinde tercüme etmiştir. Jéröme, bu düzeltmelere, değinmiş ve bir dosta, eleştirilen bütün pasajları

---

[65] Eusèbe, Hist. eccl, 6, 24; 28; 32. Jéröme, Vir. İnl, 75; Epist. 33; 34, 1.
[66] Eusèbe, Hist. eccl, 6, 36, 1.
[67] Eusèbe, Hist. eccl, 6, 36, 2.
[68] Jéröme, epist. 70, 4, 3, Eusèbe, Hist. eccl, 6, 24, 3.

işaret etmiştir.[69] İki metin mukayese edilerek, yazarın fikri bulunabilir. Üçüncü ve dördüncü kitapların büyük bir kısmı orijinal metin içinde bize kadar gelmiştir. Bu eser, ilk Hıristiyan dogmatiğidir ve Tanrı, dünya ve insan üzerindeki Hıristiyan tasdiklerini, sert bir bilimsel karakterle takdim eden doktrinal bir sistemde birleştiren ilk denemedir. Ne Doğu'da ne de Batı'da ilahiyatçılar, Origène paralelinde bir eser yazmaya cesaret edememişlerdir. Onların bilimsel çalışmaları, teferruatlı problemlere dayanıyordu ve onların sonuçları iyi bir din dersi seviyesini de aşamıyordu. Bu hüküm, Théodoret'in, Fables des Hérétiques (Sapıkların Masalları) kitaplarının beşincisine ve **Augustin**'in, Hıristyiandoktrini üzerindeki eserine uygulanabilir. Sadece Jean de Damas'ın (Yuhanna Dımişki), la Source de la Connaissance (Bilginin Kaynağı) isimli kitabı bu seviyeyi aşmaktadır. Bu, sistematik olarak düzenlenmiş gelenekler doktrinleri kolleksiyondurki 750 yılına doğru Grek kilisesinde kullanılmıştır. Bu, bir bilimsel müzedir, savaşarak gelişen canlı bir organizma değildir.

Burada Origène'nin ikinci derecedeki eserlerini bir kenara bırakabiliriz. Bununla beraber, onun başlıca fikirlerine uygun ve onun çalışma metodundaki zihniyet için en yüksek öneme haiz olan bir esere işaret etmek gerekir. Bu, Kitab-ı mukaddestir. Origène, Eski Ahit etüdünde, Yahudi tefsirinden kaygılanmış ve Yahudi bilginlerine müracaat etmiştir. Muhtemelen İbranice öğrenmeyi denemiştir. Ancak bu konuda İbrani alfabesinden öteye geçememiştir. Çünkü yazıları onun İbranice bildiğini belirtmemektedir.[70] Bu durumda, tartışma, harflere veya orijinal metnin anlamına dayandığı zaman müphem kalmaktadır. Yetmişler tercümesinin (Septante) kilise versiyonu ile olan ilişkileri de Yahudilerle olan tartışmada böyle idi. Origène, orijinal metne ulaşmak için başka bir vasıta bulmuş ve ilahi vahyin son sırlarını bundan çıkarmıştır. Eski Ahidin sahip olunan bütün Grek versiyonlarını toplamaya koyulmuş, geniş şekilde yayılmış olan **Aquila, Symmaque** ve **Théodotion Versiyonlarını** elde etmiş ve yazarları belli olmayan iki Mezmur tercümesine ulaşmıştır. O zaman O, **Ambroise**'in verdiği imkanlar sa-

69 Jéröme, epist, 124. cf. Koetschau, dans son édition du principiis, p. LXXXVIII.

70 V. Harnack, Der Kirchengeschichtl. Ertrag d. exeg. Arbeiten des Orig, 1, 22-30 (Texte u. Unters, 42, 3). Wutz, Onomastica Sacra, 1, 36 (Texte u. Unters, 41). Eusèbe, Hist. eccl, 6, 16, 1. Orig. Epist, ad Afric, 7 (17, 28, éd. Lommatzsch); In psalt. (11, 352, éd. Lommatzch), De principiis, 1, 3, 4; 4, 3, 14, Jéröme, Adv. Rufin, 1, 13.

yesinde tamamladığı dev eserini yazmaya teşebbüs etmiştir. Altı paralel kolonda her şey yan yana getirilmiştir. İbrani harfleriyle yazılmış İbranice metin, yani harekesiz metin. Grek harfleriyle yazılmış İbranice metin, sonra, telaffuza işaret için Aquile, Symmaque, Septante ve Théodotion versiyonları birer kolonda gösterilmiştir. Cümleler çok kısadır. İbranice metnin satırları, çoğu zaman, sadece bir tek kelimedir. Versiyonların satırları, uygun bir tarzda düzenlenmiştir. İlk bakışta, her bir çeviricinin, İbranice kelimeyi nasıl yaptığı görülebilmektedir. Altı kolon nedeniyle eser, **Hexaples** veya **Bible Sextuple** ismini almıştır. **Psautier**'de, beşinci, altıncı ve bazen da yedinci version ilave edilmiştir.

Tamamı dev bir kitap olmakta ve dört sayfalık iki yapraklı birçok forma ihtiva etmektedir. Ancak bunun bir tek nüshası vardır. Sadece kolonlardan seçilmiş bazı kısımların kopyeleri vardır. Bunlardan da sadece birkaç parça kalmıştır. Origène, Céesaree kütüphanesinden, bilginlerin kullanması için, paralel mukayeselerin en önemli sonuçlarının sayfa kenarında belirtilmiş özel yayımlardaki yetmişler metnini yaymaya özen göstermiştir. İbranice metinde eksik olan kelimler ve ayetler, kenarda bir çizgi ile belirtilmiştir. Aksine, yetmişlerin İbranice metninde olan unsurları unuttuklarında, onlar, başka bir çeviriye göre yerleştirilmiş fakat önce bir yıldız işareti konmuştur. Aquila Symmaque ve Théodotion nüshalarının takdim ettiği en önemli değişiklikler, kenarda işaretlenmişlerdir. Böylece okuyucu, kolayca metnin durumunun farkına varmaktadır. Daha önce ismini zikrettiğimiz Pamphile ve onun arkadaşı Eusèbe, Yetmişlerin bu altılı yayımlarını yayma özeni göstermişlerdir. Kütüphanelerimiz hâlâ, bu nüshalardan çoğaltılmış sayısız yazmalara sahip bulunmaktadır.[71]

Origène'nin yazılarının sayısız miktarı, onun hayatını tahsis ettiği eserini bize unutturmamaktadır. Edebi düzenden uzak, şifai öğretimde yer alan onun kitapları, bir profesörün ürünüydü. İşte onun kişiliğini değerlendirmek için onu bu noktaya koymak gerekir. Mutlu bir tesadüf olarak, onun öğretim metodu talebelerinden birisi olan Grégoire'ın veda nutkunda bulunmaktadır. Grégoire, Pont'da Néocésarée piskoposu olmuş üstadının ve arkadaşlarının önünde, Césarée okulunu terk ettiği zaman bu nutku söyle-

71 H.B.Swete, An introduction to the old Testament in Grek, 3 éd; cf. Götting. Gel. Anzeigen, 1902, 329-338.

miştir.[72] Belagat dalgaları altında talebe, hocasına minnet ve hayranlığını ifade etmiştir. Bununla beraber olaylar, arzu edilemez netlikte görünmektedir. Etüdlerin başlangıcına, felsefeyi düşünürlerin layık olduğu bir hayat yaratmaya ve onu gerçek bir kült yapmaya lâyık gören Protrepticos yerleşmektedir. Grégoire önceki isyankar olan ruhunun, sadece büyük bilginin delilleriyle değil, onun kalpleri kazanan lütuflarıyla, esir olduğunu itiraf etmektedir. İşte o zaman, Sokrat metoduyla, herkesin kapasitelerini ve ruhunu inceleyen hazırlık eğitimi başlamakta ve onu bilimsel kültürü almaya hazırlamaktadır. Bu, mantıkla ve diyalektikle başlamakta, bunlara tabiat ilimleri, geometri ve astronomi eklenmektedir. Bu temel üstünde, ilimlerin tâcını teşkil eden teoloji ve ethique yükselmektedir. Ethique tek başına, ahlaki problemlerin akılla incelenmesi değildir. O, felsefi faziletin pratik noktadan ruhun gerçek eğitimidir. Bunun, Origène, parlak bir örneği olarak görünmektedir. Çünkü onun hayatı tamamen doktrinine uygundur.

Teoloji etüdü, bütün şairlerin ve filozofların derinlemesine incelemesiyle başlamaktadır. Tanrısallığın farklı kavramları açıklanmış ve bazıları ile kıyaslanmış, onun ihtiva ettiği hakikat, aydınlığa kavuşturulmuştur. Sadece Ateist yazarlar, değersiz olarak ve hatta zararlı olarak bu görüşün dışında kalmışlardır. Origène, son hakikati Tanrının, peygamberle konuştuğu yerde bulmayı öğreniyor. Yani, kutsal kitaplarda o, sadık bir yorumcudur. Ya kapalı pasajları açıklamakta, ya da terimlerin derin anlâmını keşfetmektedir. Çünkü o, peygamberle konuşan Kutsal-Ruhla doludur. Böylece her hikmet, kutsal kitaptan alınan Tanrı bilgisi ile yükselmektedir.

Tablo, kesin olarak dogrudur. Bu eğitim, modern eğilimli felsefî ekollerin ve Origène'nin teolojik dehasına uygundur. Bu, onun yazılarında görülmektedir. Bu felsefe ve Kitab-ı Mukaddes birliğinden, **Peri Archön** isimli eserinde geliştirdiği, Origène'nin sistemi doğmuştur. O, muhtemelen bu eseri olgunluk yaşında yazmıştır. Bu eser, istenilen bir müphemiyet içinde ya **"temel dokrinler"** ya **"ilk şeyler"** olarak kabul edilmiştir. Origène, her şeyden önce Kutsal-Kitabın açıkladığı bütün doktrinleri ispata yönelmiştir ve onda da başarılı olmuştur. Çünkü ifade ettiği fikirler, büyük oranda Yahudilikte ve Yeni-Ahitte bulunmaktaydı ve orada sadece sistematik bağlantı

---

72 Gregorios Thaummaturgos Dankrede, édit, p. Koetschau (no= 9 de la Collection de G. Krüger); cf. A. Brinkmann, Rhein. Museu, nouvelle série, 56, 55-76.

eksikti. Fakat, onun bu kutsal kitap unsurlarını dahil ettiği dünya tasviri, Platoncu felsefeden gelmektedir.

Origène dogmatisyenlerin, sistem yaratıcılarının yaptığı şeyi, ilk defa yapmıştır. O, zamanın kültürü ile ahenk içine konmuş bir Hıristiyan dünya kavramı hazırlamıştır. Planının açıklığı ve bütünlüğü ile sistem, bir intiba vermektedir. Onun temelinde, savunmacıların alıştırdıkları Tanrı, Logos, inayet ve hür irade mefhumlarını bulmaktayız. Bu güçlerin oyunlarından, dünyaların ebedî dramı çıkmaktadır. Nihai birlik olan Tanrı, her varlığın kaynağıdır ve mutlak olarak kavranamaz. Bunun için onu, beşeri düşünce tasvir edemez. Onu, ancak Kadir-i mutlak ve selbî sıfatlarla ifade edilen diğer sıfatlarıyla veya dolaylı olarak bilinen sıfatlarla tasdik edebiliriz. Origène'nin, Tanrı hakkında dediği şey, Tanrının gayr-i bedenî olduğudur. Tamamen Platoncu olan bu tasdik, onun için çok önemlidir. Bu tasdik, Stuasyen ve laiklerin kaba tasvirlerine ters gelmektedir.[73] Yaratılan her şeyin ilk sebebi olan Tanrı doktrini, değişiyor ve iyiliklerini istediği varlıkları yaratan, yaşayan mükemmel bir Tanrı kavramı haline geliyor. Çünkü bu irade, Tanrısal cevherin bir kısmıdır ve ebedîdir. Bu iradenin sonucu da yani yaratılan dünya da ebedidir.[74]

Burada Origène'nin düşüncesinin bir özelliği görülmektedir. O'nun sisteminin zihinselliği için, onun temel bir önemi vardır. O, zaman mefhumunun ne Allah'a ne de Tanrısal şeylere uygulanmadığını bilmektedir. Olayların ufkî bir plan içinde ard arda bir düzende olmasının yanında zamanın planı vardır. Düşey planda ise bir sebepler ve zamandan bağımsız sonuçlar serisi vardır.[75] Böylece Tanrının oğlu, Baba tarafından ebediyen meydana getirilmiştir. Işık tarafından sürekli meydana getirilen parlaklık gibi. Bir Platonisyen şöyle demektedir: **Tanrı olan ebedî sebebin, zaruri ebedî sonucu gibi...** Fakat Origène, İbranilere 1/3'den alınmış olan İncil ifadelerini kullanmayı tercih etmektedir. Oğul, Baba ile aynı cevherdendir. Çünkü O, Baba'dan doğmuştur, o, yokluktan yaratılmamıştır.[76] O, Babadan O'nun cevherini azaltmadan çıkmıştır. Tıpkı, akıldan çıkan irade gibi. Diğer yan-

[73] De principiis, 1, 1, 1-5; cf. Hal Koch, pronoia u paideusis, p. 20.
[74] De principiis, 4, 4, 8; 1, 2, 10; 1, 4, 3 ve 65. sayfadaki not.
[75] De principiis, 1, 2, 2, p. 29, 14.
[76] De principiis, 1, 2, 4-7, p. 33 ve 37. sayfadaki not.

dan o, bir şahıstır ve Tanrıya bağlı **"ikinci Tanrı"** olarak adlandırılabilir.[77] Oğul, Tanrı ile dünya arasında aracıdır. Dünya görüşü noktasından konursa, öyledir. Çünkü yaratılan her şey, O'nun tarafından yaratılmıştır. Muhalif görüş noktasından konursa da öyledir. Çünkü, yaratılanlar sadece onunla Babayı tanıyabilmektedirler. Oğlu tanıyabildiğimiz ölçüde, Tanrının bilgisine sahip olabiliriz. O halde Tanrı, daima izafi olacak ve hiçbir zaman da mutlak olmayacaktır.[78]

Oğul veya Logos fikri, Platoncu dünya kavramı ile uyuştuğunda bu, ancak bize, İncilin tanıttığı üçüncü şahıs olan Kutsal-Ruh olmaktadır. Origène, bu nokta üzerinde ısrar etmekte ve sistemine Kutsal-Kitap ifadelerine uygun bir doktrin dahil etmektedir. oğulun, Babadan çıktığı gibi Ruh, oğuldan çıkmıştır. O, Tanrısal gelişmede üçüncü sırayı teşkil etmektedir. Baba'nın aktivitesi, her şeyi kucaklamaktadır. Oğulun aktivitesi, akılla mücehhez varlıklarla sınırlıdır. Kutsal-Ruh, sadece azizlerde hareket halindedir. Bu üç şahıs, bir tek şeyi ve gayr-ı bedeni bir Tanrısallığı meydana getirmektedirler ki ona yaratılmış dünya muhalefet etmektedir.[79] Burada Origène, kilise doktrinine, iki elaman arasında organik bir bağ kurmaksızın, sistematik bir temel vermeye gayret etmektedir.

Aksine Origène, Tanrının temel sıfatı olan iyilik fiilinden, Tanrısal aşkın konusu olan bir dünyanın yaratılış mantığını çıkarmaktadır. Bu dünya, sayısız miktarlarda mevcut olan akılla mücehhez varlıklardan ibarettir. Fakat sonsuz değildir. Çünkü onlar, Tanrısal ışığın ebedî tabiatına iştirak etmektedirler ve yaratıcı ile yaratılanlar arasında bir mesafe olsa da, temelde aynı cevherdendirler (Homousivi) ve Tanrı ile belli bir anlamda akrabadırlar. Böylece, ölümsüzdürler.[80] Bu nokta üzerinde Origène, insanda olan tanrısal kıvılcımın gnostik fikrine iştirak etmektedir. Bütün bu varlıklar, hür iradeye sahiptirler. Onlar, onun sayesinde istedikleri gibi yaşayabiliyorlar. Buradan, dünyanın muhalefetlerle birlikte farklı zenginliği ve onun ihtiva ettiği gelişme dereceleri ortaya çıkmaktadır. Bunu bir düzende ve karma karışık mükemmel bir dengede devam ettiren ve farklı varlıkların hür iradesini

---

77 C. Cels, 5, 39; 7, 57.
78 De principiis, 1, 2, 6-7; 13; p. 35-37, 46 ve not.
79 De principiis, 1, 3, 1, 5, 8, p. 55 ve not.
80 De principiis, 2, 9, 1, ; 4, 4, 9, p. 362 ve notlar.

mutlak şekilde koruyan inayettir. Bu inayet, eğitimle, bütün varlıkları Baba evine götürmeyi amaçlayan hedefini icra etmektedir. Bu noktada Origène, Allah'ın Logosu, dünyanın ruhudur diyebiliyor.[81] Bunu filozoflar da söylemişlerdi.

Bütün varlıklar, Allah'tan dönmek ve Allah'a zıt olan kötülüğe, yani "olmayan-varlığa" yaklaşmak için hür iradelerini kullanmaktadırlar.[82] Bu düşünce derecesi, onların kaderlerine karar vermektedir. Onlar, orijinal güzellikleri içinde, tabiatıyla, Tanrısal akıl (Nous) idiler. Şimdi, onlar soğumuşlar ve **"ruhlar"** haline gelmişlerdir. Origène, ruhu (Psyché), soğutmaktan (Psychein) çıkarmaktadır.[83] Ruhlar, maddi bedeni alıyorlar, artık soğuyorlar ve Tanrıdan uzaklaşıyorlar. Yani, iradeleri Allaha muhalefet ettikçe daha maddi olarak yoğunlaşıyorlar ve biçimsiz bedenleşme haline geliyorlar. Böylece, ruhlar krallığının etherleşmiş figürlerinden ve her ırktan insanlarla ve yeryüzünü dolduran bütün şartlardan geçerek, göğün yıldızlarından, şeytanlara ve cehennemlerin iblislerine kadar uzanan bir dizi içinde farklı bedenleri görüyoruz. Her ruh, ahlaki gelişme derecesine göre, yüce varlıklara doğru yükseliyor veya bir hayvan bedenine bürünmeye mahkum oluyor. Cehennemden çıkan hür ruhlar için, bizim toprağımız bir göktür. Fakat, düşen semavî varlıklar için bir cehennemdir. Origène, bu ruhların göçünün Pisagorcu ve Eflatuncu teorisine bir kutsal-kitap temeli vermeyi başarmıştır.[84]

İnsan bakışlarına böyle görünse de bir takım ruhların bu inişi ve çıkışı, tesadüf eseri değildir. Onlar, inayet planlarına göre idare edilmişlerdir. Onlar aksine gerçekleşemezler. Çünkü onlar, hür varlıklardır. Tanrı, öğretimle eğitim vasıtasını seçmiştir. Madem ki akılla mücehhez bütün varlıkların özü kutsaldır, onun aksiyonu da onların orijinal iyi ahlakında bir bağlantı noktası bularak sonuçsuz kalmayacaktır. Tarihin seyrinde veya tabii kanunlarda her yerde Tanrının gücü ve inayeti görünmektedir. Logos, beşeri ruhu, Tanrıyı bilmeye davet etmektedir. Büyük ölçüde filozoflar, bu çağrıya itaat etmektedirler. Platon dahil, onlardan hiçbiri ve büyük bir çoğunluğu, son

---

81 İbid, 2, 1, 3.
82 İbid, 2, 9, 2, p. 166, 2 ın joh, 2, 13, 94, p. 69.
83 De princ, 2, 8, 3, p. 157 ve not.
84 De princ, 1, 4, 1, (p. 64 ve not); 1, 7, 1; 1, 8, 4 (p. 102 ve notlar)

adımı atlamamıştır. Hiçbiri tam olarak politeizmi reddetmemiş ve Allah'a yapılması gereken kültü yapmamıştır.[85] Onlar, insanları günahtan döndürmeye ve faziletli bir hayata sevketmeye muvaffak olamamışlardır. Bu, kesin bir noktadır.[86] Aksine Tanrı, Yahudi toplumuna özel bir vahiy vermiştir. Musa şeriatının emirleriyle ve peygamberlerin vaazı ile, tanrı bu halkı eğitmiş ve gözlerindeki örtüyü kaldırmıştır. Vaazlarla onlara mutluluk vaat edilmiştir. Aynı zamanda; Eski Ahit yazılarında, derin bir anlam gizlemiştir. Daha önce hissedilen bu anlam, kehanetin tamamlandığı ve Allah'ı arayan bilgine vahyedildiği andan itibaren aydınlanmaya başlamıştır.[87] Logos'un bedenleşmesi, inleyen yaratıkları hürriyete kavuşturan kesin bir faaliyettir. Allah'ın oğlu, yeryüzünde görünmüştür, o, asla Tanrıdan dönmeyen beşeri bir ruhla birleşmiştir. Bu ruh, diğer varlıkların aksine, Tanrı ile beşeri tabiat arasında bedenî bir bağ oluşturmaktadır. O'nun, Tanrı iradesiyle sürekli uyumu, İnsan-Tanrı kişiliğinin birliğini oluşturmaktadır.

Logos ile bu birliktelikte, İsa'nın insaniyeti gittikçe Tanrısallaşmakta, ta ki dirilmeden sonra maddi beden kaybolmakta, anlaşılmaz bir tarzda Ruh, Logos'la birleşmektedir. Bu, akılla mücehhez bütün varlıkların, özellikle kurtuluşa ulaşmak için insanların, takip etmeleri gereken yoldur. Hıristiyanlar, üstadları gibi, saf bir şekilde Allah'ı seven insanlardır. Onlar da İsa gibi Logos'un gücü ile dolmuş halde, maddeden uzaklaşmayı ve isa'da gerçekleşen Tanrısallığı arzu etmektedirler. Mesihler ordusu, Mesih'in ardından, durmadan yerden semaya yükselmektedirler.[88]

Şüphesiz bu kavram içinde Mesihin ölümü, gerçek olarak kurtarıcı bir değere sahip olamaz ve Origène, birçok kez,önemli olan şeyin, Logos'un verdiği bilgi olduğunu itiraf etmektedir. Fakat O, Clément tarafından kurulmuş olan sade bir mü'mine yeten imanla, çok ileri bir Hıristiyanın yükseldiği yüksek dereceyi temsil eden bilginin arasındaki ayrımdan yararlanmaktadır. Günahkarların doktora ihtiyacı vardır. Sade imana tutunan müminlerde, iyileşmenin güvenini elde etmekteler ve günahları, şeytanlar üzerinde elde edilen zaferin açık işareti olan Haç'a koymaktadırlar. Rab-İsa,

---

85 C. Cels, 6, 3-5; De princ, 4, 1, 1.
86 C. Cels, 3, 60-61.
87 C. Cels, 5, 31; 7, 7. De princ, 4, 3, 9-14.
88 De princ, 2, 6, 3. In Matth. GMM, ser. 33, p. 61, 7. Hom. İn Jerem, 15, 6, p. 130, 15. C. Cels, 3, 41, p. 237, 7. De princ, 2, 3, 3, p. 117; 3, 5, 6, p. 277. C. Cels, 6, 79, p. 150.

dünyanın günahları ve her şeyden önce şeytanın bozgunluğunda, kötülüklerine rağmen yenilmiş olması uğruna, bizim için hayatını kurban etmiştir.[89]

Böylece Origène, tarihi olayı dahil etmeye muvaffak olmuştur. Onun kutsal-kitap yorumu, ana fikirde hata yapmaksızın var olmaktadır. O, bu sanatı, sürekli bir şekilde uygulamakta ve sakramentlerde bir yer yapmasını bilmektedir. Fakat o, daima Logos'la tanrılaşma fikrine dönmektedir. Kilise doktrini formüllerini, kitabî problemleri veya felsefî problemleri incelemesine rağmen; onu bir bilgin olarak berrak bir zeka ile ve çift anlama gelmeyen kararlı bir hükümle yapmaktadır.

Fakat onun ruhunun temelinde, ateşli bir arzu bulunmaktadır. O, bütünü içinde bayağı hayata artık tahammül edemeyen ve altedilemez şekilde karlı tepelerin saf ve sakinliğine doğru çekilmiş bir adama benzemektedir. Oradan bakış, yerden dönmekte ve yıldızlara doğru yükselmektedir. Böylece, Origène için artık yer, zaman ve aktüel dünya kaybolmaktadır. Mesihi kazananlar, maddeden ve günahtan uzaklaşmaktadırlar. Ölümden sonra vicdanda yanan cehennem ateşinin işkencelerinden de korkmamaktadırlar. Fakat onlar, mezardan, semavi bir parlaklıkla parlayan spiritüel bir bedenle ve Logos'un kucakladığı ve daha çok şeyi tanımaya susamış bir ruhla çıkacaklardır. Yeryüzünde onlar için **"Semavi bir Kudüs"**, bir **"Ruhlar Okulu"** vardır. Orada onlar, bütün yeryüzü şeylerini, insan bilmecesini anlayacaklar, Ruhun aklı, onlar için çözülecek, Ruhun aksiyonunu anlayacaklar ve Musa şeriatının sırlarını yoklayacaklar. Yine onlar, kurtarıcı bitkilerin faziletli sırlarını tanıyacaklar ve düşmüş meleklerin iktidarı, insanları ayartacak. Bu dünyada, tesadüfün sonucu olarak geçen şey, inayetin adil kararı olarak görünecektir. Onlar, Tanrının başımızdaki bütün kılları nasıl hesap ettiğini, sadece bir para eden İncilin iki serçesine nasıl itina gösterdiğini öğreneceklerdir.

Fakat Ruh, bu dünyada kalmıyor. O, uzaya çıkıyor ve sırları araştırıyor. Semâ, önünde açılıyor ve o, küreden küreye İsa'yı takip ediyor. O, yıldızların cevherinin, pozisyonlarının, yollarının ve semavî dengenin yollarını tanıyor. Yol, daha yükseklere, görünmez bölgelere çıkıyor. Ruh, daima daha çok manevileşiyor ve mükemmel bilgiye ulaşıyor. O, tamamen biz ve ruh

[89] C. Cels, 3, 62, p. 256, 8. Comm, in. Joh, 1, 107, 124, p. 23, 25, Ital. Koch, proncia u. Paideusis, 87.

olmak için ve **"Kavranan dünyayı"** yüz yüze görmek için, durmadan var oluyor. Şayet filozoflar, bu yüce iyiliğin sezgisine sahipseler, Hıristiyanlar da, Tanrı ile benzerliğe götüren yolun bilgisine sahiptirler. Yani, saf akıla ve bir bütün olan Tanrının çocuklarının zaferine götüren yolun bilgisine sahiptirler. Çünkü, arınmış varlıklar, artık sadece, akıllarını işgal eden Tanrıdan başka bir şey hissetmezler ve tanımazlar.[90]

Bu hedefe ulaşan sadece birkaç seçilmiş değildi. Binlerce insan yeryüzünde, yanlışa ve kötülüğe karşı savaş vermektedirler ve cehennemin ruhları hala Allah'a karşı mukavemet etmektedirler. Fakat onların hepsi, Tanrıdan çıktıkları için, ondan asla ayrılamazlar. Onlar daima onun çağrısını işitirler, hayatlarında onun idaresini ve sıkıntılarda onun eğitici aksiyonunu hissederler. Allah'ın eli, cehennemin dibinde bile, en düşük varlıkları terk etmez. Onlar, birbiri ardınca, hidayete ermiş olarak yavaşça çıkarlar. Onların sayıları durmadan artmaktadır. Dünyanın sonunda hepsinin döneceği bir gün gelecektir. O gün, cehennemin prensi, Allah'ın yanına geri gelmiş olacaktır.[91] İşte o zaman, kainatın yeniden tesisi tamamlanacak, dünya rolünü oynayacak, ölüm olmayacak, Mesih, bütün varlıklarla birlikte, Allah'a boyun eğecektir. Bütün bunlar, Tanrının herkeste olması için olacaktır.

Origène burada durmuyor. O'nun bakışı, bu dünyanın ve zamanın hudutsuzluğu üstünde ebediyete doğru yükselmektedir. İlk düşüşten, kaybolanların dönüşüne, nihai mutluluğa kadar, dünya tarihi, birçoklarının arasında sadece bir tek olaydır. Ondan önce geçen ve ondan sonra gelecek olan bir tek dönemdir. Varlıkların iradesi, ebediyen hür kalmaktadır ve sonuçlarını meydana getirecek yeni bir düşüşe sevkedecek ve madde de yeni bir çamura batış dönemine girecektir. Bizzat Tanrı aşkı, ebedîdir. Merhameti ve rahmeti içinde Tanrı, varlıklara özen göstermekte ve onların eğitimlerinden endişe duymaktadır. İsyankar varlıklar ve onları çağıran Logos arasında oynayan dram, yeniden, o nihayetine ulaşıncaya ve Tanrının ebediyen onun olan her şeyi etrafına toplayıncaya kadar devam edecektir.[92] Böylece, Origène, Tanrısal ebediliğin ışığında Tanrı dünyalarının sonsuz serisini seyretmektedir.

---

[90] De pric, 2, 10, 4; 11, 3-7; 3, 6, 1, 3.

[91] De princ, 1, 6, 3, p. 83 ve not.

[92] De princ, 3, 5, 3-5, p. 273-276.

Bu sistemin, olgunluğa erişmiş bir Hıristiyan gnosu'nun imajını takdim ettiği ve Clément'in kavramı gibi, çevrenin gnosu'nun tesirine maruz kaldığı açıkça görülmektedir. Yine zamanın felsefesinin fikirleri ve materyalleri, büyük ölçüde, onun yapısına girmiştir. Bununla beraber, yazarı, sadece entelektüel bir filozof olarak telakki etmek yanlış olacaktır. Dönemin filozofları, nadiren, saf aklın insanlarıdırlar. Gnostikler de oldukça azdı. Origène kendisini bir Hıristiyan hissetmekte ve felsefeyi sadece bir vasıta olarak kullanmaktadır. Cels Platonculuğuna karşı yönelen büyük apolojetik eserinde, hasmı ile uyuşan noktaları göstermektedir. Bu özellikle, dünya kavramındadır. Ayrıldığı noktaları da göstermektedir.[93] Farklılıklar, Kitab-ı Mukaddese, kilise doktrinine ve sonuç olarak onun ahlâki tutumuna bağlı bulunmaktadır.

Sade bir Hıristiyan, Gnose'da gelişen Hıristiyan kavramını anlamayacağı için burada Origène, halk imanının üstünden atlamaktadır. Bu, onun imanın ve bilginin ilişkilerini kavrama tarzına uygundur. Dininin, manevileşmiş şeklinin yüksekliği, onun için o kadar açıktır ki, ondan nadiren bahsetmektedir.[94] Fakat onun için, iman kelimesi, **"bilmek"** kelimesinin anti tezi değildir. O, **"gerçek imanın"**, Tanrının inayetinin bir bağışı olduğunu söylemektedir. Gerçek iman, kesin olarak hakikati kavramakta ve Kutsal-Ruhla, İncil'e konan derin anlamı anlamaktadır.[95] Grégoire, yukarıda zikredilen nutkunda, okulun bütün bilimsel çalışma olayının, İncilin etüdü ile sonuçlanacağına işaret etmektedir. Tefsirde, din konularında, şerhde önemli bir eser olan Origène'in eseri, bu sözün hakikatini doğrulamaktadır. Peri Archon'un son kitabında, allegorik metodun zarureti üzerindeki teorik müşahedeler açıklanmıştır.

Origène, Kitab-ı Mukaddes etüdünde her şeyi açıklamaktadır. Burada, Hıristiyanı, bilgiye götüren yol açılmakta ve Rab-İsa, bizde bulunan Ruha, kutsal-Ruhla konuşmaktadır. Ona göre, Logos'un vahyi olmaksızın, Tanrı'yı bulmak imkânsızdır. Origène, bir pasajın gerçek yorumunu bulma çabasına girdiğinde dua jestiyle ellerini kaldırmakta, kutsal dışı bütün bilgilerden bağımsız olarak, Tanrısal sır ona göründüğünde Logos'u hissetmek-

---

93 A. Miura - Stange, Celsus und Origènes (Suppléments a la Zeitschr. F. neutest, Wiss, no= 4, 1926).
94 W. Völker, Das Vollkommenheitsideal des Orig. (Beitrage zur histor. Theol, 7, 1931), p. 77.
95 Comm. İn joh, 10, 43, 298-300, p. 221; 20, 32, 284-286, p. 369.

tedir.[96] Fakat o, bilimsel prensiplere göre hareket etmekte, geniş kapsamlı filolojik çalışmalara girmektedir. Bunu, **Hexaples** göstermekte ve İskenderiye geleneğine dayanan bir yorum tarzını uygulamaya koymaktadır.[97] O'nun Yuhanna İncilinin yorumu, Valentin'in talebesi **Héracléon** tarafından temsil edilen gnostisizm metodunun üstünde, O'nun metodunun üstünlüğünü göstermektedir. O'nun eseri, bütün Grek Kilisesi için, İncilin bir açıklama modeli olmuştur. O, kopye edilmiş, taklit edilmiş ve asırlar boyunca değerini korumuştur. Buna karşın O'nun dogmatiği, çoktan mahkum edilmiştir. Bu İncil tefsirleri, O'nun dini hayatının ve büyük sistematik eserinde görünmeyen teolojik düşüncesinin, bir yönünü ortaya koymaktadır. Kristolojiden bahsettiğimiz zaman, buna işaret etme fırsatını bulmuştuk.

Bizim Tanrı bilgimiz, tedricidir. Tırmandığımız her derecede, Mesih bulunmaktadır. O, önce bir insan olarak, sonra bir melek veya semavî bir varlık olarak görünmektedir. Önce bir yol, sonra bir kapı; önce bir şef veya çoban sonra bir kral olarak görünmektedir. Önce o, günahlarımızı silen bir kuzu, sonra onun bedeni bizim için gerçek gıda haline gelmektedir. Sadece böylece Baba'nın bilgisine ulaşmaktayız.[98] Neşideler Neşidesi tefsirinde Origène, bu bilgiyi üç dereceye ayırmaktadır: **Birinci derecede,** emirlere riayeti uygulamaktayız ve ahlaki bir hayat sürmekteyiz. **İkinci derecede,** dünyadan ve onun sahte güzelliklerinden vaz geçmekteyiz. **Üçüncü derecede,** görünmeyenin ve ebedî olanın görünmesini istemekteyiz. Bu ateşli arzu, bu aşka cevap everen Logos'un güzelliğinin aşkını, Ruhla, Allah'ın merhameti icra ettiğinde kabul görmüştür.[99] İsrail'in çölde yürüyüşünün açıklamasında, bilginin tedrici ilerleyişinin ayrıntılarının tasvirini bulmaktayız.[100] Origène, yerlerin isimlerinin tefsiri ile, orada, Ruhu Allah 'a götüren yolun işaretini keşfetmektedir. "Gelecek yapıda, bu dünyadan geçiş olsun veya fazilete ve Allah'ın bilgisine doğru dönmek için hayatın hatalarından vazgeçen ruhun bir hidayeti olsun."

---

96 Comment, in Cant, prol, p. 63, 26; lib, 1, p. 91. cf. comment, in Matth, 15, 30 (10, 440, édit, KLostermann).
97 De princ. 4, 3, 3-9.
98 Comm. İn joh, 19, 6, 35-39, p. 305.
99 Comm in Cant, prol, p. 79, 12.
100 Hom. İn Numeri 27, 9, p. 268.

Bu durumda Origène, inayetin yavaş ve tedrici şekilde gerçekleşen yönetimi altında beşer cinsinin eğitimini bilmekte ve mistisizm tarafından benimsenerek yeni bir anlam alacak imajlar ve terimler kullanmaktadır.

Bu durumda Origène,nin bir mistik olarak takdim edilmesi gerekir. Ruhun, Allah da yok olması fikri, bir yaratığın Allah'la birleşmesi fikri gibi, ona yabancıdır. Bunu, kutsal metinlerle ispat edememektir. Yine de mükaşefeler ve trans halleri, iyi kıyaslanırsa, onun sofuluğunda bir yer işgal etmektedir.[101] Onun ruhu, Logos'un ışığının aydınlattığı bir yolla Allah'a doğru yükselmekte ve açık gözlerle, daima yeni vahiylerin yeryüzü ötesi parlaklığını seyretmektedir. Allah'ın merhametinin ve aşkının duygusunun verdiği mutluluğu, bizzat tecrübe ederek o, bir ben olarak kalmaktadır.

Origene, ruhun Allah'a doğru tedrici yükselişinden, Neşideler Neşidesinin tefsirinde bahsetmektedir. Bu yükseliş, meditasyon tekniklerine ve elde edilen yapmacık duygulara baglı değildir. O açık bir şekilde bir iç gelişmenin sonucunda meydana gelmektedir..

Talebesi Gregoire gibi, Origène'i karakterize eden şey, aksiyon ve düşüncesindeki tam bütünlüktür.

Böylece Origène, ilk sırayı ahlâki aktiviteye, emirlere riayete hazırlayan eğitime vermekte ve özellikle vaazlarında dinleyicilerin, kendilerine güvenmelerini söylemekte ve onları sürekli günaha ve şeytanlardan gelen igvalara karşı mücadeleye çağırmaktadır. İsa'nın dağdaki vaazındaki sözlerle tam uyum içinde kötü düşüncelerde bulunan derin günah mefhumunun halk anlayışına muhalefet etmektedir. Kesin bir şekilde o, günahta sebat edenlerin **"acizler cemaatine"** yani "**gerçek Hıristiyan cemaatine**" iştirak hakkını reddetmektedir.[102] Fakat o, Allah'ın önündeki mükemmel adalete, insanın adaletinin ulaşamayacağının bilincindedir. Çünkü insanın adaleti izafidir. Problem, neye göre ölçülüp biçileceğini bilmektir.

Bir Hıristiyan için, devamlı putpereste üstün olarak kalmak mümkündür ve bu onun için bir ödevdir. O, Allah'ın emirlerine riayet edebilir ve etmelidir. Ancak o, bununla, bir liyakat elde edemez. Çünkü, o, sadece bununla

---

101 Hal koch, pronoia u. Paideusis, 333-339. Contre W. Völker, Vollkommenheitsideal des Orig, 62-144.

102 Hom. İn Levit, 4, 4, p. 320. W. Völker, Vollkonımenheitsideal, p. 31.

görevini yapmaktadır. Dini eğitimin ilk derecesi budur. Liyakat, insanın, dini emirlerden daha fazlasını yaptığı zaman ortaya çıkar. Bunun da yolu zahitliktir. Onun da ana unsuru cinsel perhizdir.[103] O'nun gençliğinde bu konuda yaptığını, Eusèbe anlatmıştır.[104] Olgunlaşma yolunu takip ettikten sonra zahit, Logos'la, gnostiğin birleşme hayatı olan üçüncü dereceye ulaşmaktadır.

Şüphesiz, ahlaki savaştan, ihtiraslara karşı tam bilinçle zahitlikten geçen bu yol, tamamen Hıristiyan olan kavrama uygun değildir. O, zamanın ruhuna uygundur ve özellikle de Eflatunculuk tarafından öğretilmiştir. Burada bu, sadece teoride değil; Origène'nin pratik gidişinde de görülmektedir. Tabii ki bu, **Ammonius Saccas**'ın tesiridir. Şayet sistemin bütünlüğünde maddenin içinde ifade edilen, Tanrıdan uzaklaşma ve Tanrıya yükselme, bedenden ayrılma anlamına geldiği hatırlanırsa, Origène'nin doktrininin, **Ammonius**'un felsefesi ile takdim ettiği benzerlik, daha açıklıkla görülecektir. Bununla beraber Origène, filozoflar arasında değil; birçok Hıristiyan arasında yer almakta ve o, haklı olarak, kavramları ile İncil arasındaki uyumun da farkında olmaktadır. O'nun doktrininin unsurlarını, Paul'de ve İncillerde bulmak için hiçbir allegoriye (mecaza) ihtiyacı yoktur. Şayet o, felsefeyi, bu unsurları bir birlikte eritmek için kullanmışsa, onun bir ilim adamı olarak bunda hakkı vardır. Şüphesiz onda, ne tamamen Eflatunculuk, ne tamamen Yuhannacılık ne de tamamen İncil bulunmaktadır. Pekiyi onda ne bulunmaktadır? Bugüne kadar, Yeni Ahit'i toplamakla övülen ilahiyatçının dünyaya verdiği nedir? Origene gibi, Luther hariç İncil'de yaşayan başka birisi yoktur. O' bütün bilgisini, İncile borçludur. O'nun ahlaki hayatını, kurallarını oluşturan emirler orada burada bulunmaktadır. Olgunlaşma yoluna burada işaret edilmiştir. Origène, bilme susuzluğunu yatıştıran Logos'un sesini burada işitmiştir. Bir Grek için bu tabii idi ve ruhunun gelecek doyumunu vaad ediyordu. O, incili felsefe olarak okuyordu ve orada bütün aklı aşan bir hakikati keşfediyordu. Öyle ki Allah'a giden yolun **liyakat** değil, fakat **inayet** olduğunu keşfediyordu. Elli yıldan fazla, bu elit üstad, bu yol-

103 Comm. İm Rom. Lib. 3, 2-3 (6, 178-182, édit. Lommatzsch); lib. 10, 14 (7, 423, Même, édit), Comm. İn Math, 15, 13-14 (10, 382-385, édit. Klostermann) c. cels, 7, 48.

104 Cf. Supra, p. 302.

da, yaşayan canlı bir örnek olarak icraat yapmıştı. Sonunda o, şehitliği ile doktrinin hakikatini doğrulamıştı. Bu Grek Hıristiyanın hayatı, kilisesine, hâlâ bugün nüfuz eden bir ışık izi bırakmıştır. Hıristiyanlıkla, senkretik gnose arasındaki çekişme, bilim alanında, Katolik kilisesinin zaferi ile sonuçlanmıştır. İşte bu İncil gnose'u, bunu, en büyük düşünürüne borçludur.

BİBLİYOĞRAFYA

Académie. - *Les publications d'une Académie sont citées en abrégé. Sauf indication contraire, elles appartiennent à la Section philosophique et historique.*

Apologètes. - *Les Apologètes sont cités d'après Edgar J. Goodspeed,* Die ältesten Apologeten, 1914.

Bénéd., *après une citation,* signifie partout la première édition des Bénédictins.

Bernhart, Max, *Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit,* 2 vol., 1926. Bonner Jahrbücher. = Jahrbücher des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande.

Cabrol et Leclercq, *Dictionnaire d'archéologie Chrétienne et de liturgie,* Paris, 1907 ss.

Chronica minora saec. IV, V, VI, VIII ed. Th. Mommsen (Monumenta Germaniae, Auctores antiquissimi, t. 9, 11, 13, 1892-1898).

Conciles. - *Les Actes des conciles que ne sont pas édités par,* Ed. Schwartz dans les Acta Conciliorum (Ecumenicorum, sont cités d'après la Collection de Labbé-Cossart, Paris, 1671 ss.

Cumont, Franz, *Les religions orientales dans le paganisme romain,* 4e édit., Paris, 1929.

Dessau, Hermann, *Inscriptiones Latinae selectae,* 3 vol., 1892-1914.

Harnack, Adolf, *Chronologie. = Geschichte der altchristlichen, Litteratur bis Eusebius. Deuxième partie,* Die Chronologie, 2 vol., 1897-1904.

Hauck, Realenc. = *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche,* 3e édit., 1896 ss.

Hippolyte. - *La Constitution ecclésiastique précédemment appelée égyptienne est citée d'après Didascalia et Constitutiones Apostolorum ed. F.X. Funk,* 2 (1905), pp. 91-119. Le texte Latin est parfois cité d'après E. Hauler, Didascaliae Apostolorum fragmenta Veronensia Latina, 1, 1900; les textes arientaux sont cités d'après G. Horner, The Statues of the apostles or Canones Ecclesiastici, London, 1904.

Irénée. - Epideixis. = *Des hl. Irenaeus Schrift zum Erweise der apostolischen Verkündigung,* trad. Par Karapet Ter-Mekerttschian et Erwand Ter-Minassiantz, 2e édit., 1908.

Jean Chrysostome, *est cité d'après l'édition Montfaucon,* Paris, 1718 ss.

Liber pontificalis ed. Th. Mommsen (Mon. Germaniae, Gesta Pontificum Romanorum, vol. 1, 1898).

Lipsius-Bonnet. = *Acta apostolorum apocyrypha,* ed. R.A. Lipsius et M. Bonnet, 2 vol., 1891-1903.

Origène est cité d'après l'édition de Berlin quand l'édition Lommatzsch n'est pas indiquée.

Prosopographia Imperii Romani, ed. Elmar Klebs, Dessau, de Rohden, 3 vol., 1897-1898; 2 ed., pars 1, ed. Groag et Stein, 1933.

Tertullien est cité d'après l'édition de Vienne (t. 1, éd. Wissowa; t. 3, éd. Kroymann); à défaut de cette édition, il est cité d'après Oehler. L'Apologeticum est cité d'après G. Rauschen, Florilegium patristicum, fasc. 6, 1906.

Wissowa, Georg, Religion und Kultus der Kömer, 2e éedit., 1912 (Handbuch der klas, Altertumswissenschaft, V, 4).

Z.K.G. = *Zeitschrift für Kirchengeschichte.*

Z.N.W. = *Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche.*

Z.W.T. = *Zeitschrift für Wissenschaftliche Theologie, publiée par A. Hilgenfeld.*

ESKİ KİLİSE TARİHİ

I. BAŞLANGIÇLAR

II. KATOLİK KİLİSESİ (EVRENSEL KİLİSE)

Hıristiyanlığın ilk üç yüz yılı ile ilgili, bu ciltlerde (I-II), son derece önemli bilgiler yer almıştır. Hıristiyanlığın ilk temel kaynaklarına dayanan bu bilgiler, Türk Aydınları için oldukça yeni bilgiler sayılmaktadır. İlk Hıristiyan cemaatlerinin oluşumu, Vaftizci Yahya, Hz. İsa, Petrus, Aziz Paul, Yuhanna gibi Hıristiyanlığın ilk liderleri konusunda verilen bilgiler, Hıristiyan İlahiyatı ile meşgul olanlar için paha biçilmez değerdeki bilgilerdir.

Ayrıca Roma İmparatorluğu ile ilgilenenler için de başka yerlerde çok az bulunan bilgiler verilmiştir. İkinci ciltte, Kilise, Yeni Ahit, ilk dönemlerden itibaren Hıristiyanlık için Roma'nın, Mısır'ın ve Küçük Asya'nın önemli kültürel fonksiyonları belirtilmiştir. İslâm İlahiyatçıları için, Kur'an-ı Kerim'deki Hıristiyanlıkla ilgili ayetlerin anlaşılmasında rol oynayacak malzemeler sunulmuştur. Bütün bu bilgilerin, Milâdi ilk üç yüz yıl içindeki Latince ve Yunanca kaynaklardan elde edilmiş olmaları, eserin orijinalitesini ortaya koymaktadır.

Fotoğraf ve Kapak: Salih Tiryaki

9 786053 370840

Literatürk Academia : 104
İnceleme – Araştırma : 93

